УДК 330.341:338.43:631.1+616-036.21
УКПП L75.11.14
№ держреєстрації 0120U104796
Інв. №

Національна академія аграрних наук України
Національний науковий центр
"Інститут аграрної економіки"
(ННЦ ІАЕ)
03127, м. Київ – 127, вул. Героїв Оборони,10
тел. (044) 258-43-21, 258-48-21, факс 526-05-65

ЗАТВЕРДЖУЮ
Директор ННЦ ІАЕ
академік НААН
_____ Ю. О. ЛУПЕНКО
«___» _____ 2021 р.

ЗВІТ
про науково-дослідну роботу
за договором від 06 травня 2021 року № 133/01/0313

ОЦІНЮВАННЯ ВПЛИВУ КАРАНТИННИХ ЗАХОДІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З COVID-19 ДЛЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ Й ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ ТА РОЗРОБЛЕННЯ АЛГОРИТМУ ДІЙ ЩОДО МІНІМІЗАЦІЇ НЕГАТИВНИХ НАСЛІДКІВ

грантова підтримка Національного фонду досліджень України
у межах конкурсу «Наука для безпеки людини та суспільства»

(остаточний)

Науковий керівник НДР
д. е. н., професор О. В. ХОДАКІВСЬКА

2021

Рукопис закінчено 10 грудня 2021 р.

Результати роботи розглянуто Вченою Радою ННЦ ІАЕ, протокол № 12 від 14 грудня 2021 року

СПИСОК АВТОРІВ

Науковий керівник НДР, заст. директора, зав відділу, доктор економічних наук, професор	О. ХОДАКІВСЬКА (реферат, вступ, 1.2, 2.2, 2.4, 3.1, 3.2, 8.1, 8.2, 8.3, 9.3, 9.4, висновки, додатки)
Заст. директора, зав відділу, доктор економічних наук, професор	М. ПУГАЧОВ (1.3, 2.3, 3.1, 3.2, 7, 9.1, 9.3, 9.4, висновки, додатки)
Головний науковий співробітник, доктор економічних наук, професор	О. МОГИЛЬНИЙ (1.2, 6.1, 6.2, 6.3, 9.3, 9.4, висновки)
Зав відділу, доктор економічних наук, професор	Н. ПАТИКА (реферат, вступ, 1.1, 1.2, 1.4, 2.1, 2.2, 4, 6, 9.2, 9.3, 9.4 висновки)
Учений секретар, зав відділу, доктор економічних наук, професор	О. ШПИКУЛЯК (1.2, 3.1, 3.2, 3.3, 8.1, 9.3, 9.4, висновки)
Зав відділу, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник	Л. ТУЛУШ (1.2, 2.2, 2.4, 5.1, 5.2, 5.3, 5.4, 8.2, 8.3, 9.2, 9.3, 9.4, додатки)
Зав. сектору	О. ГРИЩЕНКО (2.4, 3.1, 3.2, 3.3, 4, 5, 6, 8.1, 8.2, 8.3, 9.4, додатки)
Старший науковий співробітник, кандидат економічних наук	М. КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ (8.1, 8.2, 8.3, 9.4)

РЕФЕРАТ

Заключний звіт НДР: 517 с., 153 рис., 81 табл., 234 джерел.

Об'єктом дослідження є процес оцінки наслідків карантинних заходів, пов'язаних з поширенням пандемії COVID-19 для аграрного сектору економіки, агропродовольчих ринків і продовольчої безпеки.

Мета дослідження – оцінити наслідки карантинних заходів та поширення пандемії COVID-19 для аграрного сектору економіки, агропродовольчих ринків і продовольчої безпеки та розробити заходи щодо мінімізації їх негативного впливу.

Методи дослідження – абстрактно-логічний, теоретичного узагальнення, термінологічного аналізу та формальної логіки, структурно-функціональний, монографічний, статистико-економічний, експертних оцінок, порівняльного аналізу.

Результати дослідження: визначено й систематизовано чинники впливу поширення пандемії COVID-19 та обмежувальних заходів на аграрний сектор, агропродовольчі ринки та продовольчу безпеку держави. Опрацьовано методологічні засади оцінювання їх впливу й запропоновано відповідну структурно-логічну схему. Визначено, в ході експертного опитування, вагомість критеріїв впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 на розвиток і функціонування аграрного сектору України та гарантування продовольчої безпеки держави та отримано результати кількісного і якісного оцінювання ступеня впливу обмежувальних заходів. Розроблено структурно-концептуальну модель забезпечення стійкого розвитку аграрного сектору та гарантування продовольчої безпеки держави в умовах поширення COVID-19. Запропоновано комплекс системних заходів щодо мінімізації соціально-економічних ризиків під час та після завершення пандемії COVID-19, націлених на підтримку агросектору та гарантування продовольчої безпеки держави й запропоновано дієві механізми їх реалізації. Розроблено проєкт Стратегії підтримки розвитку вітчизняного агросектору та гарантування продовольчої безпеки держави під час та після завершення пандемії COVID-19 та запропоновано механізм її реалізації за рівнями запровадження, часовими межами, етапами імплементації, а також опрацьовано концептуальні засади вимірювання її результативності за критеріями ефективності, з виокремленням найінформативніших показників та індикаторів, а саме: економічних, технологічних, соціальних й екологічних, що забезпечить дотримання засад збалансованого розвитку галузі й національних інтересів.

Підготовлено колективну монографію обсягом 28,5 ум. друк. арк.; 2 розділи у закордонних монографіях, 10 статей у наукових фахових виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз даних (у т. ч. 2 – у виданнях, у міжнародних наукометричних базах Scopus та WoS), 2 методичних рекомендацій, 8 тез доповідей на міжнародних науково-практичних конференціях, 4 аналітичні записки до органів державної влади та місцевого самоврядування.

Наукова новизна результатів дослідження: поглиблено науково-методичні основи систематизації чинників впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 на аграрний сектор та агропродовольчі ринки шляхом виділення десяти груп стимуляторів та дестимуляторів, екзогенного та ендогенного впливу, які на відміну від наявних дали змогу визначити синергетичний ефект їх взаємодії; розроблено методологічні засади оцінювання впливу карантинних заходів на розвиток аграрного сектору України та агропродовольчих ринків шляхом обґрунтування інструментарію дослідження, виокремлення найінформативніших показників та індикаторів; поглиблено науково-методичні підходи до оцінювання наслідків карантинних заходів для аграрного сектору економіки, агропродовольчих ринків і продовольчої безпеки держави; запропоновано прогнозний сценарій на

2021-2023 роки, підготовлений на основі методології PSIA із застосуванням адаптивної моделі загальної рівноваги CGE та альтернативний прогноз, розроблений за допомогою математичної моделі ННЦ «Інститут аграрної економіки», побудованої на нейронних мережах; розроблено структурно-концептуальну модель забезпечення стійкого розвитку аграрного сектору України в умовах поширення COVID-19 та обмежувальних карантинних заходів з визначенням змістовно-компонентних характеристик державно-стратегічного планування на різних ієрархічних рівнях прийняття управлінських рішень (державний, регіональний, галузевий), що дозволить оптимально поєднати економічні, організаційні, правові, інституційні, галузеві, інвестиційно-інноваційні, підприємницькі й інші заходи державного впливу на розвиток галузі; запропоновано комплекс системних заходів щодо мінімізації ризиків та підтримки вітчизняного аграрного сектору під час та після завершення пандемії COVID-19; набули подальшого розвитку антиковідні стратегічні напрями розвитку мікро- і малих форм господарювання та пропозиції щодо поширення системи загальнообов'язкового державного соціального страхування на самозайнятих осіб в особистих селянських господарствах; розроблено алгоритм дій для органів державної влади та місцевого самоврядування, спрямований на забезпечення мінімізації негативних наслідків, пов'язаних з COVID-19 для аграрного сектору економіки і продовольчої безпеки держави та алгоритм реалізації регулюючих заходів на різних управлінських рівнях (державному, регіональному, місцевому), що відрізняються спрямованістю та об'єктами впливу, формуючи при цьому єдину систему; обґрунтовано механізм реалізації Стратегії підтримки розвитку вітчизняного аграрного сектору та гарантування продовольчої безпеки держави під час та після завершення пандемії COVID-19 за рівнями впровадження, часовими межами, етапами імплементації.

АГРАНИЙ СЕКТОР, АГРОПРОДОВОЛЬЧІ РИНКИ, АЛГОРИТМ, КАРАНТИННІ ЗАХОДИ, ОЦІНЮВАННЯ, ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА, ПАНДЕМІЯ COVID-19, ПРОГНОЗ, СИСТЕМНІ ЗАХОДИ, СТРАТЕГІЯ, СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ, СТРУКТУРНО-КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ, ЧИННИКИ ВПЛИВУ

ABSTRACT

Research final report: 517 pages, 153 figures, 81 tables, 234 sources.

The object of the study is the assessment of quarantine measures impact related to the COVID-19 pandemic spread on the agricultural sector, agri-food markets and food security.

The aim of the study is to assess the quarantine measures impact and the COVID-19 pandemic spread on the agricultural sector, agri-food markets and food security, and to develop measures to minimize their negative impact.

Research methods – abstract-logical, theoretical generalization, terminological analysis and formal logic, structural-functional, monographic, statistical-economic, expert assessments, comparative analysis.

Research results: identified and systematized the factors influencing the COVID-19 pandemic spread and restrictive measures on the agricultural sector, agri-food markets and food security of the state. Methodological bases of estimation of their influence are developed and the corresponding structural and logical scheme is offered. The importance of the criteria for the impact of quarantine measures and the spread of COVID-19 on the development and functioning of the agricultural sector of Ukraine and ensuring food security of the state was determined during the expert survey and the results of quantitative and qualitative assessment of the impact of restrictive measures were obtained. A structural and conceptual model of ensuring sustainable development of the agricultural sector and ensuring food security of the state in the context of the spread of COVID-19 has been developed. A set of systemic measures to minimize socio-economic risks during and after the COVID-19 pandemic, aimed at supporting the agricultural sector and ensuring food security of the state, is proposed and effective mechanisms for their implementation are proposed. A draft Strategy to support the development of the domestic agricultural sector and ensure food security during and after the COVID-19 pandemic has been developed and a mechanism for its implementation by levels of implementation, time limits, stages of implementation has been proposed, and conceptual principles for the most informative indicators and indicators, namely: economic, technological, social and environmental, which will ensure compliance with the principles of balanced development of the industry and national interests.

Prepared a collective monograph of 28,5 pr. pages; 2 chapters in foreign monographs, 10 articles in scientific journals included in international scientometric databases (including 2 - in publications in international scientometric databases Scopus and WoS), 2 guidelines, 8 abstracts, 4 analytical notes to public authorities and local governments.

Scientific novelty of the research results: in-depth scientific and methodological bases of systematization of quarantine measures and spread of COVID-19 on the agricultural sector and agri-food markets by identifying ten groups of stimulants and destimulants, exogenous and endogenous effects, which in contrast to existing interaction; methodological bases for assessing the impact of quarantine measures on the development of the agricultural sector of Ukraine and agri-food markets have been developed by substantiating the research tools, highlighting the most informative indicators and indicators; in-depth scientific and methodological approaches to assessing the consequences of quarantine measures for the agricultural sector of the economy, agri-food markets and food security of the state; proposed a forecast scenario for 2021-2023, prepared on the basis of the PSIA methodology using the adaptive model of general equilibrium CGE and an alternative forecast developed using the mathematical model of the NSC "Institute of Agricultural Economics", built on neural networks; developed a structural and conceptual model for sustainable development of the agricultural sector of Ukraine in the context of the spread of COVID-19 and restrictive quarantine measures to determine the content and component characteristics of state strategic planning at different hierarchical levels of management

decisions (state, regional, sectoral). economic, organizational, legal, institutional, sectoral, investment and innovation, business and other measures of state influence on the development of the industry; a set of systemic measures to minimize risks and support the domestic agricultural sector during and after the end of the COVID-19 pandemic; anti-specific strategic directions of development of micro and small forms of management and proposals on extension of the system of compulsory state social insurance to self-employed persons in personal peasant farms were further developed; developed an algorithm of action for public authorities and local governments aimed at minimizing the negative consequences associated with COVID-19 for the agricultural sector of the economy and food security of the state and an algorithm for implementing regulatory measures at different levels of government (state, regional, local), differing in direction and objects of influence, while forming a single system; the mechanism of realization of the Strategy of support of development of the domestic agrarian sector and guarantee of food security of the state during and after the end of pandemic of COVID-19 on levels of introduction, time limits, stages of implementation is proved.

AGRICULTURAL SECTOR, AGRICULTURAL MARKETS, ALGORITHM, QUARANTINE MEASURES, ASSESSMENT, FOOD SECURITY, COVID-19 PANDEMIC, FORECAST, SYSTEMATIC MEASURES, STRATEGY, STRATEGIC DIRECTIONS, STRUCTURAL-CONCEPTUAL MODEL, STRUCTURAL-LOGICAL SCHEME, IMPACT FACTORS.

ЗМІСТ

	ВСТУП ……..	10
1	ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВПЛИВУ КАРАНТИННИХ ЗАХОДІВ ТА ПОШИРЕННЯ COVID-19 НА АГРАРНИЙ СЕКТОР Й АГРОПРОДОВОЛЬЧІ РИНКИ……..	12
1.1	Огляд існуючих наукових досліджень щодо чинників впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 на аграрний сектор ……	12
1.2	Чинники впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 на аграрний сектор та агропродовольчі ринки …….	20
1.3	Чинники впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 на продовольчу безпеку держави …….....	34
1.4	Синергетичний ефект взаємодії чинників впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 на аграрний сектор.…..…..…...	43
2	МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНЮВАННЯ ВПЛИВУ ПОШИРЕННЯ COVID-19 ТА ОБМЕЖУВАЛЬНИХ КАРАНТИННИХ ЗАХОДІВ НА РОЗВИТОК АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ Й ГАРАНТУВАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ……	50
2.1	Обґрунтування оптимального інструментарію дослідження ……	50
2.2	Показники та індикатори оцінювання……..	66
2.3	Методичні підходи до оцінки впливу карантинних заходів, пов’язаних із поширенням COVID-19, на гарантування продовольчої безпеки держави та визначення вагомості критеріїв оцінки …	88
2.4	Методичні підходи щодо експертного опитування з питань впливу карантинних обмежень на функціонування аграрного сектору й продовольчу безпеку ……..	98
3	ОЦІНЮВАННЯ СТУПЕНЯ ВПЛИВУ КАРАНТИННИХ ЗАХОДІВ ТА ПОШИРЕННЯ COVID-19 НА ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ……..	110
3.1	Макроекономічні показники ефективності агросектору…….....	110
3.2	Зміна кон’юнктури аграрних ринків.…..…..…..…..…..…..…..…..…..…	124
3.3	Соціально-економічні показники діяльності підприємств сільського, лісового та рибного господарства ….…..…...…..…..….	139

4 ОЦІНЮВАННЯ СТУПЕНЯ ВПЛИВУ КАРАНТИННИХ ЗАХОДІВ ТА ПОШИРЕННЯ COVID-19 НА ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ…..…..…….. 149

4.1 Оцінка змін зовнішньоекономічної діяльності аграрного сектора України……. 149

4.2 Зовнішня торгівля м’ясо-молочною продукцією……. 161

4.3 Аналіз впливу змін кон’юнктури світових ринків на результати зовнішньої торгівлі агропродовольчою продукцією……. 176

4.4 Зміни в географічній структурі зовнішньої торгівлі агропродовольчою продукцією……. 185

4.5 Залучення прямих іноземних інвестицій в сільське господарство України ……. 193

5 ОЦІНЮВАННЯ ВПЛИВУ КАРАНТИННИХ ЗАХОДІВ ТА ПОШИРЕННЯ COVID-19 НА ФІНАНСОВУ СКЛАДОВУ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ..... 201

5.1 Рівень доходів діяльності галузі сільського господарства ……. 201

5.2 Фінансовий стан сільгосппідприємств ……. 219

5.3 Інструментарій фіскальної політики у період пандемії COVID-19 в окремих країнах світу …….. 236

5.4 Інструменти фіскальної політики у період пандемії COVID-19 в Україні……. 254

6 ВПЛИВ ПОШИРЕННЯ ПАНДЕМІЇ COVID-19 ТА КАРАНТИННИХ ОБМЕЖЕНЬ, ПОВ’ЯЗАНИХ З НИМ, НА РИНОК ПРАЦІ, ЗАЙНЯТІСТЬ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ТА РІВЕНЬ ДОХОДІВ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ…… 265

6.1 Ринок праці у сільській місцевості та рівень зайнятості в агросекторі ……... 265

6.2 Рівень доходів і сукупних витрат домогосподарств в сільській місцевості…….. 283

6.3 Зайнятість у сільському господарстві…… 287

7 КІЛЬКІСНЕ ТА ЯКІСНЕ ОЦІНЮВАННЯ СТУПЕНЯ ВПЛИВУ КАРАНТИННИХ ЗАХОДІВ ТА ПОШИРЕННЯ COVID-19 НА ГАРАНТУВАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ…… 297

8 РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРТНОГО ОПИТУВАННЯ ЩОДО ВПЛИВУ КАРАНТИННИХ ОБМЕЖЕНЬ НА ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ І ГАРАНТУВАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ.. ….. 323

8.1 Оцінювання впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 на діяльність агроформувань…….…….. 323

8.2 Оцінювання впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 на діяльність переробних підприємств……..…. 336

8.3 Оцінювання впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 на діяльність територіальних громад…….. 345

9 СТРАТЕГІЧНО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ НАПРЯМИ ПІДТРИМКИ ВІТЧИЗНЯНОГО АГРОСЕКТОРУ ТА ГАРАНТУВАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ ПІД ЧАС ТА ПІСЛЯ ЗАВЕРШЕННЯ ПАНДЕМІЇ COVID-19…… 352

9.1 Визначення найбільш вірогідного прогнозного сценарію на 2021-2023 роки…….. 352

9.2 Структурно-концептуальна модель забезпечення стійкого розвитку аграрного сектору та гарантування продовольчої безпеки держави в умовах поширення COVID-19 та обмежувальних карантинних заходів ……..… 382

9.3 Модель реалізації Стратегії підтримки розвитку вітчизняного аграрного сектору та гарантування продовольчої безпеки держави під час та після завершення пандемії Covid-19……. 398

9.4 Стратегія підтримки розвитку вітчизняного аграрного сектору та гарантування продовольчої безпеки держави під час та після завершення пандемії Covid-19 (проект)…….. 405

9.5 Алгоритм дій щодо мінімізації ризиків негативних наслідків пандемії COVID-19, викликаних коронавірусом SARS-Cov-2 для аграрного сектору, добробуту населення та продовольчої безпеки 422

ВИСНОВКИ …….. 440

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ……. 451

ДОДАТКИ ……... 475

ВСТУП

Спад світової економіки внаслідок впливу пандемічних обмежень через поширення інфекційного захворювання COVID-19 спричинив наявність реальних ризиків та загроз продовольчій безпеці на світовому, регіональному та національному рівнях.

Залежно від інтенсивності поширення захворюваності на COVID-19 країни запроваджують надзвичайний стан у цілому по країні або в окремих її регіонах чи сферах. Майже в усіх країнах запроваджуються санітарно-епідеміологічні заходи (карантинні зони, перевірка температури, скасування масових заходів, закриття навчальних і культурно-розважальних закладів), встановлюються обмеження виїзду/в'їзду до країн та пересування всередині країн; посилено роль державного управління в надзвичайних умовах, встановлені обмеження трудової діяльності, введені нові дистанційні форми праці та освіти. Такі безпрецедентні кроки несуть певні ризики і загрози для продовольчих систем, спричинили уповільнення економічного розвитку у країнах світу, у т. ч. Україні в цілому й аграрному секторі зокрема. Поширення COVID-19 має наслідки як для внутрішнього, так і для міжнародних продовольчих ринків, доходів і зайнятості, а також для продовольчої безпеки та харчування по всьому світу.

Хоча неможливо на даному етапі повністю передбачити точні наслідки розгортання кризи, проте можна визначити ймовірні сценарії розвитку і передбачити наслідки для найбільш вразливих сфер діяльності та груп населення й вжити відповідних заходів для підтримки галузі та населення.

Оцінка впливу карантинних заходів, пов'язаних із COVID-19 на аграрний сектор економіки набуває особливого значення для України – як для країни із сировинною моделлю економіки, для якої галузь сільського господарства має вагоме значення.

У проведеному дослідженні основна увага приділялася формам впливу карантинних заходів і поширення пандемії COVID-19 на аграрний сектор та продовольчу безпеку. Наявність невирішених питань щодо подальшого розвитку аграрного сектору й забезпечення продовольчої безпеки в умовах поширення пандемії

COVID-19 та запровадження карантинних обмежувальних заходів і зумовили вибір актуального напряму наукового дослідження.

У монографії викладено основні результати досліджень щодо поглиблення науково-методичних основ оцінювання наслідків карантинних заходів та поширення пандемії COVID-19 для аграрного сектору економіки, агропродовольчих ринків і продовольчої безпеки держави. Розроблено структурно-логічну схему (алгоритм) оцінювання впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 на розвиток і функціонування аграрного сектору України й гарантування продовольчої безпеки держави. Визначено, в процесі експертного опитування, вагомість критеріїв впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 на розвиток і функціонування аграрного сектору України та гарантування продовольчої безпеки держави.

Отримано результати кількісного й якісного оцінювання ступеня впливу обмежувальних заходів і поширення COVID-19 на вітчизняний аграрний сектор та продовольчу безпеку за напрямами: виробництво аграрної продукції, її споживання, обсяги реалізації на внутрішньому і зовнішньому ринках, цінова кон’юнктура, інвестиції, ефективність господарської діяльності, ринок праці сільської місцевості, зайнятість в аграрному секторі, динаміка сукупних витрат і доходів домогосподарств, фізична й економічна доступність базових харчових продуктів тощо.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОЦІНЮВАННЯ ВПЛИВУ КАРАНТИННИХ ЗАХОДІВ ТА ПОШИРЕННЯ COVID-19 НА АГРАРНИЙ СЕКТОР Й АГРОПРОДОВОЛЬЧІ РИНКИ

1.1 Огляд існуючих наукових досліджень щодо чинників впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 на аграрний сектор

Порівняно з попередньою світовою кризою, в ситуації поширення пандемії COVID-19 країни реагують порівняно швидко, намагаючись обмежити негативні наслідки для життя людей та стримати економічний спад. Проте вплив кризи на економіку залежатиме від тривалості надзвичайної ситуації, жорсткості обмежувальних заходів, стійкості систем економічної і соціальної підтримки та інших характеристик країн, а також від того, наскільки ефективними будуть компенсаційні заходи для підприємств та населення [1]. Кожна пандемія сама по собі унікальна, і з цієї причини прогнозувати їх вплив складно.

Незважаючи на те, що пандемія COVID-19 досить нове явищем, проте в науковій літературі значна увага вже приділена виявленню і систематизації чинників її впливу на економіку країн, регіонів, галузей, господарюючих суб'єктів, соціальну сферу, добробут населення тощо. Підходів до здійснення наукового пошуку тут досить багато. Так, Фан, Джемісон та Саммерс проаналізували пандемічний ризик та оцінили можливі щорічні втрати доходу [2]. Використовуючи стандартну макроекономічну модель, Баруа продемонстрував, що спалах COVID-19 може серйозно пошкодити глобальні ланцюги поставок [3]. Пандемія COVID-19 спричиняє прямі й непрямі втрати доданої вартості [2], а також значний негативний економічний вплив [3]. Оцінку впливу пандемії COVID-19 на продовольчу безпеку та потенційні кризи здійснив Хоббс [4]. При цьому Джоші та ін. [5] вивчали вплив спалаху COVID-19 на експорт фруктів та овочів і запропонували стратегії після збору врожаю.

Як зазначають F. Vatavali , Z. Gareiou , F. Kehagia і E. Zervas, пандемія COVID-19 взагалі негативно вплинула на повсякденне життя, практику та сприйняття населення. Зокрема, в процесі дослідження ними виявлено, що обмеження, які вводилися на термін карантину і були спрямовані на соціальне дистанціювання, призупинення економічної, освітньої й культурної діяльності, а також обмеження мобільності громадян, суттєво вплинули на особисте та професійне життя, на їхню економічну діяльність. Найбільш поширеними станами були стрес і страх. Результатом таких обмежувальних заходів стали фінансовий спад, зростання безробіття та пристосування до гнучких форм праці [6].

На підставі аналізу літературних джерел і власних спостережень H. M. M. Taqi з колегами виокремлюють такі наслідки поширення пандемії COVID-19 та карантинних заходів на економіку:

- скасування замовлень від брендів та роздрібних торговців (менше клієнтів, неможливість зв’язатися зі своїми клієнтами через відсутність варіантів доставки);
- скорочення виробництва і невиконання замовлень (зменшення постачання сировини та скорочення виробництва призводять до невиконання замовлень);
- повільні відвантаження і непослідовність доставки (порти закриті через блокування, що погіршило здатність постачальників відправляти товари, завищені витрати на доставку та затримка доставки);
- згортання виробництва (нестача сировини, відсутність робітників призводять до зупинки підприємства);
- недоступність оператора через хворобу (оператори можуть захворіти на COVID-19);
- нестача працівників з експлуатації, технічного обслуговування та нагляду (теж можуть захворіти або знаходитися в зоні блокування);
- зміна циклу доставки та замовлення (через COVID-19 час доставки може затримуватися, а також впливати на цикл замовлення);
- надмірна кількість запасів через скасування замовлення або зменшення замовлення;

- скорочення робочих місць унаслідок зменшення обсягів виробництва чи його зупинки;
- вплив на міжнародну торгівлю. Відбуваються обмеження експорту, імпорту, порушення міжнародної логістики, а також сповільнення фінансових розрахунків [7].

Автори дослідження «Перспективи товарних ринків: вплив COVID-19», проведеного представниками Світового Банку, звертають увагу на вплив карантинних заходів на цінову ситуацію на аграрному ринку. При цьому зазначається, що в перші місяці після запровадження карантинних заходів ціни на більшість сільськогосподарських товарів в цілому залишалися стабільними. Однак на деяких ринках за декілька місяців почали «тиснути» численні фактори – насамперед широко вжиті заходи щодо стримування поширення пандемії COVID-19. Стабільність цін на аграрних ринках дослідники пов’язують з дією «традиційних» чинників, які включають у себе високий рівень запасу (третій за величиною рівень у новітній історії) та рекордне виробництво деяких зернових за сприятливих погодних умов у ключових регіонах-виробниках. При цьому, на їхню думку, стрімке поширення пандемії COVID-19 збільшило й «збагатило» набір факторів: слабший попит, різке зниження витрат на матеріально-технічні ресурси (передусім – енергію та добрива), запровадження торгових обмежень, збої в ланцюжках поставок (як на вході, так і на виході) та здійснення «панічних» покупок. Відзначається, що прогнози цін на сільськогосподарську продукцію виявилися ускладненими внаслідок наявності численних ризиків, пов’язаних, головним чином, з очікуванням тривалості та «глибини» пандемії, а також від того, наскільки швидко будуть скасовані заходи щодо «пом'якшення» наслідків карантинних обмежень [8].

Ця пандемія впливає на всіх учасників продовольчої системи. Глибокі глобальні економічні потрясіння, спричинені COVID-19, впливають на грошові потоки і фінансову ліквідність виробників через обмежені виробничі потужності, обмежений доступ до ринку, втрату грошових переказів, відсутність зайнятості та несподівані медичні витрати [9]. Вважається, що непропорційного впливу нинішньої

кризи, яка виявила їх високу вразливість до потрясінь попиту та пропозиції, особливо з точки зору ліквідності зазнали малі й середні підприємства (МСП). Доприкладу, у країнах ОЕСР попередні дані опитувань МСП свідчать, що половина МСП стикаються з серйозними втратами доходу [10].

Проте в цій ситуації все таки найбільш вразливими й незахищеними виявилися фермерські та селянські господарства. У контексті впливу поширення пандемії COVID-19 та запровадження обмежувальних карантинних заходів вони можуть опинитися в скрутній ситуації. Раніше фермерські та особисті селянські господарства до 80 % власної продукції реалізували через місцеві ринки. Зараз можливості збуту обмежено [11]. Це і через тимчасові обмеження пересування, що перешкоджають їхньому доступу на ринки, а також через те, що фермерські та селянські господарства в основному виробляють продукцію, яка швидко псується. Внаслідок порушення ланцюгів поставок і падіння споживчого попиту фермери змушені були знищувати подібну продукцію [9]. Крім того, доступ сімейних фермерів до ринку може бути підірваний через зміну поведінки споживачів, закриття фермерських ринків та канали комерціалізації, такі як школи та інші можливості закупівель. Фермери та селянські господарства, яким не вистачає складських приміщень, ризикують втратити взагалі всю свою продукцію [12]. М’ясокомбінати, молокопереробні підприємства та продовольчі ринки змушені закриватися в багатьох місцях через серйозні спалахи COVID-19 серед робітників.

Такої ж думки дотримується й Продовольча і сільськогосподарська організація Організації об’єднаних націй (далі – ФАО). Зокрема, згідно з їхніми дослідженнями, обмежувальні заходи, пов’язані з поширенням пандемії COVID-19, викликали широкий спектр короткострокових і довгострокових впливів на сільське господарство та постачання продуктів харчування, первинне виробництво, переробку, торгівлю, логістику (як внутрішню, так і міжнародну) та кінцевий попит, переважно впливаючи на малі фермерські господарства.

Таким чином існуючі дослідження щодо впливу поширення пандемії COVID-19 на сільське господарство зосереджуються на трьох основних групах: вплив на рівні

фермерських (сільськогосподарських) господарств, вплив на ланцюги створення вартості сільськогосподарської продукції, вплив на рівні домогосподарств.

Зокрема відзначається, що у країнах Африки найбільшого негативного впливу зазнали фермерські господарства. Так, обмеження руху людей через поширення пандемії COVID-19 призвело до нестачі робочої сили у фермерських господарствах; зниження врожайності сільськогосподарських культур стало наслідком порушення доступу до сільськогосподарських ресурсів (насіння, добрива, ветеринарні матеріали, корми). Перебої в логістиці, переробці та доступі до ринку негативно позначилися на створенні вартості сільськогосподарської продукції. Дефіцит робочої сили через політику перебування вдома вплинув на виробництво та переробку продуктів харчування, особливо на трудомістких м'ясопереробних підприємствах. Обмеження руху громадського транспорту зупинили більшість компаній, а решта, що залишилися, змушені були знизити свою активність, організаціям довелося адаптуватися до фізичного дистанціювання. Сповільнення загальної логістики негативно позначилося на безпеці та якості харчових продуктів. Закриття багатьох неформальних ринків у міських і позаміських районах, щоб уникнути скупчення людей, порушило системи продовольчого забезпечення, особливо для свіжих продуктів, таких як м'ясо, яйця та молоко. Це позначилося на структурі споживчого попиту. Вплив відчувається здебільшого в міських домогосподарствах із низьким рівнем доходу, які покладаються на ці неформальні ринки продовольства. Для тваринників відбувається втрата доходу від продажу худоби та продуктів (молока, вершкового масла, яєць), що призвело до загального зниження купівельної спроможності домогосподарств [13].

У країнах Азії та Тихоокеанського регіону найбільша проблема полягає в тому, як забезпечити надходження продукції від виробників до споживачів. Тобто найбільші загрози для продовольчої безпеки пов'язані з логістикою. Ланцюги поставок порушуються не лише через закриття кордонів на міжнародному або регіональному рівнях, але також через зміни у споживчому попиті (наприклад, припинення роботи ресторанів, ринків і супермаркетів). Порушення постачання відбува-

ється по всьому ланцюжку створення вартості, починаючи від забезпечення вихідними матеріалами (робоча сила, насіння, корми для тварин, добрива й пестициди) до зберігання, переробки і транспортування продуктів харчування на роздрібні ринки. Крім того, панічні настрої споживачів впливають на ланцюги постачання та призводять до дефіциту або надлишку окремих товарів у певних місцях [14].

Вплив COVID-19 залежатиме не тільки від реагування уряду (зокрема, обмеження та підтримка), а також від характеристик підгалузі сільськогосподарського виробництва. Такі фактори, як трудомісткість і капіталомісткість, типологія переробки й потреба у проміжних виробничих ресурсах, еластичність попиту на товар – лише деякі, що сприяють розумінню того, як конкретні суб'єкти агропродовольчого ланцюга поставок можуть постраждати чи мати позитивний вплив у коротко- та середньостроковій перспективі [10].

У своєму аналітичному дослідженні Д. Заха разом із колегами виділяють дві групи чинників, що впливають на економіку України внаслідок поширення пандемії COVID-19. А саме: внутрішні заходи, такі як закриття магазинів, ресторанів; призупинення міжнародних і національних польотів, потягів тощо; а також зовнішні шоки: зниження попиту на експорт товарів й послуг, скорочення грошових переказів [15].

Фактори впливу, пов'язані з поширенням пандемії COVID-19 та запровадженими обмежувальними заходами визначає В. Мовчан :

« - фактори змін внутрішнього попиту. На відміну від інших криз, зараз ми маємо кризу, пов'язану з активним втручанням держави. Адже для того, щоб зупинити поширення хвороби, держава зупинила певний бізнес і вдалась до жорстких карантинних заходів;

- ефект зовнішніх шоків. Це зміна попиту країн-партнерів, зокрема внаслідок карантинних заходів, зміна цін на різні товари, зменшення надходжень від громадян, хто працює за кордоном. Зовнішні шоки двофакторні: з одного боку, йде погіршення експорту, з іншої сторони – зменшення імпорту. Таким чином торговельний баланс покращиться, а внесок чистого експорту буде позитивним через значно більше падіння імпорту порівняно з експортом. Адже у нашому імпорті дуже

багато мінеральних продуктів, а вони зараз дешевші. До того ж, маємо значні запаси природного газу у сховищах при його низькому споживанні. Проміжний попит падає, споживчий теж. Вся економіка споживає менше, що тягне імпорт вниз» [16].

Громадська організація «Центр прикладних досліджень» також виділяють зовнішні та внутрішні чинники впливу на економіку України. До зовнішніх вони віднесли: падіння світової економіки, обсягів торгівлі (експорту-імпорту) та цін на товари, відплив капіталу з нових ринкових економік (сповільнення надходжень прямих іноземних інвестицій або навіть їх вилучення), скорочення економічної активності в сферах туризму, пасажирських та авіаперевезень, громадського харчування. Серед внутрішніх чинників найвідчутнішими будуть зниження економічної активності, що призводить до нарощування дефіциту державного бюджету, зростання цін на товари й послуги, зниження обсягів виробництва і реалізації продукції та послуг, нових замовлень, капітальних інвестицій, а також скорочення чисельності працівників, зростання безробіття. Криза в реальному секторі погіршила фінансовий стан значної частини підприємств і домогосподарств. До позитивних чинників відносять достатньо великі запаси міжнародних резервів, зниження облікової ставки НБУ, що сприяло зниженню вартості кредитів для суб'єктів господарювання; повернення в Україну заробітчан – як кваліфікованих, так і некваліфікованих робітників, які можуть бути залучені до сезонних сільськогосподарських робіт й компенсувати традиційний кадровий дефіцит фермерських господарств [17].

Разом із тим, досить впевнено почувають себе представники великих агрохолдингів. Так, карантинні заходи, пов'язані з поширенням коронавірусу, не вплинули на капіталізацію українських публічних агрокомпаній – їх акції на біржі піднялися до рівня лютого 2020 р. Натомість найбільших втрат зазнають малі та середні фермерські господарства. Адже серед адміністративних заходів, що застосовувалися під час карантину й безпосередньо вплинули на розвиток сільського господарства, дослідники виділяють закриття продовольчих ринків у березні-травні 2020 р. Унаслідок таких дій дрібні сільгосптоваровиробники були позбавлені можливості реалізувати

вирощену продукцію та не отримали належних доходів. Враховуючи, що за експертними оцінками саме на продовольчих ринках реалізується до 85% ранніх овочів і ягід, це зумовило проблеми із збутом вирощеної продукції, позбавило споживачів джерел постачання продовольчими товарами і поставило у скрутне фінансове становище дрібних фермерів. Натомість потужні торговельні мережі й великі закупівельні фірми під час дії карантинних обмежень підвищили ціни на продукти харчування. Це мало наслідком зменшення попиту з боку населення, а також поступову зміну структури галузі, через зменшення суб'єктів виробництва сільськогосподарської продукції та, особливо, її реалізації. Саме цим фактором, на думку дослідників, зумовлене перевищення цін на продукти сільського господарства в Україні у квітні-травні на 20-30% – за різними продовольчими групами – порівняно з країнами ЄС [17].

Дослідники відзначають, що ситуація, яка склалася внаслідок карантинних обмежень, містить загрози, пов'язані з погіршенням рівня продовольчої безпеки України, руйнуванням дрібного аграрного бізнесу, загостренням соціальної напруженості, тінізацією ринку агропродукції, що погіршує можливості протиепідемічного контролю цього процесу, провокує зростання цін на агропродукцію у торговельних мережах, стимулює її імпорт.

З окремими висновками дослідників складно погодитися – особливо з огляду на те, що частково прогнозований період вже закінчився і можна оцінити їх точність. Зокрема, не справдилися побоювання, що обмеження можливості закупівлі саджанців плодоовочевих культур матиме наслідком суттєве скорочення обсягів збору та реалізації врожаю в цьому секторі влітку-восени 2020 року та неможливість заготівлі плодово-овочевої продукції на наступний сезон, що відтворюватиме ситуацію дефіциту.

Також недостатньо обґрунтованим виявився висновок про те, що відсутність коштів у фермерів суттєво ускладнить посівну кампанію – а це, у свою чергу, зменшить пропозицію сільськогосподарської продукції.

Натомість доречним варто вважати висновок, за яким відсутність обігових коштів у сільгосптоваровиробників негативно позначиться на супутній галузі – поставках сільськогосподарської техніки. Натомість із твердженням, що в умовах карантинних заходів подальший розвиток отримають лізингові схеми купівлі-продажу сільськогосподарської техніки складно погодитися – і це підтверджується наявною ситуацію на ринку сільгосптехніки. БіВиправданим видається припущення, що сільгосптоваровиробники в умовах зниження рівня доходів і зменшення доступу до кредитних ресурсів за прийнятною ціною почнуть економити на дотриманні агротехнологій та оновлення парку сільгосптехніки та обладнання. Цілком погоджуємося із твердженням авторів зазначеного дослідження відносно того, що внаслідок глобальної пандемії та обмежень, пов'язаних з нею, аграрний бізнес стане набагато значушіщим для української економіки.

Міжнародні організації напрацювали окремі пропозиції щодо розв'язання проблем аграрного сектору та агропродовольчих ринків в умовах пандемії COVID-19. Проте їм не вдалося запропонувати загальну стратегію удосконалення економічного механізму та нівелювання негативного впливу карантинних заходів і поширення COVID-19 на аграрний сектор й агропродовольчі ринки, оскільки такий документ має враховувати дуже багато інтересів різних сторін, а забезпечення продовольчої безпеки залишається однією з важливих проблем держав.

1.2 Чинники впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 на аграрний сектор та агропродовольчі ринки

В Україні офіційно перший зареєстрований випадок захворювання на COVID-19 стався 3 березня 2020 року. А вже з 12 березня 2020 року були запроваджені карантинні заходи. Останні включали обмеження переміщення громадян, зупинку руху транспорту, закриття ринків, ресторанів, кав'ярень, переведення працівників на віддалений режим роботи тощо.

За підсумками І кварталу 2020 року сезонно скориговане падіння ВВП до попереднього кварталу становило 0,7%, тоді як падіння І кварталу 2020 року до відповідного кварталу 2019 р. – 1,3%. Проте найбільших втрат вітчизняна економіка зазнала у ІІ кварталі 2020 року. За попередніми оцінками Міністерства розвитку економіки, торгівлі і сільського господарства України (далі – Мінекономіки) падіння ВВП до ІІ кварталу 2019 року досягло 11% [18]. Згідно з оцінками Мінекономіки поширення пандемії COVID-19 та запровадження карантинних заходів негативно позначилися на обсягах виробництва і надання послуг, обсягах вантажообігу, пасажироперевезень, оптовому й роздрібному товарообігу, зниженні обсягів будівництва, заробітних плат, зростанні безробіття, погіршенні зовнішньої торгівлі [18].

У Державній програмі стимулювання економіки для подолання негативних наслідків, спричинених обмежувальними заходами щодо запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19) на 2020-2022 роки зазначається, що в період пандемії COVID-19 у різних країнах світу спостерігається тимчасове повне зупинення або часткове призупинення роботи підприємств у різних галузях. Крім того, відбувається скорочення світового попиту на некритично необхідні товари, що спричиняє формування аномально великих запасів таких товарів. Для України, з розвинутою промисловістю, а також зважаючи на значну залежність економіки країни від експортних надходжень, подібний розвиток ситуації є додатковим середньостроковим викликом відразу за кількома напрямками: скорочення попиту і запровадження обмежень на українську продукцію на ринках країн світу та потенційне збільшення імпорту товарів, попит на які в Україні не може бути задоволений за рахунок вітчизняного виробництва.

Пандемія COVID-19 вплинула не лише на виробництво агропродукції, а й на її збут через обмеження каналів дистрибуції (зокрема місцеві ринки для домогосподарств) та експортних ринків для середнього і великого бізнесу. Програма передбачає класифікацію кризових викликів за напрямами: сировина й засоби виробництва (ризики постачання ресурсів унаслідок розірвання міжнародних ланцюгів

доданої вартості), виробництво, переробка, збут (блокування локальних і міжнародних ланцюжків збуту, зниження платоспроможності населення на внутрішньому ринку, падіння цін на світових ринках та зменшення попиту, уповільнення переговорів щодо доступу до ринків). Додатковими чинниками негативного впливу на аграрний сектор є обмеження надання адміністративних послуг та ризики захворювання персоналу [19].

Негативний вплив карантину через запровадження обмежень виявляє як прямий, так і непрямий вплив. Так, обмеження руху транспорту ускладнює логістику працівників на підприємствах; падіння доходів населення веде до втрати платоспроможного попиту на продукцію з боку споживачів; негативний вплив на одні сектори зумовлює руйнування ланцюгів доданої вартості і, як наслідок, негативно впливає на економіку загалом [19].

З огляду на природно-ресурсні, соціально-економічні та національно-культурні передумови, для України однією з найважливіших галузей визнано аграрний сектор. Галузь забезпечує населення харчовими продуктами, формує продовольчу безпеку та продовольчу незалежність країни. Так, частка сільського господарства у ВВП країни становить понад 10%. За останні п’ять років вона зросла більш як на 2 в. п. Частка населення, зайнятого в сільському господарстві, становить майже 17,1%, питома вага сільського господарства в загальній структурі експорту товарів з України в 2020 р. досягла 26,8%, а з урахуванням продуктів харчування – майже 45,1%. На сьогодні вітчизняний аграрний сектор не лише спромігся досить повно насичувати внутрішній ринок та гарантувати високий рівень продовольчої безпеки, а й перетворився на провідного генератора експортних товарних потоків, забезпечує значні валютні й інвестиційні надходження для розширеного відтворення національної економіки, забезпечує умови інтеграції у світове господарство на правах рівноправного та стратегічного партнера.

Спрогнозувати наслідки карантинних заходів та поширення COVID-19 для аграрного сектору сьогодні складно, оскільки невідомо якою буде тривалість карантину, коли завершаться обмежувальні заходи в Україні і чи будуть/не будуть вводитися додаткові і які саме. Невідомо, як зміниться ситуація на світових ринках, як

довго країни світу потерпатимуть від карантинних заходів та поширення COVID-19.

Діяльність вітчизняних сільськогосподарських підприємств і підприємств харчової промисловості згідно з постановою Кабінету Міністрів України «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» № 211 від 11 березня 2020 р. (зі змінами і доповненнями) не обмежується під час карантину. Обмежень експорту аграрної продукції (окрім гречки) та імпорту товарів, що забезпечують діяльність сільськогосподарських товаровиробників, обмежувальних заходів щодо переміщення вантажів та працівників також не передбачалося. Тому з огляду на це, галузь зазнає найменших втрат від запровадження карантинних заходів та поширення COVID-19, порівняно з іншими сферами національної економіки.

Проте все ж таки існують певні ризики, що здатні зумовити скорочення обсягів виробництва й реалізації сільськогосподарської продукції, зростання витрат сільськогосподарських виробників, зниження їхніх доходів і в цілому до погіршення ситуації в галузі. Серед таких: обмежувальні заходи з реалізації продукції, переміщення вантажів, закриття місцевих роздрібних та оптових продовольчих ринків, примусове усунення від роботи інфікованих працівників або працівників, які контактували з інфікованими, зміна споживчих настроїв і структури споживчого попиту, зниження платоспроможного попиту, скорочення обсягів виробництва у постачальників ресурсів для сільського господарства, зростання цін на ресурси і сировину, зниження курсу національної валюти і т.п. Невизначеність у ланцюгах поставок сільськогосподарської продукції, дефіцит робочої сили і загальний економічний спад ставлять доходи під загрозу та можуть поставити під загрозу програми, які фінансуються державою, що підтримують інвестиції в сільське господарство. Внаслідок цього відсутність ліквідності може зменшити попит на сільськогосподарські ресурси та, отже, вплинути на сільськогосподарське виробництво в середньостроковій перспективі [20]. У випадку підтвердження ризику перенесення вірусу тваринами згідно із Законом України «Про ветеринарну медицину»

2498-XII від 25 червня 1992 р. (зі змінами і доповненнями) можуть бути запроваджені додаткові заходи безпеки, зокрема такі як: ізоляція інфікованих тварин; закриття потужностей (об'єктів), де виявлено присутність хвороби; заборона переміщення за межі інфікованих потужностей (об'єктів) будь-яких товарів, засобів догляду за тваринами, супутніх об'єктів та гною; забій тварин; обмеження переміщення осіб, які були в контакті з інфікованими тваринами та тваринами, щодо яких існує підозра, що вони інфіковані, або з іншими товарами чи гноєм від інфікованих тварин тощо.

Як наголошує Ю. Терещенко, найзначнішими чинниками негативного впливу поширення пандемії COVID-19 на вітчизняний агробізнес і харчову промисловість стануть обмеження в логістиці та розриви в ланцюгах постачань, особливо щодо міжнародних постачань (експорт/імпорт), зміни споживчого попиту на продовольство, погіршення міжнародної торгівлі та дефіцит робочої сили, посилення заходів з біозахисту (призводить до збільшення витрат через більш жорсткі заходи перевірки та інші протоколи біобезпеки). Відбуватимуться зміни в попиті на продукти харчової промисловості. Зокрема, зросте попит на основні продукти харчування в силу наростання паніки серед населення, в той час як можливості до їх імпорту будуть обмежені в силу порушення логістичних ланцюгів. З іншої сторони окремі вітчизняні виробники харчових продуктів зазнають швидкого зниження попиту з боку секторів харчової промисловості, ресторанного бізнесу та кафе. Що стосується сільського господарства, то існує загроза зниження поставок імпортних хімікатів, добрив, засобів захисту рослин, посадкового матеріалу, упаковки тощо через перебої в роботі транспорту та портів. Інші ключові ресурсні елементи фермерського сільського господарства – робоча сила – також можуть зазнати негативного впливу. З огляду на обмежувальні заходи для запобігання поширенню COVID-19 на території України загальна кількість робочих днів, втрачених через захворювання на коронавірус, може призвести до втрати продуктивності [21].

Згідно з дослідженнями Поліського національного університету значна кількість респондентів мають проблеми зі збутом вирощеної продукції, певна частка якої (за відсутності можливості реалізувати та при неналежних умовах зберігання)

псується. Зокрема, 28% респондентів не реалізують надлишки виробленої продукції, 31 – здають надлишки продукції на місцеві ринки, 18 – на обласні ринки, а 17% – здають переробним підприємствам. Що стосується купівлі харчових продуктів, то більшість респондентів (незалежно від розташування) купують їх у місцевих магазинах. Вони не мають інших альтернатив, враховуючи логістичне сполучення між селами та райцентрами. Характерним є виїзд у райцентр раз на тиждень для закупівлі продуктів. У районах з більш розвинутою інфраструктурою населення має змогу частіше виїжджати у райцентри чи міста та купувати харчові продукти. Відповідно, мешканці таких районів мають ширший вибір продуктів за вигіднішими цінами та кращої якості. У віддалених та малозаселених районах існують проблеми з доступом до якісних харчових продуктів [11].

Важливими факторами ризику продовольчої безпеки виявилися ускладнення посівної компанії та жнив саме з огляду на карантинні заходи. Відповідно все вплине і на собівартість продукції. Очікується зниження експорту та імпорту аграрної продукції. Враховуючи карантинні обмеження шляхи для експорту вітчизняної сільськогосподарської продукції частково заблоковані через закриті кордони [11].

Громадська організація «Центр прикладних досліджень» найбільш негативним чинником поширення пандемії COVID-19 для сільського господарства визначають закриття роздрібних та оптових ринків, що у свою чергу призвело до проблем зі збутом вирощеної продукції, позбавило споживачів джерел постачання продовольчими товарами і поставила у скрутне фінансове становище дрібних фермерів та селян [17].

Криза також послабила надання послуг, пов’язаних зі зберіганням та упакуванням харчових продуктів, що зумовлено необхідністю запровадження заходів та засобів з охорони здоров’я для мінімізації ризику зараження людей під час роботи.

Карантин та обмеження, спричинені ним, поряд зі зниженням купівельної спроможності мають значний вплив також і на лісовий сектор: зупинилося або скоротилося виробництво, знизилися обсяги реалізації товарів чи послуг, назріває гли-

бока кризи ліквідності (брак ресурсів для сплати податків, оплати праці працівників, нарощується кредиторська заборгованість), знизилася зайнятість персоналу (відправили працівників у відпустки, понад 20% підприємств вдалися до звільнення персоналу). Поширення пандемії COVID-19 призвело до значного падіння попиту на товари підприємств лісового сектору і, відповідно, браку обігових коштів та росту дебіторської заборгованості. Ці чинники найбільшою мірою впливають на підприємства лісового сектору, незалежно від розміру бізнесу та галузевої приналежності [22].

Ще однією проблеми, яка може виникати або виникає під час карантинних заходів – це надмірний контроль якості продуктів харчування, що може призвести до затримки поставок і залишити без необхідних продуктів населення, викликати різке підвищення цін [17, с. 30]. Можливі проблеми і стосовно імпортних поставок насіння, засобів захисту рослин та добрив. Порушення логістичних ланцюгів особливо відчутне для імпортних сільськогосподарських ресурсів, як у випадку з добривами.

Отже, з упевненістю можна стверджувати, що зміни в агросекторі відбуватимуться. Проте окремі чинники здійснюватимуть позитивний вплив, тоді як інші – негативний. Чинники впливу на розвиток підприємництва в агропродовольчому секторі слід визнати як особливі, порівняно наприклад із сферою обслуговування населення, оскільки, як відомо, дистанційна складова виконання робіт у сільському господарстві практично виключена. Тут визначально передує контекст безпосереднього контакту людини із засобами виробництва і предметами праці – для створення додаткового прибутку.

Вітчизняний аграрний сектор, перетворившись на один із визначальних у формуванні національного ВВП, значною мірою виступає сировинно-екпортною галуззю, тому залежить від зовнішньоекономічної кон’юнктури ринкового попиту, на який вплинули обмеження на глобальному рівні – обмеження торгових трансакцій між державами тощо. Тобто сьогодні виявляється величезна кількість чинників, які стримують набуття позитивних ефектів національним агропромисловим се-

ктором і в основному це стосується аграрних підприємців, що перебувають на початку виробничого ланцюга – несуть переважний обсяг витрат й знову ж таки втрат.

За результатами налізу літературних джерел і власних досліджень встанолено, що доцільно класифікувати усі чинники впливу поширення пандемії COVID-19 та пов'язаних з нею обмежувальних заходів на десять груп (рис. 1.1).

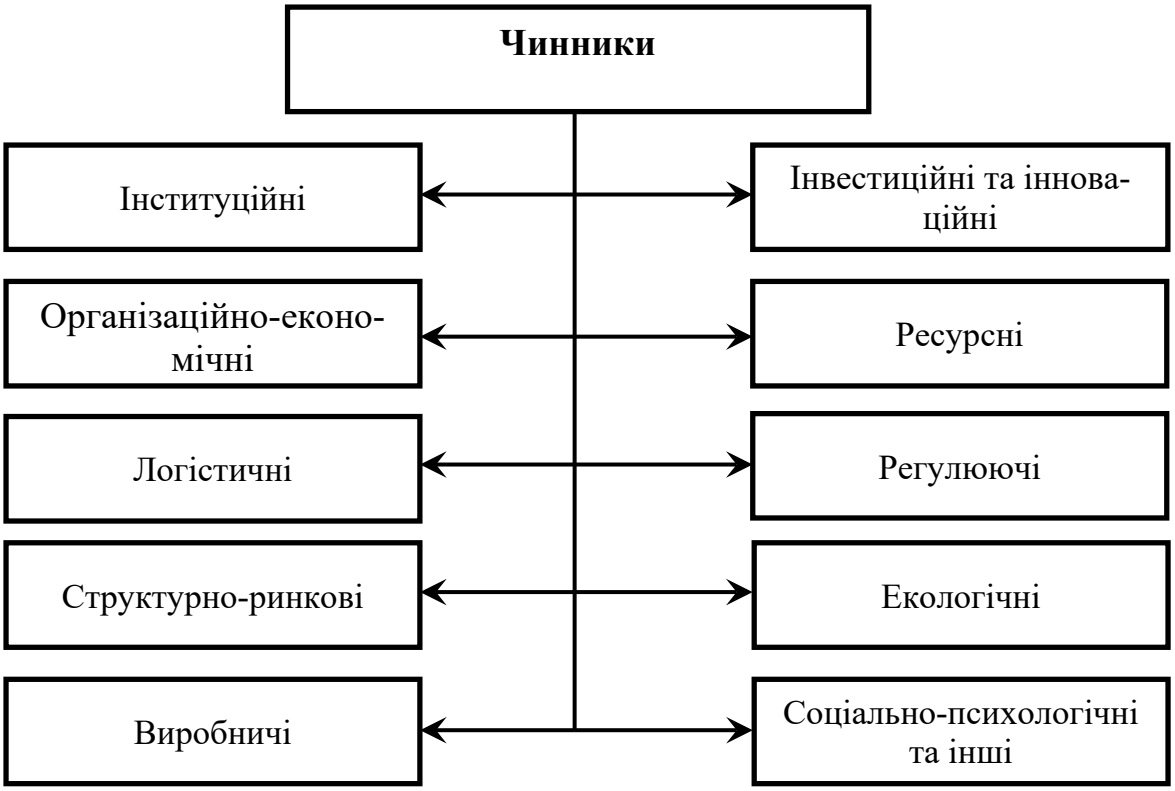

Рисунок 1.1 – Класифікація чинників впливу поширення пандемії COVID-19 та пов'язаних з нею обмежувальних заходів на аграрний сектор України
Джерело: Сформовано авторами.

Прояв окремих груп чинників, систематизованих у процесі дослідження, відбувається у наступному:

- інституційні чинники – визначаються міжнародними, загальнодержавними і регіональними обмеженнями, утвердженими прийняттям відповідних нормативних актів;

- організаційно-економічні – зупинкою транспорту, закриттям ринків, магазинів, блокуванням в'їзду-виїзду з міст, сіл тощо. Максимальна актуалізація чинника самозабезпечення домогосподарств продовольством, особливо на селі;

- логістичні – блокуванням (обмеженням) ланцюгів поставок ресурсів та збуту продукції як локальних, так і міжнародних (затримка доставки, зростання витрат на доставку);

- структурно-ринкові – зміною структури і кон'юнктури ринків, як внутрішніх, так і світових; зростанням внутрішніх цін, зниженням цін світових; зміною структури споживчого попиту;

- виробничі – зменшенням обсягів виробництва та погіршенням якості продукції через порушення логістичних ланцюгів, скорочення обсягів виробництва у постачальників ресурсів для сільського господарства;

- інвестиційні та інноваційні – скороченням обсягу інвестицій, як валового нагромадження основного капіталу, так і зміна запасів матеріальних оборотних; а відтак зупинкою впровадження новітніх технологій і модернізації виробництва, переробки, реалізації;

- ресурсні – ризиком постачання ресурсів внаслідок розірвання міжнародних ланцюгів доданої вартості, нестача робітників і працівників з експлуатації, технічного обслуговування та нагляду (через захворювання на COVID-19, перебування на карантині, самоізоляції), матеріальних, організаційних, фінансових та інших ресурсів для ведення сільського господарства і забезпечення його конкурентних переваг за ціною та якістю;

- регулюючі – рівнем державної підтримки вітчизняних товаровиробників, поширенням практики застосування захисних і протекціоністичних механізмів в умовах запровадження обмежувальних заходів;

- екологічні – посиленням заходів з біозахисту, відповідністю продукції вітчизняного виробництва екологічним вимогам та вимогам безпеки на внутрішньому і світовому ринках;

- соціально-психологічні та інші чинники – самообмеженням у соціальному, господарському та іншому контактуванні людей (споживачів) задля захисту від поширення COVID-19 тощо.

Сукупність означених чинників може проявлятися з різною інтенсивністю та результативністю.

Результати проведених досліджень також показали, що на аграрний сектор впливають чинники як стимулюючого, так і дестабілізуючого характеру. Відповідно їх доцільно систематизувати за групами:

1) чинники, що негативно позначаються на діяльності суб'єктів господарювання та галузі в цілому (дестимулятори);

1) чинники, які знижують негативні впливи поширення пандемії COVID-19 та обмежувальних заходів (стимулятори).

У свою чергу, в кожній з цих груп варто виділити фактори ендогенного та екзогенного впливу (рис. 1.2).

У підсумковому узагальненому контексті оцінок слід виділити такі чинники впливу на розвиток аграрного підприємництва, зумовлені введенням карантинних обмежень, як-то спад економічної активності населення; зниження мобільності робочої сили в поєднанні з падінням доходів від зайнятості і, як наслідок, купівельної спроможності; внесення корективу у організацію посівної кампанії та кампанії зі збору врожаю; переорієнтація на внутрішній ринок і внутрішньодержавні канали реалізації продукції, які інституційно передбачають значно нижчий рівень дохідності; зменшення потенціалу робочих місць; часткове закриття доступу до експортних каналів реалізації через обмежений попит з боку великих світових гравців на світовому ринку продовольства; зниження світових цін на продукцію традиційного сировинного експорту з України; нестача обігових коштів у сільськогосподарських підприємців для закупівлі новітніх техніки і технологій, особливо за умови активного впровадження цифровізації як засобу дистанціювання людей-учасників господарського процесу (по можливості); перенасичення ринків сировиною для виробництва біологічних видів енергії, наприклад біоетанолу, на продукування якого спрямовувалася значна частина кукурудзи, світовим експортером якої є Україна; різка зміна очікувань аграрних підприємців щодо перспективи розвитку їх ділової активності; структурні зміни у формуванні попиту на сільськогосподарську продукцію і продовольство; порушення ланцюгів товарного обміну.

Рисунок 1.2 – Чинники впливу поширення пандемії COVID-19 та пов’язаних з нею обмежувальних заходів на аграрний сектор України

Джерело: Сформовано авторами.

Варто зауважити, що найбільшого негативного впливу згаданих чинників зазнали малі й середні аграрні підприємці, які не мають надлишкової фінансової спроможності, як агрохолдинги.

Ще одним чинником, який негативно позначився на результатах роботи сільськогосподарських товаровиробників, стала зміна курсу національної валюти, викликана в тому числі й через запровадження карантинних заходів та поширення COVID-19. Доприкладу: в 2019 р. (друга його половина) аграрії отримали доходи за вирощену й реалізовану продукцію в середньому по 25 грн/дол. США. В 2020 році при закладанні майбутнього врожаю вони витрачали на необхідні матеріали по 27,03-28,23 грн/дол. США. З моменту оголошення карантину в Україні курс гривні до долара різко знизився на 9,3% – від 25,81 грн/дол. США 12 березня 2020 р. до 28,23 грн/дол. США станом на 23 березня 2020 р. Така зміна валютного курсу ще більше ускладнила фінансове становище сільгоспвиробників, адже при низькій виручці за минулорічний врожай довелося збільшувати витрати на новий. Це призведе до зниження рівня операційного прибутку орієнтовно на 10-25 млрд грн. Зниження виручки вітчизняних експортерів скорочує пропозицію іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку, що провокує подальше знецінення гривні, зокрема станом на 4 грудня 2020 року курс становив 28,30 грн/дол. США та прогнозується його погіршення і в майбутньому [23].

Уведення обмежувальних заходів під час пандемії COVID-19 призвело до переведення значної частини працівників на дистанційну форму роботи, запровадження відпусток за власний рахунок. Підприємства в різних галузях національної економіки змушені були вдаватися до економії фінансових ресурсів через скорочення обсягів діяльності, що надалі зумовило зниження заробітної плати.

Усе це стало підгрунтям для погіршення купівельної спроможності населення України. Тому попит на дорогі продукти, які можна безболісно замінити в споживанні, різко знизився, тоді як попит на базові, незамінні продовольчі товари зростає. Серед них продовольча пшениця, рис, круп’яні культури та ін. Це недорогі стратегічні продукти, які люди починають споживати в кризових ситуаціях.

Знизився попит на продукти для ресторанів, готелів і галузі громадського харчування. Втрат зазнає м'ясна галузь, оскільки попит на дорожчі види м'яса знижується. При цьому птахівництво отримало додатковий зиск, бо населення перейшло на споживання дешевшого курячого м'яса.

В умовах карантину відбуваються зміни і в сегменті виробництва органічної продукції. Зокрема це стосується обсягів реалізації органічної продукції на внутрішньому ринку (обсяги експорту швидше за все не зміняться зважаючи на зростання зовнішнього попиту на органічну продукцію). Спочатку закриття ресторанів та інших закладів громадського харчування, а потім обмеження їхньої діяльності стало причиною втрати ринків збуту цієї продукції.

Таким чином, аграрний сектор поступово переорієнтовується на збільшення обсягів виробництва й реалізації дешевшої харчової продукції.

Уряд нашої держави намагається пом'якшити зовнішній тиск на бізнес та домогосподарства за рахунок надання деяких пільг і знижок, а також мінімальної компенсації заробітної плати для роботодавців. Проте цього звичайно недостатньо для підтримки життєдіяльності малого і середнього бізнесу в Україні.

До чинників, які в даній кризовій ситуації справляють позитивний вплив на діяльність сільськогосподарських товаровиробників варто віднести наступні:

- *Економія при сплаті земельного податку та орендної плати за земельні ділянки.*

У Законі України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо підтримки платників податків на період здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникнення і поширення коронавірусної хвороби (COVID-19)» № 533-IX від 17 березня 2020 р. [24], передбачено звільнення сільгосптоваровиробників від плати за землю в період з 1 березня по 30 квітня 2020 року (земельний податок та орендна плата за земельні ділянки державної і комунальної власності) за земельні ділянки, що перебувають у власності або користуванні, у тому числі на умовах оренди, фізичних або юридичних осіб, та використовуються ними в господарській діяльності. За даними Мінекономрозвитку, у

2020 році надходження від сплати земельного податку за землі сільськогосподарського призначення державної власності очікувалися на рівні 1,16 млрд грн, а надходження від річної орендної плати за землі сільськогосподарського призначення державної власності – 1,75 млрд грн. У силу дії зазначеного Закону сільськогосподарські товаровиробники зможуть зекономити кошти в розмірі 485,0 млн грн за рахунок використання земель сільськогосподарського призначення державної власності без відповідної плати.

- *Економія при сплаті єдиного соціального внеску.*

Згідно із Законом України [24] за періоди з 1 по 31 березня та з 1 по 30 квітня 2020 року тимчасово звільняються від нарахування, обчислення та сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування члени фермерських господарств, якщо вони не належать до осіб, які підлягають страхуванню на інших підставах. А це загалом економія в сумі 2078,12 грн для кожного члена фермерського господарства.

- *Зниження цін на добрива.*

Індекс цін на добрива Світового Банку в першому кварталі 2020 року впав на 4,5%. Основними елементами такого зниження стало падіння цін на калійні та азотні добрива внаслідок зниження попиту. Ціни на фосфатні добрива навпаки зросли, коли спалах пандемії COVID-19 у Китаї надто загальмував виробництво та порушив ланцюги поставок. У 2020 році прогнозувалося падіння індексу на 9,9%, оскільки глобальна пропозиція добрив залишається високою. Цей прогноз Світового банку включає як ризики тривалих перебоїв у постачанні, а також більш повільне, ніж очікувалося, відновлення попиту. Враховуючи, що Україна щороку імпортує 3,4-4,6 млн т мінеральних добрив, із них, зокрема, 1,3-1,7 млн т азотних, 0,09-0,18 млн т калійних, 1,7-2,7 млн т комплексних добрив, а також 0,03-0,15 млн т фосфорних, то зниження цін на них сприятиме економії витрат сільгоспвиробників та як підсумок здешевлення вітчизняної продукції, у вирощуванні якої використовуються добрива. Економія, за проведеними підрахунками, може становити 10-12 млн дол. США.

1.3 Чинники впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 на продовольчу безпеку держави

Сучасний етап розвитку економік країн світу та України, зокрема, характеризується процесами глобалізації, лібералізації торговельних відносин і конкуренції, тісної міжнародної інтеграції. Більшість країн світу позиціонують себе як відкриті економіки, динаміка функціонування яких залежить від розбудови адекватних ринкових механізмів та ефективних зовнішньоекономічних відносин [25; 26; 27]. Торговельні відносини у відкритій економіці слугує інструментом забезпечення споживачів доступними повноцінними агропродовольчими товарами, розширення кон'юнктури і ринкового простору для подальшого виробництва продуктів в умовах міжнародної конкуренції.

Аграрний сектор забезпечує виробництво сільськогосподарської продукції та її переробку, постачання агропродовольчої продукції на аграрні ринки та її експорт, розв'язання продовольчої проблеми в країні та світі. Аграрний сектор являє собою складну організаційно-економічну систему із певними складовими, де можна виділити такі елементи (підсистеми та їх складові):

виробництво сільськогосподарської продукції (рослинництво і тваринництво);

переробка сільськогосподарської продукції та виробництво продовольства;

аграрні ринки (аграрна логістика, зберігання агропродовольчої продукції й її реалізація, експорт та імпорт);

продовольче забезпечення країни та гарантування продовольчої безпеки держави.

Разом із тим кожен з цих елементів є складними економічними системами. Зокрема продовольче забезпечення це складна організаційно-економічна система, яка здатна на даному часовому етапі матеріалізувати потенціал продовольчої безпеки країни [28]. Забезпечення продовольчої безпеки становить базову умову життєдіяльності кожної родини, держав і всього людства та важливу складову процесів економічного розвитку.

У сучасному світі кожна держава особливу увагу приділяє виробництву агропродовольчої продукції, їх розподілу, включаючи й зовнішню торгівлю. Незважаючи на те, що окремі держави потерпають від браку агропродовольчої продукції, інші мають надлишок продовольства та прагнуть поліпшити якісний склад харчового раціону населення. Для всіх них продовольча проблема має глобальний характер, оскільки країни виступають учасницями глобальних товарообмінних операцій.

Забезпечення продовольчої безпеки визнано складною і багатоаспектною проблемою, для розв'язання якої необхідно виходити за межі окремої галузі та держави. Про це свідчить різноманіття авторських підходів до дослідження продовольчої безпеки (рис. 1.3).

Узагальнюючи наукові підходи дослідників можна констатувати, що забезпечення продовольчої безпеки охоплює не тільки виробництво агропродовольчової продукції, а й розподіл і споживання продуктів харчування в державі та зовнішньоторговельні відносини. Зроблено висновок, за яким продовольча небезпека це наслідок розбалансування економічного механізму розподілу агрохарчової продукції між різними групами населення країни. Може проявлятися як з боку пропозиції (наприклад, дефіцит продовольства), так і попиту (низька платоспроможність громадян). На основі аналізу напрацювань науковців можна стверджувати, що детермінантами забезпечення продовольчої безпеки держави слугує формування високої платоспроможності населення та достатньої пропозиції агропродовольчої продукції.

Відповідно, доцільно виділити основні компоненти блок-схеми продовольчої безпеки держави: з позицій забезпечення високої платоспроможності громадян та достатньої пропозиції агрохарчової продукції. Продовольчу безпеку можна розглядати з кількох вимірів: наявність продовольства для споживачів, його фізична та економічна доступність тощо (табл. 1.1).

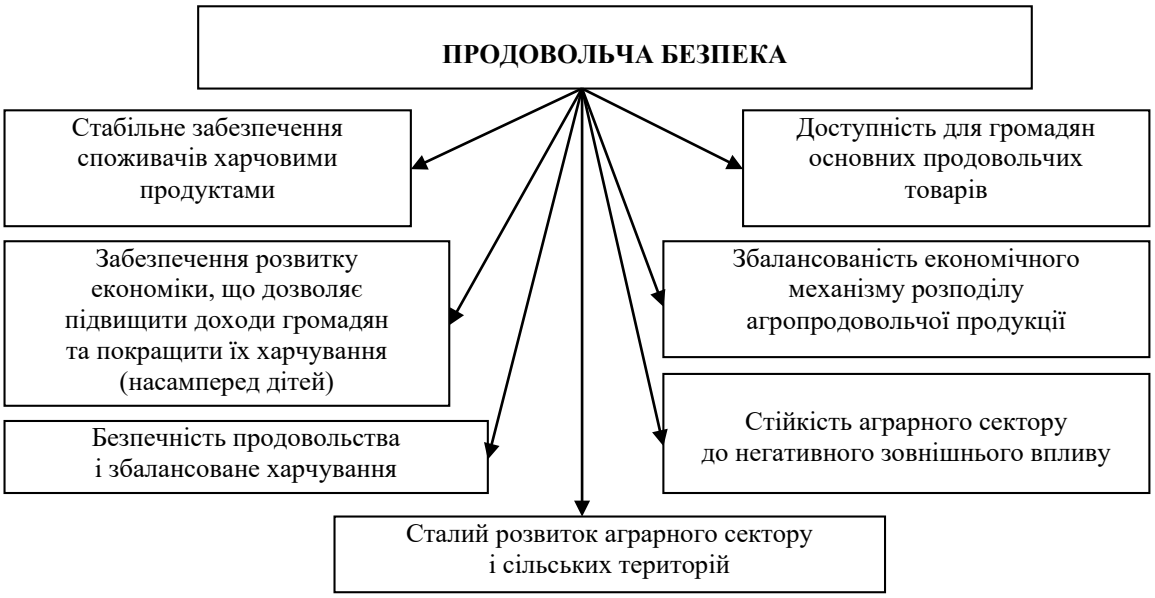

Рисунок 1.3 – Схематичний огляд підходів до дослідження продовольчої безпеки

Джерело: Укладено авторами на основі [29, с. 57].

Таблиця 1.1 – Основні виміри розв'язання продовольчої проблеми та детермінанти забезпечення продовольчої безпеки держави

Виміри розв'язання продовольчої проблеми	Детермінанти забезпечення продовольчої безпеки	Деякі чинники
Наявність продовольства	Забезпечення достатньої пропозиції агрохарчової продукції	Збільшення обсягів виробництва, удосконалення зовнішньоекономічних відносин
Фізична доступність продовольства		Розвинута ринкова інфраструктура, досконалий економічний механізм
Економічна доступність продовольства	Забезпечення високої платоспроможності населення	Доходи населення, ціни на продовольчі товари, подолання бідності

Джерело: Укладено авторами на основі [30; 31].

Запропонована схема окреслює детермінанти забезпечення продовольчої безпеки держави: формування високої платоспроможності населення (за рахунок створення умов для розвитку економіки і підвищення доходів громадян, розвитку підприємництва тощо) та достатньої пропозиції агропродовольчої продукції (через сприяння виробництву вітчизняним аграрним сектором продовольства в достатніх

обсягах, імпорту продовольства тощо). Поширення COVID-19 та відповідних карантинних заходів призвело до зменшення доходів громадян та ускладнило підприємницьку діяльність.

Міжнародні експерти відзначають, що фізична доступність продовольства зумовлюється не тільки пропозицією агропродовольчих ресурсів у державі, а й наявністю та якістю інфраструктури, включаючи порти, автошляхи й залізниці, комунікації, сховища тощо [32]. Економічна доступність визначається наявним доходом, цінами на агропродовольчі товари, рівнем соціальної допомоги тощо.

Проведений аналіз публікацій зарубіжних і вітчизняних авторів надав можливість систематизувати окремі теоретико-методологічні підходи до дослідження впливу різних заходів на аграрний сектор та агропродовольчі ринки (рис. 1.4).

Політики, стикаючись з невизначеністю щодо впливу COVID-19 на пропозицію, попит та торгівлю продуктами харчування, намагаються визначити найбільш доцільні заходи, щоб ця пандемія не переросла у продовольчу кризу. Спалахи захворювань здатні впливати на попит та пропозицію різними каналами. Вони можуть призвести до скорочення робочої сили (включаючи сезонних працівників та працівників-мігрантів), впливаючи на підготовку землі, садіння, догляд та збирання врожаю, а також впливають на зайнятість та сприяють переведенню виробництва на продовольчі культури, таким чином впливаючи на доходи домогосподарств та продовольчу безпеку [34].

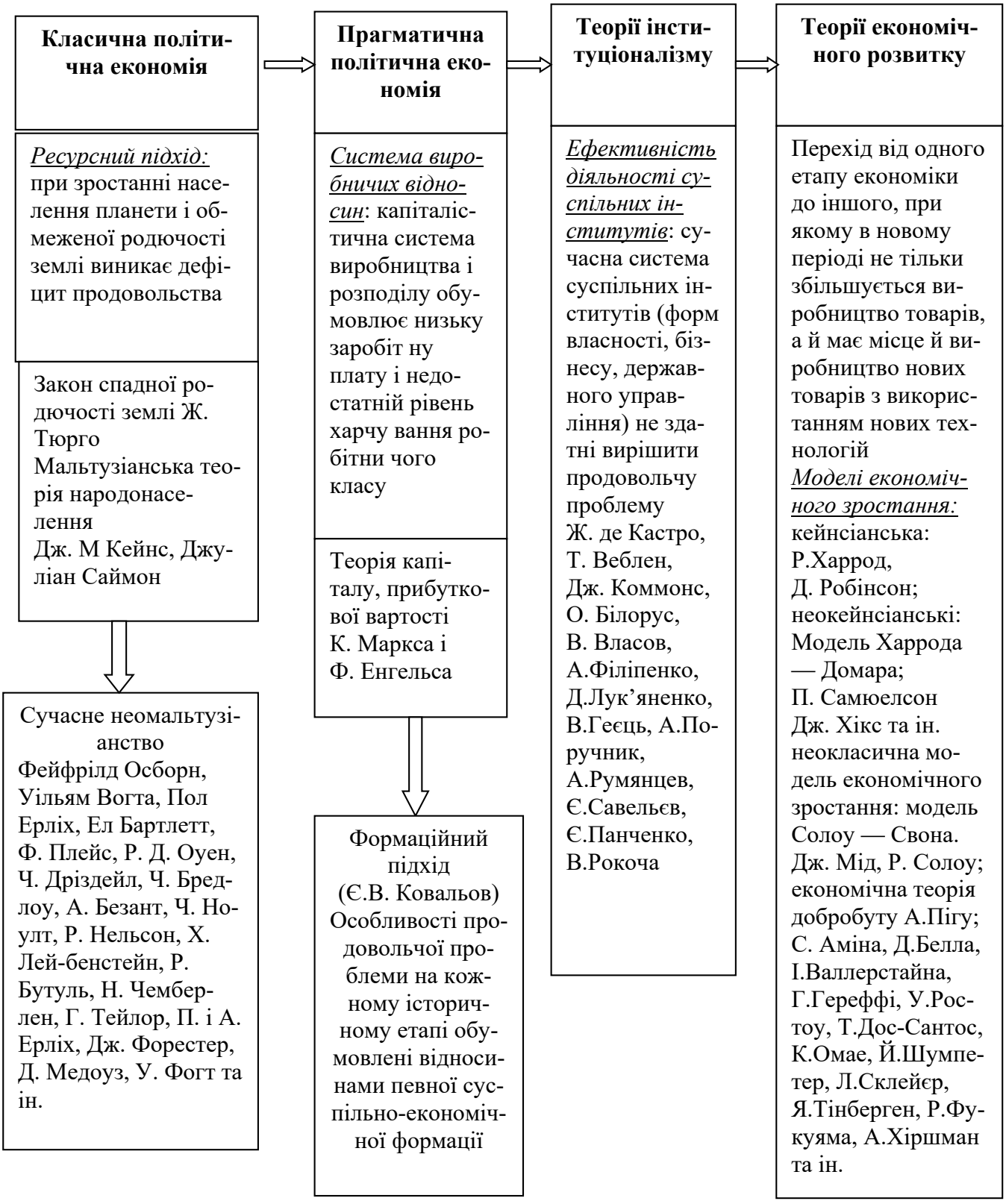

Рисунок 1.4 – Еволюція теоретико-методологічних засад дослідження впливу різних заходів на аграрний сектор та агропродовольчі ринки

Джерело: Розроблено авторами на основі [33].

Заходи щодо контролю або пом’якшення спалахів COVID-19 вже впливають на глобальні ланцюги постачання продуктів харчування. Порушення в ланцюгах поставок продукції внаслідок блокування транспортних шляхів, транспортних обмежень та карантинних заходів призводять до суттєвого збільшення втрат продуктів харчування, особливо сільськогосподарських продуктів, що швидко псуються, таких як фрукти та овочі, риба, м’ясо та молочні продукти [35]. Обмеження перетину кордонів залишають мільйони сезонних працівників без засобів для існування, обмеження руху сезонних працівників не дає можливості вчасно збирати врожай, знижує урожайність в деяких країнах, одночасно обмежуючи транспортування продуктів на ринки, таким чином суттєво впливаючи на попит та пропозицію продовольства [35]. Обмеження руху вплинуло не тільки на економіку, а й на спосіб життя людей, а також на споживання і ринковий попит на продукти харчування. За перші два тижні блокування обсяг продажів продовольства зріс через панічні настрої населення. Змінилася структура споживання: відбулося збільшення закупівель як основних продуктів харчування, так і харчових продуктів з тривалим терміном зберігання.

Оскільки економічна діяльність сповільнюється в усіх галузях економіки, очікується високий рівень безробіття, втрата доходу та зростання витрат на продовольство, що ускладнить доступ до продуктів харчування для багатьох, зробить продукти харчування менш доступними, особливо для людей з низькими рівнями доходів. Адже ціни на основні продукти харчування почали зростати у тоді, коли у людей знизилися доходи. Окрім погіршення продовольчої безпеки в цілому, також очікується погіршення якості харчування для менш забезпечених верств, оскільки продукти з високою харчовою цінністю, як правило, дорожчі [36].

На думку В. Данкевича [37], на стан продовольчої безпеки у ситуації карантинних заходів найбільший вплив чинитимуть збої у глобальній логістиці. Продовольчі поставки – це складна мережа, що включає в себе виробників, споживачів, переробку і зберігання, транспортування та збут. Із поширенням вірусу COVID-19 та зростанням числа хворих, а також карантинних заходів, глобальна логістична система на всіх рівнях піддається безлічі випробувань і навантажень. Це впливає й на

український аграрний сектор, адже ми імпортуємо значну кількість насіння, засобів захисту рослин, сільськогосподарської техніки та комплектуючих. Наступним чинником впливу науковець виділяє трансформацію світового сільського господарства – після закінчення карантинних заходів, на його думку, країни намагатимуться захистити власного виробника і Україна стикнеться із закриттям європейських ринків збуту. Ще один чинник, який матиме суттєвий вплив на продовольчу безпеку, це зниження доходів населення. Структура вітчизняного внутрішнього ринку змінилася. Суттєво скоротилося споживання харчових продуктів із закриттям ресторанів, готелів. Через безробіття знизилися доходи населення, а отже і купівельна спроможність.

Підсумовуючи зазначене, загрози функціонуванню продовольчій безпеці, викликані поширенням пандемії COVID-19 та обмежувальних заходів доцільно класифікувати за рядом ознак:

– за джерелами: внутрішні (джерело на території держави), зовнішні (джерело розташоване за межами держави);

– за відношенням до діяльності людини: об’єктивні (формуються незалежно від діяльності людини, зокрема, природні катаклізми, стихійні лиха), суб’єктивні (пов’язані з неоптимальними управлінськими рішеннями);

– за ймовірністю реалізації: реальні (можуть здійснюватися в будь-який момент часу), потенційні (можуть реалізуватися в разі формування певних умов);

– за можливістю прогнозування: прогнозовані (на рівні держави та регіонального об’єднання) і непрогнозовані;

– за наслідками: загальні (впливають на всю територію держави або більшості її суб’єктів) і локальні;

– за величиною нанесеного (очікуваного) збитку: катастрофічні, значні, що викликають труднощі;

– за сферами прояву: продовольче постачання населення різних територій, виробництво сільськогосподарської сировини та продовольства, економічна доступність продовольства, конкурентоспроможність вітчизняних товарів за витратами і якістю (табл. 1.2).

Таблиця 1.2 – Загрози і чинники впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 на аграрний сектор, агропродовольчі ринки та гарантування продовольчої безпеки держави

Загрози	Показники
Неможливість сільськогосподарських працівників здійснювати свою роботу (посів, оранка, внесення добрив, збирання врожаю, сушка зерна) Неможливість працівників харчової галузі здійснювати свою роботу	Відпрацьовано людино-днів в основному виробництві Виконано денних норм згідно технологічних карт Зменшення заробітної плати працівників Обсяги виконаних робіт (посіяно, зібрано, га) Обсяги виробництва, т
Втрати робочого часу через хворобу	Не відпрацьовано людино-днів Зменшення обсягів виробництва Зменшення заробітної плати в галузі та по категоріях працівників
Зменшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та продовольства, звуження асортименту	Зниження рівня і погіршення структури вітчизняного виробництва продовольства і сільськогосподарської сировини; Зміна обсягів продажів вітчизняного продовольства на внутрішньому і зовнішньому ринках Рівень цін на агропродовольчу продукцію Дефіцит окремих товарних позицій на продовольчому ринку
Скорочення виробничого потенціалу аграрного сектору	Забезпеченість виробництва робочою силою Наявність і ступінь використання виробничих потужностей Рівень заробітної плати в галузі та по категоріях працівників
Зниження якості вітчизняних агропродовольчих продуктів	Ступінь відповідності вітчизняного продовольства внутрішнім і світовим стандартам якості Рівень екологічної безпеки вітчизняного виробництва
Зниження конкурентоспроможності вітчизняної агропродовольчої продукції на внутрішньому та/або зовнішньому ринках	Неконкурентоспроможність вітчизняної продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках
Зменшення обсягів реалізації виробленої агропродовольчої продукції на внутрішньому та/або зовнішньому ринках	Обсяги реалізації виробленої агропродовольчої продукції на внутрішньому та/або зовнішньому ринках Обсяги нереалізованої виробленої агропродовольчої продукції на внутрішньому та/або зовнішньому ринках Рівень цін на агропродовольчу продукцію Рівень товарності виробництва, %
Несприятлива зміна умов торгівлі та кон’юнктури світових ринків	Експорт та імпорт агропродовольчих товарів Рівень і динаміка світових цін на продовольство та сировину Зміна обсягів експорту агропродовольчих товарів Зміна надходжень валюти від експорту агропродовольчих товарів

Загрози	Показники
Зростання внутрішніх цін на агропродовольчі товари	Рівень цін на агропродовольчу продукцію Динаміка купівельної спроможності населення Зменшення обсягів споживання агропродовольчих продуктів Погіршення якості харчового раціону громадян
Зниження реальних грошових доходів населення, що викликають адекватне скорочення рівня або зміну структури споживання	Частка витрат на продовольство в сімейному бюджеті Співвідношення грошових доходів між верхньою і нижньою дохідними групами населення Частка населення з рівнем доходів нижче прожиткового мінімуму Динаміка купівельної спроможності реальних грошових доходів населення
Обмеження фізичної доступності агропродовольчої продукції для окремих територій і груп населення	Наявність адміністративних (карантинних) бар'єрів для міжрегіонального продуктообміну Рівень розвитку інфраструктури національного та локальних ринків продовольства Ступінь використання інфраструктури національного та локальних ринків продовольства Рівень цін на агропродовольчу продукцію
Використання COVID-19 і карантинних заходів в якості важеля зовнішньополітичного тиску на країну (накладення повного або часткового ембарго на поставки агропродовольчої продукції)	Наявність тарифних і нетарифних бар'єрів для виходу на зовнішній ринок Обсяги зменшення експорту агропродовольчої продукції Зміна надходжень валюти від експорту агропродовольчих товарів Динаміка і співвідношення курсів національної та інших валют

Джерело: Сформовано авторами.

Пандемія COVID-19 створює значні виклики в масштабах, яких не спостерігалося значний період часу. Економічні потрясіння, спричинені пандемією, загрожують як економічному, так і фізичному доступу до продуктів харчування, що може призвести до ризиків продовольчої безпеки у багатьох країнах. Тому держава в цих умовах має не просто сприяти, а забезпечувати підтримку розвитку аграрного сектору, зокрема стимулювати приватну підприємницьку активність; удосконалювати транспортну й логістичну інфраструктури; розробляти превентивні заходи з метою уникнення зовнішніх шоків чи мінімізації їх негативного впливу, підвищення ефективності функціонування галузі та економіки в цілому.

1.4 Синергетичний ефект взаємодії чинників впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 на аграрний сектор

У результаті дослідження виявлено досить велике різноманіття наукових теорій, які визначають, аналізують та доводять взаємозв'язки між окремими чинниками та їхній вплив на кінцевий результат. Встановлено, що серед основних із них доцільно виділяти теорії ринків та ринкової рівноваги, попиту і пропозиції, розвитку торгівлі, мотиваційні, інституційну, оптимізаційну теорії, концепції державного регулювання економіки, маркетингові, ресурсні конкуренції, конкурентних переваг тощо (рис. 1.5).

Окремі елементи теорій пояснюють формування внутрішніх, а частина – зовнішніх чинників впливу на аграрний сектор, агропродовольчі ринки чи окремі їх елементи. До таких відносяться, наприклад, теорії конкурентних переваг, в яких формування переваг за ціною і якістю висвітлюють внутрішні умови, а із диференціації товару для різних груп споживачів – зовнішні. Так само інституційна теорія з одного боку забезпечила формування інститутів й інституцій функціонування ринку, а з іншого – інститутів й інституцій функціонування виробничо-господарських систем. Концепції державного впливу на економіку обґрунтовували засади, важелі і механізми впливу на виробництво й ринкові відносини тощо.

Виходячи з досліджень, результати яких відображені в пп. 1.1-1.3, доцільно стверджувати, що сукупність даних чинників та інтенсивність їх впливу слугують передумовою появи проблем розвитку аграрного сектору, надходження продукції на агропродовольчі ринки та забезпечення продовольчої безпеки.

За визначенням, порушення в сфері постачання сировини та матеріалів призводять до зниження обсягів виробництва та погіршення якості продукції, що у свою чергу зменшує кількість сільськогосподарської продукції, яка надходить на переробні підприємства харчової промисловості і таким чином загрожує виконанню зобов'язань із постачання продукції кінцевим її споживачам (збут) як вітчизняним, так і іноземним (рис. 1.6).

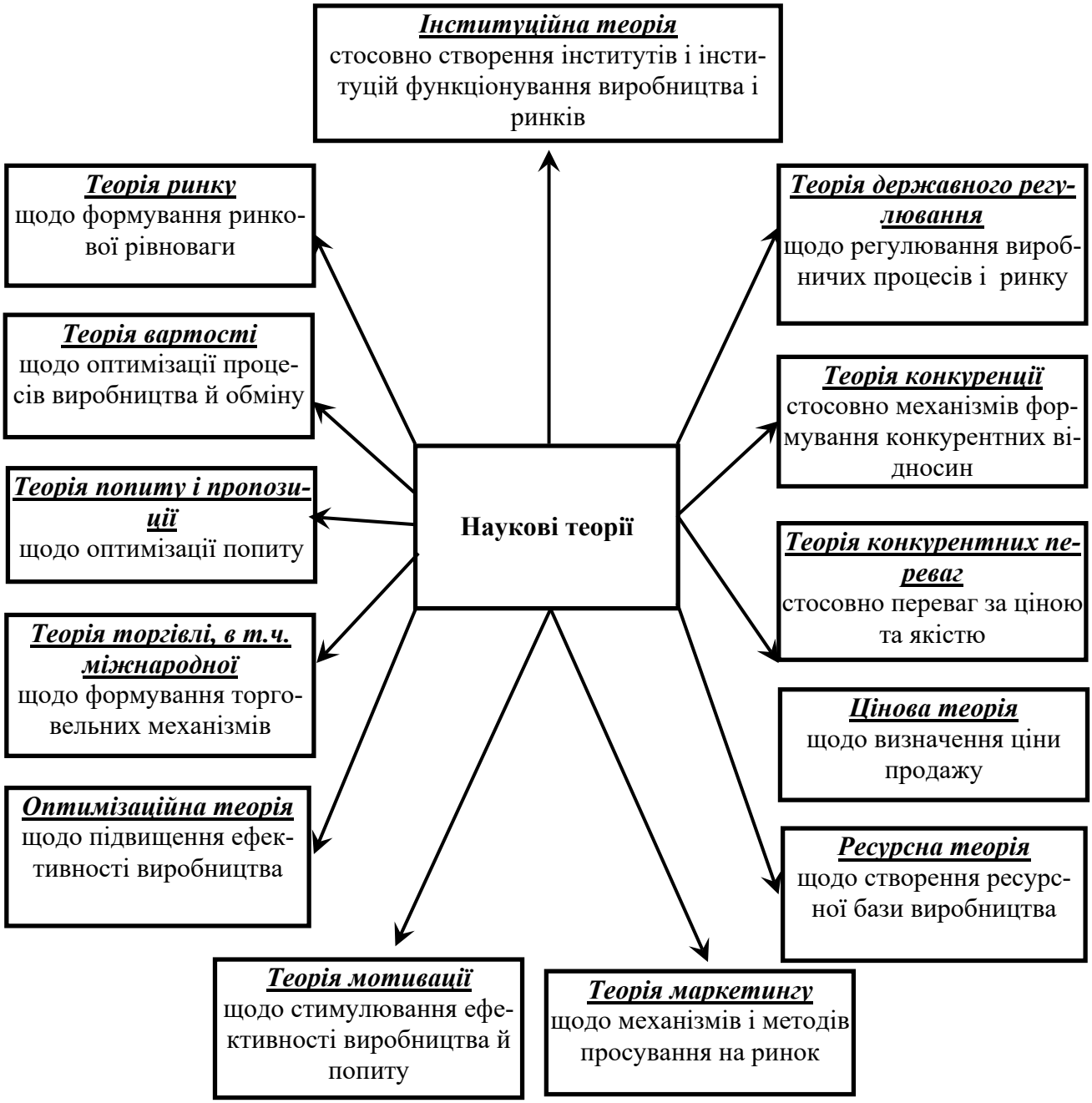

Рисунок 1.5 – Систематизація наукових теорій, що визначають синергетичний зв'язок між чинниками

Джерело: Сформовано авторами.

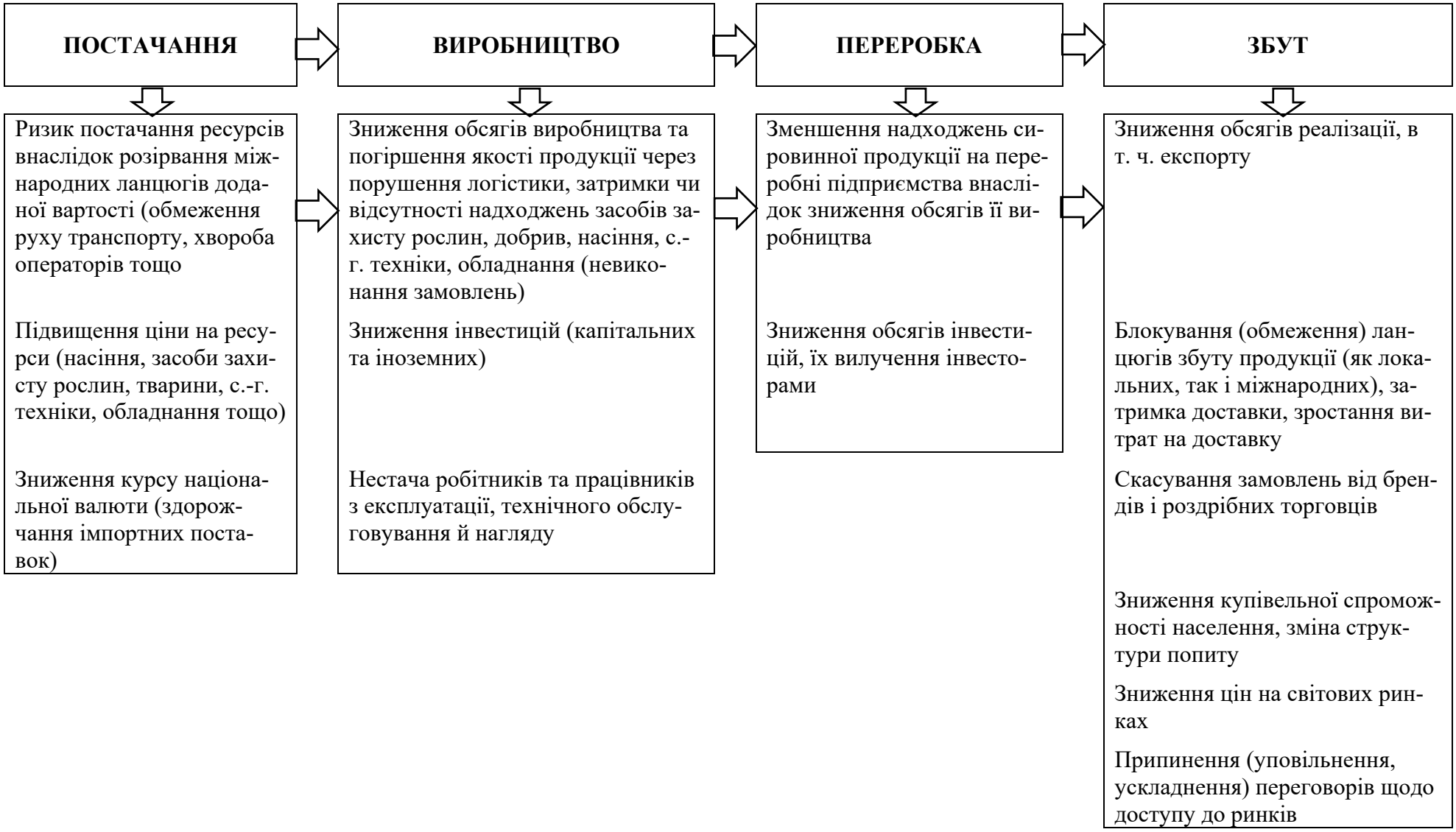

Рисунок 1.6 – Синергетичний ефект взаємодії чинників впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 на аграрний сектор

Джерело: Сформовано авторами.

Варто зауважити, що цей взаємозв'язок за своїм характером виступає як синергетичний: посилення чи послаблення даної взаємодії призводить до зміни інтенсивності прояву кризових явищ в аграрному секторі та на агропродовольчих ринках – від мінімального до максимально можливого рівня.

Внаслідок обмежувальних прикордонних заходів сільськогосподарські сектори в країнах, де сезонна міграція відіграє важливу роль, стикаються зі значним дефіцитом робочої сили. Для робітників-мігрантів та їх сімей неможливість заробляти за кордоном призводить до падіння грошових переказів, що позначається на їхньому існуванні, а також на доступі до більш широкого соціального захисту, такого як якісна охорона здоров'я та освіта. Одночасно сільськогосподарські виробники в країнах, де фермери значною мірою покладаються на іноземних робітників, стикаються з різким дефіцитом працівників внаслідок обмежень на переміщення, введених для боротьби з пандемією. Це мало серйозні наслідки: виробництво, переробка і розподіл продуктів харчування були порушені, що призвело до втрати врожаю, доходів та гниття продукції. Дефіцит виробництва вплинув на сільськогосподарські ланцюги створення вартості, що матиме серйозні наслідки для продуктів харчування та ринкових цін на сільськогосподарську продукцію в усьому світі. Більше того, враховуючи, що багато робітників роками покладалися на сезонну зайнятість у сільському господарстві, навряд чи матимуть інші варіанти працевлаштування у власній країні. Нарешті, посилення ксенофобії та подальша маргіналізація можуть посилити вразливість мігрантів, особливо для працівників-мігрантів, які не можуть повернутися додому [38].

Неможливість виконувати сільськогосподарські операції, такі як вирощування, заходи захисту від шкідників та захворювань, збір сільськогосподарських культур (зелень, ягоди, овочі, фрукти) через відсутність сезонних мігрантів; зменшення доступу до сільськогосподарських ресурсів; обмеження консультативних та допоміжних послуг, що підтримують сільське господарство і дефіцит людської праці, особливо в трудомістких ланцюгах створення вартості та регіонах під час сезону збирання врожаю у довгостроковій перспективі як ефект доміно призведуть

до дефіциту й зниження якості сільськогосподарських ресурсів, порушення критичних дослідницьких і дослідно-конструкторських робіт, зниження купівельної спроможності фермерів щодо придбання сировини, кормів та зменшення споживчого попиту, що в кінцевому підсумку може спричинити крах багатьох дрібних і середніх фермерських господарств та призведе до поширення бідності серед більш вразливих фермерів [39].

Внутрішні заходи, такі як закриття магазинів, ресторанів; призупинення міжнародних і національних польотів, руху потягів тощо; а також зовнішні шоки: зниження попиту на експорт товарів і послуг, скорочення грошових переказів формують вторинні наслідки, такі як вплив з боку попиту (падіння споживання та інвестицій для більшості галузей економіки) і заходи економічної політики у відповідь (фіскальна та монетарна політика) [40].

Зниження економічної активності зумовить до нарощування дефіциту державного бюджету, зростання цін на товари й послуги, зниження обсягів виробництва і реалізації продукції та послуг, нових замовлень, капітальних інвестицій, а також скорочення чисельності працівників, зростання безробіття. Наслідком погіршення фінансового стану значної частини підприємств і домогосподарств виявилися проблеми з обслуговуванням кредитів та зниження попиту на послуги фінансових установ [41].

Закриття роздрібних й оптових ринків у свою чергу призвело до проблем зі збутом вирощеної продукції, позбавило споживачів джерел постачання продовольчими товарами і зумовило скрутне фінансове становище дрібних фермерів та селян. Також наслідком цього процесу стала бартеризація стосунків у сільській місцевості, що є однією з ознак кризи галузі [41, с. 21]. Підвищення цін на сільськогосподарську продукцію мало наслідком зменшення попиту з боку населення, а також поступову зміну структури галузі, через зменшення суб’єктів виробництва сільськогосподарської продукції та, особливо, її реалізації [41, с. 22]. Обмеження можливості закупівлі саджанців плодоовочевих культур надалі призведе до суттєвого скорочення обсягів збору та реалізації врожаю, відсутність в селян обігових

коштів вже негативно позначилося на посівній кампанії та на супутній галузі – продажу сільськогосподарської техніки [41, с. 23].

Надмірний контроль якості продуктів харчування під час карантинних заходів може спричинити затримку поставок та залишити без необхідних продуктів населення, викликати різке підвищення цін [41, с. 30].

На кожному з функціональних етапів, які систематизовано й узагальнено, визначено основні ризики й наслідки впливу запровадження обмежувальних заходів у відповідь на поширення пандемії COVID-19 (див. рис. 1.6). Надто важливо при розробці заходів державної політики підтримки галузі враховувати всі складові логістичного ланцюга. Це зумовлене тим, що взаємозв'язки між постачанням-виробництвом-переробкою-збутом мають синергетичний ефект: повна реалізація завдань і досягнення цілей попереднього етапу впровадження заходів державної політики полегшує реалізацію наступного і дає можливість формувати адекватну політику у сфері запобігання втратам чи мінімізації ризиків на центральному та регіональному рівнях.

За результатами проведеного дослідження запропоновано нове вирішення актуальної науково-прикладної проблеми щодо поглиблення науково-методичних засад систематизації чинників впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 на аграрний сектор, агропродовольчі ринки та продовольчу безпеку. Це дозволило сформулювати наступні висновки:

1. Найвпливовішими дестимулюючими чинниками впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 на аграрний сектор визнано: обмеження в логістиці та розриви в ланцюгах постачань, особливо щодо міжнародних (експорт/імпорт), зміни споживчого попиту на продовольство, погіршення міжнародної торгівлі та дефіцит робочої сили, здорожчання вхідних ресурсів, відтік інвестицій, посилення заходів із біозахисту тощо. Основними стимуляторами виступають: державна підтримка, зниження облікової ставки НБУ, здешевлення окремих вхідних ресурсів (пальне, добрива), зменшення імпорту, зростання попиту на базові продукти з боку країн-імпортерів. Важливо враховувати, що за природою походження чинники поділяються на екзо- та ендогенні, що має впливати на підходи до вироблення управлінських рішень з метою уникнення ризиків та мінімізації їх негативного впливу.

2. На стан продовольчої безпеки у ситуації поширення пандемії COVID-19 та карантинних заходів найбільший вплив здійснюють порушення у глобальній логістиці, що включає в себе виробництво, споживання, переробку і зберігання, транспортування та збут; трансформація світового сільського господарства; зниження доходів населення. Загрози функціонуванню продовольчій безпеці, викликані поширенням пандемії COVID-19 та обмежувальних заходів доцільно класифікувати за рядом ознак: за джерелами (внутрішні й зовнішні); за відношенням до діяльності людини (об'єктивні й суб'єктивні); за ймовірністю реалізації (реальні й потенційні); за можливістю прогнозування (прогнозовані і непрогнозовані); за наслідками (загальні й локальні); за величиною нанесеного (очікуваного) збитку (катастрофічні, значні, що викликають труднощі); за сферами прояву (продовольче постачання, виробництво, економічна доступність продовольства, конкурентоспроможність вітчизняних товарів за витратами та якістю).

3. Наукових теорій, які визначають, аналізують і доводять взаємозв'язки між окремими чинниками та їх вплив на кінцевий результат виявлено досить велике різноманіття. Серед основних із них доцільно виділяти теорії ринків та ринкової рівноваги, попиту і пропозиції, розвитку торгівлі, мотиваційні, інституційну, оптимізаційну теорії, концепції державного регулювання економіки, маркетингові, ресурсні конкуренції, конкурентних переваг тощо. Окремі елементи теорій пояснюють формування внутрішніх, а частина – зовнішніх чинників впливу на аграрний сектор, агропродовольчі ринки чи окремі їх елементи.

4. Взаємозв'язок між чинниками впливу карантинних заходів і поширення COVID-19 на аграрний сектор, агропродовольчі ринки та продовольчу безпеку держави за своїм характером є синергетичним: посилення чи послаблення даної взаємодії призводить до зміни інтенсивності прояву кризових явищ в аграрному секторі та на агропродовольчих ринках – від мінімального до максимально можливого рівня: порушення в сфері постачання сировини та матеріалів призводять до зниження обсягів виробництва та погіршення якості продукції, що у свою чергу зменшує кількість сільськогосподарської продукції, яка надходить на переробні підприємства харчової промисловості і таким чином загрожує виконанню зобов'язань із постачання продукції кінцевим її споживачам (збут) як вітчизняним, так і іноземним.

РОЗДІЛ 2
МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОЦІНЮВАННЯ ВПЛИВУ ПОШИРЕННЯ COVID-19 ТА ОБМЕЖУВАЛЬНИХ КАРАНТИННИХ ЗАХОДІВ НА РОЗВИТОК АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ ТА ГАРАНТУВАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

2.1. Обґрунтування оптимального інструментарію дослідження

Оцінювання впливу поширення COVID-19 та обмежувальних карантинних заходів на розвиток аграрного сектору України і гарантування продовольчої безпеки держави потребує виважених та обґрунтованих методологічних підходів до його вивчення. Як зазначає В. В. Нечипоренко, «методологія дослідження – це система понять базисних принципів, методів, методик, способів, засобів вивчення і реалізації у вигляді програми (алгоритму), прийомів і способів досягнення практичної мети. Її ефективність проявляється в якості вирішення науково-практичних завдань, принципах досягнення мети» [42]. Вітчизняні й зарубіжні науковці нині проводять активні дослідження щодо розробки, систематизації, апробації та удосконалення усієї сукупності методів і прийомів вивчення даної проблеми.

Варто зазначити, що в практиці управлінського та економічного аналізу досить часто методи, підходи, алгоритми, моделі оцінок тощо надто різняться між собою. Проте за результатами дослідження встановлено, що оцінювання впливу поширення COVID-19 та обмежувальних карантинних заходів на розвиток аграрного сектору, на відміну від інших соціально-економічних явищ та процесів, має багато спільного. Почасти тут використовуються одні й ті ж методи аналізу, подібні алгоритми досліджень, споріднені показники.

Учені схильні пояснювати розмаїття існуючих методик оцінювання впливу поширення COVID-19 та обмежувальних карантинних заходів на розвиток аграрного сектору та їх відмінності за методами, підходами і показниками наступним:

— різноманітністю цілей оцінювання, що вимагає розмаїття підходів;

— відповідністю окремих методик лише певним етапам чи завданням дослідження;

— використанням у процесі оцінок як статистичних, так і експертних показників;

— застосуванням методу експертних оцінок для присвоєння вагових коефіцієнтів часткових показників у інтегрованих оціночних системах;

— проблемами, пов’язаними з відсутністю необхідних статистичних даних;

— труднощами оцінок через перевантаженість системи показників;

— складністю вибору об’єкта для порівняння тощо.

Загалом визначення найбільш адекватної методики нині часто визнається однією з найскладніших проблем практичного здійснення оцінок. Додаткова складність полягає ще й у тому, що метод оцінювання має бути універсальним, позиціонуючим, інформативним, доступним.

Як важливий аспект методології оцінювання впливу поширення COVID-19 й обмежувальних карантинних заходів на розвиток аграрного сектору та продовольчу безпеку держави слід вказати відсутність єдиних індикаторів аналізу. Однак науковці плідно працюють щодо їх визначення. Так, фахівці Агенції економічного розвитку PPV Knowledge Networks стосовно оцінок на рівні сектору виділили такі ключові індикатори [43]: виробництво, дефіцит сировини для виробництва; попит на продукцію, обсяги реалізації виготовленої продукції, надлишок готової продукції на складі, терміни очікування та терміни оплати, наявність заморожених контрактів; ліквідність – наявність фінансових ресурсів для погашення заборгованості перед постачальниками, для виплати заробітних плат, сплати податків, оплати оренди, погашення кредитів тощо, дебіторська заборгованість, зайнятість персоналу, ціни [43].

Доцільність включення до системи показників тих, що характеризують продовольчу безпеку (ціни, попит, виробництво, реалізація, споживання, доступність та наявність харчових продуктів, харчові звички (типи дієти, щоденне споживання певних продуктів, кількість прийомів їжі в день тощо) обґрунтовують А. І.Обаєлу, О. А. Обаєлу, К. К. Боларінва, та Р. А. Оєїнка [44].

Як індикатори запропонували використовувати показники виручки, кількості контрактів і клієнтів, обсягу наданих послуг фахівці громадської організації «Центр прикладних досліджень» у співпраці з «Економічною правдою» [45]. Головною метою дослідження було отримання інформації від власників та топ-менеджменту українських компаній: як відбувалася трансформація операційної діяльності; які ризики очікуються внаслідок повторного введення локдауну в Україні. Як дослідницький метод було обрано проведення структурованих глибинних інтерв'ю з власниками та топ-менеджментом провідних українських компаній.

Здійснювати оцінювання впливу пандемії та обмежувальних заходів на аграрний ринок, Д. Варшні, Д. Рой та Дж. Менакші пропонують за допомогою оцінки розбіжності (DiID-in-Diference), оцінюючи диференціальні результати між великими та низькими місцями навантаження. При цьому аналізувалися дані про щоденну динаміку оптових цін на агропродовольчу продукцію та відповідно її пропозицію на ринку [46].

За твердженням Г. Грегоріа та Р. Ансог, обмеження, спричинені COVID-19, вплинули на пропозицію робочої сили, що у свою чергу вплинуло на загальний обсяг сільськогосподарської продукції та результативність сектору. Тому в дослідженні оцінювання впливу поширення COVID-19 та обмежувальних карантинних заходів на розвиток сільського господарства вони проводили шляхом оцінки відсоткової зміни виробництва сільськогосподарської продукції та частки ВВП галузі в економіці країни у цілому. Зокрема дані, зібрані й використані в аналізі, включали (а) сільськогосподарську робочу силу, (б) обсяг сільськогосподарського виробництва передусім, сільськогосподарських культур та худоби (у тоннах), і (в) частку сільського, лісового та рибного господарства у ВВП (у доларах США) [47].

Ще одним важливим аспектом методології дослідження впливу поширення COVID-19 та обмежувальних карантинних заходів на розвиток сільського господарства виступає визначення супутніх об'єктів аналізу. Цьому сегменту аналітичної роботи приділили значну увагу у своїх дослідженнях аналітики ООН [48]. Зокрема вони виділили три рівні аналізу: макро, мезо та мікро. Оцінка була спрямована на вивчення прямого і непрямого впливу пандемії на ММСП, зайнятість,

умови життя, засоби до існування, автономність та прийняття рішень для жінок і чоловіків, беручи до уваги тип поселення (міське, сільське), вік, стать, в усіх регіонах України, з акцентом на виявлення гендерних адаптацій за кожною темою / сектором. Дослідження вивчали вплив обмежувальних заходів на міжнародну торгівлю, обсяги виробництва у секторах, ринок праці та зайнятість у певних секторах, інфляцію, валютний курс, ВВП, безробіття, рахунок поточних операцій, державний борг, валютні резерви [48].

Із узагальнення існуючих методик оцінювання впливу поширення COVID-19 та обмежувальних карантинних заходів на розвиток сільського господарства та продовольчу безпеку держави можна зробити висновок, за яким всі вони пропонують використовувати різні набори показників. При цьому спільним для згаданих методів слід вказати обов'язкове зіставлення за попередні періоди, тобто в динаміці з метою оцінити як змінюється ситуація, як ті чи інші фактори впливають на розвиток аграрного сектору та ситуацію з продовольчою безпекою.

Отже, з усього наведеного матеріалу стає зрозуміло, що в економічній науці і практиці на сьогодні не існує єдиного підходу щодо вимірювання впливу поширення COVID-19 та обмежувальних карантинних заходів на розвиток сільського господарства та продовольчу безпеку держави. У науковому середовищі також відсутня єдина точка зору щодо того, за допомогою якого переліку показників доцільно проводити таке оцінювання. І чи варто розраховувати певний комплексний агрегований показник чи достатньо використовувати набір окремих індивідуальних показників.

Таким чином, вважаємо, що методологічну основу дослідження має становити підхід, який включає інституційні норми із запровадження державою карантинних заходів на території України у період пандемії COVID-19, а також показники для визначення комплексних (загальних) і часткових (персоніфікованих) індикаторів.

Оцінювання впливу поширення COVID-19 і обмежувальних карантинних заходів на розвиток аграрного сектору та гарантування продовольчої безпеки має засновуватися на принципах: комплексності, системності, дотримання національних

інтересів, недопущення недобросовісної конкуренції, паритетності розвитку, стимулювання інноваційної діяльності, сталого розвитку, законності, балансу інтересів, відповідальності та контролю, підвищення рівня життя тощо. Ці принципи визначають взаємодію і взаємовідносини суб'єктів (сільськогосподарські підприємства, особисті селянські господарства (ОСГ), державні й недержавні інститути), напрями та заходи впровадження означеної моделі.

Налагодження роботи з оцінювання впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 на розвиток і функціонування аграрного сектору України й гарантування продовольчої безпеки держави потребує насамперед обґрунтування методичних підходів і розробки інструментарію для проведення такого оцінювання.

Описуючи процес оцінювання більшість авторів сходять на думці, що він має включати такі етапи:

— визначення мети оцінки;

— вибір об'єктів аналізу й порівняння (груп товарів, підприємств, галузей, регіонів, країн тощо);

— отримання необхідної первинної інформації;

— визначення та групування груп ключових показників, індикаторів критеріїв оцінок;

— розрахунок одиничних, групових, інтегральних показників;

— аналіз показників та обґрунтування висновків.

У цілому погоджуючись з авторами, при оцінці впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 на розвиток і функціонування аграрного сектору України та гарантування продовольчої безпеки держави пропонуємо наступний алгоритм (рис. 2.1).

Цей алгоритм має універсальний характер, його доцільно використовувати для оцінювання впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 на розвиток і функціонування різних галузей та прийняття рішень щодо підтримки розвитку вітчизняного аграрного сектору і гарантування продовольчої безпеки держави.

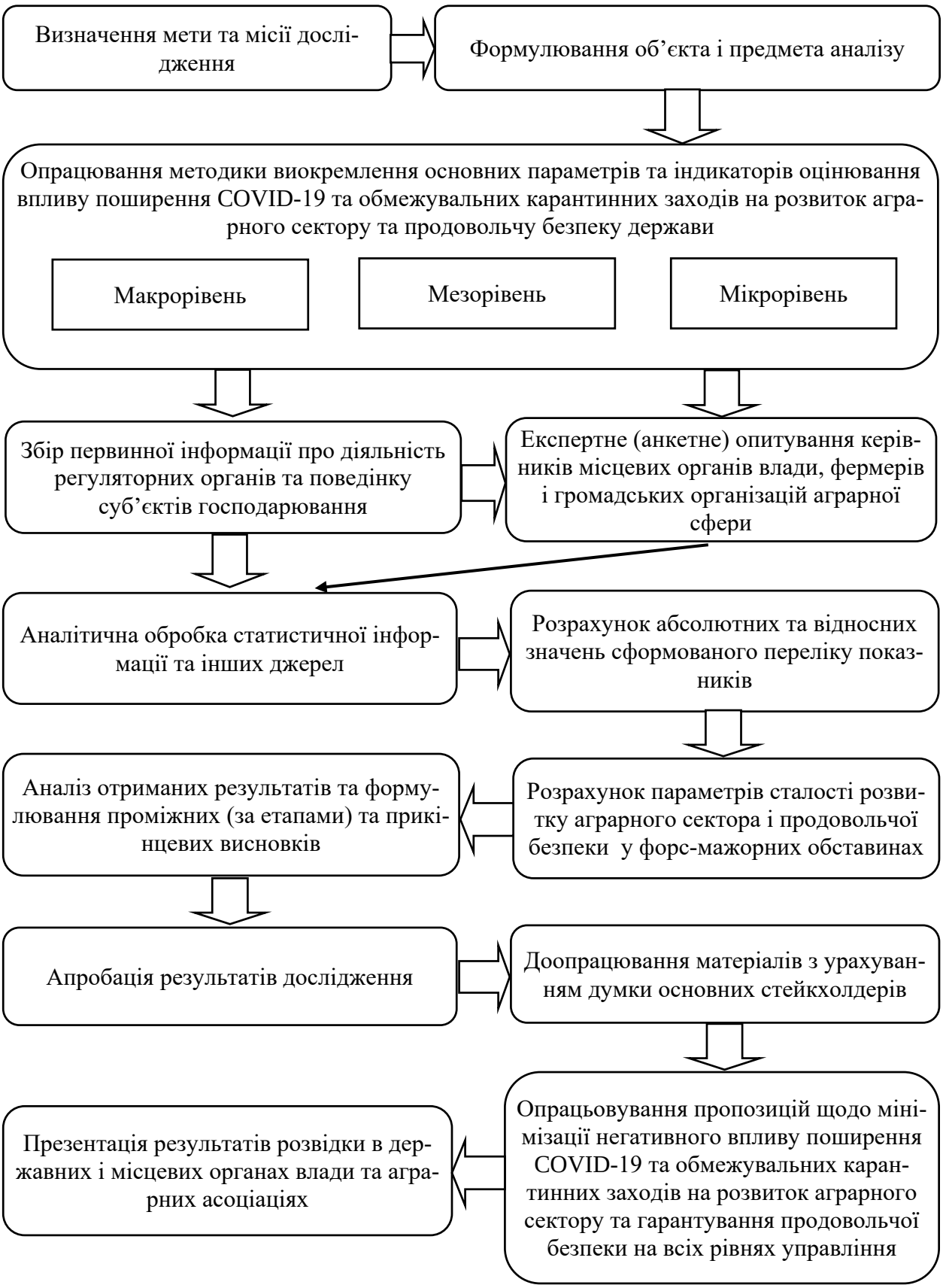

Рисунок 2.1 – Структурно-логічна схема оцінювання впливу поширення COVID-19 та обмежувальних карантинних заходів на розвиток аграрного сектору та гарантування продовольчої безпеки держави

Джерело: Складено авторами

Визначення мети та місії дослідження. На даному етапі робіт визначаються мета та місія дослідження, що слугують вихідною базою для визначення пріоритетних напрямів науково-дослідної роботи. В рамках цього дослідження *метою* визначено оцінювання наслідків впливу карантинних заходів і поширення пандемії COVID-19 для аграрного сектору економіки, агропродовольчих ринків і продовольчої безпеки та розробка заходів щодо мінімізації їх негативного впливу. Також на цьому етапі формуються критерії розподілу ресурсів і намічаються конкретні завдання, визначення яких забезпечує можливість концентрації сил і засобів для досягнення поставлених цілей. Це дозволяє визначити фундаментальні та прикладні завдання розвитку дослідження, склад і обґрунтованість яких безпосередньо впливають на його ефективність.

Формулювання об'єкта і предмета аналізу. Об'єкт і предмет дослідження як категорії наукового процесу співвідносяться між собою як загальне і часткове. В об'єкті виділяється та його частина, що становить предмет дослідження. Саме на нього спрямована основна увага дослідника, оскільки предмет дослідження визначає тему наукового дослідження. Об'єктом виступає вся сукупність зв'язків, відношень різних аспектів теорії та практики проблеми, яка є джерелом інформації, необхідної для дослідника (підприємство, галузь, економіка тощо). Об'єкт дослідження – це процес або явище, що породжує проблемну ситуацію і обране для вивчення.

У цьому дослідженні за *об'єкт* обрано процес оцінювання наслідків впливу карантинних заходів та поширення пандемії COVID-19 для аграрного сектору економіки, агропродовольчих ринків і продовольчої безпеки держави.

Предмет наукового дослідження – це тільки ті суттєві зв'язки та відносини, які потребують безпосереднього вивчення в певній роботі, є основними, визначальними для конкретного дослідження. Предмет дослідження міститься в межах об'єкта, таким чином, предмет дослідження вужчий, ніж його об'єкт. В даному випадку *предметом дослідження* визначено сукупність теоретичних, методологічних і практичних аспектів оцінювання впливу поширення пандемії COVID-19 та

пов’язаних з нею обмежувальних карантинних заходів на функціонування і розвиток аграрного сектору економіки, агропродовольчих ринків і продовольчої безпеки держави.

Опрацювання методики виокремлення основних параметрів й індикаторів оцінювання впливу поширення COVID-19 і обмежувальних карантинних заходів на розвиток аграрного сектору та продовольчу безпеку держави. Наступним етапом з оцінювання впливу карантинних заходів і поширення пандемії COVID-19 для аграрного сектору економіки, агропродовольчих ринків і продовольчої безпеки держави стає опрацювання методики дослідження. Методологічною основою дослідження слугує системний підхід та діалектичний методи пізнання, які дозволяють комплексно розглянути процеси, пов’язані з впливом пандемії COVID-19 і подібних за масштабом непередбачуваних явищ та карантинних обмежувальних заходів щодо аграрного сектору економіки, агропродовольчих ринків і продовольчої безпеки країни.

Оцінка ступеня впливу обмежувальних заходів і поширення COVID-19 на вітчизняний аграрний сектор та продовольчу безпеку доцільно здійснювати за напрямами: виробництво аграрної продукції, її споживання, обсяги реалізації на внутрішньому й зовнішньому ринках, цінова кон’юнктура, інвестиції, ефективність господарської діяльності, ринок праці сільської місцевості, зайнятість в аграрному секторі, динаміка сукупних витрат і доходів домогосподарств, фізична й економічна доступність базових харчових продуктів для соціально незахищених верств населення тощо.

Збір первинної інформації про діяльність регуляторних органів та поведінку суб’єктів господарювання. Інформаційною базою для оцінювання впливу поширення COVID-19 і обмежувальних карантинних заходів на розвиток аграрного сектору та продовольчу безпеку держави визначено: дані Державної служби статистики України, Міністерства економіки України, Міністерства аграрної політики та продовольства України, Міністерства фінансів України, Національного банку України, ННЦ «Інститут аграрної економіки»; нормативно-правові акти держави; наукові публікації; інформація Інтернет-ресурсів; дані фінансової звітності аграрних

підприємств України; дані Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН, Світової організації торгівлі, Міжнародного валютного фонду, Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Європейського банку реконструкції та розвитку, національних статистичних комітетів та центральних банків окремих країн світу; бази даних FAOSTAT тощо.

Так, доприкладу, статистика про експорт та імпорт агропродовольчої продукції, в тому числі за країнами світу формується за даними Державної служби статистики України. Звітним періодом слугує місяць. Інформація надається кумулятивно у тис. дол. США за повним переліком 10-знакового коду класифікатора УКТЗЕД.

Фінансова звітність підприємств включає баланс, звіт про фінансові результати, звіт про рух грошових коштів, звіт про власний капітал та примітки до звітів. Звітним періодом для складання фінансової звітності слугує календарний рік. Проміжна звітність надається щоквартально наростаючим підсумком від початку звітного року в складі балансу та звіту про фінансові результати. Баланс підприємства складається за станом на кінець останнього дня кварталу (року). Розріз інформації: по Україні; за областями; за кодами видів економічної діяльності; за формами власності.

Статистика обсягів реалізації продукції у відпускних цінах підприємств формується Державною службою статистики України на основі форм звітності 1-П оперативна. Звітний період – щомісячно. Інформація згрупована: по Україні; по областях; за видами економічної діяльності (КВЕД).

Послідовний підхід до вивчення впливу карантинних заходів і поширення COVID-19 на функціонування аграрного сектору України та гарантування продовольчої безпеки в Україні виявився можливим завдяки існуванню набору даних Державної служби статистики України, що охоплює тривалий період. Однак Державна служба статистики України не надає аналогічних даних по всіх показниках чи по інших країнах світу. Тому існує потреба використовувати й інші доступні та сумісні дані. Зокрема, дані щодо обсягів кредитування сільського господарства

отримано від Національного банку України (НБУ), інформація щодо зайнятості та безробіття за віковими категоріями - від Державної служби зайнятості (додаток А).

Експертне (анкетне) опитування керівників місцевих органів влади, фермерів і громадських організацій аграрної сфери.

У зв'язку з тим, що кожен із чинників, критеріїв і показників виявляє різний ступінь впливу на розвиток аграрного сектору та гарантування продовольчої безпеки держави у форс-мажорних умовах, для визначення вагомості критеріїв буде застосовано метод експертних оцінок. Експертне опитування (анкетування) проводитиметься серед керівників і спеціалістів суб'єктів господарювання (сільськогосподарських товаровиробників, посередницьких організацій, що працюють у сільському господарстві, банківських та інших фінансових установ); фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, що провадять діяльність у сфері сільського господарства; фермерів; посадових осіб органів державного управління та органів місцевого самоврядування (управлінь, відділів, територіальних органів міністерств і відомств); наукових працівників тощо. До фахівців, котрі залучаються як експерти, пред'являються загальні вимоги: достатня професійна кваліфікація, обізнаність щодо предмета анкетування, об'єктивність.

Метою проведення експертного опитування є: визначити ступінь впливу поширення COVID-19 та обмежувальних карантинних заходів, виражених в окремих чинниках, критеріях чи показниках на розвиток аграрного сектору та гарантування продовольчої безпеки держави. Відповідно до мети експертного опитування ставилося завдання: визначити вагомість окремих чинників, критеріїв чи показників. Об'єктом експертного опитування визначено розвиток аграрного сектору України та продовольчу безпеку держави, предметом дослідження – чинники і ступінь впливу поширення COVID-19 та обмежувальних карантинних заходів на розвиток аграрного сектору і гарантування продовольчої безпеки держави.

Проведення експертного опитування передбачало комплекс таких робіт:

методологічного характеру – розроблення і тиражування анкети для респондентів, де анкети опитувань для респондентів розроблені авторами (додаток Б). Ва-

рто зауважити, що анкетування передбачало дослідження думки учасників стосовно впливу окремих факторів на обсяги діяльності в період пандемії COVID-19, які будуть використовуватися в процесі оцінювання та визначення вагомості кожного з них;

організаційного характеру – безпосередньо проведення анкетування. В анкетному опитуванні задіювали стандартну процедуру: дослідження проводили методом індивідуального анкетування тривалістю близько 20-30 хвилин. Під час дослідження здійснювався повний супровід заповнення анкет. Таких анкет, що не відповідали методичним вимогам, не виявлено;

обробку інформації: виконання логічного й арифметичного контролю первинної інформації, що міститься в анкетах, узагальнення результатів за допомогою сервісу хмарних технологій Google form та програми Microsoft Excel 2013 для використання матеріалів опитування у дослідженні. Суб'єктивний фактор виключався за застосування аналітичного методу, заснованому на мінімальному і максимальному значенні певного критерію. Результати анкетування наведено далі.

Експертне опитування суб'єктів аграрного ринку, переробних підприємств та органів місцевого самоврядування у кількості 120 осіб проводитиметься у різних областях України за допомогою методу анкетування. Анкетування здійснюється методом випадкового відбору, за якого всі об'єкти генеральної сукупності мають рівні можливості потрапити до вибірки. Параметри вибіркової сукупності опитаних експертів за своїм складом і структурою відповідають генеральній сукупності експертів, що дозволяє вважати анкетне дослідження репрезентативним та екстраполювати його результати.

Аналітична обробка статистичної інформації та інших джерел. На цьому етапі досліджуються тенденції розвитку широкого кола процесів і явищ у галузі, на ринках збуту, у цілому в економіці, що впливають на умови функціонування аграрного сектору та забезпечення продовольчої безпеки. При цьому визначаються найважливіші проблеми й чинники розвитку галузі, перспективи і потенційні загрози, пов'язані з поширенням пандемії COVID-19 та запровадження обмежувальних карантинних заходів.

Мету цього етапу робіт становить якісний і кількісний аналіз поточного стану та врахування багатьох чинників, що впливають на результати виробничо-господарської діяльності підприємств аграрного сектору. Це дозволить визначити сильні його сторони, можливості й загрози, вийти на сукупність необхідних рішень по основних напрямах діяльності об'єкта дослідження і розпочати їх попередню варіантну розробку.

При узагальненні теоретичних і методичних аспектів дослідження та визначенні напрямів мінімізації негативного впливу плануються до використання прийоми абстрактно-логічного методу, аналізу і синтезу, індукції й дедукції, аналогій та порівнянь. З метою діагностики тенденцій розвитку ринків агропродовольчої продукції, динаміки експорту вітчизняної продукції в аналітичних дослідженнях буде застосовано економіко-статистичні методи (порівняльного аналізу, середніх і відносних величин, статистичних групувань, анкетних опитувань, трендовий аналіз, графічний метод, індексний, коефіцієнтний аналіз тощо); кореляційно-регресійний аналіз – для визначення залежностей при формуванні тенденцій і прогнозування перспектив випуску, споживання, експорту вітчизняної агропродовольчої продукції. При обґрунтуванні напрямів мінімізації негативного впливу карантинних заходів і поширення COVID-19 буде використано результати монографічних досліджень, структурно-функціональний метод та інституційний аналіз.

Розрахунок абсолютних і відносних значень сформованого переліку показників. Точність та надійність обраних показників забезпечують адекватність взагалі всього запропонованого алгоритму, а тому цей етап важливий і потребує детального розгляду.

Розрахунок абсолютних і відносних показників необхідний для визначення поточного стану справ у галузі, динаміки змін, встановлення певних взаємозв'язків, таких як ідентичність, подібність чи різниця між характеристиками та фактами. В логічній площині оцінок перспективне і доцільне застосування комплексного (загальних) і часткових (персоніфікованих) індикаторів оцінки стану досліджуваної проблеми з структуруванням часткових індикаторів на ширшу гамму показників – доступних у системі статистичних спостережень в оцінюваний період.

На жаль, джерела окремих показників, які залучаються при оцінюванні впливу поширення пандемії та запровадження обмежувальних карантинних заходів на розвиток аграрного сектору, знаходяться у внутрішній звітності підприємств галузі, яку вони хоча й надають органам державної статистики, проте яка не може бути використана для аналізу – органи державної статистики, згідно із законом, повинні подавати узагальнену інформацію, без розподілу по продукції, що випускається. Крім того існує технічна проблема, пов'язана з нерівномірністю виробництва, відповідно з нерівномірністю витрат на виробництво продукції. Також наявна певна невідповідність між трьома секторами статистики: статистикою зовнішньоекономічної діяльності, статистикою промислового виробництва та фінансовою звітністю. Це пов'язано, зокрема, з незіставністю класифікаторів (класифікатор видів економічної діяльності (КВЕД) та Українською класифікацією товарів зовнішньоекономічної діяльності (УКТ ЗЕД)), особливістю обрахунку митної вартості товарів. Таким чином, зіставну статистику з цих джерел доцільно використовувати для аналізу, практично, тільки у випадку монопідприємств, орієнтованих або на внутрішній, або на зовнішній ринок.

Розрахунок параметрів сталості розвитку аграрного сектору і продовольчої безпеки у форс-мажорних обставинах. Цей етап є логічним продовженням попереднього. Як показав аналіз, проведений на попередньому етапі, – неможливо оцінити вплив поширення пандемії та запровадження обмежувальних карантинних заходів на розвиток аграрного сектору та продовольчу безпеку держави за допомогою одного показника. Необхідно розрахувати визначений перелік індивідуальних показників, на основі яких потім може створюватися інтегральний показник.

Аналіз отриманих результатів і формулювання проміжних (за етапами) та прикінцевих висновків. Висновки виступають завершальним етапом виконаної науково-дослідної роботи. Вони повинні містити короткі підсумки за результатами наукового дослідження та прикладного аналізу об'єкта дослідження з наведенням позитивних і негативних сторін, а також нереалізованих можливостей; перелік за-

ходів, спрямованих на розв'язання проблеми, підвищення ефективності об'єкта дослідження; отримані якісні та кількісні показники; можливі варіанти реалізації запропонованих у дослідженні заходів.

Саме тут коротко наводяться найважливіші теоретичні положення, які містять формулювання розв'язаної проблеми, оцінку результатів дослідження з точки зору відповідності меті проєкту та поставленим завданням, окреслено елементи наукової новизни, пропозиції щодо вдосконалення досліджуваного напряму.

Апробація результатів дослідження. Апробація являє собою проведення перевірок результатів дослідження. Мета апробації це встановлення придатності результатів для реалізації конкретних завдань. Задля ознайомлення якомога більшої кількості людей з результатами дослідження, демонстрації актуальності й значущості напрацювань плануються публікації результатів досліджень у вигляді наукових статей, монографії, доповідей на науково-практичних конференціях, конгресах; представлення результатів дослідження в органах державної та виконавчої влади, місцевого самоврядування, аграрних спілках тощо.

Безпосередньо процес апробації результатів дослідження, в тому числі проєкту стратегії підтримки розвитку вітчизняного аграрного сектору та гарантування продовольчої безпеки держави під час та після завершення пандемії COVID-19, що розроблятиметься в межах даного проєкту, охоплюватиме визначені рівні: державний, регіональний, виробничий:

— макро- (загальнодержавний рівень – Міністерство аграрної політики та продовольства України, Міністерство економіки України, Міністерство фінансів України, Національний банк України, Державна фіскальна служба України, Антимонопольний комітет України та ін.) – відповідають за визначення пріоритетних цілей і напрямів соціально-економічної, зовнішньоторговельної, аграрної, фінансової, валютної й податкової політики, координування діяльності, вдосконалення та гармонізацію нормативно-правової бази, розвиток інфраструктури, інформаційно-комунікаційне забезпечення, оцінку, моніторинг та контроль, необхідний і достатній рівень втручання у процес реалізації стратегії;

— мезо- (регіональний та місцевий рівень – місцеві органи виконавчої влади, профільні й регіональні аграрні об'єднання, асоціації, аграрні громадські спілки тощо) – відповідають за формування стратегій регіональної політики (програм забезпечення конкурентоспроможності, розвитку малого і середнього бізнесу, інвестиційно-інноваційного розвитку тощо) та включення у програмні документи заходів щодо забезпечення сталості розвитку аграрного сектору і продовольчої безпеки у форс-мажорних обставинах, запровадження необхідних заходів та вибір інструментів з урахуванням регіональних і місцевих особливостей його функціонування, їх оцінки, контролю і моніторингу, інформаційно-комунікаційного забезпечення та супроводу;

— мікро- (на рівні суб'єктів господарювання – вибір методів та інструментів забезпечення сталості розвитку аграрного сектору і продовольчої безпеки у форс-мажорних обставинах (модернізація матеріально-технічного забезпечення, впровадження ресурсно- й енергозберігаючих технологій, виробництво конкурентоспроможної продукції, що відповідає запитам, вимогам і стандартам світового ринку, розвиток племінної бази тваринництва, селекції, насінництва, використання агротехнологій і моделей ведення сільськогосподарського виробництва на принципах органічного землеробства, формування позитивного іміджу підприємства і продукції тощо).

На цьому етапі проводяться аналіз та оцінювання наявних економічних, фінансових, трудових ресурсів; досліджуються стан, структура і технічний рівень аграрного виробництва, наявність виробничих потужностей; науково-технічний потенціал; ефективність коопераційних зв'язків і логістичних систем; відповідність систем управління завданням та цілям стратегії тощо. Такий аналіз та оцінка необхідні для передбачення майбутніх процесів розвитку.

Це дозволить своєчасно вживати заходів щодо коригування дослідження з урахуванням виявлених недоліків, адаптуватися до змін у зовнішньому середовищі, визначати способи вдосконалення, трансформувати несприятливі обставини у сприятливі умови функціонування аграрного сектору тощо. Передбачення загроз і сприя-

тливих можливостей на цьому етапі слугує передумовою розробки ситуативних планів на випадок виникнення таких обставин. Загрози і сприятливі можливості можуть проявитися як у внутрішньому середовищі – на національному ринку, так і на міжнародній арені. Вони можуть мати економічний, фінансовий, політичний, технологічний, конкурентний, соціальний характер тощо.

Доопрацювання матеріалів з урахуванням думки основних стейкхолдерів і о*працьовування пропозицій щодо мінімізації негативного впливу поширення COVID-19 та обмежувальних карантинних заходів на розвиток аграрного сектору та гарантування продовольчої безпеки на всіх рівнях управління.* Даний етап передбачає доопрацювання матеріалів дослідження в напрямі розширення (чи звуження) переліку критеріїв та показників оцінювання впливу поширення пандемії COVID-19 і обмежувальних карантинних заходів на розвиток аграрного сектору та гарантування продовольчої безпеки держави; розширення горизонту дослідження; уточнення окремих позицій стратегії підтримки розвитку вітчизняного аграрного сектору та гарантування продовольчої безпеки держави під час і після завершення пандемії COVID-19, що розроблятиметься в межах дослідження, напрямів, заходів та інструментів її реалізації тощо. Оцінювання пропозицій щодо отриманих результатів дослідження передбачає здійснення комплексу заходів з метою встановлення відхилень і коригування вибору ресурсів та інструментарію його виконання (заміна неефективних напрямів, заходів, інструментів або тих, що втратили свою актуальність). Опрацювання пропозицій щодо мінімізації негативного впливу поширення COVID-19 і обмежувальних карантинних заходів на розвиток аграрного сектору та гарантування продовольчої безпеки має обов’язково включати аналіз передумов, який охоплюватиме припущення, здійснені в процесі дослідження, наприклад, поточний аналіз динаміки цін на агропродовольчу продукцію, рівня валютного курсу, динаміки приросту планових показників тощо.

Презентація результатів розвідки в державних і місцевих органах влади та аграрних асоціаціях. Результати наукового дослідження щодо оцінювання впливу поширення пандемії COVID-19 і запровадження карантинних заходів на розвиток вітчизняного аграрного сектору та гарантування продовольчої безпеки держави

будуть представлені в комітетах Верховної Ради України, Кабінеті Міністрів України, Міністерстві економіки України, Міністерстві аграрної політики та продовольства України, Департаментах агропромислового розвитку обласних державних адміністрацій, аграрних спілках, сільськогосподарських підприємствах та фермерських господарствах у вигляді проєктів нормативних документів, аналітичних записок, методичних рекомендацій тощо.

Звідси, лише раціонально підібраний метод оцінок, виважено сформована система показників та раціональна організація процесу можуть забезпечити об'єктивний аналіз.

2.2. Показники та індикатори оцінювання

Ураховуючи, що оцінка оцінювання впливу карантинних заходів являє собою складне багатофакторне завдання, яке зводиться до оцінки та інтерпретації комплексу показників, що характеризують різні аспекти діяльності досліджуваної галузі, актуалізується питання формування системи показників такої оцінки. Найбільш виправдано, на нашу думку, з позицій комплексного підходу всі показники, що слугують мірилом впливу поширення COVID-19 і обмежувальних карантинних заходів на розвиток аграрного сектору, розглядати у двох площинах: на макро- та мікрорівнях. Узагальнено методологічні підходи до визначення критеріїв (індикаторів) і показників оцінювання впливу поширення COVID-19 та обмежувальних карантинних заходів на розвиток аграрного сектору (рис. 2.2).

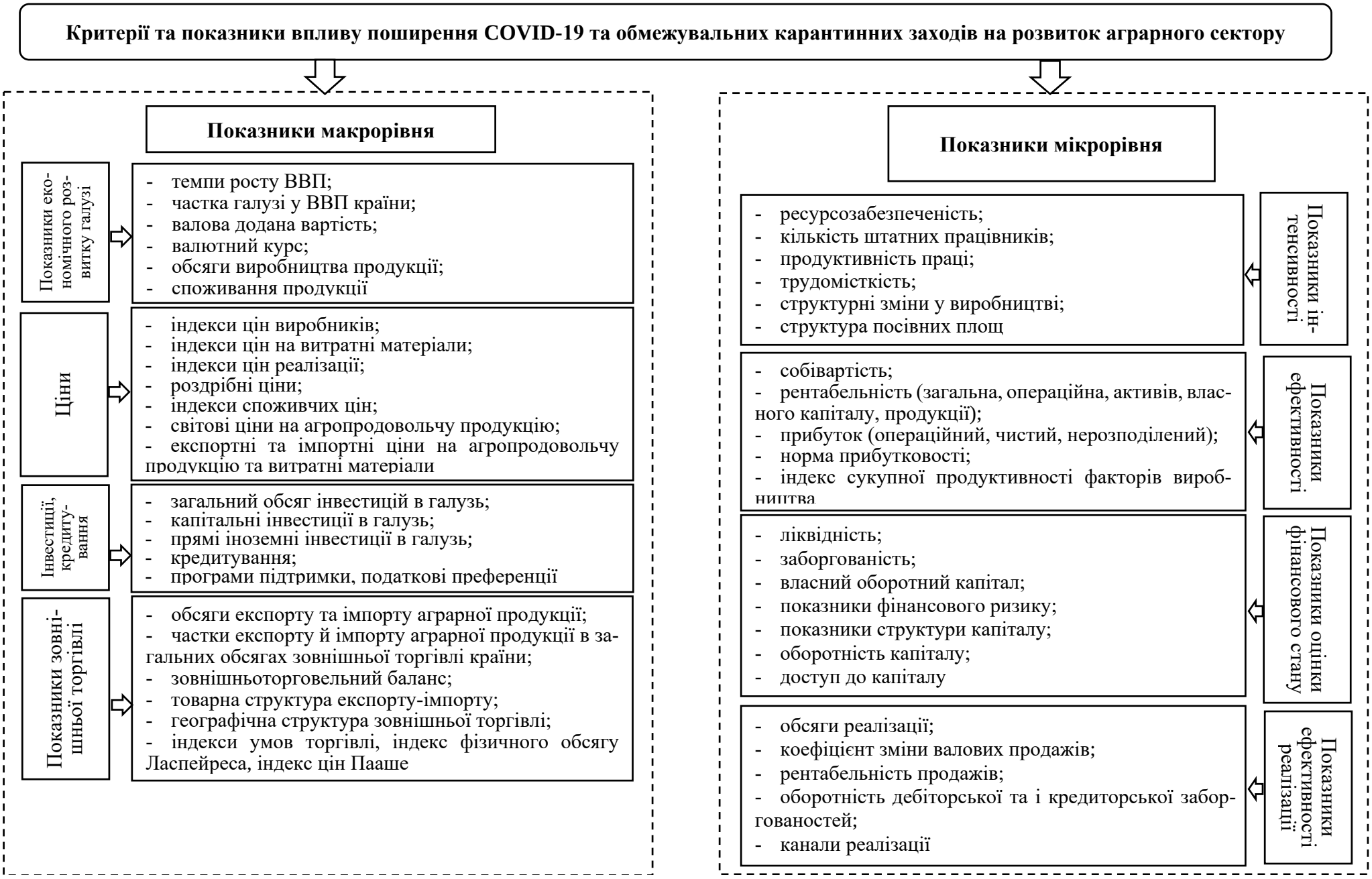

Рисунок 2.2 – Критерії та показники оцінювання впливу поширення COVID-19 та обмежувальних карантинних заходів на розвиток аграрного сектору Джерело: складено авторами.

Методологічна конструкція дослідження впливу поширення COVID-19 та обмежувальних карантинних заходів на розвиток аграрного сектору України в дослідженні вибудована у відповідності до цільових сегментів оцінки змін, зокрема: макроекономічні тенденції ефективності господарювання; кон'юнктура аграрних ринків; підприємництво; зовнішньоекономічна діяльність; соціально-трудові відносини; фінанси та інвестиції тощо.

Доцільність включення окремих показників оцінювання впливу поширення COVID-19 та обмежувальних карантинних заходів на розвиток аграрного сектору полягає в наступному:

1. ВВП та частка аграрного сектору у ВВП. Розвиток галузі виражається рівнем та динамікою її частки у ВВП країни. Це комплексний показник, який відображає вплив усіх процесів, що відбуваються в конкретній галузі, вплив розвитку інших галузей та існуючих ринків на аграрний сектор, а також вплив економічної політики держави на розвиток галузі. Значення згаданого показника береться до уваги інвесторами під час прийняття рішень про створення підприємства та вкладення інвестицій в певну галузь, що теж характеризує рівень її привабливості та конкурентоспроможності. Позитивно оцінюється при зростанні у динаміці.

2. Валова додана вартість аграрного виробництва. Додана вартість являє собою один з основних показників для оцінювання діяльності галузі. Цей показник показує скільки було додано нової вартості до сировини та матеріалів у процесі виготовлення кінцевого продукту. Валова додана вартість характеризує результативність виробництва та рівень мотивації працівників до продуктивної роботи, дозволяє оцінювати стан і динаміку змін параметрів галузі, визначити структурні диспропорції її розвитку тощо. А такий елемент валової доданої вартості, як амортизація, вказує на ступінь оснащеності виробництва, забезпеченість його необхідною технікою та обладнанням, сучасними технологіями. Позитивно оцінюється при зростанні у динаміці.

3. Обсяг виробленої продукції (товарів, послуг). Цей показник свідчить про динаміку виробництва, здатність до нарощування обсягів виробництва, а відповідно про здатність використання такої конкурентної переваги як «ефект масштабу», можливість адекватно реагувати на попит, зокрема поліпшення кон'юнктури ринку. Аналіз може виконуватись як у натуральному, так і у вартісному виразі. Вважаємо, що використання натуральних показників обсягів випуску продукції більш прийнятне, оскільки нівелює вплив інфляції. У випадку необхідності застосування вартісних показників доцільно використовувати індекси цін. Позитивно оцінюється при зростанні у динаміці.

4. Капітальні інвестиції – це кошти, що спрямовуються на відтворення основних засобів, розширення, реконструкцію й модернізацію підприємств, здійснення технічного і технологічного прогресу у галузі, спорудження об'єктів соціально-культурного призначення, проектні роботи тощо і відображають характер економічного розвитку галузі. Капітальні інвестиції слугують базовим параметром відтворювального процесу, що визначає можливості проведення структурних реформ, стійкого довгострокового економічного та соціального розвитку галузі. Позитивно оцінюється при зростанні у динаміці.

5. Продуктивність праці – показник, що характеризує результативність праці та ефективність виробництва. Продуктивність праці виступає запорукою стабільного розвитку аграрного виробництва, підвищення рівня його конкурентоспроможності як на національному, так і на зовнішньому ринках. Позитивно оцінюється при зростанні у динаміці.

6. Індекс сукупної продуктивності факторів виробництва (*TFP*). *TFP* вважається найінформативнішим показником господарської продуктивності, адже вимірює зв'язок між сукупним обсягом продукції господарства та всіма факторами виробництва. *TFP* враховує всі ресурси (земля, праця, капітал, сировина, інші види матеріально-технічних ресурсів), залучені у вироб-

ництво, та порівнює їх із сукупним обсягом виробленої рослинницької і тваринницької продукції. Якщо обсяг продукції зростає швидше, ніж обсяг ресурсів, що використовуються, спостерігається зростання загальної продуктивності факторів (ріст *TFP*). Зростання *TFP* відображає підвищення ефективності (наприклад, успішніші управлінські практики), удосконалення технологій (кращі сільськогосподарські машини, різновиди посівного матеріалу тощо) та збільшення масштабу операцій. *TFP* позитивно оцінюється при зростанні у динаміці.

7. Рентабельність діяльності – відносний показник економічної ефективності, що комплексно відображає стан використання матеріальних, трудових, фінансових і природних ресурсів [49, с. 121]. Показує, скільки на кожну витрачену у галузі гривню або іншу грошову одиницю отримано прибутку. Тобто показник рентабельність діяльності можна розглядати як якісну вартісну оцінку рівня віддачі витрат або міри використання наявних у підприємства виробничих ресурсів (капіталу, праці тощо) у процесі виробництва основної продукції (товарів, виконання робіт, надання послуг) та її реалізації [50, с. 114] Позитивно оцінюється при зростанні у динаміці.

8. Рентабельність активів. Цей показник один і з найбільш важливих для характеристики прибутковості галузі. Визначається співвідношенням чистого прибутку та середньої за період вартості активів і показує рівень ефективності використання сукупного капіталу підприємства. Для його позначення використовується спеціальна англомовна абревіатура *ROA* від англійської назви «Return on Assets». Суть показника *ROA* полягає в характеристиці того, наскільки ефективно була використана кожна залучена у виробництво гривня: для формування активів беруться два фінансових джерела – позикове і джерело власних коштів. Згідно з існуючим законодавством відсоткові платежі за користування позиковими коштами включаються до валових витрат, тоді як дохід прямих інвесторів виплачується з прибутку у вигляді дивідендів або залишається на підприємстві, будучи реінвестованим у додаткові активи. Разом із тим, при формуванні активів не розрізняють, яка гривня прийшла до складу

позикових коштів, а яка була внесена власником підприємства. Позитивно оцінюється при зростанні у динаміці.

9. Рентабельність власного капіталу. Це один із ключових показників, що характеризує ефективність використання тільки власних джерел фінансування виробництва і дає можливість оцінити чисту прибутковість вкладень власників підприємства, визначити інвестиційну привабливість галузі. Згаданий показник має загальноприйняту абревіатуру *ROE* від англійського виразу «Return on Equity». Під час розрахунку цього показника не виключаються з розгляду відсоткові платежі, оскільки при оцінці ефективності використання власного капіталу враховується в тому числі ефективність того, наскільки менеджмент підприємства здатний ефективно для його власників залучати й використовувати позикові кошти. Позитивно оцінюється при зростанні у динаміці.

10. Рентабельність оборотних активів. Характеризує здатність виробництва отримувати прибуток від здійснення основної діяльності. Визначається співвідношенням чистого прибутку і середньої за період вартості оборотних активів. Надає уявлення про віддачу ресурсів, вкладених у формування оборотного капіталу. Значення цього показника істотно залежить від специфіки галузі. Тому загальних нормативів для різних галузей економіки щодо рентабельності оборотних активів не встановлено. Проте у будь-якому випадку позитивно розцінюється зростання показника рентабельності оборотних активів у динаміці.

11. Коефіцієнт стійкості економічного зростання. Відображає частку власного капіталу підприємства, сформованого за рахунок нерозподіленого (тезаврованого) прибутку. Підприємство може фінансувати власну діяльність за рахунок найрізноманітніших джерел, проте оптимальним як з точки зору оплати, так і простоти й ефективності залучення є тезаврований прибуток, що використовується на виробничий розвиток і забезпечує самофінансування підприємства. Цей прибуток стає складовою власного капіталу підприємства,

підвищуючи його розмір. Чим вище значення показника, тим більша здатність підприємства розвиватися за рахунок результатів власної діяльності, міцніша його фінансова стійкість [51, с. 195].

12. Коефіцієнт поточної ліквідності. Характеризує ступінь платоспроможності за короткостроковою заборгованістю, показує захищеність власників поточних боргових зобов'язань від небезпеки відмови від платежу. Передбачається, що чим вищий цей коефіцієнт, тим сильніші позиції позикодавців. Вважається, що коефіцієнт поточної ліквідності повинен знаходитися на рівні 2, оскільки вартість поточних активів може скоротитися навіть удвічі, проте збережеться достатній запас міцності для покриття всіх поточних зобов'язань. З іншого боку високий коефіцієнт поточної ліквідності може означати, що менеджмент працює недостатньо оперативно, тобто в наявності кошти, які не використовуються, надлишкові товарно-матеріальні запаси, що перевищують поточні потреби, і свідчити про нераціональну кредитну політику, що призведе до надмірного кредитування та наявності безнадійних боргів.

13. Коефіцієнт заборгованості (фінансового ризику). Показує частку позикового капіталу в пасивах та відображає боргове навантаження на капітал. Характеризує виникнення фінансового ризику в діяльності підприємств галузі. Показник коефіцієнта заборгованості керівництвом використовується для виявлення ефективності управлінських рішень; кредиторами – для оцінювання ступеня ризиків. Нормативне значення – менше або рівне 1. У випадку, коли його значення перевищує одиницю, спостерігається підвищений фінансовий ризик, у зворотному випадку – рівень ризику прийнятний. При оцінці конкурентоспроможності береться до уваги, що чим нижче значення коефіцієнта заборгованості, тим вищим рівнем конкурентоспроможності характеризується галузь.

14. Власний оборотний капітал. Показник, що характеризує ту частину власного капіталу, яка слугує джерелом покриття оборотних (поточних) активів підприємств галузі. Власний оборотний капітал відіграє важливу

роль при оцінці конкурентоспроможності, оскільки забезпечує фінансову стійкість і оперативну самостійність суб'єкта господарювання. Нестача власного оборотного капіталу змушує підприємства галузі зменшувати обсяг виробництва продукції. Це негативно позначається на розвитку такого. Чим більше його значення, тим стабільнішою буде діяльність підприємств галузі. Підприємства, що не формують власний оборотний капітал, перебувають у ситуації підвищеного фінансового ризику, у тому числі ризику втрати платоспроможності й банкрутства. Показник має бути більшим за нуль і позитивно оцінюється при зростанні у динаміці.

15. Доступ до капіталу. Розраховується діленням загальної суми кредитів, виданих аграрному сектору, на річну валову додану вартість галузі. Включення цього показника обґрунтоване тим, що сума кредиту або капіталу, надана банками сільськогосподарським та переробним підприємствам у межах національної економіки, свідчить про потенціал зростання галузі, а також наскільки згадана галузь ризикова з точки зору кредиторів і як ці ризики ними сприймаються. Вищий рівень банківського кредитування відносно валової доданої вартості аграрного виробництва показує, що банки оцінюють галузь як таку, що має потенціал зростання, і що ризики, притаманні для неї, керовані. Низький рівень кредитування або дефіцит наявного капіталу свідчить про існування фундаментальних слабких сторін у діяльності аграрних підприємств. Значення цього показника позитивно оцінюється при зростанні у динаміці.

16. Ефективність управління продажами. Характеризує ефективність виробничо-збутової діяльності в цілому, правильність встановлення ціни товару. У літературі та методиках наводиться зазвичай три показники ефективності управління продажами: відповідно за валовим, операційним і чистим прибутком. Їх обчислення може здійснюватися як відносно загальної суми виручки, так і чистого доходу (виручки від реалізації за вирахування податку на додану вартість, акцизів та інших відрахувань від виручки). У першому випадку оцінюється потенційна здатність підприємства генерувати прибуток на різних стадіях діяльності, у другому – реальна здатність з урахуванням

особливостей податків на споживання. Проте у будь-якому випадку позитивно розцінюється зростання показника у динаміці.

17. Коефіцієнт зміни валових продажів. Надає кількісну характеристику збільшення обсягів продажів поточного періоду стосовно обсягу валових продажів попереднього періоду. Логічне занепокоєння за використання цього показника викликає вплив інфляції. Інфляція спотворює значення коефіцієнта, оскільки розмір виручки за поточний рік порівняно з попереднім містить інфляційний компонент. Варто пам'ятати, що інфляція являє собою об'єктивне відображення економічних закономірностей поточного періоду, тобто її наявність закономірно позначається на зміні показників підприємства. У деяких випадках галузь може навіть «виграти» на інфляції. У такому разі використання формули без коригувань на інфляцію має сенс. Щоб уникнути інфляційної компоненти розрахунок можна виконувати у натуральному виразі. Позитивно розцінюється зростання показника у динаміці.

18. Коефіцієнт оборотності активів. За допомогою цього показника можна визначити, яка кількість вкладених активів необхідна для забезпечення певного рівня реалізації продукції, тобто яку суму доходу одержують на кожну гривню вкладених активів. Застосування нетто-активів виключає з розрахунків поточні зобов'язання. Відбувається це тому, що поточні зобов'язання (рахунки до оплати, податки, що підлягають виплаті, частка довгострокової заборгованості, нарахована заробітна плата та інші нараховані зобов'язання) в основному безпосередньо пов'язані з операціями підприємств галузі й не знаходяться в їх розпорядженні в процесі діяльності. Таким чином, сума активів ефективно зменшується за рахунок цієї постійної поточної кредиторської заборгованості та інших поточних зобов'язань. Показник оборотності постійних активів дає можливість визначати, яка сума доходу припадає на одиницю грошового виразу основних засобів. Позитивно розцінюється зростання показника у динаміці.

19. Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості показує кількість оборотів кредиторської заборгованості за період. Цей показник може

позитивно оцінюватися як у випадках зростання, так і у випадках зниження – залежно від специфіки діяльності та фінансового стану підприємств галузі. Так, якщо підприємство цілком платоспроможне, рівень його фінансових ризиків незначний, воно користується довірою у постачальників – то уповільнення оборотності кредиторської заборгованості має оцінюватися цілком позитивно. У разі, коли підприємство неплатоспроможне і фінансово нестійке, зростання кредиторської заборгованості й уповільнення її оборотності слугує сигналом подальшого погіршення фінансового стану і має розцінюватися негативно.

20. Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості використовується для визначення кількості оборотів, яку здійснює дебіторська заборгованість упродовж аналізованого періоду. Це непрямий показник, який перегукується зі споживчими параметрами, тобто показує ставлення виробника до свого споживача. Низька оборотність свідчить, що виробник недостатньо контролює виконання обов'язків споживачем, встановлюючи великі тривалості кредитів або не вимагаючи від таких виконання контрактних умов із погашення заборгованості. Хоча якщо виробник має намір отримати конкурентну перевагу і залучити до себе споживачів від власних конкурентів – це один із перших заходів – продаж товару в кредит, тобто збільшення дебіторської заборгованості. Позитивно розцінюється збільшення коефіцієнта оборотності дебіторської заборгованості.

21. Експорт агропродовольчої продукції – це продаж товарів українськими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності іноземним суб'єктам господарської діяльності (у тому числі з оплатою в негрошовій формі) з вивезенням або без вивезення цих товарів через митний кордон України, включаючи реекспорт товарів [52]. Зростання цього показника в динаміці виступає індикатором розвитку рівня конкурентоспроможності галузі на світових ринках. Аналіз може виконуватись як у натуральному, так і у вартісному виразі.

22. Імпорт агропродовольчої продукції – це купівля (у тому числі з оплатою в негрошовій формі) українськими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності в іноземних суб'єктів господарської діяльності товарів з увезенням або без увезення цих товарів на територію України, включаючи купівлю товарів, призначених для власного споживання установами та організаціями України, розташованими за її межами [52]. Згаданий показник теж доцільно розраховувати, виходячи з обсягів імпорту як у натуральному, так і у вартісному виразі. Позитивно оцінюється зниження показника в динаміці, що свідчить про зниження імпортозалежності та підвищення рівня імпортозаміщення галузі.

23. Прямі іноземні інвестиції (ПІІ). Іноземне інвестування – один із дієвих інструментів розвитку аграрного сектору та забезпечення його розвитку. Обсяг ПІІ у галузі виступає ознакою її привабливості, оскільки свідчить про переваги в певних виробничих умовах, які інвестори не можуть одержати в іншому місці. З позиції платіжного балансу пряме іноземне інвестування (ПІІ) – це будь-яке надання кредиту чи придбання власності зарубіжного підприємства, певна частка якого перебуває у власності резидентів країни-інвестора. У дещо ширшому контексті іноземні інвестиції слід розглядати як елемент залучення сукупного іноземного капіталу для здійснення економічних перетворень. Іноземні інвестиції сприяють модернізації, забезпечують доступ до сучасних технологій не тільки у виробництві, а й у менеджменті, що слугує важливим фактором розвитку ринкових форм і методів господарювання; реалізації продукції та її просуванні на зовнішні ринки; забезпечують потребу у необхідних ресурсах, сировині та продукції, сприяють розвитку ринків, активізації господарської діяльності; а головне – стимулюють розвиток економічно ефективних і конкурентоспроможних експортерів. Іноземні інвестиції у разі ефективного їх використання здатні забезпечити необхідні масштаби й темпи структурної перебудови вітчизняного сільського господарства, що дасть можливість останньому вписатися в систему міжнародного поділу праці. Позитивно розцінюється зростання обсягів ПІІ у динаміці.

Вплив карантинних заходів, пов’язаних із поширенням COVID-19, на фінансову складову аграрної економіки доцільно досліджувати також за наступними ключовими блоками:

— *фінансове забезпечення* – можливість генерування доходів в обсягах, необхідних для покриття потреби у фінансових ресурсах за рахунок внутрішніх джерел, а також можливість їх залучення на фінансових ринках для фінансування операційної та інвестиційної діяльності;

— *кредитне забезпечення* – можливість залучення позикових (кредитних) ресурсів на прийнятних умовах (за термінами та вартістю);

— *державна фінансова підтримка* - можливість поліпшення рівня фінансового забезпечення за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів;

— *податкове регулювання* – рівень фінансування суб’єктами агропромислового виробництва потреб розвитку територіальних громад та держави;

— *страховий захист* – зміна доступності страхового забезпечення;

— *соціальні трансферти* – зміна обсягів соціальних виплат у зв’язку зі змінами в трудовій зайнятості та рівні доходів сільського населення.

У рамках сформованих ключових блоків будуть досліджуватися форми і напрями впливу карантинних заходів та визначатись основні індикатори оцінювання такого впливу.

Блок 1. Фінансове забезпечення сільгосптоваровиробників

У процесі дослідження цього блоку пропонується зосередити увагу на впливові карантинних заходів на такі ключові економічні показники.

1.1. Рівень доходів сільгосптоваровиробників – причому відповідна оцінка повинна проводитися по окремих їх групах, оскільки залежно від категорії товаровиробників відповідний вплив може суттєво відрізнятися.

1.2. Рівень рентабельності діяльності – як похідна від попереднього показника, що визначає можливості для генерування необхідного обсягу прибутку як основного джерела самофінансування.

1.3. Збільшення рівня витрат товаровиробників – як наслідок ускладнення їх матеріально-технічного забезпечення у зв'язку із запровадженням карантинних заходів.

1.4. Збільшення трансакційних витрат, пов'язаних із залученням фінансових ресурсів товаровиробниками на фінансових ринках.

Характеристика показників Блоку 1.

1.1. Рівень доходів сільгосптоваровиробників являє собою похідною від обсягу реалізації сільгосппродукції та рівня цін на неї.

Вплив карантинних заходів на обсяг реалізації сільгосппродукції залежить насамперед від спрямованості відповідної продукції – постачання на зовнішні ринки (експорт) чи постачання на внутрішній ринок (внутрішнє споживання). Він визначається станом відповідних ринків – тобто наскільки пандемія КОВІД-19 вплинула на їхню ємність та зниження купівельної спроможності населення, також вжитих відповідними урядами заходів щодо підтримки доходів останніх. З огляду на наявне розшарування аграрних товаровиробників та спрямованість виробленої ними продукції, наслідки впливу карантинних заходів можуть суттєво відрізнятися залежновід їх приналежності до тієї чи іншої категорії.

При цьому варто зауважити, що в Україні сформувалася досить специфічна структура аграрного виробництва, відповідно до якої більшість сільгосппідприємств, передусім великі (зокрема агроструктури, що входять до складу агрохолдингів) та середні підприємства спеціалізуються на виробництві експортноорієнтованої сільгосппродукції (соняшник, пшениця, кукурудза, м'ясо птиці тощо); малі сільгосптоваровиробники, в першу чергу невеликі фермерські господарства, зосереджені на виробництві нішевих видів сільгосппродукції (серед таких, крупи, а також ягоди, фрукти, овочі (в тому числі зелень), які призначені для задоволення потреб внутрішнього ринку.

Відповідно, рівень доходів сільгосппідприємств в умовах пандемії прямо залежить від стану зовнішніх ринків – насамперед тих, де представлена вітчизняна аграрна продукція. Натомість рівень доходів дрібних сільгосптоваровиробників визначається платоспроможністю вітчизняних покупців та обсягом їх державної фінансової підтримки.

Методологією дослідження передбачається узагальнення:

— стану зовнішніх продовольчих ринків, на які активно постачається вітчизняна сільгосппродукція;

— стану внутрішніх продовольчих ринків та оцінка зміни рівня купівельної спроможності покупців по окремих ринках.

Як індикатори впливу карантинних факторів у згаданому блоку обрано наступні:

— зміна обсягів постачання сільгосппродукції на зовнішні ринки;

— зміна структури доходів сільгосптоваровиробників, зумовлена впливом карантинних заходів;

— зміна географії поставок;

— розрахункові показники зміни дохідності сільгоспвиробництва;

— зміна цін на основні матеріально-технічні ресурси, що використовуються для сільгоспвиробництва.

Також матиме місце застосування анкетування для оцінки впливу цього блоку на зміну дохідності сільгоспвиробництва.

Невід’ємна складова блоку - оцінка заходів держави щодо підтримання купівельної спроможності населення. Продукти харчування належать до товарів першої необхідності, які, за наявності відповідного рівня доходів, придбаються в першу чергу. Підтримуючи рівень доходів осіб, які втратили постійне джерело доходів внаслідок застосування карантинних заходів, держава фактично в непрямий спосіб фінансує виробників продовольчих товарів та ритейлерів, а через них – і сільгосптоваровиробників (не лише власних, а й зарубіжних). У цьому контексті необхідно оцінити ефективність заходів із підтримки рівня доходів осіб, які втратили постійне джерело їх отримання.

Причому такі заходи можуть передбачати як прямі бюджетні виплати, так і виплати, що здійснюються за рахунок Фонду зайнятості.

Індикатори цього напряму дослідження:

— обсяги бюджетних та позабюджетних виплат особам, що втратили джерело доходів у зв'язку з пандемією коронавірусу;

— частка коштів державної підтримки в сукупних ресурсах домогосподарств, що зазнали впливу карантинних заходів;

— зміна обсягів реалізації продуктів харчування за всіма каналами постачання.

1.2. Рівень рентабельності визначає можливості товаровиробників щодо забезпечення потреби у фінансових ресурсах за рахунок внутрішніх ресурсів.

Генерування доходу ще не означає наявності прибутку – причому саме останній дозволяє формувати фінансовий ресурс для самофінансування сільгосптоваровиробників. Як індикатори впливу карантинних факторів у зазначеному блоку будуть виокремлено наступні:

— зміна рівня рентабельності діяльності – по окремих категоріях сільгосптоваровиробників (у цілому та по окремих видах продукції);

— факторний аналіз зміни рентабельності діяльності сільгосптоваровиробників;

— оцінка впливу карантинних заходів на зміну рентабельності виробництва окремих видів сільгосппродукції.

1.3. Збільшення рівня витрат аграрних товаровиробників. У зв'язку із запровадженням карантинних заходів виникають ускладнення з матеріально-технічним забезпеченням. Крім того, необхідність дотримання протиепідеміологічних заходів зумовлює підвищення витрат, пов'язаних зі збутом продукції – особливо, коли йдеться про поставки продуктів харчування.

У якості індикаторів впливу карантинних факторів у цьому блоку визначено наступні:

— зміна рівня матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарського виробництва;

— зміна рівня цін на матеріально-технічні ресурси для сільського господарства;

— зміна рівня витрат, пов’язаних зі збутом сільгосппродукції та продуктів її переробки;

— факторний аналіз зміни рівня витрат на виробництво сільгосппродукції у зв’язку із запровадженням карантинних заходів.

1.4. Збільшення трансакційних витрат, пов’язаних із залученням фінансових ресурсів товаровиробниками.

Частина сільгосптоваровиробників, передусім – вертикально інтегрованих аграрних структур, залучають фінансові ресурси ззовні, через інструменти власного капіталу (IPO, SPO). У такому випадку вони є залежними від стану відповідних фінансових ринків, на яких можна залучити необхідні фінансові ресурси ззовні для фінансування потреб власного розвитку. З огляду на наявність карантинних заходів, загальний обсяг фінансових ресурсів, які обертаються на відповідних фінансових ринках, повинен зменшиться. Це автоматично здорожчує вартість таких фінансових ресурсів (залучених через інструменти власного капіталу).

Крім того, у зв’язку з пандемією COVID-19 зростає рівень фінансових ризиків, пов’язаних з інвестуванням шляхом використання подібних фінансових інструментів насамперед через зростання ризиків, пов’язаних з діяльністю емітента корпоративних прав. Як наслідок, нові залучення капіталу для сільгосптоваровиробників стають дорожчими, ніж ті, що залучалися ними до пандемії COVID-19.

Також варто зауважити що в умовах карантинних заходів та погіршення ситуації на фінансових ринках інвестори можуть не лише зменшити обсяги інвестиційної активності, а й відмовитися від вже здійснених інвестицій. У такому випадку на ринок будуть спрямовані придбані раніше інструменти власного капіталі, що може призвести до їх знецінення. Для запобігання по-

дібним негативним наслідкам сільгосппідприємствам доведеться викуповувати їх з метою забезпечення ліквідності та збереження поточної ринкової вартості.

Як індикатори впливу карантинних факторів у даному блоку обрано наступні:

— динаміка ринкових курсів акцій українських аграрних компаній на європейських фондових ринках;

— зміна обсягів залучення фінансових ресурсів аграрними підприємствами за рахунок використання інструментів власного капіталу;

— наявність випадків викуповування сільгосппідприємствами власних акцій або дострокового погашення фінансових зобов'язань внаслідок зміни настроїв інвеститорів.

Блок 2. Кредитне забезпечення аграрних товаровиробників.

У процесі опрацювання згаданого блоку буде визначено вплив карантинних заходів на зміну рівня кредитного забезпечення аграрних товаровиробників. Сільськогосподарське виробництво в силу своєї специфіки (передусім сезонності) неможливе без залучення кредитних ресурсів. В умовах пандемії вартість кредитного ресурсу зростає, оскільки відбувається «ефект заміщення». Останній має місце тоді, коли держава, що потребує суттєвих фінансових ресурсів для здійснення заходів із мінімізації негативних наслідків обмежувальних заходів, «витісняє» представників реального сектору економіки, зокрема аграрного, із кредитного ринку. Це відбувається тоді, коли держава виходить з пропозицією ОВДП із привабливою дохідністю, а банки замість того, щоб кредитувати підприємства, переорієнтовуються на придбання ОВДП, суттєво зменшуючи свої кредитні можливості. Зважаючи, що держава це першокласний позичальник, а ставки по ОВДФ надто привабливі, логіка банків досить прогнозована. Крім того, від придбання державних ОВДП банки отримують й інші переваги, зокрема можливість отримання рефінансування НБУ під заставу державних ОВДП. Проте держава вимушена вдаватись до таких операцій з огляду на наступне:

— з одного боку, обсяг податкових надходжень в умовах карантинних заходів суттєво зменшується – господарська активність знижується, значна частина платників припиняє діяльність, іншій частині необхідно списати або, як мінімум, відтермінувати сплату податкових зобов'язань.

— з іншого боку, зростає необхідність державної підтримки економіки – зокрема, здійснення виплат по безробіттю, інших форм компенсації фізичним особам втрачених доходів внаслідок звільнення або переведення на неповну зайнятість, а також стимулювання розвитку ключових секторів економіки – зокрема, дорожнього будівництва тощо.

Відповідно, держава вимушена виходити на кредитний ринок з метою залучення значних обсягів додаткових фінансових ресурсів – інакше наслідки для економіки можуть бути катастрофічними. Проте збільшення присутності держави на кредитному ринку суттєво впливає на кредитні можливості банків та, відповідно, на вартість кредитних ресурсів для сільгосппідприємств. З огляду на те, що сільгосппідприємства традиційно характеризуються підвищеним рівнем ризиковості діяльності, без фінансової підтримки держави залучення кредитних ресурсів для більшості сільгосппідприємств недоступне.

Як індикатори впливу карантинних факторів у цьому блоку визначено такі:

— динаміка обсягів залучення кредитних ресурсів аграрними товаровиробниками – по окремих їх групах;

— зміна вартості кредитних ресурсів для сільгосптоваровиробників;

— динаміка обсягів державної фінансової підтримки шляхом здешевлення кредитних ресурсів для підприємств АПК – як у рамках відповідної програми бюджетної підтримки, так і за рахунок інших напрямів;

— частка вартості кредитних ресурсів, наданих аграрним товаровиробникам, здешевленої за рахунок ресурсів державної фінансової підтримки;

— обсяги кредитів, залучених товаровиробниками з використанням тих чи інших форм державної фінансової підтримки;

— структура залучення кредитних ресурсів сільгосподарськими товаровиробниками (по галузях і категорях сільгосптоваровиробників).

Блок 3. Державна фінансова підтримка розвитку агропромислового виробництва

В умовах посилення кризових явищ в економіці – що характерно для періоду запровадження карантинних обмежень, пов'язаних із пандемією COVID-19, важлива роль відводиться заходам державного фінансового регулювання, зокрема – наданню державної фінансової підтримки розвитку агропромислового виробництва.

Для аграрного сектору економіки України характерний досить низький рівень державної фінансової підтримки за рахунок застосування інструментів бюджетного фінансування. Це наслідок тієї політики державної фінансової підтримки, що сформувалася ще наприкінці 90-х років минулого століття, тобто майже тридцять років тому. Відповідно до тієї моделі державної фінансової підтримки розвитку аграрного сектору економіки, ключова роль відводилася податковим преференціям, а не прямому бюджетному фінансуванню, як це прийнято в європейській практиці.

Після часткового демонтажу сформованої раніше моделі державної фінансової підтримки розвитку сільського господарства, значимість бюджетного фінансування як форми державної фінансової підтримки розвитку аграрного сектору економіки суттєво не зросла. Це, з одного боку, дещо обмежує перспективи розвитку аграрної галузі в Україні, тоді як з іншого – суттєво зменшує негативний вплив карантинних заходів на сектор в умовах, коли державні фінансові ресурси обмежені.

Форми впливу карантинних заходів на аграрний сектор економіки, представлені в цьому блоку, можуть бути оцінені *за наступними показниками – індикаторами:*

— динаміка обсягів державної фінансової підтримки розвитку аграрного сектору економіки в цілому та по окремих категорій сільгосптоваровиробників;

— зміна частки видатків, що спрямовуються на підтримку аграрного сектору економіки, в загальних обсягах бюджетних видатків;

— зміна структури державної фінансової підтримки розвитку аграрного сектору економіки;

— зміна частки представників малого аграрного бізнесу у загальних обсягах державної фінансової підтримки розвитку сільського господарства.

Блок 4. Податкове регулювання

Як показує світовий досвід, застосування податкових важелів стимулювання розвитку агропромислового виробництва досить дієве і використовується практично всіма країнами в умовах пандемії COVID-19. З одного боку, в умовах запровадження карантинних заходів можуть зменшуватися обсяги податкових надходжень насамперед до бюджетів територіальних громад. Унаслідок цього фінансові можливості муніципалітетів зменшаться, що негативно позначиться, зокрема, на розвитку сільських територій та рівні соціальних послуг для сільського населення. З іншого боку, з огляду на те, що податки це елемент витрат, зменшення податкових виплат може зумовити зниження вартості сільськогосподарської продукції, що позитивно позначиться на рівні її цінової доступності для населення.

Система оподаткування, що застосовується у сільському господарстві України, певною мірою унікальна, оскільки передбачає застосування спеціального режиму оподаткування доходів. Відповідно до нього, сума податкових зобов’язань не залежить від величини одержуваних доходів та прибутків і є фіксованою з 1 га використовуваних угідь. Це суттєво зменшує вплив карантинних заходів на обсяг податкових платежів, що сплачуються сільгосптоваровиробниками.

Варто зауважити, що значна частина сільгосптоваровиробників – насамперед, представників мікро- і дрібного аграрного бізнесу, фактично уникає сплати податків внаслідок використання наявних податкових преференцій та

неузгодженості механізмів оподаткування. Звідси, вплив карантинних заходів на податкові відносини у сільському господарстві буде не так відчутний, як у європейських країнах.

Форми впливу карантинних заходів на аграрний сектор економіки, представлені у згаданому блоку, можуть бути оцінені *за наступними показниками – індикаторами:*

— зміна обсягу податкових платежів, сплачених сільгосптоваровиробниками в цілому та по окремих їх категоріях;

— зміна структури податкових платежів, сплачених сільгосптоваровиробниками;

— обсяг наданих сільгосптоваровиробникам податкових преференцій;

— динаміка податкового боргу сільгосптоваровиробників та його структура по видах обов'язкових платежів та окремих категоріях сільгосптоваровиробників;

— динаміка бюджетної заборгованості перед сільгосптоваровиробниками внаслідок несвоєчасного повернення надмірно сплачених сум податків, насамперед податку на додану вартість.

Блок 5. Страховий захист

Страхування, як і кредитування, виступає невід'ємним елементом фінансового механізму функціонування аграрного сектору економіки. Дія природніх факторів у сільському господарстві чи не найбільш відчутний, адже вимагає формування належного страхового забезпечення діяльності суб'єктів господарювання.

Наявність належного рівня страхового захисту здатна у короткостроковому періоді покрити негативні наслідки реалізації страхових ризиків, у тому числі й недотримання доходів унаслідок запровадження таких заходів. Проте, у разі довготривалого застосування карантинних заходів, страхування не здатне компенсувати суб'єктам господарювання втрачених доходів.

Пандемія COVID-19 негативно вплинула на обсяги доступних фінансових ресурсів на фінансових ринках, обмеживши й можливості страхування. Водночас рівень страхового забезпечення сільськогосподарських товаровиробників в Україні все ще перебуває на суттєво нижчому рівні, ніж в європейських країнах. Відповідно, вплив карантинних заходів буде менш відчутним, ніж у країнах із розвиненим ринком сільськогосподарського страхуванням. Також необхідно враховувати, що можливості сільгосптоваровиробників стосовно збільшення рівня страхового забезпечення в умовах дії карантинних заходів можуть бути дещо обмеженими з огляду на втрату частини доходів.

Форми впливу карантинних заходів на аграрний сектор економіки, представлені в цьому блоку, можуть бути оцінені *за такими показниками – індикаторами:*

— динаміка застрахованих площ сільгоспугідь та поголів'я сільгосптварин по видах страхування і категоріях сільгосптоваровиробників;

— частка договорів страхування, оформлених із державною фінансовою підтримкою;

— частка державної фінансової підтримки у загальних обсягах сплачених страхових премій.

Отже, в логічній площині оцінок перспективне і доцільне є застосування комплексних (загальних) і часткових (персоніфікованих) індикаторів оцінки стану досліджуваної проблеми із структуруванням часткових індикаторів на ширший ряд показників, доступних у системі статистичних спостережень в оцінюваний період.

2.3 Методичні підходи до оцінювання впливу карантинних заходів, повязаних з поширенням COVID-19, на гарантування продовольчої безпеки держави

Методика оцінювання ступеня впливу карантинних заходів і поширення COVID-19 на гарантування продовольчої безпеки держави передбачає наступні етапи:

— визначення системи показників для оцінки продовольчої безпеки країни в цілому та за областями і регіонами України;

— обчислення визначених показників за 2018-2020 рр. (Україна, області, регіони);

— нормування середніх показників;

— розрахунок інтегрального індексу та визначення інтегральної рейтингової оцінки продовольчої безпеки кожної області, регіону.

В економічній літературі не припиняється наукова дискусія щодо системи показників для оцінки рівня продовольчої безпеки держави [53-64]. Для оцінки стану і меж продовольчої безпеки на державному й внутрішньодержавних рівнях найприйнятніші підходи, викладені О. І. Гойчук, якою розроблено систему базових індикаторів продовольчої безпеки (рис. 2.3) [62].

Основними показниками-індикаторами в цій системі визначено:

– індекс виробництва продукту ($J^в_i$), що дорівнює відношенню виробленого продукту з розрахунку на душу населення ($m^в_i$) до фізіологічної норми ($m^о_i$) його споживання:

$$J^в_i = m^в_i / m^о_i \qquad (2.1)$$

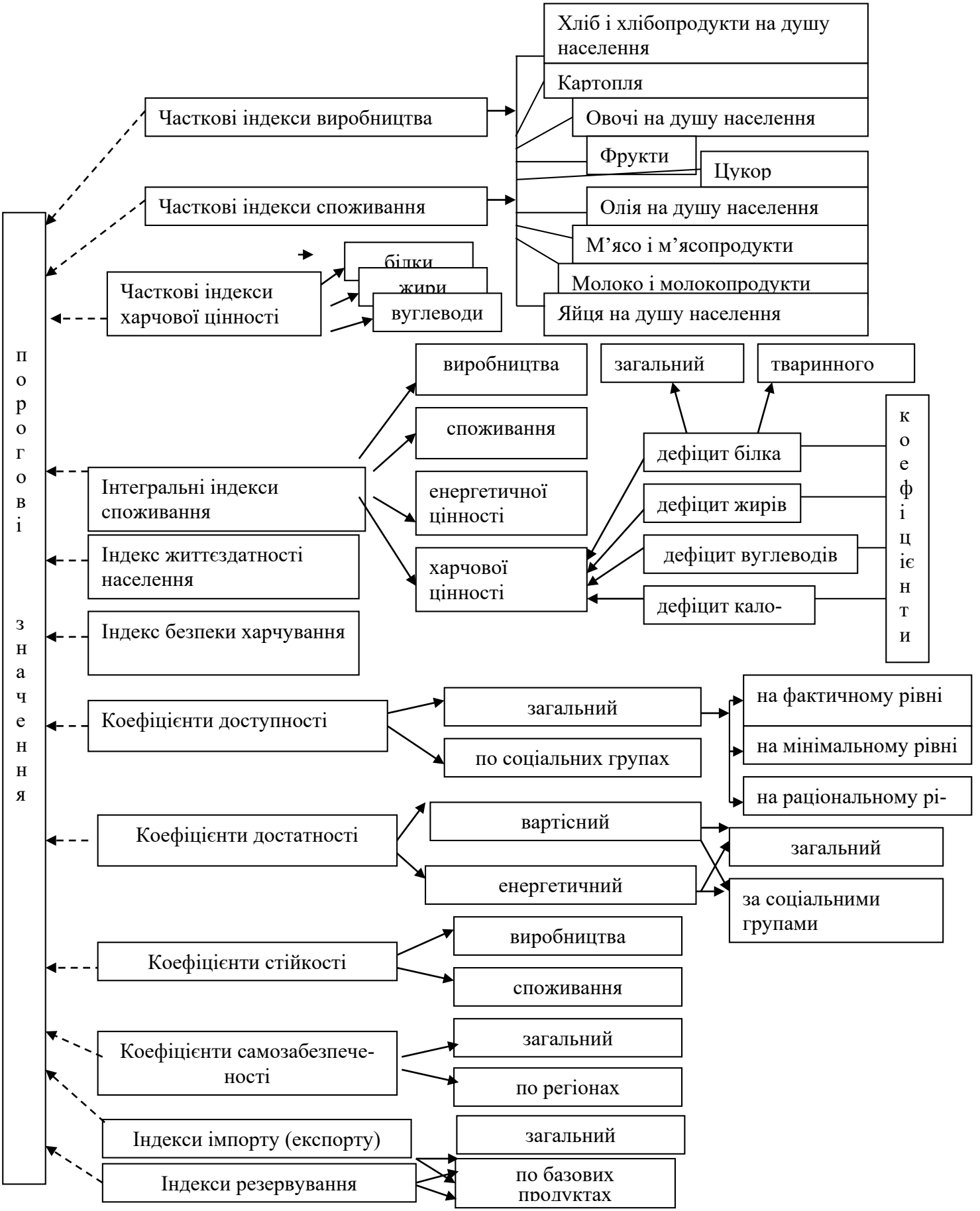

Рисунок 2.3 – Система індикаторів продовольчої безпеки

Джерело: систематизовано автором.

– індекс споживання продукту (J^c_i), що дорівнює відношенню спожитого продукту в розрахунку на душу населення ($m^в_i$) до фізіологічної норми (m^o_i) його споживання:

$$J^c_i = m^c_{i\,/}\, m^o_i \qquad (2.2)$$

– інтегральний індекс виробництва ($J^в_\sum$) N базових продуктів:

$$J^в_\sum = {}^1\!/_N \sum_i J^в_{i.} \qquad (2.3)$$

–інтегральний індекс споживання ($J^c_\sum$) N базових продуктів:

$$J^c_\sum = {}^1\!/_N \sum_i J^c_{i.} \qquad (2.4)$$

– інтегральний індекс енергетичної цінності ($J^e_\sum$) N базових продуктів:

$$J^e_\sum = {}^1\!/_N \,(J_{спож.} \cdot g)\cdot i, \qquad (2.5)$$

де g – показник енергетичної цінності

– інтегральний індекс споживної цінності ($J^n_\sum$) N базових продуктів:

$$J^n_\sum = {}^1\!/_N \sum [J_{спож.}(\alpha + \beta + \gamma)]\cdot i \qquad (2.6)$$

де α, β, γ– питомий вміст білків, жирів, вуглеводів відповідно;

– коефіцієнт дефіциту калорій в раціоні харчування:

$$K_e = 1 - J^e_\sum \qquad (2.7)$$

– коефіцієнти дефіциту білка (Кα), жиру (Кβ), вуглеводів (Кγ):

$$K_\alpha = 1 - J^\alpha_\sum \;; \qquad K_\beta = 1 - J^\beta_\sum \;; \qquad K_\gamma = 1 - J^\gamma_\sum \qquad (2.8)$$

– імпорт за кожним базовим продуктом (m^I_i) в розрахунку на душу населення;

– індекс імпорту базового продукту (J^I_i), що дорівнює частці імпорту продукту у фізіологічній нормі його споживання (m^o_i):

$$J^I_i = m^I_{i\ /}\, m^o_i \qquad (2.9)$$

– інтегральний індекс імпорту ($J^I_\sum$) N базових продуктів:

$$J^I_\sum = {}^1\!/_N \sum_i J^I_{i.} \qquad (2.10)$$

– коефіцієнт економічної доступності споживання (K^d та K^d_j), що дорівнює відношенню вартості продовольчого кошика (k і k_j) до середньомісячного доходу (заробітної плати) (p і p_j) у розрахунку на одну особу:

– загальний : $$K^d = k_{/}\, p \qquad (2.11)$$

– частковий (по соціальним групам населення):

$$K^d_j = k_j / p_j) \quad (2.12)$$

Система запропонованих індикаторів дозволяє всебічно характеризувати стан кожної з підсистем аграрного сектору, а саме: виробництво сільськогосподарської продукції та продовольства, формування і розподіл продовольчих ресурсів, споживання продовольства.

Кабінетом Міністрів України затверджено методику визначення основних індикаторів продовольчої безпеки. Відповідно до неї визначаються не тільки основні індикатори продовольчої безпеки, а також їх мінімальні межі. Якщо хоча б один із них виходить за рамки норми, то це може свідчити про загрозу продовольчій безпеці.

Індикатори, що характеризують стан продовольчої безпеки держави (регіону), розраховуються за такими основними групами харчових продуктів: хліб і хлібопродукти; картопля; овочі, баштанні; фрукти, ягоди і виноград; цукор; олія; м’ясо і м’ясопродукти; молоко і молокопродукти; риба і рибопродукти; яйця [65].

Індикаторами продовольчої безпеки є:

Добова енергетична цінність раціону людини, що визначається як сума добутків одиниці маси окремих видів продуктів, які споживаються людиною протягом доби, та їх енергетичної цінності за формулою:

$$\text{Р} = \sum \text{М}_\text{і} \cdot \text{Ц}_\text{і}, \quad (2.13)$$

де Р – енергетична цінність добового раціону людини;

і – вид продукту харчування;

$\text{М}_\text{і}$ – маса і-го продукту, спожитого однією особою;

$\text{Ц}_\text{і}$ – енергетична цінність одиниці маси і-го продукту.

Цей індикатор характеризує рівень задоволення фізіологічних потреб населення в енергії та харчових речовинах відповідно до вимог збалансованого раціону харчування людини.

Наступним індикатором рівня продовольчої безпеки є забезпечення раціону людини основними видами продуктів, що визначається як співвідношення між фактичним споживанням окремого продукту та його раціональною нормою за формулою:

$$C = \frac{C_Ф}{C_Р}, \qquad (2.14)$$

де С – індикатор достатності споживання окремого продукту;

Сф – фактичне споживання окремого продукту на одну особу за рік;

Ср – раціональна норма споживання окремого продукту на одну особу за рік, погоджена з МОЗ.

Важливим індикатором, що дає можливість визначити рівень продовольчої безпеки є достатність запасів зерна у державних ресурсах, що визначається як співвідношення між обсягами продовольчого зерна у державному продовольчому резерві та обсягами внутрішнього споживання населенням хліба і хлібопродуктів у перерахунку на зерно за формулою:

$$З = \frac{Н}{Х} \cdot 100\%, \qquad (2.15)$$

де З – індикатор забезпечення зерновими продовольчими ресурсами;

Н – наявність продовольчого зерна у державному продовольчому резерві;

Х – середньорічне внутрішнє споживання хліба і хлібопродуктів у перерахунку на зерно.

Ще одним з індикаторів є економічна доступність продовольчих продуктів, що визначається як частка сукупних витрат на харчування у загальному підсумку сукупних витрат домогосподарств за формулою :

$$Е = \frac{В_х}{В_с} \cdot 100\%, \qquad (2.16)$$

де Е – індикатор економічної доступності продуктів;

Вх – витрати населення на харчування за рік;

Вс – сукупні витрати населення за рік.

Згідно з офіційно затвердженою методикою визначення індикаторів

продовольчої безпеки граничним критерієм для зазначеного показника вважається його 60-відсотковий рівень.

Наступним індикатором є диференціація вартості харчування за соціальними групами, що відстежується в динаміці та розраховується як співвідношення між вартістю харчування 20% домогосподарств з найбільшими доходами та вартістю харчування 20% домогосподарств з найменшими доходами за формулою:

$$Д = \frac{Д_В}{Д_М}, \tag{2.17}$$

де Д – індикатор диференціації вартості харчування;

Дв – показник вартості спожитих продуктів у 20% домогосподарств з найбільшими доходами;

Дм – показник вартості спожитих продуктів у 20% домогосподарств із найменшими доходами.

Для визначення рівня продовольчої безпеки використовується і такий індикатор як ємність внутрішнього ринку окремих продуктів, що відстежується в динаміці та визначається у натуральному виразі як добуток споживання певного продукту та середньорічної чисельності населення за формулою:

$$Є_i = Ф_i \cdot Ч\ , \tag{2.18}$$

де Є – ємність внутрішнього ринку і-го продукту;

і – вид і-го продукту;

$Ф_i$ – річне середньодушове споживання і-го продукту;

Ч – середньорічна чисельність населення.

Споживання населенням продуктів харчування є нижчим від раціональних норм, відповідно ємність внутрішнього ринку продуктів харчування є меншою за економічно обґрунтований рівень.

Важливим індикатором є продовольча незалежність за окремим продуктом, що визначається як співвідношення між обсягом імпорту окремого про-

дукту у натуральному виразі та ємністю його внутрішнього ринку за формулою:

$$П_i = \frac{I_i}{Є_i}, \qquad (2.19)$$

де $П_i$ – частка продовольчого імпорту і-го продукту;

і – вид продукту харчування;

I_i – імпорт і-го продукту;

$Є_i$ – ємність внутрішнього ринку і-го продукту.

Граничним (пороговим) критерієм для зазначеного показника вважається його 30-відсотковий рівень.

Разом із перерахованими для оцінки продовольчої безпеки доцільно використовувати спеціальні індикатори та їх порогові значення, які запропоновано авторами, виходячи зі світової практики (табл. 2.1). Продовольча безпека досягається за умови, що вся сукупність індикаторів перебуває у межах припустимих порогових значень, а порогові значення одних показників не повинні досягатися на шкоду іншим.

Таблиця 2.1 – Основні показники та порогові значення продовольчої безпеки

Показник	Порогове значення
Темпи зростання сільськогосподарського виробництва,%	Не менше 5-7
Ступінь зносу активної частини ОВФ,%	Не більше 50
Частка інвестицій в основний капітал в обсягах виробництва ВП,%	Не менше 15
Співвідношення кредиторської і дебіторської заборгованості, коефіцієнт	Припустимо 1:1
Співвідношення основних і оборотних засобів сільськогосподарського призначення, коефіцієнт	Приблизно 1,0:1,0
Витрати на наукові дослідження і розробки у вартості валової продукції сільського господарства,%	Не менше 1,0
Частка інноваційної продукції в загальному обсязі сільськогосподарського виробництва, %	Не менше 30
Частка імпорту продовольчих товарів у загальному обсязі роздрібного товарообігу продуктів харчування,%	Не більше 20
Виробництво зерна на душу населення, т	Не менше 0,7
Виробництво зерна в розрахунку на 1 бало / гектар, ц	Не менше 1,2
Виробництво м’яса на 1 бало / га, кг	Не менше 12
Виробництво молока на 1 бало / га, кг	Не менше 30
Загальна енергетична цінність споживаних продуктів харчування в розрахунку на душу населення, ккал	Не менше 3000

Продовження табл. 2.1

Частка витрат на придбання продуктів харчування в сумарних доходах у розрахунку на душу населення,%	Не більше 60
Коефіцієнт паритетності цін на сільськогосподарську продукцію та промислові ресурси (за споживчими кошиками)	приблизно 1,0:1,0
Співвідношення закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію та вартості (собівартості) виробництва (за споживчим кошиком), коефіцієнт	Не менше 1,3
Частка сільського населення з доходами нижче бюджету прожиткового мінімуму,%	Не більше 10
Співвідношення продуктивності праці та заробітної плати в розрахунку на 1 працівника, коефіцієнти	приблизно 1,1:1,0
Розмір державної та централізованої підтримки з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь, дол. США (в еквіваленті)	Не менше 150
Розмір прибутку в розрахунку на 1 бало / гектар від виробничої діяльності, дол. США (в еквіваленті)	Не менше 5

Джерело: Систематизовано за Стежко Н. В. Продовольча проблема в умовах глобалізації світової економіки. Кіровоград : ТОВ «Поліграф сервіс», 2014. 356 с. [55].

Пропозиції дослідників є слушними, проте можуть бути узагальнені та систематизовані. Як економічну систему (F_S) продовольчу безпеку можна подати у наступному вигляді [66]:

$$F_S = [\ \{a_i\}, \{c_j\}\ ],\ a_i \in A,\ c_j \in C, \qquad (2.20)$$

де $\{a_i\}$ – множина елементів які визначають продовольчу безпеку як економічну систему (А – це множина елементів системи продовольчої безпеки);

$\{c_j\}$ – множина взаємозв'язків, в яких знаходяться ці елементи (С – це множина взаємозв'язків між елементами продовольчої безпеки).

У дослідженні продовольча безпека передбачає захищеність громадян, яка полягає в тому, що кожна особа в будь-який час має фізичну та економічну доступність до достатньої кількості безпечних харчових продуктів, що задовольняють її харчові потреби для ведення активного і здорового способу життя. Продовольча безпека як система функціонує у тісній взаємодії із зовнішнім середовищем, тому кількісне та якісне оцінювання ступеня впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 на гарантування продовольчої безпеки доцільно здійснювати на основі оцінки множини станів системи, коли перехід із одного стану до іншого визначається певною функцією [66]:

$$F_S = [\ \{x\}, f : (x, y) \rightarrow X, D],\ x \in X, \qquad (2.21)$$

де $x = (x_1, \ldots, x_n) \in X$ – множина поточних станів системи;

$y = (y_1, \ldots y_m) \in Y$ – множина поточних станів зовнішнього середовища;

$f : (X, Y) \rightarrow x$ – функція переходу від одного стану системи до наступного в залежності від внутрішніх параметрів і впливу зовнішніх факторів;

$D \subseteq Y$ - множина допустимих станів системи або обмежень на них.

Такий підхід дозволяє здійснити кількісне та якісне оцінювання ступеня впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 на гарантування продовольчої безпеки держави в цілому та її окремих регіонів. При цьому доцільно використовувати індикатори чинної методики визначення основних індикаторів продовольчої безпеки [65].

На основі експертного аналізу для дослідження окремо виділено як особливо значимі наступні показники продовольчої безпеки:

енергетична цінність середньодобового раціону населення (у розрахунку на одну особу), ккал;

структура сукупних витрат у розрахунку на одне домогосподарство та частка витрат на харчування у сукупних витратах, %;

продовольча незалежність за окремими агропродовольчими товарами та рівень самозабезпечення м’ясом і молоком, %;

ємність вітчизняного ринку агропродовольчої продукції, тис. т;

споживання населенням м'яса, молока, овочів, плодів, ягід та винограду, кг/особу;

загальні доходи домогосподарств, грн;

індекс споживчих цін на продукти харчування.

Також досліджено показники економічної доступності харчових продуктів, ємності внутрішнього ринку країни та продовольча незалежність держави, кількість та якість споживання продуктів харчування громадянами в домогосподарствах.

Слід зазначити, що система критеріїв повинна постійно вдосконалюватися для того, щоб відповідати сукупності умов, що формують такі рівні продовольчої безпеки: 1) оптимальний (достатній) – баланс ресурсів, достатній

для забезпечення внутрішнього продовольчого ринку за рахунок власного виробництва в межах 80-85%; експорт – 15-20%, імпорт – 15-20%; 2) проміжний (недостатній) – за рахунок власного виробництва забезпечується 60-80% споживаного продовольства; 3) критичний – рівень, нижче якого виникає залежність від імпорту, за рахунок власного виробництва забезпечується лише 60% продовольства.

За нижньою межею критичного рівня знаходяться: загроза продовольчій безпеці – наявність кризового стану, де продовольча безпека відсутня; продовольча передкатастрофа – країна залежить від зовнішнього постачання; продовольча катастрофа – має місце голод, природна еміграційна депопуляція населення.

В розрізі регіонів доцільно проаналізувати такі показники продовольчої безпеки:

1. Калорійність середньодобового раціону населення (у розрахунку на одну особу), ккал.

2. Споживання молока, кг/особу.

3. Споживання м'яса, кг/особу.

4. Споживання плодів-ягід-винограду, кг/особу.

5. Споживання овочів, кг/особу.

6. Рівень самозабезпечення молоком, %.

7. Рівень самозабезпечення м’ясом, %.

8. Загальні доходи на 1 домогосподарство, грн..

9. Частка витрат на харчування у сукупних витратах, %.

10. Індекс цін на продукти харчування.

Надалі потрібно здійснити нормування середніх показників та розрахувати інтегральний індекс, провести інтегральну рейтингову оцінку продовольчої безпеки кожної області, регіону внаслідок впливу карантинних заходів та поширення COVID-19.

При формуванні узагальнюючого показника необхідно забезпечити інформаційну односпрямованість показників. Для цього їх поділяють на стимулятори і дестимулятори. Зв'язок між узагальнюючим показником і показником-стимулятором прямий, між узагальнюючим показником і показником-дестимулятором обернений. Так, показники частка витрат на харчування у сукупних витратах та індекс цін на продукти харчування є дестимуляторами. При агрегуванні їх в одну оцінку дестимулятори перетворюються на стимулятори.

Для співставності та порівняння потрібне попереднє нормування відібраних показників. У дослідженні нормалізацію показників буде здійснено за формулою [67]:

$$I_j = \sum_{i=1}^{n} \frac{x_{max\,i} - x_{ij}}{x_{max\,i} - x_{min\,i}} + \sum_{i=1}^{n} \frac{x_{ij} - x_{min\,i}}{x_{max\,i} - x_{min\,i}}, \qquad (2.22)$$

де Ij – інтегральна оцінка продовольчої безпеки j-го регіону;

x_{ij} – нормоване значення i-го показника j-го регіону;

$x_{max\,i}$ – максимальне значення i-го показника;

$x_{min\,i}$ – мінімальне значення i-го показника.

Перша частина формули використовується для оцінки показників стимуляторів, друга частина – для оцінки показників дестимуляторів. Зазначені підходи застосовано у роботах [68-70]. У даному дослідженні використано обидва підходи.

2.4 Методичні підходи з експертного опитування щодо впливу карантинних обмежень на функціонування аграрного сектору й продовольчу безпеку

Вагома роль у кількісній та якісній оцінці впливу тих чи інших чинників на досліджуваний процес належить анкетному опитуванню, яке займає важ-

ливе місце серед поширених методів експертних досліджень. Широка вживаність цього методу пояснюється різноманітністю та якістю інформації, яку можна одержати за його допомогою. Згаданий метод ґрунтується на висловлюваннях окремих осіб і проводиться з метою виявлення думок респондентів з тих чи інших питань.

Звідси з метою визначення ступеня впливу карантинних заходів, спрямованих на запобігання поширенню COVID-19, на фінансовий і господарський стан суб'єктів агрогосподарювання, сільський розвиток та продовольчу безпеку держави проведено кількісну та якісну оцінку шляхом анкетного опитування.

Під час анкетування встановлено вплив карантинних обмежень на діяльність наступних стейкхолдерів:

а) сільськогосподарські товаровиробники – сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства, сімейні ферми;

б) переробні підприємства;

в) органи місцевого самоврядування / територіальні громади – сільські, селищні, міські ради.

До експертного опитування залучено керівників сільськогосподарських підприємств, голів фермерських господарств, керівників і спеціалістів переробних підприємств, голів і спеціалістів сільських, селищних і міських рад (ОТГ). При виборі респондентів охоплено різні регіони України.

У процесі розробки анкети-опитувальника встановлено, що карантинні обмеження по різному вплинули на діяльність відмінних за розміром землекористувань агроформувань, через що було важливо визначити ступінь такого впливу та з'ясувати основні причини, які зумовили ці відмінності. Вибір респондентів серед представників суб'єктів агрогосподарювання проводився таким чином, щоб охопити різні за розміром агроформування: до 20 га; від 20 до 50 га; від 50 до 100 га; від 100 до 500 га; від 500 до 3000 га та понад 3000 га.

Окремо була поставлена задача проаналізувати ступінь впливу обмежувальних заходів на діяльність господарств залежно від їх спеціалізації, з огляду

на що виокремлено такі напрями, як: виробництво «класичних» видів рослинницької продукції (пшениця, ячмінь, кукурудза, соняшник, соя, ріпак); «нішеві» види рослинницької продукції (гречка, просо, горох, бобові та інші); продукція тваринництва; виробництво овочів, фруктів, ягід, горіхів, зелені.

Стосовно переробних підприємств, то окрім регіонального розподілу й географії розміщення враховано спрямованість їх діяльності та спеціалізацію за такими напрямами, як: переробка молока, м'ясопереробка, олієжирова галузь, переробка овочів, фруктів, борошномельна галузь тощо.

При виборі респондентів серед представників місцевого самоврядування до уваги бралися результати реформи децентралізації, в рамках якої нині у країні сформовано об'єднані територіальні громади, що представлені сільськими, селищними та міськими радами.

Для зручності організації роботи та з метою забезпечення прозорості власне процесу опитування використано сервіси хмарних технологій GOOGLE FORMS.

Основні принципи використання сервісів хмарних технологій GOOGLE FORMS наступні: науковість, доступність, системність, прозорість, оперативність.

Серед переваг слід вказати одночасний доступ до GOOGLE FORMS кількох осіб, можливість дистанційної роботи і синхронного перегляду запитань та отриманих результатів. Немає потреби тиражувати матеріал опитування на всіх респондентів чи збирати їх усіх в один час і в одному місці. Результати опитування зберігаються й постійно доступні в Інтернеті та автоматично опрацьовуються і представляються у вигляді наочних узагальнених діаграм. Взяти участь в опитуванні можна перейшовши за інтернет-посиланням. При цьому респондент може сам обрати варіант відповіді або ж обравши необхідний варіант озвучити його інтервю'єру, а останній сформує й надішле заповнену анкету з відповідями. Створену анкету можна вбудовувати в блог або на сайт, відправляти електронною поштою. Наявна можливість спільного

доступу для її редагування, а також автоматичної оцінки відповідей, коментарів до відповіді, відкладеного показу результатів. Доступне й індивідуальне налаштування – показ питань на основі відповідей користувачів.

Для кожного опитування автоматично створюється таблиця результатів у форматі Excel у Google Docs, в якій зразу відображаються усі отримані відповіді. Користувачеві, що створив опитування або анкету, в будь-який момент доступне зведене опитування з діаграмами по кожному питанню. Натиснувши на клавішу «Відповіді», в новому вікні відкривається таблиця, подібна до звичайної електронної таблиці MS Excel. Google створює її автоматично разом із формою.

При розробці анкет, а саме, у процесі формулювання запитань були проведені консультації та групові обговорення з науковцями, представниками агробізнесу, торгівлі, фінансового і банківського сектору, органів виконавчої влади та місцевого самоврядування. У результаті виокремлено ключові проблеми та найбільш вагомі критерії оцінювання, які згодом стали основою анкети-опитувальника (див. додатки Б, В, Г).

З’ясування думки сільськогосподарських товаровиробників – керівників сільськогосподарських підприємств, фермерських господарств і сімейних ферм здійснювалося за такими ключовими проблемами і критеріями оцінки (додаток Б):

1. Оцінка впливу окремих факторів на обсяги виробництва у 2020-2021 рр.: кліматичні фактори, проблеми з постачанням МТР, проблеми із робочою силою, проблеми з фінансовим забезпеченням, проблеми зі збутом с/г продукції, проблеми з логістикою тощо.

2. Зміни в обсягах діяльності у 2020-2021 рр.: зниження обсягів виробництва й реалізації продукції, їх зростання, без суттєвих змін.

3. Ключові сегменти, на результативність яких вплинули карантинні заходи, пов’язані з COVID-19: рівень доходів, рівень кредитного забезпечення,

обсяги реалізації, рівень інвестиційного забезпечення, рівень заборгованості, забезпеченість трудовими ресурсами, інші складові.

4. Вплив карантинних заходів, пов'язаних із COVID-19 на процес реалізації (збуту) виробленої продукції.

5. Проблеми зі збутом виробленої продукції: пов'язані із зниженням купівельної спроможності споживачів (знизилися доходи покупців), із обмеженням роботи продовольчих ринків, логістичні обмеження, обмеження в роботі закладів громадського харчування тощо.

6. Вплив карантинних заходів, пов'язаних з COVID-19 на процес матеріально-технічного забезпечення.

7. Проблеми із матеріально-технічним забезпеченням унаслідок карантинних заходів: недостатня пропозиція МТР і запчастин, розрив ланцюжків постачання МТР, спекулятивне підвищення цін на МТР, дефіцит фінансів, закриття магазинів із продажу запасних запчастин та інших МТР на початку карантину (весна 2020 р.) і т.д.

8. Вплив карантинних заходів та поширення COVID-19 на фінансовий стан господарства: з'явилася заборгованість, впливу фактора COVID-19 не відчули, вплив можна оцінити як позитивний – з'явилася можливість скористатися кредитом за програмою 5-7-9%, інші складові.

9. Проблеми з фінансовим забезпеченням унаслідок карантинних заходів та поширення COVID-19: зниження рівня доходів, проблеми із залученням кредитів, проблеми із застосуванням інших інструментів фінансування, проблеми із погашенням дебіторської заборгованості, інші прояви.

10. Вплив карантинних заходів на рівень доходів суб'єктів господарювання: доходи не змінилися, доходи зменшилися, доходи зросли за збільшення обсягів виробництва, доходи зросли через підвищення цін реалізації продукції, інші варіанти.

11. Форми державної підтримки в умовах карантинних заходів та поширення COVID-19: забезпечення дешевими кредитами, програми агрострахування, звільнення від сплати податків, здешевлення вартості сільгосптехніки,

збільшення обсягів державних закупівель с/г продукції, підтримка доходів споживачів, підтримка виробництва окремих видів продукції шляхом надання бюджетної підтримки, інші можливі напрями підтримки.

12. Канали збуту продукції в умовах карантинних заходів та поширення COVID-19: знизилася частка обсягів реалізації на ринках, зросла частка реалізації через посередників, збільшилися обсяги постачання безпосередньо на експорт, збільшилися обсяги реалізації державним структурам, обсяги реалізації продукції практично не змінилися.

13. Вплив пандемії COVID-19 на реалізаційну ціну вирощеної продукції: ціни зросли, ціни знизилися, змін не відбулося, інше.

14. Проблеми із залученням додаткових працівників в умовах карантинних заходів та поширення COVID-19: проблема була, але несуттєвою, такої потреби не було, інший варіант.

15. Проблеми з переведенням робітників на неповну зайнятість в умовах карантинних заходів та поширення COVID-19: проблема була, але несуттєвою, такої потреби не було, інший варіант.

З'ясування думки підприємств, що спеціалізуються на переробці сільськогосподарської продукції здійснювалося за такими ключовими проблемами та критеріями оцінки (додаток В):

1) Проблеми, з якими довелося зіштовхнутися підприємству у 2020-2021 рр. у зв'язку із запровадженням карантинних заходів та поширенням COVID: забезпечення сировиною, фінансове забезпечення, проблеми зі збутом продукції, забезпечення робочою силою, відтермінування нових проектів, матеріально-технічне забезпечення, або проблеми іншого характеру.

2) У разі, якщо підприємство зазнало проблем із забезпеченням сировиною, якими були причини їх виникнення: логістика / транспортне забезпечення, зниженням обсягів виробництва і постачання сировини, переорієнтація виробників та постачальників сировини на інші канали збуту тощо.

3) У разі, якщо підприємство зазнало проблем зі збутом, якими були причини їх виникнення: зниження купівельної спроможності населення, обмеження роботи торговельних точок (зокрема фірмових магазинів), логістика / транспортне забезпечення, ускладнення в роботі з торговими мережами, інші проблеми.

4) У разі, якщо підприємство зазнало проблем із забезпеченням робочою силою, якими були причини їх виникнення: проблеми з доїздом працівників на робочі місця, захворювання працівників, що зумовлювали простої виробництва, відсутність необхідних кадрів в умовах карантинних заходів, відсутність необхідних кадрів у межах запропонованого рівня оплати праці, інше.

5) Проблеми із фінансовим забезпеченням унаслідок запровадження карантинних заходів та поширення COVID-19: зниження рівня доходів, проблеми із застосуванням інших інструментів фінансування, зниження рівня кредитного забезпечення, проблеми із погашенням дебіторської заборгованості, інше.

6) Як COVID-ний рік вплинув на рівень доходів: доходи не змінилися, доходи зросли в результаті збільшення обсягів діяльності, доходи зменшилися, доходи зросли за підвищення цін реалізації, інші варіанти відповідей.

7) Вплив карантинних заходів на обсяг додаткових витрат: витрати на заготівлю сировини; витрати на підвезення працівників на робочі місця; витрати, пов’язані із збільшенням термінів оплати продукції покупцями; витрати, пов’язані із збутом продукції (пакування тощо); інші причини.

8) Вибір оптимальних інструментів державної підтримки в умовах карантинних заходів та поширення COVID-19: забезпечення кредитними ресурсами за доступною вартістю, застосування спеціального режиму справляння ПДВ, підтримка доходів споживачів, заходи державної підтримки недоцільні, інше.

9) Проблеми із залученням працівників в умовах карантинних заходів та поширення COVID-19: проблема була суттєвою, відповідної потреби не було, проблема була, але несуттєвою.

10) Випадки переведення робітників на неповну зайнятість в умовах карантинних заходів та поширення COVID-19: відтак, переводили окремі категорії; відповідних випадків не було, інше.

З'ясування думки представників територіальних громад відбувалося за такими проблемними напрямами і критеріями оцінки (додаток Г):

1. Вплив карантинних заходів та поширення COVID-19 на дохідну частину бюджету територіальної громади: доходи суттєво зменшилися внаслідок наданих ВРУ преференцій ФОПам, доходи суттєво знизилися за наданих пільг із плати на землю, доходи суттєво зменшилися через зниження рівня зайнятості в регіоні, доходи суттєво знизилися внаслідок обмеження роботи окремих видів діяльності, доходи суттєво не змінилися, доходи бюджету громади збільшилися в результаті зростання надходжень ПДФО тощо.

2. Чи передбачав ОМС серед видатків бюджету фінансування заходів з підтримки суб'єктів господарювання, чи мешканців громади: відповідних заходів не передбачалося з огляду на недостатність надходжень, відповідних заходів не передбачалося з огляду на відсутність повноважень, була відсутня потреба у формуванні відповідних програм підтримки.

3. Чи спостерігалося в регіоні / на території громади зменшення рівня зайнятості внаслідок карантинних заходів та поширення COVID-19: рівень зайнятості суттєво знизився внаслідок обмеження діяльності окремих видів діяльності, рівень зайнятості суттєво знизився за зниження рівня доходів суб'єктів господарювання, рівень зайнятості зріс через відсутність можливості працевлаштування за кордоном або зниження мобільності робочої сили, рівень зайнятості не змінився, інше.

4. Яка підтримка надавалася ОМС суб'єктам господарювання, що постраждали від карантинних заходів та поширення COVID-19: звільнення / зменшення сплати земельного податку / орендної плати за землю, звільнення / зменшення зобов'язань з оренди комунального майна, звільнення / зменшення зобов'язань з платежів за торговельні точки, забезпечення знезаражувальними засобами та масками, інші форми підтримки.

5. Як вплинули карантинні заходи та поширення COVID-19 на забезпечення продуктами харчування мешканців Вашої громади: несуттєво - були незначні проблеми, які оперативно вдалося вирішити; вплив був суттєвий – внаслідок відповідних заходів рівень забезпечення продуктами харчування знизився; складно відповісти, інше.

6. Яким був вплив карантинних заходів та поширення COVID-19 на роботу продовольчих ринків, ярмарок, торговельних точок: діяльність ринків суттєво знизилася – певний час вони взагалі не функціонували, обмеження діяли тривалий час / застосовуються до цього часу; діяльність ринків знизилася не суттєво – певний час діяли обмеження, які з часом суттєво зменшилися; вплив відповідних заходів був компенсований за рахунок мобільних точок постачання продуктів харчування; більший вплив на діяльність ринків мало зниження купівельної спроможності населення, ніж обмежувальні заходи на ринках; зниження діяльності ринків було зумовлено логістичними проблемами, а не обмеженнями, інші причини.

Експертне опитування проводилося у період з 29 червня по 20 серпня 2021 року. В опитуванні взяли участь 120 респондентів, серед яких, 35 переробних підприємств, 40 територіальних громад, 45 агроформувань (сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства, сімейні ферми). Опитуванням охоплено усі регіони України, за винятком Автономної Республіки Крим і тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей. Опитування здійснено фахівцем з інтерв'ювання за застосування особистого контакту через мобільний та інтернет зв'язок із використанням сервісів хмарних технологій GOOGLE FORMS.

Анкетне опитування ґрунтувалося на таких принципах: добровільність участі респондентів, неупереджений аналіз отриманих результатів, толерантність до різних думок, об'єктивність, системний підхід, доцільність, адекватність.

Із узагальнення існуючих методик оцінювання впливу поширення COVID-19 та обмежувальних карантинних заходів на розвиток сільського господарства і продовольчу безпеку держави можна зробити такі висновки:

1. В економічній науці і практиці на сьогодні не існує єдиного підходу щодо вимірювання впливу поширення COVID-19 і обмежувальних карантинних заходів на розвиток аграрного сектору та продовольчу безпеку держави. У науковому середовищі також відсутня єдина точка зору стосовно того, за допомогою якого переліку показників доцільно проводити подібне оцінювання. При цьому спільним для згаданих методів слід вказати обов'язкове зіставлення за попередні періоди, тобто в динаміці з метою оцінити як змінюється ситуація, як ті чи інші фактори впливають на розвиток аграрного сектору та ситуацію з продовольчою безпекою.

2. Доведено, що методологічну основу дослідження має становити підхід, який включає інституційні норми із запровадження державою карантинних заходів на території України у період пандемії COVID-19, а також показники для визначення комплексних (загальних) і часткових (персоніфікованих) індикаторів.

3. Оцінювання впливу поширення COVID-19 та обмежувальних карантинних заходів на розвиток аграрного сектору і гарантування продовольчої безпеки має засновуватися на принципах: комплексності, системності, дотримання національних інтересів, недопущення недобросовісної конкуренції, паритетності розвитку, стимулювання інноваційної діяльності, сталого розвитку, законності, балансу інтересів, відповідальності та контролю, підвищення рівня життя тощо.

4. Запропоновано алгоритм оцінювання впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 на розвиток й функціонування аграрного сектору України та гарантування продовольчої безпеки держави, що включає наступні етапи: визначення мети та місії дослідження; формулювання об'єкта і предмета аналізу; опрацювання методики виокремлення основних параметрів й індикаторів оцінювання впливу поширення COVID-19 та обмежувальних ка-

рантинних заходів на розвиток аграрного сектору і продовольчу безпеку держави; збір первинної інформації про діяльність регуляторних органів і поведінку суб'єктів господарювання; експертне (анкетне) опитування керівників місцевих органів влади, фермерів і громадських організацій аграрної сфери; аналітична обробка статистичної інформації та інших джерел; розрахунок абсолютних і відносних значень сформованого переліку показників; розрахунок параметрів сталості розвитку аграрного сектору і продовольчої безпеки у форс-мажорних обставинах; аналіз отриманих результатів та формулювання проміжних (за етапами) і прикінцевих висновків; апробація результатів дослідження; доопрацювання матеріалів з урахуванням думки основних стейкхолдерів; опрацьовування пропозицій щодо мінімізації негативного впливу поширення COVID-19 та обмежувальних карантинних заходів на розвиток аграрного сектору і гарантування продовольчої безпеки на всіх рівнях управління; презентація результатів розвідки в державних і місцевих органах влади та аграрних асоціаціях.

5. Обґрунтовано, що з позицій комплексного підходу всі показники, що визначають міру впливу поширення COVID-19 та обмежувальних карантинних заходів на розвиток аграрного сектору, розглядати у двох площинах: на макро- та мікрорівнях. Методологічна конструкція дослідження впливу поширення COVID-19 та обмежувальних карантинних заходів на розвиток аграрного сектору України в дослідженні вибудована відповідно до цільових сегментів оцінки змін, зокрема: макроекономічні тенденції ефективності господарювання; кон'юнктура аграрних ринків; підприємництво; зовнішньоекономічна діяльність; соціально-трудові відносини; фінанси та інвестиції тощо.

6. Методика оцінювання ступеня впливу карантинних заходів і поширення COVID-19 на гарантування продовольчої безпеки держави передбачає наступні етапи: визначення системи показників для оцінки продовольчої безпеки країни в цілому та за областями і регіонами України; обчислення визна-

чених показників за 2018-2020 рр. (Україна, області, регіони); нормування середніх показників; розрахунок інтегрального індексу та визначення інтегральної рейтингової оцінки продовольчої безпеки кожної області, регіону.

7. Доведено, що продовольча безпека як система функціонує у тісній взаємодії із зовнішнім середовищем, тому кількісне та якісне оцінювання ступеня впливу карантинних заходів і поширення COVID-19 на гарантування продовольчої безпеки доцільно здійснювати на основі оцінки множини станів системи, коли перехід з одного стану до іншого визначається певною функцією. Система критеріїв оцінювання ступеня впливу карантинних заходів і поширення COVID-19 на гарантування продовольчої безпеки повинна постійно вдосконалюватися для того, щоб відповідати сукупності умов, що формують такі рівні продовольчої безпеки: 1) оптимальний (достатній) – баланс ресурсів, достатній для забезпечення внутрішнього продовольчого ринку за рахунок власного виробництва в межах 80-85%; експорт – 15-20%, імпорт – 15-20%; 2) проміжний (недостатній) – за рахунок власного виробництва забезпечується 60-80% споживаного продовольства; 3) критичний – рівень, нижче якого виникає залежність від імпорту, за рахунок власного виробництва забезпечується лише 60% продовольства.

РОЗДІЛ 3
ОЦІНЮВАННЯ СТУПЕНЯ ВПЛИВУ КАРАНТИННИХ ЗАХОДІВ ТА ПОШИРЕННЯ COVID-19 НА ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

3.1 Макроекономічні тенденції ефективності агросектору

Пандемія COVID-19 – системний виклик для розвитку соціально-економічних систем та господарських структур усього сучасного світу. Швидке хвилеподібне поширення пандемії за останні два роки змусило уряди країн вживати карантинні обмежувальні заходи, які процедурно вплинули на соціально-економічну мобільність людей, відносини в системі виробництва і ринкового обміну. За наслідком запровадження карантинних обмежувальних заходів відбулася реструктуризація системи «виробництво-розподіл-обмін-споживання», що зумовило наслідки для усіх сфер господарювання, включаючи аграрний сектор економіки України. Характерної динаміки реструктуризації цей сектор набув сформувавши специфічні позитивні і негативні ефекти, які мають національні особливості в частині: макроекономічних тенденцій ефективності господарювання; результативності підприємницької діяльності; розвитку ринку сільськогосподарської продукції та продовольства; умов праці, використання робочої сили та економічної спроможності споживачів долучитися до споживання продовольства. Показовими, проте не зовсім очікуваними, певним чином не логічними до загальних тенденцій розвитку економіки, виявилися: макроекономічні результати господарювання в аграрному секторі; кон’юнктура ринків сільськогосподарської продукції та продовольства; результативність підприємницького господарювання сільськогосподарських організацій; динаміка доходів домогосподарств у сільській місцевості.

Сьогодні ефективність реалізації господарського потенціалу аграрного сектору економіки України перебуває під впливом чинників галузевої специфіки і глобального фактора пандемії COVID-19. Фактично за останні три роки (починаючи з кінця 2019 року) – це однозначно як стримуючий, так і за певних умов стимулюючий щодо характеру ефектів сільськогосподарського бізнесу чинник. Попередній макроекономічний аналіз ефективності господарювання в аграрному секторі економіки України не виявив значних системних погіршень, навпаки, галузь динамічно розвивається, нарощуючи продуктивність і експортний потенціал.

Вирішального впливу зазнає характер організації використання людського (трудового) потенціалу, адже пандемія COVID-19 – глобальний дизбалансуючий щодо економічної і соціально-трудової активності населення чинник, який насамперед вплинув на мобільність робочої сили, а значить, на зайнятість. Відповідно і в аграрному секторі макроекономічні тенденції зайнятості у 2020 році (рік пандемії) виявилися деструктивними (табл. 3.1; рис. 3.1 і 3.2). Загалом індикатор зайнятості – підсумок 2020 року відносно 2019 виявився від'ємним, тоді як, доприкладу, в 2019 році до 2018-го мало місце розширення чисельності зайнятих.

Таблиця 3.1 – Зайняте населення у віці 15-70 років, тис. осіб

	2018	2019	2020	Зміна до попереднього року, +, -	
				2019	2020
Усього зайнято	**16361**	**16578**	**15915**	217	-663
Сільське, лісове та рибне господарство	2938	3010	2721	73	-289
Частка зайнятих у галузі сільське господарство до усього зайнятих, %	18,0	18,2	17,1	0,20	-1,06

Джерело: Сформовано і розраховано на основі даних Державної служби статистики України: URL: https://www. ukrstat.gov.ua

У взаємозв'язку з особливостями сільськогосподарського виробництва встановлено, що там, де господарська діяльність організована на великих площах у відкритому просторі – негативний ефект зайнятості мінімальний.

Відповідно до цього проявляється методологічний зв'язок з чинником природи, особливостями періоду виробництва і робочого періоду в галузі. Загалом же виключна важливість аграрного сектору для гарантування продовольчої та інших видів безпеки (екологічна, енергетична) стала об'єктивною передумовою стримування кардинального зниження чисельності зайнятих (див. табл. 3.1, рис. 3.1). Наявна похибка в зменшені орієнтовно 1% до попереднього року пов'язана із скороченням галузі тваринництва.

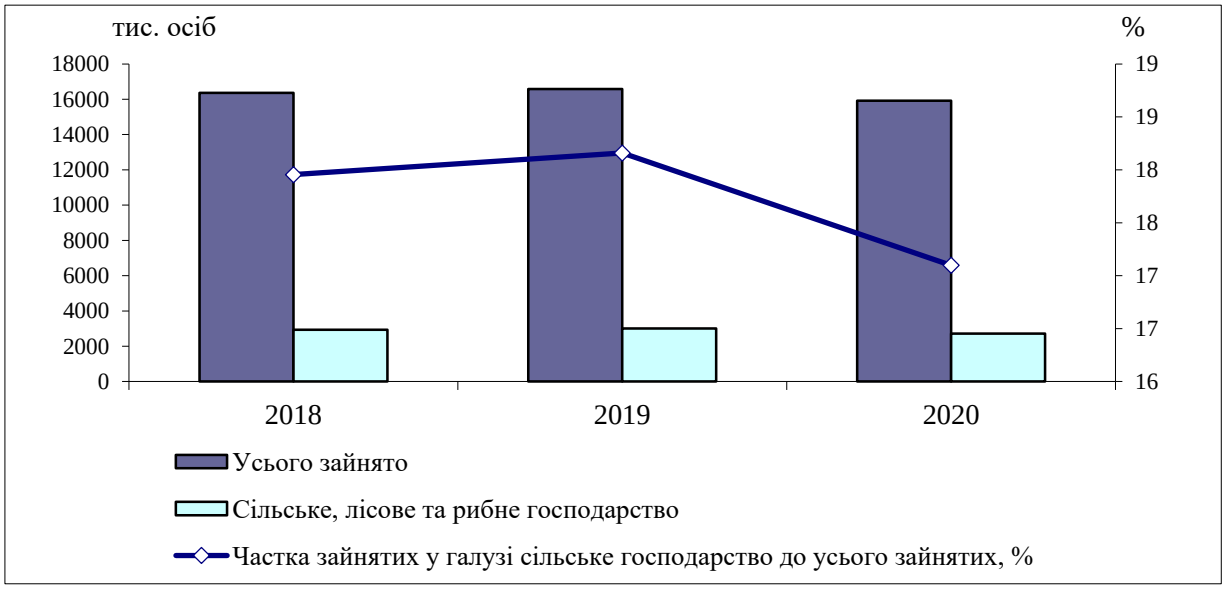

Рисунок 3.1 – Зайняте населення (у віці 15-70 років), тис. осіб

Джерело: Сформовано і розраховано на основі даних Державної служби статистики України: URL: https://www. ukrstat.gov.ua

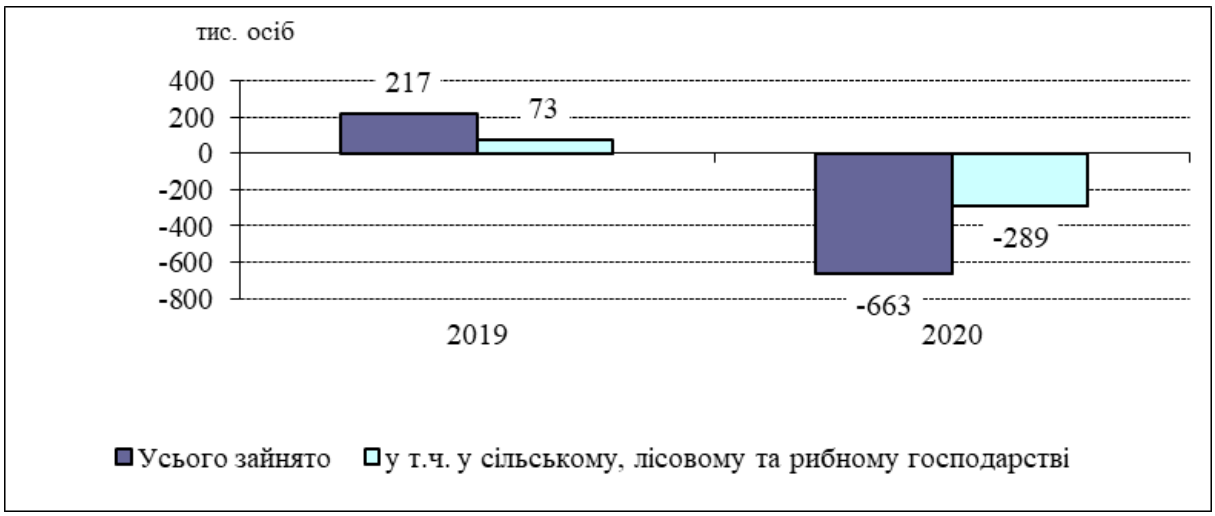

Рисунок 3.2 – Зміна кількості зайнятого населення до попереднього року, +/-

Джерело: Сформовано і розраховано на основі даних Державної служби статистики України: URL: https://www. ukrstat.gov.ua

Компенсуючим щодо ефектів незначного впливу карантинних заходів, пов'язаних із стримуванням пандемії COVID-19 (в останнє триріччя) є індикатор зміни валового внутрішнього продукту. Згаданий показник, який характеризує макроекономічні зміни продуктивності аграрного сектору, навпаки, зріс у 2020-му порівняно з 2019 роком, зокрема така тенденція характерна у часовому розрізі періодизації змін по кварталах (табл. 3.2; рис. 3.3). Якщо зважити на поквартальну динаміку, то зниження частки сільського господарства у валовому внутрішньому продукті по економіці України таки відбулося. Подібне спричинило порушення роботи інфраструктури з організації експорту сільськогосподарської продукції. Особливо складною виявилася ситуація у другому кварталі 2020 року – піковий період невизначеності щодо подальшого перебігу епідеміологічної ситуації в усьому світі. Реально негативний вплив на економічні ефекти господарювання в аграрному секторі економіки, реалізацію маркетингових стратегій підприємств спостерігається від сектору «тимчасове розміщування й організація харчування».

Таблиця 3.2 – Валовий внутрішній продукт, млрд грн

Показник	Період								
	2019				2020				2021
	I кв.	II кв.	III кв.	IV кв.	I кв.	II кв.	III кв.	IV кв.	I кв.
Усього	695	801	968	959	728	752	1000	1118	845
Сільське, лісове та рибне господарство	24	38	164	130	24	30		176	28
Частка сільського господарства	*3,5*	*4,8*	*16,9*	*13,6*	*3,3*	*4,0*	*15,8*	*15,8*	*3,3*
Тимчасове розміщування й організація харчування	8,1	9,0	9,5	8,7	7,6	3,9	7,9	7,5	7,8

Джерело: Сформовано і розраховано на основі даних Державної служби статистики України. URL: https://www. ukrstat.gov.ua.

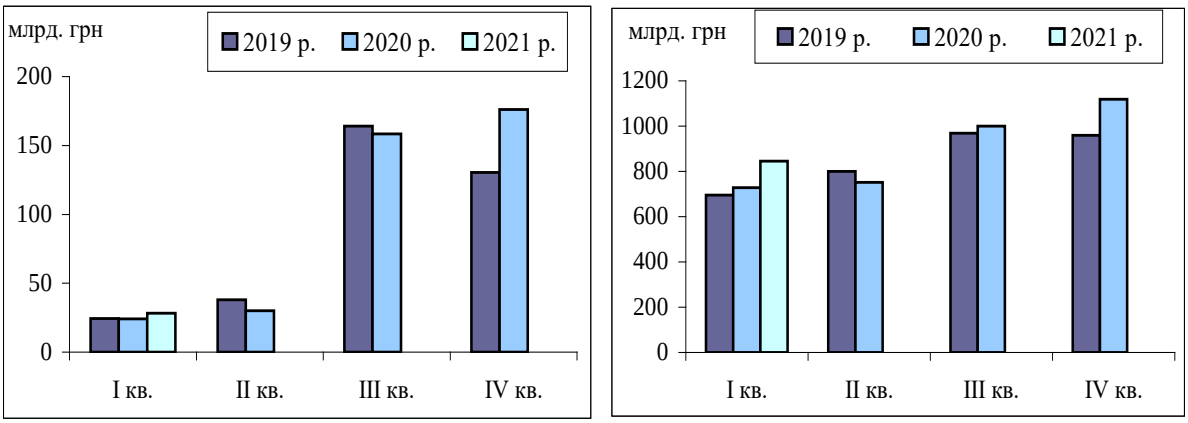

сільське, лісове та рибне господарство усього по економіці

Рисунок 3.3 – Валовий внутрішній продукт, млрд грн

Джерело: Сформовано і розраховано на основі даних Державної служби статистики України: URL: https://www. ukrstat.gov.ua.

З-поміж іншого варто відзначити, що зокрема, й доприкладу, малі аграрні господарські структури виявилися позбавленими доступу до традиційних для себе каналів реалізації продукції, таких як: готельно-ресторанний сектор, продуктові ринки, які було зачинено на карантин. Карантинні заходи із стримування поширення COVID-19 стали стримуючим чинником щодо організації виробництва-споживання продовольства на внутрішньому ринку саме в інфраструктурному сегменті. В подальшому внутрішній ринок активізував національну спроможність механізмів самозабезпечення в інституційному сегменті агропродовольчого ринку. На відміну від інших країн – в Україні, особливо на селі, структурна система продовольчого забезпечення вибудувана на механізмі самозабезпечення, який слугує традиційним доповненням і так званою індивідуальною «подушкою безпеки» для населення. В національній системі сільського розвитку присутній такий особливий сегмент гарантування продовольчої безпеки, як особисте селянське господарство. Він упродовж багатьох років демонструє виключну інституційну спроможність якісно підтримувати продовольчий баланс у суспільстві. На цей фактор зважаємо в оцінках динаміки зміни валового внутрішнього продукту галузі (табл. 3.3).

Таблиця 3.3 – Валовий внутрішній продукт у цінах попереднього року, млрд грн

Показник	I кв.	II кв.	III кв.	IV кв.	за рік
2019 р. (у фактичних цінах)					
Сільське, лісове та рибне господарство	24,4	38,0	163,9	130,4	356,8
Тимчасове розміщування й організація харчування	8,1	9,0	9,5	8,7	35,3
Усього	695	801	968	959	3423
2020 р. (у фактичних цінах)					
Сільське, лісове та рибне господарство	22,9	29,6	161,5	101,6	315,6
Тимчасове розміщування й організація харчування	6,8	3,6	7,4	7,4	25,2
Усього	707,4	732,3	937,2	915,5	3292,4
2020 р. у % до 2019 р.					
Сільське, лісове та рибне господарство	93,6	77,9	98,5	77,9	88,5
Тимчасове розміщування й організація харчування	84,5	39,7	78,1	85,2	71,5
Усього	101,8	91,5	96,8	95,4	96,2
2021 р. (у цінах попереднього року)					
Сільське, лісове та рибне господарство	26,8	x	x	x	x
Тимчасове розміщування й організація харчування	6,9	x	x	x	x
Усього	745,2	x	x	x	x
2021 р. у % до 2020 р.					
Сільське, лісове та рибне господарство	111,6	x	x	x	x
Тимчасове розміщування й організація харчування	90,8	x	x	x	x
Усього	102,4	x	x	x	x

Джерело: Сформовано і розраховано на основі даних Державної служби статистики України. URL: https://www. ukrstat.gov.ua.

Аналізуючи зміну обсягу валового внутрішнього продукту за 2020 рік до відповідного кварталу попереднього 2019 року (табл. 3.4, рис. 3.4), у постійних цінах 2016 року визначаємо підтверджуючу згадану ситуацію динаміку.

Таблиця 3.4 – Зміна обсягу валового внутрішнього продукту за 2020 рік до відповідного кварталу попереднього року, % *(у постійних цінах 2016 року)*

	2020 р.					2021 р.
	I кв.	II кв.	III кв.	IV кв.	за рік	I кв.
ВВП усього	**-1,2**	**-11,2**	**-3,5**	**-0,5**	**-4,0**	**-2,2**
Сільське, лісове та рибне господарство	-1,6	-28,9	-10,7	-8,3	-11,5	-4,8
Тимчасове розміщування й організація харчування	-11,9	-58,2	-22,3	-21,4	-28,5	-4,5

Джерело: Сформовано і розраховано на основі даних Державної служби статистики України. URL: https://www. ukrstat.gov.ua.

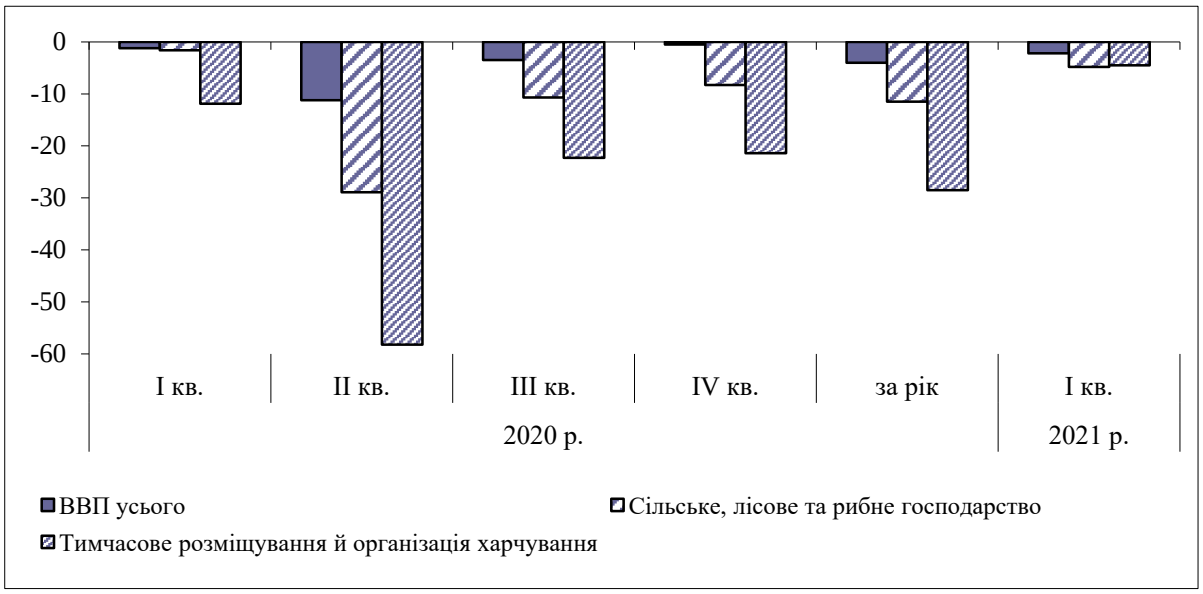

Рисунок 3.4 – Зміна обсягу валового внутрішнього продукту за 2020 рік до відповідного кварталу попереднього року, % *(у постійних цінах 2016 року)*

Джерело: Сформовано і розраховано на основі даних Державної служби статистики України: URL: https://www. ukrstat.gov.ua

Значні відхилення від загальних тенденцій характерні для ІІ кварталу 2020 року, в якому ВВП сектору «сільське, лісове та рибне господарство» порівняно до ІІ кварталу 2019 року знизилося на 28,9%. Надалі тенденція збереглася, проте дещо в меншому обсязі. Ще одним чинником впливу слід вказати сезонність виробництва. Оккільки відомо, що сільське господарство України це переважно галузь рослинництва – монокультурне експортоорієнтоване виробництво (тваринництво набуло мінімального розвитку), головна причина падіння криється не просто у наявності карантинних обмежень, а у поєднанні з чинником сезонності господарювання.

Аналізуючи інвестиційну привабливість агропродовольчого сектору у період застосування карантинних обмежень зазначимо, що обсяг інвестицій зазнав суттєвих змін і у 2020 р. по економіці в цілому становив лише 70-72% порівняно до аналогічного періоду попереднього року. Стосовно галузі сільського, лісового та рибного господарства, то просідання інвестицій тут виявилося ще разючішим, яке у 2020 році становило лише 61-64% до попереднього року (табл. 3.5; рис. 3.5 і 3.6).

Таблиця 3.5 – Капітальні інвестиції, млрд грн

Рік	Січень-березень	Січень-червень	Січень-вересень	Січень-грудень
Усього				
2019	108	234	379	584
2020	76,9	163,8	268,0	419,8
2021	78,2			
у т.ч. сільське, лісове та рибне господарство				
	Січень-березень	Січень-червень	Січень-вересень	Січень-грудень
2019	11,0	23,6	38,5	55,3
2020	7,1	14,5	25,0	36,4
2021	8,8			
частка сільського, лісового та рибного господарства, %				
2019	10,1	10,1	10,2	9,5
2020	9,2	8,9	9,3	8,7
2021	11,2			

Джерело: Сформовано і розраховано на основі даних Державної служби статистики України. URL: https://www. ukrstat.gov.ua.

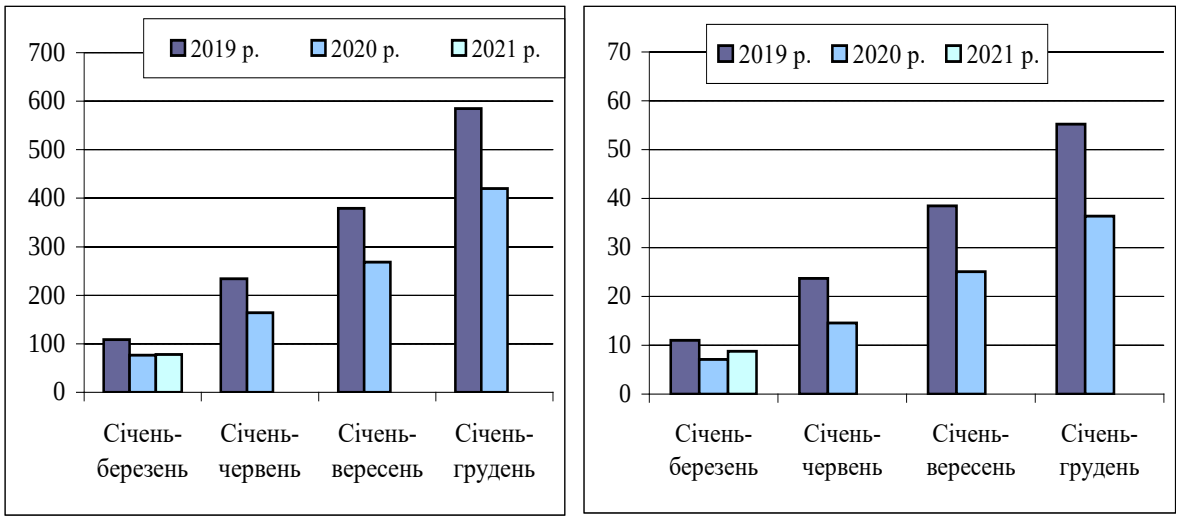

Усього по економіці сільське, лісове та рибне господарство

Рисунок 3.5 – Капітальні інвестиції, млрд грн

Джерело: Сформовано і розраховано на основі даних Державної служби статистики України: URL: https://www. ukrstat.gov.ua

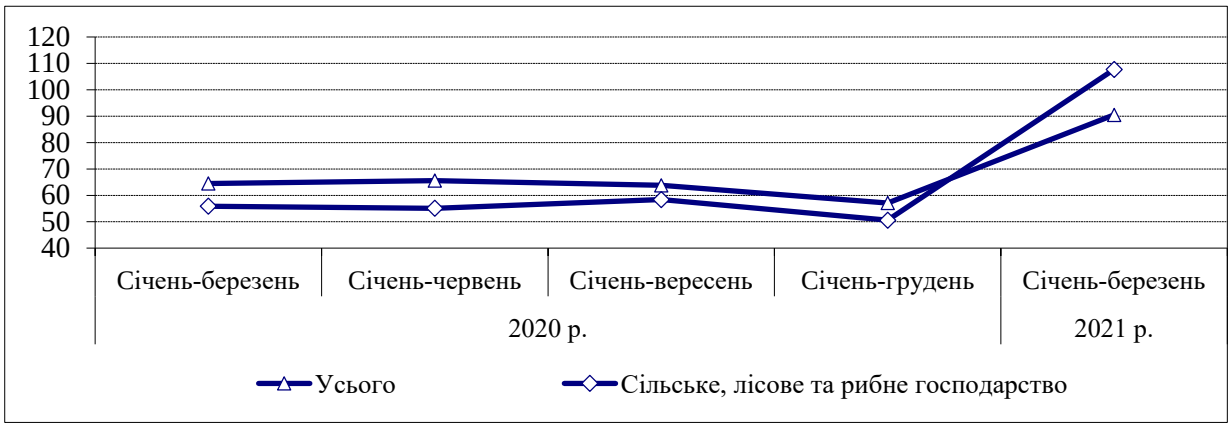

Рисунок 3.6 – Індекси капітальних інвестицій за видами економічної діяльності у 2020 р. (*до відповідного кварталу попереднього року, %)*

Джерело: Сформовано і розраховано на основі даних Державної служби статистики України: URL: https://www. ukrstat.gov.ua

У 2021 році відновити попередній рівень капітальних інвестицій наразі так і не вдалося. Хоча простежуються тенденції, які свідчать про перерозподіл у структурі інвестицій на користь сільського, лісового та рибного господарства. Сформована система агрогосподарювання, як незамінний продуцент одержання сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства, демонструє природно логічну інвестиційну привабливість. Поряд із цим, для України характерні ексклюзивні ресурсні спроможності сільськогосподарської галузі кардинально впливати не лише на національну, а й на глобальну продовольчу безпеку.

Наступним показником аналізу впливу поширення пандемії COVID-19 та карантинних заходів на аграрний сектор є прямі іноземні інвестиції (ПІІ). На нашу думку, саме вони являють собою найвигідніший спосіб фінансування, оскільки у цьому випадку держава не повинна здійснювати платежі на обслуговування боргів, адже пряме іноземне інвестування не призводить до збільшення зовнішньої заборгованості. Крім того, ПІІ можуть стати стимулятором економічного розвитку сільського господарства та інструментом забезпечення його конкурентоспроможності за умови, що основні напрями інвестиційних процесів знаходяться у руслі загальної економічної стратегії держави. У такому випадку ПІІ повинні надходити у вигляді техніки, техно-

логій, ноу-хау, патентів для проведення реконструкції і модернізації сільського господарства та матеріальних коштів. Їхнє використання має сприяти забезпеченню потреб вітчизняного сільського господарства у необхідних матеріалах, а головне – стимулювати розвиток економічно ефективних та конкурентоспроможних експортерів, що дало б змогу сільському господарству України конкурентоспроможно вписатися в систему міжнародного поділу праці. Також іноземні інвестиції надають можливість упроваджувати зарубіжний досвід менеджменту, що виступає важливим фактором розвитку ринкових форм і методів господарювання. Обґрунтоване й раціональне їх використання навіть при незначних надходженнях сприятимуть пожвавленню виробництва, підвищенню його ефективності.

За період 2019–2021 рр. обсяги ПІІ у сільське господарство України були незначними. Частка іноземних інвестицій в сільське господарство у загальних обсягах ПІІ в України становила 1,1-1,7%. Причому за аналізований період їх сума зменшилася майже на 17,5%, що підтверджує значний відтік іноземного капіталу з галузі (табл. 3.6).

Таблиця 3.6 – Прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал) у сільському господарстві України

Показник	Станом на 1 січня			2021 р. до 2019 р., %
	2019	2020	2021	
Усього в економіку України, млн дол. США	35391	41663	37600	106,2
Сільське, лісове та рибне господарство, млн дол. США	587,2	444,9	484,6	82,5
Частка сільського, лісового та рибного господарства у загальних обсягах ПІІ	1,7	1,1	1,3	-0,4 в. п.
Приріст ПІІ, млн дол США до попер. року	8,7	-142,3	182,1	137,0
Приріст ПІІ, % до попереднього року	1,50	-24,23	40,93	39,43 в. п.
Капітальні вкладення, млн дол. США	2430	2287	1352	55,6
Валова додана вартість, млн дол. США	12782	13317	14409	112,7
Відношення ПІІ до капітальних вкладень, %	24,2	19,4	35,8	11,7 в. п.
Відношення ПІІ до валової доданої вартості, %	4,59	3,34	3,36	-1,2 в. п.
Валютний курс, грн./дол. США	27,2	25,85	26,96	99,1

Джерело: Розраховано авторами за даними Державної служби статистики України та Національного банку України.

У свою чергу це вказує на варіативний характер привабливості сільського господарства України для іноземних інвесторів, адже мають місце високі інвестиційні ризики та недостатня прибутковість на вкладений капітал. Тоді як інвесторів насамперед цікавлять підприємства, які надають можливості за короткий проміжок часу забезпечити повернення вкладеного капіталу з отриманням найвищого прибутку.

Світовий досвід переконує, що для макроекономічної стабілізації країн з перехідною економікою та їх інтеграції у світову економіку необхідно забезпечити темпи зростання ВВП не менше 5–6% на рік. Проте для досягнення цієї мети інвестиції в економіку країни мають досягнути рівня 19–25% ВВП, за показника ПІІ10% валових внутрішніх інвестицій.

Загальний обсяг ПІІ, що фактично надійшли в сільське господарство України починаючи з 1992 року становив 484,6 млн дол. США (див. табл. 3.6). Зростання випуску сільськогосподарської продукції в Україні у середньому за період 2010–2019 рр. виявилося незначним - на 4,5% в рік. Якщо розглянути обсяги іноземних інвестицій в сільському господарстві, розрахованих до випуску сільськогосподарської продукції та валової доданої вартості, то спостерігається поступове зниження цих показників, що становлять у 2020 році лише 1,87 і 3,36% відповідно.

Проте в умовах глибокої економічної й фінансової кризи, що має місце в національній економіці, навіть такі невеликі кошти є вагомими для активізації розвитку галузі, сприяння дифузії інновацій, хоча для усунення причин цієї кризи вони недостатні. Аналіз впливу іноземних інвестицій на обсяги випуску сільськогосподарської продукції, валову додану вартість та валовий прибуток сільськогосподарських підприємств дозволяє зробити висновок, що вони не призводять до зміни тенденції їх зростання чи уповільнення.

Прогноз фахівців, за якими в умовах пандемії обсяги іноземних інвестицій в аграрний сектор зростатимуть в силу того, що цей сектор найстабільніший і менш уразливий до такого виду шоків порівняно з іншими галузями

(туризм, транспортні перевезення, готельний та ресторанний бізнес тощо), не справдився. Звідси можна стверджувати, що головною причиною відсутності стратегічних іноземних інвестицій є малосприятливий інвестиційний клімат в Україні. Він зумовлює вичікувальну позицію стратегічних інвесторів, особливо стосовно залучення середнього і великого капіталу. Навіть більше, спостерігається невпевненість у подальшому співробітництві тих інвесторів, що вже вклали свої кошти в сільське господарство України.

Крім того, дослідженням встановлено, що навіть і ці незначні ПІІ використовуються нераціонально. Інвестиції надходили в основному у формі цінних паперів, обміну акцій, переведення позик та кредитів в акції, у формі рухомого і нерухомого майна, нематеріальних активів (набуття юридичних прав, ноу-хау тощо). Тобто в Україні, в основному, формуються портфельні інвестиції, в результаті чого інвестори претендують лише на чисті доходи від акцій чи облігацій. В умовах, що склалися в Україні, такі інвестиції не привабливі та не ефективні.

Репрезентативним показником для аналізу макроекономічних тенденцій розвитку агропродовольчого сектору у період дії карантинних заходів, особливо за підсумками 2020 року, слугує показник динаміки (табл. 3.7) і структури валової продукції сільського господарства. Він характеризує продуктивність праці за вартістю у сільському господарстві, рослинництві і тваринництві, а також структурно – за категоріями виробників.

За аналізом динаміки продукції сільського господарства підтверджується стабільний характер позиціонування результативності аграрної галузі як такої, що не зазнала кардинального падіння продуктивності. Вважаємо, що на зниження обсягів продукції за підсумками 2020 року порівняно з 2019 роком вплинув радше природно-кліматичних фактор, ніж карантинні обмеження. Крім того, за визначенням 2020 рік порівняно з 2019 роком був менш врожайним за основними сільськогосподарськими культурами, тому вплив

карантинних заходів, знову ж таки, простежується слабо. Індекси продуктивності продукції сільського господарства до попереднього року дещо знизилися (рис. 3.7).

Таблиця 3.7 – Продукція сільського господарства
(*у постійних цінах 2016 року; млрд грн)*

Роки	Господарства усіх категорій			У тому числі					
				підприємства			господарства населення		
	продукція сільського господарства	з неї		продук-ція сільськ-ого госпо-дарства	з неї		продук-ція сільськ-ого госпо-дарства	з неї	
		продукція рослинництва	продукція тваринництва		продукція рослинництва	продукція тваринництва		продукція рослинництва	продукція тваринництва
2018	671	529	142	438	368	70	233	162	72
2019	681	539	142	450	377	73	231	162	69
2019 у % до 2018	*101,4*	*101,8*	*100,2*	*102,7*	*102,5*	*103,8*	*99,1*	*100,2*	*96,7*
2020	612,1	473,4	138,7	395,7	323,2	72,5	216,4	150,2	66,2
2020 у % до 2019	89,9	87,9	97,5	88,0	85,8	99,3	93,6	92,8	95,6

Джерело: Сформовано і розраховано на основі даних Державної служби статистики України. URL: https://www. ukrstat.gov.ua.

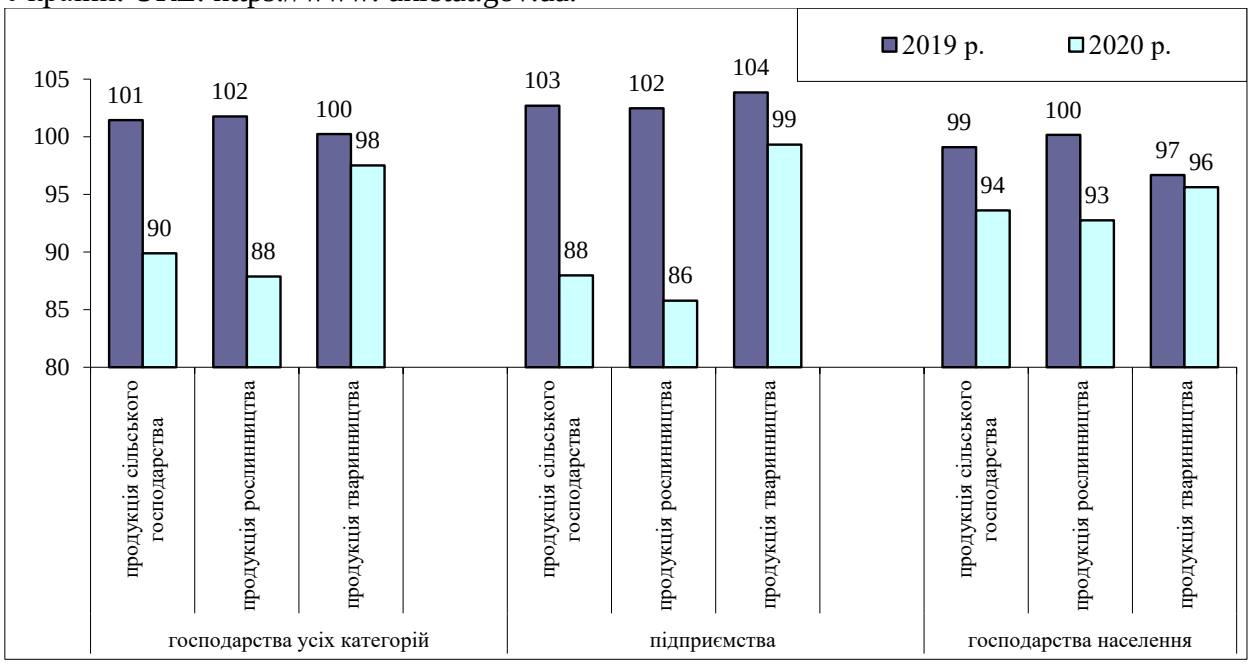

Рисунок 3.7 – Індекси продукції сільського господарства
(до попереднього року, %)

Джерело: Сформовано і розраховано на основі даних Державної служби статистики України: URL: https://www. ukrstat.gov.ua

Підсумок оцінок макроекономічних тенденцій ефективності господарювання в аграрному секторі економіки України пов'язуємо з тенденціями аналізу структурних змін у системі виробництва експорту та внутрішнього використання сільськогосподарської продукції (табл. 3.8).

Таблиця 3.8 – Виробництво, експорт та внутрішнє використання, тис. т

Показник	М'ясо			Молоко			Яйця		
	2018	2019	2020	2018	2019	2020	2018	2019	2020
Виробництво	2355	2492	2478	10064	9663	9264	932	963	934
Експорт	399	487	473	807	593	440	186	198	192
Внутрішнє споживання	2242	2262	2250	9363	9408	9344	752	765	747
% до виробництва									
експорт	*16,9*	*19,5*	*19,1*	*8,0*	*6,1*	*4,7*	*20,0*	*20,6*	*20,6*
внутрішнє споживання	*95,2*	*90,8*	*90,8*	*93,0*	*97,4*	*100,9*	*80,7*	*79,4*	*80,0*
	зернові			пшениця			ячмінь		
	2018	2019	2020	2018	2019	2020	2018	2019	2020
Виробництво	70057	75143	64933	24606	28328	24877	7349	8917	7636
Експорт	42940	57925	52245	16907	20610	18489	3612	4177	5083
Внутрішнє споживання	21950	22014	20082	8922	8759	8168	3936	4250	3286
% до виробництва									
експорт	*61,3*	*77,1*	*80,5*	*68,7*	*72,8*	*74,3*	*49,1*	*46,8*	*66,6*
внутрішнє споживання	*31,3*	*29,3*	*30,9*	*36,3*	*30,9*	*32,8*	*53,6*	*47,7*	*43,0*

Показник	кукурудза			інші зернові		
	2018	2019	2020	2018	2019	2020
Виробництво	35801	35880	30290	2301	2019	2130
Експорт	21440	32346	27916	981	792	757
Внутрішнє споживання	7822	7646	7220	1270	1359	1408
% до виробництва						
експорт	59,9	90,2	92,2	42,6	39,2	35,5
внутрішнє споживання	21,8	21,3	23,8	55,2	67,3	66,1

Показник	соняшник			ріпак			соя		
	2017	2018	2020	2018	2019	2020	2018	2019	2020
Виробництво	14165	15254	13110	2751	3280	2557	4461	3699	2798
Експорт	59	82	15118	2441	3159	2383	2241	3623	1788
Внутрішнє споживання	13230	14380	14764	258	358	325	1303	1753	1476
% до виробництва									
експорт	*0,4*	*0,5*	*115,3*	*88,7*	*96,3*	*93,2*	*50,2*	*98,0*	*63,9*
внутрішнє споживання	*93,4*	*94,3*	*112,6*	*9,4*	*10,9*	*12,7*	*29,2*	*47,4*	*52,8*

Продовження табл. 3.8

Показник	картопля			овочі та баштанні			плоди і ягоди		
	2018	2019	2020	2018	2019	2020	2018	2019	2020
Виробництво	22504	20269	20838	9940	10244	10148	3039	2485	2305
Експорт	22	6	4	434	284	297	331	433	272
Внутрішнє споживання	22173	20883	20808	9616	9822	9706	5772	5649	5507
% до виробництва									
експорт	*0,1*	*0,0*	*0,0*	*4,4*	*2,8*	*2,9*	*11*	*17*	*12*
внутрішнє споживання	*98,5*	*103,0*	*99,9*	*96,7*	*95,9*	*95,6*	*189,9*	*227,3*	*238,9*

Джерело: Сформовано і розраховано на основі даних Державної служби статистики України: URL: https://www. ukrstat.gov.ua

Макроекономічні тенденції експорту сільськогосподарської продукції означують ефективність господарювання і розвитку галузі в умовах пандемії COVID-19 з точки зору оцінки можливих змін в організаційно-економічних характеристиках доступу до експортних каналів реалізації продукції. Загальний ж ефект позиціоновано у взаємозв'язку з експортним потенціалом традиційних експортних видів продукції враховуючи наявний вироблений обсяг у той чи інший період. Таким чином, виходячи з наведених аналітичних розрахунків обсяг експорту виявився досить значним, що забезпечило для вітчизняної економіки достатньо високий рівень доходів.

3.2 Зміни кон'юнктури аграрних ринків

Економічний потенціал і ефективність господарювання в аграрному секторі реалізуються на ринку, що за будь-яких умов передбачає відносини зі збалансування інтересів виробників і споживачів, держави. Сільськогосподарські підприємства, постачаючи на ринок продукцію позиціонують її як товар для продажу у статусі реалізації цілі з отримання доходу, вступають у ринкові соціально-економічні відносини із споживачем, Саме на цей аспект формування кон'юнктури ринку сільськогосподарського товару певним чином вплинули карантинні заході зі стримування пандемії COVID-19, які були найбільш актуально формалізовані у 2020 році.

Указаний період обтяжували карантинні заходи, які в поєднанні з різнонаправленою поведінкою учасників ринкового обміну, зокрема виробників, споживачів та інфраструктури, вплинули на зміну обсягів реалізації продукції, що підтверджують відповідні індекси (табл. 3.9).

Таблиця 3.9 – Індекси фізичного обсягу продукції сільського господарства у 2019-2020 рр**.** *(до попереднього року, %)*

Роки	продукція сільського господарства - всього	У тому		продукція сільського господарства - всього	У тому числі	
		продукція рослинництва	продукція тваринництва		продукція рослинництва	продукція тваринництва
	реалізовано підприємствами			реалізовано господарствами населення		
2019	114,1	116,9	101,2	107,3	114,6	94,4
2020	88,4	85,7	102,7	81,4	77,9	88,8

Джерело: Сформовано і розраховано на основі даних Державної служби статистики України: URL: https://www. ukrstat.gov.ua

Порівняльно до попереднього року, у 2020-му індекс фізичного обсягу продукції реалізованої підприємствами знаходився на рівні: по продукції сільського господарства всього – 88,4%, по продукції рослинництва - 85,7 %, продукції тваринництва – 102,7 %; індекс фізичного обсягу продукції, реалізованої господарствами населення: продукції сільського господарства – 81,4 % продукції рослинництва - 77,9 %, продукції тваринництва – 88,8 %.

Відповідно по всіх основних секторах господарювання (підприємницький та індивідуальний), окрім галузі тваринництва, у підприємницькому секторі скоротилася присутність сільськогосподарської продукції на ринку. Це пов'язуємо з невизначеністю, яка мала місце щодо розвитку епідеміологічної ситуації, а також порушенням функціонування каналів збуту продукції.

Особливо відчутним виявився вплив обмежувальних заходів на індивідуальний сектор господарювання, малий і мікросільськогосподарський бізнес, для якого основним каналом збуту продукції слугують сільськогосподарські ринки та стихійні точки продажу продукції.

Обмеження доступу до традиційних каналів реалізації сільськогосподарської продукції та продовольства стало негативним ефектом за наслідками впливу карантинних заходів.

Разом із тим, варто вказати на актуальність припущення того, що великі торговельні мережі, зокрема супермаркети, увесь час працювали зорієнтовано на реалізацію значного обсягу імпортного продовольства. Цей факт також вплинув на ефект присутності продукції сільського господарства на внутрішньому ринку.

Відзначаємо, що в оцінюваний 2020 рік і наступні періоди спостерігається засилля імпортного продовольства, зокрема продукції тваринництва. Також значною стала переорієнтація вітчизняних товарів із доданою вартістю, доприкладу, соняшникової олії, на зовнішні, дохідніші ринки. Загалом окреслені тенденції відносимо на дію такого чинника, як реструктуризація каналів збуту продукції через формування мотивації виробників і споживачів для досягнення ними задоволення базових ефектів присутності на ринку.

Це означає:

пошук ефективних функціонуючих каналів збуту продукції і певне їх «притримування», що характерно для виробника;

орієнтування господарств населення на актуалізацію курсу самозабезпечення продовольством.

Відповідно 2020 рік виявився важко прогнозованим для аграрного сектору стосовно формування кон'юнктури ринку.

При реалізації мотивацій усіх учасників обміну деструктиви з посилення ризиків для споживачів і підприємців значно вплинули, зокрема, на динаміку ціноутворення, що демонструє відповідний спектр розвитку цінової ситуації на ринках сільськогосподарської продукції та продовольства (табл. 3.10).

Таблиця 3.10 – Індекси цін продукції сільського господарства у 2019-2020 рр. (до попереднього року, %)

Роки	продукція сільського господарства - всього	У тому		продукція сільського господарства - всього	У тому числі	
		продукція рослинництва	продукція тваринництва		продукція рослинництва	продукція тваринництва
	реалізовано підприємствами			реалізовано господарствами населення		
2019	92,4	91,2	96,8	109,3	110,2	107,3
2020	119,2	122,9	103,0	112,0	117,0	103,6

Джерело: Сформовано і розраховано на основі даних Державної служби статистики України. URL: https://www. ukrstat.gov.ua.

Загалом у 2020-му індекси цін продукції, реалізованої як підприємствами, так і господарствами населення зросли проти 2019 року. Карантинні обмежувальні заходи стали причиною цілого ряду непередбачуваностей у формуванні пропозиції сільськогосподарської продукції, постачання її на ринок. Тому підвищення цін посилилося зі зростанням попиту; побоюваннями споживачів щодо перспектив набуття ними можливості купівлі продовольства; раптовим зникненням окремих імпортних продовольчих товарів; «притримуванням» продуктів до «кращих часів» тощо. Показовими виступають поквартальні зміни індексу цін реалізації продукції сільськогосподарськими підприємствами (табл. 3.11; рис. 3.8).

Розрахунками кваліфіковано майже повсюдне зростання цін реалізації як до попереднього кварталу, так і до відповідного кварталу минулого року. У цьому аналітичному випадку актуальності набуває припущення про максимальну переорієнтацію пріоритетів виробників на експортні канали реалізації, а також наявність ажіотажного попиту на внутрішньому ринку з метою формування запасів сировини тощо. Найдинамічнішим у 2020-2021 рр. виявилося зростання індексів цін до відповідного кварталу попереднього року, що слід пов'язувати із сезонністю.

Таблиця 3.11 – Індекси цін реалізації продукції сільського господарства сільськогосподарськими підприємствами у 2019-2021 рр.

(до попереднього кварталу, відповідного кварталу минулого року, %)

Рік	Квартал	До попереднього кварталу			До відповідного кварталу минулого року		
		у тому числі			*у тому числі*		
		продукція с.-г., всього	продукція рослинництва	продукція тваринництва	продукція с.-г., всього	продукція рослинництва	продукція тваринництва
2019	I квартал	103,3	105,4	93,9	101,3	102,2	97,1
	II квартал	96,8	97,8	91,8	94,5	94,3	95,6
	III квартал	90,9	88,2	104,8	91,2	89,4	100,4
	IV квартал	96,6	94,9	104,5	87,9	86,3	94,4
2020	I квартал	109,7	113,0	94,8	92,7	92,4	95,1
	II квартал	113,6	115,5	101,9	109,1	109,7	105,4
	III квартал	98,4	98,0	100,9	117,8	120,8	102,1
	IV квартал	119,2	120,4	112,3	146,3	154,0	109,4
2021	I квартал	124,3	127,4	106,4	165,1	173,8	123,0
	II квартал	102,7	103,3	98,0	149,4	154,7	118,9

Джерело: Сформовано і розраховано на основі даних Державної служби статистики України. URL: https://www. ukrstat.gov.ua.

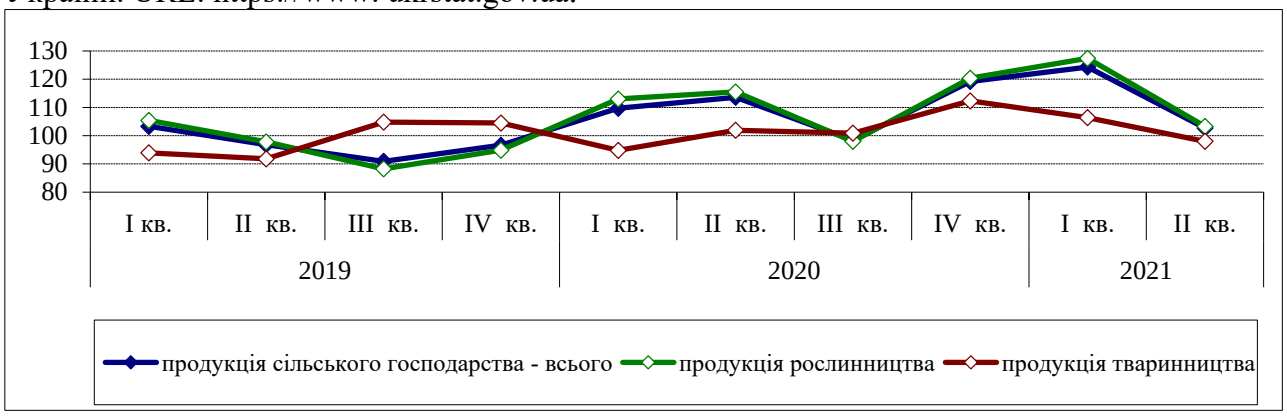

до попереднього кварталу, %

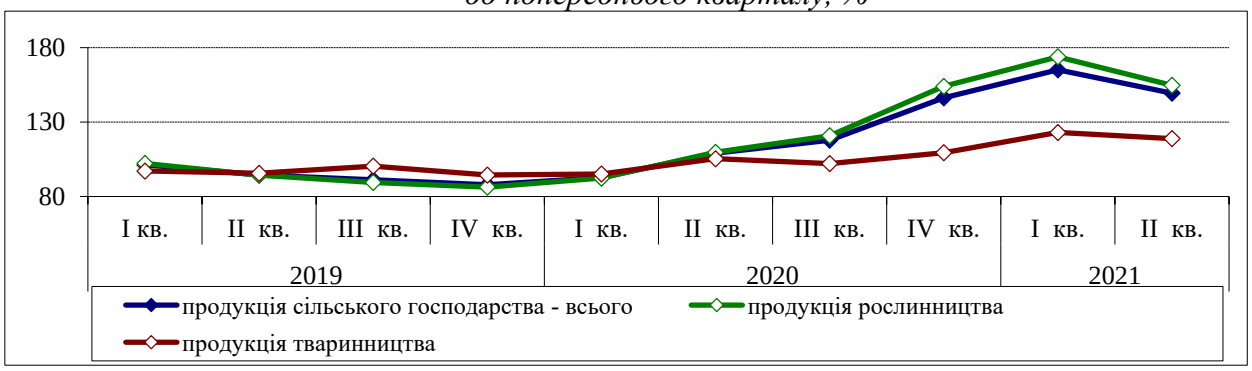

Рисунок 3.8 – Індекси цін реалізації продукції сільського господарства сільськогосподарськими підприємствами у 2019-2021 рр.

(до відповідного кварталу минулого року, %)

Джерело: Сформовано і розраховано на основі даних Державної служби статистики України: URL: https://www. ukrstat.gov.ua.

Аналогічно вказана динаміка і відповідні причинно-наслідкові зв'язки підтверджені розрахунками індексу цін у 2019-2021 рр. до попереднього місяця і до відповідного місяця минулого року (табл. 3.12; рис. 3.9 і 3.10).

Таблиця 3.12 – Індекси цін реалізації продукції сільського господарства сільськогосподарськими підприємствами у 2019-2021 рр.
(до попереднього місяця, відповідного місяця минулого року, %)

Рік	Місяць	До попереднього місяця			До відповідного місяця минулого року		
			у тому числі			у тому числі	
		продукція сільського господарства - всього	продукція рослинництва	продукція тваринництва	продукція сільського господарства - всього	продукція рослинництва	продукція тваринництва
	Січень	101,5	104,4	89,0	104,4	105,4	99,4
	Лютий	100,6	101,2	97,1	103,5	104,5	98,1
	Березень	97,8	97,6	98,9	97,4	98,1	94,2
	Квітень	100,5	101,2	97,2	94,4	94,4	94,9
	Травень	97,1	97,2	95,9	93,8	93,2	96,8
	Червень	97,6	97,9	96,2	95,3	95,4	94,9
	Липень	100,1	99,2	105,2	96,7	95,6	102,5
2019	Серпень	94,7	92,8	104,3	92,7	91,0	101,5
	Вересень	92,5	90,6	101,8	85,9	83,4	98,1
	Жовтень	101,5	101,0	103,3	87,9	85,7	97,8
	Листопад	100,9	101,9	97,2	88,1	85,7	99,7
	Грудень	102,6	102,8	102,1	87,6	87,6	87,7
	Січень	102,7	104,1	95,8	88,1	87,1	94,3
	Лютий	105,5	107,1	97,4	92,7	92,4	94,6
	Березень	102,3	102,4	100,9	96,8	96,8	96,4
	Квітень	113,0	114,7	103,0	109,1	110,2	102,1
	Травень	95,8	95,2	99,6	107,6	107,8	106,3
	Червень	101,2	101,6	98,5	111,0	111,4	108,7
	Липень	97,5	97,4	97,9	109,2	110,4	101,3
	Серпень	98,6	97,7	104,9	112,3	114,3	101,7
	Вересень	107,0	107,6	103,2	130,9	136,8	103,2
	Жовтень	106,3	107,0	102,0	137,5	145,1	101,9
	Листопад	108,9	109,8	102,6	148,3	156,5	107,5
2020	Грудень	106,2	105,4	112,5	153,5	160,7	118,6
	Січень	110,2	112,5	96,8	163,3	173,0	119,2
	Лютий	104,0	104,6	99,7	161,6	169,6	122,0
	Березень	107,5	107,8	105,7	169,8	178,2	127,8
	Квітень	98,5	98,6	98,3	149,2	153,7	122,6
	Травень	99,5	100,3	94,1	153,7	160,7	115,8
2021	Червень	94,9	94,1	100,7	144,6	149,2	118,3

Джерело: Сформовано і розраховано на основі даних Державної служби статистики України. URL: https://www. ukrstat.gov.ua.

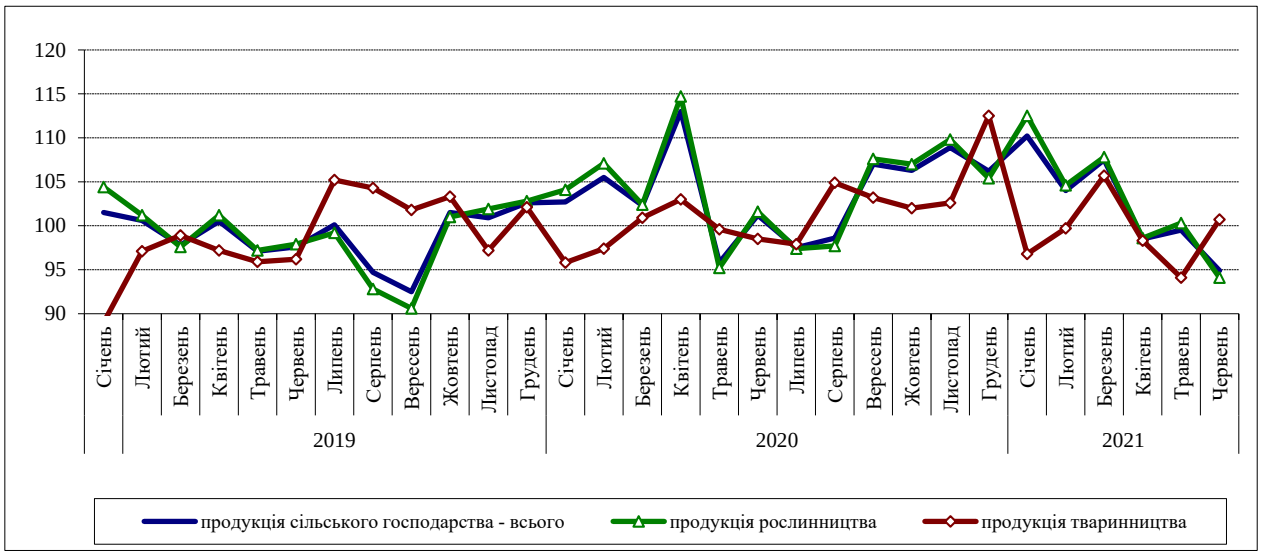

Рисунок 3.9 – Індекси цін продукції сільського господарства, реалізованої підприємствами у 2019-2021 рр.

(до попереднього місяця, %)

Джерело: Сформовано і розраховано на основі даних Державної служби статистики України: URL: https://www. ukrstat.gov.ua

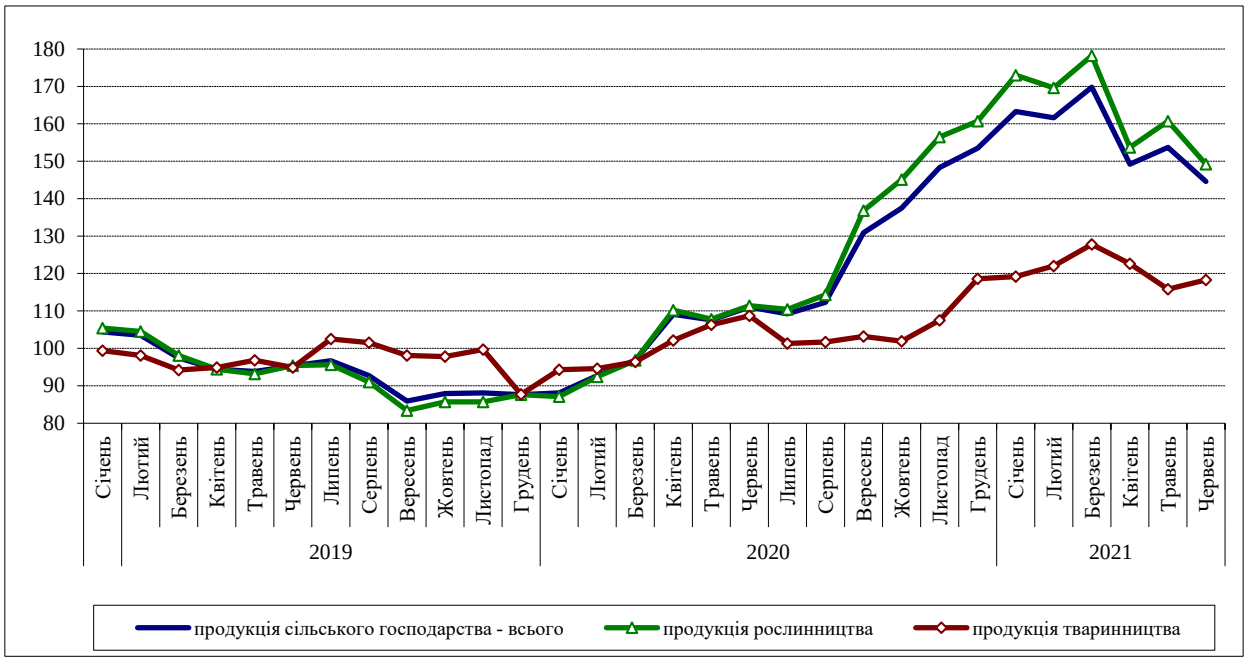

Рисунок 3.10 – Індекси цін реалізації продукції сільського господарства сільськогосподарськими підприємствами у 2019-2021 рр.

(до відповідного місяця минулого року, %)

Джерело: Сформовано і розраховано на основі даних Державної служби статистики України: URL: https://www. ukrstat.gov.ua.

В логічній схеми заявленого дискурсу кваліфікуємо динаміку індексу споживчих цін (табл. 3.13; рис. 3.11).

Таблиця 3.13 – Індекси споживчих цін у 2019-2021 рр. *(до попереднього місяця, %)*

Рік	Місяць	ІСЦ на товари і послуги	ІСЦ на продукти харчування	Індекс цін реалізації сг продукції
2019	Січень	101	102,1	101,5
	Лютий	100,5	100,9	100,6
	Березень	100,9	100,4	97,8
	Квітень	101	101,4	100,5
	Травень	100,7	101	97,1
	Червень	99,5	98,9	97,6
	Липень	99,4	99,3	100,1
	Серпень	99,7	99,7	94,7
	Вересень	100,7	100,3	92,5
	Жовтень	100,7	100,9	101,5
	Листопад	100,1	99,8	100,9
	Грудень	99,8	100	102,6
2020	Січень	100,2	100,5	102,7
	Лютий	99,7	99,6	105,5
	Березень	100,8	100,4	102,3
	Квітень	100,8	102,1	113,0
	Травень	100,3	101,2	95,8
	Червень	100,2	100,4	101,2
	Липень	99,4	98,6	97,5
	Серпень	99,8	98,5	98,6
	Вересень	100,5	99,4	107,0
	Жовтень	101	101,1	106,3
	Листопад	101,3	101,4	108,9
	Грудень	100,9	101,7	106,2
2021	Січень	101,3	101,4	110,2
	Лютий	101	102,1	104,0
	Березень	101,7	102,1	107,5
	Квітень	100,7	101,2	98,5
	Травень	101,3	101,7	99,5
	Червень	100,2	99,9	94,9

Джерело: Сформовано і розраховано на основі даних Державної служби статистики України. URL: https://www. ukrstat.gov.ua.

Рисунок 3.11 – Індекси споживчих цін у 2019-2021 рр.
(до попереднього місяця, %)

Джерело: Сформовано і розраховано

Відзначаємо відносну стабільність індексу споживчих цін на продовольство – продукти харчування та цін реалізації сільськогосподарської продукції. Це вказує на високий рівень доступності продовольства, а також на гарантування можливості задоволення продовольчої безпеки.

Усі вартісні аспекти ціноутворення на сільськогосподарську продукцію та продовольство у пандемічний період набули тенденції схожої динаміки змін, аналогічно це стосується сукупного індексу витрат на виробництво. Поряд із цим, випереджаючими темпами зростають витрати на виробництво продукції тваринництва (табл. 3.14; рис. 3.12 і 3.13).

Таблиця 3.14 – Сукупний індекс витрат на виробництво сільськогосподарської продукції у 2019-2021 рр.
(до попереднього місяця, відповідного періоду минулого року, %)

Показник		До попереднього місяця			Показник	До відповідного періоду минулого року		
		продукція сільського господарства, всього	у тому числі			продукція сільського господарства, всього	у тому числі	
			продукція рослинництва	продукція тваринництва			продукція рослинництва	продукція тваринництва
2019	Січень	100,4	100,3	100,6	Січень	105,7	104,3	109,1
	Лютий	100,2	100,3	99,8	Січень-лютий	105,6	104,7	107,8
	Березень	101,1	101,0	101,5	Січень-березень	105,5	105,0	106,7
	Квітень	101,4	101,6	100,9	Січень-квітень	105,3	105,0	105,6
	Травень	98,5	98,2	99,5	Січень-травень	104,6	104,5	104,6

Продовження табл. 3.14

	Червень	98,3	98,2	98,5	Січень-червень	104,0	103,9	103,8
	Липень	100,5	100,7	100,1	Січень-липень	103,5	103,5	103,1
	Серпень	97,4	97,6	97,1	Січень-серпень	102,7	102,8	102,3
	Вересень	98,7	99,3	97,1	Січень-вересень	101,8	101,9	101,2
	Жовтень	97,8	97,2	99,4	Січень-жовтень	100,8	100,8	100,4
	Листопад	98,7	99,0	98,1	Січень-листопад	99,9	100,0	99,6
	Грудень	100,3	100,3	100,3	2019 рік	99,36	99,42	99,06
2020	Січень	99,8	99,4	100,6	Січень	92,84	92,76	92,95
	Лютий	100,2	99,0	103,2	Січень-лютий	92,8	92,2	93,2
	Березень	100,6	100,1	102,0	Січень-березень	92,7	91,7	93,4
	Квітень	103,2	102,2	105,6	Січень-квітень	93,0	91,6	94,6
	Травень	98,2	98,0	98,6	Січень-травень	93,2	91,5	95,2
	Червень	102,0	102,2	101,5	Січень-червень	93,8	92,1	96,0
	Липень	100,3	100,8	99,1	Січень-липень	94,3	92,5	96,5
	Серпень	99,6	99,6	99,7	Січень-серпень	94,9	93,0	97,2
	Вересень	103,9	102,9	106,3	Січень-вересень	95,9	93,8	98,7
	Жовтень	104,2	103,7	105,4	Січень-жовтень	97,4	95,1	100,6
	Листопад	103,9	102,7	106,6	Січень-листопад	99,1	96,5	103,0
	Грудень	101,4	100,0	104,4	2020 рік	100,6	97,6	105,4
2021	Січень	103,3	103,3	103,3	Січень	122,5	115,4	137,8
	Лютий	106,6	107,7	103,6	Січень-лютий	126,4	120,4	140,1
	Березень	106,9	107,4	105,6	Січень-березень	130,4	125,1	142,5
	Квітень	102,5	102,9	101,5	Січень-квітень	132,2	127,8	142,3
	Травень	99,4	99,4	99,4	Січень-травень	133,6	129,7	142,4
	Червень	99,3	99,7	97,9				

Джерело: за даних Державної служби статистики України: URL: https://www. ukrstat.gov.ua.

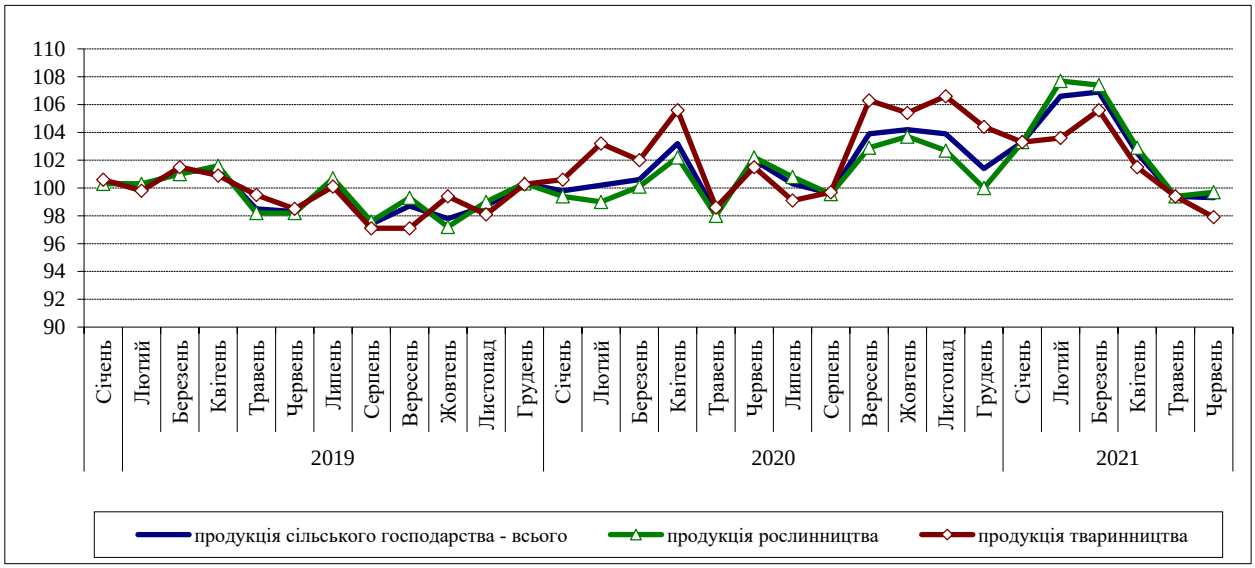

Рисунок 3.12 – Сукупний індекс витрат на виробництво сільськогосподарської у 2019-2021 рр.

(до попереднього місяця, %)

Джерело: Сформовано і розраховано на основі даних Державної служби статистики України: URL: https://www. ukrstat.gov.ua

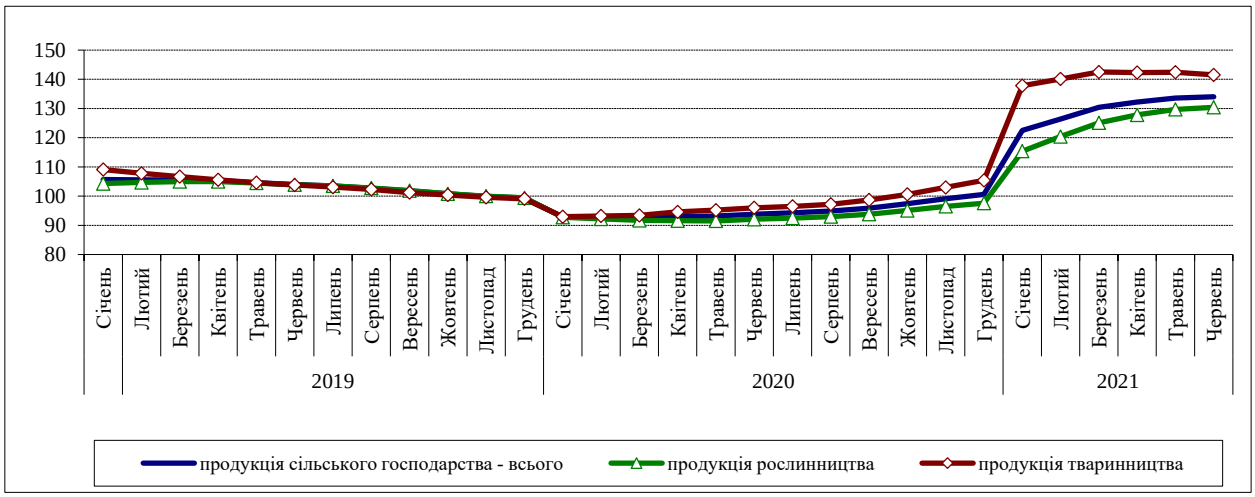

Рисунок 3.13 – Сукупний індекс витрат на виробництво сільськогосподарської продукції *(у % до попереднього місяця)*

Джерело: Сформовано і розраховано на основі даних Державної служби статистики України: URL: https://www. ukrstat.gov.ua.

Загалом карантинні обмеження не головний чинник витратоутворення. Вони лише опосередковано вплинули на реалізацію трансакцій обміну ресурсами, що використовуються в організації бізнесу. Показовим щодо оцінок відповідного впливу слугує співвідношення між цінами на продукцію сільського господарства та цінами на матеріально-технічні ресурси промислового походження що споживаються сільським господарством у 2019-2021 рр. (рис. 3.14).

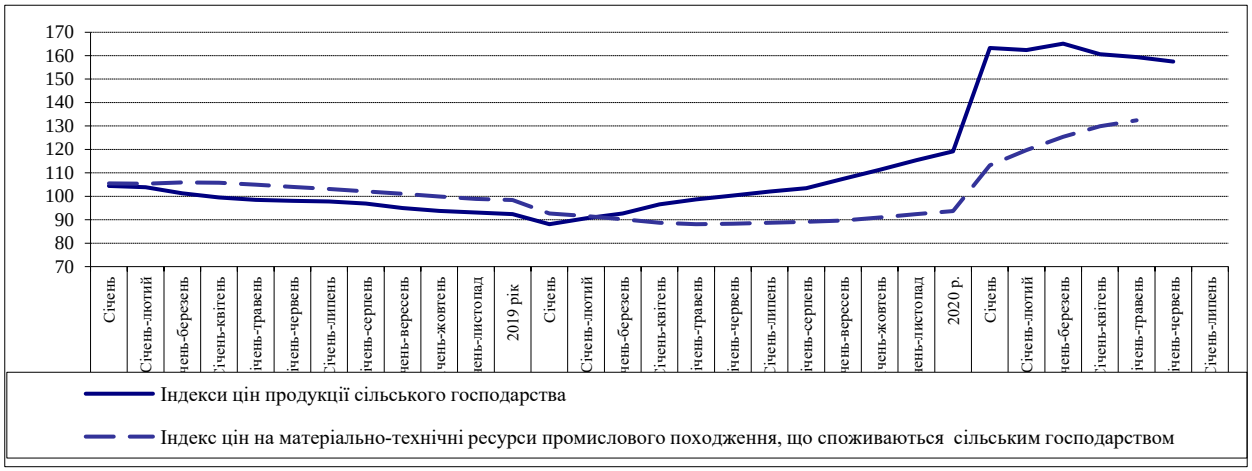

Рисунок 3.14 – Співвідношення між цінами на продукцію сільського господарства та цінами на матеріально-технічні ресурси промислового походження, що споживаються сільським господарством у 2019-2021 рр. *(до відповідного періоду минулого року, %)*

Джерело: Сформовано і розраховано на основі даних Державної служби статистики України. URL: https://www. ukrstat.gov.ua.

Виявлено певні кон'юнктурні особливості формування цін на окремі види продукції (рис. 15, 22).

1) Зернові та зернобобові

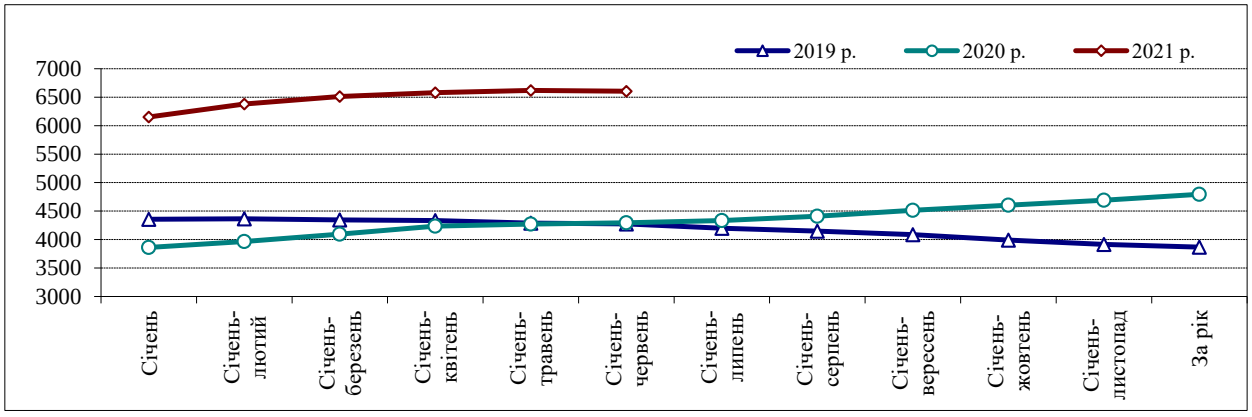

Рисунок 3.15 – Середня ціна на зернові та зернобобові культури, реалізовані підприємствами у 2019-2021 рр., грн/т

Джерело: Сформовано і розраховано на основі даних Державної служби статистики України. URL: https://www. ukrstat.gov.ua.

2) Олійні культури

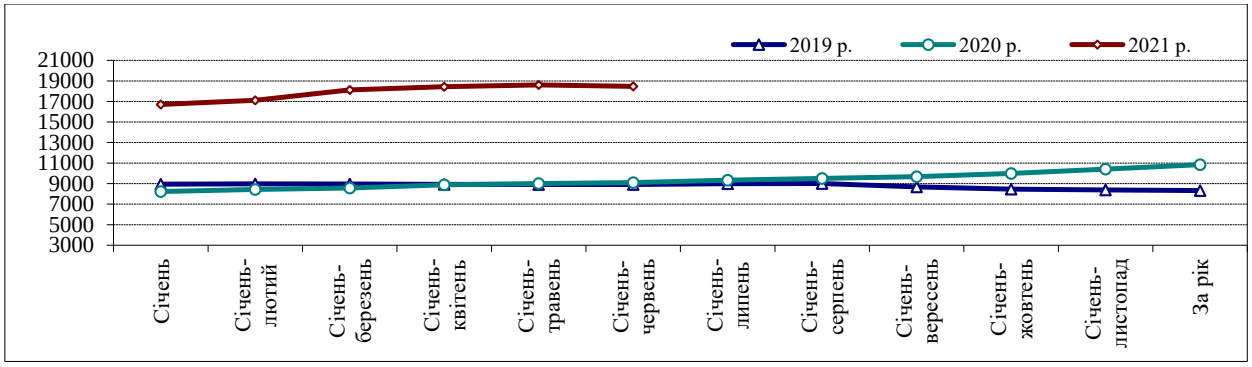

Рисунок 3.16 – Середня ціна на насіння олійних культур, реалізоване підприємствами у 2019-2021 рр., грн/т

Джерело: Сформовано і розраховано на основі даних Державної служби статистики України. URL: https://www. ukrstat.gov.ua.

3) Картопля

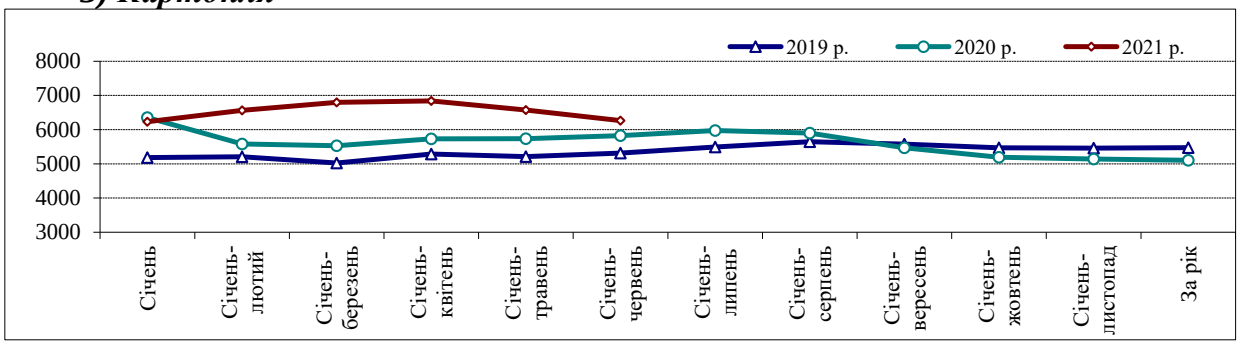

Рисунок 3.17 – Середня ціна на картоплю, реалізовану підприємствами у 2019-2021 рр., грн/т

Джерело: Сформовано і розраховано на основі даних Державної служби статистики України. URL: https://www. ukrstat.gov.ua.

4) Овочі

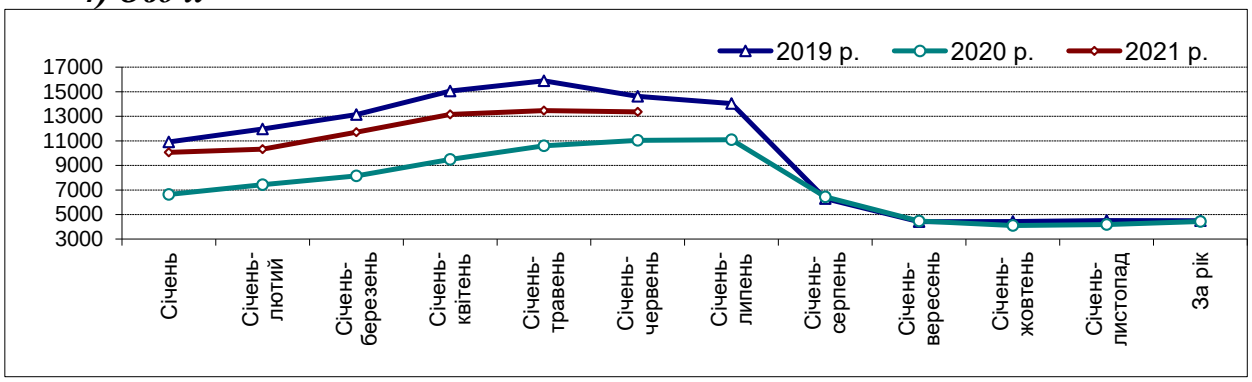

Рисунок 3.18 – Середня ціна на овочі, реалізовані підприємствами у 2019-2021 рр., грн/т

Джерело: Сформовано і розраховано на основі даних Державної служби статистики України. URL: https://www. ukrstat.gov.ua.

5) Плодові та ягідні культури

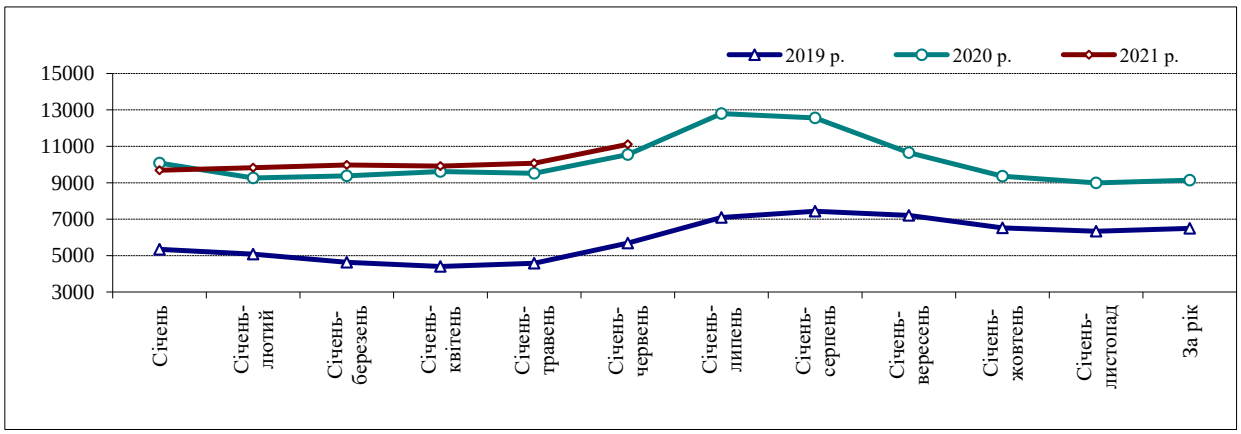

Рисунок 3.19 – Середня ціна на культури плодові та ягідні, реалізовані підприємствами у 2019-2021 рр., грн/т

Джерело: Сформовано і розраховано на основі даних Державної служби статистики України. URL: https://www. ukrstat.gov.ua.

6) Молоко

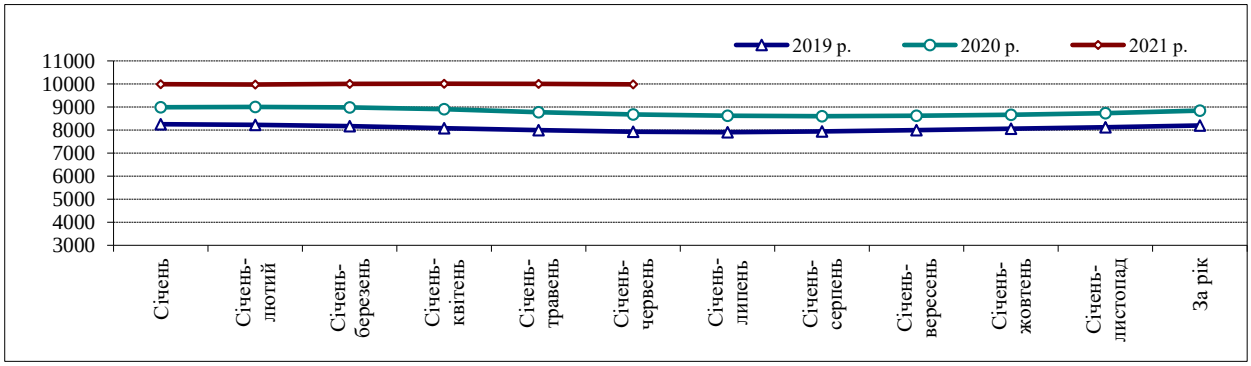

Рисунок 3.20 – Середня ціна на молоко, реалізоване підприємствами у 2019-2021 рр., грн/т

Джерело: Сформовано і розраховано на основі даних Державної служби статистики України: URL: https://www. ukrstat.gov.ua.

7) М'ясо

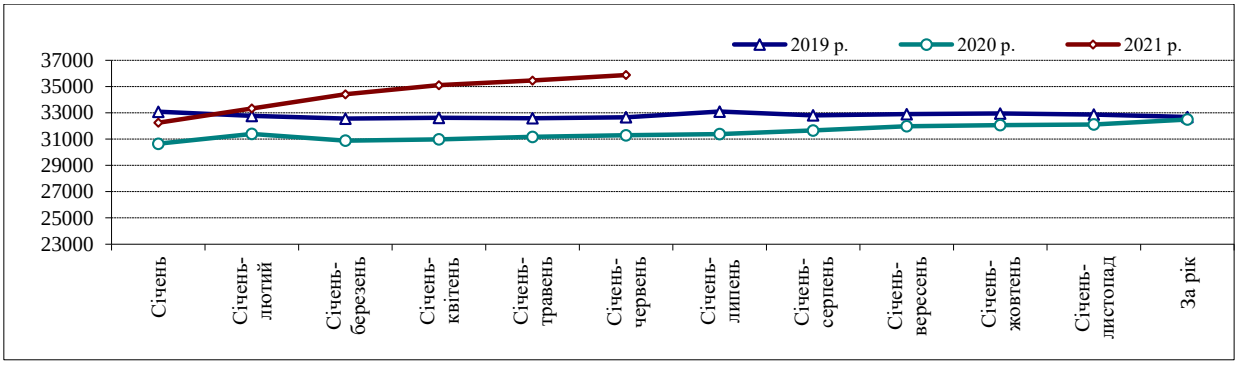

Рисунок 3.21 – Середня ціна на м'ясо сільськогосподарські тварини (у живій масі), реалізоване підприємствами у 2019-2021 рр., грн/т

Джерело: Сформовано і розраховано на основі даних Державної служби статистики України. URL: https://www. ukrstat.gov.ua.

8) Яйця

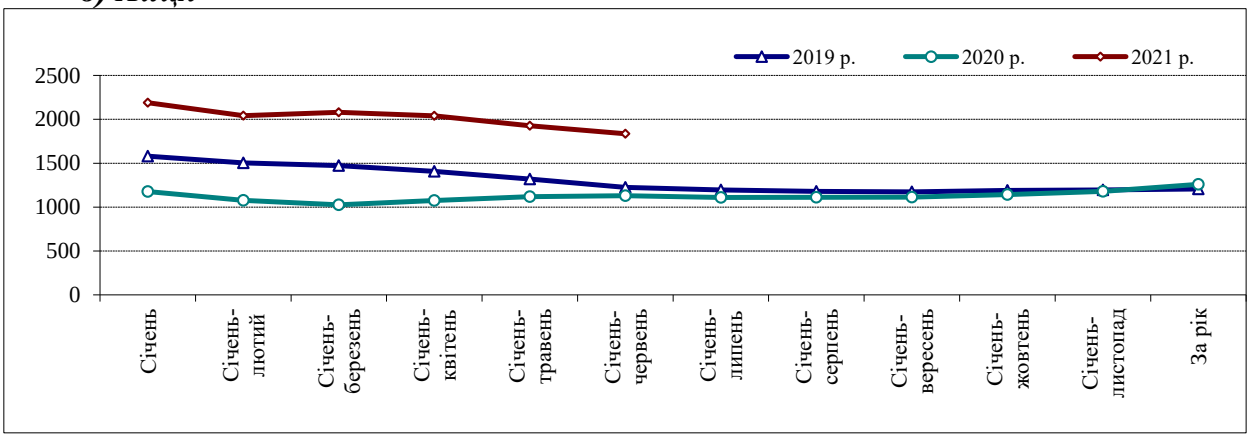

Рисунок 3.22 – Середня ціна на яйця, реалізовані підприємствами у 2019-2021 рр., грн./1000 шт.

Джерело: Сформовано і розраховано на основі даних Державної служби статистики України. URL: https://www. ukrstat.gov.ua.

Різноспрямованих змін набули індекси цін реалізації основних видів продукції (табл. 3.15).

Таблиця 3.15 – Індекси цін реалізації основних видів продукції, %

Період	Зернові та зерно-бобові	Насіння олійних	Карто-пля	Овочі	Пло-дові та ягі-дні	Сільсько-госпо-дар-ські тварини (у живій масі)	Молоко	Яйця, грн за тис.шт
У % до середніх цін 2018 р.								
Січень	100,9	96,1	138,4	245,4	105,7	99,2	108,6	98,8
Січень-лютий	101,2	96,4	139,0	269,1	100,5	98,3	108,2	94,0
Січень-березень	100,7	96,2	134,2	295,5	91,7	97,7	107,4	92,0
Січень-квітень	100,4	95,9	141,1	338,4	87,2	97,9	106,3	87,9
Січень-травень	99,4	95,6	139,1	357,3	90,6	97,8	105,1	82,4
Січень-червень	99,1	95,7	141,8	328,8	112,6	98,0	104,2	76,5
Січень-липень	97,3	96,6	146,6	315,5	140,3	99,3	103,9	74,7
Січень-серпень	96,2	96,8	150,7	141,5	147,1	98,4	104,4	73,7
Січень-вересень	94,7	93,2	148,8	99,4	142,7	98,7	105,2	73,3
Січень-жовтень	92,5	90,8	146,0	99,5	129,1	98,8	106,0	74,3
Січень-листопад	90,7	90,0	145,7	101,3	125,4	98,6	106,8	74,7
2019 рік	**89,6**	**89,3**	**146,1**	**101,1**	**128,5**	**98,0**	**107,8**	**75,4**
У % до середніх цін 2019 р.								
Січень	99,8	98,8	116,1	147,6	155,2	93,8	109,6	97,6
Січень-лютий	102,5	101,4	101,9	165,3	142,7	96,1	109,8	89,2
Січень-березень	105,9	102,9	101,0	181,2	144,4	94,5	109,5	85,0
Січень-квітень	109,5	106,7	104,7	210,9	148,0	94,8	108,6	89,2
Січень-травень	110,5	108,2	104,8	235,7	146,5	95,4	107,0	92,8
Січень-червень	111,0	109,4	106,4	245,6	162,5	95,7	105,8	93,6
Січень-липень	112,1	112,3	109,2	246,7	197,1	96,0	105,1	92,0
Січень-серпень	114,0	114,2	107,8	143,3	193,5	96,9	104,9	92,1
Січень-вересень	116,7	116,3	99,9	99,6	164,1	97,9	105,1	92,3
Січень-жовтень	119,0	120,1	94,9	91,3	144,1	98,1	105,7	94,7
Січень-листопад	121,3	125,2	93,9	93,0	138,5	98,3	106,5	97,7
2020 рік	**124,0**	**130,4**	**93,2**	**98,7**	**140,7**	**99,4**	**107,8**	**104,4**
У % до середніх цін 2020 р.								
Січень	128,3	153,9	122,1	226,7	106,0	99,2	113,0	174,0
Січень-лютий	133,1	157,7	128,6	232,7	107,5	102,6	112,9	162,2
Січень-березень	135,8	167,1	133,2	263,9	109,2	105,9	113,1	165,3
Січень-квітень	137,2	170,0	134,1	296,5	108,5	108,0	113,2	162,0
Січень-травень	138,1	171,5	128,8	303,5	110,2	109,1	113,2	153,1
Січень-червень	**137,8**	**170,2**	**122,7**	**301,3**	**121,5**	**110,4**	**112,9**	**145,9**

Джерело: Сформовано і розраховано на основі даних Державної служби статистики України. URL: https://www. ukrstat.gov.ua.

Формулюючи висновок щодо впливу карантинних обмежень на ефективність і розвиток аграрного сектору економіки України неодмінно слід враховувати національні особливості аграрної структури, про які зазначалося,

як-то: визначальна експортна орієнтація виробництва за його структурою і спеціалізацією; значне представлення особистого підприємницького сектору, який націлений на задоволення системи самозабезпечення українських сімей сільськогосподарською продукцією та продовольством; інституційна невизначеність щодо спроможності держави системно підтримувати виробників за форс-мажорних обставин, а також споживачів − за умов зниження доступності продовольства.

Найбільш видимі неспроможності й дисфункціонали набули прояву у системі доступу виробників до каналів збуту продукції, а споживачів − до деяких торговельних мереж. Проте, що важливо знову відзначити, «рятівним кругом» для українського споживача став фактор забезпечення, який завдяки характерній для українського суспільства інституційній пам'яті набув статусу неформального інституту ринку. Завдяки неформальному перерозподілу продовольства між родичами, членами сімей, які проживають у селі та містянами, на базовому рівні продовольча безпека завжди гарантована. В цьому контексті необхідно довести тезу про наявність такого запобіжника, як інститут самозабезпечення продовольством, який характерний для нашої країни у статусі національних традицій, ексклюзивного способу виживання населення у складних соціально-економічних умовах.

3.3 Соціально-економічні показники діяльності підприємств сільського, лісового та рибного господарства

Ковідний період функціонування аграрного сектору економіки позначився на розвитку підприємницької діяльності, а саме – активності та ефективності підприємств. Об'єктивно відповідно до динаміки статистичних оцінок кількості-складу господарських формувань відзначається зменшення їх кількості у 2020 році порівняно з 2019-м, тоді як у 2019 році до 2018-го відбулося збільшення (табл. 3.16).

Таблиця 3.16 – Кількість активних підприємств за регіонами України галузі сільське, лісове та рибне господарство (на 1 листопада)

Показник	2018	2019	2020	2019 до 2018, +, -	2021 до 2020, +, -
Україна	**51343**	**51537**	**50347**	**194**	**-1190**
Вінницька	2832	2888	2868	56	-20
Волинська	1036	1042	963	6	-79
Дніпропетровська	4243	4303	4278	60	-25
Донецька	1362	1370	1295	8	-75
Житомирська	1321	1357	1328	36	-29
Закарпатська	1177	1105	1040	-72	-65
Запорізька	2862	2849	2781	-13	-68
Івано-Франківська	956	952	891	-4	-61
Київська	2640	2766	2646	126	-120
Кіровоградська	3406	3475	3439	69	-36
Луганська	1062	1082	1065	20	-17
Львівська	1509	1555	1530	46	-25
Миколаївська	4077	3944	3910	-133	-34
Одеська	4950	4615	4370	-335	-245
Полтавська	2739	2781	2780	42	-1
Рівненська	781	802	791	21	-11
Сумська	1210	1259	1254	49	-5
Тернопільська	1193	1237	1160	44	-77
Харківська	2202	2237	2254	35	17
Херсонська	2677	2598	2494	-79	-104
Хмельницька	1733	1755	1752	22	-3
Черкаська	2251	2331	2267	80	-64
Чернівецька	850	809	782	-41	-27
Чернігівська	1385	1411	1390	26	-21
м.Київ	889	1014	1019	125	5

Джерело: Сформовано і розраховано на основі даних Державної служби статистики України. URL: https://www. ukrstat.gov.ua.

Кількість активних підприємств у галузі сільське, лісове та рибне господарство станом на 1 листопада будь-якого року з наявних змінюється головним чином залежно від результативності господарювання, реалізації мотивацій підприємців до різних реструктуризації і трансформації тощо. Карантинні обмеження щодо запобігання поширенню COVID-19 в останні два роки стали одним, проте не основним чинником сприяння змінам у кількості підприємств (рис. 3.23).

Окреслена причина певною мірою опосередковує формування мотивації до дій, які пов'язані зі створенням-ліквідацією підприємства тощо. Тому, звідси, що зміни кількості активних підприємств відбулися, але як наслідок

впливу не обмежувальних карантинних заходів, а ринкових, господарських соціально-економічних трансакцій. Переважно констатуємо перерозподіл власності і капіталу у результаті таких їх трансакцій, як злиття-поглинання, проте актуально виділяємо факт того, що зі зміною інституційних умов господарської і, головним чином, ринкової діяльності за наслідком обмеження доступу до каналів збуту продуктів кількість підприємств зменшилася. Показово, що, доприкладу, станом на 1 листопада 2021 року порівняно з відповідним періодом 2012 року тенденції зменшення кількості підприємств по регіонах актуалізувалися (рис. 3.23).

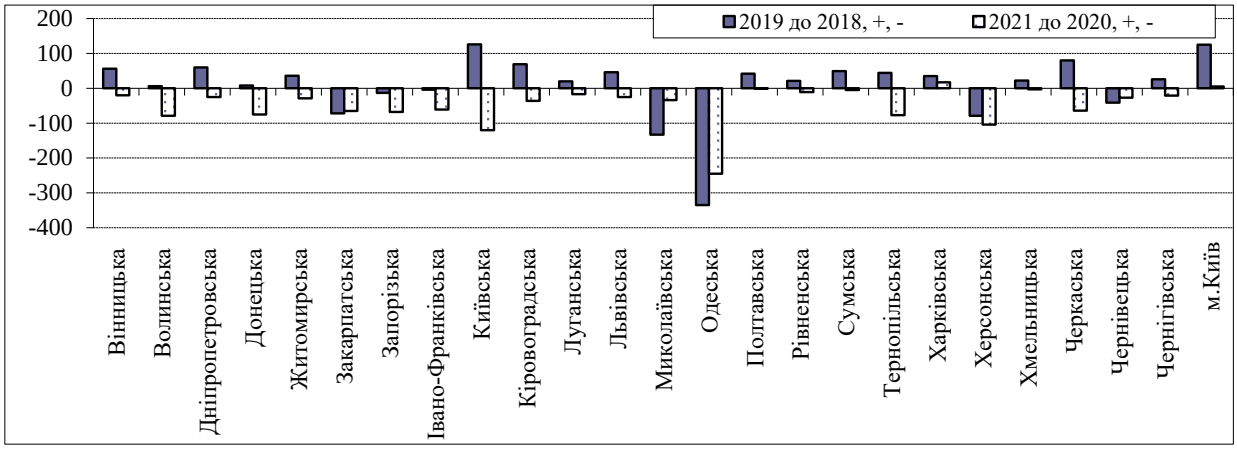

Рисунок 3.23 – Зміна кількості активних підприємств за регіонами

Джерело: Сформовано і розраховано на основі даних Державної служби статистики України. URL: https://www. ukrstat.gov.ua.

Найважливішим аспектом розвитку аграрного підприємництва в період 2019-2020 рр. виявилися зайнятість, залучення персоналу до роботи. Відповідно має місце коливання кількості штатних працівників (табл. 3.17; рис. 3.24).

Таблиця 3.17 – Кількість штатних працівників галузі сільське, лісове та рибне господарство, тис. осіб

Рік	Січень	Лютий	Березень	Квітень	Травень	Червень	Липень	Серпень	Вересень	Жовтень	Листопад	Грудень
2019	408	405	421	450	460	465	468	466	465	457	430	392
2020	377	377	396	410	420	426	432	430	432	429	410	378
2021	360	358	371	401	411	417						

Джерело: Сформовано і розраховано на основі даних Державної служби статистики України: URL: https://www. ukrstat.gov.ua.

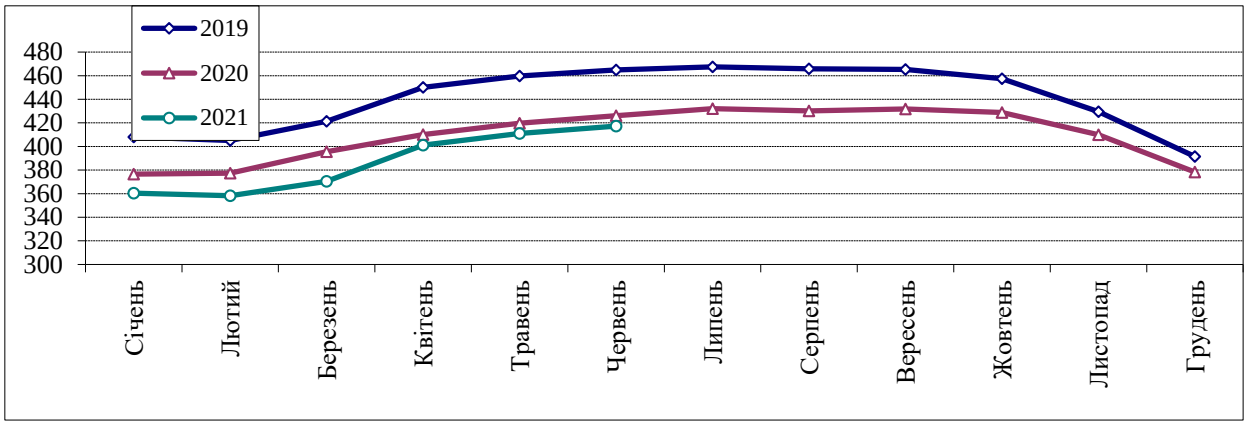

Рисунок 3.24 – Динаміка змін чисельності працівників, тис. осіб

Джерело: Сформовано і розраховано на основі даних Державної служби статистики України: URL: https://www. ukrstat.gov.ua

Серед причин вбачаємо у меншою мірою вплив карантинних заходів і значніший – особливостей функціонування галузі (сезонність) та структури національного сільського господарства, у якому переважає рослинницька спеціалізація виробників. Оскільки виробництву притаманний сезонний характер обсяг залучення робочої сили у виробничо-господарську систему сільськогосподарських підприємств прив'язаний до технологічного періоду виробництва. Зокрема у рослинництві такий припадає на місяці, в які пандемія пішла на спад, роботи під відкритим небом у полі стали безпечними, на відміну, від тваринницьких комплексів, де можливе скупчення людей.

Логічними до тенденцій розвитку економіки ефективності сільськогосподарської діяльності виявляються зміни заробітної плати (табл. 3.18; рис. 3.25).

Таблиця 3.18 – Середня заробітна плата (з розрахунку на одного штатного працівника) за місяць, грн

Рік	Січень	Лютий	Березень	Квітень	Травень	Червень	Липень	Серпень	Вересень	Жовтень	Листопад	Грудень
2019	7555	7504	8217	8917	8683	8831	9875	8796	9524	9564	9111	9412
2020	8542	8390	9105	10140	8965	9508	10478	9552	10479	10473	10397	10841
2021	9565	9596	10685	12451	11801	11875						

Джерело: Сформовано і розраховано на основі даних Державної служби статистики України: URL: https://www. ukrstat.gov.ua.

Протягом 2020-2021 рр. (рис. 3.25) середньомісячна заробітна плата з розрахунку на одного працівника кардинально не змінилася і становила у середньому близько 10000 грн.

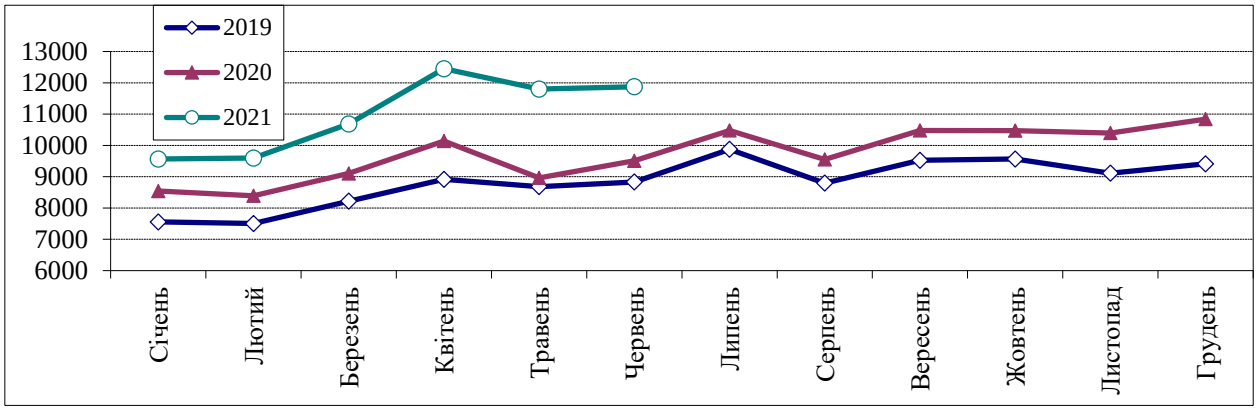

Рисунок 3.25 – Зміни рівня середньомісячної заробітної плати працівників, грн/місяць

Джерело: Сформовано і розраховано на основі даних Державної служби статистики України. URL: https://www. ukrstat.gov.ua.

Результативним за рівнем рентабельності у 2020 році відзначено підсумок підприємницької діяльності у продуктовому вимірі (табл. 3.19).

Особливо відчутні економічні результати за рівнем ефективності виявилися у рослинництві – рентабельним були всі культури окрім буряків цукрових та винограду. Вважаємо, що підприємства через автономізацію витрат або їх відкладення за невизначеності певним чином забезпечити оптимальну собівартість виробництва, а сприятливі кон'юнктурні умови, зокрема експо-

рту, посприяли підвищенню дохідності виробництва, хоча на загальному рівні (табл. 3.20) фінансові результати дещо погіршилися у 2020-му порівняно з 2019 роком (рис. 3.26).

Таблиця 3.19 – Рівень рентабельності виробництва продукції сільського господарства, %

Показник	Рік				
	2016	2017	2018	2019	2020
Культури зернові та зернобобові	37,8	25,0	24,7	11,8	20,0
пшениця	31,7	26,8	24,6	7,3	21,5
ячмінь	25,4	24,0	25,6	2,3	12,1
кукурудза	45,7	23,7	27,2	17,8	21,3
Соняшник	61,9	41,3	32,5	23,5	39,4
Соя	52,0	28,8	21,0	13,3	30,2
Ріпак	44,9	43,6	31,1	9,4	17,2
Буряки цукрові	24,6	12,4	-11,4	-15,4	-13,5
Культури овочеві	15,3	9,9	13,3	2,8	8,0
Картопля	0,6	10,0	6,8	15,4	11,0
Культури плодові та ягідні	25,0	35,4	6,4	6,2	19,0
Виноград	71,4	51,6	22,6	-7,2	-16,2
Молоко	18,6	26,9	16,1	20,6	20,4
Велика рогата худоба на м’ясо	-23,2	3,4	-17,7	-27,1	-24,2
Свині на м’ясо	-4,1	3,5	6,9	4,7	2,6
Яйця птиці свійської	0,5	-9,0	5,4	-23,5	-19,2

Джерело: Сформовано і розраховано на основі даних Державної служби статистики України. URL: https://www. ukrstat.gov.ua.

Таблиця 3.20 – Фінансові результати галузі сільське, лісове та рибне господарство

Показник	2018	2019	2020
Фінансові результати до оподаткування, млрд грн	71,5	94,0	81,8
Чистий прибуток, млрд грн	71,0	93,3	81,1
Рівень рентабельності операційної діяльності, %	18,3	19,2	18,4
Рівень рентабельності всієї діяльності, %	13,7	16,1	13,5

Джерело: Сформовано і розраховано на основі даних Державної служби статистики України: URL: https://www. ukrstat.gov.ua.

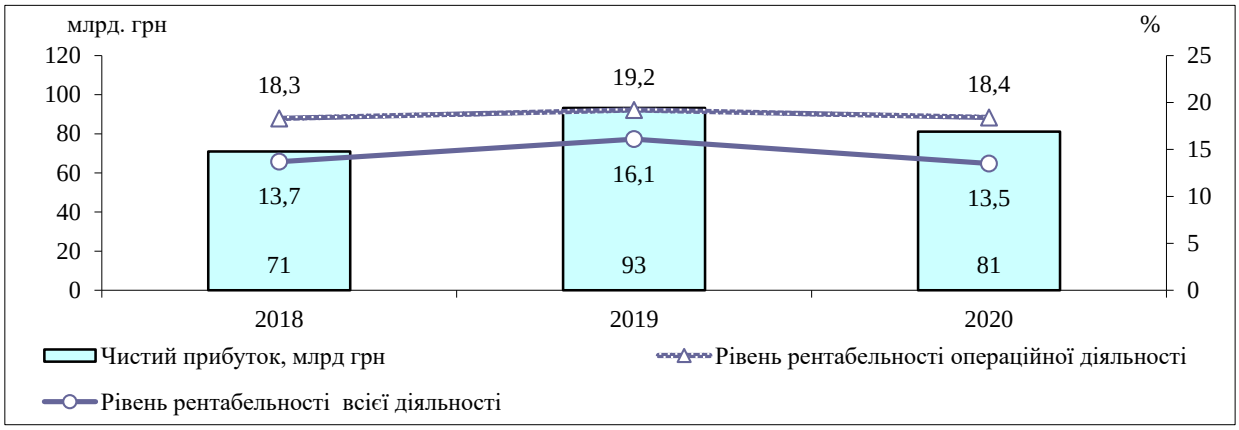

Рисунок 3.26 – Фінансові результати галузі сільське, лісове та рибне господарство

Джерело: Сформовано і розраховано на основі даних Державної служби статистики України: URL: https://www. ukrstat.gov.ua.

Відповідним чином сформувався рівень рентабельності діяльності (рис. 3.27).

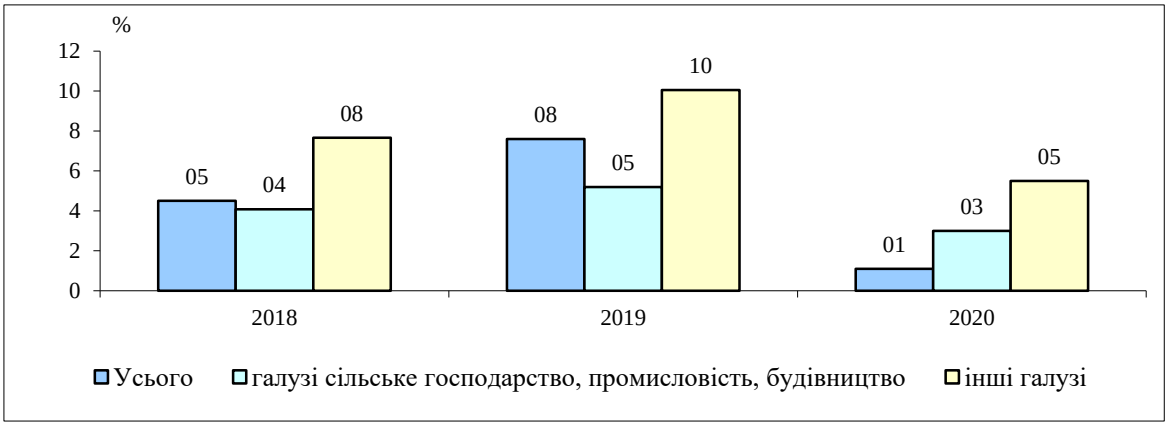

Рисунок 3.27 – Рівень рентабельності усієї діяльності, %

Джерело: Сформовано і розраховано на основі даних Державної служби статистики України. URL: https://www. ukrstat.gov.ua

У структурних оцінках ефективності підприємницької діяльності слід звернути увагу на канали руху продуктів (табл. 3.21 і 3.22).

Таблиця 3.21 – Рух продукції сільського господарства у підприємствах за видами, 2018 р.

	Продано переробним підприємствам	переоблено на власних потужностях та переданої для переробления на давальницьких засадах	Реалізовано на ринках	Реалізовано населенню в рахунок оплати праці та земельні/майнові паї	витраченої на годівлю сільськогосподарських тварин	витрачено для посіву (посадки, інкубації)	втрачено при зберіганні	інша реалізація
Зернові	13,9	5,9	20,5	1,9	2,5	3,3	0,8	51,3
пшениця	13,5	5,6	19,2	3,0	2,0	5,6	0,4	50,7
кукурудза	14,5	5,5	21,4	0,9	2,2	0,7	1,1	53,7
ячмінь	11,5	6,9	19,0	3,1	5,4	6,5	0,4	47,1
Інші зернові	15,2	9,9	24,4	0,9	4,1	7,1	1,7	36,6
Боби сої	16,5	5,7	24,4	0,3	1,6	5,8	1,6	44,0
Ріпак	18,7	0,2	26,5	0,3	0,1	0,5	0,6	53,2
Соняшник	19,2	3,8	21,4	0,4	0,1	0,5	1,0	53,4
Ц/б	26,5	51,8	6,6	0,0	0,0	0,0	0,5	14,6
Картопля	16,0	2,7	36,1	0,0	2,5	10,5	6,3	25,9
Овочі	32,9	3,6	7,9	0,6	1,6	0,2	7,2	46,0
Плоди, ягоди, виноград	54,3	10,1	15,6	0,1	0,1		0,6	19,3
Тварини сільськогосподарські живі	21,2	51,3	17,5	0,2	0,1		0,4	9,3
ВРХ	66,2	3,4	12,3	0,7	0,1		0,0	17,4
свині	57,5	4,9	21,2	0,2	0,5		0,2	15,5
птиці	6,2	76,2	9,3	0,2	0,0		0,5	7,6
Молоко	77,9	1,2	5,6	0,3	5,9		0,0	9,1
Яйця	0,4	1,9	60,7	0,0	0,0	7,2	0,1	29,7

Джерело: Сформовано і розраховано на основі даних Державної служби статистики України. URL: https://www. ukrstat.gov.ua.

У 2020 році порівняно з 2009-м спостерігалася певна реструктуризація на каналах реалізації продукції, що зокрема стало наслідком впливу карантинних обмежень зі стримування пандемії COVID-19.

Таблиця 3.22 – Рух продукції сільського господарства за видами в підприємствах у 2020 році

	Продано переробним підприємствам	перероблено на власних потужностях та передано для переробки на давальницьких засадах	Реалізовано на ринках	Реалізовано населенню в рахунок оплати праці та земельні/майнові паї	витрачено на годівлю сільськогосподарських тварин	витрачено для посіву (посадки, інкубації)	втрачено при зберіганні	інша реалізація
Зернові	12,8	5,6	21,6	1,5	2,7	2,9	0,6	52,4
пшениця								0,0
кукурудза	12,9	4,5	21,4	2,5	2,2	5,7	0,3	50,4
ячмінь	12,7	6,0	22,5	0,7	2,4	0,4	0,7	54,7
Іінші зернові	9,5	7,1	18,8	2,0	5,6	4,8	0,4	51,8
Боби сої	13,1	9,2	25,9	0,1	1,7	3,9	0,4	45,8
Ріпак	14,9	0,8	30,5	0,4	0,1	0,8	0,5	52,0
Соняшник	16,7	2,9	22,4	0,4	0,1	0,5	0,7	56,3
Ц/б	35,7	52,3	4,9	0,0	0,0	0,0	0,8	6,3
Картопля	12,5	3,0	24,5	0,0	1,6	13,2	3,2	42,1
Овочі	24,5	4,0	5,6	0,0	0,9	0,1	3,0	62,0
Плоди, ягоди, виноград	27,4	24,6	20,2	0,1	0,2		0,4	27,2
Тварини сільськогосподарські живі	22,2	62,4	5,4	0,1	0,0		0,0	9,9
ВРХ	67,7	2,7	10,4	0,0	0,0		0,0	19,2
свині	57,5	7,5	11,5	0,0	0,0		0,0	23,5
Молоко	79,0	0,7	5,8	0,1	5,7		0,0	8,7
Яйця	0,2	0,1	74,3	0,0	0,0	7,4	0,3	17,6

Джерело: Сформовано і розраховано на основі даних Державної служби статистики України. URL: https://www. ukrstat.gov.ua.

Позиціонуючи оцінки розвитку аграрного сектору економіки України в умовах пандемії COVID-19 з аналізом впливу обмежувальних карантинних заходів для її стримування потрібно виділити національні особливості аграрної структури і сільського розвитку, які кардинально відрізняються від світових: у макроекономічному аспекті – експортоорієнтованість галузі; зайнятість – приховані доходи; ринок – самозабезпечення продовольством; підприємництво – значна частка незареєстрованого бізнесу в індивідуальному секторі.

Обмежений або більшою мірою незначний вплив обмежувальних карантинних заходів боротьби з пандемією на розвиток аграрного сектору національної економіки безпосередньо пов'язаний із структурою галузі та господарської спеціалізації підприємств. Головним чином важливий той факт, що галузь вузькоспеціалізована – зосереджена на виробництво невеликої кількості максимально експортоорієнтованих, високомаржинальних культур і вирізняється сировинним характером. Тобто, якщо розглядати таку модель господарювання з позиції ефективності, то завдяки високому стабільному попиту на експортні культури, а також продукти їх переробки (соняшникова олія) виробники отримали порівняно незначні втрати.

Ключові проблеми, що виникають унаслідок карантинних обмежень і стосуються аграрного сектору пов'язані із втратою окремих каналів збуту сільськогосподарської продукції та продовольства малими виробниками. Зокрема для малих фермерів, які представлені у сегменті нішевих продуктів тимчасово було закрито доступ до ринків, що вплинуло як на їх доходи, так і на подальші перспективи функціонування. Доприкладу, значних збитків зазнали виробники ранньої городини. Тобто, у структурі агропродовольчого ринку виявилися абсолютно незахищені сегменти господарювання, в яких переважно представлені неформалізовані суб'єкти.

Найнегативнішим виявився вплив карантинних обмежень на виробництво трудомістких видів сільськогосподарської продукції і продовольства, особливо в секторах зі значною часткою ручної праці. Часткове тимчасове розірвання виробничо-збутових ланцюжків у сегменті малих форм господарювання з обмеженням доступу таких до організованого ринку стало суттєвою проблемою їх господарської діяльності.

РОЗДІЛ 4
ВПЛИВ ПОШИРЕННЯ ПАНДЕМІЇ COVID-19 ТА КАРАНТИННИХ ОБМЕЖЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З НИМ, НА ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ АГРАРНОГО СЕКТОРУ

4.1 Оцінка змін експортно-імпортної діяльності аграрного сектора України

На сьогодні спад світової економіки внаслідок негативного впливу пандемічних обмежень через поширення інфекційного захворювання COVID-19 спричинив наявність реальних ризиків та загроз продовольчій безпеці на світовому рівні. Україна як держава, у якої сільське господарство є однією з пріоритетних галузей розвитку економіки, має усі передумови для формування конкурентних переваг та спроможна стати однією з країн-лідерів на світовому продовольчому ринку. Цьому сприяють наявні природні та кліматичні умови, родючі земельні ресурси (основна площа сільськогосподарських угідь України, а саме 67,7% (27,8 млн га) знаходиться під чорноземами, що становить 8,7% від їх світових площ), геостратегічне положення, людські ресурси (30,7% населення України проживає в сільській місцевості) та високий науковий потенціал, а природно-кліматичні умови на її території сприяють розвитку сільського господарства та виробництву великих обсягів якісних аграрних продуктів.

Сільське господарство знаходиться в національному господарстві на провідних позиціях за ознаками виробництва, зайнятості, прибутковості та експорту. В 2020 р. експорт продукції сільського господарства зріс більше ніж у 2,25 раза порівняно з 2010 р.: до 22,179 млрд дол. США проти 9,850 млрд у 2010 р. У результаті питома вага сільського господарства та переробної промисловості в загальній структурі експорту товарів з України в 2020 р. досягла 45,1% проти 19,4% в 2010 р. [71], тобто майже чверть українського експорту – це агропродовольча продукція.

Криза, спричинена поширенням пандемії COVID-19, є незвичайною, оскільки вона призвела до суттєвих змін не тільки в характері економічного розвитку, а взагалі до змін способу життя всього суспільства. Зміни торкнулися всіх сфер життєдіяльності та всіх видів економічної діяльності. Відносно низький зовнішній попит та протекціонізм з боку окремих торговельних партнерів, зважаючи на те, що економічна й соціальна діяльність у більшості країн відбувалася в умовах боротьби з пандемією COVID-19, загострили наявні виробничі проблеми в різних країнах. Це обумовило негативні результати зовнішньоекономічної діяльності, ураховуючи експортоорієнтованість аграрного сектору економіки України. До цього додався фактор меншого обсягу врожаю сільськогосподарських культур та погіршення зовнішньоекономічної кон'юнктури на окремі види товарів українського експорту (зокрема кукурудзу, добрива).

Вітчизняний аграрний сектор, будучи одним із визначальних у формуванні національного ВВП, у значній мірі є сировинно-екпортною галуззю, тому залежить від зовнішньоекономічної кон'юнктури ринкового попиту, на який вплинули обмеження, пов'язані із поширенням пандемії COVID-19 та запровадженням карантинних заходів, на глобальному рівні. Зокрема це такі: обмеження торгових трансакцій між державами, обмежувальні заходи щодо переміщення вантажів, закриття агропродовольчих ринків тощо. В першій половині 2020 р. відбулося безпрецедентне зниження вартості нафти на світових ринках. У 2021 р. ця тенденція продовжилася – посилилася нерівномірність економічного зростання між розвиненими країнами та країнами, що розвивається через поширення нових варіантів вірусу та різницю у темпах вакцинації У результаті, погіршилися очікування щодо світового попиту на нафту. Разом з угодою ОПЕК+ про нарощування видобутку це призвело до здешевлення нафти. І хоча пально-мастильні матеріали є суттєвою статтею витрат для сільськогосподарського виробника, проте ми схильні оцінювати це явище як негативний чинник. Зниження ціни на нафту призвело до різкого

зменшення імпорту, в т. ч. й агропродовольчої продукції, країнами, які отримували валюту за рахунок видобутку і експорту нафти. Серед таких країн є великі імпортери української сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, наприклад Єгипет, ОАЕ тощо. За рахунок скорочення надходження валютної виручки від продажу нафти і ще суттєвіше від скорочення діяльності туристичної галузі призвело до зниження обсягів споживання в цих країнах. Окрім зовнішніх шоків необхідно виокремити чинники внутрішнього впливу, такі як зміна споживчих настроїв і структури споживчого попиту, зниження платоспроможного попиту, скорочення обсягів виробництва, у т. ч. у постачальників ресурсів для сільського господарства, зростання цін на ресурси і сировину, примусове усування від роботи інфікованих працівників або працівників, які контактували з інфікованими – що в свою чергу призвело до скорочення обсягів виробництва тощо.

Невизначеність у ланцюгах поставок агропродовольчої продукції, загальний економічний спад поставили доходи від зовнішньоторговельної діяльності під загрозу (табл. 4.1).

Таблиця 4.1 – Динаміка зовнішньої торгівлі України агропродовольчою продукцією**,** *млн дол. США*

Показники	Експорт			імпорт			сальдо		
	Роки								
	2019	2020	2021	2019	2020	2021	2019	2020	2021
Січень	1735	1982	1282	435	504	331	1300	1478	951
Лютий	1725	1736	1863	485	559	617	1241	1176	1246
Березень	1883	1925	1852	514	623	773	1368	1301	1079
Квітень	1711	1824	1996	455	467	610	1256	1357	1386
Травень	1838	1592	2012	416	413	611	1422	1179	1401
Червень	1263	1200	1588	346	466	540	918	734	1048
Липень	1718	1440		416	477		1302	963	
Серпень	1920	1977		392	474		1527	1503	
Вересень	1838	1789		443	502		1395	1287	
Жовтень	2274	2122		548	607		1727	1515	
Листопад	2152	2396		590	647		1562	1749	
Грудень	2087	2197		697	758		1391	1439	

Продовження табл. 4.1

Разом за січень-червень відповідного року	12175	12278	12614	4670	5052	5503	9524	9246	9132
Січень-червень у % до попереднього року	х	100,8	102,7	х	108,2	108,9	х	97,1	98,8
Разом за рік	22144	22179	х	5736	6498	х	16408	15681	х
2020 р. у % до 2019 р.	119,0	100,2	х	92,4	113,3	х	121,0	95,6	х

Джерело: Розраховано авторами за даними Державної служби статистики України [1].

Як видно з табл. 4.1 та рис. 4.1 обсяги експорту агропродовольчою продукцією в 2020 р. в порівнянні з 2019 р. практично не змінилися – ріст лише на 0,2% або 35 млн. дол. США. В той час як у 2015-2019 рр. середньорічне значення темпів зростання експорту становило 11,2%, а у 2019 р. – 19,0%. Таким чином доцільно зробити висновок про негативний вплив поширення пандемії та запровадження обмежувальних карантинних заходів на експорт вітчизняної агропродовольчої продукції.

Протилежна тенденція в аналізований період спостерігалася в імпортній сфері. У 2020 р. обсяги імпорту агропродовольчої продукції в порівнянні з попереднім 2019 р. зросли аж на 13,3%. І це в той час, коли за попередні 2015-2019 рр. середньорічне значення темпів зростання імпорту становило 8,0%, а у 2019 р. взагалі відбулося його суттєве скорочення на 7,6%.

Таке безпрецедентне перевищення темпів зростання обсягів імпорту та сповільнення експорту призвело до суттєвого погіршення зовнішньоторговельного балансу агропродовольчої продукції – вперше за останнє десятиліття сальдо зовнішньої торгівлі агропродовольчою продукцією зменшилося, хоча й залишилося позитивним (див. табл. 4.1). Такі темпи росту імпорту свідчать про незадоволення внутрішнього споживчого попиту вітчизняними виробниками агропродовольчої продукції, як за кількістю, якістю й ціною. В подальшому такі тенденції матимуть негативний вплив – зниження конкурентоспроможності вітчизняного виробника, втрата ним частки ринку, що в свою чергу

призведе до ще гірших віддалених наслідків, як-то зниження обсягів виробництва в силу зниження попиту, а відтак доходів, прибутку, звільнення працівників тощо.

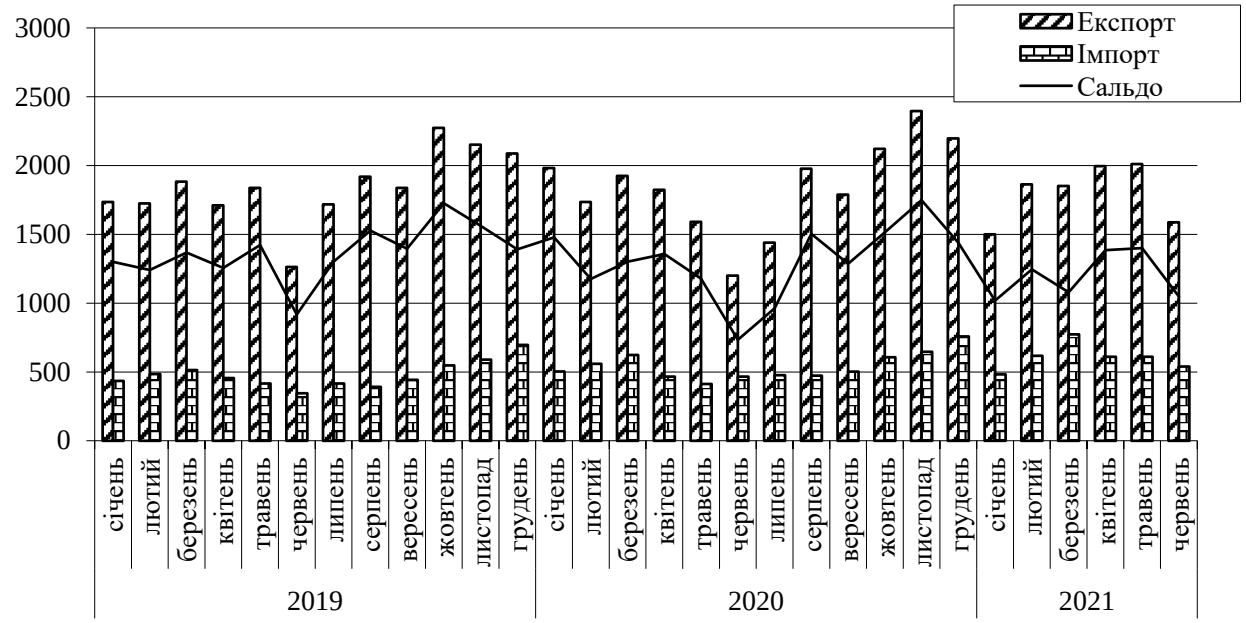

Рисунок 4.1 – Експорт та імпорт агропродовольчої продукції (групи 1-24) України, *млн дол. США*

Джерело: Сформовано авторами за даними Державної служби статистики України [71].

Приріст експорту агропродовольчої продукції на 0,2% у 2020 р. значною мірою забезпечувався продуктами переробки сільськогосподарської продукції, а саме жирами та оліями тваринного або рослинного походження (зростання на 21,4%) та готовими харчовими продуктами (ріст на 4,4%).

Що стосується сировинної (сільськогосподарської) продукції, то як по продукції тваринного, так і рослинного походження спостерігається суттєве зниження. Приріст був зафіксований лише по рибі та ракоподібних (26,0%), шелаку природньому (57,4%). По решті найменувань сільськогосподарської продукції спостерігалося зниження експортних поставок. Найбільше скорочення було характерне для експорту насіння і плодів олійних культур (на 28,1%), продукції борошномельно-круп'яної промисловості (на 23,6%), живих тварин (на 17,6%), живих дерев та інших рослин (на 11,7%), овочів (8,8%), м'яса та їстівних субпродуктів (8,4%) (табл. 4.2).

Таблиця 4.2 – Експорт агропродовольчої продукції за видами,
млн дол. США

Показник	2019 р.	січень-червень 2019 р.	2020 р.	січень-червень 2020 р.	січень-червень 2021 р.	2020 р. у % до 2019 р.	січень-червень 2020 р. у % до січня-червня 2019 р.	січень-червень 2021 р. у % до січня-червня 2020 р.	січень-червень 2021 р. у % до січня-червня 2019 р.
Експорт усього	**50054,6**	**24467,4**	**49191,8**	**22894,2**	**19093,9**	**98,3**	**93,6**	**83,4**	**78,0**
в т.ч. група 1-24:	***22144,2***	***10155,6***	***22179,4***	***10257,7***	***10593,1***	***100,2***	***101,0***	***103,3***	***104,3***
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	1276,9	661,1	1188,2	568,8	599,0	93,1	86,0	105,3	90,6
01 живі тварини	62,5	30,5	51,5	23,2	19,1	82,4	76,1	82,2	62,5
02 м'ясо та їстівні субпродукти	711,8	363,4	652,1	319,3	373,3	91,6	87,9	116,9	102,7
03 риба і ракоподібні	33,5	12,1	42,2	14,0	16,0	126,0	115,9	114,0	132,2
04 молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед	453,9	247,6	426,5	205,5	178,1	94,0	83,0	86,7	71,9
05 інші продукти тваринного походження	15,1	7,3	15,8	6,8	12,6	104,7	93,2	184,8	172,3
II. Продукти рослинного походження	12914,6	5501,5	11883,2	5144,0	5046,7	92,0	93,5	98,1	91,7
06 живі дерева та інші рослини	6,5	3,5	5,7	2,8	4,0	88,3	81,0	142,0	115,0
07 овочі	184,4	78,5	168,1	64,7	65,9	91,2	82,4	101,9	84,0
08 їстівні плоди та горіхи	260,2	115,9	238,4	94,8	104,9	91,6	81,8	110,7	90,5
09 кава, чай	11,8	5,5	15,0	6,8	6,6	127,2	124,2	97,3	120,9
10 зернові культури	9633,4	4528,0	9410,7	4505,4	4447,7	97,7	99,5	98,7	98,2
11 продукція борошномельно-круп'яної промисловості	202,2	106,6	154,5	90,3	73,2	76,4	84,7	81,0	68,7
12 насіння і плоди олійних рослин	2563,3	634,0	1842,4	344,6	332,7	71,9	54,4	96,6	52,5
13 шелак природний	0,6	0,4	0,9	0,4	1,8	157,4	104,9	439,9	461,3
14 рослинні матеріали для виготовлення	52,3	29,3	47,4	34,2	9,7	90,7	116,7	28,4	33,2
III. 15 Жири та олії тваринного або рослинного походження	4732,2	2382,4	5746,9	2930,7	3297,9	121,4	123,0	112,5	138,4
IV. Готові харчові продукти	3220,5	1610,6	3361,0	1614,1	1868,3	104,4	100,2	115,7	116,0

Продовження табл. 4.2

16 продукти з м'яса, риби	22,8	8,6	22,6	8,8	11,4	99,0	102,5	129,5	132,7
17 цукор і кондитерські вироби з цукру	254,4	154,8	250,3	109,4	114,1	98,4	70,7	104,3	73,7
18 какао та продукти з нього	204,5	89,2	201,4	80,4	102,4	98,5	90,1	127,5	114,8
19 готові продукти із зерна	269,3	122,5	313,1	135,2	188,9	116,3	110,4	139,7	154,2
20 продукти переробки овочів	191,7	100,0	172,6	77,2	77,6	90,1	77,2	100,6	77,6
21 різні харчові продукти	142,7	68,6	159,6	80,0	90,2	111,8	116,7	112,8	131,5
22 алкогольні і безалкогольні напої та оцет	210,8	95,6	223,7	95,8	146,3	106,1	100,3	152,7	153,1
23 залишки і відходи харчової промисловості	1486,3	796,7	1576,5	817,0	938,1	106,1	102,6	114,8	117,7
24 тютюн і промислові замінники тютюну	437,5	174,3	441,3	210,3	199,1	100,9	120,6	94,7	114,2

Джерело: Розраховано авторами за даними Держстату України [71].

У 2021 р. відновився підвищувальний тренд по відношенню до 2020 р., проте у порівнянні з відповідним періодом 2019 р. спостерігається подальше загострення проблеми скорочення експорту сільськогосподарської продукції (групи 1-14) (табл. 4.2).

Зростання імпорту агропродовольчої продукції на 13,3% у 2020 р. забезпечувалося як сільськогосподарською продукцією, так і продуктами її переробки. Зокрема, молоком та молочною продукцією (зростання на 81,9%), овочами (ріст на 23,6%), живими деревами та іншими рослинами (на 19,1%), їстівними плодами й горіхами (на 18,2%), жирами та оліями тваринного або рослинного походження (зростання на 17,4%), продуктами з м'яса та риби (ріст на 26,1%), готовими продуктами з зерна (на 20,3) тощо (табл. 4.3). Скорочення імпорту, й то незначне, було характерне лише для зернових культур (на 1,2%), насіння й плодів олійних культур (на 3,2%), шелаку природній (0,2%) (табл. 4.3). У першому півріччі 2021 р. темпи зростання імпорту суттєво зросли, як по відношенню до відповідного періоду 2020 р., так і 2019 р., що свідчить про подальше загострення проблеми імпортозалежності агропродовольчою продукцією (групи 1-24) (табл. 4.3), а відтак скорочення обсягів

внутрішнього виробництва. Зокрема, найбільшого приросту зазнали молоко та молочні продукти – в понад 2,5 раза в порівнянні з першим півріччям 2019 р., продукція борошномельно-круп'яної промисловості – в 2,47 раза, цукор і кондитерські вироби з цукру – в 2,84 раза, готові продукти з зерна – на 60,5%, овочі – на 48,0%, жири та олії тваринного або рослинного походження – на 60,2%, продукти з м'яса, риби – на 56,1% (табл. 4.3).

Таблиця 4.3 – Імпорт агропродовольчої продукції за видами,
млн дол. США

Показник	2019 р.	січень-червень 2019 р.	2020 р.	січень-червень 2020 р.	січень-червень 2021 р.	2020 р. у % до 2019 р.	січень-червень 2020 р. у % до січня-червня 2019 р.	січень-червень 2021 р. у % до січня-червня 2020 р.	січень-червень 2021 р. у % до січня-червня 2019 р.
Імпорт всього	**60800,2**	**28234,5**	**54336,1**	**24413,6**	**31199,8**	**89,4**	**86,5**	**127,8**	**110,5**
в т.ч. група 1-24:	5736,2	2650,8	6498,3	3032,1	3482,0	113,3	114,4	114,8	131,4
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	1071,6	467,8	1258,1	548,4	676,8	117,4	117,2	123,4	144,7
01 живі тварини	76,6	36,5	80,9	33,4	42,1	105,6	91,6	125,8	115,2
02 м'ясо та їстівні субпродукти	158,7	72,1	165,0	67,0	81,5	104,0	93,0	121,6	113,1
03 риба і ракоподібні	644,8	284,6	680,6	295,1	376,7	105,5	103,7	127,6	132,4
04 молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед	169,5	64,7	308,4	142,6	164,1	181,9	220,4	115,1	253,7
05 інші продукти тваринного походження	22,1	9,9	23,2	10,2	12,4	104,9	103,0	121,7	125,3
II. Продукти рослинного походження	1794,6	942,0	1989,3	1083,0	1195,1	110,8	115,0	110,4	126,9
06 живі дерева та інші рослини	41,0	23,8	48,8	24,4	42,8	119,1	102,6	175,3	179,9
07 овочі	212,5	117,5	262,6	191,4	173,9	123,6	162,9	90,8	148,0
08 їстівні плоди та горіхи	673,2	277,8	795,6	341,5	367,1	118,2	122,9	107,5	132,2
09 кава, чай	222,4	99,9	251,3	112,6	121,7	113,0	112,7	108,1	121,8
10 зернові культури	181,0	122,8	178,9	125,0	118,5	98,8	101,8	94,8	96,5
11 продукція борошномельно-круп'яної промисловості	35,1	13,3	35,2	15,8	33,0	100,2	118,5	209,1	247,8

Продовження табл. 4.3

12 насіння і плоди олійних рослин	400,8	273,9	388,2	258,8	324,4	96,8	94,5	125,4	118,4
13 шелак природний	28,1	12,9	28,0	13,2	13,3	99,8	102,0	101,2	103,3
14 рослинні матеріали для виготовлення	0,6	0,3	0,7	0,3	0,4	117,6	106,8	134,2	143,3
III. 15 Жири та олії тваринного або рослинного походження	253,3	125,6	280,4	117,9	201,1	110,7	93,9	170,6	160,2
IV. Готові харчові продукти	2616,7	1115,4	2970,6	1282,9	1560,0	113,5	115,0	121,6	139,9
16 продукти з м'яса, риби	127,4	52,1	160,7	68,8	81,3	126,1	132,0	118,2	156,1
17 цукор і кондитерські вироби з цукру	70,6	30,6	74,1	32,3	87,0	105,0	105,7	268,9	284,2
18 какао та продукти з нього	327,1	136,8	375,9	152,1	199,7	114,9	111,2	131,3	146,0
19 готові продукти із зерна	200,7	81,4	241,5	109,1	130,7	120,3	134,0	119,8	160,5
20 продукти переробки овочів	189,9	87,1	209,0	94,9	124,1	110,1	109,0	130,7	142,5
21 різні харчові продукти	439,7	196,9	485,1	215,4	262,4	110,3	109,4	121,8	133,3
22 алкогольні і безалкогольні напої та оцет	532,9	212,8	587,4	231,4	297,9	110,2	108,8	128,7	140,0
23 залишки і відходи харчової промисловості	231,6	108,6	278,1	134,9	162,6	120,1	124,2	120,6	149,7
24 тютюн і промислові замінники тютюну	496,6	208,8	558,8	243,9	214,3	112,5	116,8	87,9	102,6

Джерело*:* Розраховано авторами за даними Державної служби статистики України [71].

В структурі експорту найбільшу питому вагу продовжують утримувати продукти рослинного походження, хоча й за рік їх частка дещо зменшилася – з 58,3% у 2019 р. до 53,6% у 2020 р. (зменшення на 4,7 в. п.), з них зернові культури – 43,5 і 42,4% відповідно. На другому місці знаходяться жири та олії тваринного або рослинного походження з часткою у 21,4% у 2019 р. та 25,9% у 2020 р. (зростання за рік на 4,5 в. п.). Готові харчові продукти займають третю позицію у 14,5% у 2019 р. та 15,2% у2020 р. (зростання на 0,7 в. п.) (рис. 4.2 і рис. 4.3).

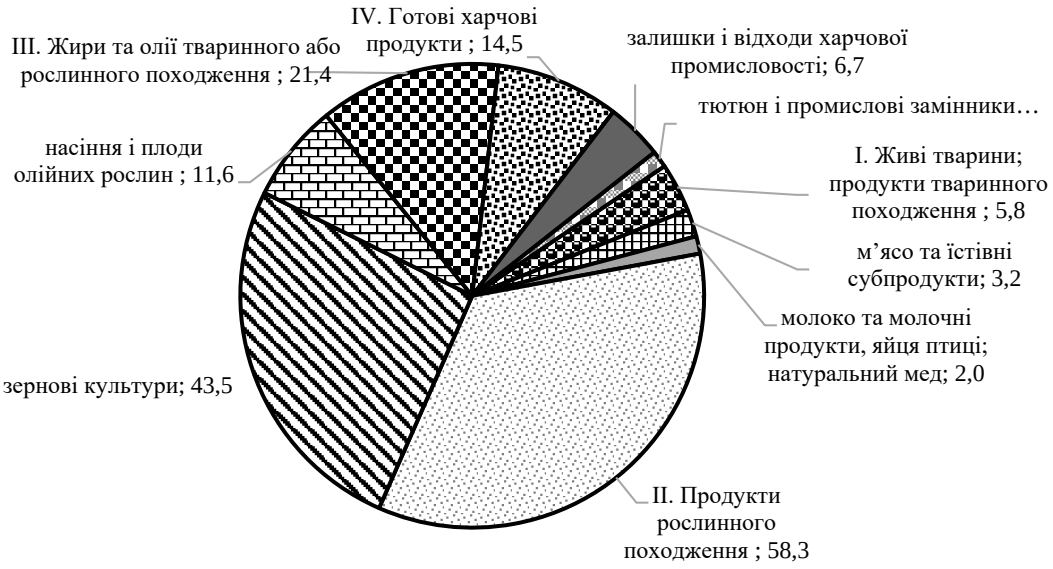

Рисунок 4.2 – Структура експорту агропродовольчої продукції в 2019 р., %

Джерело: Сформовано авторами за даними Державної служби статистики України [71].

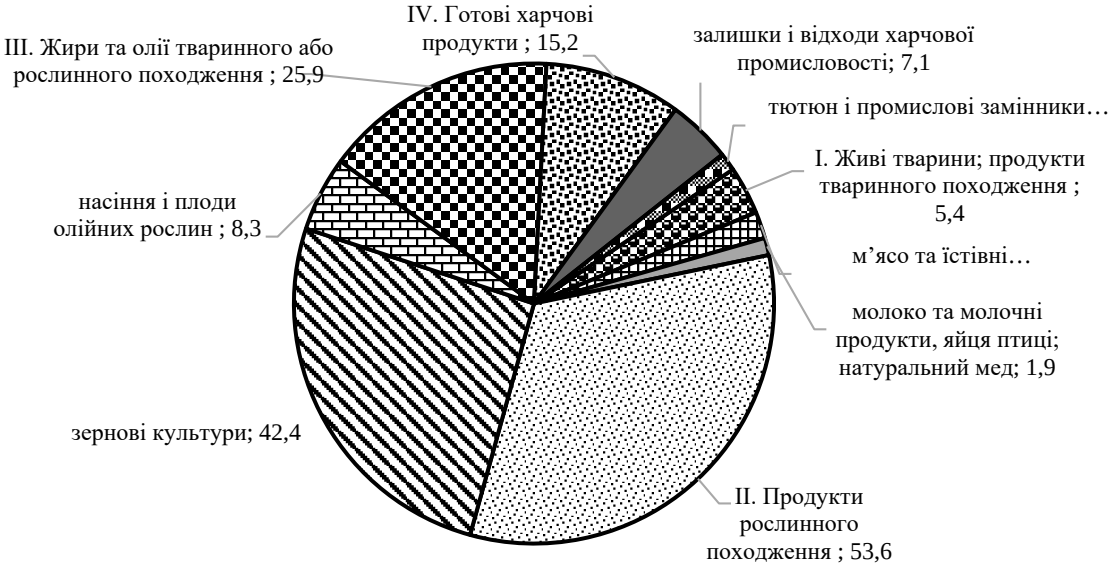

Рисунок 4.3 – Структура експорту агропродовольчої продукції в 2020 р., %

Джерело: Сформовано авторами за даними Державної служби статистики України [71].

Рослинництво історично відігравало значну роль у формуванні експортних товарних потоків з України. Варто зазначити, що загалом основу світового товарообороту у XVIII-XIX ст. та на початку XX ст. утворювали рослинницькі галузі. Щодо українських губерній, то найпоширенішою була торгівля

цукром, насінням олійних культур, зерном, льоном. У цей період експорт-імпорт тваринницької продукції дещо ускладнювався через проблеми зберігання, тому переважно був представлений оборотом живих тварин – коней, великої рогатої худоби, овець. Однак, незважаючи на складнощі технічного характеру, тваринництво в українських губерніях також було важливою складовою зовнішньоекономічної діяльності. У 2020 р. за даними Державної служби статистики України [71] експорт продуктів рослинного походження у 10,0 раза перевершував експорт продуктів тваринного походження. *Для порівняння: у 2010 р. таке співвідношення становило 5,15:1.*

У структурі експорту продуктів тваринного походження України найбільші частки припадають на м'ясо та їстівні субпродукти (понад половину (54,9%) у 2020 р. і 55,7% – у 2019 р.), а також молоко й молочні продукти (понад 35,0%) (див. табл. 4.2). При цьому живі тварини експортуються у незначній кількості, а їхня частка в структурі тваринницького експорту коливається в межах 3–4%. Також незначною залишається частка риби та ракоподібних, що не перевищує 1–3%.

Структура імпорту агропродовольчої продукції не зазнала суттєвих змін – найбільшу питому вагу продовжують утримувати готові харчові продукти, їх частка за рік збільшилася лише на 0,1 в. п – з 45,6% у 2019 р. до 45,7% у 2020 р. Частка продукції рослинного походження зменшилася на 0,7 в. п. – з 31,3% до 30,6% відповідно. Найбільшого приросту частки в загальних обсягах імпорту агропродовольчої продукції зазнали продукти тваринного походження, в основному за рахунок зростання частки молока та молочних продуктів – на 1,7 в. п. (з 3,0% у 2019 р. до 4,7% у 2020 р.) (рис. 4.4 і рис. 4.5).

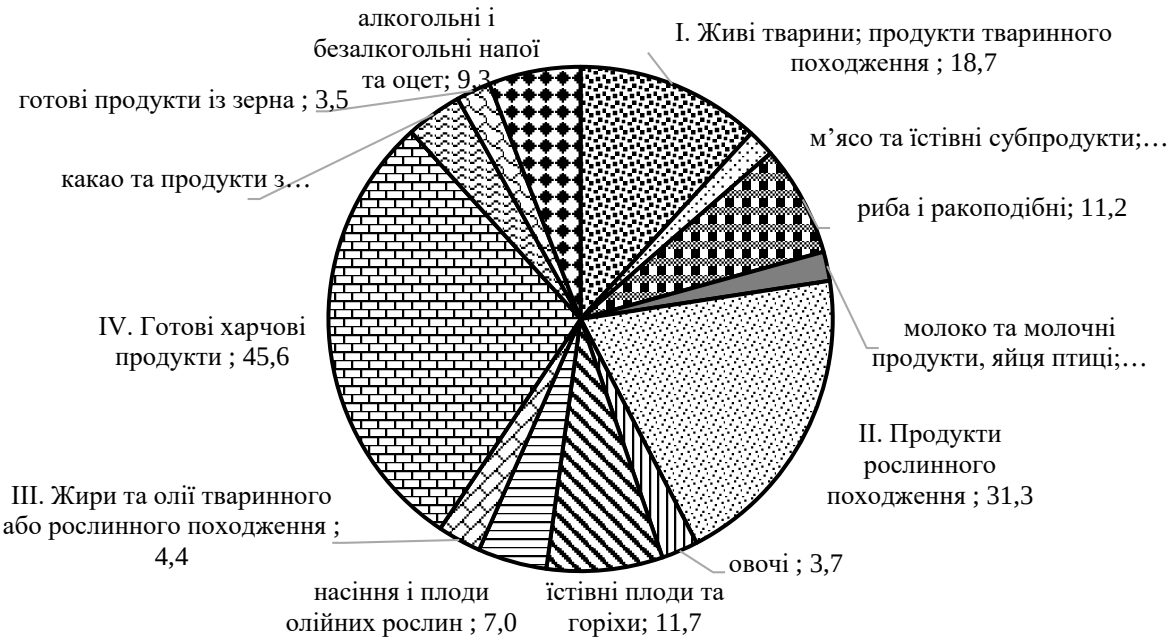

Рисунок 4.4 – Структура імпорту агропродовольчої продукції в 2019 р., %

Джерело: Сформовано авторами за даними Державної служби статистики України [71].

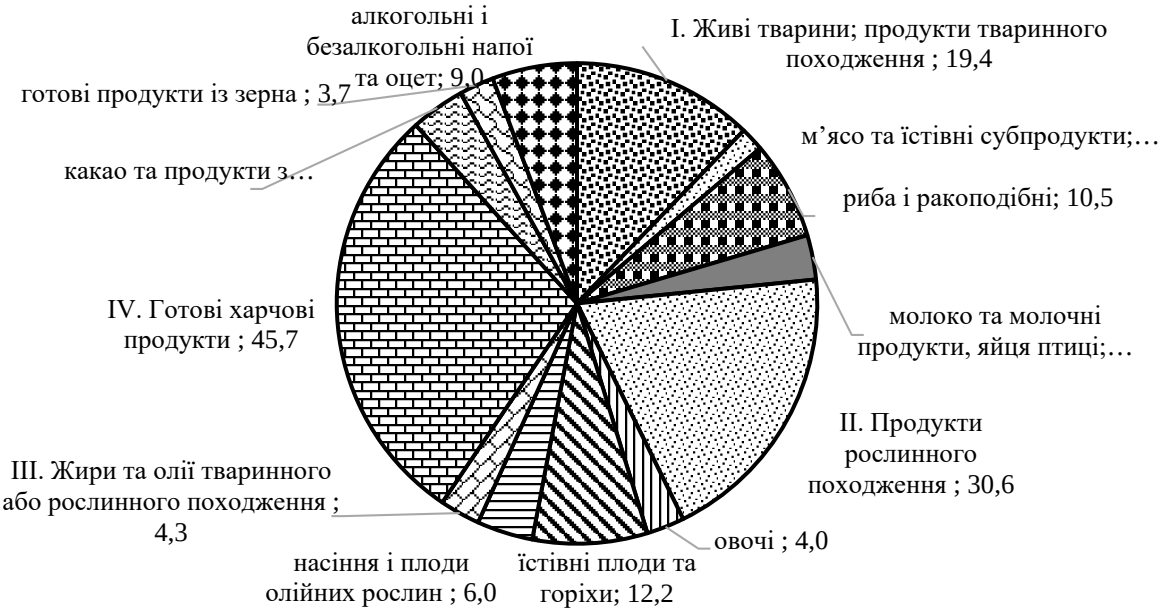

Рисунок 4.5 – Структура імпорту агропродовольчої продукції в 2020 р., %

Джерело: Сформовано о авторами за даними Державної служби статистики України [71].

4.2 Зовнішня торгівля м’ясо-молочною продукцією

Зовнішня торгівля м’ясо-молочною продукцією за аналізований період зазнала найбільших змін. Зокрема, за період з 2019 р. по 2020 р. у зовнішній торгівлі молоком і молочною продукцією відзначалася наявність двох протилежних тенденцій: збільшення імпорту та зменшення експорту. Так, обсяги експорту молока й вершків незгущених скоротилися на 26,0% від рівня 25206 т у 2019 р. до рівня 18642 т у 2020 р., молока згущеного – на 23,4% з 35805 т до 27417 т, масла тваринного – на 38,6% з 18283 т до 11234 т, сирів – на 11,6% з 7191 т до 6358 т. Єдина молочна продукція, що демонструвала зростання – це молочна сироватка (темп росту 11,4%). Натомість імпорт молока й молочної продукції у 2020 р. катастрофічно зріс. Так, обсяги імпорту молока й вершків незгущених зросли в 3,6 раза від рівня 3598 т у 2019 р. до рівня 12969 т у 2020 р., молока згущеного – в 1,6 раза з 2564 т до 6144 т, масла тваринного – в 2,9 раза з 3406 т до 10012 т, сирів – майже вдвічі з 23724 т до 46767 т, кисломолочна продукція – в 1,6 раза з 6167 т до 9921 т (табл. 4.4).

Таблиця 4.4 – Динаміка експорту й імпорту молока та молочної продукції в Україні за 2019–2021 рр., тис. тонн

Продукція	2019 р.				2020 р.				2021 р.	
	1 кв	2 кв	3 кв	4 кв	1 кв	2 кв	3 кв	4 кв	1 кв	2 кв
Експорт										
Молоко та молочна продукція	30328	38311	25787	22268	20591	28242	23905	23511	22369	22664
у т. ч.:										
Молоко і вершки незгущені	7431	6819	4936	6020	5708	4751	4426	3757	3490	3452
Молоко згущене	5952	16112	8854	4887	4447	9862	7229	5879	6555	6644
Кисломолочна продукція	1432	1660	1452	1520	1292	1408	1467	1527	1367	1523
Молочна сироватка	7999	6597	4867	4682	4832	8096	6622	7354	6795	6960
Масло тваринне	5867	5476	3830	3110	3095	2797	2648	2694	2589	2347
Сири	1647	1647	1848	2049	1217	1328	1513	2300	1573	1738
Імпорт										
Молоко та молочна продукція	7093	7796	11090	16665	19851	22685	24967	23372	23178	23429
у т. ч.:										
Молоко і вершки незгущені	386	513	984	1715	2803	3109	3575	3482	3040	2909

Продовження табл. 4.4

Молоко згущене	468	455	612	1029	1026	1433	2407	1278	1470	1682
Кисломолочна продукція	1442	1405	1624	1696	1844	2485	2691	2901	3067	3410
Молочна сироватка	538	580	751	1316	1181	664	1540	1677	1427	1843
Масло тваринне	211	337	782	2076	2792	4207	2010	1003	2075	1562
Сири	4048	4506	6337	8833	10205	10787	12744	13031	12099	12023
Сальдо										
Молоко та молочна продукція	23235	30515	14697	5603	740	5557	-1062	139	-809	-765
Молоко і вершки незгущені	7045	6306	3952	4305	2905	1642	851	275	450	543
Молоко згущене	5484	15657	8242	3858	3421	8429	4822	4601	5085	4962
Кисломолочна продукція	-10	255	-172	-176	-552	-1077	-1224	-1374	-1700	-1887
Молочна сироватка	7461	6017	4116	3366	3651	7432	5082	5677	5368	5117
Масло тваринне	5656	5139	3048	1034	303	-1410	638	1691	514	785
Сири	-2401	-2859	-4489	-6784	-8988	-9459	-11231	-10731	-10526	-10285

Джерело: Розраховано авторами за даними Державної служби статистики України [72].

У цілому прояв цих двох тенденцій призвів до суттєвого погіршення експортно-імпортного балансу. У 2021 р. ситуація ще більше загострилася (рис. 4.6).

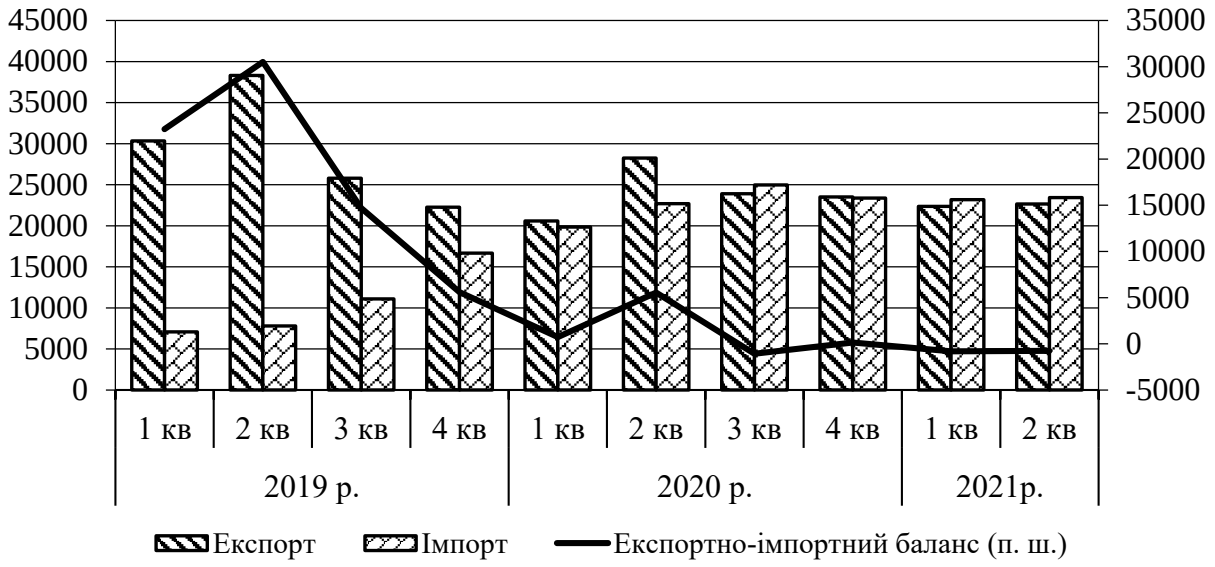

Рисунок 4.6 – Динаміка експортно-імпортного балансу молока та молочних продуктів в Україні за 2019-2021 рр., *тис тонн*

Джерело: Сформовано авторами за даними Державної служби статистики України [72].

У вартісному вираженні зниження надходжень від експорту молока й молочної продукції в аналізований період не є такими катастрофічними. Такий компенсаційний ефект відбувся завдяки зростанню експортних цін на вітчизняну агропродовольчу продукцію (табл. 4.5).

Таблиця 4.5 – Експортні ціни на молоко та молочну продукцію з України, дол. США за тонну

Продукція	2019 р.				2020 р.				2021 р.	
	1 кв	2 кв	3 кв	4 кв	1 кв	2 кв	3 кв	4 кв	1 кв	2 кв
Молоко і вершки незгущені	657	574	587	601	650	649	602	678	703	646
Молоко згущене	1906	2190	2141	2176	2249	2012	1903	2029	2267	2634
Кисломолочна продукція	1442	1778	1363	1922	1113	1747	1656	1733	1506	1905
Молочна сироватка	739	725	752	833	909	783	824	832	894	1054
Масло тваринне	4063	4124	4309	4558	4678	4294	4132	4202	4413	4551
Сири	3556	3610	3706	4015	3835	3852	3854	3826	3542	3760

Джерело: Сформовано авторами за даними Державної служби статистики України [72].

Найбільшого росту у II кв. 2021 р. в порівнянні з відповідним періодом 2019 р. зазнали ціни на молочну сироватку (на 45,4%), молоко згущене (на 20,3%) та кисломолочну продукцію (на 7,1%).

Що стосується цін на імпортовану молочну продукцію – то як видно з табл. 4.6 вони мали тенденцію до зниження, за виключенням молока згущеного. Це дало змогу в деякій мірі перекрити від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі молочною продукцією.

Таблиця 4.6 – Імпортні ціни на молоко та молочну продукцію в Україну, дол. США за тонну

Продукція	2019				2020				2021	
	1 кв	2 кв	3 кв	4 кв	1 кв	2 кв	3 кв	4 кв	1 кв	2 кв
Молоко і вершки незгущені	1181	1269	943	898	1008	868	865	864	800	849
Молоко згущене	2073	2149	2306	2348	2333	2237	2221	2394	2529	2832
Кисломолочна продукція	1494	1466	1463	1458	1420	1353	1404	1472	1432	1418
Молочна сироватка	1738	1933	1610	1437	1423	1446	1304	1355	1374	1294
Масло тваринне	6834	5893	4816	4463	4308	3413	4474	5185	4703	5202
Сири	4677	4602	4515	4595	4429	4230	4553	4730	4642	4735

Джерело: Сформовано авторами за даними Державної служби статистики України [72].

Динаміку експортно-імпортних цін на молоко та молочні продукти наведено на рис. 4.7 – 4.12. Як видно із зазначених рисунків, молоко та молочну продукцію Україна імпортує за цінами вищими, ніж реалізує на експорт. Що в поєднанні зі скороченням обсягів експорту та нарощуванням обсягів імпорту у натуральних показниках і призвело до суттєвого погіршення зовнішньоторговельного сальдо по даному виду агропродовольчої продукції.

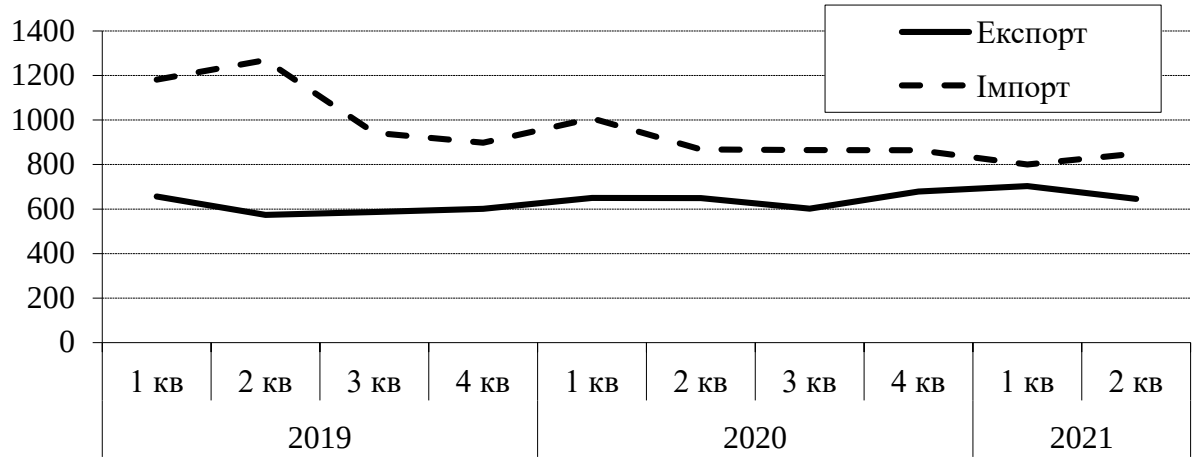

Рисунок 4.7 – Динаміка експортно-імпортних цін на молоко та вершки незгущені в Україні за 2019-2021 рр., *дол. США/тонна*

Джерело: Сформовано авторами за даними Державної служби статистики України [72].

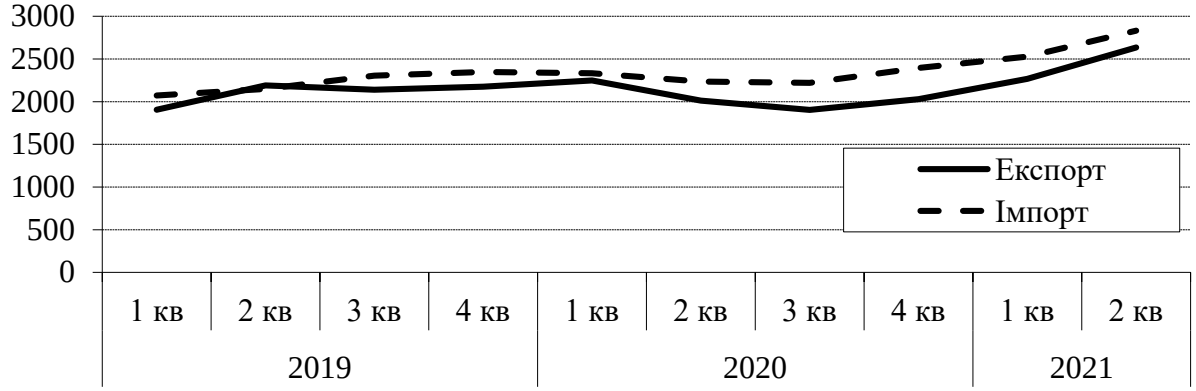

Рисунок 4.8 – Динаміка експортно-імпортних цін на молоко згущене в Україні за 2019-2021 рр., *дол. США/тонна*

Джерело: Сформовано авторами за даними Державної служби статистики України [72].

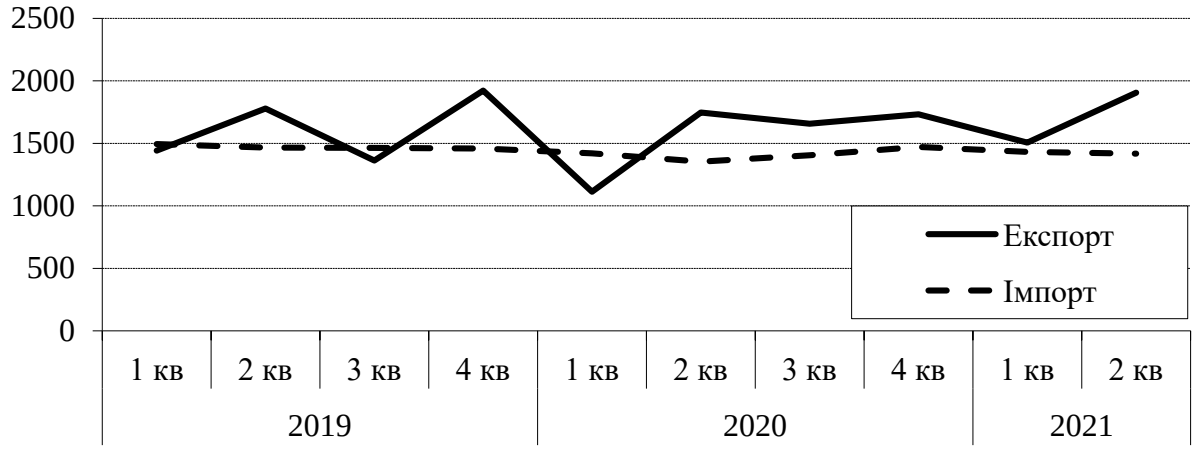

Рисунок 4.9 – Динаміка експортно-імпортних цін на молочнокислу продукцію в Україні за 2019-2021 рр., *дол. США/тонна*

Джерело: Сформовано авторами за даними Державної служби статистики України [72].

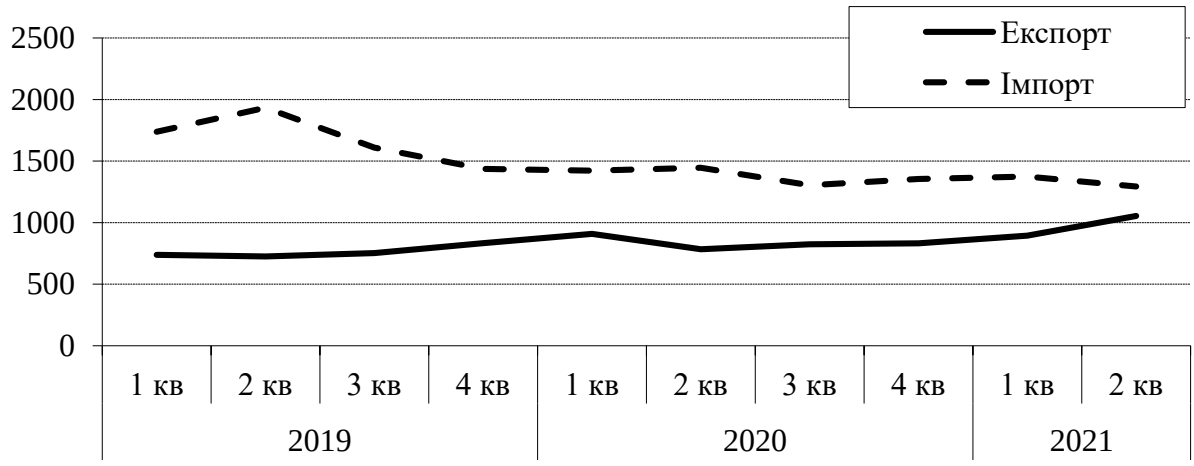

Рисунок 4.10 – Динаміка експортно-імпортних цін на молочну сироватку в Україні за 2019-2021 рр., *дол. США/тонна*

Джерело: Сформовано авторами за даними Державної служби статистики України [72].

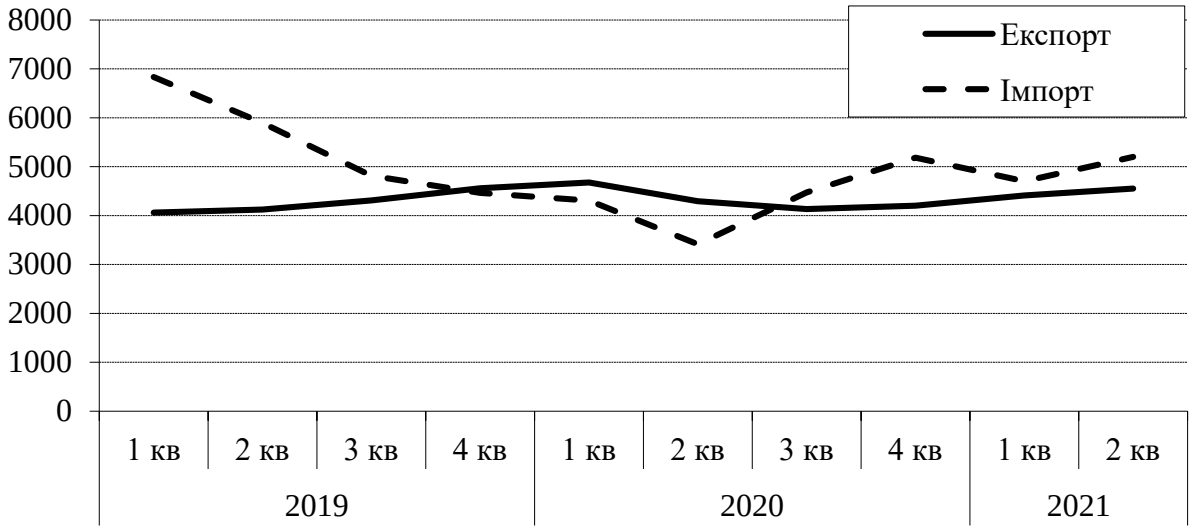

Рисунок 4.11 – Динаміка експортно-імпортних цін на масло тваринне в Україні за 2019-2021 рр., *дол. США/тонна*

Джерело: Сформовано авторами за даними Державної служби статистики України [72].

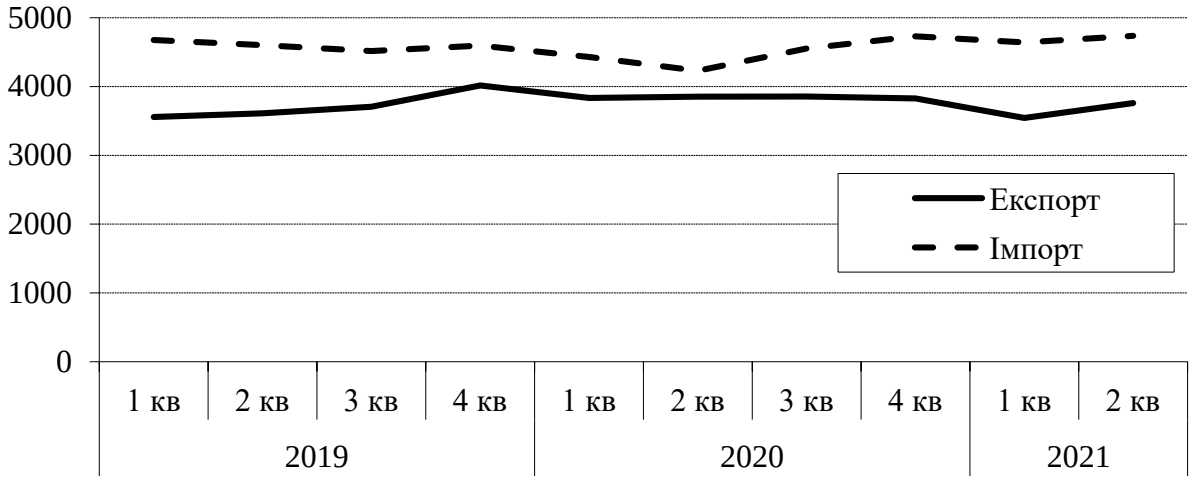

Рисунок 4.12 – Динаміка експортно-імпортних цін на сири в Україні за 2019-2021 рр., *дол. США/тонна*

Джерело: Сформовано авторами за даними Державної служби статистики України [72].

Тобто доцільно зробити висновок про те, що у молочному секторі більшою довірою починають користуватися імпортовані товари. Це пов’язано як з недостатнім внутрішнім виробництвом, високими цінами на вітчизняне молоко та молочну продукцію, особливо сири, гучною історією безпеки

вітчизняних молочних продуктів. Через виробництво молочної продукції в регіонах, віддалених від регіонів його основного споживання та недостатньо розвинуту логістику, розповсюдженим є імпорт рідкого молока тривалого зберігання, або UHT молока. Імпортоване молоко нарощує продажі через електронні ресурси, такий тип дистрибуції дозволяє діставатись до міст другої та третьої категорій. Крім того, молочні компанії України можуть імпортувати продукцію для її подальшого реекспорту, це також веде до зростання імпорту такої продукції. Також зростає споживання сухого незбираного молока, в основному воно спричинене збільшенням споживання продуктів, що виготовляються з відновленого молока. Іншим фактором зростання споживання відновленого молока є вартість. Воно є дешевшим за свіже та часто продається за акційними цінами. В умовах поширення пандемії COVID-19 та зниження доходів громадян більш дешева імпортна молочна продукція виявилася більш конкурентоспроможною і потіснила вітчизняного виробника з ринку.

Натомість щодо зовнішньої торгівлі м’ясом і м’ясними продуктами простежуються тенденції, протилежні молоку: обсяги імпорту відзначаються різноплановими трендами: спостерігалося як нарощування імпорту м’яса в окремі періоди, так і їх зниження. Однак за підсумками 2020 р. обсяги імпорту м’яса та м’ясних продуктів скоротилися в порівнянні з 2019 р. на 13% з 228,5 до 198,9 тис. т. В 2021 р. знову наявний підвищувальний тренд. Натомість для експорту характерні стабільні обсяги – у 2020 р. зростання всього на 0,7 в. п. в порівнянні з 2019 р. В I кв. 2021 р. спостерігалося значне скорочення поставок м’яса та м’ясних продуктів на зовнішні ринки в порівнянні з аналогічним періодом попередніх років, проте уже в II кв. відмічається їх активне зростання (на 45,2% по відношенню до I кв.). Це сприяло поліпшенню експортно-імпортного балансу (табл. 4.7; рис. 4.13).

Таблиця 4.7 – Динаміка експорту й імпорту м’яса та м’ясних продуктів в Україні за 2019 – 2021 рр., тонн

Продукція	2019 р.				2020 р.				2021 р.	
	1 кв	2 кв	3 кв	4 кв	1 кв	2 кв	3 кв	4 кв	1 кв	2 кв
Експорт										
М’ясо та м’ясні продукти	68593	163355	105215	125688	111860	117539	119305	117554	96170	139630
у т. ч.:										
Яловичина свіжа	2231	5119	4293	3419	698	483	539	290	23	181
Яловичина морожена	2444	6936	6142	8096	4773	6096	4627	6934	4289	7647
Свинина морожена свіжа	114	892	591	661	625	775	656	840	1049	1150
Субпродукти харчові ВРХ та інших тварин	238	2273	1288	1988	1814	1778	2001	2025	1793	1866
М’ясо і харчові м’ясопродукти птиці	63565	147624	92174	111127	103901	108360	111466	107410	88984	128719
Сало без пісних частин, свинячий та пташиний жир	0	30	0	15	28	27	11	53	23	45
М`ясо та харчові субпродукти солоні, сушені або копчені	1	481	727	382	21	20	5	2	9	22
Імпорт										
М’ясо та м’ясні продукти	39256	68703	59669	60910	39239	45692	57660	56276	51715	44680
у т. ч.:										
Яловичина свіжа	23	46	67	39	142	51	249	292	271	115
Яловичина морожена	204	227	161	363	331	227	450	333	397	478
Свинина морожена свіжа	4385	6722	7210	4875	2449	6869	9879	8820	7419	5233
Субпродукти харчові ВРХ та інших тварин	5823	7475	5457	7075	7663	4927	5249	6486	7103	5166
М’ясо і харчові м’ясопродукти птиці	21465	39070	34191	36450	20351	26263	31846	29288	28317	26896
Сало без пісних частин, свинячий та пташиний жир	7309	15009	12382	11804	8078	7178	9727	10660	7937	6546
М`ясо та харчові субпродукти солоні, сушені або копчені	47	154	201	304	225	177	260	397	271	246
Сальдо										
М’ясо та м’ясні продукти	29337	94652	45546	64778	72621	71847	61645	61278	44455	94950
у т. ч.:										
Яловичина свіжа	2208	5073	4226	3380	556	432	290	-2	-248	66
Яловичина морожена	2240	6709	5981	7733	4442	5869	4177	6601	3892	7169

Продовження табл. 4.7

Свинина морожена свіжа	-4271	-5830	-6619	-4214	-1824	-6094	-9223	-7980	-6370	-4083
Субпродукти харчові ВРХ та інших тварин	-5585	-5202	-4169	-5087	-5849	-3149	-3248	-4461	-5310	-3300
М'ясо і харчові м'ясопродукти птиці	42100	108554	57983	74677	83550	82097	79620	78122	60667	101823
Сало без пісних частин, свинячий та пташиний жир	-7309	-14979	-12382	-11789	-8050	-7151	-9716	-10607	-7914	-6501
М`ясо та харчові субпродукти солоні, сушені або копчені	-46	327	526	78	-204	-157	-255	-395	-262	-224

Джерело: Сформовано авторами за даними Державної служби статистики України [72].

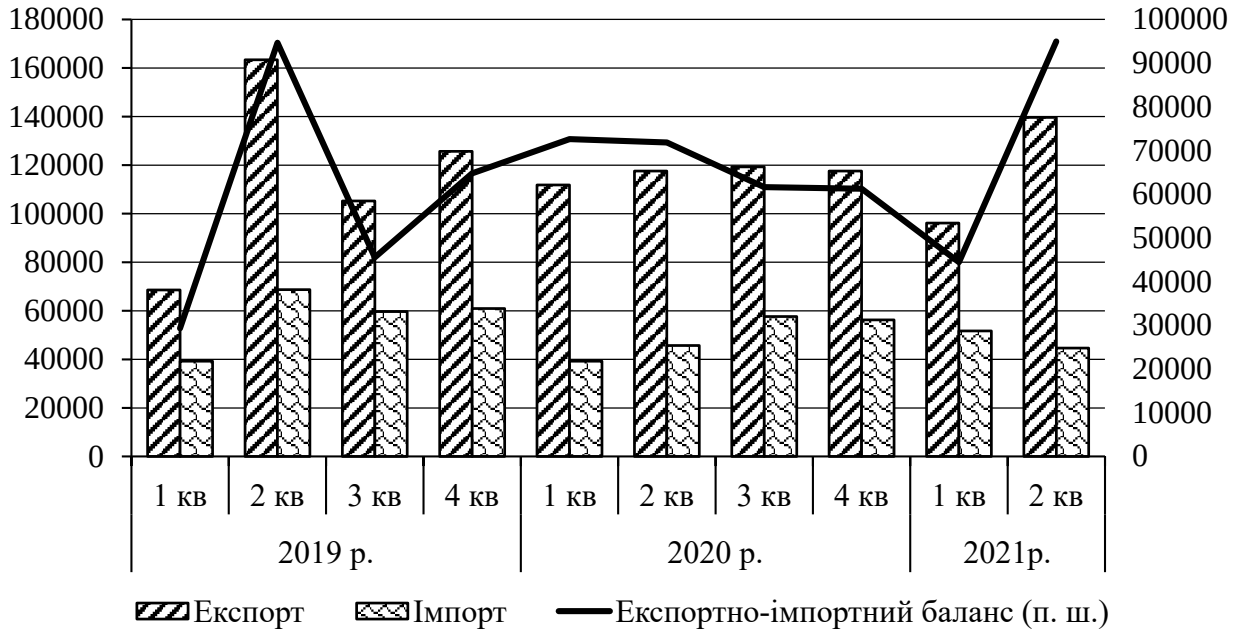

Рисунок 4.13 – Динаміка експортно-імпортного балансу м'яса та м'ясних продуктів в Україні за 2019-2021 рр., *тонн*

Джерело: Сформовано авторами за даними Державної служби статистики України [72].

Поширення пандемії COVID-19 призвело до необхідності запровадження майже у всіх країнах надзвичайного стану в цілому по країні

або в окремих її регіонах чи сферах, запровадження санітарно-епідеміологічних заходів (карантинні зони, скасування масових заходів, закриття навчальних та культурно-розважальних закладів), встановлення обмеження виїзду/в'їзду до країн та пересування всередині країн; посилення ролі державного управління в надзвичайних умовах, встановлення обмеження трудової діяльності тощо. Обмеження руху транспорту ускладнює логістику; падіння доходів населення веде до втрати платоспроможного попиту на продукцію з боку споживачів; негативний вплив на одні сектори зумовлює руйнування ланцюгів доданої вартості і, як наслідок, негативно впливає на економіку загалом.

Такі карантинні заходи позначилися й на ціновій ситуації на світових аграрних ринках. В перші місяці після запровадження карантинних заходів ціни на більшість агропродовольчих товарів в цілому залишалися стабільними. Однак на ринках агропродовольчої продукції тваринного походження за декілька місяців почали «тиснути» численні фактори – і в першу чергу широко вжиті заходи щодо стримування поширення пандемії COVID-19.

Найбільшого росту експортних цін у II кв. 2021 р. в порівнянні з відповідним періодом 2019 р. зазнали ціни на яловичину морожену (на 27,5%), м'ясо та харчові субпродукти солоні, сушені або копчені (на 9,1%) та м'ясо і харчові м'ясопродукти птиці (на 6,1%). Якщо проаналізувати середній темп росту експортних цін на м'ясо та м'ясну продукцію за період 2019-2021 рр., то найвищими темпами характеризувалися м'ясо та харчові субпродукти солоні, сушені або копчені – зростання на 35,9% та яловичина морожена – на 15,0%. По інших видах м'ясної продукції ціни навіть знизилися (табл. 4.8).

Таблиця 4.8 – Експортні ціни на м’ясо та м’ясну продукцію з України, дол. США за тонну

Продукція	2019 р.				2020 р.				2021 р.	
	1 кв	2 кв	3 кв	4 кв	1 кв	2 кв	3 кв	4 кв	1 кв	2 кв
Яловичина свіжа	2999	3013	2691	2943	3044	2832	2686	2717	3739	3155
Яловичина морожена	3016	3033	3108	3467	3479	3566	3384	3543	3567	3868
Свинина морожена свіжа	2018	2393	2005	2602	2907	2246	1620	1998	1905	2110
Субпродукти харчові ВРХ та інших тварин	1013	855	657	657	603	699	676	897	865	852
М’ясо і харчові м’ясопродукти птиці	1387	1483	1436	1252	1313	1241	1338	1256	1320	1574
Сало без пісних частин, свинячий та пташиний жир	0	967	0	1200	750	963	1182	698	522	533
М’ясо та харчові субпродукти солоні, сушені або копчені	5000	2626	2550	1872	2762	2000	3200	7000	3778	2864

Джерело: Сформовано авторами за даними Державної служби статистики України [72].

Що стосується імпортних цін у II кв. 2021 р. в порівнянні з відповідним періодом 2019 р., то найбільшого росту зазнали ціни на м’ясо і харчові м’ясопродукти птиці (на 19,0%), сало без пісних частин, свинячий та пташиний жир (на 27,5%), яловичину морожену (на 14,3%) та м’ясо та харчові субпродукти солоні, сушені або копчені (на 12,1%). Якщо проаналізувати середній темп росту імпортних цін на м’ясо та м’ясну продукцію за період 2019-2021 рр., то найвищими темпами характеризувалися сало без пісних частин, свинячий та пташиний жир – зростання на 12,2%, субпродукти харчові ВРХ та інших тварин – на 9,3% та м’ясо та харчові субпродукти солоні, сушені або копчені – на 8,8%. Лише по яловичині свіжій імпортні ціни в середньому за аналізований період знизилися на 26,1%, проте в II кв. 2021 р. спостерігався їх різкий ріст до 12122 дол. США за тонну – це найвищий показник з 2019 р. (табл. 4.9).

Таблиця 4.9 – Імпортні ціни на м’ясо та м’ясну продукцію в Україну, дол. США за тонну

Продукція	2019 р.				2020 р.				2021 р.	
	1 кв	2 кв	3 кв	4 кв	1 кв	2 кв	3 кв	4 кв	1 кв	2 кв
Яловичина свіжа	11391	11174	7164	11282	6014	11373	5526	5592	6111	12122
Яловичина морожена	3368	3507	3472	3182	3199	3233	3511	3733	3607	4008
Свинина морожена свіжа	1821	1896	1960	1922	2050	2124	1940	1772	1764	1980
Субпродукти харчові ВРХ та інших тварин	637	668	724	732	688	692	747	772	802	733
М’ясо і харчові м’ясопродукти птиці	399	405	395	402	429	418	406	440	441	482
Сало без пісних частин, свинячий та пташиний жир	608	627	711	776	747	733	730	731	722	738
М’ясо та харчові субпродукти солоні, сушені або копчені	10681	10175	10080	10135	10551	11141	11327	11247	11613	11402

Джерело: Сформовано авторами за даними Державної служби статистики України [72].

Динаміку експортно-імпортних цін на м’ясо та м’ясопродукти наведено на рис. 4.14–4.17. Як видно із зазначених рисунків, м’ясо та м’ясну продукцію Україна в преважній більшості експортувала за цінами вищими, ніж імпортувала. Виключення становить свіжа яловичина.

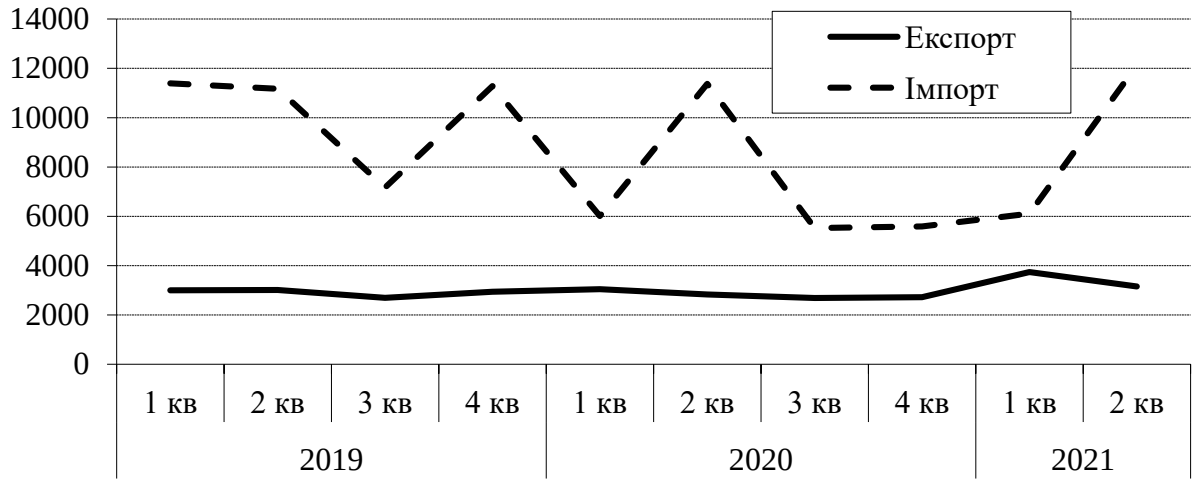

Рисунок 4.14 – Динаміка експортно-імпортних цін на яловичину свіжу в Україні за 2019-2021 рр., *дол. США/тонна*

Джерело: Сформовано авторами за даними Державної служби статистики України [72].

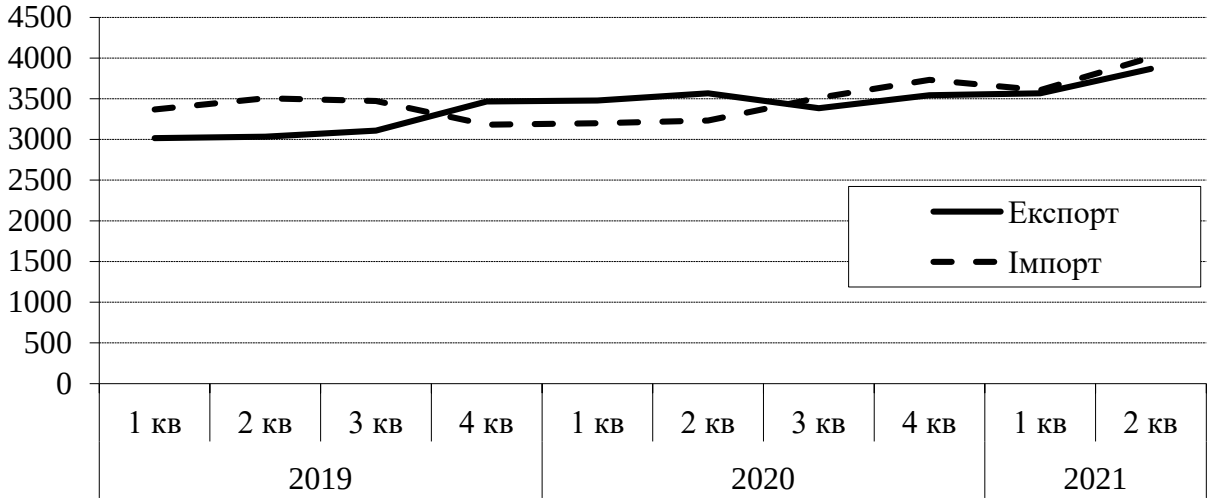

Рисунок 4.15 – Динаміка експортно-імпортних цін на яловичину морожену в Україні за 2019-2021 рр., *дол. США/тонна*

Джерело: Сформовано авторами за даними Державної служби статистики України [72].

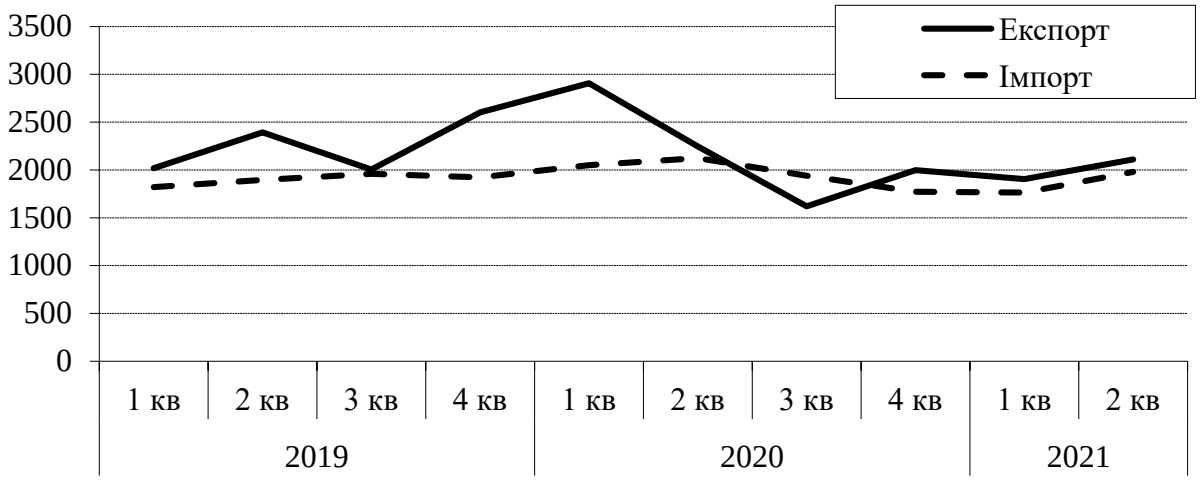

Рисунок 4.16 – Динаміка експортно-імпортних цін на свинину свіжу морожену в Україні за 2019-2021 рр., *дол. США/тонна*

Джерело: Сформовано авторами за даними Державної служби статистики України [72].

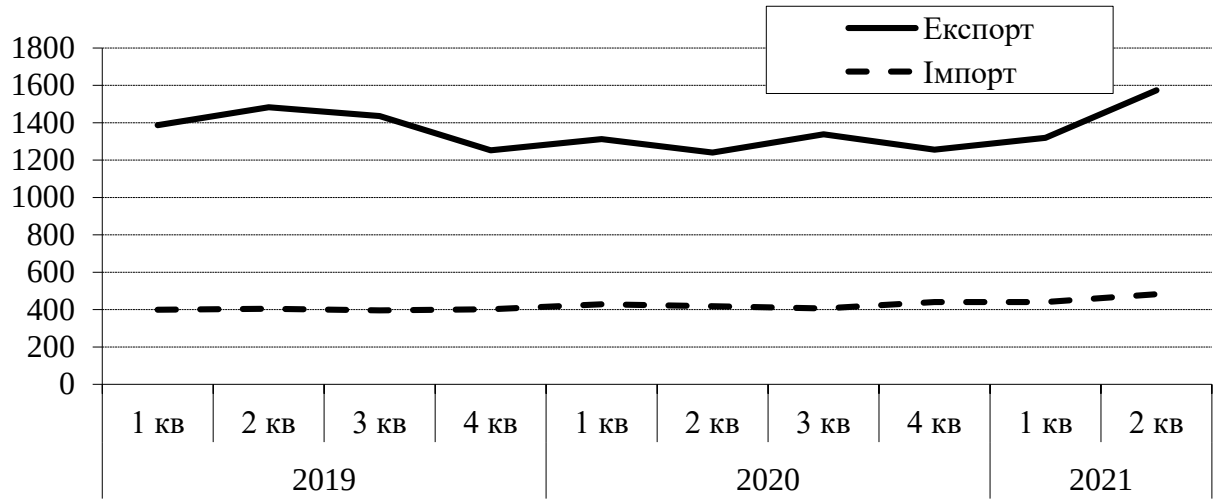

Рисунок 4.17 – Динаміка експортно-імпортних цін на м’ясо і харчові м’ясопродукти птиці в Україні за 2019-2021 рр., *дол. США/тонна*

Джерело: Сформовано авторами за даними Державної служби статистики України [72].

Загалом частка України у світовій торгівлі тваринницькими продуктами залишається надзвичайно низькою. Наприклад, у торгівлі живим тваринами, зокрема великою рогатою худобою вона коливається останніми роками в межах 0,29–0,35%, тоді як по всіх інших видах тварин і птиці не досягає навіть 0,01%. На світовому ринку молока і молочних продуктів частка України становить близько 0,06%, м’яса свиней, овець та кіз, великої рогатої худоби – від 0 до 0,3%. Лише експорт м’яса птиці має нині порівняно кращі показники, адже Україна забезпечує майже 0,68–1,0% світового експорту цієї продукції. Крім того, по окремих продуктах, в умовах поширення пандемії COVID-19 та запровадження країнами світу обмежувальних заходів як щодо переміщення товарів, так і логістики, Україна навіть зменшила свою частку у 2020 р. в порівнянні з 2019 р. Звісно, пандемія і карантинні заходи є не єдиними проблеми, що негативно позначилися на зовнішній торгівлі продукцією тваринного походження. Поряд з висвітленими існують і інші проблеми, що стримують зростання експорту тваринницьких продуктів з України, унеможливлюють повноцінне використання її експортного потенціалу та потребують свого вирішення. Ці проблеми здебільшого мають системний характер.

За результатами дослідження виявлено, що до основних з них потрібно віднести перш за все високу собівартість тваринницької продукції та збитковість товаровиробників. Адже збиткові галузі не спроможні постачати на світові ринки конкурентоспроможні товари, забезпечуючи фінансово-економічні інтереси товаровиробників. При чому причина збитковості здебільшого лежить не в площині ринку, коли цінова кон'юнктура не дозволяє забезпечити належний рівень рентабельності, а саме у площині виробництва – у високій собівартості продукції та низькому рівні продуктивності, у використанні застарілих технологій утримання, вирощуванні низькопродуктивних порід тварин і птиці, незбалансованій годівлі, неналежному рівні зоотехнічного і ветеринарного обслуговування.

Останній чинник призводить до посилення ризику виникнення і поширення епізоотій, що часто стають вагомою причиною зміни обсягів і структури товарних потоків продуктів тваринного походження, запровадження кількісних обмежень на експорт-імпорт, квотування продукції та застосування різноманітних засобів нетарифного регулювання зовнішньоекономічної торгівлі.

Також важливою проблемою, яка заважає розвивати експортний потенціал українського тваринництва, є низька концентрація товарного виробництва. Адже основна частка тваринництва зосереджена в підсобних господарствах населення, які є конкурентоспроможними на внутрішньому ринку, однак, не здатні виходити на зовнішні ринки поодинці. Тому для нарощування експорту і повної реалізації експортного потенціалу необхідно сприяти укрупненню товаровиробників, створенню крупнотоварних ферм на промисловій основі, розвивати інтеграцію і кооперацію дрібних сільськогосподарських товаровиробників.

В умовах високої конкуренції на світових ринках важливою проблемою також постає розвиток логістичної інфраструктури української тваринницької продукції. Передусім це стосується удосконалення транспортного і склад-

ського господарств, запровадження нових прогресивних технологій первинної обробки та зберігання продукції, а також розширення каналів збуту, створення позитивного іміджу українських продуктів. Потребують свого вирішення також питання захисту вітчизняних товаровиробників на світовому ринку з боку держави, запровадження світових стандартів якості, розширення зон вільної торгівлі, укладення міжнародних договорів між Україною та іншими державами з метою сприяння міжнародній торгівлі тощо.

4.3 Аналіз впливу змін кон'юнктури світових ринків на результати зовнішньої торгівлі України агропродовольчою продукцією

Відновлення глобальної економіки в кінці 2020 р. – початку 2021 р., міжнародної торгівлі та секторальні фактори спричинили зростання цін на товарних ринках світу. Це сприятливий фактор для українського експорту. Високі ціни по суті лишалися основним чинником зростання надходжень від експорту, однак відновлення світового попиту сприяло і нарощуванню поставок окремих товарів. Ціни на продовольчі товари українського експорту зростають: на пшеницю – через погані погодні умови, на кукурудзу – через високий попит галузей тваринництва та виробництва біоетанолу, на соняшникову олію – через нижчі врожаї та зменшення запасів (рис. 4.18).

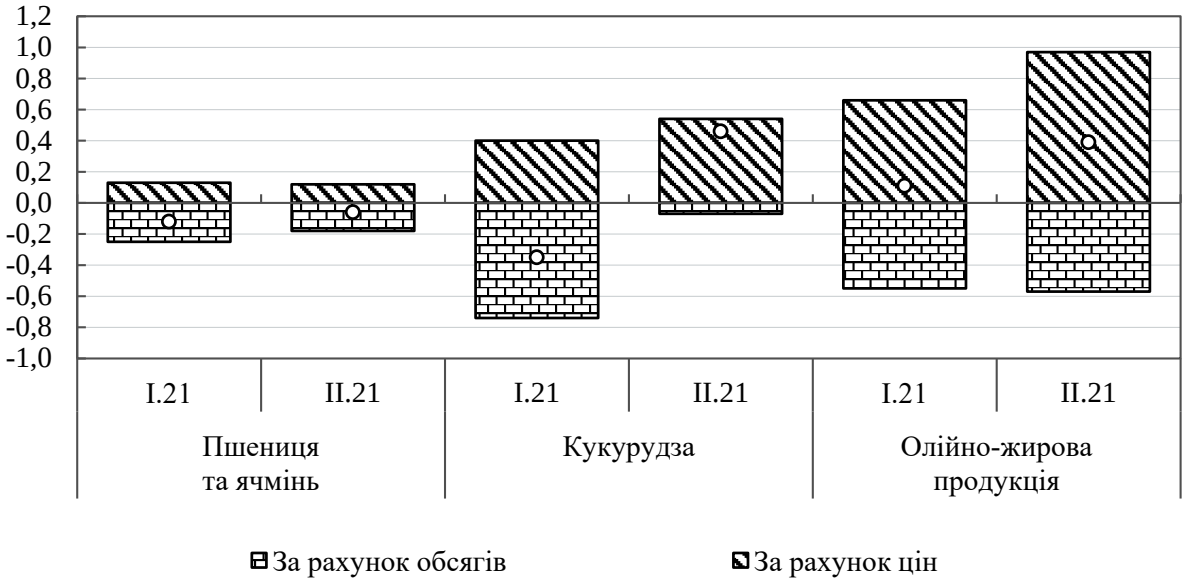

Рисунок 4.18 – Абсолютна річна зміна цін та обсягів експорту за окремими агропродовольчими товарами, *млрд дол. США*

Джерело: Сформовано авторами за даними Державної служби статистики України [72].

Крім того, зниження на світовому ринку вартості нафти призвело до скорочення попиту на біопаливо, де головними джерелами сировини при виробництві є кукурудза (для виробництва біоетанолу), та ріпак (використовується в процесі виготовлення біодизелю). Це теж негативний чинник, тому що кукурудза і ріпак є вагомими вітчизняними експортними товарами. Відсутність або низький попит на біопаливо призведуть до зниження попиту на кукурудзу та ріпак, а відповідно до зниження цін та обсягів їх реалізації, втрати експортної виручки, доходів та прибутків виробників. Крім того, зменшення обсягів виробництва біопалива в США та Бразилії стримує зростання цін на кукурудзу.

В 2020 р. відбулося зниження обсягів експорту кукурудзи на 7,5% в порівнянні з 2019 р. Ще нижчі обсяги експорту ріпаку – на 24,6% менше в порівнянні з 2019 р. (табл. 4.10).

Для завершення аналізу змін в результатах зовнішньої торгівлі доцільно розрахувати індекс фізичного обсягу (індекс Ласпейреса), індекс цін Пааше та індекс умов торгівлі агропродовольчою продукцією.

Таблиця 4.10 – Експорт окремих культур, *млн тонн*

Сільськогосподарські культури	2019 р.	2020 р.	2020 р. у % до 2019 р.
Пшениця	20,023	18,060	90,2
Ячмінь	4,143	5,046	121,8
Кукурудза на зерно	32,346	29,916	92,5
Соняшник	0,082	0,187	228,0
Соя	3,623	1,788	49,4
Ріпак	3,159	2,382	75,4

Джерело: Розраховано авторами на основі даних Державної служби статистики України [72].

Індекс фізичного обсягу (Ласпейреса) проводиться шляхом поділу індексу вартості на відповідний індекс середніх цін Пааше. Він характеризує зміну кількості проданих товарів не в грошових, а у фізичних одиницях виміру. Вагами в даному випадку виступають ціни, які фіксуються на базисному рівні. Розраховується індекс за такою формулою:

$$I_{pl} = \frac{\sum q_1 p_0}{\sum q_0 p_0} \tag{4.1}$$

де, q_1, q_0 – кількість товарів у базовому (0) та поточному (1) роках;

p_0 – ціни товарів в базовому році.

На цей індекс не впливають будь-які кількісні зміни, бо він характеризує лише цінові співвідношення по товарах, що реалізовані у поточному періоді, порівняно з попереднім у незмінному обсязі базисного періоду.

Індекс цін Пааше – показник рівня цін, що характеризує динаміку загального рівня цін певної групи товарів. Індекс Пааше визначають як відношення фактичної вартості проданих товарів до її умовної оцінки в цінах базисного періоду. Розраховується індекс за такою формулою:

$$I_{pp} = \frac{\sum p_1 q_1}{\sum p_0 q_1} \tag{4.2}$$

де, p_1, p_0 – ціни товарів у базовому (0) та поточному (1) роках;

q_1 – кількість товарів в поточному році.

Цей індекс дозволяє оцінити, у скільки разів сума фактичних витрат на придбання товару є більшою (меншою) від суми грошей, яку країна мусила б заплатити за ці самі товари, якби ціни і структура експорту-імпорту залишилися на рівні базисного періоду.

Умовами торгівлі називають кількість імпортних благ, яке країна отримує в обмін на дану кількість експортованих благ свого виробництва. По суті це відношення цін експорту до цін імпорту. Індекси умов торгівлі «цінові» та «кількісні» характеризують в якій мірі країна виграє (втрачає) за рахунок зміни цін (кількості) товарів у зовнішній торгівлі з певною країною (країнами) за відповідний період часу. Показник умов торгівлі вимірює відносну динаміку експортних цін за певний період і розраховується для проведення аналізу зовнішньоторговельної діяльності, що вимірюється співвідношенням середньої виручки від експорту товарів і середніх витрат на імпорт за певний період часу. Вони розраховуються за формулами:

$$T_p = \frac{I_{pe}}{I_{pi}} \tag{4.3}$$

де:

T_p – цінові умови торгівлі;

I_{pe} – зведений індекс середньої ціни експорту за поточний період у порівнянні з базисним періодом;

I_{pi} – зведений індекс середньої ціни імпорту за поточний період у порівнянні з базисним періодом.

$$T_q = \frac{I_{qe}}{I_{qi}} \tag{4.4}$$

де:

T_q – кількісні умови торгівлі;

I_{qe} – індекс фізичного обсягу експорту за поточний період у порівнянні з базисним періодом;

I_{qi} – індекс фізичного обсягу імпорту за поточний період у порівнянні з базисним періодом.

Індекс умов торгівлі є одним з найважливіших показників, що використовується при аналізі тенденцій розвитку зовнішньої торгівлі. За його допомогою можна з'ясувати, наскільки сприятливими або несприятливими були умови торгівлі країни у періоді, що вивчається, у порівнянні з базисним періодом.

Індекси фізичного обсягу, середніх цін та умов торгівлі у зовнішній торгівлі України агропродовольчими товарами за період 2020-2021 рр. наведені в табл. 4.11, 4.12, 4.13.

Таблиця 4.11 – Індекси фізичного обсягу, середніх цін та умов торгівлі у зовнішній торгівлі України агропродовольчими товарами у 2020 р. (до попереднього року), %

Код і найменування товарів згідно з УКТЗЕД	Індекс фізичного обсягу (Ласпейреса)		Індекс цін (Пааше)		Індекс умов торгівлі	
	експорт	імпорт	експорт	імпорт	кількісний	ціновий
Усього	**94,0**	**89,4**	**104,6**	**99,6**	**105,2**	**105,0**
у т. ч.						
01 живі тварини	76,6	99,4	107,6	106,2	77,0	101,3
02 м'ясо та їстівні субпродукти	96,7	100,2	94,7	103,8	96,5	91,2
03 риба і ракоподібні	121,1	107,1	103,6	98,5	113,1	105,2
04 молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед	89,4	192,6	105,1	94,5	46,4	111,2
05 інші продукти тваринного походження	117,8	98,6	89,1	106,3	119,5	83,8
06 живі дерева та інші рослини	77,1	106,4	115,0	112,1	72,5	102,6
07 овочі	80,5	108,5	113,1	113,9	74,2	99,3
08 їстівні плоди та горіхи	77,1	107,5	119,0	109,9	71,7	108,3
09 кава, чай	105,9	109,9	121,1	102,8	96,3	117,8
10 зернові культури	90,3	88,2	108,3	112,1	102,4	96,6
11 продукція борошномельно-круп'яної промисловості	73,1	82,5	104,6	121,5	88,7	86,1
12 насіння і плоди олійних рослин	64,7	92,3	111,1	104,9	70,1	105,9
13 шелак природний	124,5	99,5	92,6	99,6	125,1	93,0
14 рослинні матеріали для виготовлення	120,9	96,8	75,1	102,9	124,9	73,0
15 жири та олії тваринного або рослинного походження	110,2	97,5	110,4	113,5	113,0	97,3
16 продукти з м'яса, риби	95,9	111,8	103,2	112,8	85,8	91,5

Продовження табл. 4.11

17 цукор і кондитерські вироби з цукру	96,9	100,0	101,5	105,1	96,9	96,6
18 какао та продукти з нього	93,1	110,6	105,7	103,9	84,2	101,7
19 готові продукти із зерна	103,5	114,5	112,3	105,1	90,4	106,9
20 продукти переробки овочів	81,2	105,3	110,9	104,5	77,1	106,1
21 різні харчові продукти	105,2	104,1	106,4	106,0	101,1	100,4
22 алкогольні і безалкогольні напої та оцет	102,1	114,7	103,9	96,1	89,1	108,1
23 залишки і відходи харчової промисловості	100,3	112,8	105,8	106,5	88,9	99,3
24 тютюн і промислові замінники тютюну	101,0	104,5	99,9	107,5	96,7	92,9

Джерело: Сформовано авторами за даними Державної служби статистики України [73].

Дані, наведених в табл. 4.11, додатково підтверджують й конкретизують висновки, зроблені в цьому дослідженні раніше. Зокрема, у 2020 р. в порівнянні з 2019 р. ціни на експортні агропродовольчі товари з України зростали темпами швидшими, ніж на імпортні – 104,6 проти 99,6 відповідно. З однієї сторони, це свідчить про зростання експортної виручки, а з іншої – про витіснення вітчизняних виробників з внутрішнього ринку окремої агропродовольчої продукції, про заміну вітчизняної продукції імпортною. Зокрема це стосується молочної та алкогольної продукції, риби та ракоподібних.

Індекс фізичного обсягу демонструє зниження обсягів експорту в 2020 р., виражених в цінах 2019 р., а також про суттєве здешевлення імпортної продукції на фоні збільшення обсягів імпорту.

Кількісний індекс умов торгівлі агропродовольчою продукцією хоч і покращився у 2020 р. (105,2), проте таке покращення відбулося по незначному переліку товарів. Зокрема, лише по 7 з 24 груп: по групах 13 шелак природній (125,1), 14 рослинні матеріали для виготовлення (124,9), 05 інші продукти тваринного походження (119,5), 15 жири та олії тваринного або рослинного походження (113,0), 03 риба й ракоподібні (113,1), 10 зернові культури (102,4). По решті товарних групах спостерігається погіршення умов торгівлі.

Ціновий індекс умов торгівлі демонструє ще гіршу картину – ціни на

експортні товари зростали темпами повільнішими, ніж на імпортні. Ціновий індекс цін має позитивне значення тільки по групі 09 кава й чаю (117,8) – але в даному випадку мова йде про реекспорт, так як ці продукти в Україні не вирощуються, по 04 молоко й молочна продукція, яйця птиці; натуральний мед (111,2) й 22 алкогольні і безалкогольні напої та оцет (108,1) - але тут має місце втрата ринку вітчизняним виробником в силу зниження обсягів виробництва й більш дешевої імпортної продукції. Таким чином, доцільно зробити висновок про несприятливі умови торгівлі агропродовольчою продукцією в Україні у 2020 р. у порівнянні з базисним 2019 р.

Варто зазначити, що погіршення умов торгівлі почалося саме з початком поширення пандемії COVID-19 та запровадження Україною та країнами світу обмежувальних карантинних заходів. Дані табл. 4.12 наглядно це демонструють – в травні 2020 р. в порівнянні в травнем 2019 р. ситуація щодо фізичних обсягів експорту й імпорту, цін на експортно-імпортні товари різко погіршилася. Обсяги експорту як кількісні, так і вартісні зазнали суттєвих втрат, натомість імпорт додав ваги.

Таблиця 4.12 – Індекси фізичного обсягу, середніх цін та умов торгівлі у зовнішній торгівлі України агропродовольчими товарами у травні 2020 року *(до відповідного місяця попереднього року), %*

Код і найменування товарів згідно з УКТЗЕД	Індекс фізичного обсягу (Ласпейреса)		Індекс цін (Пааше)		Індекс умов торгівлі	
	експорт	імпорт	експорт	імпорт	кількісний	ціновий
Усього	**76,8**	**69,7**	**98,8**	**95,9**	**110,1**	**103,0**
у т. ч.						
01 живі тварини	90,1	83,3	94,6	102,0	108,2	92,8
02 м’ясо та їстівні субпродукти	92,5	137,8	88,7	105,6	67,1	84,0
03 риба і ракоподібні	117,6	93,8	97,5	95,6	125,5	102,0
04 молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед	81,7	230,0	113,7	82,3	35,5	138,2
05 інші продукти тваринного походження	49,1	160,4	108,6	87,2	30,6	124,6
06 живі дерева та інші рослини	70,2	114,8	99,0	106,4	61,2	93,0
07 овочі	75,2	125,2	108,1	139,2	60,0	77,7
08 їстівні плоди та горіхи	59,0	95,6	112,2	108,6	61,7	103,4

Продовження табл. 4.12

09 кава, чай	69,4	95,7	150,4	97,1	72,6	154,9
10 зернові культури	79,4	253,9	105,0	100,1	31,3	104,9
11 продукція борошномель-но-круп'яної промисловості	56,0	87,0	100,5	88,6	64,4	113,4
12 насіння і плоди олійних рослин	26,0	73,8	108,5	93,5	35,3	116,0
13 шелак природний	13,8	91,2	107,4	97,4	15,1	110,2
14 рослинні матеріали для виготовлення	98,9	333,0	99,2	66,5	29,7	149,1
15 жири та олії тваринного або рослинного походження	107,2	69,2	104,3	99,7	154,9	104,6
16 продукти з м'яса, риби	120,3	120,8	104,9	103,1	99,7	101,8
17 цукор і кондитерські вироби з цукру	52,0	80,4	99,9	101,2	64,7	98,7
18 какао та продукти з нього	61,0	81,3	100,7	97,3	75,0	103,5
19 готові продукти із зерна	96,0	109,7	100,8	97,8	87,5	103,2
20 продукти переробки овочів	49,2	96,6	112,5	99,9	50,9	112,6
21 різні харчові продукти	92,6	83,3	106,8	93,2	111,1	114,5
22 алкогольні і безалкогольні напої та оцет	69,6	92,9	98,9	83,7	75,0	118,2
23 залишки і відходи харчової промисловості	84,8	108,2	104,3	98,7	78,4	105,7
24 тютюн і промислові замінники тютюну	83,3	79,2	98,7	108,5	105,2	91,0

Джерело: Сформовано авторами за даними Державної служби статистики України [73].

У травні 2021 р. в порівнянні з відповідним місяцем 2020 р. ситуація дещо покращилася, зокрема обсяги експорту навіть дещо зросли при одночасному суттєвому зростанні цін на агропродовольчу продукцію на світових ринках. Проте, індекс умов торгівлі показує, що незважаючи на покращення ситуації з обсягами експорту, більш динамічний приріст імпорту, призвів до погіршення його значення (табл. 4.13).

Таблиця 4.13 – Індекси фізичного обсягу, середніх цін та умов торгівлі у зовнішній торгівлі України агропродовольчими товарами у травні 2021 року *(до відповідного місяця попереднього року), %*

Код і найменування товарів згідно з УКТЗЕД	Індекс фізичного обсягу (Ласпейреса)		Індекс цін (Пааше)		Індекс умов торгівлі	
	експорт	імпорт	експорт	імпорт	кількісний	ціновий
Усього	100,7	121,6	160,3	127,3	82,8	125,9
у т. ч.						
01 живі тварини	58,0	105,4	120,7	118,9	55,0	101,5
02 м’ясо та їстівні субпродукти	109,0	77,6	123,0	104,7	140,5	117,5
03 риба і ракоподібні	108,6	122,7	98,9	115,1	88,5	85,9
04 молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед	52,1	104,4	126,3	114,0	49,9	110,8
05 інші продукти тваринного походження	319,8	123,6	96,2	116,8	258,8	82,4
06 живі дерева та інші рослини	130,2	138,7	125,8	124,6	93,8	101,0
07 овочі	84,4	93,2	131,9	76,6	90,5	172,2
08 їстівні плоди та горіхи	103,2	119,0	126,3	96,8	86,7	130,4
09 кава, чай	77,8	107,3	108,5	106,8	72,5	101,6
10 зернові культури	82,7	95,2	140,7	107,8	86,9	130,5
11 продукція борошномельно-круп’яної промисловості	73,7	183,6	119,3	140,2	40,1	85,1
12 насіння і плоди олійних рослин	64,6	435,0	185,4	103,6	14,9	179,0
13 шелак природний	1089,2	110,2	110,2	100,1	988,8	110,1
14 рослинні матеріали для виготовлення	21,3	94,1	103,9	166,2	22,6	62,5
15 жири та олії тваринного або рослинного походження	78,3	180,0	191,9	150,8	43,5	127,3
16 продукти з м’яса, риби	120,6	104,0	106,9	113,2	115,9	94,4
17 цукор і кондитерські вироби з цукру	111,0	704,8	107,1	110,3	15,7	97,1
18 какао та продукти з нього	118,9	130,3	115,7	115,4	91,2	100,3
19 готові продукти із зерна	127,0	112,8	121,7	116,2	112,6	104,7
20 продукти переробки овочів	107,0	125,2	121,4	108,2	85,5	112,2
21 різні харчові продукти	115,7	145,2	103,3	123,7	79,7	83,5
22 алкогольні і безалкогольні напої та оцет	160,9	147,2	123,2	111,7	109,3	110,2
23 залишки і відходи харчової промисловості	88,4	115,3	148,2	115,6	76,7	128,1
24 тютюн і промислові замінники тютюну	115,2	109,2	110,2	110,6	105,5	99,7

Джерело: Сформовано авторами за даними Державної служби статистики України [73].

4.4 Зміни в географічній структурі зовнішньої торгівлі агропродовольчої продукцією

Оцінювання впливу пандемічних обмежень через поширення інфекційного захворювання COVID-19 на зовнішню торгівлю агропродовольчою продукцією буде не повною без аналізу змін в географічній структурі. Україна має унікальне географічне розміщення: на Заході вона межує з країнами Європейського Союзу, Східної та Південно-східної Європи, на сході з країнами СНД. Це створює сприятливі можливості для зростання експорту української агропродовольчої продукції, отримання інвестицій, нових сучасних технологій.

За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України [74], Україна експортує сільськогосподарську продукцію і продовольство у 190 країн світу. Китай, Індія, Нідерланди, Єгипет і Туреччина — лідери серед країн-імпортерів української агропродовольчої продукції (табл. 4.14).

Таблиця 4.14 – Рейтинг країн-імпортерів агропродовольчої продукції з України

№ з/п	Країни	2019 р.		№ з/п	Країни	2020 р.	
		Вартість експорту, тис. дол	%			Вартість експорту, тис. дол	%
1	Китай	1955090	8,7	1	Китай	3553975	15,9
2	Єгипет	1674467	7,5	2	Індія	1498039	6,7
3	Індія	1546912	6,9	3	Нідерланди	1421594	6,3
4	Туреччина	1544348	6,9	4	Єгипет	1366940	6,1
5	Нідерланди	1476049	6,6	5	Туреччина	1068573	4,8
6	Іспанія	1198618	5,4	6	Іспанія	984705	4,4
7	Німеччина	870684	3,9	7	Польща	849731	3,8
8	Польща	784964	3,5	8	Італія	583951	2,6
9	Італія	715996	3,2	9	Німеччина	580957	2,6
10	Білорусь	604721	2,7	10	Індонезія	566216	2,5
11	Індонезія	562061	2,5	11	Білорусь	512262	2,3
12	Бельгія	510201	2,3	12	Саудівська Аравія	434853	1,9
13	Ізраїль	456465	2	13	Ірак	398341	1,8

Продовження табл. 4.14

14	Бангладеш	441296	2	14	Великобританія	377886	1,7
15	Франція	414602	1,9	15	Бельгія	377148	1,7
16	Саудівська Аравія	390184	1,7	16	Ізраїль	375940	1,7
17	Ірак	350693	1,6	17	Франція	365701	1,6
18	Туніс	307738	1,4	18	Туніс	356650	1,6
19	Великобританія	280147	1,3	19	Бангладеш	346591	1,5
20	Марокко	267640	1,2	20	Марокко	336360	1,5
	Всього по вибраним країнам	16352876	73,2		Всього по вибраним країнам	16356413	72,00

Джерело*:* Розраховано авторами за даними Державної служби статистики України [72].

Важлива роль нашої держави на світових агропродовольчих ринках особливо проявилася із початком пандемії, коли порушилися глобальні ланцюжки постачання товарів. Україна продовжила виконувати свої зобов’язання та суттєво сприяла продовольчій безпеці своїх партнерів на Близькому Сході, в Європі, Південно-Східній Азії та Північній Африці.

В 2020 р. відбулися певні зміни в рейтингу країн-імпортерів вітчизняної агропродовольчої продукції. За наявними даними до країн, які активно наростили обсяги торгівлі агропродовольчою продукцією з Україною, слід віднести Китай – темп приросту за 2019–2020 рр. становив 7,2 в. п., збільшивши таким чином свою частку до 15,9% у сукупному експорті з України, в незначній мірі зростання частки відбулося Великобританією – на 0,4 в. п. та Марокко – на 0,3 в. п. (рис. 4.19, 4.20).

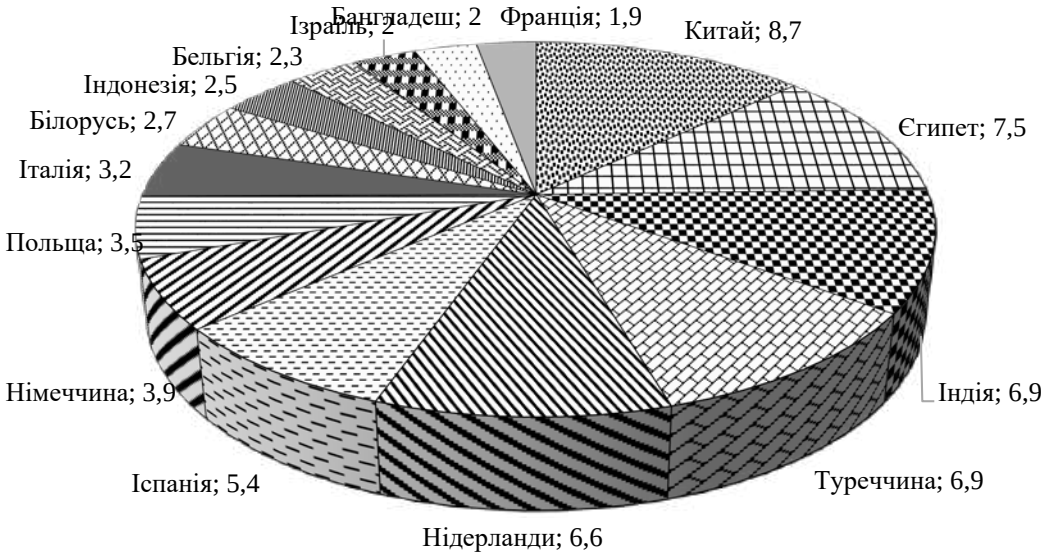

Рисунок 4.19 – Частка основних країн-імпортерів агропродовольчої продукції з України в 2019 р., %

Джерело: Сформовано авторами за даними Державної служби статистики України [72].

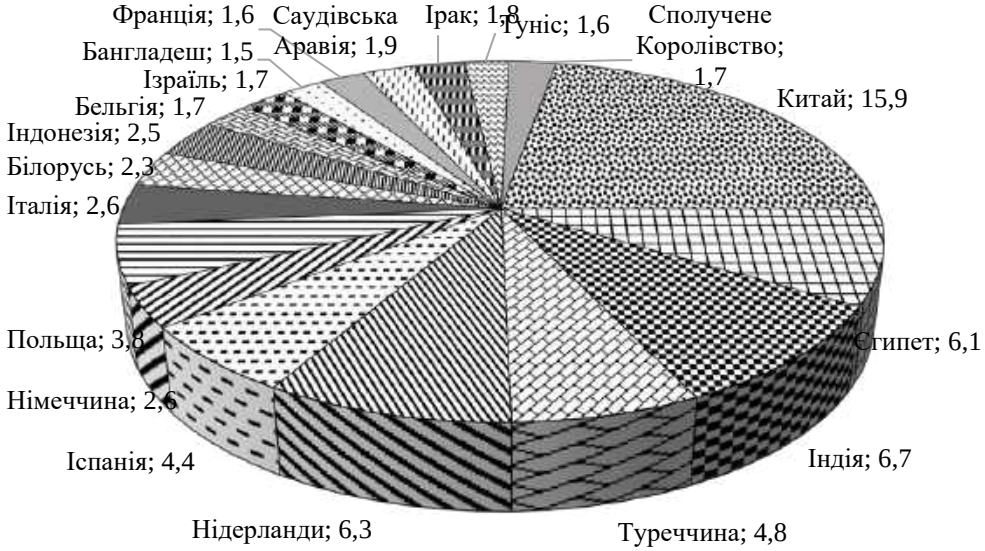

Рисунок 4.20 – Частка основних країн-імпортерів агропродовольчої продукції з України в 2020 р., %

Джерело: Сформовано авторами за даними Державної служби статистики України [72].

Найбільше знизили частку імпорту української агропродовольчої продукції такі країни, як Туреччина – на 2,1 в. п., Єгипет – 1,4 в. п., Німеччина – 1,3 в. п., Іспанія – 1,0 в. п., Італія й Бельгія – на 0,6 в. п. (рис. 4.21).

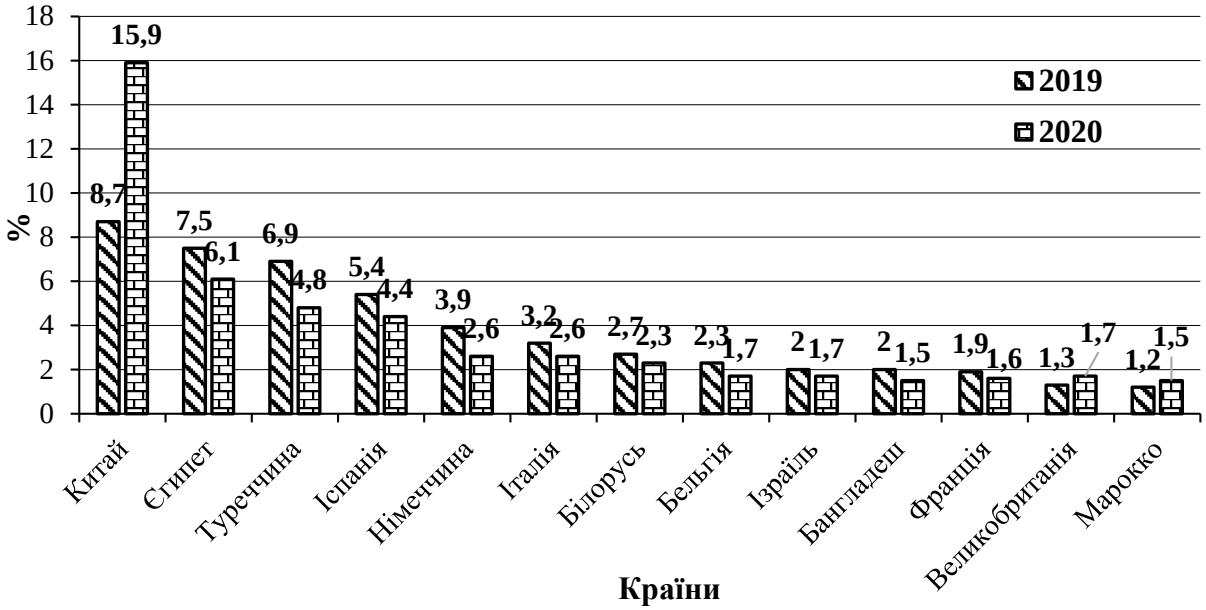

Рисунок 4.21 – Країни-імпортери агропродовольчої продукції з України, що найбільше змінили свою частку, %

Джерело: Сформовано авторами за даними Державної служби статистики України [72].

Таблиця 4.15 – Рейтинг країн-імпортерів окремих видів агропродовольчої продукції з України

№	2018 р.			№	2019 р.			№	2020 р.		
	Країна	тис. дол США	%		Країна	тис. дол США	%		Країна	тис. дол США	%
Зернові культури											
1	Єгипет	666498	9,20	1	Єгипет	1310660	13,6	1	Китай	1854719	19,7
2	Іспанія	642952	8,90	2	Китай	858677	8,9	2	Єгипет	1119708	11,9
3	Нідерланди	556448	7,70	3	Іспанія	765343	7,9	3	Індонезія	546712	5,8
4	Китай	552270	7,60	4	Туреччина	718314	7,5	4	Іспанія	543182	5,8
5	Індонезія	487128	6,70	5	Нідерланди	623623	6,5	5	Нідерланди	519409	5,5
6	Саудівська Аравія	449494	6,20	6	Індонезія	537636	5,6	6	Туреччина	473395	5
7	Італія	335624	4,60	7	Бангладеш	421086	4,4	7	Туніс	347022	3,7
8	Філіппіни	315877	4,40	8	Ізраїль	316542	3,3	8	Бангладеш	316652	3,4
9	Туніс	290335	4,00	9	Туніс	292583	3	9	Корея, Республіка	281767	3
10	Марокко	263402	3,60	10	Італія	282684	2,9	10	Лівійська Арабська Джамахірія	264673	2,8
	10 країн	**4560028**	**63,0**			**6127148**	**63,6**			**6267239**	**66,6**
	Олійне насіння та плоди										
1	Німеччина	344574	17,6	1	Німеччина	483806	18,9	1	Німеччина	347500	18,9
2	Туреччина	322927	16,5	2	Туреччина	467063	18,2	2	Туреччина	271351	14,7

Продовження табл. 4.15

3	Бельгія	291899	14,9	3	Бельгія	340604	13,3	3	Бельгія	239782	13
4	Франція	129960	6,7	4	Єгипет	229801	9	4	Нідерланди	188096	10,2
5	Білорусь	129383	6,6	5	Нідерланди	178044	6,9	5	Білорусь	144758	7,9
6	Нідерланди	101232	5,2	6	Франція	170611	6,7	6	Сполучене Королівство	109532	5,9
7	Польща	79672	4,1	7	Білорусь	138968	5,4	7	Франція	103206	5,6
8	Іран, Ісламська Республіка	73293	3,8	8	Польща	99880	3,9	8	Польща	52888	2,9
9	Італія	59521	3	9	Італія	69288	2,7	9	Греція	43762	2,4
10	Єгипет	52175	2,7	10	Греція	56522	2,2	10	Болгарія	42348	2,3
	10 країн	**1584636**	**81,09**			**2234587**	**87,16**			**1543223**	**83,8**
	Жири і масла тваринного та рослинного походження										
1	Індія	1790359	39,8	1	Індія	1447576	30,6	1	Індія	1445800	25,1
2	Китай	426066	9,5	2	Китай	742021	15,7	2	Китай	1113236	19,3
3	Ірак	261714	5,8	3	Нідерланди	457988	9,7	3	Нідерланди	529110	9,2
4	Нідерланди	258190	5,7	4	Іспанія	313187	6,6	4	Іспанія	342331	5,9
5	Іспанія	238787	5,3	5	Ірак	265443	5,6	5	Ірак	324592	5,6
6	Італія	236888	5,3	6	Італія	263854	5,6	6	Італія	287316	5
7	Польща	126524	2,8	7	Польща	171379	3,6	7	Польща	275422	4,8
8	Іран, Ісламська Республіка	119559	2,7	8	Франція	95866	2	8	Франція	116779	2
9	Франція	86076	1,9	9	Сполучене Королівство	80856	1,7	9	Сполучене Королівство	99426	1,7
10	Сполучене Королівство	85298	1,9	10	Малайзія	75711	1,6	10	Єгипет	99024	1,7
	10 країн	**3629461**	**80,7**			**3913881**	**82,7**			**4633036**	**80,4**

Джерело: Сформовано авторами за даними Державної служби статистики України [72].

Отже, як свідчать дані табл. 4.14 і 4.15 головними імпортерами українських товарів залишаються ті ж самі країни, що були і в допандемічні часи, однак обсяги експорту до них дещо зменшилися (за виключенням головного імпортера українських товарів – Китаю).

Що стосується основних країн-постачальників агропродовольчої продукції в Україну, то у 2020 р. п’ятірка лідерів залишилася без змін. Це такі країни, як Польща, Німеччина, Італія, Туреччина, США (табл. 4.16). Проте й серед них відбулися певні зміни.

Таблиця 4.16 – Рейтинг країн-експортерів агропродовольчої продукції в Україну

№ з/п	Країни	2019 р.		№ з/п	Країни	2020 р.	
		Вартість експорту, тис. дол	%			Вартість експорту, тис. дол	%
1	Польща	658822	10,7	1	Польща	828311	12,0
2	Німеччина	510520	8,3	2	Німеччина	503559	7,3
3	Туреччина	415971	6,8	3	Італія	498095	7,2
4	Італія	393903	6,4	4	Туреччина	485373	7,0
5	Сполучені Штати Америки	274913	4,5	5	Сполучені Штати Америки	299552	4,3
6	Франція	269247	4,4	6	Франція	295553	4,3
7	Нідерланди	248497	4,0	7	Нідерланди	284101	4,1
8	Норвегія	210650	3,4	8	Норвегія	228366	3,3
9	Іспанія	190066	3,1	9	Іспанія	214450	3,1
10	Китай	167607	2,7	10	Китай	199449	2,9
11	Індонезія	162977	2,7	11	Індонезія	168976	2,5
12	Угорщина	139875	2,3	12	Угорщина	137538	2,0
13	Бразилія	121984	2,0	13	Бразилія	132060	1,9
14	Індія	103192	1,7	14	Еквадор	120349	1,7
15	Великобританія	102492	1,7	15	Індія	110158	1,6
16	Білорусь	97056	1,6	16	Білорусь	110079	1,6
17	Ісландія	93971	1,5	17	Великобританія	108912	1,6
18	Грузія	92553	1,5	18	Грузія	97267	1,4
19	Еквадор	86475	1,4	19	Ісландія	89785	1,3
20	Бельгія	78020	1,3	20	Бельгія	87221	1,3
	Всього по вибраним країнам	4418791	72,0		Всього по вибраним країнам	4999154	70,7

Джерело: Розраховано авторами за даними Державної служби статистики України [72].

Так, Польща й Італія за аналізований період (2019-2020 рр.) наростили обсяги реалізації агропродовольчої продукції в Україну, зокрема Польща на 1,3 в. п., збільшивши таким чином свою частку до 12,0% у сукупному імпорті в Україну, Італія – на 0,8 в. п. На 0,3 в. п. збільшив свою присутність на вітчизняному агропродовольчому ринку Еквадор (рис. 4.22, 4.23).

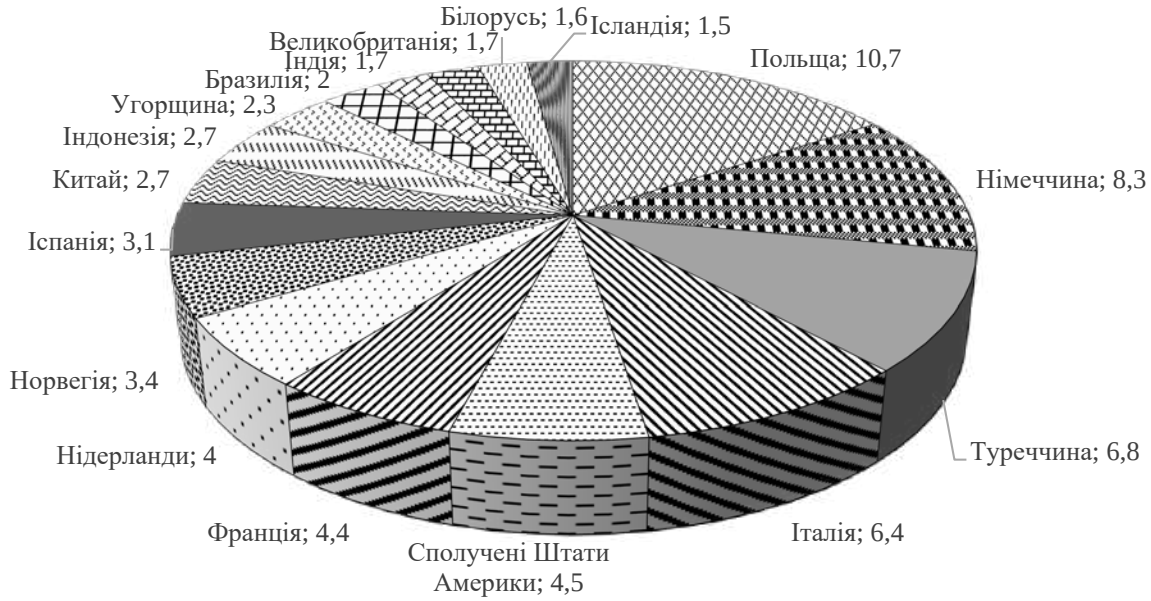

Рисунок 4.22 – Частка основних країн-експортерів агропродовольчої продукції в Україну в 2019 р., %

Джерело: Сформовано авторами за даними Державної служби статистики України [72].

Найбільше знизили частку експорту агропродовольчої продукції в Україну такі країни, як Німеччина – на 1,0 в. п. й Угорщина – на 0,3 в. п. (рис. 4.24).

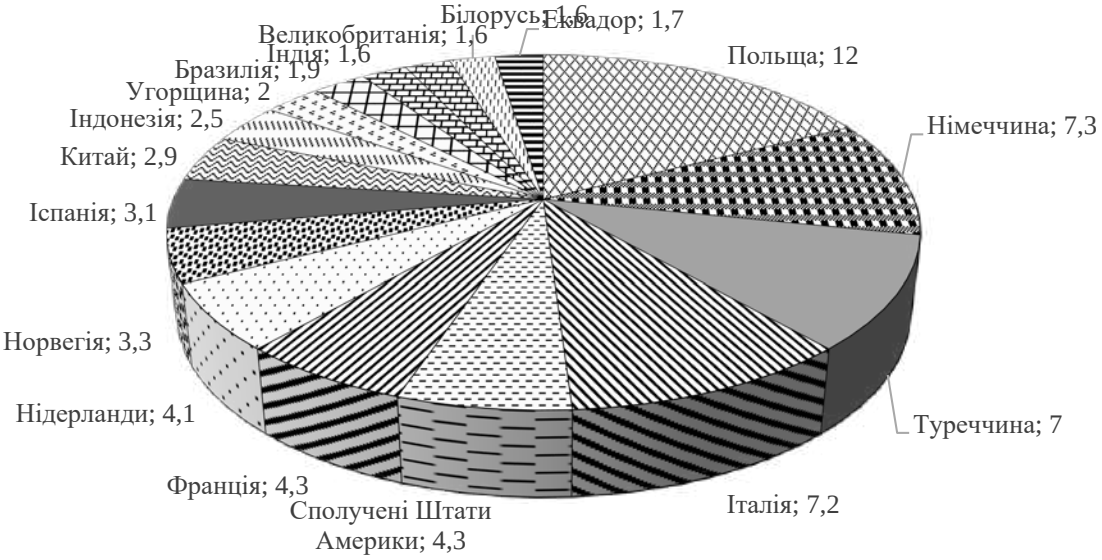

Рисунок 4.23 – Частка основних країн-експортерів агропродовольчої продукції в Україну в 2020 р., %

Джерело: Сформовано авторами за даними Державної служби статистики України [72].

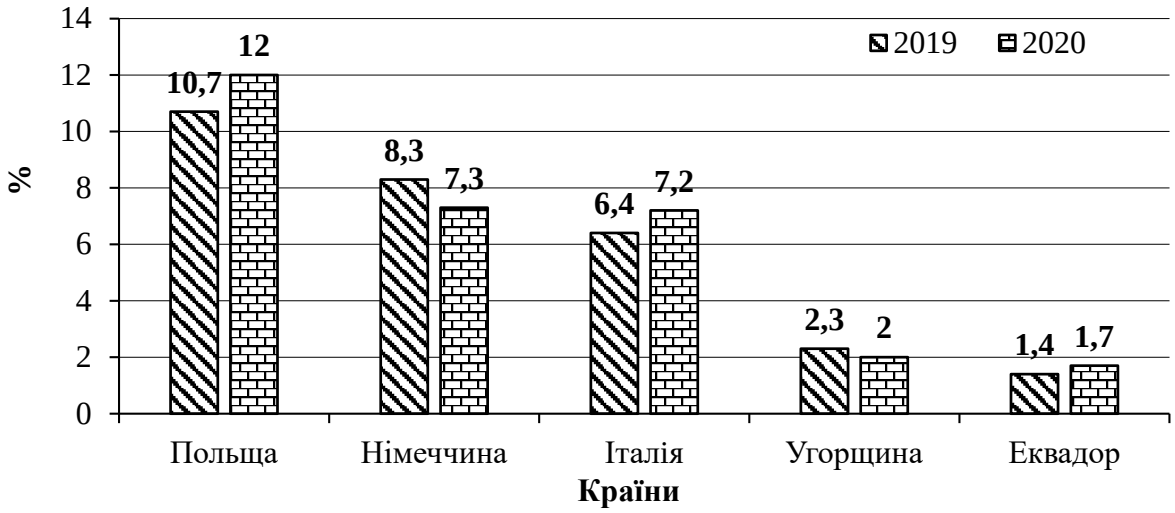

Рисунок 4.24 – Країни-експортери агропродовольчої продукції в Україну, що найбільше змінили свою частку, %

Джерело: Сформовано авторами за даними Державної служби статистики України [72].

Таблиця 4.17 – Рейтинг країн-експортерів окремих видів агропродовольчої продукції в Україну

№	2018 р.			№	2019 р.			№	2020 р.		
	Країна	тис. дол США	%		Країна	тис. дол США	%		Країна	тис. дол США	%
М'ясо і субпродукти харчові											
1	Польща	66636	39,7	1	Польща	77283	48,7	1	Польща	67756	41,1
2	Німеччина	36880	22	2	Німеччина	24990	15,8	2	Данія	17731	10,7
3	Нідерланди	14348	8,6	3	Нідерланди	10507	6,6	3	Німеччина	14832	9
4	Данія	11177	6,7	4	Угорщина	8272	5,2	4	Іспанія	14161	8,6
5	Іспанія	6743	4	5	Канада	7534	4,7	5	Нідерланди	10981	6,7
6	Угорщина	5961	3,6	6	Іспанія	7088	4,5	6	Канада	8713	5,3
7	Бельгія	5033	3	7	Франція	5455	3,4	7	Угорщина	7755	4,7
8	Бразілія	3095	1,8	8	Данія	3677	2,3	8	Франція	4366	2,6
9	Литва	2810	1,7	9	Литва	3194	2	9	Сполучені Штати Америки	3035	1,8
10	Канада	2721	1,6	10	Норвегія	2054	1,3	10	Литва	2747	1,7
	10 країн	**155404**	**92,7**		**10 країн**	**150054**	**94,6**		**10 країн**	**152077**	**92,2**
Молоко, молочні продукти, яйця											
1	Польща	30972	29,1	1	Польща	56160	33,1	1	Польща	132633	43
2	Німеччина	22354	21	2	Німеччина	35815	21,1	2	Німеччина	52980	17,2
3	Франція	11980	11,3	3	Нідерланди	19623	11,6	3	Нідерланди	23901	7,7
4	Нідерланди	8325	7,8	4	Франція	16970	10	4	Франція	23605	7,7

Продовження табл. 4.17

5	Болгарія	5145	4,8	5	Італія	6643	3,9	5	Італія	14338	4,6
6	Італія	4521	4,2	6	Болгарія	5692	3,4	6	Білорусь	12612	4,1
7	Бельгія	4052	3,8	7	Бельгія	5116	3	7	Бельгія	8879	2,9
8	Білорусь	2154	2	8	Білорусь	3503	2,1	8	Литва	6996	2,3
9	Данія	1988	1,9	9	Данія	3366	2	9	Данія	4050	1,3
10	Словач-чина	1812	1,7	10	Литва	2765	1,6	10	Латвія	3629	1,2
	10 країн	**93303**	**87,6**		**10 країн**	**155653**	**91,8**		**10 країн**	**283623**	**92**

Джерело: Сформовано авторами за даними Державної служби статистики України [72].

Таким чином, як свідчать дані табл. 4.16 і 4.17 головними експортерами агропродовольчих товарів до України залишаються ті ж самі країни, що були і в допандемічні часи, однак їх частки в загальних обсягах імпорту агропродовольчої продукції в Україну, так і в розрізі основних груп продуктів дещо змінилися.

Звісно, не можна стверджувати, що таке погіршення зовнішньої торгівлі агропродовольчою продукцією викликане виключно поширенням пандемії COVID-19 та пов’язаних з ним обмежувальних заходів. 2020 р. виявився складним для виробників сільськогосподарської продукції. Рік характеризувався дією несприятливих природно-кліматичних чинників, малосніжною зимою, холодною й бездощовою весною, що уповільнило період вегетації сільськогосподарської рослинної продукції, необхідністю пересівати, й змістила період збирання врожаю на більш пізні періоди; посухою, яка призвела до зниження врожайності й навіть до практично повної втрати врожаю в окремих регіонах України.

4.5 Залучення прямих іноземних інвестицій в сільське господарство України

Наступним показником аналізу впливу поширення пандемії COVID-19 та карантинних заходів на аграрний сектор є прямі іноземні інвестиції (ПІІ).

Які, на нашу думку, є найвигіднішим способом фінансування, оскільки у цьому випадку держава не повинна здійснювати платежі на обслуговування боргів, так як пряме іноземне інвестування не призводить до збільшення зовнішньої заборгованості.

ПІІ можуть стати стимулятором економічного розвитку сільського господарства та інструментом забезпечення його конкурентоспроможності за умови, що основні напрями інвестиційних процесів знаходяться у руслі загальної економічної стратегії держави. ПІІ повинні надходити у вигляді техніки, технологій, ноу-хау, патентів для проведення реконструкції і модернізації сільського господарства та матеріальних коштів. Їхнє використання має сприяти забезпеченню потреб вітчизняного сільського господарства у необхідних матеріалах, а головне – стимулювати розвиток економічно ефективних та конкурентоспроможних експортерів, що дало б змогу сільському господарству України вписатися в систему міжнародного поділу праці. Крім того, іноземні інвестиції дають можливість упроваджувати зарубіжний досвід менеджменту, що є важливим фактором розвитку ринкових форм і методів господарювання. Обґрунтоване й раціональне їх використання навіть при незначних надходженнях сприятимуть пожвавленню виробництва, підвищенню його ефективності.

За період 2019–2021 рр. обсяги ПІІ в сільське господарство України були дуже незначними. Частка іноземних інвестицій в сільське господарство в загальних обсягах ПІІ в Україні становила 1,1-1,7%. Причому за аналізований період їх сума зменшилась майже на 17,5%, що свідчить про значний відтік іноземного капіталу з галузі (табл. 4.18).

Таблиця 4.18 – Прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал) в сільському господарстві України

Показник	Обсяг на 1 січня			2021 р. до 2019 р., %
	2019	2020	2021	
ПІІ в економіці України, всього, млн дол. США	35391	41663	37600	106,2
ПІІ в сільське, лісове та рибне господарство, млн дол. США	587,2	444,9	484,6	82,5
Частка сільського, лісового та рибного господарства у загальних обсягах ПІІ	1,7	1,1	1,3	-0,4 в. п.
Приріст ПІІ, млн дол США до попереднього року	8,7	-142,3	182,1	137,0
Приріст ПІІ, % до попереднього року	1,50	-24,23	40,93	39,43 в. п.
Капітальні вкладення, млн дол. США	2430	2287	1352	55,6
Валова додана вартість, млн дол. США	12782	13317	14409	112,7
Відношення ПІІ до капітальних вкладень, %	24,2	19,4	35,8	11,7 в. п.
Відношення ПІІ до валової доданої вартості, %	4,59	3,34	3,36	-1,2 в. п.
Валютний курс, грн./дол. США	27,2	25,85	26,96	99,1

Джерело: Розраховано авторами за даними Державної служби статистики України [75-77] та Національного банку України [78; 79].

Що в свою чергу свідчить про те, що рівень привабливості сільського господарства України для іноземних інвесторів досить низький: високі інвестиційні ризики, недостатня прибутковість на вкладений капітал. У першу чергу їх цікавлять підприємства, які можуть забезпечити за короткий час повернення вкладеного капіталу з отриманням найбільшого прибутку.

Світовий досвід переконує, що для макроекономічної стабілізації країн з перехідною економікою та їх інтеграції у світову економіку необхідні темпи зростання ВВП не менше 5–6% на рік. У свою чергу, для досягнення цієї мети необхідні інвестиції в економіку країни на рівні 19–25% ВВП, а ПІІ мають бути на рівні 10% валових внутрішніх інвестицій.

Загальний обсяг ПІІ, що фактично надійшли в сільське господарство України починаючи з 1992 р. становив 484,6 млн дол. США (див. табл. 4.18). Випуск сільськогосподарської продукції в Україні поки що зростає незначно – в середньому за період 2010–2019 р. на 4,5% в рік. Якщо розглянути обсяги іноземних інвестицій в сільському господарстві, розрахованих до випуску

сільськогосподарської продукції та валової доданої вартості, то видно, що ці показники поступово знижуються і становлять у 2020 р. лише 1,87 і 3,36%% відповідно.

Але в умовах глибокої економічної та фінансової кризи, яка має місце в національній економіці, навіть ці невеликі кошти є вагомим для розвитку галузі, проте для усунення причин цієї кризи вони незначні. Аналіз впливу іноземних інвестицій на обсяги випуску сільськогосподарської продукції, валову додану вартість та валовий прибуток сільськогосподарських підприємств дозволяє зробити висновок, що вони не призводять до зміни тенденції їх зростання чи уповільнення.

Прогноз фахівців про те, що в умовах пандемії, обсяги іноземних інвестицій в аграрний сектор зростатимуть в силу того, що цей сектор є найбільш стабільним і менш уразливим до такого виду шоків в порівнянні з іншими галузями (туризм, транспортні перевезення, готельний та ресторанний бізнес тощо) – не справдився. Тому доцільно зробити висновок про те, що головною причиною відсутності стратегічних іноземних інвестицій є малосприятливий інвестиційний клімат в Україні. Він зумовлює вичікувальну позицію стратегічних інвесторів, особливо у плані залучення середнього й великого капіталу. Навіть більше, спостерігається невпевненість у подальшому співробітництві з боку інвесторів, що вже вклали свої кошти в сільське господарство України. За даними табл. 4.18 в період 2018-2020 рр. з галузі вилучено 102,6 млн дол. США.

Крім того, дослідженням встановлено, що навіть і ці незначні ПІІ використовуються нераціонально. Інвестиції надходили в основному у формі цінних паперів, обміну акцій, переведення позик та кредитів в акції, у формі рухомого і нерухомого майна, нематеріальних активів (набуття юридичних прав, ноу-хау тощо). Тобто в Україні, в основному, формуються портфельні інвестиції, в результаті чого інвестори претендують тільки на чисті доходи від акцій чи облігацій. В умовах, що склалися в Україні, такі інвестиції не є привабливими і ефективними.

Підбиваючи підсумки проведеного дослідження щодо впливу поширення пандемії COVID-19 та карантинних обмежень, пов'язаних з ним, на зовнішньоекономічну діяльність в аграрному секторі доцільно зробити такі висновки.

1. Вітчизняний аграрний сектор, будучи одним із визначальних у формуванні національного ВВП, зважаючи на своє нинішнє сировинно-екпортне спрямування, залежить від зовнішньоекономічної кон'юнктури ринкового попиту, на який вплинули обмеження, пов'язані із поширенням пандемії COVID-19 та запровадженням карантинних заходів, на глобальному рівні. Зокрема це такі: обмеження торгових трансакцій між державами, обмежувальні заходи щодо переміщення вантажів, закриття агропродовольчих ринків тощо.

2. Обсяги експорту агропродовольчої продукції в 2020 р. в порівнянні з 2019 р. практично не змінилися – ріст на 0,2% або 35 млн. дол. США. Для порівняння: *у 2015-2019 рр. середньорічне значення темпів зростання експорту становило 11,2%, а у 2019 р. – 19,0%.* Приріст експорту агропродовольчої продукції на 0,2% у 2020 р. значною мірою забезпечувався продуктами переробки сільськогосподарської продукції, а саме жирами та оліями тваринного або рослинного походження (зростання на 21,4%) та готовими харчовими продуктами (ріст на 4,4%). Що стосується сировинної (сільськогосподарської) продукції, як продукції тваринного, так і рослинного походження спостерігається суттєве зниження. Таким чином доцільно зробити висновок про негативний вплив поширення пандемії та запровадження обмежувальних карантинних заходів на експорт вітчизняної агропродовольчої продукції.

3. У 2020 р. обсяги імпорту агропродовольчої продукції в порівнянні з попереднім 2019 р. зросли на 13,3%. *Для порівняння: у 2015-2019 рр. середньорічне значення темпів зростання імпорту становило 8,0%, а у 2019 р. відбулося його суттєве скорочення на 7,6%.* Зростання імпорту агропродовольчої продукції на 13,3% у 2020 р. забезпечувалося як сільськогосподарською

продукцією, так і продуктами її переробки. Зокрема, імпорт молока та молочної продукції (зростання на 81,9%), овочів (ріст на 23,6%), живих дерев та інших рослин (на 19,1%), їстівних плодів й горіхів (на 18,2%), жирів та олії тваринного або рослинного походження (зростання на 17,4%), продуктів з м'яса та риби (ріст на 26,1%), готових продуктів з зерна (на 20,3). У першому півріччі 2021 р. темпи зростання імпорту суттєво зросли, як по відношенню до відповідного періоду 2020 р., так і 2019 р., що свідчить про подальше загострення проблеми імпортозалежності агропродовольчою продукцією Таке безпрецедентне перевищення темпів зростання обсягів імпорту та сповільнення експорту призвело до суттєвого погіршення зовнішньоторговельного балансу агропродовольчої продукції – вперше за останнє десятиліття сальдо зовнішньої торгівлі агропродовольчою продукцією зменшилося на 4,4%, хоча й залишилося позитивним.

4. Найбільших змін зазнала зовнішня торгівля м'ясо-молочною продукцією. Зокрема, за період з 2019 р. по 2020 р. у зовнішній торгівлі молоком і молочною продукцією відзначається наявність двох протилежних тенденцій: збільшення імпорту та зменшення експорту. Так, обсяги експорту молока й вершків незгущених скоротилися на 26,0%, молока згущеного – на 23,4%, масла тваринного – на 38,6%, сирів – на 11,6%. Обсяги імпорту молока й вершків незгущених зросли в 3,6 раза, молока згущеного – в 1,6 раза, масла тваринного – в 2,9 раза, сирів – майже вдвічі, кисломолочна продукція – в 1,6 раза.

В зовнішній торгівлі м'ясом і м'ясними продуктами простежуються тенденції, протилежні молоку: обсяги імпорту відзначаються різноплановими трендами: спостерігалося як нарощування імпорту м'яса в окремі періоди, так і їх зниження. За підсумками 2020 р. обсяги імпорту м'яса та м'ясних продуктів скоротилися в порівнянні з 2019 р. на 13%. В 2021 р. відновився підвищувальний тренд. Для експорту характерні стабільні обсяги – у 2020 р. зростання всього на 0,7 в. п. в порівнянні з 2019 р. В I кв. 2021 р. спостерігалося значне скорочення поставок м'яса та м'ясних продуктів на зовнішні ринки в

порівнянні з аналогічним періодом попередніх років, проте уже в II кв. відмічається їх активне зростання (на 45,2% по відношенню до I кв.), що сприяло поліпшенню експортно-імпортного балансу.

5. Високі темпи росту імпорту свідчать про незадоволення внутрішнього споживчого попиту вітчизняними виробниками агропродовольчої продукції за кількістю, якістю й ціною. В подальшому такі тенденції матимуть негативний вплив на розвиток та функціонування галузі – зниження конкурентоспроможності вітчизняного виробника, втрата ним частки ринку, що в свою чергу призведе до ще гірших віддалених наслідків, як-то зниження обсягів виробництва в силу зниження попиту, а відтак доходів, прибутку, звільнення працівників, зростання соціальної напруги тощо.

6. Карантинні заходи, викликані поширенням пандемії COVID-19, позначилися на ціновій ситуації на світових аграрних ринках. Найбільшого росту експортних цін у II кв. 2021 р. в порівнянні з відповідним періодом 2019 р. зазнали ціни на тваринницьку продукцію, а саме: молочну сироватку (на 45,4%), яловичину морожену (на 27,5%), молоко згущене (на 20,3%), м'ясо та харчові субпродукти солоні, сушені або копчені (на 9,1%), кисломолочну продукцію (на 7,1%) та на м'ясо і харчові м'ясопродукти птиці (на 6,1%). Поширення пандемії COVID-19 розширило набір факторів, що впливали на рівень світових цін: більш слабкий попит, різке зниження витрат на матеріально-технічні ресурси, запровадження торгових обмежень, збої в ланцюжках поставок (як на вході, так і на виході) та здійснення «панічних» покупок.

7. Доведено, що з початком поширення пандемії COVID-19 та запровадження Україною та країнами світу обмежувальних карантинних заходів у її відповідь призвело до погіршення умов торгівлі. Кількісний індекс умов торгівлі агропродовольчою продукцією по більшості товарних групах (17 з 24-х) знизився. Ціновий індекс умов торгівлі демонструє ще гіршу ситуацію – ціни на експортні товари зростали темпами повільнішими, ніж на імпортні. Ціновий індекс цін має позитивне значення тільки по групі 09 кава й чаю (117,8), 04 молоко й молочна продукція, яйця птиці; натуральний мед (111,2)

й 22 алкогольні і безалкогольні напої та оцет (108,1) - але тут має місце втрата ринку вітчизняним виробником в силу зниження обсягів вітчизняного виробництва й більш дешевої імпортної продукції.

8. Головними імпортерами українських товарів залишаються ті ж самі країни, що були і в допандемічні часи (Китай, Індія, Нідерланди, Єгипет і Туреччина), однак обсяги експорту до них дещо зменшилися (за виключенням головного імпортера українських товарів – Китаю, темп приросту по якому за 2019–2020 рр. становив 7,2 в. п., збільшивши таким чином свою частку до 15,9% у сукупному експорті з України). Основні країни-постачальники агропродовольчої продукції в Україну у 2020 р. залишилася без змін. Це такі країни, як Польща, Німеччина, Італія, Туреччина, США.

9. За період 2019–2021 рр. обсяги ПІІ в сільське господарство України були незначними. Частка іноземних інвестицій в сільське господарство в загальних обсягах ПІІ в України становила 1,1-1,7%. За аналізований період їх сума зменшилась майже на 17,5%, що свідчить про значний відтік іноземного капіталу з галузі. Доцільно зробити висновок про те, що головною причиною відсутності стратегічних іноземних інвестицій є малосприятливий інвестиційний клімат в Україні, а не поширення пандемії COVID-19 та запровадження карантинних заходів.

РОЗДІЛ 5
ОЦІНЮВАННЯ ВПЛИВУ КАРАНТИННИХ ЗАХОДІВ ТА ПОШИРЕННЯ COVID-19 НА ФІНАНСОВУ СКЛАДОВУ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ

5.1 Рівень доходів газузі сільського господарства

З огляду на те, що більшість розвинених країн із самого початку поширення коронавірусної хвороби (COVID-19) намагались стимулювати збереження споживання на докризовому рівні – попри те, що доходи населення суттєво знижувались внаслідок зменшення економічної активності та суттєвого зниження робочих місць – в світі суттєво зросла грошова маса, яка не була належним чином підкріплена належними обсягами товарної маси.

Як наслідок, ціни на сировинних ринках з часом зросли, автоматично збільшивши доходи виробників відповідних товарів.

Першими відреагували на кризу, зумовлену пандемією коронавірусної хвороби (COVID-19) ринки енергоносіїв.

Адже відразу після того, як поширилась інформація про пандемію коронавірусної хвороби COVID-19, ціни на більшість основних сировинних товарів відразу знизились – особливо це стосувалось цін на нафту.

Попри те, що заходи з пом'якшення наслідків поширення COVID-19, як було зазначено вище, були істотними, вони все ж спричинили виникнення серйозних економічних проблем. Зокрема, вони призвели до різкого скорочення перевезень (зокрема, пасажирських) та подорожей.

Як наслідок, глобальний попит на нафту у першій половині 2020 року суттєво скоротився – фактично на безпрецедентні значення.

COVID-19 сформував унікальну комбінацію потрясінь на товарних ринках, впливаючи одночасно як на попит, так і на пропозицію.

Заходи із пом'якшення, хоча і були досить суттєвими, все ж не змогли залишити незмінними як попит, так і пропозицію товарів. Адже розгортання економічної рецесії було дуже значним потрясінням для попиту.

Поєднання цих потрясінь попиту та пропозиції проявилось за різними каналами з різним впливом на різні товари.

Отже, суттєве зниження обсягів вантажних перевезень та подорожей призвело до значного падіння попиту на паливо для транспорту, адже практично всі країни запровадили широкі заборони на поїздки. Як наслідок, ціни на нафту суттєво знизились (рис. 5.1).

Найбільшим чинником падіння цін на нафту стало різке скорочення попиту внаслідок заходів щодо пом'якшення негативних наслідків пандемії COVID-19. Безпрецедентне падіння обсягів транспортних перевезень в багатьох країнах призвело до різкого падіння попиту на паливо.

Крім того, негативний вплив на ціну нафти мало уповільнення економічної активності - воно призвело до суттєвого зниження глобального споживання нафти. Адже нафта має відносно високу еластичність попиту на доходи, що свідчить про те, що зниження економічного зростання може призвести до падіння попиту на нафту.

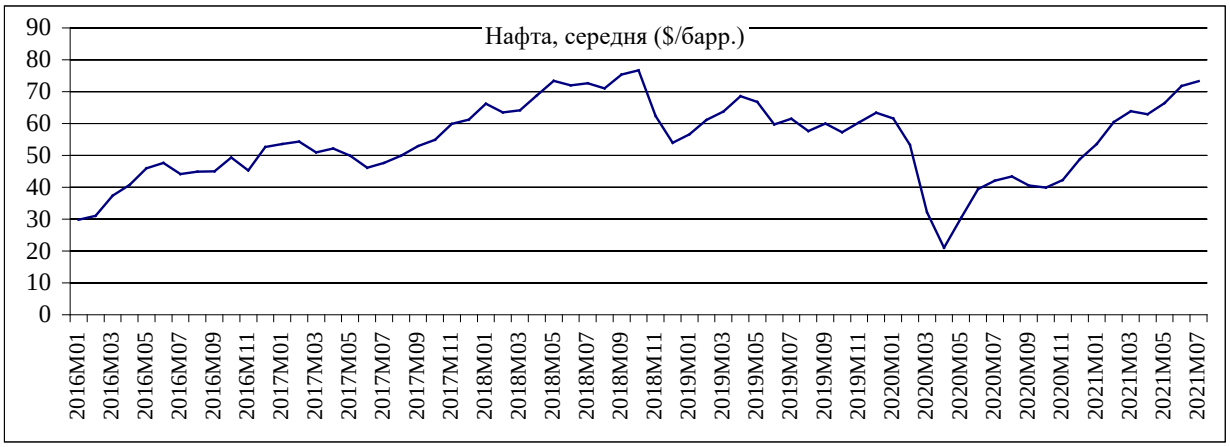

Рисунок 5.1 – Динаміка світових цін на нафту

Джерело: [https://www.worldbank.org/en/research/commodity-markets].

З даних рис. 5.1 чітко видно, що до пандемії COVID-19, а саме в другій половині 2019 та на початку 2020 р. ціни на нафту були стабільними і перевищували рівень в 60 дол. за барель.

Відразу після поширення інформації про початок пандемії COVID-19 ціни на нафту різко обвалились – до рівня менш як 30 дол. за барель.

Незважаючи на те, що практично відразу відбулася корекція цін на нафту – до рівня понад 40 дол./барель – ще тривалий час ціни на нафту були суттєво нижчими за рівень, що сформувався станом на ІІ півріччя 2019 р.

Лише з кінця весни 2021 р. ціни перевищили позначку в 70 дол./барель, проте все ще є нижчими за їх значення в середині 2018 р., коли вони були найвищими за остання сім років.

Дещо інша ситуація спостерігалась із цінами на газ (рис. 5.2), який є ключовим компонентом при виробництві азотних добрив, які широко використовуються в сільськогосподарському виробництві.

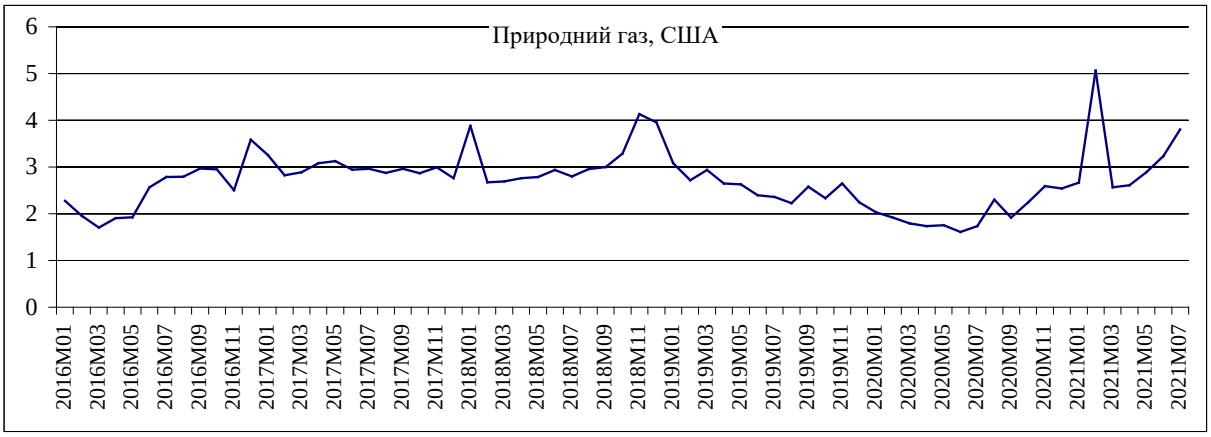

Рисунок 5.2 – Динаміка світових цін на природній газ

Джерело: [https://www.worldbank.org/en/research/commodity-markets].

Ціни на природний газ і до пандемії COVID-19 характеризувались низхідним трендом, який в умовах дії обмежувальних заходів та рецесії світової економіки лише посилився. Проте, вже з другої половини 2020 р. почався висхідний тренд цін на природній газ, який продовжується і нині.

При цьому ціни на природній газ вже перевищили свої максимальні значення, що спостерігались в другій половині 2018 р. і тримаються на найвищому за останні сім років рівні.

Якщо оцінювати цінову ситуацію на ринках енергоносіїв у зв’язку із початком пандемії COVID-19, то вона була сприятлива для сільськогосподарського виробництва.

Внаслідок суттєвого зниження цін на нафту. сільгосптоваровиробники мали можливість придбати дизельне паливо за досить низькими цінами, які були нижчими за ті, що склались, зокрема, у 2019 році.

Те ж саме стосується й цін на мінеральні добрива, в першу чергу – азотні. Внаслідок зниження світових цін на природній газ, вартість азотних добрив суттєво знизилась і вони стали більш доступними для сільськогосподарських товаровиробників. Це, в свою чергу, позитивно позначилось на рентабельності сільськогосподарської діяльності у 2020 р.

Необхідно розуміти, що глобальна рецесія призводить до зниження попиту на сировину. При цьому, на попит на енергію та метали - на відміну від попиту на сільськогосподарські товари – сильно впливає уповільнення економічної активності. В цьому відношенні сільськогосподарські товари знаходяться в більш вигіднішому положенні, адже на їх споживання практично не впливає зниження економічної активності.

Як показує практика, більшість країн в умовах кризи стимулюють споживання, «вливаючи» значні обсяги бюджетних ресурсів в економіку лише для того, щоб обсяги споживання – принаймні, продовольчих товарів – залишались на незмінному (або майже незмінному) рівні.

Внаслідок цього, виробники сільгосппродукції в останню чергу – в порівнянні з представниками інших індустрій – потерпають від криз, подібної до нинішньої, що викликана пандемією COVID-19.

Необхідно зважати й на те, що порушення ланцюгів поставок в умовах застосування карантинних обмежень може мати суттєвий негативний вплив на економіку в цілому та окремі її сектори.

Адже деякі карантинні заходи можуть фактично «вбивати клин» між постачальниками виробничих ресурсів та виробниками сільгосптоварів, а також між виробниками сільгосптоварів та переробними підприємствами чи підприємствами роздрібної торгівлі.

Так, порушення ланцюгів постачання продуктів харчування можуть спричинити занепокоєння щодо продовольчої безпеки, а це – у свою чергу,

може викликати бажання у споживачів до накопичення певних продовольчих запасів та призвести до підвищення цін на рівні споживачів.

Ключове значення як для виробників, так і для споживачів сільгосппродукції можуть мати певні збої у виробництві сільськогосподарської продукції, зумовлені порушенням ланцюгів поставок.

На розвиток сільськогосподарського виробництва негативно може вплинути дефіцит доступних ресурсів, який може бути результатом застосування обмежувальних заходів.

Пропозиція робочої сили, доступна для виробництва сільгосппродукції, може бути суттєво скорочена у разі, якщо велика кількість людей підпадає під дію обмежень щодо пересування, у тому числі й через кордон. Це може формувати певні загрози для сільськогосподарського виробництва, особливо в країнах з розвиненою економікою, де існує велика залежність від робітників -мігрантів, які, можливо, більше не зможуть вільно перетинати кордон з метою працевлаштування на роботах по догляду та збиранню сільгосппродукції.

Проте, цей фактор практично не стосується України, оскільки вона є донором дешевої робочої сили для виконання сільгоспробіт в країнах з більш розвиненою економікою, в тому числі й аграрним її сектором.

Світові продовольчі ринки в умовах пандемії COVID-19 характеризуються достатньою пропозицією сільгосптоварів, особливо кукурудзи та пшениці. При цьому країни з низьким рівнем доходу є більш уразливими до продовольчої незахищеності, оскільки продукти харчування становлять більшу частку споживання їх населення.

Порушення ланцюгів поставок більше впливає на ринок швидкопсувних продуктів, таких як квіти, фрукти та овочі. Натомість, аграрний сектор України характеризується значною часткою експорту необробленої рослинницької продукції, а саме – кукурудзи, пшениці, ячменю, соєвих бобів, насіння ріпаку, волоських горіхів, а також соняшникової олії та шроту.

На процес експорту даних видів сільгосптоварів вплив карантинних

обмежень, пов’язаних зі стримуванням поширення коронавірусної хвороби, був мінімальним – внаслідок цього можна стверджувати, що аграрний сектор України в цьому аспекті суттєво не постраждав від дії обмежувальних заходів, пов’язаних з пандемією COVID-19.

Натомість, значні обсяги бюджетної підтримки національних економік зумовили суттєве зростання обсягів грошової маси в світі.

Це, в свою чергу, призвело до значного зростання цін практично на усіх сировинних ринках, причому найбільше – на ринках продовольства.

В умовах пандемії COVID-19 суттєво зросли ціни на все продовольство (Додаток Д), проте чи не найбільше – на насіння олійних культур та продуктів їх переробки (рис. 5.3).

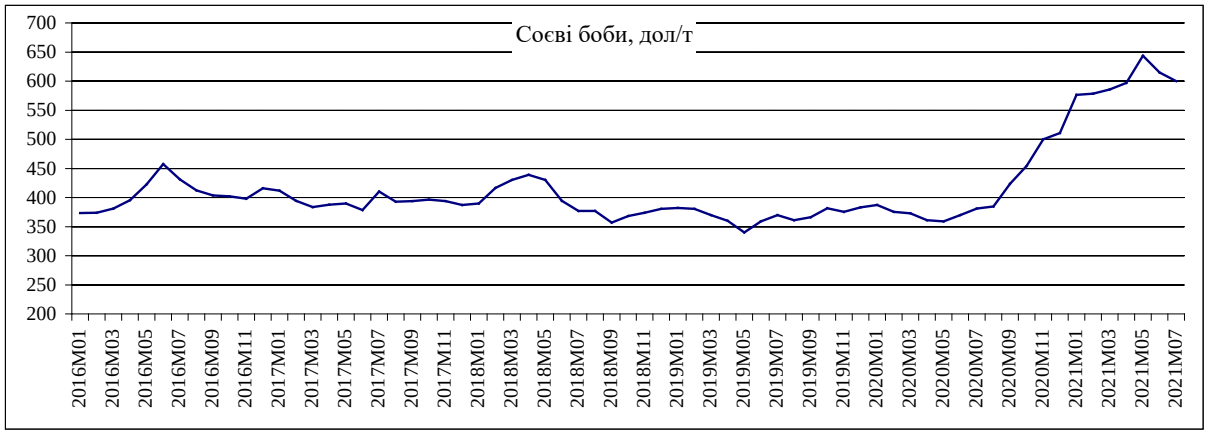

Рисунок 5.3 – Динаміка світових цін на соєві боби

Джерело: [https://www.worldbank.org/en/research/commodity-markets].

Зокрема, як видно з даних рис. 5.3, на момент активного поширення коронавірусої хвороби та запровадження карантинних заходів (початок весни 2020 р.), світові ціни на соєві боби були мінімальними і становили близько 360 дол/т. Відповідний рівень цін тримався до цього фактично два роки, знизившись до відповідного рівня з другої половини 2018 р.

Натомість, в умовах пандемії COVID-19 ціни на соєві боби нового врожаю зросли восени 2020 р. до рівня більш як 500 дол/т, а станом на весну 2021 р. їх рівень сягнув рекордних значень – більш як 600 дол/т. Це в 1,6 рази вище

за рівень, що фіксувався на початок пандемії COVID-19.

Практично ідентична ситуація спостерігається зі світовими цінами на соєву олію (рис. 5.4): ціна після початку пандемії COVID-19 зросла з менш як 700 дол/т до 1000 дол/т восени 2020 р. та більш як 1400 дол. навесні 2021 р. Тобто, ціна на соєву олію зросла більш як у 2 рази у порівнянні із відповідним її рівнем, що фіксувався станом на початок пандемії COVID-19.

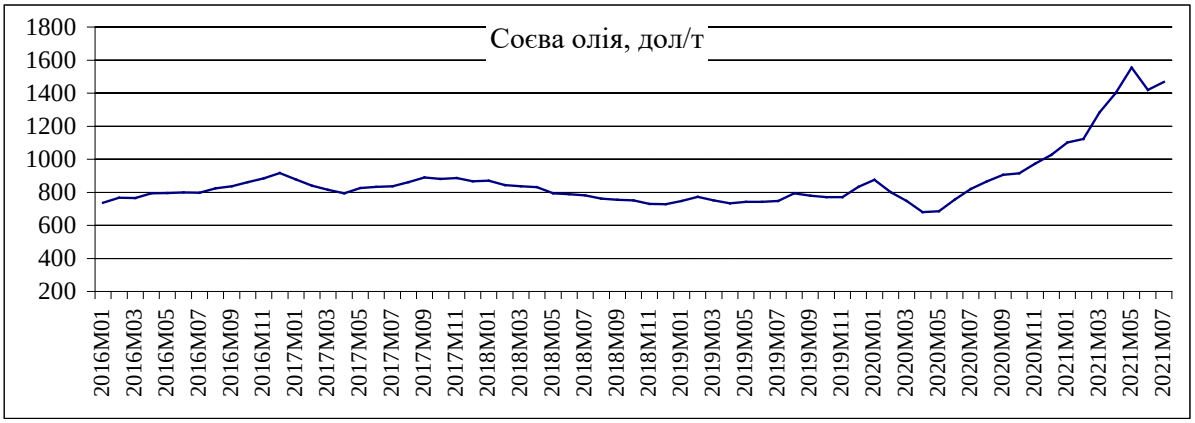

Рисунок 5.4 – Динаміка світових цін на соєву олію

Джерело: [https://www.worldbank.org/en/research/commodity-markets].

Дещо відрізняється цінова ситуація на ринку соєвого шроту – з огляду на те, що він не є продуктом харчування, а використовується для годівлі тварин (рис. 5.5).

Як видно з даних рис. 5.5, якщо на момент початку пандемії COVID-19 ціна 1 т соєвого шроту становила близько 350дол/т, то станом на осінь-2020 р. перевищила 450 дол/т., а станом на початок 2021 р. – сягнула 550 дол/т. (зростання – майже в 1,6 рази). Проте, після цього відбулось певне коригування цін на соєвий шрот – ціна знизилась до рівня 470 дол/т. Відповідно, нинішня світова ціна на соєвий шрот лише на 35 % перевищує її рівень, що фіксувався станом на початок пандемії COVID-19.

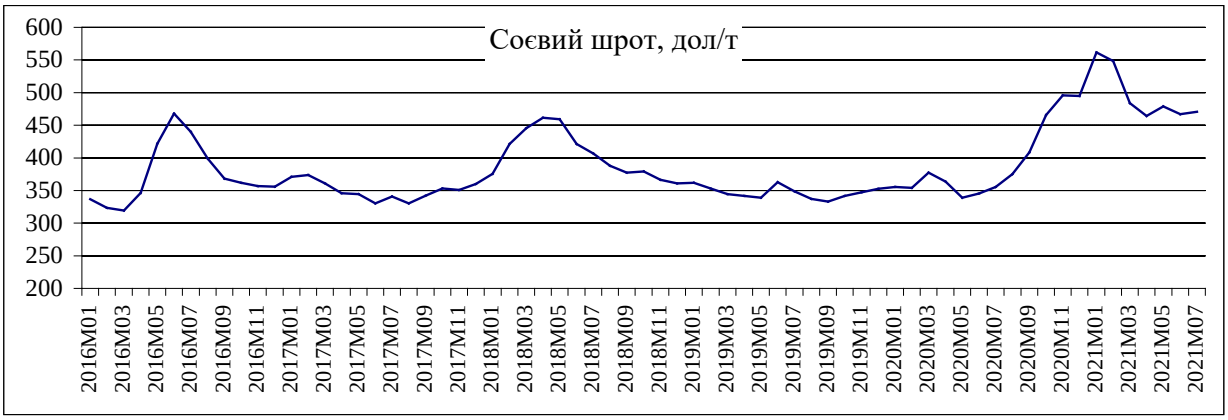

Рисунок 5.5 – Динаміка світових цін на соєвий шрот

Джерело: [https://www.worldbank.org/en/research/commodity-markets].

Натомість, тренди на ринку ріпакової олії повністю відповідають наявним трендам на ринку соєвої олії (рис. 5.6).

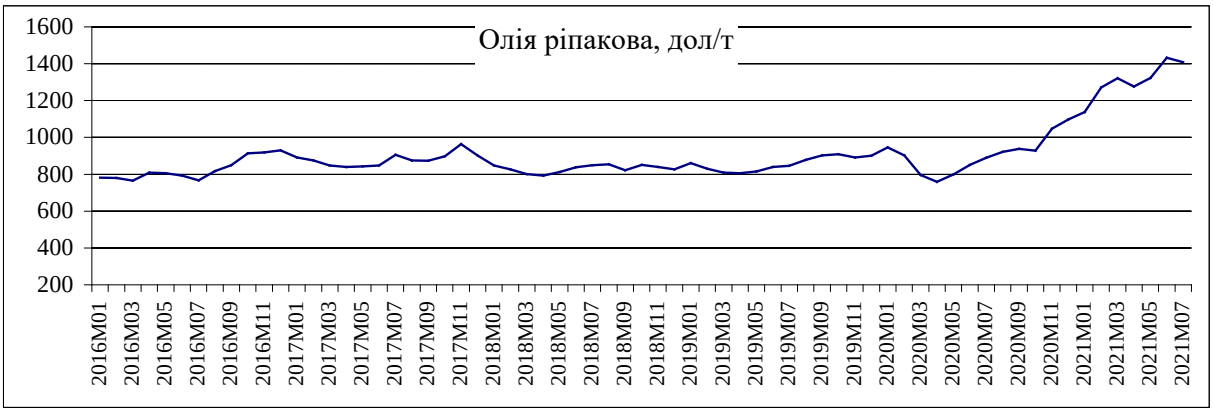

Рисунок 5.6 – Динаміка світових цін на олію ріпакову

Джерело: [https://www.worldbank.org/en/research/commodity-markets].

Якщо на момент початку пандемії COVID-19 ціна 1 т ріпакової олії становила близько 800 дол/т і була незмінною протягом 2 років, то станом на осінь 2020 року вона вже складала 1000 дол/т, а станом на весну 2021 р. перетнула позначку у 1300 дол і продовжує зростати і надалі. Наразі поточний рівень цін на ріпакову олію більш як в 1,7 рази перевищує той, що сформувався на момент початку пандемії COVID-19.

Ціни на соняшникову олію (рис. 5.7) станом на осінь 2020 р. майже у 1,5 рази перевищували їх рівень, що склався на початок пандемії COVID-19.

Навесні 2021 р. ціни на соняшникову олію більш як вдвічі переви-щували рівень, що фіксувався на момент початку пандемії COVID-19.

Водночас, нині відбувається певна корекція світових цін на соняшникову олію – ціни вже знизились нижче за 1400 дол/т, проте все ще перебувають на досить високому рівні, який більш як в 1,7 рази перевищує діючий на момент початку пандемії COVID-19.

Рисунок 5.7 – Динаміка світових цін на олію соняшникову
Джерело: [https://www.worldbank.org/en/research/commodity-markets].

Практично ідентична цінова ситуація спостерігається на світовому ринку кукурудзи (рис. 5.8). Восени 2020 р. ціни на кукурудзу зросли на 35 % - із менш як 150 до майже 200 дол/т, а навесні 2021 р. суттєво перевищили 250 дол/т, тобто майже у 1,7 рази перевищували відповідний їх рівень, що склався на момент початку пандемії COVID-19.

Рисунок 5.8 – Динаміка світових цін на кукурудзу

Джерело: [https://www.worldbank.org/en/research/commodity-markets].

Водночас, зростання цін на пшеницю (рис. 5.9) було значно меншим: восени 2020 р. ціни на пшеницю зросли на 20 %, а навесні 2021 р. на 35 % по відношенню до їх рівня, який фіксувався на момент початку пандемії корона вірусної хвороби COVID-19.

Проте, наявний рівень цін на пшеницю все рівно є найвищим за останні сім років.

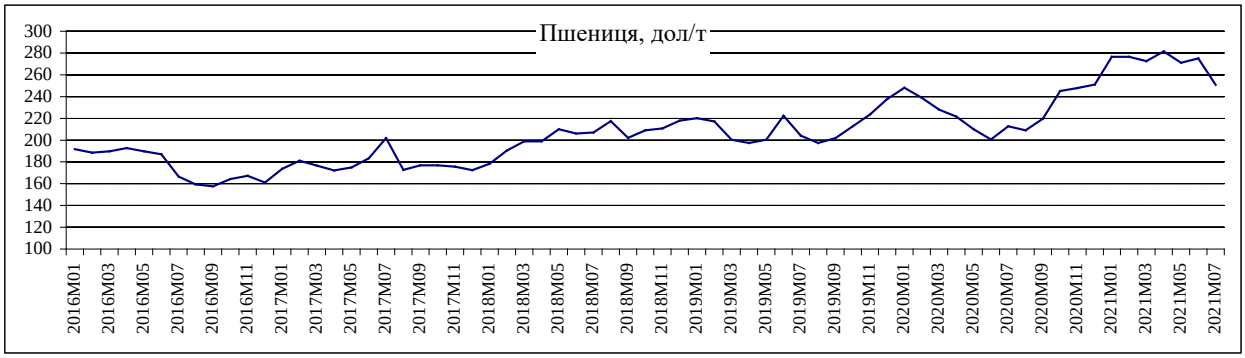

Рисунок 5.9 – Динаміка світових цін на пшеницю

Джерело: [https://www.worldbank.org/en/research/commodity-markets].

Проте, дещо інша цінова ситуація сформувалась на світових ринках тваринницької продукції (крім м’яса птиці) (рис. 5.10-5.12).

Зокрема, світові ціни на яловичину (рис. 5.10) залишались практично незмінними протягом першого року пандемії коронавірусної хвороби COVID-19 – аж до весни 2021 р.

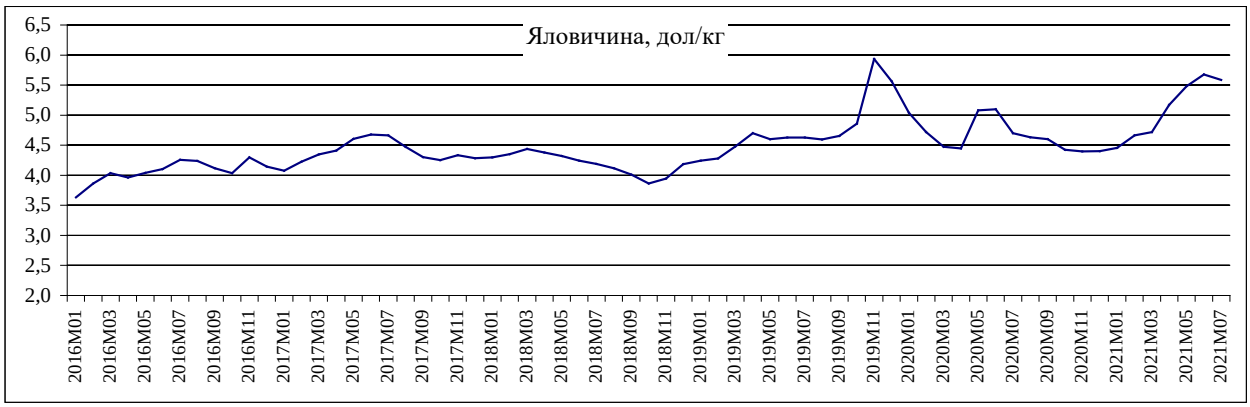

Рисунок 5.10 – Динаміка світових цін на яловичину

Джерело: [https://www.worldbank.org/en/research/commodity-markets].

Лише з весни 2021 р. – тобто на другий рік пандемії корона вірусної хвороби COVID-19 – розпочалось стрімке зростання цін – із 4,5 дол/кг до 5,6 дол/кг або майже на 25 %.

Натомість ціни на м'ясо птиці (рис. 5.11) з початком пандемії коронавірусної хвороби COVID-19 суттєво знизились – нижче рівня 1,5 дол/кг.

Проте вже з осені 2020 р. розпочався їй стрімкий ріст. На даний момент світові ціни на курятину в 1,6 рази перевищують наявний рівень цін, що фіксувався на момент початку пандемії COVID-19.

При цьому їх рівень є дещо нижчим за той, що сформувався у першій половині 2018 року – хоча вже впритул наблизився до нього.

Рисунок 5.11 – Динаміка світових цін на м'ясо птиці
Джерело: [https://www.worldbank.org/en/research/commodity-markets].

Досить динамічно зростають в умовах пандемії коронавірусної хвороби COVID-19 світові ціни на цукор (рис. 5.12).

Восени 2020 р. їх рівень зріс більш як на 35 %, а навесні 2021 р. на 75 % по відношенню до їх рівня, який фіксувався на момент початку пандемії коронавірусної хвороби COVID-19 (початок весни 2020 р.).

При цьому світові ціни на цукор ще не наблизились до своїх історичних максимумів, які спостерігалась в другій половині 2016 року.

Оцінка впливу пандемії коронавірусної хвороби COVID-19 на рівень світових цін на сільськогосподарську продукцію в узагальненому вигляді представлена на рис. 5.13.

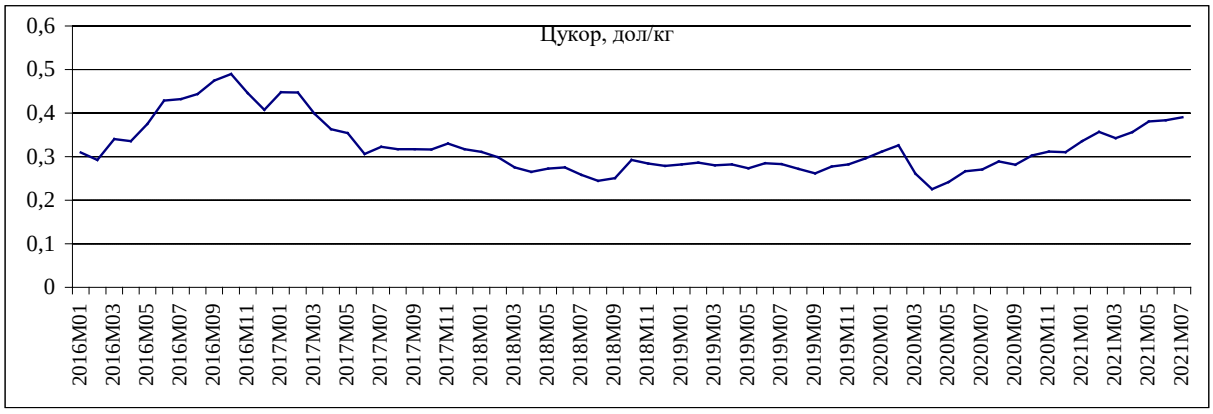

Рисунок 5.12 – Динаміка світових цін на цукор

Джерело: [https://www.worldbank.org/en/research/commodity-markets].

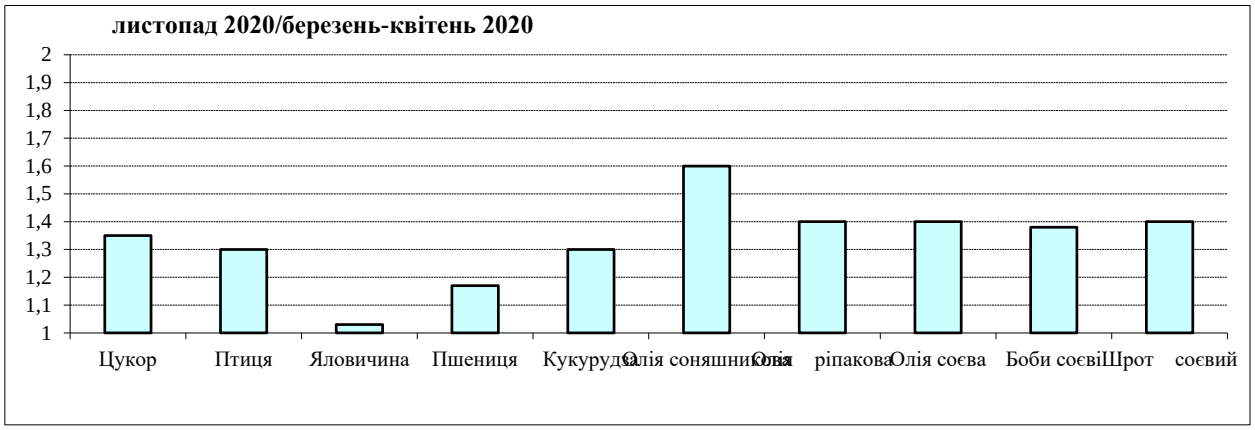

Рисунок 5.13 – Індекси світових цін на окремі види сільгосппродукції (листопад 2020 до березня-квітня 2020)

Джерело: [https://www.worldbank.org/en/research/commodity-markets].

Як видно з даних рис. 5.13, через півроку після початку пандемії корона-вірусної хвороби COVID-19 на рівень світових цін на сільгосппродукцію зріс як мінімум на 30 % або в 1,3 рази. Виключення становили лише ціни на пшеницю (зросли менш як на 20 %) та яловичину – практично не змінились.

Натомість ціни на продукти переробки олійних культур зросли більш ніж на 40 %, а на олію соняшникову – в 1,6 рази.

Причому зростання світових цін на сільгосппродукцію продовжилось – станом на весну 2021 р. ціни практично на всі види продукції сягнули своїх рекордних значень як мінімум за останні вісім років (рис. 5.14).

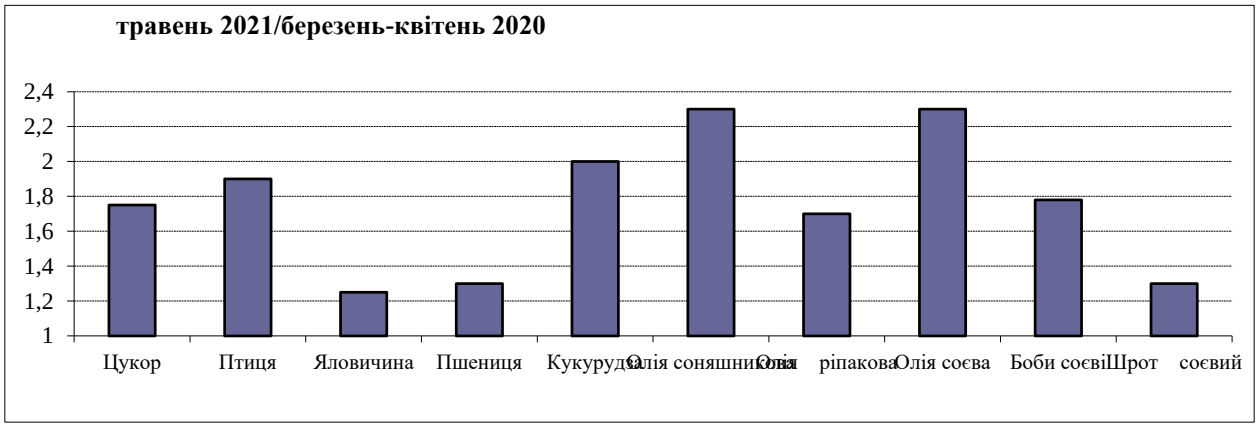

Рисунок 5.14 – Індекси світових цін на окремі види сільгосппродукції (травень 2021 до березня-квітня 2020)

Джерело: [https://www.worldbank.org/en/research/commodity-markets].

Як видно з даних, наведених на рис. 5.14, світові ціни практично на всі аналізовані види сільгосппродукції зросли в травні 2021 р. по відношенню до їх рівня, що фіксувався на момент початку корона вірусної хвороби COVID-19 не менш як на 75 %. Виключенням є лише ціни на пшеницю (зросли лише на 30 %), яловичину (зросли лише на 22 %) та соєвий шрот – як ключова складова раціону годівлі тварин (ріст – близько 30 %, при цьому навесні 2021 р. ціни на даний продукт знизились).

Натомість ціни на олії рослинні зросли майже у 2,3 рази (за виключенням ріпакової, яка зросла у 1,75 рази). Майже вдвічі зросли ціни на кукурудзу, в 1,9 рази – на птицю, майже в 1,8 рази – на цукор.

Відповідно, з високою вірогідністю можна стверджувати, що пандемія коронавірусної хвороби COVID-19 суттєво вплинула на рівень світових цін на сільськогосподарські продукти, піднявши їх восени-взимку 2020 р. не менш як на третину, а навесні 2021 року – не менш як в 1,75 рази проти рівня, що фіксувався станом на початок пандемії (березень-квітень 2020 р.).

Внаслідок цього вітчизняні товаровиробники змогли суттєво збільшити рівень доходів від виробництва сільгосппродукції та рента-бельності сільгоспдіяльності у 2020 р. (більш детально про це - нижче).

Крім того, вже очевидно, що зростання рівня доходів та рентабельності сільгоспдіяльності продовжиться і у 2021 р. (рис. 5.15).

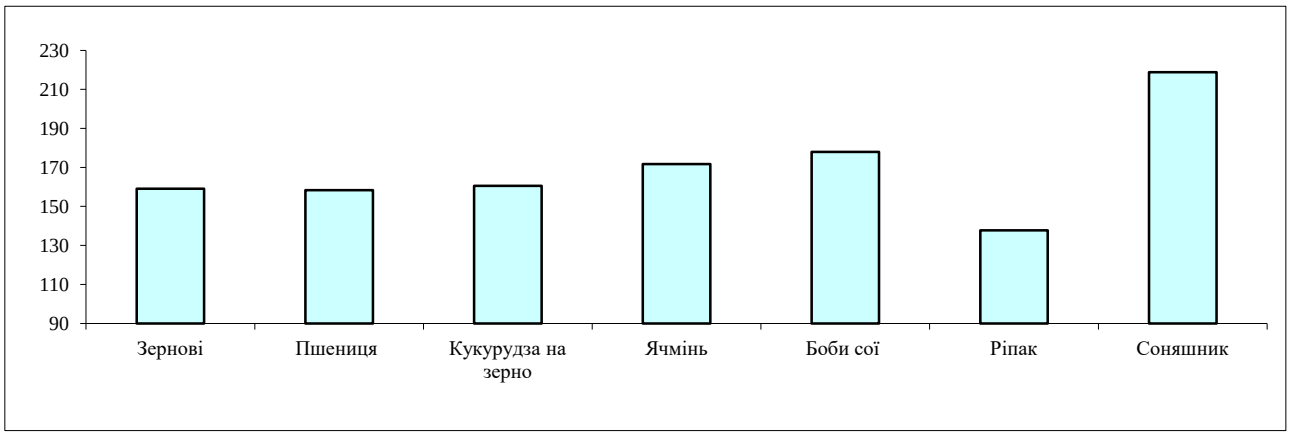

Рисунок 5.15 – Індекси цін реалізації експортоорієнтованих видів сільгосппродукції підприємствами України
(січень-березень 2021 до січня-березня 2020)
Джерело: [https://www.worldbank.org/en/research/commodity-markets].

Водночас, рівень зростання внутрішніх цін на експортноорієнтовані види сільгосппродукції (рис. 5.15) суттєво перевищує відповідний показник по неекспортноорієнтованих – тобто орієнтованих на внутрішній ринок видах сільгосппродукції (рис. 5.16).

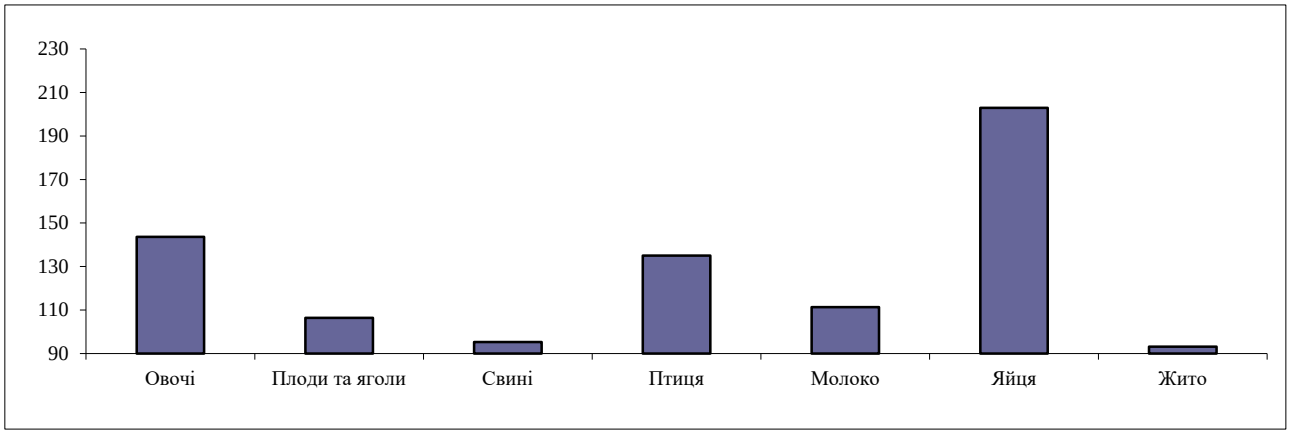

Рисунок 5.16 – Індекси цін реалізації неекспортоорієнтованих видів сільгосппродукції підприємствами України
(січень-березень 2021 до січня-березня 2020)
Джерело: [https://www.worldbank.org/en/research/commodity-markets].

Так, зростання внутрішніх цін на експортноорієнтовані види сільгосппродукції практично по всіх їх видах перевищило 1,6 разів, а по насінню соняшника – 2 рази.

Виключенням стали ціни на ріпак, які зросли лише в 1,35 рази. Проте весняні ціни на ріпак мають більше довідкове, ніж практичне значення.

Відповідно, можна зробити висновок про те, що зростання світових цін на сільгосппродукцію автоматично підняло рівень внутрішніх цін експортно-орієнтовані види сільгосппродукції в Україні.

Натомість, внутрішні ціни на неекспортноорієнтовані – тобто, такі, що призначені переважно для задоволення внутрішньої потреби у продово-льстві – види продукції зросли значно нижче, ніж на експортноорієнтовані.

Як видно з даних, наведених на рис. 5.16, практично не змінились ціни на м'ясо свиней та жито, менш як на 10 % зросли ціни на фрукти та ягоди. Менш як на 20 % - на молоко. Більш як на 30 % зросли ціни лише на овочі та м'ясо птиці – причому треба зважити на те, що майже третину вироблених в україні обсягів м’яса птиці експортується.

Найбільше зростання внутрішніх цін характерне для яєць (більш як вдвічі), проте це пов’язано більш із відкладеним ціноутворенням (до цього три роки підряд виробництво яєць було збитковим, том суттєве зростання цін на яйця було невідворотним.

Відповідно, можна зробити висновок, що від зростання рівня світових цін виграти вітчизняні виробники експортноорієнтованих видів сільгосппродукції, тоді як доходи виробників продукції, призначеної переважно для споживання на внутрішньому ринку, практично не зросли.

Це буде й надалі негативно впливати на мотивацію суб’єктів аграрного бізнесу займатись виробництвом експортноорієнтованих видів сільгосп-продукції, що зменшуватиме їх пропозицію та формуватиме імпортозалежність та загрози для продовольчої безпеки по відповідних видах сільгосппродукції.

Поряд із впливом пандемії коронавірусної хвороби COVID-19 на цінову ситуацію на ринках сільгосппродукції, для порівняння доцільно було б розглянути її вплив на цінову ситуацію на інших сировинних ринках, зокрема руд та металів (рис. 5.17).

Як показують результати проведеного аналізу, цінова ситуація на інших сировинних ринках, з одного боку, дещо схожа на ситуацію на ринках сільгосппродукції, а з іншого – дещо відрізняється.

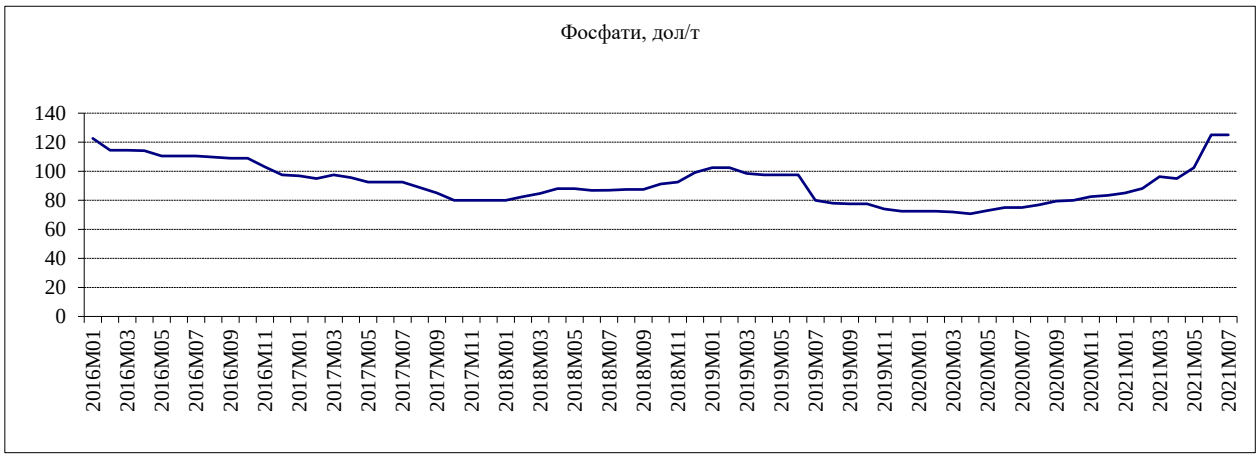

Рисунок 5.17 – Динаміка світових цін на фосфати

Джерело: [https://www.worldbank.org/en/research/commodity-markets].

Основні відмінності полягають в наступному:

- до моменту початку пандемії коронавірусної хвороби COVID-19 ціни на ринках руд та металів в динаміці знижувались – тоді як на ринках сільгосппродукції вони залишались незмінними;

- відразу після початку пандемії COVID-19 ціни на окремі види руди та металів суттєво знизились – внаслідок зниження економічної активності та не прогнозованості ситуації; натомість ціни на сільгосппродукцію залишались практично незмінними від початку карантинних заходів.

Схожість ситуації полягає в тому, що з часом, після перших місяців від запровадження перших карантинних заходів, ціни на окремі види руд та металів почали динамічно зростати, встановлюючи по окремих видах продукції цінові рекорди (рис. 5.18-5.19).

Так, якщо ціни на фосфати зросли несуттєво і лише досягли своїх пікових значень, що спостерігались востаннє наприкінці 2015 року, то ціни на алюміній та зросли наприкінці весни 2021 р. більш як на 35 % проти їх рівня, що фіксувався на початку 2020 року – до початку пандемії коронавірусної хвороби COVID-19 (див. рис. 5.18).

Натомість зростання цін на залізну руду є безпрецедентним – ціни у травні 2021 р. зросли більш як у 2,4 рази по відношенню до їх рівня, що сформувався до початку пандемії COVID-19 (рис. 5.19).

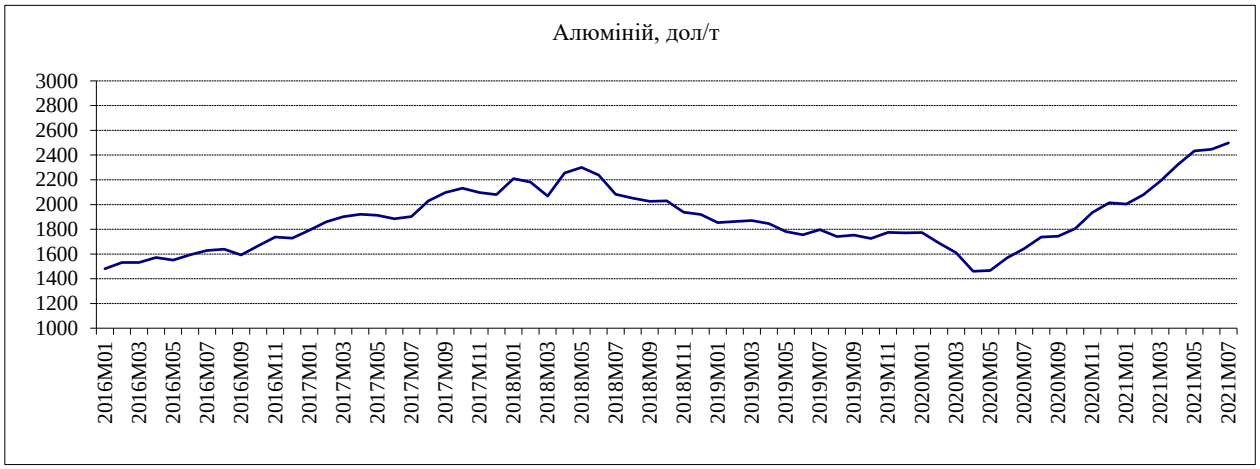

Рисунок 5.18 – Динаміка світових цін на алюміній

Джерело: [https://www.worldbank.org/en/research/commodity-markets].

Зовсім інакше відреагували на пандемію коронавірусної хвороби COVID-19 ціни на золото та срібло (рис. 5.20, 5.21).

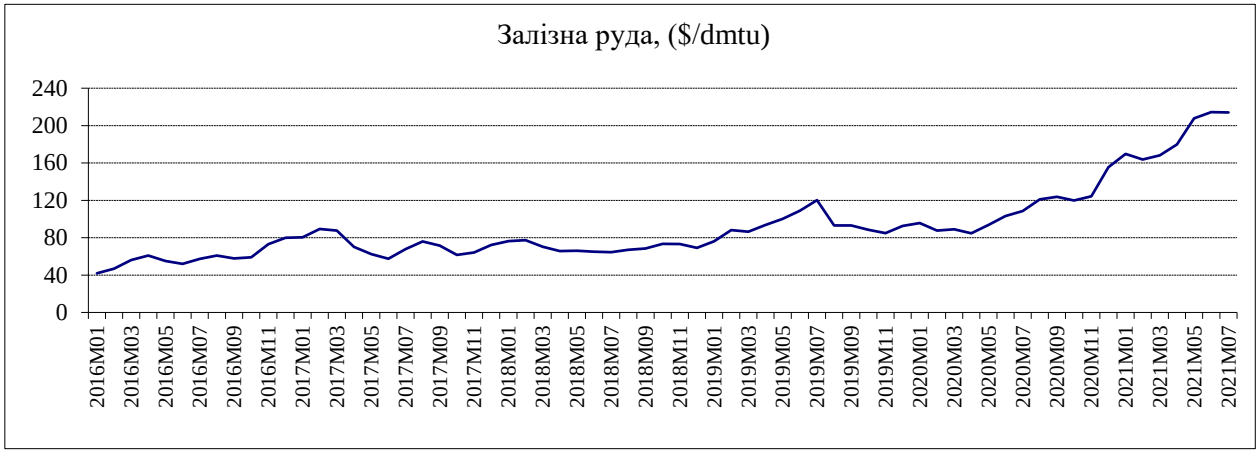

Рисунок 5.19 – Динаміка світових цін на залізну руду

Джерело: [https://www.worldbank.org/en/research/commodity-markets].

Зростання цін на золото розпочалось з кінця 2018 року – задовго до корона кризи – та продовжилось після її настання. Зокрема, світові ціни на золото зросли влітку 2020 р. майже на 20 % проти їх рівня, що фіксувався на момент початку пандемії коронавірусної хвороби COVID-19 (рис. 5.20).

Після цього, з осені 2020 р. спостерігається зниження світових цін на золото – навесні 2021 р. їх рівень лише на 10 % перевищував відповідний показник, що склався станом на момент вимкнення пандемії COVID-19

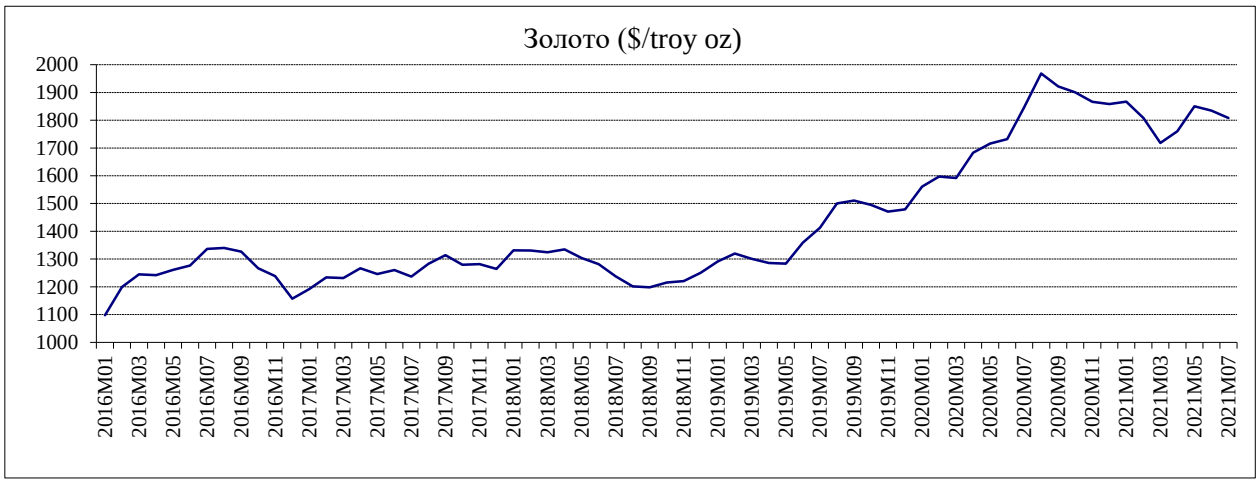

Рисунок 5.20 – Динаміка світових цін на золото

Джерело: [https://www.worldbank.org/en/research/commodity-markets].

Ціни на срібло до моменту початку пандемії були декілька років стабільними, відразу після виникнення пандемії дещо знизились, а потім почали досить стрімко зростати. Рівень цін на срібло восени 2020 р. майже на 40 % перевищував відповідний показник, що сформувався на момент початку пандемії коронавірусної хвороби COVID-19 (рис. 5.21).

Після цього цін на срібло залишаються відносно незмінними.

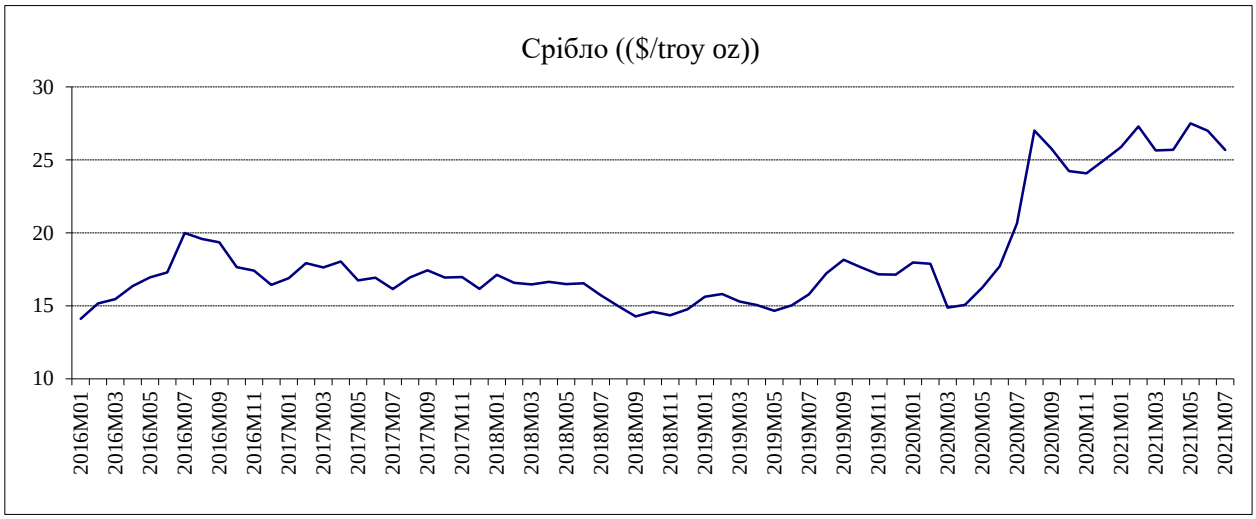

Рисунок 5.21 – Динаміка світових цін на срібло

Джерело: [https://www.worldbank.org/en/research/commodity-markets].

Отже, ціни на золото та срібло після виникнення пандемії коронавірусної хвороби COVID-19 зросли значно меншими темпами, ніж ціни на інших сировинних ринках, зокрема на ринку сільгосппродукції.

5.2 Фінансовий стан сільгосппідприємств

Як зазначалось у попередньому підрозділі, наслідком пандемії коронавірусної хвороби COVID-19 стало суттєве зниження цін на енергоносії, зокрема на нафту та природний газ.

Це, в свою чергу, призвело до суттєвого зниження вартості дизельного пального, мінеральних добрив, а також інших важливих матеріальних ресурсів, що використовуються в процесі сільськогосподарського виробництва.

На рис. 5.22 наведено індекси цін на окремі види матеріальних ресурсів промислового походження, що використовуються в сільськогосподарському виробництві у 2019-2020 рр.

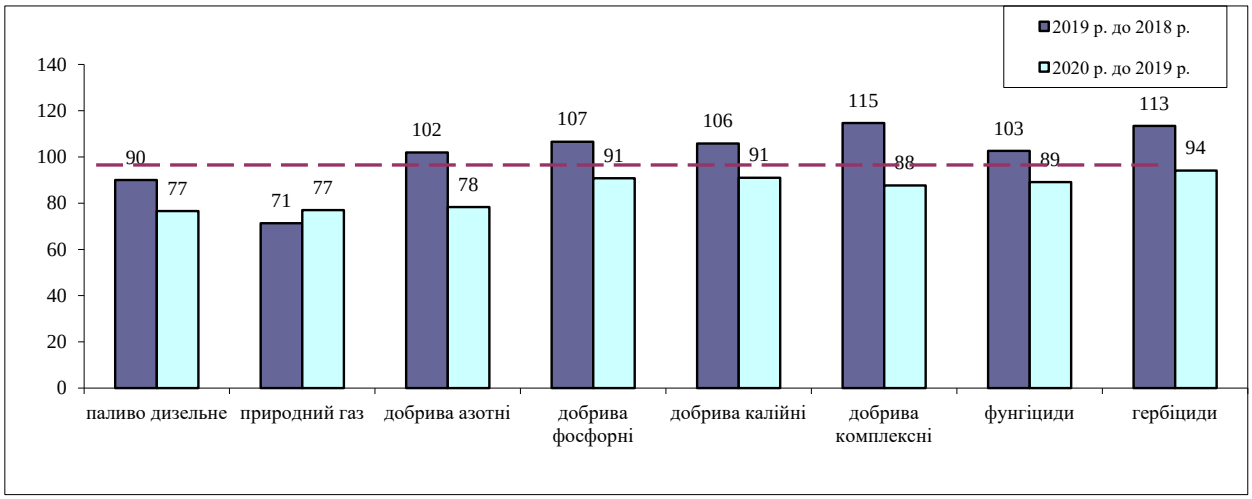

Рисунок 5.22 – Індекси цін на матеріальні ресурси промислового походження, що споживаються сільським господарством

Джерело [https://www. ukrstat.gov.ua].

Як видно з наведених на рис. 5.22 даних, у 2020 році суб'єкти аграрного бізнесу мали можливість придбавати ключові матеріальні ресурси для ведення своєї сільськогосподарської діяльності по цінах, які були суттєво нижчими за їх рівень у відповідному періоді 2019 року (до пандемії коронавірусної хвороби COVID-19).

Зокрема, вартість дизельного пального, природного газу та азотних добрив в середньому була на 22-23 % нижчою за рівень, що сформувався у попередньому, 2019 році.

Вартість інших добрив (фосфорних, калійних, комплексних), а також фунгіцидів, була в середньому на 10 % нижчою за рівень попереднього, «не COVID-ного», року.

У 2020 р. суб'єкти аграрного бізнесу мали можливість придбавати гербіциди за цінами, що були більш як на 6 % нижчими за рівень попереднього року.

Таке зниження вартості ключових матеріальних ресурсів стало можливим завдяки суттєвому зниженню у 2020 році вартості енергоносіїв.

До цього – до 2020 року – вартість матеріальних ресурсів для аграрної галузі практично ніколи не знижувалась – хіба що лише на окремі їх види в окремі періоди року.

В цьому можна переконатись, за даними, зокрема, 2019 року (рис. 5.23).

Як видно з даних рис. 5.23, у 2019 році з огляду на спадний тренд на ринку енергоносіїв, суб'єкти аграрного бізнесу мали можливість закуповувати дизельне пальне та газ за цінами, меншими за рівень попереднього року. Натомість, вартість інших матеріальних ресурсів була суттєво вищою проти рівня попереднього року – особливо це стосується комплексних добрив та гербіцидів.

Як наслідок зниження вартості ключових матеріальних ресурсів, рівень витрат на виробництво сільськогосподарської продукції у 2020 р. виявився суттєво нижчим, ніж у попередньому році (рис. 5.23).

Зокрема, у січні-червні 2020 р. витрати на виробництво сільсько-господарської продукції менш як 90 % від їх рівня попереднього року.

З другої половини 2020 року ситуація стала вирівнюватись, проте загалом рівень витрат на виробництво сільгосппродукції у 2020 році був нижчим, ніж у попередньому 2019 році. Зростання рівня виробничих витрат у 2019

році було незначним, причому даний показник став знижуватись в другій половині року, зі спадом цін на сировинних ринках – в першу чергу, на ринку енергоносіїв.

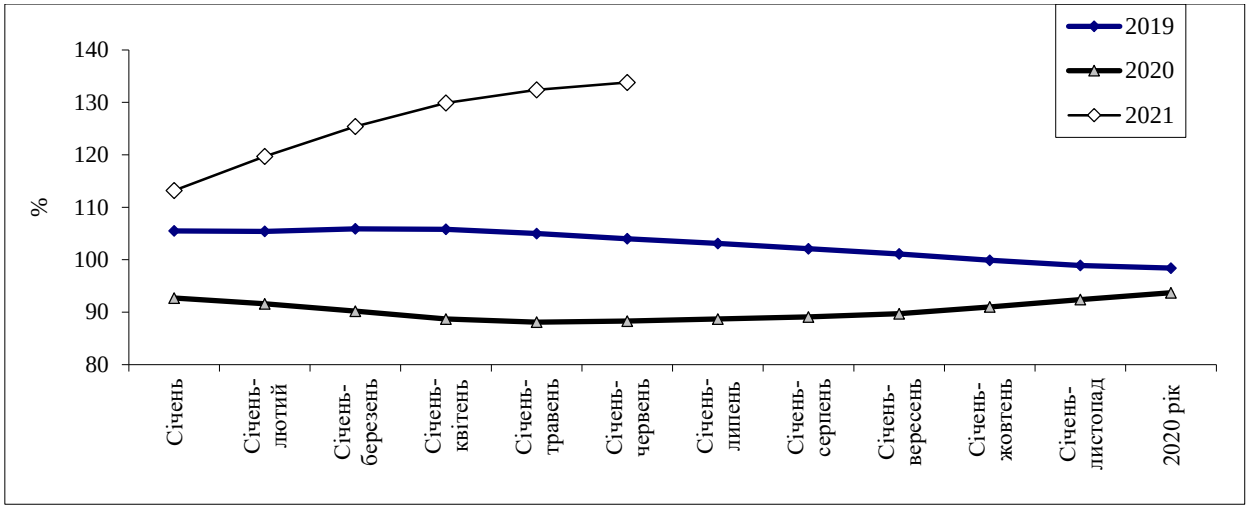

Рисунок 5.23 – Витрати на виробництво сільськогосподарської продукції (у % до відповідного періоду попереднього року)

Джерело: [https://www. ukrstat.gov.ua].

Натомість, з 2021 року, після стабілізації цінової ситуації на ринку матеріальних ресурсів, що споживаються в процесі сільськогосподарського виробництва – в першу чергу. на ринку енергоносіїв, рівень витрат на його ведення почав стрімко зростати. Так, у січні-червні 2021 р. рівень витрат на виробництво сільськогосподарської продукції зріс більш як на третину.

Таке суттєве зростання рівня витрат – навіть на фоні досить значного збільшення рівня цін на експортноорієнтовані види сільгосппродукції – може призвести до зниження рівня рентабельності діяльності у галузі.

Сприятлива цінова ситуація, зумовлена дією фактору пандемії коронавірусної хвороби COVID-19, – як в частині суттєвого підвищення рівня цін на більшість видів сільгосппродукції, так і в частині досить значного зниження рівня цін на матеріальні ресурси – зумовила суттєве зростання обсягів прибутків та рентабельності діяльності суб’єктів аграрного бізнесу.

Особливо яскраво таке зростання проявилось на фоні погіршення фінансових показників діяльності інших галузей економіки.

Так, за даними офіційної статистики, у 2020 році частка галузі «сільське господарство» у загальному обсязі прибутку підприємств до оподаткування в цілому по економіці зросла майже до 26 % - проти 14 % у 2019 р.

При цьому чистий прибуток, отриманий підприємствами галузі «сільське господарство» перевищив 2020 році загальний обсяг прибутку до оподаткування в цілому по економіці (у 2019 році даний показник знаходився на рівні менше 18 %).

Частка сільгосппідприємств, які отримали прибуток, у 2020 р. становила 83 % - при тому, що відповідний показник в цілому по економіці склав 71 %, знизившись проти рівня попереднього року на 3 в.п.

Частка сільгосппідприємств у загальній сумі отриманих підприємствами усіх видів економічної діяльності збитків знизилась із 9 % у 2019 році до 5 % у 2020 році.

У 2020 році сільське господарство характеризувалось найвищим рівнем рентабельності операційної діяльності з поміж інших видів економічної діяльності, причому відповідний показник майже втричі перевищував загальне його значення по всіх видах діяльності та більш як у 4,5 рази – показник по промисловості.

Натомість у 2019 році рівень рентабельності операційної діяльності сільськогосподарських підприємств лише в 1,9 рази перевищував загальний показник по всіх видах діяльності та у 3,5 рази – показник по промисловості.

Таким чином, результати проведеного аналізу показують, що сільське господарство не лише найкраще – з-поміж інших галузей економіки – перенесло наслідки пандемії COVID-19, а й отримало певні імпульси для свого розвитку у 2020-2021 рр.

Водночас, є загроза, що негативні наслідки пандемії COVID-19 можуть проявитись у галузі вже в найближчій перспективі, а саме у 2022-2023 рр. –

через корекцію цін на сировинних ринках та значне збільшення цін на енергоносії, та, відповідно, матеріальних ресурсів, що споживаються сільським господарством.

Світові ціни на сільгосппродукцію в умовах пандемії корона вірусу COVID-19 зростали значно швидше, ніж на інші види сировини – в першу чергу енергоносії.

Проте, станом на весну 2021 року – через 14 місяців після початку пандемії COVID-19 – потенціал зростання світових цін на сільгосппродукцію вже фактично вичерпаний. Як показують результати проведеного нами в попередньому розділі аналізу, на окремі види сільгосппродукції вже почалася корекція світових цін.

Натомість, ціни на інших сировинних ринках – в першу чергу на ринку енергоносіїв продовжують зростати, повертаючи пропорції між цінами на окремі групи сировинних товарів (промислові / сільськогосподарські) до «доповідного» рівня, тобто рівня 2019 року. Більше того, потенціал зростання цін на енергоносії ще не вичерпаний і співвідношення між цінами на сільгосппродукцію та цінами на енергоносії може встановитись не на рівні 2019 року, а на менш сприятливому рівні (наприклад, 2018 року).

Такий розвиток ситуації в перспективі суттєво зменшить обсяги фінансових ресурсів у розпорядженні сільгосппідприємств, та, в свою чергу, значно обмежить їх інвестиційні можливості. Це негативно позначиться на темпах розвитку галузі та сформує загрози для продовольчої безпеки по неекспортоорієнтованих видів продукції.

Проте, за результатами господарювання у 2020-2021 рр. негативного впливу пандемії COVID-19 на аграрний сектор вітчизняної економіки поки не ще спостерігається – принаймні, в частині діяльності, пов’язаної з виробництвом експортно-орієнтованих видів сільгосппродукції.

Це досить яскраво проявляється за результатами оцінювання обсягів прибутків та рівня рентабельності сільгосппідприємств від вирощування найбільш поширених сільгоспкультур, продукція яких переважною мірою спрямовується на експорт.

Як свідчать результати проведеного аналізу, на більш як 90 % посівних площ в Україні, якими користуються сільгосппідприємства, вирощуються лише шість видів сільгоспкультур – три види зернових (пшениця, кукурудза та ячмінь) та три види олійних (соняшник, ріпак та соя) (рис. 5.24).

При цьому їх частка в структурі посівних площ постійно зростає і у 2020 році наблизилась до позначки 93 %.

Найбільшу частку в структурі посівних площ сільгосппідприємств займають соняшник (понад 27,5 %), пшениця (понад 25,5 %) та кукурудза (понад 22 %) - сукупно зазначені культури займають більш як 75 %.

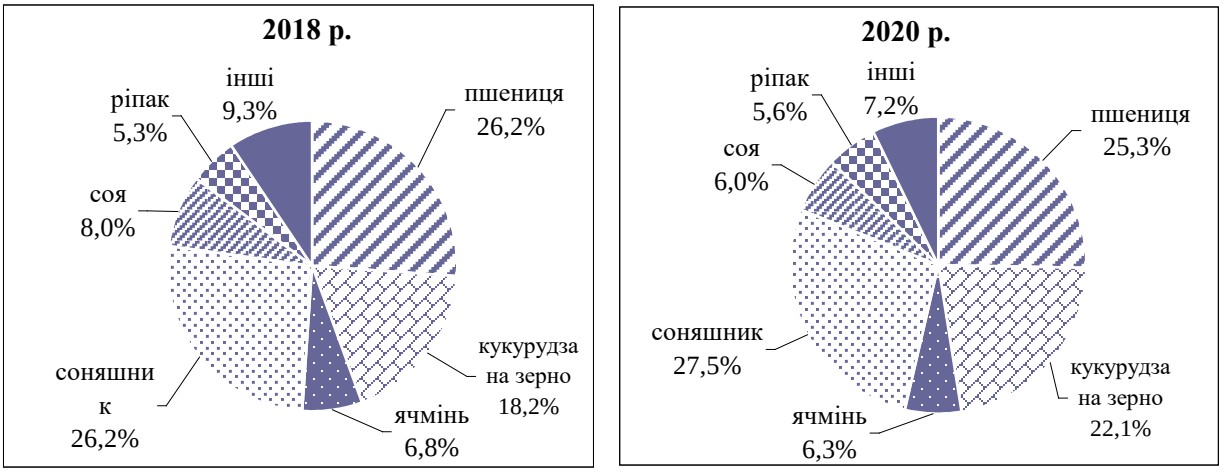

Рисунок 5.24 – Структура посівних площ сільгосппідприємств (%)

Джерело: [https://www. ukrstat.gov.ua].

У 2020 – коронавірусному – році урожайність основних сільгоспкультур знизилась у порівнянні з попередніми роками (табл. 5.1).

Таблиця 5.1 – Динаміка урожайності основних сільгоспкультур у сільгосппідприємств України, ц/га

Види сільгоспкультур	2018	2019	2020	2020 до 2019, %
Пшениця	44,2	49,9	45,8	91,7
Кукурудза на зерно	100,1	89,4	70,0	78,4
Ячмінь	35,5	40,7	38,3	94,1
Соняшник	27,7	31,1	24,6	79,3
Соя	29,0	25,6	23,4	91,4
Ріпак	27,8	27,0	24,2	89,5

Джерело: Складено за даними Державної служби статистики України та власних розрахунків.

Серед причин зниження врожайності основних сільгоспкультур в Україні можна розглядати й фактор недовнесення добрив, засобів захисту та інших видів матеріальних ресурсів – проте основною причиною зниження урожайності всіх основних видів сільгоспкультур у 2020 році все ж був природній фактор, а саме несприятливі погодні умови.

Особливо це стосується півдня України, де внаслідок недостатнього рівня вологи була втрачена не лише частина врожаю, а й загалом частина посівних площ, на яких взагалі не було отримано врожаю.

При цьому варто відмітити, що, внаслідок суттєвого зниження вартості матеріальних ресурсів, рівень витрат в розрахунку на гектар посівів у 2020 р. знизився по всіх основних сільгоспкультурах (табл. 5.2).

Таблиця 5.2 – Витрати на вирощування основних сільгоспкультур в розрахунку на гектар посівної площі, тис грн

Види сільгоспкультур	2018	2019	2020	2020 до 2019, %
Пшениця	16,3	19,0	18,9	99,5
Кукурудза на зерно	31,6	28,0	27,0	96,4
Ячмінь	13,6	15,6	14,9	95,5
Соняшник	18,7	20,1	19,2	95,6
Соя	23,0	19,4	19,3	99,5
Ріпак	22,0	23,6	22,6	95,7

Джерело: Складено за даними Державної служби статистики України та власних розрахунків.

Як видно з даних табл. 5.3, рівень витрат на гектар зібраної площі у 2020 році знизився по відношенню до відповідного показника за 2019 рік від 4,5 % (по ячменю, соняшнику та ріпаку) до 0,5 % (по пшениці та сої).

Як наслідок зниження рівня витрат на гектар зібраної площі, а також суттєвого зростання цін на експортноорієнтовані види сільгосппродукції (про що йшлося вище), навіть незважаючи на зниження урожайності, прибуток з гектара використовуваних під основними сільгоспкультурами угідь у 2020 році суттєво зріс проти відповідних його значень у 2019 році (рис. 5.25).

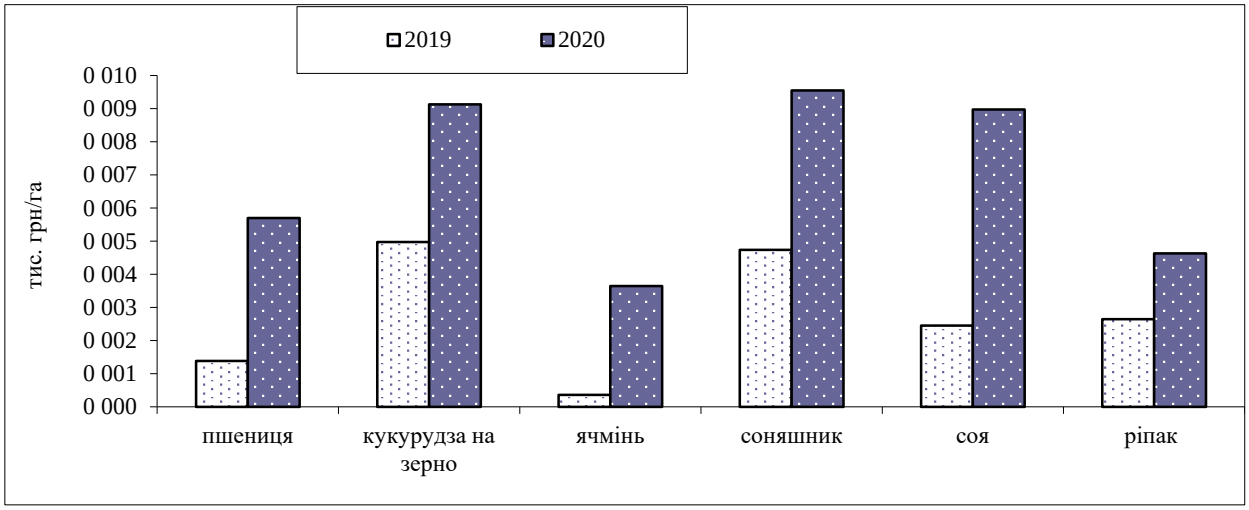

Рисунок 5.25 – Прибуток з гектара використовуваних угідь при вирощуванні найбільш поширених сільгоспкультур

Джерело: власні розрахунки на базі опрацювання даних Держстату.

Як видно з даних рис. 5.25, рівень прибутку з гектара сільгоспугідь під основними експортноорієнтованими сільгоспкультурами у 2020 році проти відповідного показника 2019 року суттєво зріс: зокрема, по кукурудзі, соняшнику, ріпаку більш як вдвічі, по пшениці та сої – майже вчетверо, по ячменю – на порядок.

При вирощуванні кукурудзи та сої рівень прибутку перевищив 9 тис грн/га, соняшнику – 9,5 тис грн/га.

Як наслідок, у 2020 р. значно зріс рівень рентабельності вирощування основних сільгоспкультур, значно перевищивши показники попередніх років (див. табл. 5.2).

Таблиця 5.3 – Рівень рентабельності та обсяг загального прибутку від вирощування основних сільгоспкультур

Види сільгоспкультур	Рівень рентабельності, %			Обсяг прибутку, млрд грн		
	2018	2019	2020	2018	2019	2020
Пшениця	26,9	7,3	30,1	22,2	7,2	28,2
Кукурудза на зерно	27,2	17,8	33,9	30,3	19,6	39,4
Ячмінь	30,8	2,3	24,5	5,5	0,5	4,5
Соняшник	32,5	23,5	49,8	30,8	23,0	51,4
Соя	21,0	13,3	46,5	7,5	3,5	10,6
Ріпак	38,5	11,2	20,6	8,7	3,3	5,1
Усього	29,8	15,6	37,8	108,6	60,1	143,3

Джерело: Складено за даними Державної служби статистики України та власних розрахунків.

Як видно з даних таблиці, рентабельність вирощування основних експортноорієнтованих сільгоспкультур у 2020 році різко зросла. Особливо яскраво таке зростання проявляється на фоні низьких показників 2019 року з його несприятливою ціновою ситуацією.

По більшості основних сільгоспкультур рівень рентабельності їх вирощування перевищив 35 %, причому: по сої перевищив рівень в 45 %, а по соняшнику впритул наблизився до показника 50 %. Лише вирощування ріпаку та ячменю характеризувалось відносно «низькими» показниками рентабельності – 20,6 та 24,5 % відповідно.

Загальний обсяг прибутку сільгосппідприємств від вирощування основних експортноорієнтованих сільгоспкультур сільгосппідприємствами України перевищив у 2020 р. 143 млрд грн, що майже в 2,4 рази перевищило показник 2019 року та на 32 % – показник сприятливого за ціною 2018 року.

Отже, можемо констатувати, що зростання світових цін на сільгосппродукцію, зумовлене пандемією коронавірусної хвороби – а саме, суттєвим вливанням більшістю розвинених країн значних обсягів фінансових ресурсів в підтримку національних економік та відповідним зростанням грошової маси у світі, позитивно позначилось на фінансовому стані більшості сільгосптоваровиробників в Україні.

Економічні показники функціонування аграрної галузі в Україні в умовах поширення коронавірусної хвороби COVID-19 – у 2020-2021 рр. – суттєво зросли, а суб'єкти аграрного бізнесу отримали значні обсяги додаткових фінансових ресурсів у своєму розпорядженні.

Цьому зокрема, посприяла й сприятлива фіскальна політика, яка проводилась в галузі в останні двадцять років та яка залишилась незмінною в період пандемії корона вірусної хвороби COVID-19.

Для сільгосппідприємств, в яких частка доходів від сільгоспдіяльності перевищує 75 % загального обсягу доходів, ще з початку двохтисячних застосовується спеціальний режим оподаткування доходів у формі сільськогосподарського податку (єдиного податку четвертої групи).

Останній передбачає сплату податку на прибуток у фіксованій сумі, як певного відсотку від нормативної грошової оцінки наявної земельної ділянки, а не залежно від фактично досягнутого фінансового результату.

Крім того, відповідний режим оподаткування заміняє собою ще й сплату земельного податку. Ставка такого спеціального режиму оподаткування є досить лояльною (менше 1 %), при цьому база оподаткування – величина нормативної грошової оцінки (НГО) земельної ділянки – з 2018 року «заморожена», тобто не індексується на будь-який індекс інфляції чи індекс зростання цін на сільгосппродукцію (табл. 5.4).

Таблиця 5.4 – Динаміка ставок ЄП 4 групи, бази оподаткування (НГО ріллі) та сум податку з гектара угідь

Показники	**2017**	**2018**	**2019-2021**
Ставки ФСП/ЄП, %	0,95		
Коефіцієнт індексації бази оподаткування - НГО	коефіцієнт індексації 1,124	без індексації	
		«стара» НГО	нова «НГО»
Величина НГО для визначення суми ЄП 4 групи	29 тис грн		28 тис грн
Середній розмір податку, грн/га	276		267

Джерело: Складено на основі даних Держгеокадастру та узагальнення законодавчих норм за відповідний період.

Востаннє базу оподаткування єдиним податком (ЄП) четвертої групи було проіндексовано у 2017 (на офіційний ІСЦ – 112,4 %).

Наприкінці 2016 року востаннє відбулось корегування (зростання) ставок ЄП 4 групи – із 0,81 до 0,95 %. Після цього, протягом вже п’яти років (2017-2021) ставки ЄП 4 групи, визначені в абсолютній сумі, залишаються незмінними – попри суттєве зростання цін на сільгосппродукцію.

З 2019 року в Україні застосовується нова методика визначення НГО сільгоспугідь. В тому числі й для цілей оподаткування.

Після її запровадження середня НГО 1 га ріллі дещо знизилась, що відповідно, призвело до зниження сум ЄП 4 групи (в середньому - із 276 грн/га у 2017-2018 рр. до 267 грн у 2019-2021 рр. (на 3,5 %).

Отже, після «заморожування» з 2018 р. бази ЄП 4 групи та запровадження нової методики НГО с/г угідь, а також за незмінного розміру податкової ставки, суми ЄП 4 групи з гектара сільгоспугідь залишаються незмінними вже п’ятий рік поспіль.

При цьому, ціни на сільгосппродукцію за цей час суттєво зросли – принаймні на її рослинницьку складову, про що вже йшлося в вище.

З огляду на те, що сума ЄП 4 групи на 1 га угідь у 2018-2020 рр. була незмінною (фіксованою), то вигода сільгосппідприємств від застосування даної форми оподаткування щороку зростала – з огляду на зростання їх доходів від ведення сільгоспдіяльності внаслідок суттєвого зростання цін в умовах поширення корона вірусної хвороби COVID-19.

Відповідно до положень пункту 297.1 статті 297 Податкового кодексу України платники ЄП 4 групи звільняються від обов'язку сплати податку на прибуток, земельного податку, рентної плати за використання води.

У разі перебування на загальній системі оподаткування сільгосп-підприємства сплачували б зазначені податки у повному обсязі, через що рівень їх податкового навантаження був би значно вищим.

В першу чергу це стосується податку на прибуток за ставкою 18 %.

Саме тому можливість застосування ЄП 4 групи для всіх с/г підприємств, які відповідають вимогам "критерію 75 %" – без будь-яких додаткових обмежень за масштабами та спрямованістю діяльності – слід розглядати як надання податкової пільги (преференції) сільгосппідприємствам в умовах пандемії коронавірусної хвороби COVID-19, а особливо – в умовах значного зростання доходів та прибутків сільгосппідприємств внаслідок суттєвого підвищення світових цін на сільгосппродукцію під впливом коронакризи.

За нашими розрахунками, можливість застосування ЄП 4 групи сільгосп- підприємствами – а не сплати податку на прибуток за ставкою 18 % – дозволила їм за результатами функціонування у 2020 році сформувати додатковий обсяг фінансових ресурсів в сумі понад 23 млрд грн або більш як 1200 грн в середньому на гектар використовуваних сільгоспугідь, з яких сплачується ЄП 4 групи.

Відповідно, бюджетна система України не дорахувалась надходжень у відповідних обсягах – з огляду на те, що держава вирішила їх залишити у розпорядженні сільгосппідприємств для подальшого розвитку сільсько-господарської активності в Україні.

Обсяг податкової преференції від застосування сільгосппідприємствами ЄП 4 групи у 2020 році майже втричі перевищив відповідний показник досить несприятливого для галузі 2019 року, в якому фіксувався низький рівень світових цін на продовольство (рис. 5.26).

Як видно з наведених на рис. 5.26 даних, обсяг податкових преференцій сільгосппідприємствам у вигляді можливості застосування ЄП 4 групи оцінювався у 2019 р. на рівні 8,2 млрд грн., тоді як у 2020 р. його рівень різко зріс – перевищивши позначку в 23 млрд грн.

Наявність податкової преференції для сільгосппідприємств у вигляді надання можливості сплати ЄП 4 групи зумовила формування додаткового обсягу фінансових ресурсів у 2020 р. в сумі понад 850 млн дол.

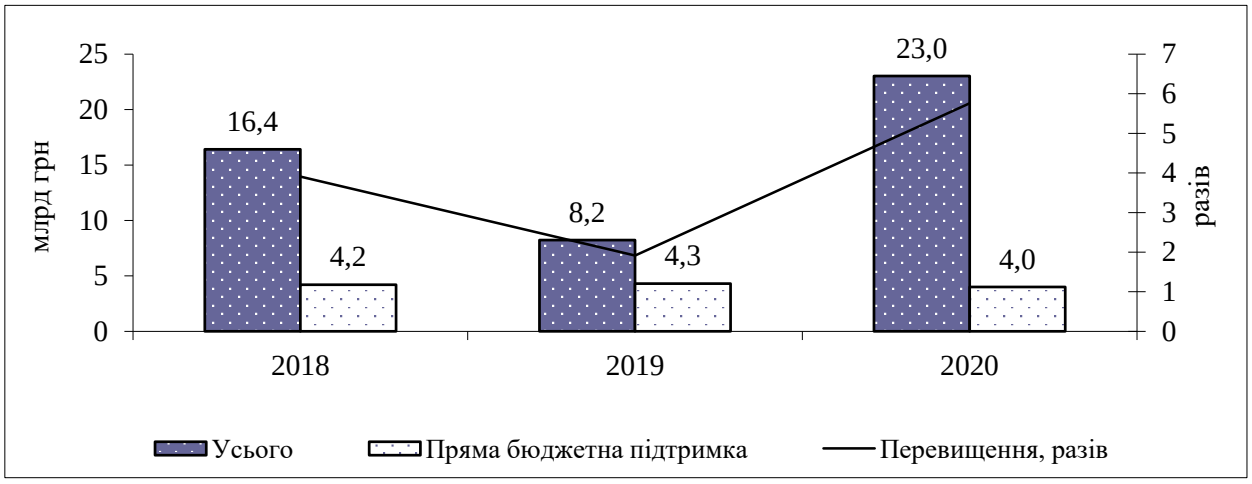

Рисунок 5.26 – Динаміка обсягів податкової преференції у вигляді сплати ЄП 4 групи та обсягів бюджетної підтримки розвитку АПВ

Джерело: Складено за даними Держказначейства та власних розрахунків.

У 2021 році обсяги державної фінансової підтримки у вигляді звільнення прибутку сільгосппідприємств від оподаткування безпосередньо податком на прибуток – шляхом надання їм можливості сплати ЄП 4 групи – прогнозуються на рівні понад 21,5 млрд грн або близько 800 млн дол.

Характеризуючи рівень податкової преференції сільгосппідприємствам в умовах поширення коронавірусної хвороби COVID-19, доцільно розглянути структуру її загального обсягу (табл. 5.5 та 5.6).

В умовах застосування ЄП 4 групи фактичний рівень оподаткування прибутку від вирощування основних експортноорієнтованих сільгоспкультур становив:

- лише близько 3 % – для соняшника кукурудзи та сої;
- 4,7 % – для пшениці, 5,8 % – для ріпаку та 7,4 % - для ячменю.

Таблиця 5.5 – Рівень оподаткування прибутку від вирощування окремих сільгоспкультур при застосуванні ЄП 4 групи

Види сільгоспкультур	Рівень оподаткування прибутку, фактичний, %*			Відношення фактичного податкового навантаження до нормативного (18%), %		
	2018	2019	2020	2018	2019	2020
Пшениця	6,2	19,5	4,7	34,3	108,4	26,3
Кукурудза	3,1	5,4	3,0	17,5	30,2	16,4
Ячмінь	6,4	75,0	7,4	35,8	416,8	41,1
Соняшник	4,4	5,7	2,8	24,7	31,7	15,7
Соя	5,6	11,0	3,0	31,1	61,2	16,7
Ріпак	3,2	10,2	5,8	17,7	56,6	32,4
Інші культури	13,5	13,5	9,0	75,0	75,0	50,0

* У разі застосування ЄП 4 групи.

Відповідно, по відношенню до нормативного – у розмірі 18 – розмір фактичного рівня оподаткування прибутку від вирощування основних експортноорієнтованих сільгоспкультур складало:

- лише близько 16-17 % - для соняшника кукурудзи та сої;

- 26 % - для пшениці, 32 % – для ріпаку та 41 % - для ячменю.

Таким чином, сільгосппідприємства по найбільш рентабельних культурах сплачували менш як 20 % від належної суми податкових зобов'язань з податку на прибуток, визначених положеннями розділу III Податкового кодексу.

Навіть в «найгіршому» випадку – при отриманні низького рівня прибутку від вирощування основних експортноорієнтованих сільгоспкультур – сільгосп-підприємства рослинницького напряму сплачували не більше третини «стандартного» навантаження, яке б вони сплачувати при сплаті податку на прибуток на загальній системі оподаткування (без урахування ячменю).

Загальні обсяги та структура податкової преференції у вигляді можливості застосування ЄП 4 групи всіма сільгосппідприємствами України наведені в табл. 5.6.

Як видно з даних табл. 5.6, у 2020 р. обсяги податкової «економії» сільгосп-підприємств внаслідок можливості сплати ними ЄП 4 групи в розрахунку на 1 га сягали майже 1,4 тис грн – при вирощуванні соняшнику, кукурудзи та сої.

При вирощуванні інших основних експортноорієнтованих сільгоспкультур обсяги податкової економії в розрахунку на гектар становили у 2020 р. 560-750 грн/га (за виключенням соняшнику).

Таблиця 5.6 – Обсяги та структура податкової преференції за рахунок застосування ЄП 4 групи в розрізі основних сільгоспкультур

Види сільгоспкультур	Податкова преференція у розрахунку на 1 га, грн*			Податкова преференція на всю зібрану площу, млрд грн*		
	2018	2019	2020	2018	2019	2020
Пшениця	517	-21	755	2,62	-0,11	3,74
Кукурудза	1275	625	1373	4,50	2,47	5,92
Ячмінь	484	-205	387	0,63	-0,30	0,47
Соняшник	825	583	1448	4,18	2,83	7,80
Соя	599	171	1346	0,93	0,25	1,59
Ріпак	1257	207	563	1,29	0,26	0,62
Інші культури	517	-21	755	0,16	0,13	0,38
ВСЬОГО	х	х	х	14,3	5,5	20,5

* У разі застосування ЄП 4 групи.

Загалом, за рахунок наданої можливості сплачувати ЄП 4 групи, лише по трьох найбільш поширених культурах – пшениці, кукурудзі та соняшнику – сільгосппідприємства отримали податкову «економію» в розмірі понад 17,5 млрд грн.

В цілому по рослинництву обсяги податкової економії сільгосп-підприємств внаслідок застосування ЄП 4 групи у 2020 році. За нашими оцінками, становили 20,5 млрд грн.

При цьому доходи від діяльності у сфері тваринництва в умовах застосування ЄП 4 групи фактично не оподатковуються – хіба що у вигляді оподаткування земельних ділянок, на яких вирощувались культури, які потім використовувались для виробництва кормів.

Проте, з огляду на досить низькі показники ефективності тваринництва в Україні, обсяги податкових преференцій є не такими значними, як по рослинницькій продукції і у 2020 році становили, за нашими оцінками, лише близько 6,5 % загальної суми отриманих податкових преференцій.

В останні роки, з огляду на низьку рентабельність діяльності у сфері тваринництва, щорічний обсяг преференцій с/г підприємствам тваринницької спрямованості коливається в діапазоні 1,5-2,0 млрд грн.

Таким чином, в Україні в умовах пандемії корона вірусної хвороби COVID-19 держава продовжує стимулювати діяльність сільгосппідприємств за рахунок відсутності оподаткування прибутку с/г підприємств та низького рівня ставок ЄП 4 групи як різновиду земельного податку.

З одного боку, це формує додаткові обсяги фінансових ресурсів сільгосппідприємств в умовах коронакризи, які можуть спрямовуватись на фінансування інвестиційних програм. При цьому дані офіційної статистики свідчать про те, що обсяги інвестування в аграрну галузь суттєво знижуються, особливо у 2020 році.

З іншого боку, низькі ставки ЄП 4 групи зумовлюють втрату доходної бази бюджетів місцевого самоврядування, для яких ЄП 4 групи є важливим джерелом доходів .

Крім того, відсутність оподаткування прибутку стимулює сільгосп- підприємства вирощувати лише високомаржинальні, переважно експортноорієнтовані, культури – внаслідок досягнення вищого рівня показника податкової економії.

Натомість виробництво нішевих та інших низькомаржинальних культур, яке дійсно потребує фінансової підтримки з боку держави, фактично її позбавлене - оскільки держава не в змозі надавати таку підтримку з огляду на наявність суттєвих бюджетних втрат внаслідок наявності податкових преференцій для всіх без винятку сільгосппідприємств незалежно від напрямів їх діяльності.

В таких умовах фактично здійснюється «тиск» (ефект витіснення) сільгоспкультур, які не забезпечують високу рентабельність, проте є важливим з точки зору внутрішнього споживання.

В першу чергу йдеться про кормові культури, які споживаються тваринництвом. Суб'єкти господарювання, які займаються відповідною діяльністю, свідомо відмовляються від надприбутків, піклуючись про насичення внутрішнього ринку продукцією тваринництва. Держава ігнорує таку діяльність, не забезпечуючи належного рівня її підтримки.

При цьому пандемія коронавірусної хвороби COVID-19 лише посилила дану проблему – адже різниця в рівнях рентабельності експортноорієнтованих та неекспортноорієнтованих видів сільгосппродукції суттєво збільшилась.

Як показують результати проведеного аналізу, внутрішні ціни на експортноорієнтовані види сільгосппродукції збільшились значно більше, ніж на ті види сільгосппродукції, які спрямовуються на задоволення внутрішньої потреби у продуктах харчування.

Аналіз показує, що відповідна різниця становить більш як 3 рази (75 % проти 25 %), що відповідним чином позначається на рівні рентабельності відповідних видів діяльності, а отже – й на мотивації суб'єктів аграрного бізнесу займатись виробництвом сільгосппродукції, яка йде на задоволення внутрішньої потреби у продуктах харчування та за рахунок якої досягається необхідний рівень продовольчої безпеки по ключових продуктах харчування (молочні та м'ясні продукти, крупи, яйця тощо).

5.3 Інструментарій фіскальної політики у період пандемії COVID-19 в окремих країнах світу

Стрімке поширення коронавірусної хвороби COVID-19 сформувало надзвичайно серйозний виклик для економік практично всіх країн світу.

Серйозність загрози полягала передусім у швидкому поширенні даної хвороби, якому практично неможливо було протидіяти, а також відсутності чіткого розуміння глибини проблеми та меж її потенційних негативних наслідків.

Крім того, стало очевидно, що світова медицина поки не в змозі дати відповіді на всі питання, внаслідок чого на момент початку коронавірусної хвороби COVID-19 економічні очікування були досить песимістичними.

Лише з часом уряди країн світу виробили певні алгоритми реалізації системи необхідних заходів, реалізація яких все таки дозволила локалізувати негативні наслідки для національних економік.

При цьому, при розробці системи заходів економічного регулювання, до уваги брався лише їхній вплив на національну економіку, без прогнозування потенційних наслідків для світової економіки чи економіки менш розвинених країн, до яких відноситься й Україна.

Запровадження жорстких карантинних обмежувальних заходів суттєво вплинуло на відносини в рамках функціонування системи «виробництво-розподіл-обмін-споживання», та зумовило негативні наслідки для усіх сфер економічних відносин.

Не став винятком й агропродовольчий сектор економіки, на розвиток якого вилинуло запровадження карантинних обмежувальних заходів, пов’язаних зі стримуванням поширення коронавірусної хвороби COVID-19.

Причому, зважаючи на специфіку наявного розвитку агропродовольчого сектору в різних країнах світу, спрямованості їх аграрної складової економіки, відповідний вплив був неоднорідним.

У процесі дослідження основна увага приділяється оцінці впливу поширення коронавірусної хвороби COVID-19 на розвиток агропродовольчого сектору економіки України та досягнення необхідного рівня продовольчої безпеки в цілому та окремих її сегментів.

Проте відповідна оцінка не може бути повною без оцінювання результативності заходів із боротьби з пандемією коронавірусної хвороби COVID-19 та, що вживалися розвиненими країнами.

Адже відповідні дії мали певні наслідки, які через відкритість більшості національних економік, в тому числі і вітчизняної, проявилися і на рівні світової економіки, і вплинули на економічну ситуацію в інших країнах, де реакція на виклики, зумовлені пандемією коронавірусної хвороби COVID-19 була значно меншою.

У цьому контексті варто розглянути систему заходів у фінансовій сфері, що вживались такими країнами, як Австралія, США, Великобританія, Німеччина, Іспанія, Франція та Південна Корея з метою локалізації негативних наслідків пандемії COVID-19 на національну економіку.

Перелік законодавчих актів

Австралія - Initial Economic Response, 12 March 2020 [80].

США - Закон «Coronavirus Aid, Relief, and Economic Security Act» - «CARES Act»), 27.03.2020 р., затверджений відповідно до законодавства про надзвичайні положення [81].

Італія - Закон "Заходи щодо зміцнення Національної служби охорони здоров'я та економічної підтримки сімей, працівників і підприємств, пов'язаних з надзвичайною ситуацією, викликаною COVID-19" від 17.03.2020 р.

Великобританія – Закон «Про бюджет на 2020-2021 рр.», прийнятий 26.03.2020 р. [82-84].

Німеччина - поправки до Бюджету-2020, прийняті 25.03.2020 р. Уряд створив Фонд економічної стабілізації (Wirtschaftsstabilisie-rungsfonds) [85].

Іспанія – Королівські Укази 465/2020 від 17.03.2020 р. та 468/2020 від 18.03.2020 р. [86].

Франція – Наказ Міністерства економіки та фінансів від 12.03.2020 р. про заходи для компаній, які зіштовхуються із серйозними труднощами у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби COVID-19 [87].

Південна Корея. Закон щодо поправок в бюджет-2020 від 17.03.2020 р.

Програми бюджетної підтримки

В Австралії у зв'язку з коронавірусом у федеральному бюджеті - 2020 було передбачено бюджетні ресурси для реалізації програм підтримки економіки в обсязі понад 213,6 млрд австралійських доларів, що становило майже 11% ВВП [88, 89]. Крім того, сукупні видатки регіональних бюджетів на підтримку суб'єктів господарювання, що здійснюють діяльність на відповідних територіях, у 2020 р. сягнули 12,8 млрд австралійських доларів (0,7 % ВВП).

Поряд з цим, також були передбачені державні гарантії для залучення кредитних ресурсів на суму до 320 млрд австралійських доларів (16,4% ВВП).

У США у федеральному бюджеті 2020 року на реалізацію програми підтримки економіки в умовах пандемії COVID було передбачено понад 2 трлн дол., без зазначення джерел їх фінансування. З огляду на те, що відповідні законодавчі зміни прийняті в рамках законодавства про надзвичайні ситуації, ліміти обсягу державного боргу на видатки по «CARES Act» не поширювалися.

В Італії у березні 2020 року збільшено видатки центрального бюджету з метою реалізації заходів підтримки економіки в умовах COVID на 25 млрд євро. Оскільки зростання видатків було пов'язане з надзвичайною ситуацією, то правила структурного дефіциту для таких видатків не застосовувалися. Джерелом фінансування визначено емісію державних цінних паперів на відповідну суму – при цьому затверджено збільшення видатків на обслуговування державного боргу до 2030 р.

В Англії у прийнятому бюджеті на 2020-2021 рр. (який, на відміну від інших країн, затверджувався вже з урахуванням пандемії COVID) було передбачено фінансові ресурси для реалізації антикризового плану Уряду, спрямованого на підтримку бізнесу та населення, у обсязі 12 млрд ф. ст.

Крім того, в дежбюджеті передбачено фінансування урядових рішень в рамках довгострокової стратегії підтримки та розвитку економіки загальною вартістю 18 млрд ф. ст. У результаті, сукупний обсяг видатків на антикризовий план і на заходи в рамках довгострокової стратегії уряду щодо виходу з кризи перевищив 30 млрд ф. ст. (1,3% ВВП).

У доповнення до антикризових заходів, які закладались в початковому варіанті держбюджету на 2020-2021 рр., Уряд реалізував масштабну програму кредитування приватного сектору:

- програма запозичень для малих і середніх підприємств (МСП) (Business interruption loan scheme),

- програма викупу короткострокового корпоративного боргу нефінансового сектору (COVID-19 Corporate Financing Facility).

Програма запозичень для МСП - це переважно держгарантії (держава забезпечує 80% кредиту), які можуть сягнути 330 млрд ф. ст. (15% ВВП).

Програма викупу короткострокового корпоративного боргу була забезпечена за рахунок емісійного фінансування Банком Англії.

Із часом стало відомо, що загалом антикризові заходи (без урахування держгарантій) будуть коштувати понад 50 млрд ф. ст. (2,3% ВВП) – з огляду на більш високий фактичний обсяг видатків за деякими запланованим заходам підтримки. Зазначені витрати профінансовані за рахунок нарощування державного боргу за рахунок проведення додаткових аукціонів державних облігацій на суму 45 млрд ф. ст.

У Німеччині заходи бюджетної та податкової підтримки економіки в умовах COVID-19 оцінюються в більше ніж 156 млрд євро (4,5% ВВП), зокрема [90]:

- бюджетні асигнування, спрямовані на фінансування заходів підтримки економіки (122,5 млрд євро);

- податкові преференції з метою стримування негативних наслідків пандемії COVID-19 (33,5 млрд євро), зокрема, зниження ставки ПДВ від 19 до 16 % з 01.07.2020 до 31.12.2020 р.

Джерело фінансування як і в інших європейських країнах –нарощування державного боргу. При цьому уряд Німеччини здійснить нові запозичення вперше за тривалий період - 2013 року.

Обсяг необхідних запозичень перевищує межу, встановлену фіскальним правилом, проте враховуючи що наявна ситуація трактується як надзвичайна, ліміт запозичень не дотримувався, згідно з відповідними положеннями Конституції.

Фонд економічної стабілізації в Німеччині склав 600 млрд євро, з яких:

- 400 млрд євро передбачено використати як держгарантій;

- 100 млрд євро - на пряму рекапіталізацію компаній;

- 100 млрд євро на рефінансування Державного банку розвитку (KfW).

Сукупний обсяг держгарантій, що надаються за допомогою KfW збільшений, згідно з поправками до бюджету, на 357 млрд євро до 822 млрд євро (24% ВВП).

У сумі додаткові витрати бюджету на реалізацію антикризових заходів, Фонд економічної стабілізації та інші заходи, що забезпечують пряму допомогу населенню і приватному сектору, а також держгарантії в Німеччині перевершують 1,1 трлн євро.

В Іспанії обсяг бюджетної підтримки становить близько 17 млрд євро.

Крім тог, заплановано, що приватний сектор візьме на себе частину додаткового фінансування (близько 100 млрд євро).

Сукупний обсяг державних гарантій повинен скласти ще 100 млрд євро. Отже, загалом сукупний обсяг підтримки економіки в умовах COVID-19 сягнув 217 млрд євро.

У Франції затверджено пакет екстрених заходів з метою підтримки економіки в умовах COVID-19 на 45 млрд євро (у формі бюджетних субсидій). Крім того, як і інші європейські країни, Франція також гарантує підприємствам банківські кредити на 300 млрд євро, щоб вони не збанкрутували через нестачу ліквідності.

Причому, на відміну від США основні заходи підтримки спрямовані не на жителів країни, а на компанії (з метою збереження робочих місць і запобігання росту безробіття).

В Південній Кореї затверджено додаткові витрати бюджету на реалізацію антикризового плану заходів з метою підтримки економіки в умовах COVID-19 в обсязі 10,9 трлн вон (близько 13 млрд дол. США).

Державний борг країни збільшиться до 41,2% ВВП і досягне 815,5 трлн вон після затвердження заходів, передбачених поправками до держбюджету на 2020 р. До цього державний борг прогнозувався на рівні 39,8% ВВП.

Джерелом фінансування заходів бюджетної підтримки визначено додатковий випуск казначейських облігацій на загальну суму 10,3 трлн вон.

Для порівняння обсяги фінансування бюджетних програм підтримки економіки України в умовах пандемії COVID-19 наведено в додатках Е-Л.

Заходи підтримки фінансового і банківського секторів

В Австралії Урядом було заплановано виділення Австралійському управлінню фінансового менеджменту (AOFM) 15 млрд австралійських доларів для інвестування на фінансовому ринку.

При цьому якихось специфічних заходів підтримки для компаній реального сектора не було передбачено. Однак існувала ціла низка загальних заходів підтримки, в рамках яких підприємства могли одержати необхідну фінансову допомогу. Зокрема, уряд надавав допомогу авіаційній галузі, звільнивши її представників від сплати низки податків.

Крім того, уряд запровадив 15-місячний інвестиційний стимул (до 30 червня 2021 року) для підтримки інвестиційної активності підприємств і економічного зростання в короткостроковій перспективі. Відповідно до його

умов, підприємства з оборотом менш як 500 млн австралійських доларів у рік мали право на відрахування в розмірі 50 % від вартості активу.

Уряд сподівався, що у такий спосіб вдасться підтримати наявний рівень інвестиційної активності підприємств у різних секторах економіки.

У США загальний обсяг бюджетних коштів за програмою підтримки найбільш постраждалих галузей економіки був запланований на рівні понад 500 млрд дол.

Зокрема, серед заходів передбачалось, що компаніям, які зіштовхнулись із значними проблеми і збираються закриватись, надаватиметься державна фінансова підтримка для збереження робочих місць. Така підтримка покривала 50 % заробітної плати, включаючи допомоги на випадок хвороби.

Компанії, які не надають послуг внаслідок пандемії коронавірусу, проте при цьому не закриваються – з чисельністю понад 100 осіб – також отримували державну фінансову підтримку.

В Італії для підтримки суб'єктів аграрного сектору для сплати ними банківських відсотків було виділено 100 млн євро. При цьому підвищено ліміт компенсації суми відсотків від 50% до 70%.

Ліквідність компаній, нормальна діяльність яких була унеможливлена внаслідок пандемії COVID-19, підтримувалась з використанням гарантійних механізмів через створений Гарантійний фонд, в який було направлено 500 млн євро.

Компанії, які припинили або суттєво зменшили обсяги своєї діяльності, з чисельністю персоналу понад 5 осіб та які зареєстровані у Фонді надбавок до заробітної плати (Fondo di integrazione salariale), могли отримати кредит для виплат заробітної плати. Обсяг фінансування по цьому напряму - 80 млн євро.

Аналогічна підтримка, причому без додаткових вимог щодо кількості найманих робітників та необхідності реєстрації у Фонді надбавок до заробітної плати надавалась компаніям, співробітники яких вже знаходяться у поза-

черговому відпустці або звільнені. Обсяг фінансування за згаданим напрямом - 333 млн євро. Крім того, обсяг фінансування державних гарантій по експортних кредитах становив 2,6 млрд євро.

Компанії, які мають прострочену дебіторську заборгованість (неплатежі від постачальників) більше 90 днів, могли отримати кредит до 31 грудня 2020 року на суму заборгованості, але не більше 2 млн євро для кожної компанії. Крім того, в Італії застосовувались заходи податкові підтримки ліквідності компаній і домогосподарств, які передбачали продовження термінів сплати податків та зборів (обов'язкових платежів) до бюджетів різного рівня та позабюджетних фондів без застосування штрафів.

У Великобританії надавалась відстрочка зі сплати ПДВ у період від моменту запровадження карантинних заходів до 1 липня 2020 року.

Крім того, надано право суб'єктам господарювання погашати наявну заборгованість зі сплати ПДВ до 2021 р. без нарахування штрафних санкцій.

Також передбачалася підтримка платників податків Великобританії (підприємств і самозайнятих), які відчули фінансові труднощі і при цьому мають непогашені податкові зобов'язання – у вигляді відстрочки термінів сплати відповідних сум до бюджету без застосування фінансових санкцій.

Для цього необхідно було звертатись до представництв податкового управління.

Запроваджено тимчасову програму збереження робочих місць в умовах пандемії коронавірусу для всіх роботодавців, які перейшли на систему PAYE (сплата прибуткового податку при отриманні заробітної плати). Умовами програми передбачено, що роботодавцю компенсується до 80% щомісячних витрат на заробітну плату співробітників, відправлених у неоплачуваної відпустки (співробітників, які перебувають у відпустці), але не більш як 2 500 ф. ст. у місяць із розрахунку на одного співробітника. Крім того, за державний кошт здійснювалась сплата страхових і мінімальних пенсійних внесків роботодавця із зарплати у межах встановленого ліміту.

Підприємства у сферах роздрібної торгівлі, готельного бізнесу та відпочинку, розваг звільнялись від сплати податку на майно в 2020-2021 рр.

У Німеччині надавались держгарантії за рахунок коштів WSF – за борговими зобов'язаннями, взятими з березня 2020 р. по 31 грудня 2021 р. При цьому термін гарантій не має перевищувати 60 місяців.

WSF може брати участь у рекапіталізації компаній шляхом: придбання субординованого боргу, гібридних (конвертованих) облігацій, прав на участь в прибутках; придбання акцій; придбання інших компонентів капіталу.

Компанії, які претендують на отримання допомоги з фонду, повинні відповідати двом із трьох критеріїв: активи понад 43 млн євро; товарообіг понад 50 млн.; середньооблікова чисельність працівників - від 250 осіб.

Також була реалізована спеціальна програма Державного банку розвитку (KfW) із розширення доступу підприємств, що постраждали від коронавірусу, до ліквідності. Обсяг коштів програми з урахуванням поправок до Бюджету-2020 заплановано в розмірі 822 млрд євро.

Форма підтримки - пільгові кредити банків, за якими KfW приймає основну частину зобов'язань (80-90%) з гарантіями федерального уряду.

Полегшено умови отримання кредитів – наприклад, послаблено вимогу до кредитоспроможності компаній.

Запроваджено низку заходів із підтримки у сфері оподаткування:

- відстрочка (без штрафів) сплати податків у 2020 р. для підприємств, які зазнали фінансових труднощів внаслідок пандемії COVID-19;

- призупинення стягнення прострочених податкових зобов’язань до кінця 2020 року;

- скасування до кінця 2020 року передбачених штрафів за несвоєчасну сплату податків;

- знижено ставку ПДВ від 19 до 16 % у другому півріччі 2020 року.

Також передбачено відстрочку права кредитора подавати на банкрутство боржника терміном на три місяці та відстрочку ініціювання процесу банкрутства підприємств (до 30 вересня 2020 р.), якщо банкрутство викликане негативними наслідками пандемії.

В Іспанії великі компанії реального сектору економіки можуть претендувати на залучення кредитних ресурсів із 70%-вою державною гарантією на нові операції і 60%-вою – на відновлення існуючих контрактів.

Також передбачено заходи підтримки від Фонду просування експорту з обсягом фінансування 150 млн євро – для підтримки належних обсягів експорту в умовах пандемії корона вірусної хвороби COVID-19.

У Франції застосовувались єдині заходи для всіх суб'єктів бізнесу і додаткові заходи – для підтримки суб'єктів МСП.

Компанії, які зіткнулись з проблемами з ліквідністю, мали право на наступні види податкової підтримки:

- відстрочка сплати корпоративного податку / податку на прибуток;
- прямі податкові пільги підприємствам, що зіткнулися з серйозними фінансовими труднощами;
- повна або ж часткова відстрочка при сплаті внесків на соціальне страхування;
- не нарахування штрафів за несвоєчасну сплату податкових платежів.

Заходами підтримки також передбачено, що компанії можуть подати заявку на схему неповного робочого дня при виняткових обставинах, зазначивши причини, що виправдовують застосування такого неповного робочого дня.

У Південній Кореї було передбачено пільгові умови кредитування для експортерів, які постраждали в результаті коронавірусу.

Підтримка малих і середніх підприємств

В Австралії фінансова підтримка малого і середнього бізнесу та некомерційних організацій, які наймативуть персонал під час економічного спаду, пов'язаного з COVID-19 здійснюється за рахунок державних грантів.

Уряд передбачені гранти на суму від 20 до 100 тисяч австралійських доларів для відповідних підприємств. Претендувати на такий вид підтримки можуть МСП з сукупним річним оборотом до 50 млн австрал. доларів.

У такий спосіб Уряд Австралії намагався підтримати зайнятість серед суб'єктів МСП.

Для суб'єктів МСП передбачено право на подання заяви на отримання субсидії в розмірі 50% від заробітної плати працівника протягом 9 місяців – з 1 січня 2020 р по 30 вересня 2020 г. У разі, якщо суб'єкт МСП не зможе зберегти робоче місце, субсидія буде доступна новому роботодавцю, який найме працівника.

У США були передбачені кредити для збереження робочих місць, спрощене надання кредитів для МСП, які продовжують виплати заробітньої плати. Обсяг бюджетних коштів за програмою підтримки МСП - 350 млрд дол.

Також передбачені гранти до 10 тис. дол. для суб'єктів МСП для покриття експлуатаційних витрат, а також пільгові кредитні ресурси (до 10 млн дол.) для компаній з чисельністю до 500 осіб. При цьому, всі витрати по кредиту, спрямовані на заробітну плату, оренду і борг можуть бути списані (не повертатися) за умови збереження робочих місць до кінця року.

В Італії заходи підтримки ліквідності суб'єктів МСП здійснювались через Центральний гарантійний фонд – на термін до 9 місяців, починаючи з березня 2020 року.

Для прямих гарантій частка відшкодування становила 80%, для перестрахування - 90% від максимальної суми гарантії в 1,5 млн євро. Обсяг підтримки за даним напрямом - 80 млн євро.

Заходи фінансової підтримки суб'єктів МСП перед банками передбачали можливість продовження або відстрочки платежів з використанням механізмів гарантійного фонду.

У Великобританії було вводилася спеціальна програма запозичень для суб'єктів МСП, яка передбачала надання кредитів суб'єктам МСП до 5 млн

ф. ст. терміном до 6 років за держгарантіями. Уряд також передбачив кредиторам окрему виплату, яка покриє відсоткові платежі за перші 12 місяців, а також будь-які збори, що стягуються з кредиторів.

У згаданій програмі підтримки могли брати участь підприємства, оборот яких не перевищував 45 млн ф. ст. у рік та які відповідають критеріям, встановленим Британським бізнес банком.

Передбачалося, що сумарне кредитування суб'єктів МСП за цією програмою може сягати 1 млрд ф. ст.

Також передбачалася фінансова допомога суб'єктам МСП (із чисельністю працівників не більше 250 осіб) щодо оплати лікарняних співробітників тривалістю до 2 тижнів через захворювання на COVID-19.

У Великобританії на період пандемії коронавірусної хвороби COVID-19 запроваджена програма підтримки доходу самозайнятих, чиї доходи скоротилися внаслідок коронавірусу. Передбачено надання гранту само зайнятій особі в розмірі 80% від його середнього щомісячного доходу, відображеного в податкових деклараціях за три попередніх роки, але не більш як 2,5 тис ф. ст. в місяць. Умова отримання - сукупний дохід не перевищує 50 тис. ф. ст., з яких понад половина - дохід як самозайнятої особи.

Поряд з цими заходами також передбачено, як і в інших європейських країнах, реалізацію заходів податкової підтримки, а саме – відстрочення податкових зобов'язань та відсутність фінансових санкцій за невчасно виконані податкові зобов'язання платниками податків, які відчули фінансові труднощі через пандемію коронавірусної хвороби COVID-19.

Додатковим заходом у цьому напрямі підтримки стало виділення грантів у розмірі 10 000 ф. ст. малим підприємствам для забезпечення можливості сплати податку на майно.

У Німеччині для суб'єктів СМП напрацьована програма надання негайної допомоги (у загальному обсязі 50 млрд євро) для виділення грантів на безоплатній основі малим підприємствам, фрілансерам і самозайнятим осо-

бам, які постраждали від наслідків коронавірусу. Грант призначений для покриття орендних і лізингових витрат, а також інших операційних витрат за трьохмісячний період.

Для мікропідприємств та самозайнятих із чисельністю персоналу до 5 осіб передбачено одноразовий грант у розмірі 9 тис. євро, а з чисельністю персоналу до 10 осіб - одноразовий грант у розмірі 15 тис. євро.

Також передбачено розширення дії виплат безробітним (з числа колишніх працівників мікропідприємств, а також самозайнятих та фрілан-серів) для забезпечення таким «базового рівня доходів» на період до 6 міс.

Як і в інших країнах, передбачено відстрочення податкових зобов'язань з прибуткового податку, корпоративного податку для зазначених категорій платників податків (без нарахування будь-яких фінансових санкцій).

Спеціальна програма Державного банку розвитку (KfW) передбачала розширення доступу самозайнятих, мікро-, малих і середніх підприємств, які постраждали від коронавірусу, до ресурсів ліквідності. Підтримка нада-валась у формі пільгових кредитів комерційних банків, за якими KfW прий-має основну частину зобов'язань (80-90%) із гарантіями федерального уряду.

При цьому суттєво полегшувалися умови отримання кредитів. Окремо виділено напрям пільгового кредитування самозайнятих без персоналу і мікропідприємств, які здійснюють діяльність понад 5 років. Діяла програма пільгового кредитування стартапів.

В Іспанії для малих і середніх підприємств з річним оборотом менш як 6 млн євро встановлено відстрочку зі сплати податкових зобов'я-зань, які не перевищували 30 тис євро, на термін до 6 місяців – без пені.

Крім того, передбачено надання ліквідності суб'єктам МСП і самозайнятим за рахунок кредитів, забезпечених центральним урядом або за підтримки CESCE (Іспанське агентство експортних кредитів).

Накладено шестимісячний мораторій на сплату податків суб'єктами МСП і самозайнятими.

Для найбільш постраждалих секторів, таких як туризм і транспорт, запроваджувалася кредитна лінія в 400 млн євро.

У Франції на період стрімкого поширення коронавірусної хвороби були передбачені державні гарантії для підтримки корпоративного фінансування – обсягом до 300 млрд євро. Це дозволило банкам надавати кредити компаніям усіх розмірів, що забезпечило їх ліквідністю, необхідною для продовження своєї діяльності та збереження рівня зайнятості. Крім того гарантії за кредитами, наданими МСП, збільшилися до 90% від суми запозичень (від 70%).

Також створення Фонд солідарності в розмірі 1 млрд євро – для підтримки малих, самозайнятих і мікропідприємств, обсяги діяльності яких суттєво зменшились внаслідок карантинних обмежень.

У Південній Кореї запроваджено субсидії на підтримку суб'єктів МСП, які зіткнулися з фінансовими проблемами і не можуть виконати зобов'язання із виплати заробітної плати (обсяг - 3 трлн вон).

Також, стандартно, передбачена відстрочка за сплатою податкових зобов'язань, що охоплює широкий спектр податків для малих підприємств і осіб, що здійснюють індивідуальну трудову діяльність в сфері медицини, туризму, готельного бізнесу та інших секторах економіки, які зазначили негативного впливу COVID-19.

Підтримка доходів населення

В Австралії розроблено спеціальну програму підтримки JobKeeper, яка передбачає виплату фінансової допомоги підприємствам, які зазнали суттєвого негативного впливу коронавірусу з метою покриття витрат на заробітну плату їх співробітників.

Крім того, в перші шість місяців поширення коронавірусної хвороби уряд тимчасово збільшив рівень соціальних виплат для окремих категорій населення. Причому виплати збільшені як для «старих», так і для нових одержувачів допомоги по безробіттю, для молоді, по догляду за дитиною, Austudy, ABSTUDY та інших програмах виплати соціальних субсидій.

У США були передбачені прямі грошові виплати всім громадянам США з річним доходом менш як 100 тис. дол. Розмір виплат становив 1 200 дол. на дорослого (максимальний розмір, можливе зниження залежно від середньої зарплати особи) та 500 дол. на дитину. Обсяг бюджетних видатків за цим напрямом підтримки передбачено в розмірі 300 млрд дол.

Також запроваджено виплати громадянам, які втратили роботу під час коронакризи із розміром 100 % від заробітної плати протягом останніх чотирьох місяців. Обсяг бюджетних видатків за цим напрямом – 250 млрд дол.

Для безробітних передбачено додаткові виплати у розмірі до 600 дол. на тиждень протягом чотирьох місяців. Також наявна можливість отримання такої допомоги для самозайнятих у разі, якщо вони подавали декларації.

В Італії передбачено оплату (50% від зарплати) додаткової відпустки (батькам, діти (до 12 років) яких знаходяться вдома у зв'язку із закриттям шкіл.

Період, проведений на карантині, в Італії розглядається як період хвороби і оплачується на основі сертифіката, що виписується лікарем.

Фрілансерам, зареєстрованим як платники податку, які працюють за трудовими договорами з організацією, і самозайнятим із підтвердженим статусом виплачувалась разова грошова допомога 600 євро в березні 2020 року.

Також передбачені одноразові виплати працівникам підприємств туризму і курортів, сільського господарства, індустрії розваг, що припинили тимчасово свою діяльність у розмірі 600 євро.

У Великобританії Уряд теж розширив дію лікарняних виплат на осіб, яким рекомендована самоізоляція, і тим, хто піклується про осіб, що дотримуються самоізоляції.

Серед інших, передбачено підтримку орендодавців та орендарів: до 30 вересня 2020 р. орендодавець був зобов'язаний повідомити орендаря не раніше ніж за три місяці до дати про припинення надання приміщення в оренду.

З квітня 2020 року на півроку припинено всі судові справи в сфері оренди, а також збільшено розміри житлових субсидій.

У Німеччині розширено дію програми компенсації працівникам скороченого робочого часу. Так, працівники, які зіткнулися зі зменшенням кількості робочих годин більше ніж на 10%, мали право звернутися через роботодавця, щоб він подав відповідну заяву у Федеральне агентство зайнятості – з метою за отримання грошової компенсації від держави в розмірі 60 % від втраченої внаслідок скорочення робочого часу заробітної плати (67 % для домогосподарств з дітьми).

Збільшено розмір допомоги по догляду за дитиною для батьків з низькими доходами.

В Іспанії допомога з безробіття виплачувалася будь-яким працівникам, незалежно від причини звільнення (навіть у випадках, коли зазвичай така допомога не виплачувалась).

У разі тимчасового призупинення контракту або скорочення робочого часу надавалась пільга на 100% внесків соціального страхування роботодавців для компаній з числом зайнятих менше 50 осіб і 75% для решти. Умова отримання доступу до цього виду допомоги це збереження роботодавцями робочих місць протягом шести місяців після відновлення діяльності.

Для самозайнятих, які припинили свою діяльність через коронакризу, або якщо їхні доходи зменшились більше ніж на 75%, була передбачена допомога по безробіттю для самозайнятих протягом періоду, коли діяв надзвичайний стан (вводився нокдаун).

На період надзвичайного стану вводився мораторій на іпотечні кредити для вразливих позичальників, а претензії за борговими зобов'язаннями не розглядались. Аналогічний мораторій встановлено на рахунки за комунальні послуги для вразливих груп населення.

У Франції Уряд відклав реформи систем страхування від безробіття і пенсійного забезпечення, що суттєво знизило доходи французького бюджету в майбутніх періодах.

Понад 8,5 млрд євро було направлено на додаткові виплати з безробіття протягом перших трьох місяців з моменту виникнення пандемії COVID-19.

У Південній Кореї передбачено надання тимчасової допомоги для покриття основних витрат населення на проживання, в тому числі для осіб, які перебувають у самоізоляції незалежно від результату тестування на коронавірус.

Серед іншого запроваджені споживчі картки для домогосподарств із низьким рівнем доходів, передбачено субсидії на виплату допомоги із догляду за дітьми. Для громадян, які втратили роботу внаслідок коронакризи, передбачені спеціальні програми перепідготовки.

Отже, практично всі розвинені країни світи практично відразу з поширенням коронавірусної хвороби COVID-19 передбачили в своїх державних кошторисах значні обсяги видатків на підтримку національної економіки.

Державна підтримка полягала насамперед у зростанні прямих бюджетних асигнувань, зниженні податкових платежів або їх відстроченні, наданні державних гарантій фінансовому сектору по операціях для реального сектору економіки.

При цьому в країнах з великими обсягами державної допомоги значна частка в загальних обсягах підтримки припадала саме на державні гарантії.

Основним джерелом прямих асигнувань та заміщення випадаючих доходів державних бюджетів виступало позикове фінансування.

Разом із тим більшість країн, із посиланням на надзвичайні обставини, не зважали на наявність спеціального бюджетного правила, яке обмежує обсяги запозичень відносно обсягів генерованого валового продукту та інших важливих показників розвитку країни.

Переважна більшість країн не передбачала окремих заходів підтримки фінансового сектору за рахунок бюджету.

Підтримка великого і малого бізнесу здійснювався за допомогою приблизно однакового набору заходів, проте конкретний їх перелік варіювався від країни до країни.

Як правило, в цей набір входили державні гарантії та пільгові умови за кредитами, тимчасовий мораторій на процедуру банкрутства, відстрочки і

зниження платежів по податках, скасування штрафів і пені за прострочення тих чи інших обов’язкових платежів, тимчасове припинення справ про банкрутство та вирішення орендних спорів. Окрема увага при здійсненні підтримки приділялась найбільш постраждалим галузям (авіаперевізники, туризм, сільське господарство тощо).

Поряд із цим надавалась підтримка експорту в умовах, коли через пандемію коронавірусу виник розрив міжнародної кооперації в рамках ланцюжків доданої вартості.

Деякі країни використовували механізм надання субсидій (грантів) підприємствам або для постраждалих галузей, або в обмін на збереження зайнятості (або всьому бізнесу, або окремо малому).

Окремо варто вказати на збільшення асигнувань на сферу охорони здоров'я. Витрати, як правило, передбачені на матеріальне оснащення, а також грошове або інше заохочення медичного персоналу. Лікування та діагностика коронавірусної інфекції включались певними актами в страхові плани.

Підтримка доходів населення також варіювалась від країни до країни, але основний акцент робився на підтримці доходів у разі втрати роботи через коронакризу чи скорочення відпрацьованих годин, а також на збільшення грошових виплат найбільш соціально вразливим категоріям населення (сім'ям з дітьми, малозабезпеченим тощо).

У багатьох країнах запроваджувався тимчасовий мораторій на виконання вимог щодо стягнення боргів з фізичних осіб (вилучення майна за невиплату кредитів, скасування штрафів і пені при неплатежах за кредитами тощо).

5.4 Інструменти фіскальної політики в період пандемії COVID-19 в Україні

Характеризуючи заходи фіскальної політики, спрямовані на підтримку бізнесу та громадян в Україні у зв’язку з поширенням COVID-19, варто зазначити наступне.

В Україні у березні 2020 року запроваджено податкові й неподаткові пільги, спрямовані на підтримку бізнесу та громадян в період негативного впливу фінансової кризи, викликаної ситуацією з коронавірусом, викликаним COVID-19.

Надання преференцій пов’язане із строком сплати податків, нарахуванням заробітніх плат за дні вимушеного простою, термінами подачі податкових декларацій, термінами проведення перевірок, нарахування штрафних санкцій та пені тощо.

Передбачено наступні заходи у сфері фіскальної політики:

- не застосовуються штрафні санкції за порушення податкового законодавства, вчинені протягом періоду з 1 березня по 30 червня 2020 р.;

- встановлено мораторій на проведення документальних та фактичних перевірок з 18 березня по 30 червня 2020 р.;

- подовжено до 1 липня 2020 року термін подання річної декларації про майновий стан і доходи;

- не нараховується та не сплачується у період з 1 березня року по 30 квітня 2020 року плата за землю;

- об'єкти нежитлової нерухомості, які перебувають у власності фізичних або юридичних осіб не є об'єктом оподаткування податком на нерухоме майно, з 1 березня по 30 квітня 2020 року;

- ФОПи, в тому числі ті, які обрали спрощену систему оподаткування, а також особи, які провадять незалежну професійну діяльність (наукову, лі-

тературну, артистичну, медичну, юридичну, адвокатську, нотаріальну) тимчасово звільняються від нарахування та сплати ЄСВ у частині сум, що підлягають сплаті такими особами за періоди з 1 по 31 березня та з 1 квітня по 30 чепвня 2020 року за себе;

- відтермінована фіскалізація (РРО для бізнесу). Тобто для «груп ризику» РРО буде обов'язковим не з 1 жовтня 2020 року, а з 1 січня 2021 року, а для всіх підприємців не з 1 січня, а з 1 квітня 2021 року;

- працівникам на період перебування в спеціалізованих закладах охорони здоров'я, а також і на самоізоляції під контролем у зв'язку з проведенням заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби будуть виплачувати допомогу по тимчасовій непрацездатності (лікарняні) у розмірі 50 відсотків середньої заробітної плати (доходу) незалежно від страхового стажу;

- у разі прострочення споживачем в період з 1 березня 2020 по 30 квітня 2020 року виконання зобов'язань за договором про споживчий кредит, споживач звільняється від відповідальності перед кредитодавцем за таке прострочення. В тому числі, але не виключно, від обов'язків платити кредитодавцю неустойку (штраф, пеню) та інші платежі, сплата яких передбачена договором про споживчий кредит за прострочення.

- забороняється збільшення відсотків за користування кредитом.

У подальшому дія більшості заходів державної підтримки була пролонгована.

У 2020 р. з метою боротьби з COVID-19 та її наслідками в Україні у березні 2020 р. було створено спеціальний фонд у складі державного бюджету (табл. 5.7).

Як видно з даних табл. 5.7, у 2020 р. загальний обсяг Фонду боротьби з COVID-19 та її наслідками в Україні становив 72,0 млрд грн.

Таблиця 5.7 – Обсяги бюджетних коштів, передбачених у ДБУ-2020 за спецфондом за КПКВК 3511380 «Фонд боротьби з COVID-19 та її наслідками»

№ п/п	Рорядник бюджетних коштів	Обсяг фінансування, млрд. грн	Виконано за 2020 р.), млрд. грн	Частка використання, %
1	Міністерство соціальної політики	6,76	4,04	*59,8*
2	Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства	10,68	8,77	*82,1*
3	Міністерство охорони здоров'я	20,47	17,78	*86,8*
4	Міністерство розвитку громад та територій	1,68	1,38	*82,2*
7	Міністерство внутрішніх справ	4,71	4,70	*99,9*
8	Держагентство автомобільних доріг	26,18	25,73	*98,3*
9	Інші розпорядники	1,53	1,32	*86,2*
Разом		**72,01**	**63,73**	***88,5***

Джерело: Офіційний сайт Міністерства фінансів України. режим доступу: https://www.mof.gov.ua/uk/data_and_analytics-433

Як видно з даних рис. 5.27, найбільша частка в обсягах видатків спеціального Фонду боротьби з COVID-19 та її наслідками в Україні належала Держагентву автомобільних доріг України – понад 43 %.

Досить вагомими були обсяги фінансування заходів по Міністерству охорони здоров’я (майже 18 %) та Міністерству розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства (понад 15 %). Загалом на зазначені три розпорядники приходилось понад три чверті загальних обсягів фінансування по спецфонду боротьби з COVID-19 та її наслідками.

Рівень виконання планових обсягів фінансування суттєво різнився по розпорядниках: від 59,7 % по Мінсоцполітики, 82 % - по Мінекономіки та Мінрозвитку громад, до майже 100 % по МВС.

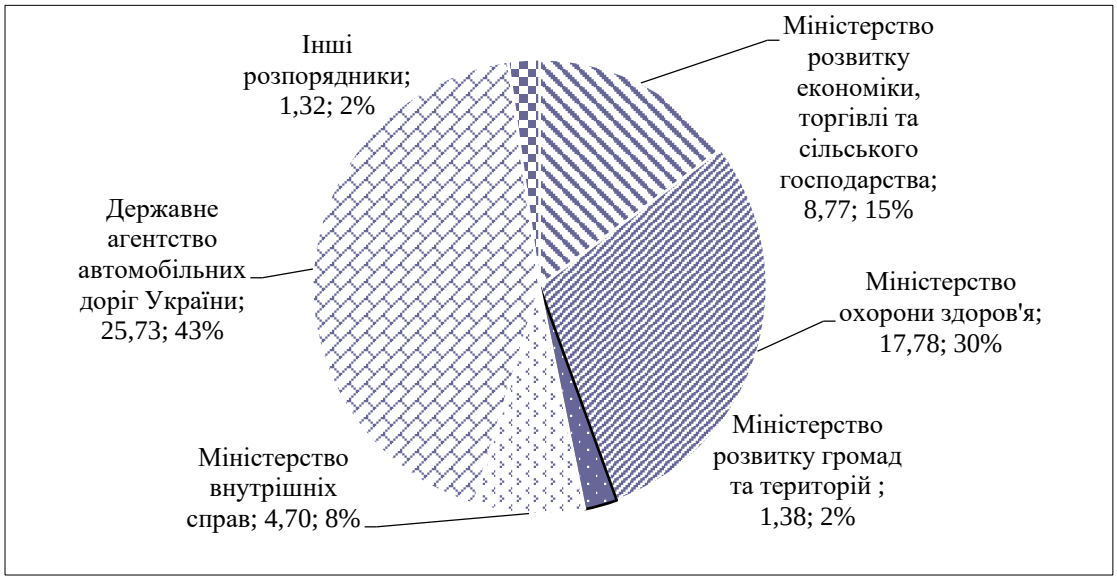

Рисунок 5. 27 – Розподіл обсягів бюджетних коштів, передбачених у ДБУ-2020 за спецфондом за КПКВК 3511380 «Фонд боротьби з COVID-19 та її наслідками»

Джерело: Офіційний сайт Міністерства фінансів України. режим доступу: https://www.mof.gov.ua/uk/data_and_analytics-433.

Загальний рівень освоєння коштів спецфонду боротьби з COVID-19 та її наслідками у 2020 р становив 88,5 %.

Проаналізуємо розподіл бюджетних коштів, передбачених за спецфондом «Фонд боротьби з COVID-19 та її наслідками» в розірізі основних їх розпорядників (табл. 5.8 – 5.10).

Таблиця 5.8 – Розподіл бюджетних коштів, передбачених у ДБУ-2020 за спецфондом «Фонд боротьби з COVID-19 та її наслідками» по Мінсоцполітики

Програми (напрямки) бюджетної підтримки	Обсяг фінансування, млрд. грн	Виконано за 2020 р., млрд. грн	Частка використаних коштів, %
Мінсоцполітики, всього	**6,76**	**4,04**	**59,8**
Виплата допомоги фізичним особам – підприємцям	1,37	1,27	92,9
Фінансова допомога Фонду соціального страхування від тимчасової втрати працездатності	1,81	1,81	100,0
Надання Пенсійним фондом допомоги особам, які втратили доходи	3,24	0,81	25,0
Інші виплати населенню	0,34	0,16	45,7

Джерело: Офіційний сайт Міністерства фінансів України. режим доступу: https://www.mof.gov.ua/uk/data_and_analytics-433.

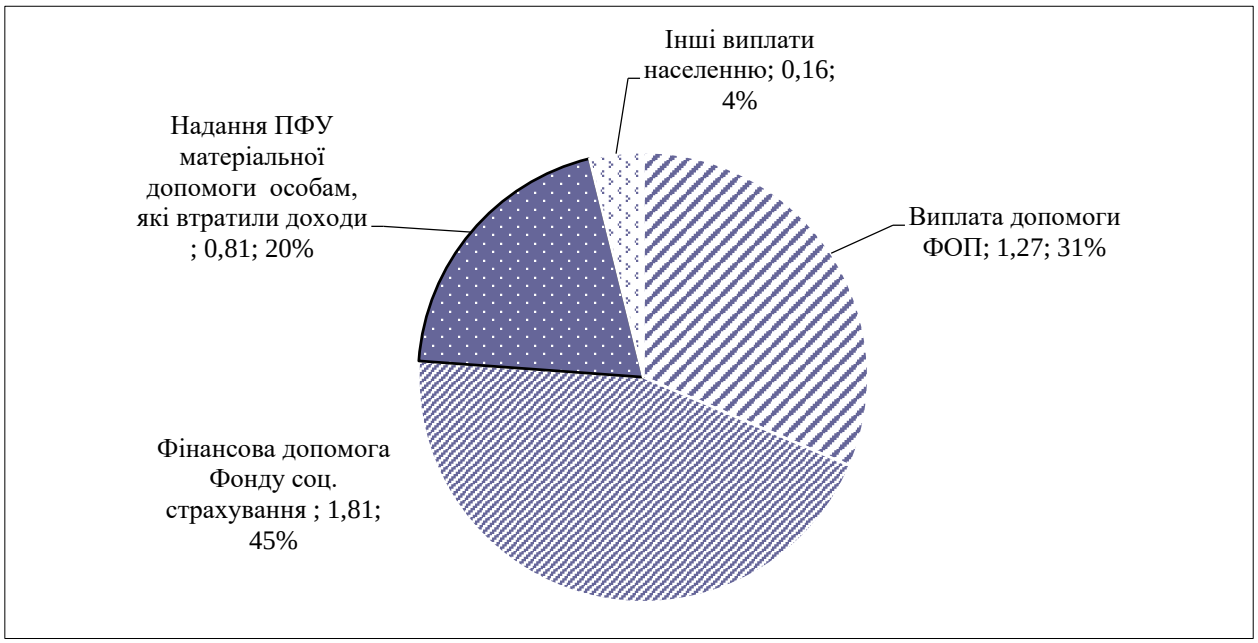

Рисунок 5.28 – Розподіл обсягів бюджетних коштів за спецфондом «Фонд боротьби з COVID-19 та її наслідками» по Мінсоцполітики

Джерело: Офіційний сайт Міністерства фінансів України. режим доступу: https://www.mof.gov.ua/uk/data_and_analytics-433.

Ключовими напрямами держпідтримки по Мінсоцполітики були:

- надання Пенсійним фондом України допомоги особам, які втратили доходи (3,24 млрд грн);

- фінансова допомога Фонду соціального страхування від тимчасової втрати працездатності (1,8 млрд грн);

- виплата допомоги фізичним особам – підприємцям у зв'язку із втратою доходів внаслідок вимушеного припинення діяльності (1,37 млрд).

Найвищим рівнем виконання характеризується напрям «Фінансова допомога Фонду соціального страхування від тимчасової втрати працездатності» (100 %); натомість напрям «Надання Пенсійним фондом України допомоги особам, які втратили доходи» було виконано на 25 %.

Ключовими напрямами держпідтримки по Мінекономіки були:

- фінансова допомога Фонду безробіття для своєчасної виплати допомоги по безробіттю (4,2 млрд грн);

- виплати по частковому безробіттю (2,8 млрд грн);

- надання компенсації підприємствам витрат на сплату єдиного соціального внеску у разі збереження робочих місць (1,8 млрд грн.);

- фінансова допомога Фонду безробіття (майже 1,3 млрд грн.).

Таблиця 5.9 – Розподіл бюджетних коштів, передбачених у ДБУ-2020 за спецфондом «Фонд боротьби з COVID-19 та її наслідками» по Мінекономіки

Програми (напрямки) бюджетної підтримки	Обсяг фінансування, млрд. грн	Виконано за 2020 р., млрд. грн	Частка використаних коштів, %
Мінекономіки, всього	**10,68**	**8,77**	**82,1**
Виплати по частковому безробіттю	2,80	2,78	99,2
Фінансова допомога Фонду безробіття на поворотній основі	1,28	1,28	100,0
Фінансова допомога Фонду безробіття для своєчасної виплати допомоги по безробіттю	4,17	3,87	92,7
Компенсація підприємствам витрат на сплату ЄСВ	1,80	0,65	35,9
Інші видатки	0,63	0,20	32,5

Джерело: Офіційний сайт Міністерства фінансів України. режим доступу: https://www.mof.gov.ua/uk/data_and_analytics-433.

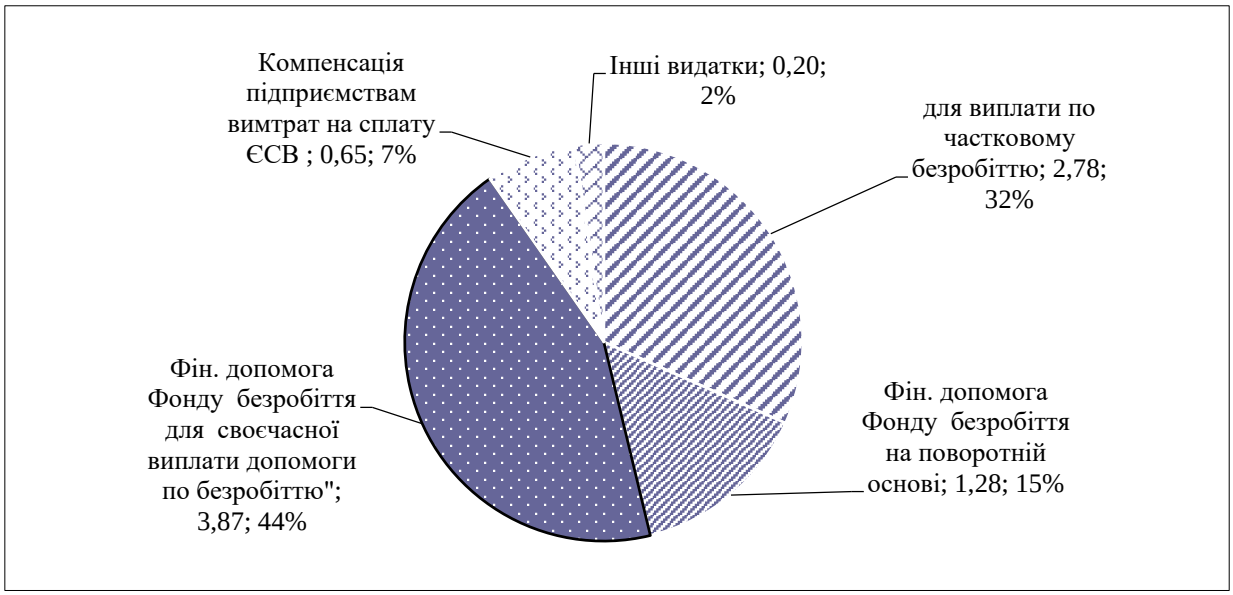

Рисунок 5. 29 – Розподіл обсягів бюджетних коштівза спецфондом «Фонд боротьби з COVID-19 та її наслідками» по Мінекономіки

Джерело: Офіційний сайт Міністерства фінансів України. режим доступу: https://www.mof.gov.ua/uk/data_and_analytics-433.

Як видно з даних рис. 5.29 , найбільшу частку в обсягах фінансування заходів Фонду боротьби з COVID-19 та її наслідками» по Мінекономіки займав напрям «Фінансова допомога Фонду безробіття для своєчасної виплати допомоги по безробіттю» (понад 44 %).

Найвищим рівнем виконання характеризуються напрями «Фінансова допомога Фонду безробіття на поворотні основі » (100 %), а також «Виплати по частковому безробіттю» (99,2 %), «Фінансова допомога Фонду безробіття для своєчасної виплати допомоги по безробіттю» (93 %).

Натомість напрям «Компенсація підприємствам витрат на сплату єдиного соціального внеску у разі збереження робочих місць» було виконано лише на 36 %.

Найбільшим обсягом фінансування в рамках спеціального Фонду боротьби з COVID-19 та її наслідками в Україні – не враховуючи сум, виділених в рамках програми «Велике будівництво» – харатеризувався бюджет Міністерства охорони здоров’я України – 20,5 млрд (табл. 5.10).

Таблиця 5.10 – Розподіл бюджетних коштів, передбачених у ДБУ-2020 за спецфондом «Фонд боротьби з COVID-19 та її наслідками» по Міністерству охорони здоров’я

Програми (напрямки) бюджетної підтримки	Обсяг фінансування, млрд. грн	Виконано за 2020 р., млрд. грн	Частка використаних коштів, %
Міністерство охорони здоров'я, всього	**20,47**	**17,78**	**86,8**
Забезпечення готовності системи громадського здоров'я на спалахи COVID-19	3,98	3,29	82,6
Придбання обладнання для приймальних відділень лікарень	2,30	2,30	100,0
Здійснення доплат медичним та іншим працівникам закладів охорони здоров’я	5,54	5,31	95,8
Субвенція з держбюджету місцевим бюджетам на забезпечення подачі кисню	1,47	1,42	96,8
Інші видатки	7,18	5,46	76,0

Джерело: Офіційний сайт Міністерства фінансів України. режим доступу: https://www.mof.gov.ua/uk/data_and_analytics-433.

Ключовими напрямами держпідтримки по Міністерству охорони здоров’я були:

- здійснення доплат медичним та іншим працівникам закладів охорони здоров’я (5,5 млрд грн);

- забезпечення готовності системи громадського здоров'я на спалахи COVID-19 (4,0 млрд грн);

- придбання обладнання для приймальних відділень (2,3 млрд грн).

Як видно з даних рис. 5.30 , найбільшу частку в обсягах фінансування заходів Фонду боротьби з COVID-19 та її наслідками» по Міністерству охорони здоров’я займав напрям «Здійснення доплат медичним та іншим працівникам закладів охорони здоров’я» (понад 30 %).

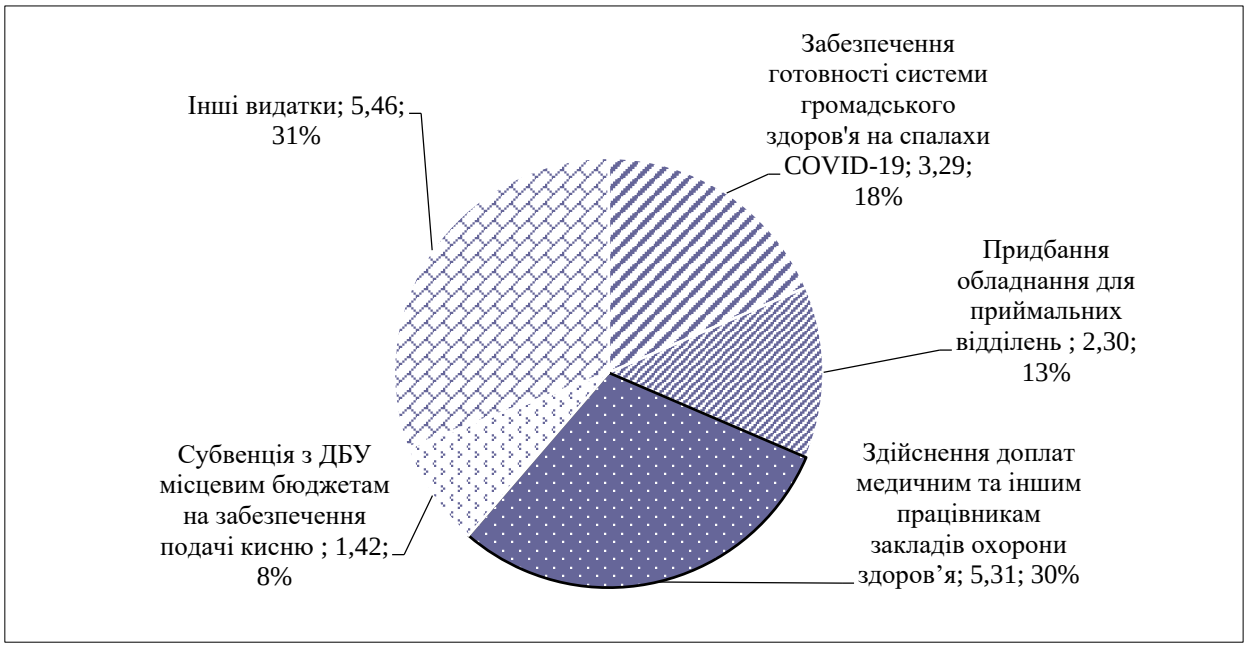

Рисунок 5. 30 – Розподіл обсягів бюджетних коштівза спецфондом «Фонд боротьби з COVID-19 та її наслідками» по Мінекономіки

Джерело: Офіційний сайт Міністерства фінансів України. режим доступу: https://www.mof.gov.ua/uk/data_and_analytics-433

Найвищим рівнем виконання характеризуються напрями «Придбання обладнання для приймальних відділень лікарень» (100 %); «Здійснення доплат медичним та іншим працівникам закладів охорони здоров’я» (96 %).

Як зазначалось, найбільша частка в обсягах видатків спеціального Фонду боротьби з COVID-19 та її наслідками в Україні у 2020 р. призначалась Держагентву автомобільних доріг України – понад 43 %.

Стимулюючи розвиток будівництва автомобільних доріг, держава намагалась підтримати належний рівень економічної активності в умовах економічного спаду, пов'язаного зіз застосуванням карантинних заходів, зумовлених пандемією COVID-19.

Будівництво мережі автомобільних доріг сприяє активізації інвестиційної діяльності та має мультиплікативний ефект – стимулює розвиток суміжних галузей та генерує значну кількість робочих місць, а відповідно, – сприяє наповненню бюджетів різних рівнів.

Підсумовуючи характеристику фіскальної політики в Україні в умовах запровадження карантинних заходів та поширення COVID-19, варто відзначити наступне.

Попри наявність окремих спільних рис та реалізовуваних заходів, загалом політика фіскальної підтримки національної економіки в цілому та агропродовльчого комплексу зокрема в Україні мала свою специфіку у порівнянні із загальнопоширеною практикою розвинених країн.

З одного боку, органи державного управління в Україні наприкінці березня 2020 року майже одночасно зі всіма розвиненми країни світу та практично відразу з поширенням в Україні коронавірусної хвороби COVID-19, передбачили певні заходи державної підтримки національної економіки насамперед представників малого бізнесу та громадян.

Навесні 2020 року в Україні було створено Фонд боротьби з гострою респіраторною хворобою COVID-19 та її наслідками, а також реалізовано низку заходів щодо скасування або відтермінування наявнх податкових зобов'язань для представників малого бізнесу.

Державна підтримка розвитку економіки в період стрімкого поширення в Україні коронавірусної хвороби COVID-19 передбачала підтримку Фондів соціального страхування (тимчасової непрацездатності, безробіття), на які

суттєво зросло фінансове навантаження, підтримку медичних закладів, надання підприємствам компенсації витрат на сплату єдиного соціального внеску у разі збереження робочих місць.

Водночас обсяги державних фінансових ресурсів, що закладались в бюджеті Фонду боротьби з COVID-19 та її наслідками були незіставними з сумами підтримки, які виділялись на ці цілі розвиненими країнами – як в абсолютному, так і у відносному вимірі (стосовно ВВП чи обсягу дохідної частини держбюджету).

На відміну від розвинених країн, в Україні серед заходів фінансової підтримки економіки в період запровадження карантинних заходів та поширення COVID-19 не застосовувалсь практика надання державних гарантій фінансовому сектору по операціях з кредитування реального сектора економіки. Відповідні зміни у законодавстві були прийняті лише у 2021 році, причому визначені норми до цього часу так і не запрацювали. Проте в розвинених країнах значна частка в загальних обсягах державної підтримки займають саме державні гарантії.

На відміну від розвинених країн, які реалізовували досить широкий комплекс заходів щодо підтримки великого і малого бізнесу, в Україні підтримка надавалась лише представникам малого бізнесу. Причому така підтримка була тимчасовою та несуттєвою, адже передбачала лише преференції, пов’язані з подовженням строків сплати податкових зобов’язань і термінів подачі податкових декларацій, мораторію на проведення податкових перевірок, нарахування штрафних санкцій та пені тощо.

Фізичні особи – підприємці у ІІ кварталі 2020 року тимчасово звільнялись від нарахування та сплати ЄСВ у частині сум, що підлягали сплаті за себе. Також було відтерміновано фіскалізацію реєстраторів розрахункових операцій для представників малого бізнесу.

Працівникам, на період їх перебування в спеціалізованих закладах охорони здоров'я, а також і на самоізоляції у зв'язку з проведенням заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню COVID-19, виплачувалась

допомога з тимчасової непрацездатності у розмірі 50 % середньої заробітної плати (доходу).

З іншого боку, специфікою вітчизняної практики реалізації заходів боротьби з COVID-19 та її наслідками було виділення значних обсягів бюджетних ресурсів – понад 43 % обсягів «коронавірусного» Фонду, на фінансування заходів з розвитку автомобільних доріг. Подібний досвід боротьби з COVID-19 та її наслідками був відсуній в розвинених країнах і є, фактично, вітчизняним ноу-хау.

Крім того, в розвинених країнах особлива увага при здійсненні державної підтримки боротьби з COVID-19 та її наслідками приділялась найбільш постраждалим галузям (авіаперевізники, туризм, сільське господарство тощо). Окремі країни використовували механізм надання субсидій (грантів) підприємствам, або для постраждалих галузей, або в обмін на збереження зайнятості (або всьому бізнесу, або окремо малому).

Натомість, подібна практика в Україні була повністю відсутня – внаслідок цього представники агропродовольчого сектору були залишені сам на сам зі своїми проблемами у пріод найбільш готрої фази запровадження карантинних заходів та поширення COVID-19.

Зокрема, це стосується представників ресторанного господарства, закладів громадського харчування та їх постачальників.

З іншого боку, специфіка української економіки, яка не передбачала значної частки громадян, які систематично харчуються поза домом, дозволила пом’якшити найбільш негативні наслідки запровадження карантинних заходів та поширення COVID-19.

РОЗДІЛ 6
ВПЛИВ ПОШИРЕННЯ ПАНДЕМІЇ COVID-19 ТА КАРАНТИННИХ ОБМЕЖЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З НИМ, НА РИНОК ПРАЦІ, ЗАЙНЯТІСТЬ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ТА РІВЕНЬ ДОХОДІВ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ

6.1 Ринок праці у сільській місцевості та рівень зайнятості в агросекторі

Так як у сільському господарстві економічний процес відтворення виробництва тісно переплітається з природними (біологічними) процесами, то обмежувальні заходи, уведені центральними чи місцевими органами влади, у відповідь на поширення пандемії COVID-19, особливо згубно впливають на продуктивну зайнятість селян, бюджети сільських домогосподарств (ДГ), стан соціальної сфери села. Цей тиск значно посилюється через: а) об'єктивні й суб'єктивні чинники; б) недосконаліть інституціонального середовища; в) унікальність сільського укладу життя.

Схематично деструктивні складові функціональних особливостей сільського ринку праці в умовах пандемії COVID-19 представлено на рис. 6.1.

Серед основних чинників впливу пандемії й пов'язаних з нею обмежувальних заходів на поведінку сільського ринку праці, стан добробуту домашніх господарств і розвиток соціальної сфери села доцільно виділити наступні:

Перше. У період пандемії частка доданої вартості в кінцевій продукції сільськогосподарських товаровиробників має тенденцію до зменшення. Оскільки із запровадженням карантинних заходів до маркетингового ланцюга додаються різноманітні посередники, яких раніше можна було уникати, розширюється обсяги тіньових товарно-грошових потоків. Відносне скорочення частки доданої вартості товаровиробників у кінцевій продукції зменшує виручку від реалізації, унеможливлює накопичення матеріальних запасів на випадок обставин непереборної сили, а тим більше ресурсів для стійкого розвитку, у т. ч. для розширеного відтворення, збереження існуючих та створення нових робочих місць.

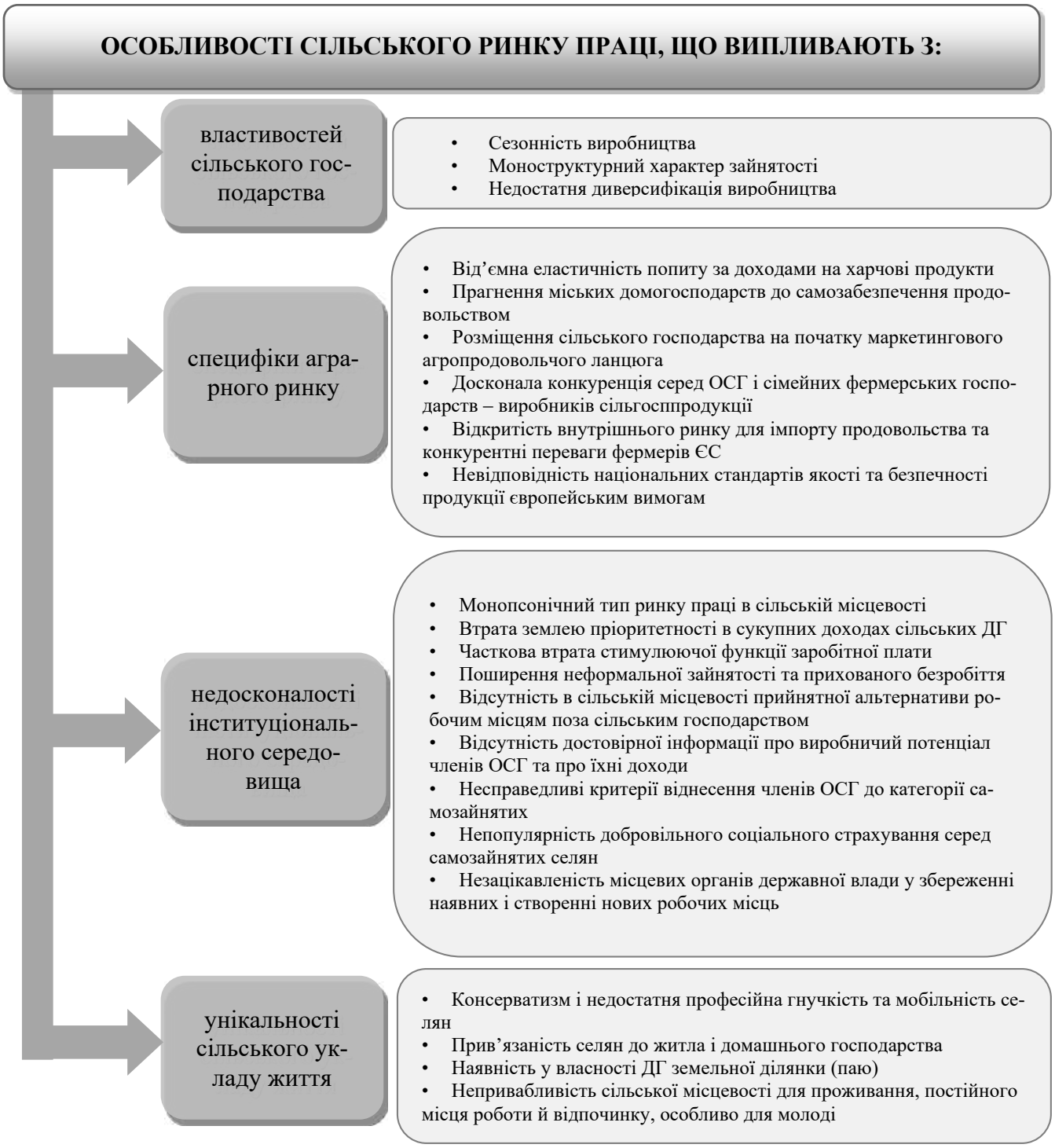

Рисунок 6.1 – Деструктивні складові функціональних особливостей сільського ринку праці в умовах пандемії COVID-19

Джерело: Сформовано авторами.

Друге. У період карантинних заходів обсяги внутрішнього ринку продовольства суттєво скорочуються: а) купівельною спроможністю споживачів, адже в середньому витрати на продовольство вже перевищують 50% су-

купних витрат домогосподарств; б) припиненням (ускладненням) приміського автобусного сполучення. Тож малі й середні товаровиробники втрачають можливість постачати вирощену продукцію як на організовані базари, ярмарки, так і на стихійні ринки. Якщо в період локдауну вони також забороняються, то ситуація безвихідна і ранні овочі, фрукти, ягоди, зелень псуються. Господарства несуть збитки, оскільки понесені витрати не повертаються.

Третє. У групі ризику щодо економічної активності знаходиться категорія самозайнятих осіб працездатного (до пенсійного) віку – малі (сімейні) фермерські господарства, ОСГ і фізичні особи – підприємці. Вони, як правило, не є платниками єдиного соціального внеску (далі – ЄСВ), тобто незастраховані у Фонді загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, Фонді соціального страхування та Пенсійному фонді України. Через це на таких селян не поширюються компенсаційні заходи з виплати матеріальної допомоги при настанні безробіття (крім консультацій), у соціальному захисті від нещасного випадку, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, медичним страхуванням та разовими виплатами із Державного фонду боротьби з COVID-19.

Четверте. Спостерігається своєрідна соціально-трудова пастка. Багато сільських мешканців змушені роками працювати на умовах маятникової міграції у містах України чи за кордоном. Під час карантину вони масово втрачають роботу і повертаються в місця свого постійного проживання. Проте не можуть працевлаштуватися через відсутність вакансій, які б відповідали їх кваліфікації, гідним умовам та рівню оплати праці.

Масштаби впливу обмежувальних заходів, пов'язаних із COVID-19, на ринок праці, зайнятість, доходи домогосподарств та соціальну сферу села залежать від пори року, особливостей аграрного виробництва та інших перелічених вище причин.

Для поліпшення бізнес-клімату та підтримки вимушено безробітних працівників і їх сімей в період карантинних обмежень, пов'язаних з поширенням пандемії COVID-19, було прийнято низку законодавчих і нормативно-правових актів на їх виконання. Зокрема, у період першого локдауну, встановленого постановою Кабінету Міністрів України від 11.03.2020 № 211 «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» з 12 березня до 3 квітня 2020 року [94], було звільнено суб'єктів господарювання від штрафних санкцій за порушення податкового законодавства; введено мораторій на податкові та інші перевірки; надано двомісячні пільги на плату за землю і податку на нежитлову нерухомість; звільнено ФОП від сплати ЄСВ за себе (березень – квітень 2020 р.) тощо. Органам місцевого самоврядування надавалося право вносити зміни до рішень центральних органів влади у разі зменшення ставок єдиного податку, а також плати за землю і податку на нерухоме майно стосовно об'єктів нежитлової нерухомості.

Під час наступного етапу протиепідемічних заходів з 19 грудня 2020 р. до 30 квітня 2021 р., а саме – встановлення «зеленого», «жовтого» чи «помаранчевого» рівнів епідемічної небезпеки, які визначалися залежно від ситуації у кожному регіоні, вводилися обмеження, пов'язані з проведенням масових заходів, перевезенням пасажирів громадським транспортом, наданням послуг закладами громадського харчування, діяльністю суб'єктів господарювання, які обслуговують відвідувачів та інші. Для часткової компенсації доходів працівникам, які втрачали роботу було продовжено спрощену процедуру реєстрації в Державній службі зайнятості (ДСЗ) через портал державних послуг «Дія» та отримання допомоги по безробіттю, скасовано норму про скорочення тривалості її виплати на 90 календарних днів, збільшено розмір мінімальної допомоги по безробіттю особам, які з об'єктивних причин не були застраховані, із 650 до 1000 грн на місяць у період карантину тощо.

Одним з інтегральних підсумків реалізованих заходів, спрямованих на подолання безробіття внаслідок пандемії, мало бути створення додатково

500 тис. нових робочих місць у 10 секторах економіки, в т. ч. 85 тис. в сільському господарстві з оплатою праці не менше 8 тис. грн. Це давало шанс громадянам зберегти узвичаєні стандарти споживання на період карантинних обмежень, а мікро- і малим підприємцям не згортати бізнес і навіть розвиватися, відкриваючи нові ринки в сфері послуг [95].

Проте, аналіз кон'юнктури сільського ринку праці у період карантинних обмежень 2020–2021 рр. показав, що очікування урядовців, мікро-, малого- і середнього бізнесу, найманих працівників і суспільства виявилися дещо завищеними. Це при тому, що рівень зайнятості населення, створення нових робочих місць з гідними умовами й конкурентною оплатою праці, незалежно від ситуації має постійно перебувати у фокусі державної політики, центральних і місцевих органів влади та інституцій зі спеціальними повноваженнями. Державі при цьому відводиться активна регулююча роль, а не статиста. Оскільки лише працівники, зайняті продуктивною працею, забезпечують збалансований розвиток економіки, створюють новий суспільний продукт, забезпечують свій добробут, наповнюють ресурсами фонди соціального страхування та вкрай потрібні бюджетні програми в медицині, освіті, обороні, культурі та інших сферах життєдіяльності держави. При повній зайнятості скорочується бідність і зменшується нерівність серед домогосподарств у доходах і майні. Разом із тим під час проведення форуму «Україна 30. Трудові ресурси» 20–21 липня 2021 р., не озвучено чітку державну позицію щодо стану зайнятості в сільській місцевості та заходів, спрямованих на її поліпшення.

Особливої гостроти ця соціально-економічна проблема набула останнім часом в умовах обмежень на економічну діяльність та переміщення громадян у період локдаунів, викликаних COVID-19. Для уповноважених державних органів України стало неабияким викликом забезпечити кожному громадянинові конституційне право (ст. 43) «на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується». Це виявилося надзвичайно складним і навіть непосильним,

незважаючи на задіяні ресурси й використання універсального набору інструментарію для продуктивної зайнятості, гідної праці й належних доходів населення, особливо працездатного віку.

На цю думку наштовхує ситуація на ринку праці й зайнятості в сільській місцевості, де таке явище як безробіття в умовах соціалізму взагалі вважалося неприпустимим, оскільки вважалося дармоїдством, або соціальним паразитизмом. За що передбачалася відповідальність громадян, аж до кримінальної. Проте з початком 90-х рр. минулого століття в Україні фундаментальні чинники попиту й пропозиції на робочу силу в сільській місцевості стали вкрай розбалансованими, незважаючи на пом'якшуючі чинники – урбанізацію, міграційні потоки, демографічну кризу, прийняття низки нормативно-правових актів тощо.

Зниження рівня зайнятості населення і його економічної активності негативно впливає на динаміку макроекономічних показників. Частка ВВП сільського, лісового та рибного господарства (за виробничим методом і фактичних цінах) у I кв. 2021 р. становила 2,8% проти 2,9% у 2020 р. і такого ж періоду 2019 р. – майже 3% до загального підсумку [96]. Це при тому, що ланцюговий індекс (місяць до попереднього місяця) споживчих цін за вказаний період на харчові продукти і безалкогольні напої щороку зростав. По факту маємо відносне зменшення розмірів виробництва підприємств аграрних галузей порівняно з іншими секторами економіки, зокрема, й через безробіття і зниження економічної активності працівників.

Американський вчений Артур Оукен (1928–1980) математично довів залежність між темпом приросту ВНП і рівнем безробіття (закон Оукена). Згідно з яким щорічний приріст ВНП на 2,7% утримує кількість безробітних на постійному рівні, кожні наступні 2% приросту знижують рівень безробіття на 1%, а скорочення приросту цього показника на 2% призводить до такого ж зростання безробіття без урахування його природного значення [97, с. 558]. Ця тенденція емпірично підтверджена багаторічними статистичними даними

економіки США. Як і будь-яка закономірність вона має місце за умовної незмінності інших чинників, залежить від стану економіки, її структури, фази економічного циклу та інших мезо- і макропараметрів кожної країни.

Ситуація, яка нині склалася на вітчизняному сільському ринку праці, не може не викликати занепокоєння, адже вражаючі диспропорції його фундаментальних чинників, зростання рівня безробіття серед населення, дефіцит якісних робочих місць та недостатнє забезпечення умов для гідної праці становлять потенційну загрозу для динамічного соціального розвитку, економічної безпеки держави та суспільно-політичної стабільності. За графіком рівня зайнятості сільського населення (рис. 6.2) його динаміка має циклічний характер, тобто періодично відбувається певне зростання (на етапі економічного підйому) за яким слідує період зниження (на етапі економічного спаду). Динаміка показника рівня зайнятості упродовж періоду 2019–2020 рр. характеризується різким зниженням – на 2,1 в. п.

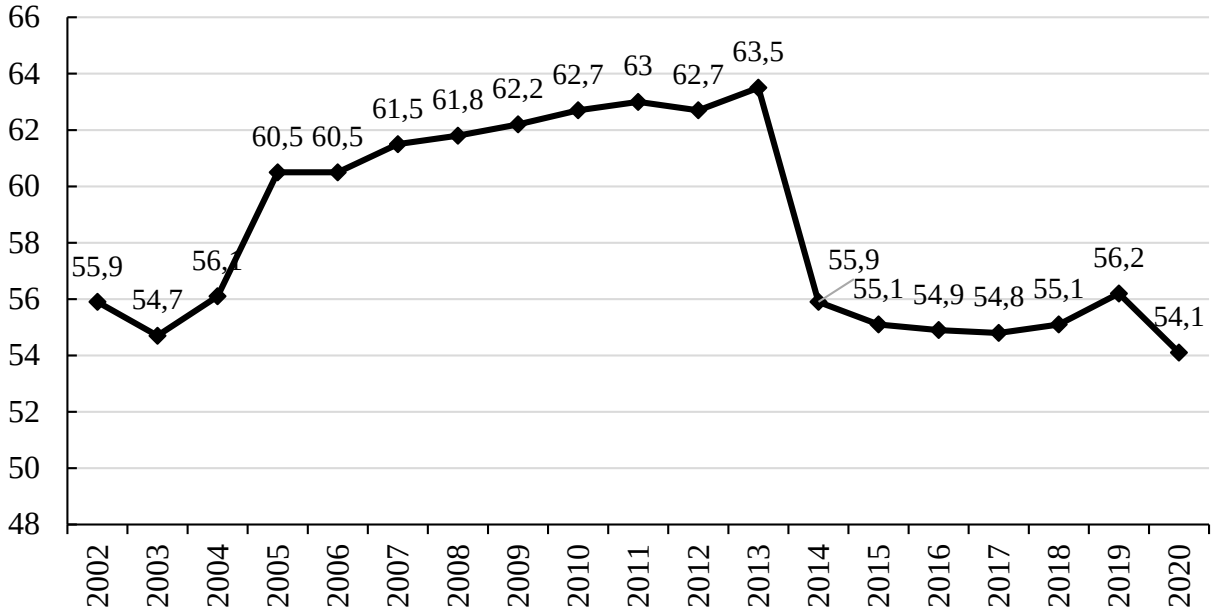

Рисунок 6.2 – Рівень зайнятості сільського населення в Україні за період 2002-2020 рр., %

Джерело: Складено авторами за даними Державної служби статистики України [98].

За даними Державного комітету статистики України (табл. 6.1), кількість робочої сили, тобто всіх зайнятих і безробітних осіб у віці 15 років і

старше, в сільській місцевості, які впродовж обстежуваного періоду забезпечували пропозицію на ринку праці, у перших кварталах 2019–2021 рр. залишалася майже незмінною і коливалася в діапазоні від 52,1% (2021 р.) до 53,8% (2020 р.).

Водночас відбулося зменшення осіб працездатного віку (жінки у віці від 15–58 років і чоловіки 15–59 років), у І кв. 2021 р. на 145 тис. порівняно з відповідним періодом 2019 р., із них у віковій категорії 20–64 роки – на 106,3 тис., що становило 73,3%. Поясненням цьому явищу може бути відновлення міграційних процесів, як в середині країни, так і за її межами внаслідок послаблення карантинних обмежень у 2021р. та початку масової вакцинації.

Таблиця 6.1 – Наявність робочої сили в сільській місцевості за січень–березень 2019–2021 рр., тис. осіб[1]

Показник	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2020 р. у % до 2019 р.	2021 р. у % до 2020 р.
Всього	**5608,3**	**5672,7**	**5471,2**	**101,1**	**96,4**
у % до населення відповідної вікової групи:	*(52,7)*	*(53,8)*	*(52,1)*		
15 – 70 років	5566,6 (*60,5%)*	5636,0 (*61,8%)*	5406,3 *(59,9%)*	101,2	95,9
20 – 64 роки	5413,9 (*69,5%)*	5491,1 (*71,1%*)	5307,6 *(69,3%)*	101,4	96,6
працездатного віку	5331,0 (*69,8%)*	5396,2 *(71,7%)*	5186,0 *(69,8%)*	101,2	96,1

Джерело: Розраховано авторами за даними Державної служби статистики України.

[1]Тут і далі в таблицях і рисунках наведено дані без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини окупованої території у Донецькій і Луганській областях.

Дещо інша ситуація на ринку праці склалася у І кв. 2020 р. щодо попереднього періоду 2019 р. Індекс робочої сили зріс до 101,1%, а в абсолютному вимірі приріст становив 64,4 тис. осіб. Позитивна динаміка характерна також у всіх представлених категоріях сільського населення. До певної міри це пояснюється консервативністю самого показника, який залишається майже не-

змінним упродовж тривалого періоду. Тож уведення Кабінетом Міністрів України [94] першого карантину на всій території України з 12 березня до 3 квітня 2020 р., з поступовим послабленням обмежувальних заходів для населення, бізнесу, установ і організацій наступні місяці не вплинув на його значення. Розгорнуте висвітлення трудового потенціалу та ефективності його використання аналізується далі в контексті рівня зайнятості сільського населення, у т. ч. за статусом докладання праці, стану безробіття та динаміки надання послуг Державною службою зайнятості (ДСЗ).

Важливо нагадати, що статистика вважає зайнятими осіб у віці 15 років і старше які: а) працювали впродовж обстежуваного тижня хоча б одну годину за наймом за винагороду в грошовому чи натуральному вираженні, індивідуально (самостійно), у окремих громадян або на власному (сімейному) підприємстві; б) працювали безкоштовно на підприємстві, у власній справі, що належить будь-кому з членів домогосподарства, або в особистому селянському господарстві (ОСГ) з метою реалізації продукції, виробленої внаслідок цієї діяльності; в) були тимчасово відсутні на роботі, тобто формально мали робоче місце, власне підприємство (справу), але не працювали впродовж обстежуваного періоду з певних причин. Такий методичний підхід до обстежень процесів і явищ у цій сфері враховує особливості ринку праці сільської місцевості, де основними його учасниками з боку пропозиції робочої сили є офіційно наймані працівники, неформально зайняті та самозайняті особи, в т. ч. фізичні особи-підприємці.

Дані рис. 6.3, свідчать, що у перших кварталах трьох років поспіль скорочувалася кількість зайнятого сільського населення, яке у 2021 р. становило 4810,9 тис. осіб, або на 216,5 тис. менше проти 2019 р., а порівняно з попереднім – на 330,8 тис. осіб. Із восьми виділених категорій, п’ять мали від’ємне значення щодо зайнятості продуктивною діяльністю. Найменш затребуваними на ринку праці сільської місцевості були особи у віці 15–29 років, адже скорочення цієї категорії працівників становило 159,7 тис. осіб, або 73,8% до загальної кількості звільнених. Як відомо, у групі ризику щодо можливості

захворювання на COVID-19, були особи у віці 60 років і старше, тому й кількість зайнятих у цій віковій категорії зменшилася майже на 28 тис., що становить 13%.

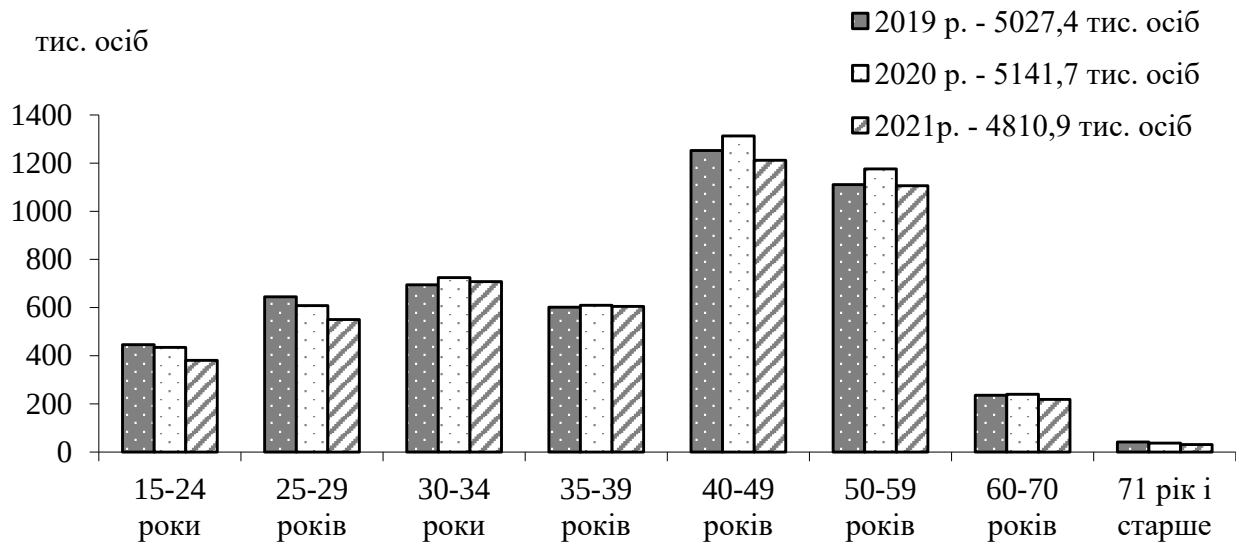

Рисунок 6.3 – Зайнятість сільського населення за віковими групами у січні–березні 2019–2021 рр.

Джерело: Сформовано авторами за даними Державної служби статистики України [100].

Найбільш гнучкими до карантинних обмежень на ринку праці були сільські мешканці у віці 30–34 (13,6 тис.), 35–39 (3,0 тис.) та 50–59 (5 тис.) років. Можна припустити, що сумарне збільшення кількості зайнятих на 21,6 тис. пов’язане з частковою заміною осіб старшого віку на молодших працівників, постійним характером роботи (охорона здоров’я, адміністративні послуги, тепличне господарство, тваринництво та інші), яку не можна припинити через карантинні обмеження, переходом на віддалену зайнятість внутрішніх та зовнішніх мігрантів за місцем основного проживання в сільській місцевості тощо.

Дані щодо збереження доковідних соціально-трудових відносин сільського населення, зокрема, за статусом зайнятості, можемо порівнювати лише за січень – березень двох останніх років, оскільки Держава служба ста-

тистики України у базовому для нашого дослідження 2019 р. не вела щоквартальних спостережень. Тож показники за 2019 р. характеризують ринок праці, що склався упродовж календарного року. Проте й вони до певної міри слугують орієнтиром для виявлення процесів, пов'язаних з уведенням карантинних обмежень, особливо на переміщення громадським транспортом мешканців сільських територій, які працювали не за основним місцем проживання.

Отже, як видно з даних рис. 6.4, у I кв. 2021 р. порівняно з аналогічним періодом минулого року відбулося скорочення кількості зайнятого сільського населення на 361,7 тис. осіб, або на 7%, у т. ч. працюючих за наймом – на 153 тис., а роботодавців – на 4,5 тис.

Згортання бізнесу є найбільш тривожним сигналом про дієвість державних заходів, спрямованих на підтримку мікро- і малих підприємств в сільській місцевості на період локдауну. Хоча за повідомленням прес-служби Мінфіну України [101], від 1 лютого 2020 р. за програмою «Доступні кредити 5-7-9%» банки-учасники видали 19018 кредитів на загальну суму 51,3 млрд грн. З усіх учасників програми 57% кредитів отримали мікро- і малі підприємства сільського господарства. Кредити використано на рефінансування попередньо отриманих позик, на капітальні інвестиції та на поповнення оборотних коштів під 0%.

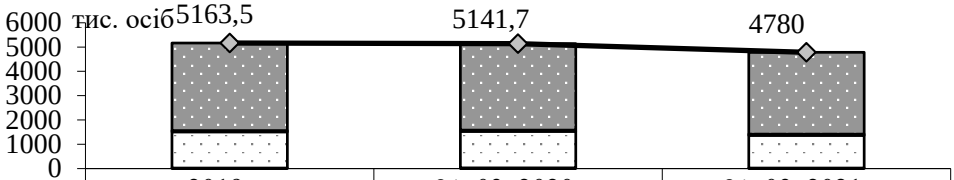

	2019 р.	01–03. 2020 р.	01–03. 2021 р.
працюючі за наймом	3598,5	3558	3360
роботодавці	53,1	56,5	52,6
самозайняті	1487,9	1496,2	1343,2
безкоштовно	24	30,8	24,2
Всього	5163,5	5141,7	4780

Рисунок 6.4 – Кількість зайнятого сільського населення за статусом зайнятості у 2019 р. та в січні-березні 2020–2021 рр.

Джерело: Сформовано авторами за даними Державної служби статистики України [102].

Очевидно, державною підтримкою скористався лише легально працюючий бізнес, а підприємці, що працюють за тіньовими чи сірими схемами не мали такого права. Тим не менше це є значні втрати для сільської економіки. По-перше, відновити діяльність буває набагато складніше як у ресурсному так і психологічному плані, ніж започатковувати справу, як кажуть, «з нуля». По-друге, в сільській місцевості вже тривалий час функціонує модель ринку праці, що має типові ознаки монопсонії. Коли є велика кількість шукачів роботи, особливо в міжсезонний період, а роботодавець на кілька сіл всього один. По-третє, великі агрохолдингові компанії, як правило, взагалі не залучають до роботи місцевих жителів, які володіють масовими професіями. На відміну від землевласників феодального ладу, сучасним латифундистам люди не потрібні, їх замінили машини і технології. Зокрема, й через це вони відмовляються від трудомістких галузей. По-четверте, для сільської місцевості характерна моноструктурна зайнятість в сільському господарстві. Про дискримінацію громадян України за місцем проживання і просторову несправедливість ідеться в одній із публікацій [103], тому для досягнення мети цього дослідження, достатньо наведених узагальнень.

Стосовно самозайнятих осіб, то це, як правило, члени ОСГ і фізичні особи-підприємці, значна частина з яких не сплачують ЄСВ. Вплив на їх незахищену трудову активність в період дії карантинних заходів потребує окремого дослідження з використанням глибоких соціологічних опитувань. Можемо лише констатувати, що як незастраховані особи, вони не отримують ніякої державної підтримки і самотужки долають існуючі проблеми в період пандемії. Вже традиційно їх «виручає» тіньовий і сірий ринок праці. За даними Мінекономіки України, лише за перший тиждень кампанії із виявлення неформальних трудових відносин, другу позицію, після торгівлі, посіло сільське господарство – 163 особи. Це більш, ніж кожен п’ятий від загальної кількості працівників, які працювали без відповідних договорів [104]. Не ви-

правдовуючи таку поведінку роботодавців і найманих працівників, маємо визнати, що це також опосередковані наслідки надмірного податку на працю (відношення всіх податкових витрат до фонду оплати праці становить 34%) і деструктивних висловлювань окремих топ-чиновників про приреченість солідарної системи пенсійного забезпечення, про банкротство Пенсійного фонду та невдалі багаторічні спроби реформ у цій надважливій сфері.

Вивільнення працівників з підприємств, установ і організацій аграрної сфери, в т. ч. через COVID-19 призвело до значного збільшення безробіття серед сільського населення у I кв. 2020–2021 рр. (рис. 6.5). Зокрема, працездатного віку з 580,9 тис. осіб у 2019 р. до 626,3 тис. у 2021 р., що становить 107,8%.

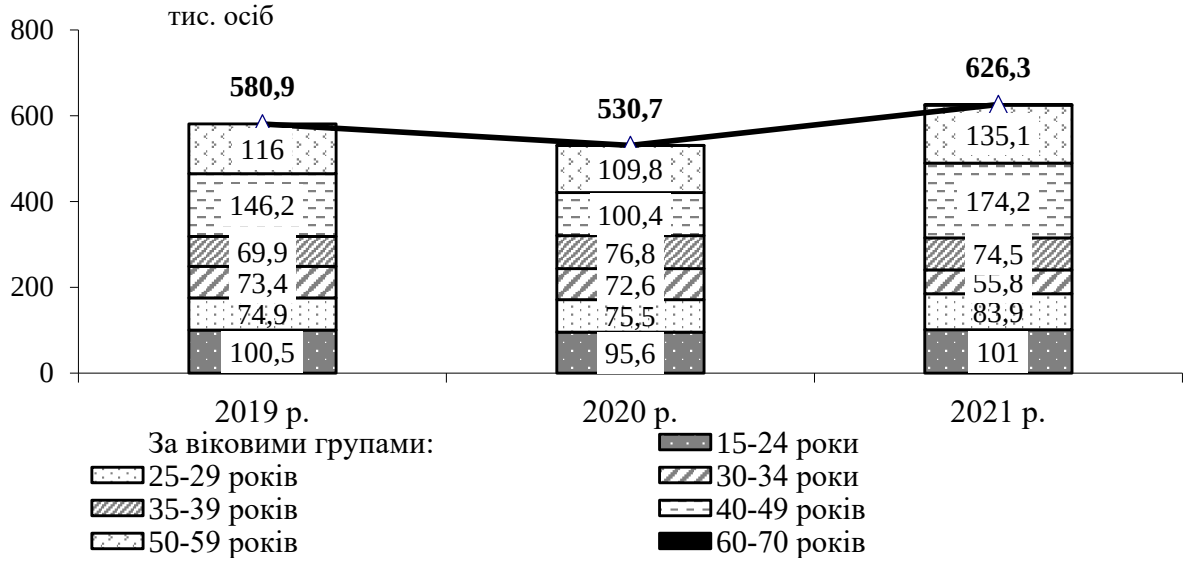

Рисунок 6.5 – Безробіття сільського населення працездатного віку (за методологією МОП) за січень–березень 2019 – 2021 рр.

Джерело: Сформовано авторами за даними Державної служби статистики України [105].

Із аналізованих семи вікових груп, рівень безробіття зріс у шести за винятком 30–34 років. Із незрозумілих причин найбільш вразливими щодо збереження свого робочого місця виявилося населення у віці 25–29 (+2,8 в. п.), 15–24 (+2,4 в. п.) і 40–49 (+2,1 в. п.) років. На нашу думку, внутрішні маятникові трудові мігранти навряд чи могли скласти їм конкуренцію. За експерт-

ними оцінками, масового напливу з-за кордону заробітчан у сільську місцевість також не відбулося, а ті, хто повернулися, як правило, не поспішали знайти роботу і вишукували різні можливості якнайшвидшого повернення назад. Підтвердженням цьому є дані Національного банку України. За три квартали 2020 р., порівняно з аналогічним періодом 2019 р., в Україну надійшло грошових переказів більше на 2,6% (із 8,701 до 8,928 млн дол. США). Із цієї суми зросли приватні трансферти від осіб, що працюють за кордоном більше одного року – на 7,5% (із 677 до 728 млн дол. США). Незмінним лідером серед країн залишається Польща, частка якої в загальних надходженнях становить майже третину – 30,3%, хоча за 9 міс. і спостерігається зменшення на 8,3% [106].

Аналітичні дані Державної служби статистики України і Державної служби зайнятості (рис. 6.6) показують, що у сільському, лісовому та рибному господарстві кількість осіб, які мали статус безробітного у січні – квітні 2021 р. дорівнювала 119,8 тис., або більш ніж кожен 5-й від усіх робітників, які раніше (до звільнення) працювали в економіці країни. *Для порівняння*: *це більше від нині офіційно працевлаштованих у майже 33 тис. діючих фермерських господарств України, з урахуванням членів їх сімей та найманих постійних і сезонних працівників*.

На противагу загальній позитивній динаміці ринку праці в економіці країни, зареєстрованих безробітних всього, у т. ч. кваліфікованих працівників у зазначених галузях зменшилося за аналізований період на 2,6 і 2,1 тис. осіб відповідно (див. рис. 6.5). На перший погляд, можна зробити висновок, що незважаючи на протиковідні карантинні заходи попит на працівників сільського, лісового та рибного господарства, порівняно з іншими галузями скоротився, але не критично. Проте це може не відповідати дійсності, оскільки з різних причин далеко не всі безробітні сільської місцевості звертаються за допомогою до центрів зайнятості, а ті що звертаються можуть і не отримати відповідний статус навіть в умовах пандемії, як з об’єктивних так і суб’єктивних причин.

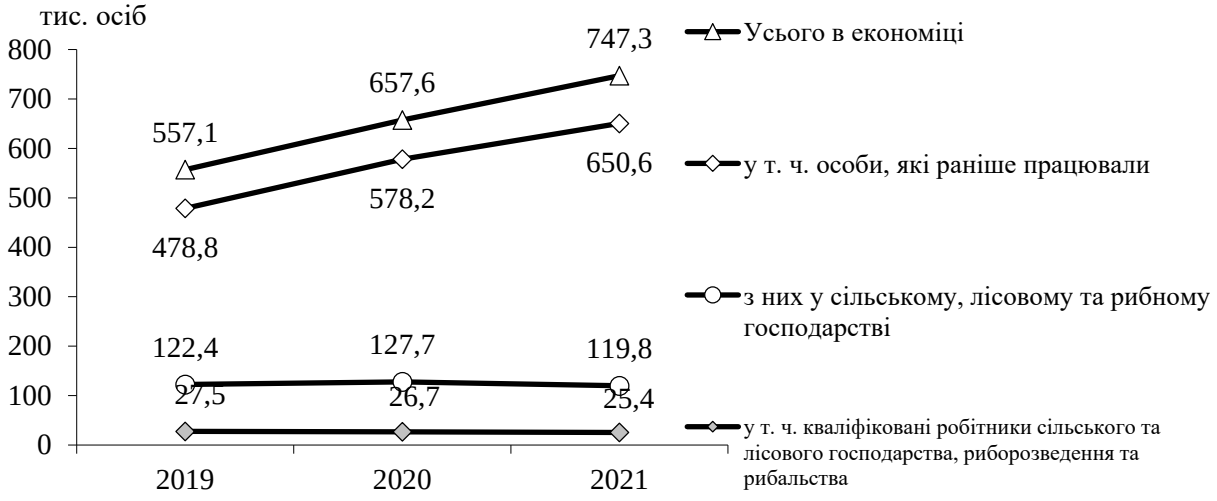

Рисунок 6.6 – Кількість осіб, які мали статус безробітного у січні–квітні 2019–2021 рр.

Джерело: Сформовано авторами за даними Державної служби зайнятості [107].

Кількість претендентів на одну вакансію, які мали статус безробітного на підприємствах, де вони раніше працювали, зросла до 1,6 у січні–квітні 2021 р. порівняно з таким же періодом базового 2019 р. (табл. 6.2). З урахуванням інших видів зайнятості, навантаження на одну вакансію зросло удвічі з 1,2 до 2,4 осіб. Це додатково свідчить про те, що ринок праці в умовах аграрних трансформацій є розбалансованим в сторону збільшення пропозиції робочої сили працездатного сільського населення відносно зменшення попиту на неї. Наявність одночасно значної кількості безробітних і вакансій в сільському господарстві пояснюється особливостями цього ринку праці. Мається на увазі: а) територіальну віддаленість вакансії і місця постійного проживання потенційного претендента; б) відсутність доступного за ціною і комфортного житла там, де є вакансії; в) невідповідність професійно-кваліфікаційних характеристик шукачів роботи вимогам аграрних роботодавців; г) низька мобільність безробітних сільської місцевості тощо.

Таблиця 6.2 – Кількість вакансій та безробітних, зареєстрованих в Державній службі зайнятості у січні–квітні 2019–2021 рр.

Показник	2019 р.		2020 р.		2021 р.		Зміна значення 2021 р. до 2019 р. + (-)	
	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%
Усього в економіці	**464,1**	**100**	**363,7**	**100**	**316,3**	**100**	**-147,8**	**68,2**
у т. ч. сільське, лісове та рибне господарство	94,1	20,3	80,0	22,0	74,8	23,6	-19,3	79,5
Кількість претендентів на 1 вакансію осіб, які мали статус безробітного на підприємствах, де вони раніше працювали	1,3		1,6		1,6		0,3	123,1
Загальна кількість претендентів на 1 вакансію в сільській місцевості, осіб	1,2		1,8		2,4		1,2	200

Джерело: Розраховано авторами за даними Державної служби зайнятості [107].

Підвищення обсягів безробіття серед офіційно працевлаштованих мешканців сільської місцевості передбачено збільшило навантаження на видаткову частину Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття. Всього за перших чотири місяці, коли діяли карантинні обмеження, кількість отримувачів послуг зросла на 20% із 509,2 тис. у 2019 р. до 611 тис. у 2021 р. (табл. 6.3).

Майже на третину виросла кількість заявників, які отримали статус безробітного. Водночас несприятлива ситуація, зокрема, щодо обмеження традиційних комунікацій під час пандемії COVID-19, негативно вплинула на обсяги працевлаштування, в т. ч. до набуття клієнтом статусу безробітного. Скоротилися інші активні види послуг ДСЗ як то професійне навчання – до 64,8% та участь у громадських роботах – до 44,9%. Крім того, на ФОП і найманих працівників, зайнятих в сільському, лісовому і рибному господарстві, виплата одноразової матеріальної допомоги в розмірі 8 тис. грн не поширюється. Отже, незважаючи на системні й оперативні заходи ДСЗ, в екстремальних умовах сільські безробітні опинилися в своєрідній інституційній пас-

тці. З одного боку, їх вивільнили, позбавивши основних засобів для існування, а з іншого боку, значно звузилися можливості для пошуку нового місця роботи.

Таблиця 6.3 – Надання послуг Державною службою зайнятості мешканцям сільської місцевості у січні–квітні 2019–2021 рр., тис. осіб

Отримували послуги	2019 р.	2020 р.	2021 р.	Зміна значення 2021 р. до 2019 р., + (-)	
				тис. осіб	%
Отримували послуги	509,2	539,5	611,0	101,8	120,0
Індекси	*100*	*105,9*	*120,0*	х	х
Мали статус безробітного	246,5	269,1	326,3	79,8	132,4
Індекси	*100*	*109,2*	*132,4*	х	х
Всього отримали роботу, в т. ч. до набуття статусу безробітного	126,9	103,4	99,2	-27,7	78,2
Індекси	*100*	*81,5*	*78,2*	х	х
Проходили професійне навчання	46,3	32,6	30,0	-16,3	64,8
Індекси	*100*	*70,4*	*64,8*	х	х
Брали участь у громадських та інших роботах тимчасового характеру	51,2	34,5	23,0	-28,2	44,9
Індекси	*100*	*67,4*	*44,9*	х	х
Кількість безробітних, охоплених профорієнтаційними послугами	232,9	221,2	275,8	42,9	118,4
Індекси	*100*	*95,0*	*118,4*	х	х
Отримували допомогу по безробіттю (на кінець періоду)	107,7	146,2	150,5	42,8	139,7
Індекси	*100*	*135,7*	*149,4*	х	х

Джерело: Розраховано авторами за даними Державної служби зайнятості [107].

Безробітні сільської місцевості, будучи незастрахованими особами, мають право звернутися до фахівців регіональних і місцевих центрів ДСЗ лише за безкоштовною консультацією з питань працевлаштування і отримати характеристики наявних вакансій он-лайн чи безпосередньо.

У регіонах ситуація з наданням послуг місцевими центрами зайнятості також значною мірою залежала від зони ризику щодо поширення вірусної

хвороби («зелена», «жовта», «помаранчева»), до якої була віднесена та чи інша область. Як видно з рис. 6.7, у «лідерах» за кількістю безробітних опинилися Вінницька, Черкаська, Полтавська. Харківська і Львівська області. На них сумарно припадає майже третина всіх безробітних в Україні за аналізований період. Видається логічним, що саме в цих областях (за винятком Львівської) працевлаштували, в т. ч. до набуття статусу безробітного, 34,8% до загального результату ДСЗ. У 2021 р. при загальнодержавному рівні 46,1%, більше половини клієнтів центрів зайнятості отримували допомогу по безробіттю у семи областях. Крім вже згаданих – це також Волинська, Житомирська, Івано-Франківська, Тернопільська, Хмельницька і Чернівецька області.

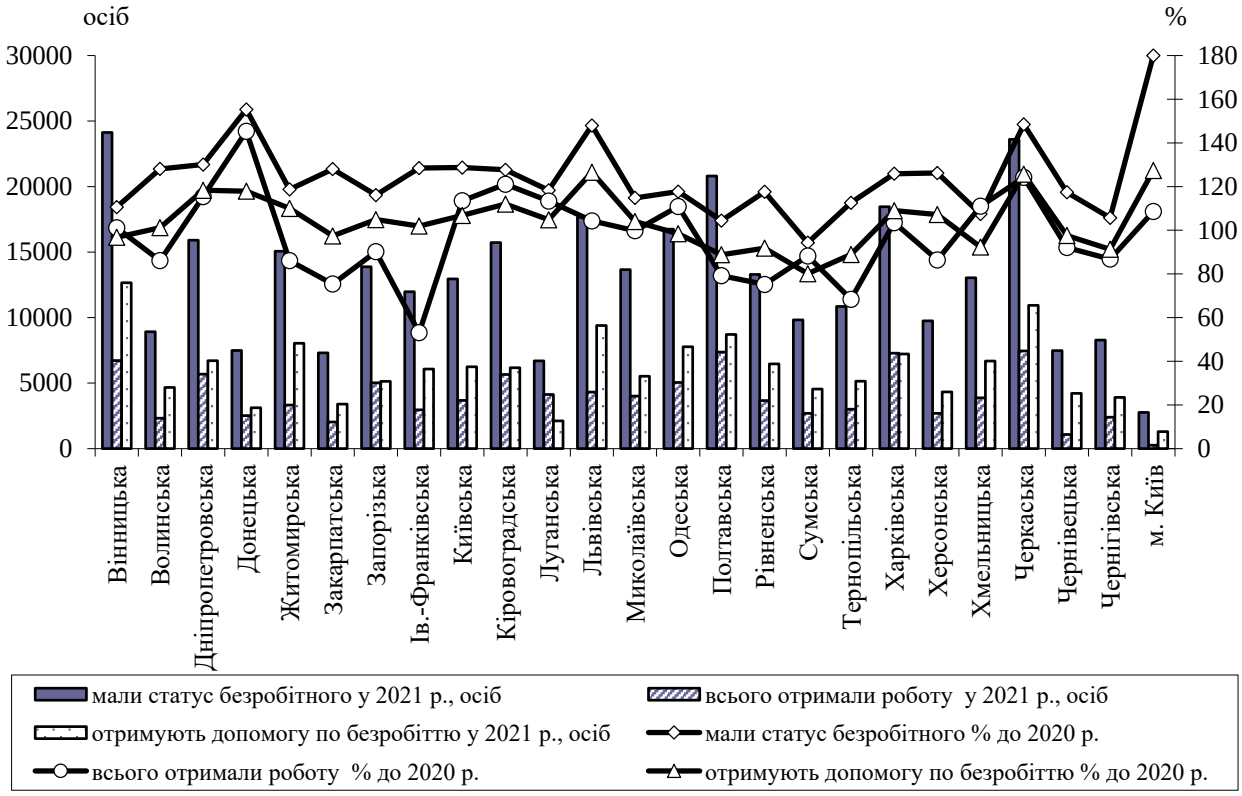

Рисунок 6.7 – Динаміка надання послуг Державною службою зайнятості мешканцям сільської місцевості у січні–квітні 2019–2021 рр.

Джерело: Сформовано авторами за даними Державної служби зайнятості [107].

За даними ДСЗ, найбільшого згортання в період карантинних обмежень у січні–квітні 2021 р., проти такого ж періоду 2020 р., зазнали громадські та

інші роботи тимчасового характеру, які пропонували безробітним для часткової компенсації втрачених ними доходів. Аутсайдерами за цим напрямом стали Івано-Франківська (18,5%), Полтавська (31,7%), Львівська (38,5%), Запорізька (43,4%) і Київська (44,3%) області. Значно менше безробітних було задіяно і в професійному навчанні, адже робітничі професії, як правило, набуваються традиційно у стаціонарних навчальних класах на відповідних машинах і обладнанні. Хоча за сприятливішої ситуації окремі регіони змогли навіть збільшити кількість таких осіб.

6.2 Рівень доходів і сукупних витрат домогосподарств в сільській місцевості

Важливим маркером впливу карантинних обмежень на мешканців сільської місцевості є їхні доходи та масштаби бідності.

Станом на червень 2021 р. середньомісячна заробітна плата в сільському господарстві в еквіваленті повної зайнятості становила 11251,0 грн, що в середньому на 3062,0 грн менше, ніж середня заробітна плата в економіці України, і на 3459 грн менше, ніж в промисловості загалом за вказаний період (табл. 6.4).

Таблиця 6.4 – Порівняння заробітної плати в сільському господарстві, економіці та промисловості України, грн

Показники	У середньому по економіці			Сільське господарство			Промисловість		
	Роки								
	2019	2020	2021	2019	2020	2021	2019	2020	2021
Січень	9223	10727	12337	7360	8570	9529	10388	12177	13374
Лютий	9429	10847	12549	7157	8284	9338	10430	12054	13197
Березень	10237	11446	13612	7782	8947	10058	11814	13044	14995
Квітень	10269	10430	13543	8863	10423	12339	11588	11412	14471
Травень	10239	10542	13499	8594	9005	11625	11491	11792	14296
Червень	10783	11579	14313	8735	9461	11251	11636	12430	14710
Липень	10971	11804		9850	10512		12293	13153	

Продовження табл. 6.4

Серпень	10537	11446		8703	9478		12051	12921	
Вересень	10687	11998		9437	10319		12100	13188	
Жовтень	10727	12174		9581	10503		12190	13241	
Листопад	10679	11987		9107	10414		11933	12893	
Грудень	12264	14179		9287	10616		13652	14887	
Середнє за січень-червень відповідного року	10030	10928	13309	8082	9115	10690	11225	12151	14174
Січень-червень у % до попереднього року	х	109,0	121,8	х	112,8	117,3	х	108,3	116,6
Середнє за рік	10497	11591	х	8738	9734	х	11788	12759	х
2020 р. у % до 2019 р.	118,4	110,4	х	121,9	111,4	х	100,0	108,2	х
Відношення середньорічної заробітної плати у сільському господарстві до промисловості, %	х	х	х	74,1	76,3	х	х	х	х
Відношення середньомісячної (січень-червень) заробітної плати у сільському господарстві до промисловості, %	х	х	х	72,0	75,0	75,4	х	х	х

Джерело: Розраховано авторами за даними Державної служби статистики України 108; 109].

Темпи зростання заробітної плати в галузі сільського господарства за період січень-червень 2019–2021 рр. були дещо вищими, ніж у промисловості, але нижчими, ніж в середньому в економіці (див. табл. 6.4, рис. 6.8). Проте ці більш високі темпи зростання не дали можливості вирівняти рівні заробітних плат в сільському господарстві та промисловості. Чи хоча би вийти на середній рівень по економіці в цілому. Станом на червень 2021 р. заробітна плата в сільському господарстві становить лише 78,6 та 75,4% від її рівня в економіці країни та промисловості відповідно.

Згідно зі статистичними даними щодо вивчення соціально-демографічних характеристик домогосподарств [110] виявлено, що добробут домогосподарств залежить від наявності та кількості працюючих осіб у їх складі: лише 56% сільських домогосподарств України мають у своєму складі працюючих осіб. Таким чином можна стверджувати, що чим більше працюючих у домогосподарстві, тим вищий їх добробут. Хоча також варто зауважити, що

заробітна плата залишається важливою, але не завжди єдиною складовою доходів сільських мешканців. Певна частка домогосподарств забезпечує надходження коштів за рахунок самозайнятості у веденні особистого селянського господарства. Зокрема, для вирощування сільськогосподарської продукції лише для власних потреб домогосподарствами використовується 16% земель, для вирощування сільськогосподарської продукції, як для власних потреб, так і на продаж – 9% [110].

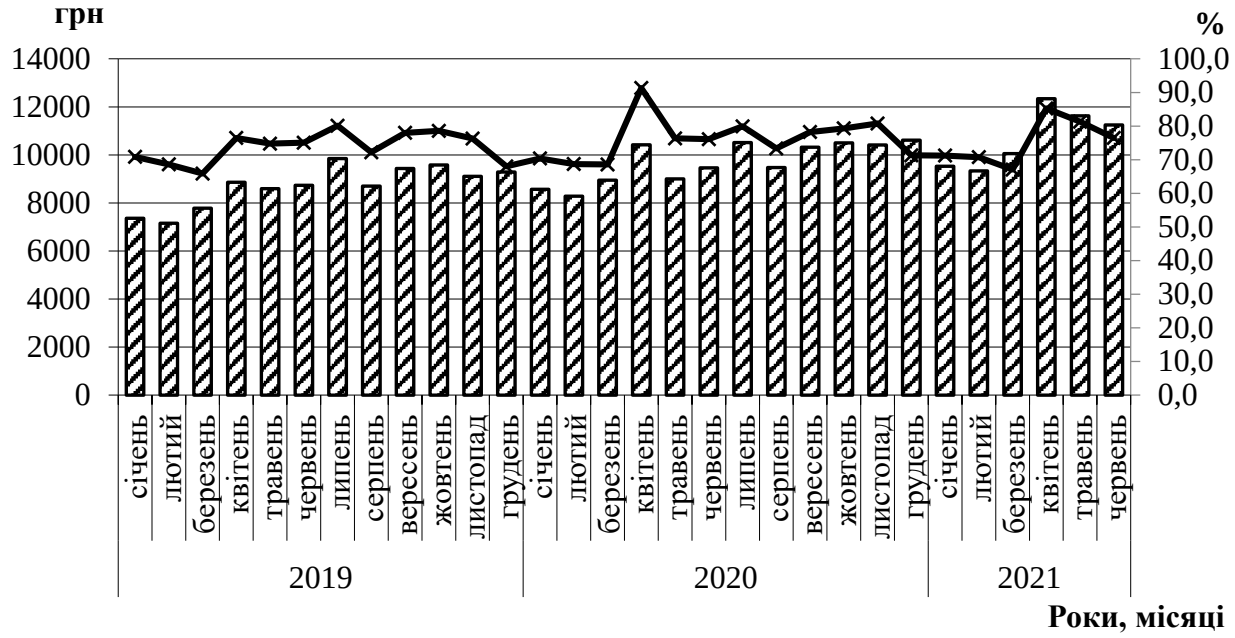

Рисунок 6.8 – Динаміка середньомісячної заробітної плати в сільському господарстві, в розрахунку на одного штатного працівника, 2019-2021 рр., *грн*

Джерело: Сформовано авторами за даними Державної служби статистики України [108].

За даними Державної служби статистики України [111], частка населення, у якого середньодушові еквівалентні загальні доходи в місяць є нижчими середнього рівня загальних доходів у І півріччі 2020 р. проти попереднього року, зросла на 0,3 в. п. і становила 58,4%.

Подібні тенденції спостерігаються щодо перетину так званих «червоних ліній» – законодавчо встановленого і фактичного прожиткового міні-

муму, вони також підвищилися на 0,6 і 1,7 в. п. відповідно. У сукупних витратах сільських домогосподарств на харчові продукти та безалкогольні напої вже припадає 54,4% за критичного, або порогового рівня – 60%. За цим показником стану добробуту селян Україна відкотилася до 2013 р., коли він дорівнював 53,8%.

Підтверджують зниження рівня продовольчої безпеки вибіркові обстеження Державної служби статистики України за 2019 р. [112]. Індикатор достатності споживання (співвідношення фактичного споживання до раціональних норм) становив: молоко і молокопродукти – 0,53; плоди, ягоди та виноград – 0,67; м'ясо та м'ясопродукти – 0,67; риба та рибопродукти – 0,63. За результатами самооцінки, частка осіб, які проживають в сільських домогосподарствах і потерпають від позбавлення коштів на придбання найнеобхідніших недорогих харчових продуктів, становить 6,4%, а від споживання страви з м'ясом, курятиною, рибою (або їх вегетаріанським еквівалентом) через день – 20,5% від обстежених. З урахуванням зареєстрованої зайнятості сільського населення та масового сімейного безробіття, в т. ч. через пандемію, можна припустити погіршення продовольчої безпеки за останні півтора року.

З огляду на зазначене, можна дійти висновку, що ситуація, яка нині склалась у сфері зайнятості в аграрному секторі характеризується низкою тенденцій, які негативно впливають не тільки на сільський ринок праці, але й поглиблюють диспропорції складових аграрної сфери. Зростають масштаби бідності серед сільського населення, загострюються міграційна і демографічна кризи, звужуються можливості для розширеного відтворення трудового потенціалу, гальмується розвиток людського і соціального капіталу в сільській місцевості тощо. Вказані деструктивні тенденції тривають з початку ринкових трансформацій за лекалами нав'язаного Україні Вашингтонського консенсусу і потребують комплексу узгоджених невідкладних заходів зі сторони держави, новостворених об'єднаних територіальних громад і регіонів. Практичне втілення яких сприятиме розв'язанню проблем соціально-економічного характеру та покращенню ситуації щодо захищеної зайнятості сільського населення та збалансованості ринку праці.

6.3 Зайнятість у сільському господарстві

Спостерігається стійка тенденція скорочення чисельності працюючих в сільському господарстві. Так, у 2020 р. кількість працівників, задіяних в сільськогосподарському виробництві, зменшилася майже на 10% в порівнянні з 2019 р. до рівня 2721,2 тис. осіб, а їх частка від загальної кількості працюючого населення у 2020 рр. скоротилася до 17,1%, тобто зменшення становить 1,1 в. п. (табл. 6.5). І це при тому, що з 2015 р. до 2019 р. мало місце зростання кількості зайнятих в аграрному виробництві. *Для порівняння*: в цілому по економіці кількість зайнятих зменшилася на 4%.

Таблиця 6.5 – Зайняте населення в сільському господарстві, *тис. осіб*

Показник	Рік				2020 р. до 2019 р., %
	2015	2018	2019	2020	
Усього	16443,2	16360,9	16578,3	15915,3	96,0
Сільське, лісове та рибне господарство	2870,6	2937,6	3010,4	2721,2	90,4
Частка населення, зайнятого в сільському господарстві	17,5	18,0	18,2	17,1	-1,1 в. п.

Джерело: Розраховано авторами за даними Державної служби статистики України [99].

За результатами дослідження кількості зайнятих у сільському господарстві (залежна змінна, відображена на рис. 6.9) за даними Державної служби статистики України [6] нами виділено декілька різнопланових етапів. Так, упродовж періодів 2000-2010 рр. та 2014-2017 рр. спостерігалися негативні тенденції. Зокрема кількість зайнятих у сільському господарстві у ці періоди скорочувалася з середньорічними темпами зниження 3,3 і 5,3% відповідно. У 2011-2013 рр. відбулося деяке покращення ситуації на сільському ринку праці – чисельність зайнятих у досліджуваній галузі підвищилася із середньорічним темпом приросту 4,8%. У 2018 р. започатковано новий тренд

зростання, який продовжувався і в 2019 р. Проте уже в 2020 р. відбулося суттєве зниження кількості зайнятих в сільському господарстві – на 288,8 тис. осіб або на 9,6% в порівнянні з 2019 р.

Моделювання зайнятості у сільському господарстві як галузі національної економіки та визначення ступеня впливу основних чинників здійснено шляхом застосування методу факторного аналізу з метою побудови рівняння регресії на всьому часовому інтервалі (2000-2020 рр.) зібраних релевантних даних, які відображені у табл. 6.6. Основним завданням факторного аналізу є зменшення кількості змінних (скорочення даних) та визначення структури взаємозв'язків між змінними.

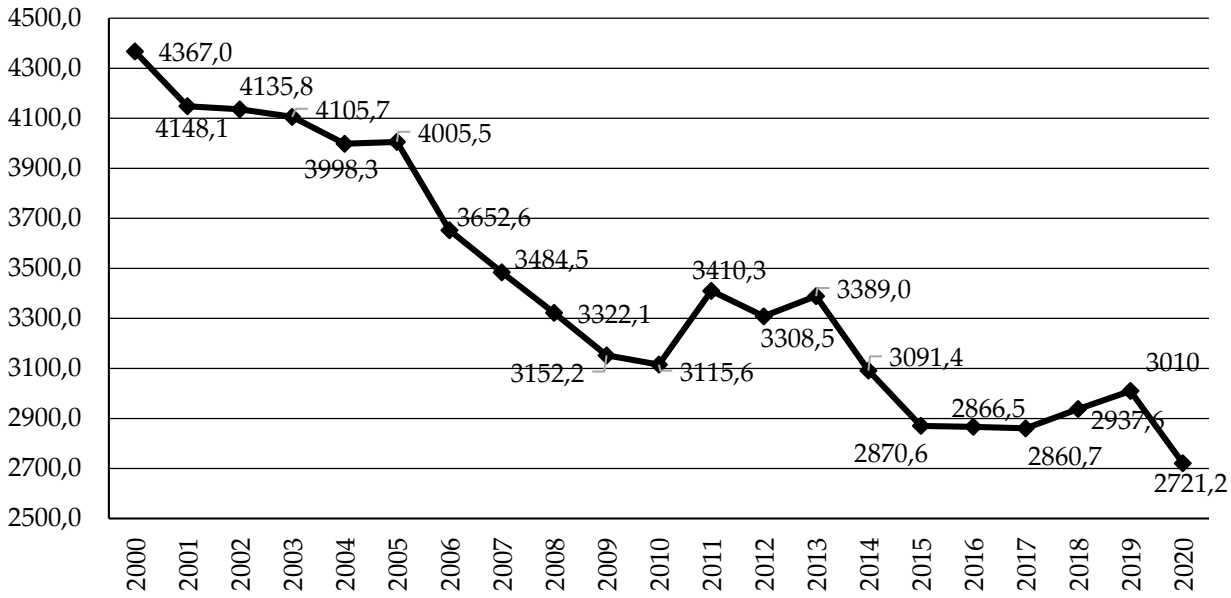

Рисунок 6.9 – Кількість зайнятого населення в сільському господарстві України за період 2000-2020 рр., *тис осіб*

Джерело: Складено авторами за даними Державної служби статистики України [99]

Для проведення дослідження було проаналізовано 23 показники. Використано статистичні дані, які є соціально-демографічними та економічними чинниками впливу на динаміку показника чисельності зайнятих у сільському господарстві, і на зміні яких позначилися поширення пандемії COVID-19 та запроваджених карантинних обмежувальних заходів. Зокрема, до соціально-демографічних віднесено такі чинники: кількість сільського населення у віці

16-64 років, чисельність зареєстрованих безробітних серед сільського населення, попит на робочу силу в сільському господарстві, заробітна плата в галузі тощо.

Таблиця 6.6 – Позначення, найменування показника та його вплив на кількість зайнятих у сільському господарстві України

№ з/п	Позначення показника	Опис показника	Очікуваний вплив показника на кількість зайнятих
1	**Y**	Кількість зайнятих у сільському господарстві, тис. осіб	залежна змінна
Соціально-демографічні чинники:			
2	$\mathbf{X_1}$	Кількість сільського населення у віці 16-64 років, тис. осіб	Зростання кількості сільського населення працездатного віку справлятиме позитивний вплив на зайнятість у сільському господарстві і навпаки
3	$\mathbf{X_2}$	Попит на робочу силу в сільському господарстві, тис. осіб	Зниження попиту на робочу силу (відсутність нових робочих місць, звуження сфер застосування праці тощо) сприятиме скороченню зайнятості у сільському господарстві
4	$\mathbf{X_3}$	Середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників у сільському господарстві, грн.	Необхідність підвищувати заробітну плату штатних працівникам на ряду з технологічних прогресом призводитиме до вивільнення працівників і таким чином до зниження зайнятості у сільському господарстві
5	$\mathbf{X_4}$	Середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників в економіці в цілому, грн.	Зростання показника і перевищення його над рівнем заробітної плати в сільському господарстві негативно позначатиметься на кількості зайнятих у галузі, так як відбуватиметься переміщення робочої сили в більш дохідні галузі економіки
6	$\mathbf{X_5}$	Відношення заробітної плати в галузі до заробітної плати по економіці, %	Збільшення частки заробітної плати в галузі до заробітної плати по економіці в цілому сприятиме зростанню кількості зайнятих в сільському господарстві, так як свідчитиме про відсутність дискримінації доходів працездатного сільського населення, підвищення цінності сільської праці, а відтак, зниження відтоку економічно активного населення за межі сільських поселень
7	$\mathbf{X_6}$	Чисельність зареєстрованих безробітних серед сільського населення, тис. осіб	Зростання показника негативно позначиться на зайнятості в сільському господарстві через зниження попиту на робочу силу та відтоком сільського працездатного населення в міста чи за кордон

№ з/п	Позначення показника	Опис показника	Очікуваний вплив показника на кількість зайнятих
Економічні чинники:			
8	$\mathbf{X_7}$	Виробництво валової продукції сільського господарства на 1 зайнятого в с.-г., тис. грн	Підвищення показника негативно впливатиме на рівень зайнятості в галузі через підвищення ефективності виробництва, технічного й технологічного його удосконалення, запровадження нових високопродуктивних культур та порід тварин
9	$\mathbf{X_8}$	Реальний ВВП (за 100% прийнято ВВП у 2010 році), тобто ВВП с.-г. у постійних цінах 2010 року, млн. грн.	Матиме непрямий позитивний вплив на рівень зайнятості в сільському господарстві
10	$\mathbf{X_9}$	Валова додана вартість сільського господарства, млн грн	Підвищення рівня валової доданої вартості свідчить про позитивні структурні зміни у галузі, зокрема про збільшення частки виробництва продукції з високою доданою вартістю, що непрямо може свідчити про покращення ситуації із зайнятістю і навпаки
11	$\mathbf{X_{10}}$	Обсяг інвестицій в сільське господарство, млн грн.	Зростання інвестицій, в т. ч. і через пандемію (зважаючи, що аграрний сектор є найбільш витривалою галуззю в умовах карантину в порівнянні з іншими галузями економіки, можливий перетік інвестицій з них в сільське господарство), може мати двоякий вплив – сприятиме створенню нових робочих місць через покращення логістики, будівництва допоміжних виробництв та більшого завантаження тих підприємств, що вже існують, так і до зниження зайнятості через підвищення ефективності виробництва в цілому (інновації, автоматизація)
12	$\mathbf{X_{11}}$	Співвідношення обсягу інвестицій до ВВП	Зростання співвідношення інвестицій до ВВП свідчить про підвищення ефективності виробництва, технологічний прогрес, а отже призводитиме до зниження рівня зайнятості
13	$\mathbf{X_{12}}$	Обсяг реалізації с.-г. продукції (товарів, послуг), млн грн.	Скорочення обсягів реалізації сільськогосподарської продукції потенційно означає зменшення кількості зайнятих в галузі, так як це пов’язано з порушенням каналів збуту продукції, скороченням транспортних перевезень, звуженням торгівельної мережі тощо
14	$\mathbf{X_{13}}$	Частка продукції тваринництва у загальних обсягах сільськогосподарського виробництва, %	Зменшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції у тваринництві, як більш трудомісткої галузі, призведе до зменшення чисельності зайнятих в сільському господарстві
15	$\mathbf{X_{14}}$	Експорт сільськогосподарської продукції, млн дол. США	Враховуючи, що частка продукції рослинництва, як менш трудоємної галузі, в експорті становить понад 89%, зростання експорту призводитиме до зниження кількості зайнятих в галузі

№ з/п	Позначення показника	Опис показника	Очікуваний вплив показника на кількість зайнятих
16	$\mathbf{X_{15}}$	Імпорт сільськогосподарської продукції, млн дол. США	Зростання імпорту може чинити двоякий вплив на зайнятість. З однієї сторони імпорт витісняє вітчизняного виробника з ринку, призводить до скорочення зайнятих в галузі. З іншого боку, імпорт створює додаткові робочі місця – потрібні фахівці, які займаються безпосередньо імпортом, логістикою, реалізацією на внутрішньому ринку
17	$\mathbf{X_{16}}$	Чистий експорт, млн дол. США	Показник враховує зміни як в обсягах імпорту, так і експорту сільськогосподарської продукції. Зростання чистого експорту (зовнішньоторговельного сальдо) як результат збільшення експорту та скорочення імпорту в цілому сприятиме зростанню кількості зайнятості в галузі і навпаки

Джерело: Розроблено Н. І. Патикою.

Економічними чинниками впливу на динаміку показника кількості зайнятих в галузі визначено, насамперед ВВП сільського господарства, обсяг інвестицій у сільському господарстві, експорт та імпорт сільськогосподарської продукції та низка інших чинників, які можуть впливати на кількість зайнятих, наприклад часовий тренд, валова додана вартість у сільському господарстві, виробництво валової продукції, продуктивність праці, частка продукції тваринництва й рослинництва у сукупному виробництві, обсяги реалізації продукції й інші макроекономічні показники (див. табл. 6.6).

На першому етапі методом кореляційно-регресійного аналізу було визначено взаємозв’язки між чинниками. Так, в результаті дослідження встановлено функціональну залежність між факторами випуску продукції та продуктивністю праці, індексом сільськогосподарської продукції та чистим експортом сільськогосподарської продукції, між обсягом виробництва та часткою в ньому продукції тваринництва. Крім того, вплив окремих чинників на результативну ознаку виявився недостовірним. Таким чином, для подальшого дослідження та побудови моделі використовувалися значення лише достовірних чинників впливу (табл. 6.7).

Таблиця 6.7 – Вихідні дані для побудови моделі

Рік	Результативна ознака	Соціально-демографічні чинники			Економічні чинники		
	Кількість зайнятих в сільському господарстві, тис. осіб	Кількість сільського населення у віці 16-64 років, тис. осіб	Попит на робочу силу в сільському господарстві, тис. осіб	Відношення заробітної плати в галузі до заробітної плати по економіці, %	Виробництво валової продукції на 1 зайнятого в с.-г., тис. грн	Співвідношення обсягу інвестицій до ВВП (с.-г.)	Чистий експорт сільськогосподарської продукції, млн дол. США
	Y	X_1	X_2	X_5	X_7	X_{11}	X_{16}
2000	4367	10104	8,2	58,3	35	0,020	327
2001	4148	10072	9,3	48,6	40	0,053	683
2002	4136	10028	7,1	47,3	41	0,063	1138
2003	4106	9913	7,6	45,5	37	0,071	304
2004	3998	9801	9,4	50,0	45	0,088	1031
2005	4006	9690	10,4	51,5	45	0,121	1402
2006	3653	9585	8,1	53,1	50	0,176	1027
2007	3485	9507	7,3	54,3	49	0,198	842
2008	3322	9464	4	59,6	61	0,258	3196
2009	3152	9446	2,2	63,3	63	0,143	3103
2010	3116	9433	2,7	63,2	63	0,130	1942
2011	3410	9468	2,9	67,4	69	0,147	3617
2012	3496	9462	2,5	66,6	64	0,164	6035
2013	3578	9439	2,3	69,1	71	0,137	5398
2014	3091	9391	1,6	71,1	81	0,114	6595
2015	2871	8791	1,2	74,9	83	0,122	7100
2016	2867	8736	1,5	75,6	89	0,178	6958
2017	2861	8672	2,2	81,1	87	0,209	8226
2018	2938	8608	2,5	80,8	92	0,180	8649
2019	3010	8537	5,1	83,2	91	0,164	11325
2020	2721			84,0	86	0,129	9824

Джерело: Розроблено авторами за даними Державної служби статистики України [99; 113]

Результат аналізу впливу соціально-демографічних та економічних чинників на зайнятість у галузі наведено в табл. 6.8 і 6.9.

Таблиця 6.8 – Результати регресійного аналізу впливу соціально-демографічних чинників на кількість зайнятих у сільському господарстві

	БЕТА	Стд. похибка	B	Стд. похибка	t(16)	p-рів.
Вільн. член			-6502,35	1935,555	-3,35942	0,003987
X_1	0,898442	0,156311	906,32	157,683	5,74778	0,000030
X_2	0,545929	0,104203	86,72	16,552	5,23907	0,000081
X_5	0,395249	0,187279	16,32	7,732	2,11049	0,050910
R= 0,96717527, R^2= 0,93542801, Скорегов. R^2= 0,92332076, F(3,16)=77,262						

Джерело: Розраховано О. Ю. Грищенко.

Таблиця 6.9 – Результати регресійного аналізу впливу економічних чинників на кількість зайнятих у сільському господарстві

	БЕТА	Стд. похибка	B	Стд. похибка	t(16)	p-рів.
Вільн. член			5540,99	206,6223	26,81701	0,000000
X_7	-1,36555	0,213007	-34,86	5,4381	-6,41085	0,000009
X_{11}	-0,18459	0,080919	-1581,36	693,2271	-2,28115	0,036574
X_{16}	0,57851	0,197338	0,09	0,0295	2,93159	0,009778
R= 0,96717527, R^2= 0,93542801, Скорегов. R^2= 0,92332076, F(3,16)=77,262						

Джерело: Розраховано О. Ю. Грищенко.

Таким чином рівняння набули вигляду:

вплив соціально-демографічних чинників на зайнятість:

$$Y = -6502,35 + 0,898 \times X_1 + 0,546 \times X_2 + 0,395 \times X_5 \quad (6.1)$$

вплив економічних чинників на зайнятість:

$$Y = 5540,99 - 1,366 \times X_7 - 0,185 \times X_{11} + 0,579 \times X_{16} \quad (6.2)$$

Рівняння регресії мають задовільні економетричні властивості, зокрема їх перевірено щодо відсутності мультиколінеарності, а також протестовано гіпотези щодо розподілення залишків за нормальним законом, відсутності автокореляції та гетероскедастичності залишків.

Про достовірність рівнянь свідчать отримані коефіцієнт кореляції та коефіцієнти регресії. Залежності є достовірними за коефіцієнтом Фішера, а

також статистично значимими є коефіцієнти рівняння при змінних, що з імовірністю 0,95 підтверджує істотність впливу відібраних факторів на результативну ознаку, а саме на кількість зайнятих у галузі.

За результатами проведеного множинного регресійного аналізу доцільно зробити такі висновки: всі соціально-демографічні чинники мають прямий вплив на результативну ознаку (рівняння (1)). Зокрема, зі збільшенням кількості сільського населення у віці 15-64 роки на 1 тис. осіб, попиту на робочу силу на 1 тис. осіб, збільшення частки заробітної плати галузі у економіці на 1 % чисельність зайнятих галузі збільшується на 0,898; 0,546 та 0,395 тис. осіб відповідно по відношенню до середнього по вибірці.

Два перші економічні чинники, а саме виробництво валової продукції на 1 зайнятого в сільському господарстві й співвідношення обсягу інвестицій до ВВП, мають обернений вплив на результативну ознаку, а зі збільшенням чистого експорту кількість зайнятих у галузі зростає. За коефіцієнтами рівняння (2) можна зробити такий висновок: зі збільшенням продуктивності праці на 1 зайнятого на 1 тис. грн., відношення інвестицій до ВВП на 1 % та зменшенням чистого експорту на 1 млн дол. США чисельність зайнятих у сільському господарстві зменшується відповідно на 1,366, 0,185 та 0,579 тис. осіб по відношенню до середнього по вибірці.

Наступним кроком дослідження стало оцінювання впливу кожного окремого чинника впливу на зайнятість у галузі. Для цього були обчислені часткові коефіцієнти кореляції, які показали, що найбільш вагомими соціально-демографічними факторами впливу є перший (кількість сільського населення у віці 16-64 років) та другий фактори (попит на робочу силу в сільському господарстві) ($r_{yx_1 \cdot x_2x_3} = 0{,}82$ та $r_{yx_2 \cdot x_1x_3} = 0{,}79$). Найвпливовішим економічним фактором є продуктивність праці (виробництво валової продукції у постійних цінах 2010 року на 1 зайнятого в галузі сільське господарство) ($r_{yx_7 \cdot x_{11}x_{16}} = -0{,}84$).

Підбиваючи підсумки проведеного дослідження щодо впливу поширення пандемії COVID-19 та карантинних обмежень, пов’язаних з ним, на

сільський ринок праці, зайнятість в аграрному секторі та рівень доходів сільського населення в Україні доцільно зробити такі висновки.

Суспільна думка про те, що жителі сільської місцевості завдяки не такому жорсткому дотриманню режиму карантинних обмежень на економічну діяльність, меншу щільність населення у поселенській мережі, технологічним особливостям сільського господарства, зазнали менших втрат щодо зайнятості й доходів, ніж інші верстви, виявилася занадто оптимістичною. Внаслідок уведення двох загальноукраїнських локдаунів 2020–2021 рр. кількість зайнятого сільського населення скоротилася на 361 тис. осіб , або на 7%, із них працюючих за наймом – на 198 тис. і самозайнятих – на 153 тис. Рівень безробіття за вказаний період також зріс на 1,7 в. п., або до 11,5%. У квітні–травні 2021 р. статус безробітних, звільнених з підприємств сільського, лісового та рибного господарства, отримали майже 120 тис. працівників, або кожен п’ятий до загального підсумку в економіці. При цьому удвічі зросла кількість претендентів на одну вакансію в сільській місцевості за одночасного скорочення фінансових можливостей ДСЗ, особливо щодо провадження активних форм повернення їх до статусу зайнятості.

В умовах пандемії держава і місцеві органи влади ще більш віддалилися від життєве важливих проблем самозайнятих осіб сільської місцевості. Наростає соціальна відчуженість унаслідок погіршення всього спектру соціально-трудових відносин. Темпи зростання заробітної плати в сільському господарстві за період січень-червень 2019-2021 рр. хоч і були дещо вищими, ніж у промисловості, проте нижчими, ніж в середньому по економіці. Середньомісячна заробітна плата в сільському господарстві в червні 2021 р. становила лише 75,4% від її рівня в промисловості, а саме 11251,0 грн, що на 3062,0 грн менше, ніж середня заробітна плата по Україні, і на 3459 грн менше, ніж заробітна плата в промисловості. Спостерігається суттєва диференціація доходів працездатного сільського населення, втрата функцій сільської праці, зростання бідності та поглиблення соціального й майнового розшарування.

За перше півріччя 2020 р., проти такого ж періоду попереднього року, зросла частка населення із середньодушовими еквівалентними доходами у

місяць нижчими законодавчо встановленого і фактичного прожиткового мінімуму з 2,7 до 3,3% і з 33,6 до 34,7% відповідно. Як наслідок, загалом погіршився добробут сільських домогосподарств, зросли масштаби бідності, а для окремих категорій загострилася проблема економічної доступності до харчових продуктів.

Обмежувальні заходи, уведені центральними чи місцевими органами влади, у відповідь на поширення пандемії COVID-19, особливо згубно впливають на продуктивну зайнятість селян, бюджети сільських домогосподарств, стан соціальної сфери села. Цей тиск значно посилюється через: а) об'єктивні й суб'єктивні чинники; б) недосконаліть інституціонального середовища; в) унікальність сільського укладу життя.

Кількість осіб, зайнятих у сільському господарстві України, зменшилась на 9,6% за період 2019–2020 років. За результатами проведеного множинного регресійного аналізу з'ясовано, що всі соціально-демографічні чинники мають прямий вплив на зайнятість в сільському господарстві. Зокрема, зі зменшенням кількості сільського населення у віці 15-64 роки на 1 тис. осіб, попиту на робочу силу на 1 тис. осіб, зменшення частки заробітної плати галузі у економіці на 1 % чисельність зайнятих галузі зменшується на 0,898; 0,546 та 0,395 тис. осіб відповідно по відношенню до середнього по вибірці. Економічні чинники, а саме виробництво валової продукції на 1 зайнятого в сільському господарстві й співвідношення обсягу інвестицій до ВВП, мають обернений вплив на результативну ознаку, а збільшення чистого експорту сприяє зростанню кількості зайнятих у галузі: зі збільшенням продуктивності праці на 1 зайнятого на 1 тис. грн., відношення інвестицій до ВВП на 1 % та зменшенням чистого експорту на 1 млн дол. США чисельність зайнятих у сільському господарстві зменшується відповідно на 1,366, 0,185 та 0,579 тис. осіб. Часткові коефіцієнти кореляції показали, що найбільш вагомими соціально-демографічними факторами впливу є кількість сільського населення у віці 16-64 років та попит на робочу силу в сільському господарстві. Найвпливовішим економічним фактором є продуктивність праці (виробництво валової продукції на 1 зайнятого в галузі сільське господарство).

РОЗДІЛ 7
КІЛЬКІСНЕ ТА ЯКІСНЕ ОЦІНЮВАННЯ СТУПЕНЯ ВПЛИВУ КАРАНТИННИХ ЗАХОДІВ ТА ПОШИРЕННЯ COVID-19 НА ГАРАНТУВАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Аналіз динаміки фактичного споживання агропродовольчої продукції у 2015-2020 рр. проводився за даними щорічного вибіркового обстеження Державної служби статистики України. Обсяги споживання основних продуктів харчування на одну особу за рік наведено в табл. 7.1.

Таблиця 7.1 – Споживання основних продуктів харчування населенням України (на 1 особу в рік), кг

Група продуктів харчування	Раціональні норми	Роки						2020 р. у % до норми
		2015	2016	2017	2018	2019	2020	
М'ясо та м'ясопродукти в перерахунку на м'ясо	83	50,9	51,4	51,7	52,8	53,6	53,8	64,8
Молоко та молочні продукти (в перерахунку на молоко)	380	209,9	209,5	200	197,7	200,5	201,9	53,1
Яйця, штук	290	280	267	273	275	282	278,0	95,8
Хліб і хлібопродукти	101	103,2	101	100,8	99,5	97,6	96,6	95,6
Картопля	124	137,5	139,8	143,4	139,4	135,7	134,0	108,0
Овочі, баштанні	161	160,8	163,7	159,7	163,9	164,7	164,0	101,8
Плоди, ягоди та виноград (без переробки на вино)	90	50,9	49,7	52,8	57,8	58,7	56,5	62,8
Риба й рибопродукти	20	8,6	9,6	10,8	11,8	12,5	12,4	62,0
Цукор	38	35,7	33,3	30,4	29,8	28,8	27,8	73,1
Олія та інші рослинні жири	13	12,3	11,7	11,7	11,9	12	12,3	94,6

Джерело: власні дослідження і розрахунки на основі показників Державної служби статистики України.

Аналіз свідчить, що в розрахунку на одну особу у 2020 році, як й у попередні роки споживання продовольства не відповідає раціональним нормам, які рекомендовані Міністерством охорони здоров'я України [128]. Річне спо-

живання населенням України основних продуктів харчування на особу за період 2015–2020 рр. склало: хліба та хлібних продуктів – 103,2,-96,6 кг; картоплі – 137,5-134,0; овочів та баштанних – 160,8-164,0; фруктів – 50,9-56,5; цукру – 35,7-27,8; олії – 12,3 кг (див. табл. 7.1). У 2020 р. річна раціональна норма була перевищена: по картоплі – на 8,0%, овочах та баштанних – на 1,8%. В той же час споживання м'яса, молока, рибної продукції, плодів, ягід та винограду не відповідало раціональній нормі.

У 2020 р. порівняно з 2015 р. невідповідність між раціональними нормами і фактичним споживанням щодо молока та молокопродуктів зросла на 1,1%, яєць – на 1,0%. Споживання картоплі та овочів перевищило раціональні норми. У 2020 р. населення України не доотримувало в харчовому раціоні 35,2% м'яса і м'ясопродуктів, молока і молочних продуктів – 46,9%, риби й рибопродуктів – 38,0%, фруктів та ягідної продукції – 37,2%, цукру – 26,9% в порівнянні з раціональними нормами споживання. Наявний стан споживання населенням України окремих продуктів харчування не відповідає фізіологічним нормам, а по плодах, ягодах і винограду є критичним і загрозливим для здоров'я української нації. Обсяги споживання агропродовольчої продукції в домогосподарствах (у перерахунку в первинний продукт) у середньому за місяць у розрахунку на одну особу наведено у табл. 7.2.

Таблиця 7.2 – Споживання агропродовольчої продукції в домогосподарствах (у перерахунку в первинний продукт) у середньому за місяць у розрахунку на одну особу, кг

Агропродовольча продукція	2015	2016	2017	2018	2019	2020
М'ясо і м'ясопродукти	4,6	4,7	4,7	4,9	5,1	5,2
Молоко і молочні продукти	19,8	19,6	19,3	19,1	19,0	18,9
Яйця, шт.	19	19	20	19	20	19
Риба і рибопродукти	1,2	1,2	1,3	1,4	1,5	1,4
Цукор	2,8	2,7	2,8	2,7	2,6	2,4
Олія та інші рослинні жири	1,6	1,5	1,5	1,5	1,4	1,4
Картопля	6,6	6,7	6,4	6,3	6,2	6,0
Овочі та баштанні	8,8	9,2	8,5	8,9	8,8	8,7
Фрукти, ягоди, горіхи, виноград	3,1	3,3	3,7	3,8	4,0	3,7
Хліб і хлібні продукти	8,5	8,3	8,4	8,3	8,1	8,0

Джерело: власні дослідження і розрахунки на основі показників Держстату України.

Дослідження свідчать, що у 2020 році зменшилися обсяги споживання населенням молока, яєць, риби та рибопродуктів, цукру, картоплі, овочів та баштанних, фруктів і винограду, хлібу та хлібних виробів (див. табл. 7.2). Графічне відображення змін обсягів споживання агропродовольчої продукції в домогосподарствах (у перерахунку в первинний продукт) у середньому за місяць у розрахунку на одну особу у 2020 році порівняно з 2019 роком наведено на рис. 7.1.

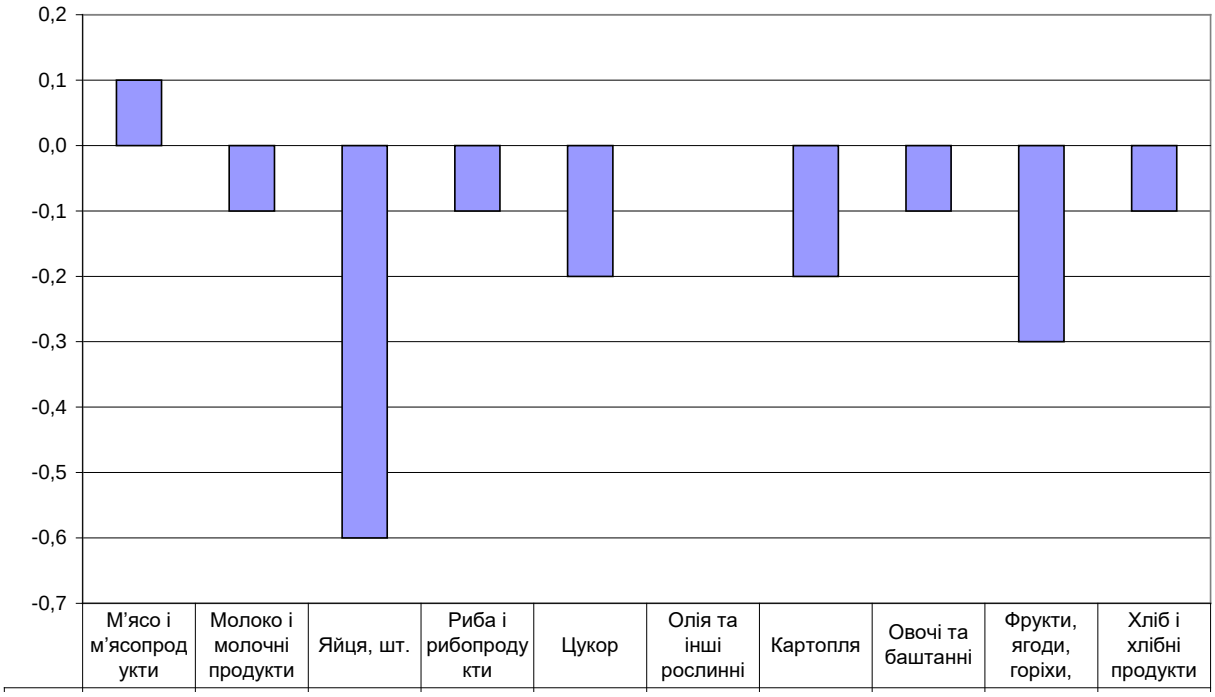

Рисунок 7.1 – Зміни обсягів споживання агропродовольчої продукції в домогосподарствах (у перерахунку в первинний продукт) у середньому за місяць у розрахунку на одну особу у 2020 році порівняно з 2019 роком, %

Джерело: власні дослідження і розрахунки на основі показників Державної служби статистики України.

Важливим показником, який характеризує рівень продовольчої безпеки держави є калорійність середньодобового раціону населення, що обчислюється в калоріях у розрахунку на одну особу. Аналіз свідчить, що калорійність харчового раціону середньостатистичного українця залишається невисокою (табл. 7.3). Вона останні роки знижується з 2799 ккал / добу у 2015 році до 2674 ккал / добу у 2020 році при середньодобовій калорійності раціону в країнах ЄС у межах 3400-3500 ккал на одну людину на добу. Український

показник є досить близьким до критичної величини. А частка громадян України, які недоїдають, тобто споживають менше 2100 ккал на добу, зросла у 2020 році до 26,2% при 24,9% у 2019 році. Графічне зображення динаміки енергетичної цінності середнього добового раціону наведено на рис. 7.2.

Таблиця 7.3 – Енергетична цінність (калорійність) середньодобового раціону населення України (у розрахунку на одну особу), ккал

Показники	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Усього калорійність	2799	2742	2707	2706	2691	2674
у т.ч. продукція рослинництва	2008	1952	1926	1919	1891	1872
продукція тваринництва	791	790	781	787	800	802

Джерело: власні дослідження і розрахунки на основі показників Державної служби статистики України.

Значним ризиком залишається те, що енергетична цінність середньодобового раціону населення України на 70% забезпечується за рахунок споживання продукції рослинництва. Відповідно, громадяни не в достатній кількості споживають цінних рослинний білок.

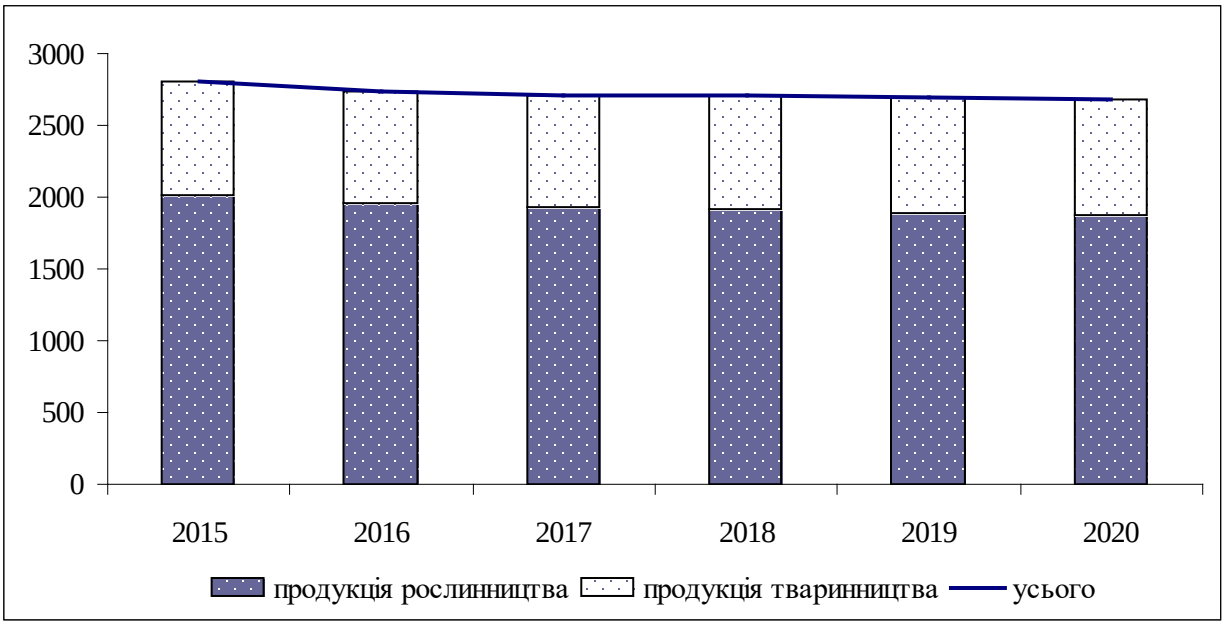

Рисунок 7.2 – Динаміка енергетичної цінності середньодобового раціону населення України, ккал

Джерело: власні дослідження і розрахунки на основі показників Державної служби статистики України.

Результати оцінки стану продовольчої безпеки свідчать про те, що досягнутий рівень розвитку власного виробництва сільськогосподарської продукції, сировини та продовольства дозволяв у 2020 році гарантувати фізичну доступність для населення продуктів харчування в енергетичній оцінці на рівні 2862 кілокалорій на добу. У середньому в 2020 році Україна за рахунок власного виробництва задовольняла потребу внутрішнього ринку в молоці та молокопродуктах на 99,1%, м'ясі та м'ясопродуктах – на 110,1%, зерні – на 323,3%, яйцях – на 139,4%, плодах, ягодах і винограді – на 75,9%, овочах – на 104,6%. Досягнуті обсяги агропродовольчого виробництва відповідають оптимістичним оцінкам продовольчої безпеки. Водночас високою залишається частка реалізованих на внутрішньому ринку деяких імпортних товарів: риби і рибопродуктів 81,2%, олій рослинних – 45,2%, плодів, ягід та винограду – 37,9%. Значення показників продовольчої незалежності наведено в табл. 7.4.

Таблиця 7.4 – Продовольча незалежність за окремими агропродовольчими товарами

Товарні групи	2015	2016	2017	2018	2019	2020
М'ясо та м'ясні продукти вкл. субпродукти і жир-сирець	7,3	8,3	10,6	12,7	11,6	10,2
Молоко та молочні продукти	0,9	1,2	1,6	2,2	4,0	8,2
Яйця	0,1	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0
Хлібні продукти (у перерахунку на борошно; крупи, рис, бобові)	4,3	5,6	6,0	6,7	7,1	8,7
Картопля	0,3	0,5	0,4	0,5	4,9	5,8
Овочі та баштанні продовольчі культури	1,4	1,9	1,9	2,7	4,5	4,3
Плоди, ягоди та виноград (без переробки на вино)	27,0	34,5	36,5	35,9	42,6	37,9
Риба та рибні продукти	64,5	74,6	73,5	79,3	79,6	81,2
Цукор	0,3	0,4	0,5	0,2	0,3	0,3
Олія	30,5	44,0	48,1	51,7	49,6	45,2

Джерело: власні дослідження і розрахунки на основі показників Державної служби статистики України.

Як свідчать дані таблиці, по більшості продукції Україна на 89-100% самостійно забезпечує власні потреби у агропродовольчих товарах за винятком

тих овочів і фруктів, які не ростуть в нашій широті (банани, цитрусові, ананаси та інші), риби та морепродуктів, тютюну та виробів з нього, м'яса та продуктів його переробки, какао. Показники ємності внутрішнього ринку агропродовольчих продуктів наведено в табл. 7.5.

Таблиця 7.5 – Ємність внутрішнього ринку агропродовольчих продуктів, тис. т

Товарні групи	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2020 р. у % до 2019 р.
М'ясо та м'ясні продукти вкл. субпродукти і жир-сирець	2179	2195	2195	2232	2252	2244	99,6
Молоко та молочні продукти	8995	8942	8496	8355	8428	8430	100,0
Яйця, млн шт.	12015	11409	11594	11624	11832	11605	98,1
Хлібні продукти (у перерахунку на борошно; крупи, рис, бобові)	4423	4309	4285	4207	4103	4034	98,3
Картопля	5892	5966	6091	5893	5705	5593	98,0
Овочі та баштанні продовольчі культури	6890	6984	6783	6927	6924	6846	98,9
Плоди, ягоди та виноград (без переробки на вино)	2179	2119	2242	2445	2469	2357	95,4
Риба та рибні продукти	367	410	460	497	524	517	98,7
Цукор	1528	1420	1290	1260	1212	1161	95,8
Олія	525	497	497	501	504	512	101,6

Джерело: власні дослідження і розрахунки на основі показників Державної служби статистики України.

У 2020 році ємність внутрішнього ринку зменшилася по багатьох агропродовольчих продуктах: м'ясо та м'ясопродукти – на 0,4%, яйця – на 1,9%, хлібопродукти – на 1,7%, картопля – на 2,0%, овочі та баштанні – на 1,1%, плоди, ягоди та виноград – на 4,6%, риба та рибопродукти – на 1,3%, цукор – на 4,2%. Зменшення ємності внутрішнього ринку агропродовольчих продуктів не є великим, і не можна однозначно зробити висновок щодо виключного впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 на ці показники. Адже також відчутним був вплив несприятливих погодних умов 2020 року.

Серед суттєвих загроз продовольчій безпеці є низька купівельна спроможність окремих груп населення, що призводить до неповноцінного харчування значної частини населення. Так, у 2020 році середньомісячні споживчі

сукупні витрати домогосподарств у загальній структурі витрат становили 9523,6 грн. На продукти агропродовольчі продукти та безалкогольні напої було витрачено 4580,85 грн, на харчування в закладах громадського харчування – 105,64 грн. Як і в усі попередні роки, частка витрат на харчування у сукупних споживчих витратах залишається високою і за підсумками 2020 року становила 48,1%, при 46,6% у 2019 році, а частка витрат на харчування в закладах громадського харчування лише 1,2%, при 2,0% у 2019 році (табл. 7.6). У структурі сукупних витрат домогосподарств на харчування основне місце, як і в попередні роки, посідають витрати на м'ясо і м'ясопродукти – 24%, хліб і хлібопродукти та молоко і молокопродукти продукти – 15 та 14% відповідно.

Таблиця 7.6 – Структура сукупних витрат в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство

Показники	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	4952,0	5720,4	7139,41	8308,6	9670,2	9523,6
частка витрат на: продукти харчування та безалкогольні напої, %	53,1	49,8	47,9	47,7	46,6	48,1
охорона здоров'я, %	3,7	4,2	3,8	4,0	4,1	4,3
у т.ч. домогосподарства у сільській місцевості						
Сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	4696,59	5528,47	6716,95	7618,7	8857,2	8903,26
частка витрат на: продукти харчування та безалкогольні напої, %	56,4	53,1	50,6	50,8	50,4	52,1
охорона здоров'я, %	3,9	4,6	3,8	4,3	4,0	4,3

Джерело: власні дослідження і розрахунки на основі показників Державної служби статистики України.

За показником середньомісячних споживчих сукупних витрат домогосподарств на харчування у набагато гіршому становищі є сільські жителі. Ча-

стка їх витрат на продукти харчування та безалкогольні напої у 2020 році становила 52,1% у загальній структурі витрат, або на 4 п.п. вище середнього значення по країні, при значно меншій вартості сукупних витрат – 8903,26 грн в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, або на 6,6% менше середнього значення по країні. Внаслідок впливу карантинних заходів і поширення COVID-19 та пов'язаного з ними економічного спаду, частка витрат на харчування у сукупних споживчих витратах може збільшитися.

Аналіз свідчить, що в Україні виробляється достатньо продовольства для забезпечення здорового харчування громадян. Проте внаслідок низької купівельної спроможності населення та високої частки втрат продукції на всьому виробничо-збутовому ланцюжку окремі групи мають обмежений доступ до необхідних агропродовольчих продуктів. Насамперед це стосується громадян з низькими доходами (табл. 7.7).

Таблиця 7.7 – Диференціація вартості харчування домогосподарств з найбільшими та найменшими доходами

Показники	2017	2018	2019	2020
Усі домогосподарства				
20% домогосподарств з найменшими доходами	2742,98	3091,20	3325,02	3267,10
20% домогосподарств з найбільшими доходами	4206,55	4929,04	5557,00	5474,12
співвідношення	1,53	1,59	1,67	1,68
у т.ч. у сільській місцевості				
20% домогосподарств з найменшими доходами	2793,30	3189,64	3548,82	3655,00
20% домогосподарств з найбільшими доходами	4301,14	5015,58	5442,44	5617,50
співвідношення	1,54	1,57	1,53	1,54

Джерело: власні дослідження і розрахунки на основі показників Державної служби статистики України.

Якщо в середньому по Україні 20% домогосподарств з найбільшими доходами у 2020 році витрачали на харчування 5474,12 грн, то 20% домогосподарств з найменшими доходами витрачали в 1,68 разів менше. Порівняно з 2019 роком співвідношення між найбільшими та найменшими доходами збі-

льшилося 1 п.п. Серед сільських жителів співвідношення між 20% домогосподарств з найбільшими та найменшими доходами є меншим і в 2020 році становило 1,54. Динаміка витрат груп домогосподарств з найбільшими та найменшими доходами по кварталах 2019-2020 років наведена на рис. 7.3.

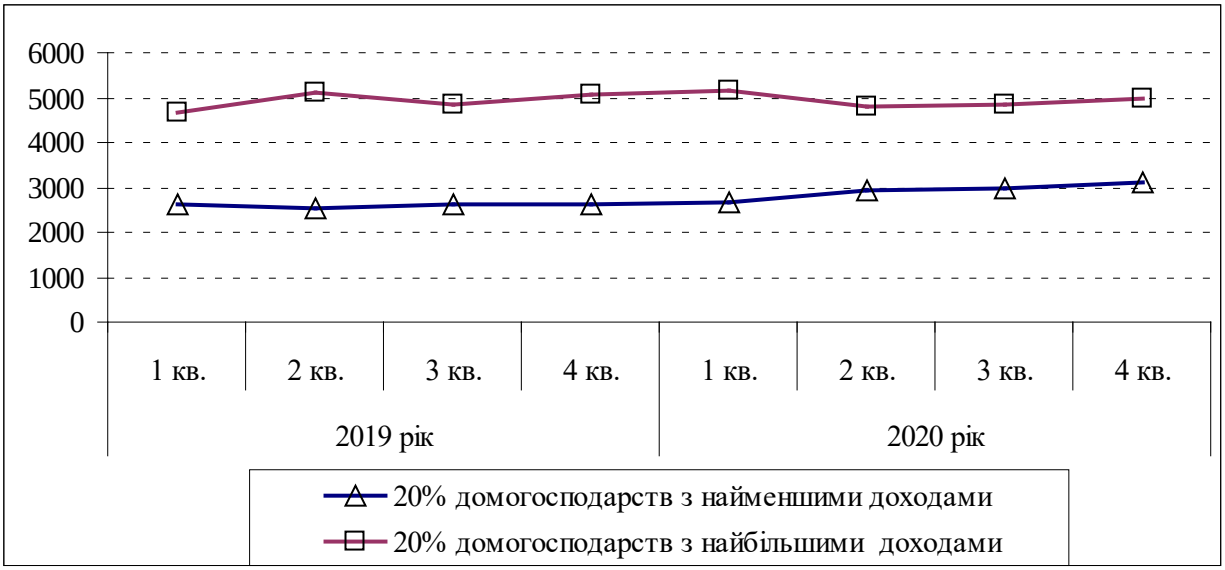

Рисунок 7.3 – Динаміка витрат груп домогосподарств з найбільшими та найменшими доходами по кварталах 2019-2020 рр., грн

Джерело: власні дослідження і розрахунки на основі показників Державної служби статистики України.

Аналіз свідчить, що вже у другому кварталі 2020 року домогосподарства з найбільшими доходами почали зменшувати свої витрати на придбання агропродовольчих продуктів внаслідок карантину та локдауну (призупинення діяльності суб'єктів господарювання багатьох галузей економіки). Домогосподарства з найменшими доходами у цей період навпаки почали збільшувати свої витрати на придбання агропродовольчих продуктів, оскільки не зважаючи на їх подорожчання були змушені придбавати харчування. Таким чином, низькі доходи населенням є суттєвим чинником, що стримує збільшення обсягів споживання агропродовольчої продукції. В основному через надмірні витрати мільйони українців були позбавлені продовольчої безпеки та залишались без доступу до здорового харчування.

Індекси споживчих цін у 2018-2020 роках наведено на рис. 7.4. Графік свідчить, що найбільший ріст цін на агропродовольчі товари спостерігався у 2 та 4 кварталах 2020 року та продовжувався у першій половині 2021 року. Якщо у 2 кварталі 2020 року підвищення цін на агропродовольчі продукти було викликано стрімким зростанням попиту через карантин і паніку, то у другій половині 2020 року ціни збільшувалися через агропродовольчу інфляцію у світі. Адже вітчизняний ринок є досить відкритим і зорієнтованим на експорт та реагує на всі тенденції міжнародних аграрних ринків. Значення індексів споживчих цін та заробітної плати (до попереднього місяця) у 2018-2020 роках наведено у додатку М.

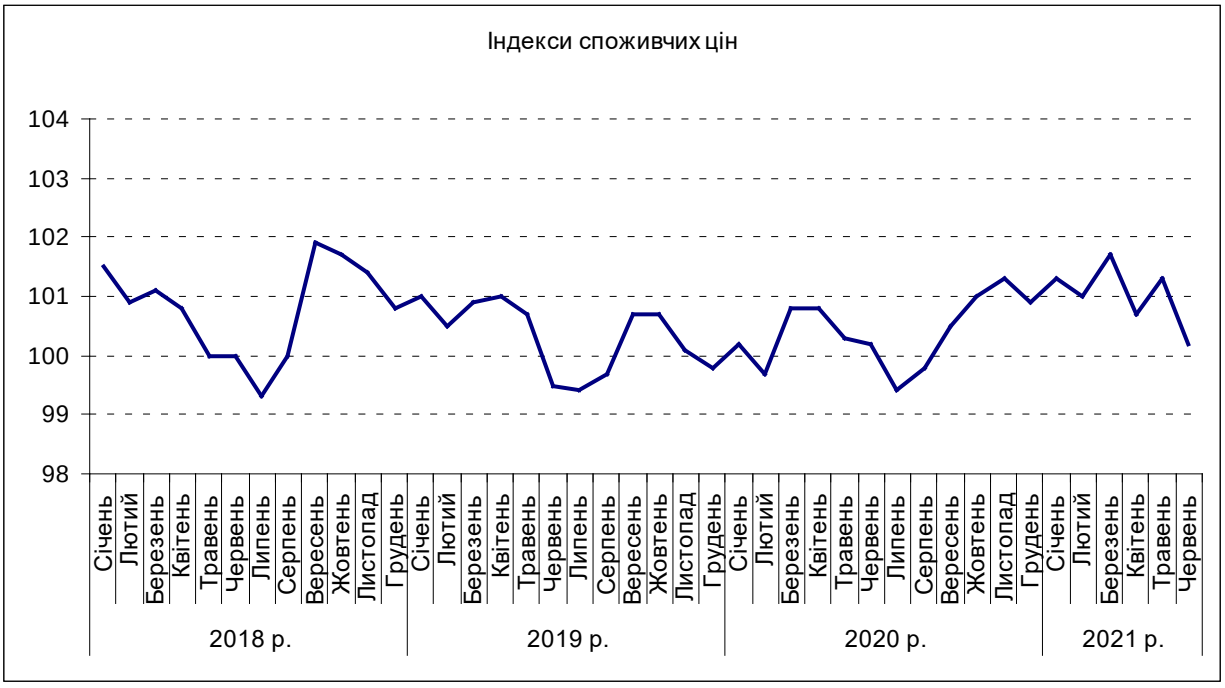

Рисунок 7.4 – Індекси споживчих цін у 2018-2021 рр.
(до попереднього місяця, %)

Джерело: власні дослідження і розрахунки на основі показників Державної служби статистики України.

Порівняння гармонізовані індекси споживчих цін по окремих країнах Європи свідчить, що в умовах карантинних заходів та поширення COVID-19 Україна увійшла у четвірку держав Європи, де найбільше зросли ціни. У 2020 році індекс споживчих цін (до попереднього року) в Україні становить 102,7

при відповідному показникові 103,7 у Польщі, 103,4 – в Угорщині, 103,3 – в Чеській Республіці. Інші країни Європи мають значення менші за нашу державу. По Європейському Союзу індекс споживчих цін (до попереднього року) у 2020 році становить 100,7, по країнах зони євро – 100,3 (додаток Н).

Поширення COVID-19 та пандемія та карантинні заходи засвідчили вразливість глобальних продуктових ланцюгів і продовольчих систем, а запроваджені карантинні заходи та обмеження на переміщення людей та товарів стали реальною проблемою для багатьох країн у забезпеченні продовольчої безпеки, особливо найбільш вразливих верств населення. Зазначене ставить під загрозу досягнення цілей сталого розвитку, в тому числі викорінення голоду до 2030 року.

Аналіз динаміки цін основних агропродовольчих товарів показав, по-перше, синхронне коливання українських та середньосвітових цін. По-друге, всі роки ціни на українську сировину були нижчими порівняно із середньосвітовими. Тобто Україна поки що постачає на світовий ринок товари меншого ступеня обробки (переважно сировинні), що багато в чому визначає їх експортну ціну. Внутрішні ціни на агропродовольчу продукцію значною мірою визначаються рівнем світових цін. Підвищення попиту й цін у 2020 році на світових ринках викликало зростання цін на агропродовольство в Україні та погіршення стану продовольчої безпеки.

У ході дослідження здійснено оцінювання ступеня впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 на функціонування та розвиток агропродовольчих ринків та продовольчу безпеку в розрізі товарних груп, окремих продуктів та окремих регіонів. Загальна характеристика адміністративних регіонів України наведено в табл. 7.8.

Таблиця 7.8 – *З*агальна характеристика адміністративних областей України у 2020 році

Області	Чисельність населення всього, млн осіб	Міське населення, млн осіб	Сільське населення, млн осіб	Частка сільського населення, %	Частка домогосподарств у сільській місцевості, %
Вінницька	1,53	0,80	0,73		51,9
Волинська	1,03	0,54	0,49	48	47,7
Дніпропетровська	3,14	2,64	0,50	48	15,6
Донецька	4,10	3,73	0,37	16	15,1
Житомирська	1,20	0,71	0,48	9	43,6
Закарпатська	1,25	0,47	0,78	41	59,4
Запорізька	1,67	1,29	0,38	63	23,0
Івано-Франківська	1,36	0,61	0,76	23	54,3
Київська	4,75	4,07	0,68	56	15,7
Кіровоградська	0,92	0,59	0,34	14	37,6
Луганська	2,12	1,85	0,27	36	29,7
Львівська	2,50	1,53	0,97	13	36,6
Миколаївська	1,11	0,76	0,35	39	31,3
Одеська	2,37	1,59	0,78	31	31,0
Полтавська	1,37	0,86	0,51	33	39,0
Рівненська	1,15	0,55	0,60	37	51,0
Сумська	1,05	0,73	0,32	52	32,4
Тернопільська	1,03	0,47	0,56	30	53,4
Харківська	2,63	2,14	0,49	54	19,1
Херсонська	1,02	0,62	0,39	19	36,7
Хмельницька	1,24	0,72	0,53	39	46,2
Черкаська	1,18	0,67	0,50	42	45,7
Чернівецька	0,90	0,39	0,51	43	55,8
Чернігівська	0,98	0,64	0,33	57	39,5

Джерело: власні дослідження і розрахунки на основі показників Державної служби статистики України.

В розрізі регіонів проаналізовано наступні показники продовольчої безпеки:

1. Калорійність середньодобового раціону населення (у розрахунку на одну особу), ккал.

2. Споживання молока, кг/особу.

3. Споживання м'яса, кг/особу.

4. Споживання плодів-ягід-винограду, кг/особу.

5. Споживання овочів, кг/особу.

6. Рівень самозабезпечення молоком, %.

7. Рівень самозабезпечення м’ясом, %.

8. Загальні доходи на 1 домогосподарство, грн..

9. Частка витрат на харчування у сукупних витратах, %.

10. Індекс цін на продукти харчування.

Саме у такому порядку та під такими номерами ці показники у подальшому наведено в таблицях та рисунках. Здійснено нормування середніх показників та розрахунок інтегрального індексу, проведено інтегральну рейтингову оцінку продовольчої безпеки кожної області, регіону внаслідок впливу карантинних заходів та поширення COVID-19.

Аналіз калорійності середньодобового раціону населення (у розрахунку на одну особу) в розрізі областей свідчить, що 10 з них мають показники менші за середній по Україні: Луганська, Донецька, Харківська, Рівненська, Київська, Запорізька, Одеська, Сумська, Полтавська, Тернопільська області (рис. 7.5). Тобто, у цих областях енергетична цінність середньодобового раціону українців є меншою 2674 ккал/особу. Для жителів Луганської та Донецької областей низькі значення енергетичної цінності середньодобового раціону (2321 та 2397 ккал, відповідно) крім впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 пояснюється й наявністю військових дій на цих територіях. Ці значення калорійності є досить близьким до критичної величини 2100 ккал на добу (у розрахунку на одну особу). Найвищі показники енергетичної цінності середньодобового раціону мають Чернігівська (3023 ккал на добу) та Івано-Франківська області (3051 ккал на добу) у розрахунку на одну особу. Абсолютні значення показників продовольчої безпеки у розрізі областей України за 2018-2020 роки наведено у додатку П.

Рисунок 7.5 – Калорійність середньодобового раціону населення (у розрахунку на одну особу) в розрізі областей України в 2020 р., ккал

Джерело: власні дослідження і розрахунки на основі показників Державної служби статистики України.

Оцінка частки витрат на продукти харчування свідчить, що 15 областей перевищують середній показник по країні: Чернігівська область - частка витрат на харчування у сукупних витратах становить 48,2%, Донецька – 49,8%, Тернопільська – 49,8%, Херсонська – 50,5%, Черкаська – 50,5%, Вінницька – 50,7%, Одеська – 51,6%, Житомирська – 52,0%, Івано-Франківська – 52,2%, Кіровоградська – 52,9%, Хмельницька – 52,9%, Рівненська – 53,2, Закарпатська – 53,7%, Львівська – 53,9%, Волинська область – 56,7%. Найменші значення частки витрат на продукти харчування в сукупних витратах домогосподарств демонструють Запорізька область – 39,3%, Луганська – 40,4%, Сумська – 42,3%, Харківська – 42,4%, Чернівецька – 44,5%, Дніпропетровська область – 44,9% (рис. 7.6).

Рисунок 7.6 – Частка витрат на продукти харчування в структурі сукупних витрат на одне домогосподарство в розрізі областей України в 2020 р., %

Джерело: власні дослідження і розрахунки на основі показників Державної служби статистики України.

Аналіз та оцінка обсягів споживання окремих агропродовольчих товарів і продуктів та товарних груп в розрізі областей України свідчить, що внаслідок впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 в окремих областях у 2020 році порівняно з 2019 роком погіршився стан продовольчої безпеки через зменшення обсягів споживання населенням м'яса, молока, овочів, плодів, ягід та винограду. Так, у чотирьох областях споживання всіх зазначених вище агропродовольчих продуктів з розрахунку на одну особу зменшилося (табл. 7.9).

Таблиця 7.9 – Зміна обсягів споживання окремих агропродовольчих товарів і продуктів, товарних груп з розрахунку на одну особу у 2020 році порівняно з 2019 роком в розрізі областей України

Області	Споживання молока	Споживання м’яса	Споживання плодів,ягід, винограду	Споживання овочів
Вінницька	2,0	1,1	0,1	7,3
Волинська	2,3	1,6	3,0	9,6
Дніпропетровська	-1,1	-0,3	-4,4	-9,8
Донецька	0,8	-1,0	-3,3	-3,1

Продовження табл. 7.9

Житомирська	-6,2	0,0	-4,8	4,9
Закарпатська	2,0	2,3	-3,6	13,4
Запорізька	9,0	1,1	-1,3	8,4
Івано-Франківська	23,9	1,1	-0,3	9,9
Київська	-1,8	-4,4	-3,9	-8,6
Кіровоградська	15,4	0,0	-4,1	2,0
Луганська	3,2	1,7	-2,3	-11,1
Львівська	10,6	1,0	0,0	11,6
Миколаївська	1,1	3,2	-2,1	-7,0
Одеська	-5,6	2,1	-4,8	4,8
Полтавська	-6,0	-1,9	3,6	-9,8
Рівненська	-1,2	1,1	-0,1	-4,9
Сумська	-2,0	2,5	-2,5	-4,9
Тернопільська	-7,3	-1,2	-1,6	-5,1
Харківська	-1,3	1,5	-4,9	-6,4
Херсонська	11,9	1,8	-1,5	15,0
Хмельницька	-4,0	2,3	-1,6	7,9
Черкаська	5,6	0,0	-1,8	-5,2
Чернівецька	-6,5	-1,1	-4,4	-3,6
Чернігівська	-3,0	0,5	2,8	1,2

Джерело: власні дослідження і розрахунки на основі показників Державної служби статистики України.

У Тернопільській області показники зменшення обсягів споживання становлять, відповідно: молока на 7,3 кг, м’яса – на 1,2 кг, овочів – на 5,1 кг, плодів,ягід і винограду – на 1,6 кг. У Дніпропетровській області: молока на 1,1 кг, м’яса – на 0,3 кг, овочів – на 9,8 кг, плодів,ягід і винограду – на 4,4 кг; у Київській області: молока – 1,8 кг, м’яса – 4,4 кг, овочів – 8,6 кг, плодів,ягід і винограду – 3,9 кг; та у Чернівецькій області: молока – 6,5 кг, м’яса – 1,1 кг, овочів – 3,6 кг, плодів,ягід і винограду – 4,4 кг, відповідно.

Зменшення обсягів споживання по трьох груп агропродовольчих товарів з розрахунку на одну особу відбулося у Донецькій, Полтавській, Рівненській, Сумській та Харківській областях. У Вінницькій, Волинській та Львівській областях погіршення продовольчої безпеки в частині зменшення обсягів споживання у 2020 році не було. У Закарпатській, Запорізькій, Івано-Франківській, Кіровоградській, Херсонській та Чернігівській областях споживання зменшилося лише за однією з досліджуваних груп агропродовольчих товарів (рис. 7.7).

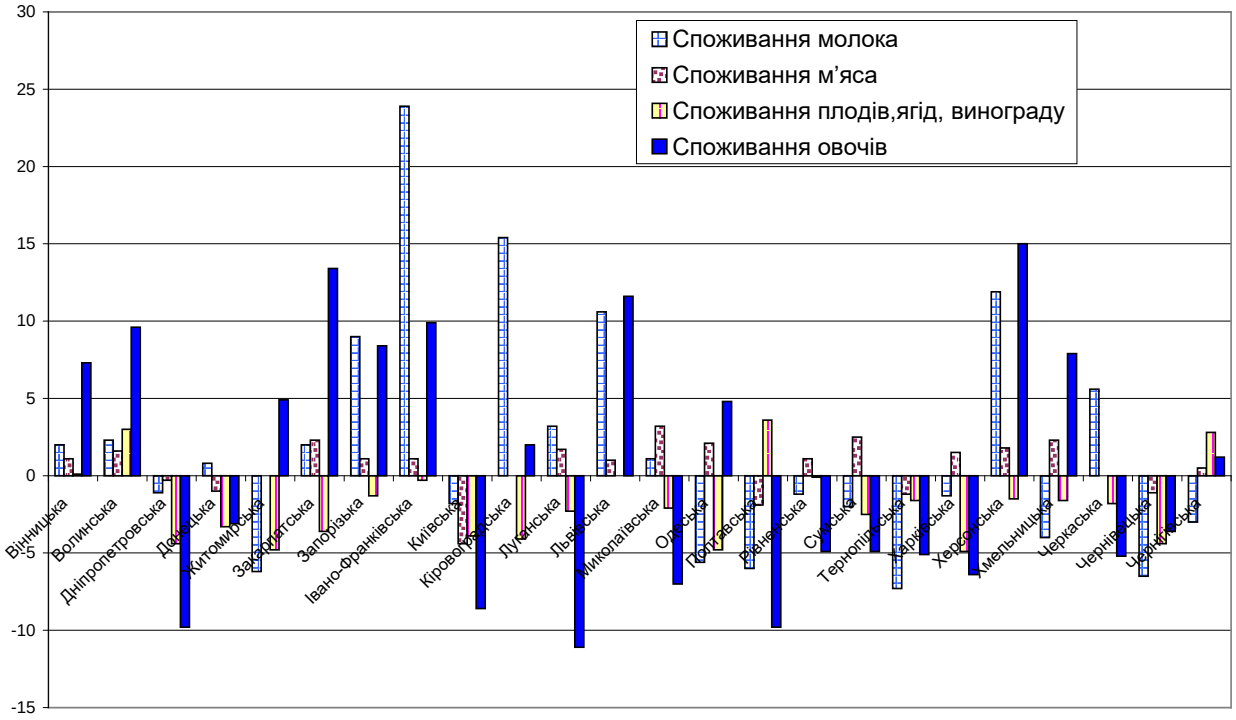

Рисунок 7.7 – Зміна обсягів споживання окремих агропродовольчих товарів і продуктів, товарних груп у 2020 році порівняно з 2019 роком в розрізі областей України, кг

Джерело: власні дослідження і розрахунки на основі показників Державної служби статистики України.

У 2020 році доходи домогосподарств зменшилися в семи областях країни: Волинська (-1,4%), Дніпропетровська (-0,1%), Житомирська (-2,7%), Закарпатська (-11,7%), Львівська (-8,3%), Тернопільська (-3,1%), Чернівецька (-6,0%) (табл. 7.10). Переважно це області, де населення виїжджало на заробітки закордон і, значна частина доходів домогосподарств формувалося заробітчанами. Тобто негативний вплив карантинних заходів та поширення COVID-19 на розвиток та функціонування аграрного сектору України та гарантування продовольчої безпеки держави спостерігався через закриття кордонів для працевлаштування в країнах Європи. Зменшення доходів у цих домогосподарствах негативно позначилося на їх спроможності забезпечувати повноцінне харчування та продовольчу безпеку.

Таблиця 7.10 – Загальні доходи з розрахунку на 1 домогосподарство, грн

Області	2019	2020	2020 р. до 2019 р.	
			грн	%
Вінницька	11174,0	11693,0	519,1	4,6
Волинська	12946,6	12764,4	-182,2	-1,4
Дніпропетровська	11774,7	11757,3	-17,4	-0,1
Донецька	10946,1	12087,0	1140,9	10,4
Житомирська	10689,0	10404,0	-285,0	-2,7
Закарпатська	15944,5	14070,5	-1874,0	-11,7
Запорізька	9693,8	10647,9	954,1	9,8
Івано-Франківська	13622,2	13869,3	247,1	1,8
Київська	15193,9	15633,6	439,7	2,9
Кіровоградська	9516,0	10195,1	679,1	7,1
Луганська	9727,4	11250,7	1523,3	15,6
Львівська	14597,0	13385,9	-1211,2	-8,3
Миколаївська	10371,3	10587,5	216,3	2,1
Одеська	12770,3	13306,7	536,4	4,2
Полтавська	10373,5	11788,2	1414,8	13,6
Рівненська	12387,8	12998,6	610,8	4,9
Сумська	10238,7	11491,1	1252,5	12,2
Тернопільська	12442,1	12048,9	-393,1	-3,1
Харківська	10140,1	11109,5	969,5	9,6
Херсонська	9540,8	10355,6	814,8	8,5
Хмельницька	10866,9	11510,6	643,7	5,9
Черкаська	10163,2	10980,4	817,2	8,0
Чернівецька	11615,0	10919,3	-695,8	-6,0
Чернігівська	10883,4	10894,9	11,5	0,1

Джерело: власні дослідження і розрахунки на основі показників Державної служби статистики України.

Індекси споживчих цін на продукти харчування у 2020 році (до попереднього року) у розрізі областей наведено на рис. 7.8. Аналіз свідчить, що в 13 областях ріст споживчих цін на продукти харчування за рік перевищив 105%. Найбільше зросли ціни в Луганській (106,5%) та Дніпропетровській (107,3%) областях.

Рисунок 7.8 – Індекси споживчих цін на продукти харчування у 2020 р. (до попереднього року)

Джерело: власні дослідження і розрахунки на основі показників Державної служби статистики України.

У п’яти областях ріст споживчих цін на продукти харчування у 2020 році не перевищив 104%. У Донецькій області річний ріст цін на агропродовольчі товари становив 103,8%, Івано-Франківській – 103,7%, Закарпатській – 103,6%, Харківській – 103,5%, Рівненській області – 103,4%.

У табл. 7.11 наведено індекси зміни показників рівня продовольчої безпеки областей, за якими здійснювалася оцінка впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 на розвиток та функціонування аграрного сектору України та гарантування продовольчої безпеки держави, у 2020 році порівняно з 2019 роком. Цифрами зазначені наступні показники: 1. Калорійність середньодобового раціону населення (у розрахунку на одну особу), ккал; 2. Споживання молока, кг/особу; 3. Споживання м'яса, кг/особу; 4. Споживання плодів-ягід-винограду, кг/особу; 5. Споживання овочів, кг/особу; 6. Рівень самозабезпечення молоком, %; 7. Рівень самозабезпечення м’ясом, %; 8. Загальні доходи на 1 домогосподарство, грн.; 9. Частка витрат на харчування у сукупних витратах, %; 10. Індекс цін на продукти харчування. Для їх співставності та порівняння здійснено попереднє нормування відібраних показників

згідно наведеної вище формули. При формуванні узагальнюючого показника забезпечено інформаційну односпрямованість показників.

Таблиця 7.11 – Індекси зміни показників продовольчої безпеки областей (2020 до 2019)

Області	Номер показника										Середньозва-жений
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Вінницька	1,00	1,01	1,02	1,00	1,04	0,97	1,07	1,05	0,91	1,00	1,01
Волинська	1,03	1,01	1,03	1,06	1,06	0,97	1,04	0,99	0,96	1,01	1,01
Дніпропетровська	0,99	0,99	1,00	0,94	0,94	0,98	1,04	1,00	0,98	1,00	0,98
Донецька	0,97	1,00	0,98	0,93	0,98	0,90	1,04	1,10	1,04	1,00	0,99
Житомирська	1,00	0,97	1,00	0,91	1,03	1,02	0,97	0,97	0,89	1,00	0,98
Закарпатська	1,02	1,01	1,05	0,94	1,09	0,96	0,93	0,88	0,91	1,00	0,98
Запорізька	1,02	1,05	1,02	0,98	1,05	0,90	0,95	1,01	0,99	0,99	0,99
Івано-Франківська	1,02	1,09	1,02	0,99	1,07	0,90	1,02	1,02	0,93	1,00	1,00
Київська	0,97	0,99	0,93	0,95	0,95	0,97	1,06	1,03	0,96	1,00	0,98
Кіровоградська	1,02	1,07	1,00	0,92	1,01	0,88	1,06	1,07	0,87	1,00	0,99
Луганська	0,98	1,02	1,04	0,95	0,91	0,96	0,89	1,16	1,09	0,97	0,99
Львівська	1,01	1,05	1,02	1,00	1,07	0,92	0,98	0,92	0,93	1,00	0,99
Миколаївська	1,02	1,01	1,06	0,97	0,96	0,95	0,86	1,02	0,99	1,00	0,98
Одеська	0,99	0,97	1,04	0,93	1,03	1,00	0,88	1,04	0,97	1,01	0,98
Полтавська	0,97	0,97	0,96	1,07	0,95	1,01	0,93	1,14	1,05	1,00	1,00
Рівненська	0,99	0,99	1,02	1,00	0,97	0,96	0,96	1,05	1,01	1,01	1,00
Сумська	0,98	0,99	1,05	0,95	0,97	1,00	0,94	1,12	1,04	1,00	1,00
Тернопільська	0,97	0,97	0,98	0,97	0,97	1,06	1,00	0,97	0,90	0,99	0,98
Харківська	0,99	0,99	1,03	0,91	0,96	0,93	0,97	1,10	1,01	1,02	0,99
Херсонська	1,01	1,06	1,03	0,97	1,09	0,91	0,90	1,09	0,98	1,00	1,00
Хмельницька	1,01	0,98	1,04	0,98	1,05	1,04	0,87	1,06	0,93	0,99	0,99
Черкаська	0,99	1,03	1,00	0,97	0,97	0,99	0,99	1,08	0,97	0,99	1,00
Чернівецька	0,99	0,97	0,98	0,94	0,98	0,99	1,06	0,94	0,95	1,00	0,98
Чернігівська	0,99	0,99	1,01	1,05	1,01	0,94	1,04	1,00	0,99	0,91	0,99

Джерело: власні дослідження і розрахунки на основі показників Державної служби статистики України.

Дослідження свідчить, що в шести областях рівень продовольчої безпеки не змінився у 2020 році порівняно з попереднім 2019 роком. У двох областях – Вінницькій та Волинській – показники продовольчої безпеки покращилися: середньозважений індекс становить 1,01. В усіх інших областях у 2020 році продовольча безпека погіршилася.

Інтегральну рейтингову оцінку продовольчої безпеки кожної області визначено за 2018-2020 роки та здійснено їх співставлення. Розподіл областей України за інтегральною оцінкою продовольчої безпеки наведено на рис. 7.9.

Для сприйняття наведеної діаграми необхідно враховувати, що чим ближче до центру показник, тим вищим є рівень продовольчої безпеки області.

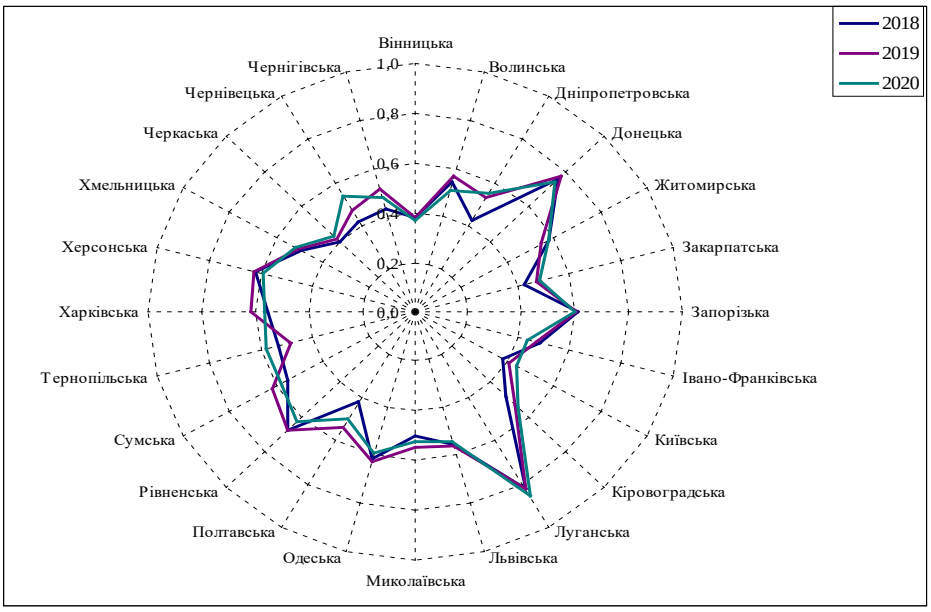

Рисунок 7.9 – Розподіл областей України за інтегральною оцінкою продовольчої безпеки у 2018-2020 рр.

Джерело: власні дослідження і розрахунки на основі показників Державної служби статистики України.

Аналіз свідчить, що найгірший стан продовольчої безпеки в Донецькій та Луганській областях, які є зонами військових дій. У 2020 році суттєве погіршання продовольчої безпеки відбулося у Чернівецькій, Тернопільській та Закарпатській областях, насамперед через закриття кордонів із сусідніми країнами Європи.

В результаті дослідження виділено три рівня продовольчої безпеки областей України (низький, середній та високий) та здійснено розподіл областей за рівня продовольчої безпеки. В основу цього розподілу покладено інтегральну оцінку продовольчої безпеки. Для наочності цієї диференціації результати відображено на мапі України (рис. 7.10).

Рисунок 7.10 – Розподіл областей України за інтегральною оцінкою продовольчої безпеки у 2020 р.

Джерело: власні дослідження і розрахунки на основі показників Державної служби статистики України.

Для регіонального аналізу рівня продовольчої безпеки виділено п’ять регіонів України:

Північний регіон: Волинська, Житомирська, Київська, Рівненська, Сумська, Чернігівська області;

Південний регіон: Миколаївська, Одеська, Херсонська області;

Центральний регіон: Вінницька, Кіровоградська, Полтавська, Хмельницька, Черкаська області;

Західний регіон: Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська, Чернівецька області;

Східний регіон: Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська області.

Показники продовольчої безпеки, нормовані показники та інтегральний індекс продовольчої безпеки в розрізі регіонів наведені в табл. 7.12.

Таблиця 7.12 – Показники продовольчої безпеки, нормовані показники та інтегральний індекс продовольчої безпеки в розрізі регіонів України за 2018-2020 роки

Регіони	1. Калорійність середньодобового раціону населення , ккал			2. Споживання молока, кг/особу			3. Споживання м'яса, кг/особу		
	2018	2019	2020	2018	2019	2020	2018	2019	2020
Північний	2770	2760	2741	202	202	200	52,7	53,6	53,8
Південний	2767	2704	2719	196	191	194	52,2	51,7	54,1
Центральний	2899	2875	2873	204	208	210	52,7	54,1	54,4
Західний	2801	2850	2855	228	239	243	47,4	49,0	49,4
Східний	2537	2513	2493	177	178	178	52,5	52,9	53,5
min	2770	2760	2741	202	202	200	47,4	49,0	49,4
max	2767	2704	2719	196	191	194	52,7	54,1	54,4
Нормовані показники									
Північний	0,356	0,316	0,348	0,515	0,608	0,666	0,000	0,105	0,130
Південний	0,366	0,472	0,406	0,641	0,783	0,760	0,096	0,468	0,070
Центральний	0,000	0,000	0,000	0,471	0,512	0,506	0,011	0,000	0,000
Західний	0,270	0,067	0,047	0,000	0,000	0,000	1,000	1,000	1,000
Східний	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	0,040	0,243	0,185

Регіони	4. Споживання плодів, ягід, винограду, кг/особу			5. Споживання овочів, кг/особу			6. Рівень самозабезпечення молоком, %			7. Рівень самозабезпечення м’ясом, %		
	2018	2019	2020	2018	2019	2020	2018	2019	2020	2018	2019	2020
Північний	52,5	54,8	53,9	164,1	166,0	165,6	148,5	142,5	139,4	101,7	102,1	102,5
Південний	58,2	59,5	56,7	170,0	168,8	173,1	103,7	102,9	96,8	55,3	53,2	46,9
Центральний	58,1	59,8	59,0	173,6	173,8	174,2	187,0	182,6	180,0	247,1	269,8	272,9
Західний	57,2	58,6	56,6	162,4	164,0	169,2	116,7	110,8	108,2	107,8	108,0	107,8
Східний	54,0	53,7	50,4	155,2	155,2	150,8	53,5	51,1	47,7	54,7	56,8	56,9
min	52,5	53,7	50,4	155,2	155,2	150,8	53,5	51,1	47,7	54,7	53,2	46,9
max	58,2	59,8	59,0	173,6	173,8	174,2	187,0	182,6	180,0	247,1	269,8	272,9
Нормовані показники												
Північний	1,000	0,816	0,598	0,518	0,417	0,369	0,288	0,305	0,307	0,756	0,774	0,754
Південний	0,000	0,043	0,269	0,195	0,267	0,048	0,624	0,606	0,628	0,997	1,000	1,000
Центральний	0,030	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Західний	0,180	0,197	0,283	0,608	0,527	0,213	0,527	0,546	0,542	0,724	0,747	0,730
Східний	0,738	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	0,983	0,956

Регіони	8.Загальні доходи на 1 домогосподарство, грн			9.Частка витрат на харчування у сукупних витратах, %			10. Індекс цін на продукти харчування			Інтегральний індекс		
	2018	2019	2020	2018	2019	2020	2018	2019	2020			
Північний	9661	12057	12364	50,0	48,3	49,7	107,6	105,2	104,7			
Південний	9229	10894	11417	50,8	47,9	49,0	108,8	105,0	104,7			
Центральний	8868	10419	11233	48,9	47,9	50,9	107,3	105,0	105,2			
Західний	11035	13644	12859	46,7	46,9	50,8	108,0	104,7	104,8			
Східний	8870	10456	11370	44,7	44,3	43,4	107,9	104,8	105,3			
min	8868	10419	11233	44,7	44,3	43,4	107,3	104,7	104,7			
max	11035	13644	12859	50,8	48,3	50,9	108,8	105,2	105,3			
Нормовані показники												
Північний	0,634	0,492	0,304	0,868	1,000	0,845	0,248	1,000	0,000	**0,518**	**0,583**	**0,432**
Південний	0,834	0,853	0,887	1,000	0,907	0,752	1,000	0,511	0,128	**0,575**	**0,591**	**0,495**
Центральний	1,000	1,000	1,000	0,687	0,903	1,000	0,000	0,586	0,846	**0,220**	**0,300**	**0,335**
Західний	0,000	0,000	0,000	0,323	0,640	0,989	0,465	0,000	0,200	**0,410**	**0,372**	**0,400**
Східний	0,999	0,988	0,916	0,000	0,000	0,000	0,451	0,090	1,000	**0,723**	**0,731**	**0,806**

Джерело: власні дослідження і розрахунки на основі показників Державної служби статистики України.

Регіональний аналіз свідчить, що стан продовольчої безпеки є найгіршим у Східному регіоні країни (інтегральний індекс 0,806 у 2020 році), що є наслідком військових дій. Найкращим за рівнем продовольчої безпеки є Центральний регіон (інтегральний індекс 0,335 у 2020 році). Далі йдуть Західний регіон з індексом 0,4, Північний регіон – 0,432 та Південний регіон – 0,495. За 2020 рік рівень продовольчої безпеки погіршився у Східному регіоні, який й так був найгіршим, Центральному та Західному регіонах України (рис. 7.11).

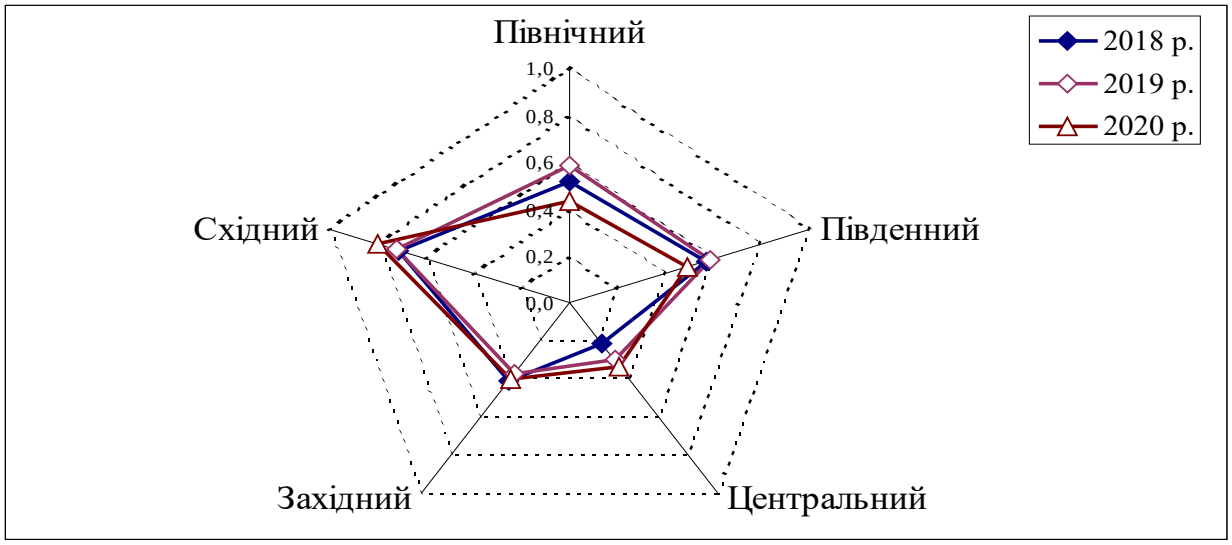

Рисунок 7.11 – Розподіл регіонів України за інтегральною оцінкою продовольчої безпеки у 2018-2020 рр.

Джерело: власні дослідження і розрахунки на основі показників Державної служби статистики України.

Оцінювання впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 на розвиток та функціонування аграрного сектору України та гарантування продовольчої безпеки держави дозволяє визначити ризики продовольчої безпеки. Суттєвими ризиками та загрозами у забезпеченні продовольчої безпеки, які можуть значно знизити її рівень, є:

ризики, пов’язані з конфліктами та тимчасово окупованими територіями, зокрема ведення воєнних дій, прояви тероризму та екстремізму, діяльність незаконних збройних формувань;

економічні ризики, пов’язані із загостренням конкуренції на світових ринках агропродовольчої продукції, нерівномірністю світового розвитку аграрного виробництва, викривленням конкурентної ситуації через поширення протекціоністських заходів, посиленням закритості суспільства та залежності економіки від зовнішніх викликів, ймовірністю зниження доходів виробників внаслідок відсутності доступу до ринків збуту продукції, кредитних ресурсів та державних програм підтримки сільгоспвиробників, підвищенням податкового навантаження, низьким рівнем інноваційної активності малих та середніх сільськогосподарських виробників;

технологічні ризики, які пов’язані із стрімким технологічним розвитком країн світу, що зумовлює їх переваги у виробництві, зберіганні та транспортуванні агропродовольчої продукції, підвищенні її конкурентоспроможності;

логістичні ризики, викликані обмеження на транспортування продукції та ресурсів, особливо насіння, добрива та агрохімікати, можуть викликати затримку посівної кампанії, інфраструктурні ризики, зумовлені недосконалістю національної дорожньої мережі, транспортної та ринкової інфраструктури, дослідницької та інноваційної інфраструктури, недостатньою кількістю спеціально обладнаних місць зберігання продукції та холодильного обладнання;

ризики продовження карантинних заходів і локдаунів та викликані цим зменшення доходів населення можуть призвести до зміни харчового раціону: скорочення та/або відмова від м’ясної та молочної продукції, фруктів, овочів, ягід, неправильного харчування, формування та закріплених шкідливих дієтичних звичок;

екологічні ризики зумовлені кліматичними змінами та антропогенним впливом, зменшенням запасів води, збільшенням кількості деградованих земель та водних об’єктів, надмірним внесенням хімічних добрив та застосуванням засобів захисту рослин, відсутністю або недостатньою кількістю систем утилізації побічних продуктів тваринного походження, збільшенням викидів парникових газів, поширенням використання екологічно небезпечних

технологій, речовин, матеріалів і неконтрольованим поширенням генетично модифікованих організмів;

соціальні загрози, зумовлені зростанням безробіття, зниженням доходів або виникненням гуманітарних проблем, нелегальною міграцією населення, що призводить до скорочення внутрішнього споживання та/або виникнення гострої та/або помірної загрози продовольчій безпеці;

політичні ризики як зовнішні, так і внутрішні, викликані застосуванням заходів, які деформують національні продовольчі системи, внутрішні та зовнішні ланцюги створення доданої вартості.

Прогнози розвитку світового ринку свідчать про те, що в середньо- і довгостроковій перспективі збережеться дефіцит продовольчих ресурсів та глобальна продовольча інфляція, кон'юнктура аграрних ринків залишиться нестабільною, а торгівля надалі розвиватиметься під впливом не тільки конкуренції, але й політичних чинників. Недосконалі продовольчі системи і моделі споживання є причиною так званих прихованих втрат, пов'язаних з охороною здоров'я та змінами клімату. Відповідно, підвищення рівня продовольчої безпеки країни, перехід на здорові моделі харчування та оптимізація продовольчих систем сприятимуть суттєвому скороченню втрат у сфері медицини та екології.

Надійне виробництво агропродовольчої продукції та забезпечення продовольчої безпеки має стратегічне значення, оскільки від цього залежить не лише добробут і здоров'я сучасних українців й прийдешніх поколінь, але і розвиток держави, її національна безпека та майбутнє. На сьогодні в Україні існує ряд загроз продовольчій безпеці, у т.ч. викликаних карантинними заходами та поширенням COVID-19. Пріоритетами національних інтересів у сфері продовольчої безпеки має бути забезпечення доступу всіх соціальних і демографічних груп населення до безпечних харчових продуктів у достатній кількості впродовж року та досягнення продовольчої незалежності держави. У разі наявності ризиків та/або загроз щодо забезпечення продовольчої безпеки, влада України має розробляти та реалізувати відповідні заходи державного регулювання для їх нівелювання та подолання.

РОЗДІЛ 8
ЕКСПЕРТНЕ ОЦІНЮВАННЯ ВПЛИВУ КАРАНТИННИХ ЗАХОДІВ ТА ПОШИРЕННЯ COVID-19 НА ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ І ПРОДОВОЛЬЧУ БЕЗПЕКУ ДЕРЖАВИ

8.1 Оцінювання впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 на діяльність агроформувань

Розвиток фермерських господарств підпорядкований загальним інституційним умовам, які сформувалися відповідно до карантинних обмежень, що діють і діяли для стримування поширення пандемії COVID-19.

З метою оцінювання впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 на діяльність суб'єктів агрогосподарювання було опитано 45 фермерських господарств та сільськогосподарських підприємств з різними розмірами землекористування, з них: 37,8 % – господарства із землекористуванням до 20 га; 22,2% – із землекористуванням від 20 до 50 га; 8,6% – від 50 до 100 га; 26,6 % – господарства з площею землі від 100 до 3000 га; 2 суб'єкти агрогосподарювання (4,4 %) – господарства із землекористуванням понад 3000 тис. га (рис. 8.1). Опитування проводилось упродовж червня-серпня 2021 року.

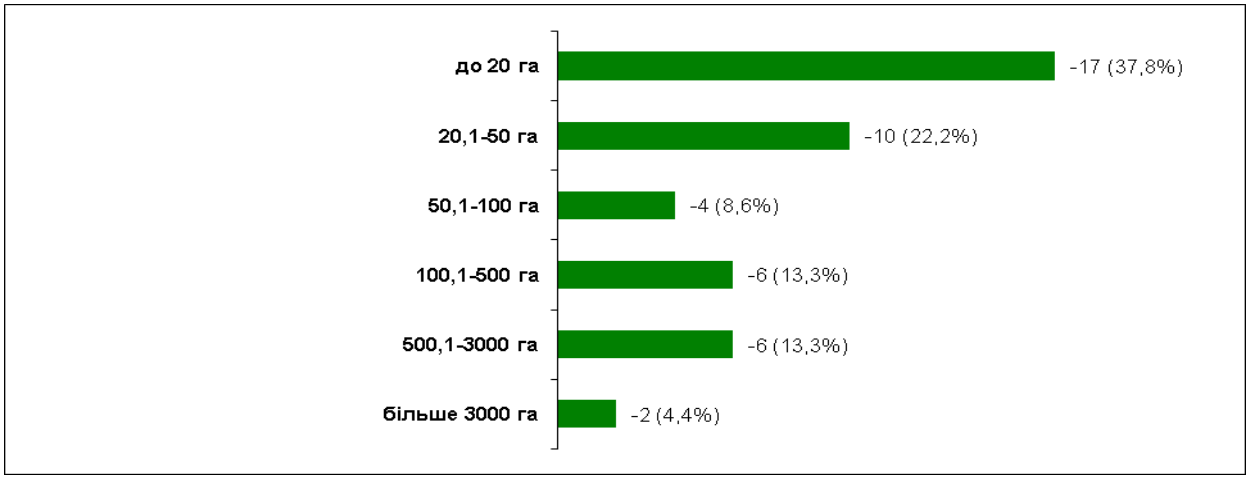

Рисунок 8.1 – Розподіл опитаних агроформувань за площею землекористування

Джерело: власні дослідження.

Опитування охоплено господарства, які займаються вирощуванням класичних видів продукції рослинництва (зернові – пшениця, кукурудза, ячмінь, жито та технічні й олійні культури – соняшник, соя, ріпак) (51,1%); агроформування, які спеціалізуються на вирощуванні нішевих видів продукції рослинництва (гречка, просо, горох, бобові тощо) (6,7%); виробництві фруктів, ягід, овочів, горіхів, зелені (44,4%), продукції тваринництва (4,4%), а також тепличні господарства, господарства з вирощування ранніх та пізніх овочів, посадкового матеріалу в садівництві (рис. 8.2). В зазначеній проєкції господарювання імплементовано результати формування господарської структури, які співвідносяться із розмірами фермерських господарств, а саме: невеликі господарства вирощують нішеву продукцію; середні і великі її практично не вирощують, орієнтуючись на кон'юнктуру експорту.

Рисунок 8.2 – Спеціалізація опитаних агроформувань*

*респонденти могли обирати декілька варіантів відповідей.

Аналізуючи вплив окремих факторів на обсяг виробництва агроформуваннями відзначено, що для більшості з респондентів суттєвими проблемами виявилися кліматичні зміни, які вони хоч і не пов'язують із карантинними заходами COVID-19, але які у сукупності з останніми справили суттєвий вплив на обсяги виробництва сільськогосподарської продукції (рис. 8.3).

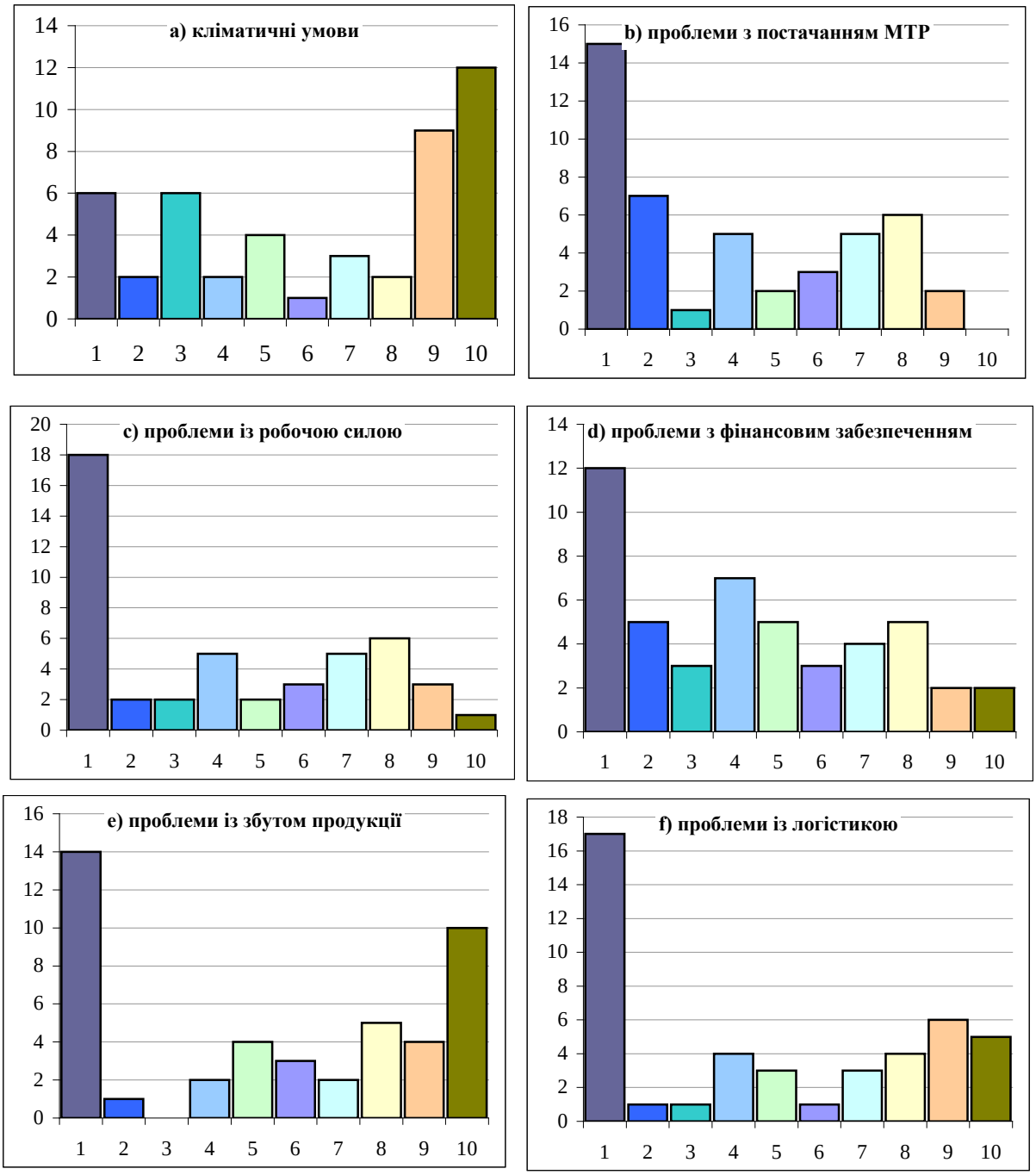

Рисунок 8.3 – Оцінка впливу окремих факторів на обсяги виробництва

Джерело: власні дослідження.

Карантинні заходи безпосередньо вплинули на збут продукції. Тут чітко прослідковується тенденція залежності ступеня даної проблеми від спеціалізації господарства. Найбільш проблема збуту продукції торкнулась господарств, які займаються вирощуванням овочів та зелені, особливо ранніх, а

також невеликих фермерських господарств, що мають молочний напрям спеціалізації та орієнтуються здебільшого на місцеві ринки й заклади громадського харчування (школи, дитячі садочки, кав'ярні, ресторани тощо), які упродовж тривалого часу були закриті через карантинні обмеження та непрацювали з введенням локдауну. Разом з тим, дана проблема практично не торкнулася господарств, які вирощують зернові і технічні культури. Для них проблеми зі збутом продукції були мінімальні або взагалі відсутні.

Аналогічна ситуація прослідковується й по відношенню до логістики. Найбільш вразливими у даному відношенні виявились не великі за розміром господарства, які спеціалізуються на вирощуванні овочів, зелені, деяких нішевих видів продукції та виробництві молока. Із введенням карантину проблема збуту продукції постала досить гостро, не всі товаровиробники виявились готовими до логістичних проблем (транспортування виробленої продукції, її зберігання і т.д.). Якщо врахувати, що початковий етап локдауну характеризувався повними припиненням транспортного сполучення, як залізнодорожного, так і автомобільного, а також перекриттям доріг між областями з виставленням блокпостів – це суттєво ускладнило логістичні потоки, а в окремих випадках на деякий час навіть їх призупинило. Частина фермерів змушені були шукати інші канали реалізації продукції, що у переважній більшості випадків успіхом не увінчалося. Свій відбиток наклала також відсутність складських приміщень, овочесховищ, холодильного обладнання і т.д. для зберігання продукції, що значно поглибило проблему (див. рис. 8.3).

Мали місце проблеми з постачанням матеріально-технічних ресурсів, зумовлені закриттям магазинів та баз з продажу запасних частин і інших МТР. З часом більшості опитаних її вдалося вирішити шляхом більш широкого використання послуг інтернет-магазинів, поштової і кур'єрської доставки. Однак значна частина респондентів вказали на суттєве звуження асортименту пропонованої продукції саме на перших етапах уведення карантинних заходів.

Для малих агроформувань вагомою була проблема з фінансовим забезпеченням, оскільки вони здебільшого не мають ліквідної застави, позитивної кредитної історії, не є привабливими для комерційних банків через невеликі свої розміри та високий ступінь ризиковості. Переважна більшість малих агроформувань з тих же причин не змогли скористатися кредитами за програмами антикризової підтримки в рамках програми «5-7-9».

При цьому опитані фермери та керівники сільськогосподарських підприємств логічно визнають, що серед зазначених факторів безпосередньо пов'язані з COVID-19: «проблеми з логістикою» та «проблеми зі збутом сільськогосподарської продукції» (проблема актуальна для 60 % опитаних); «проблеми з робочою силою» (55,6 %) (рис. 8.4).

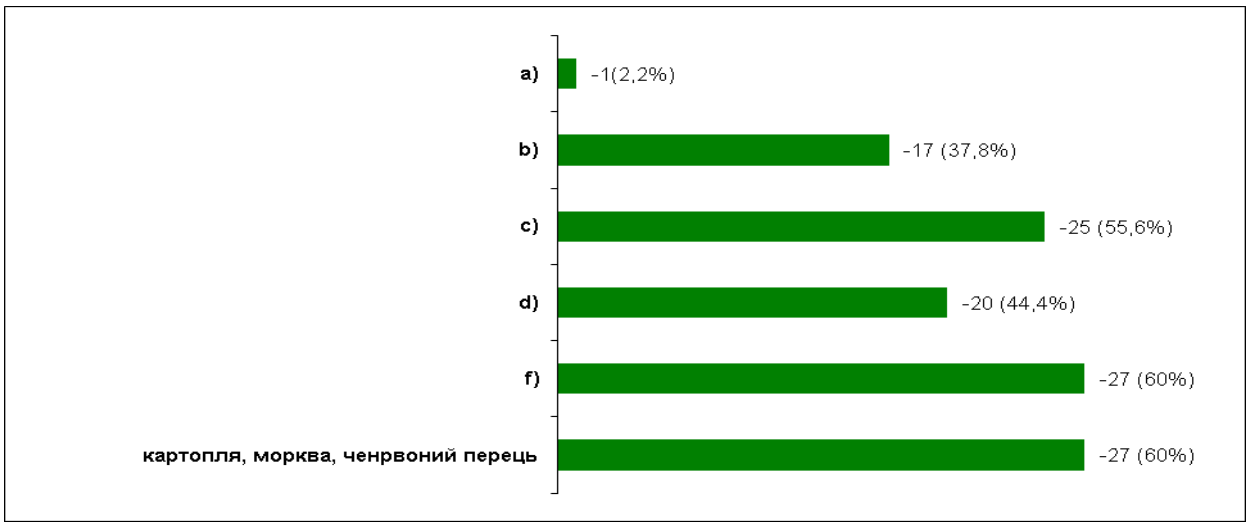

Рисунок 8.4 – Розподіл думок опитаних щодо факторів, безпосередньо пов'язаних з COVID-19

Джерело: власні дослідження.

За аналізом змін обсягу діяльності у 2020-2021 рр. 48,9 % опитаних відзначили його зниження, вказавши на суттєвий негативний вплив обмежень в умовах карантину (рис. 8.5). Разом з тим, частина респондентів (40,0 %) зазначили, що суттєвих змін не відбулося. До цієї групи респондентів здебільшого належать господарства, які займаються вирощуванням зернових і технічних культур.

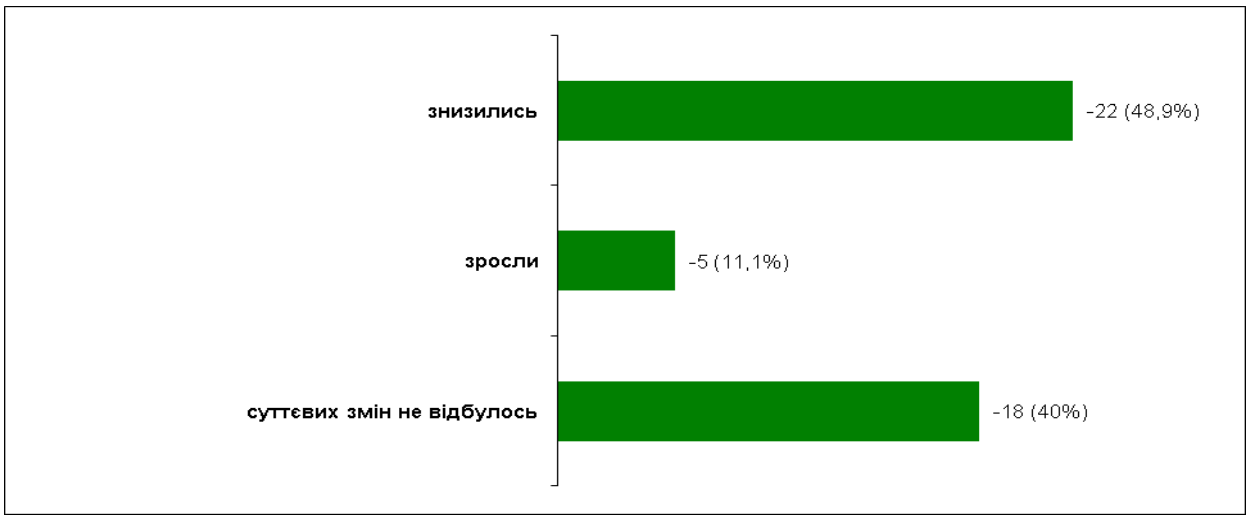

Рисунок 8.5 – Розподіл відповідей щодо змін обсягів діяльності господарств у період карантину (2020-2021 рр.)

Джерело: власні дослідження.

Загалом вплив обмежувальних карантинних заходів, зумовлених COVID-19, вплинув на діяльність 64,4 % фермерських господарств та сільськогосподарських підприємств (рис. 8.6).

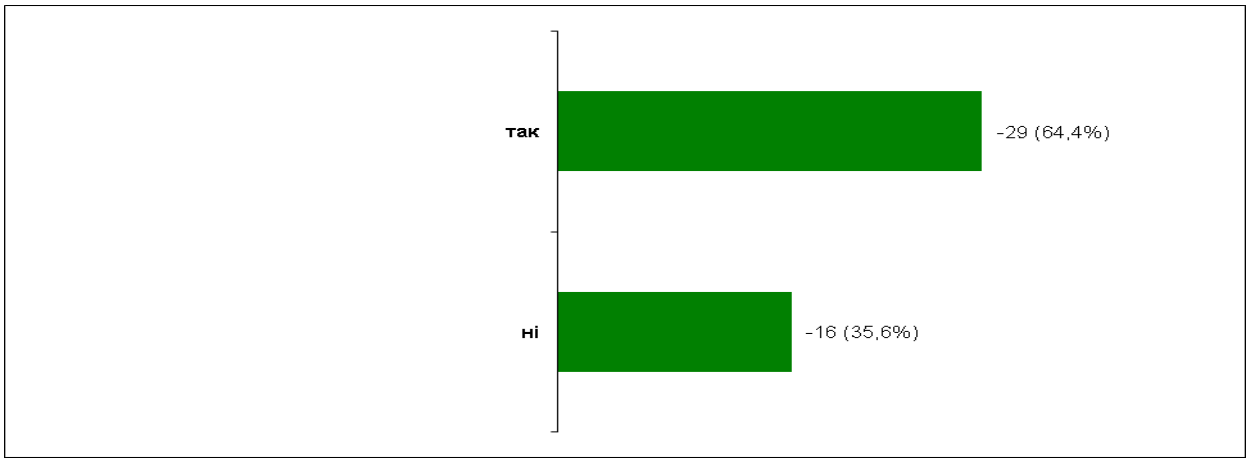

Рисунок 8.6 – Розподіл думок опитаних щодо впливу COVID-19

Джерело: власні дослідження.

Ключовими сегментами, на які вплинули карантинні заходи виявились: рівень доходів (60% респондентів); обсяги реалізації (48,9 %); забезпеченість трудовими ресурсами (24,4 %), що є загалом логічним і очікуваним (рис. 8.7).

Рисунок 8.7 – Розподіл думок опитаних щодо того, на які сегменти господарської діяльності вплинули карантинні заходи, пов'язані з COVID-19

Джерело: власні дослідження.

Щодо проблем із збутом виробленої продукції, то більшість опитаних господарств визнало суттєвий (46,7 %) або незначний (24,4 %) негативний вплив зазначених заходів в даній сфері (рис. 8.8).

Рисунок 8.8 – Розподіл думок, чи відчутним був вплив карантинних заходів, пов'язаних з COVID-19 на процес збуту виробленої продукції

Джерело: власні дослідження.

Щодо каналів збуту виробленої продукції, то для 31,1% респондентів проблема виявилась суттєвою. Ще 42,2% зазначили, що проблема мала місце,

але була не суттєвою і з часом її вдалося вирішити. У 40% опитаних знизилась частка реалізації продукції на ринках. Головним чином це пов'язано з тим, що під час локдауну реалізація продукції через продовольчі ринки (оптові, роздрібні, місцеві, мобільні точки продажу, ярмарки тощо) практично не проводилась з огляду на тимчасове припинення ними роботи (рис. 8.9).

Рисунок 8.9 – Розподіл думок опитаних щодо зміни каналів реалізації в умовах карантинних заходів, пов'язаних з COVID-19

Джерело: власні дослідження.

Частина фермерів під час анкетування зазначали, що через закриття агропродовольчих ринків та закладів громадського харчування і зупинку транспортного сполучення між містами, вони взагалі не змогли реалізувати таку продукцію як редис, зелень, ранні огірки та капусту, зазнавши при цьому значних збитків.

Суттєвих проблем додало також те, що на початку карантину, через низьку купівельну спроможність населення, ціни на окремі види сільськогосподарської продукції (наприклад, на капусту ранню) знизились. Дана проблема торкнулася 20% опитаних фермерів. Натомість ціни на продукцію, що постачається на зовнішні ринки, навпаки зросли, про що зазначили 35,6% опитаних. Попри те, що зростання цін на окремі групи товарів, зумовлене підвищення попиту на світових ринках та ростом світових цін на них, позитивно

вплинуло на дохідність окремих аграріїв, однак воно досить негативно позначилося на дохідності підприємств переробної промисловості (здорожчання сировини), тваринницьких господарствах (зросла ціна на комбікорми й інші види кормів) та безпосередньо на кінцевих споживачах (зросли ціни майже на всі базові харчові продукти: соняшникову олію – на 60%, хліб український – на 34,6, яловичину – 20,6, борошно – 24,7, цукор – 47,3%, гречку – в 2,3 раза) (рис. 8.10).

Рисунок 8.10 – Розподіл думок респондентів щодо зміни цін реалізації сільськогосподарської продукції

Джерело: власні дослідження.

Щодо процесу матеріально-технічного забезпечення, то для 31,1% опитаних респондентів негативний вплив обмежувальних заходів був значним, що вплинуло на процес організації виробництва. Ще 35,6 % респондентів відмітили, що також відчули негативний влив у сфері постачання матеріально-технічних ресурсів (затримки з постачанням, зменшення або зміна асортименту тощо), хоча за їхніми оцінками він був не значний. Впливу не відчули 31,1% респондентів, здебільшого – це компанії, які напряму працюють із постачальними МТР або торговими агентами, мають гарантійне або сервісне обслуговування сільськогосподарської техніки та обладнання (рис. 8.11).

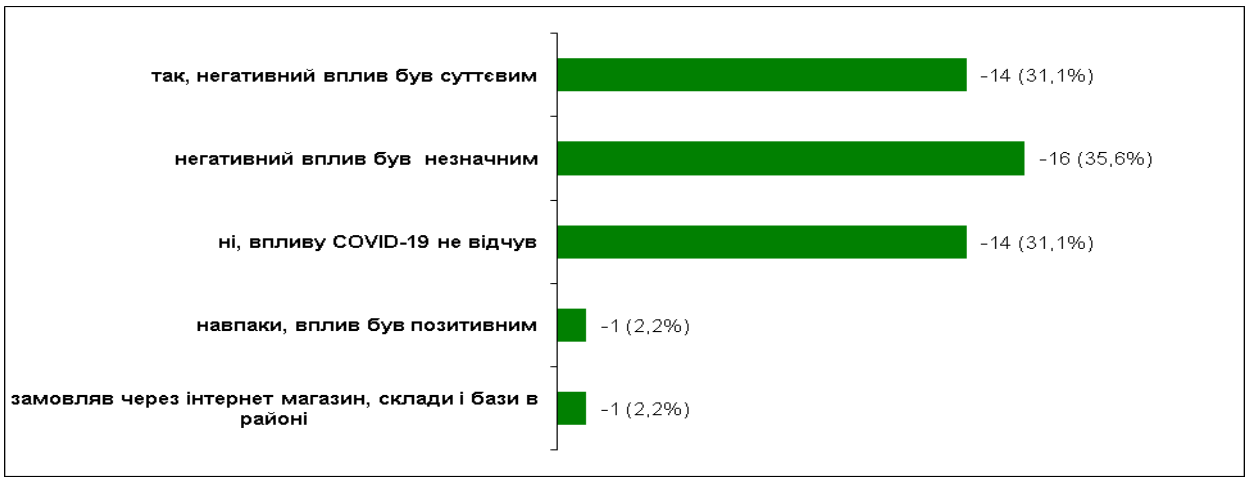

Рисунок 8.11 – Розподіл думок респондентів щодо того, чи відчули вони вплив карантинних заходи, пов'язаних з COVID-19 на процес матеріально-технічного забезпечення

Джерело: власні дослідження.

Конкретизуючи проблеми у сфері матеріально-технічного забезпечення, найбільш суттєвими з них респонденти визнали: закриття магазинів з продажу відповідної продукції та запчастин (40,0 %); спекулятивне підвищення цін (28,9 %) (рис. 8.12).

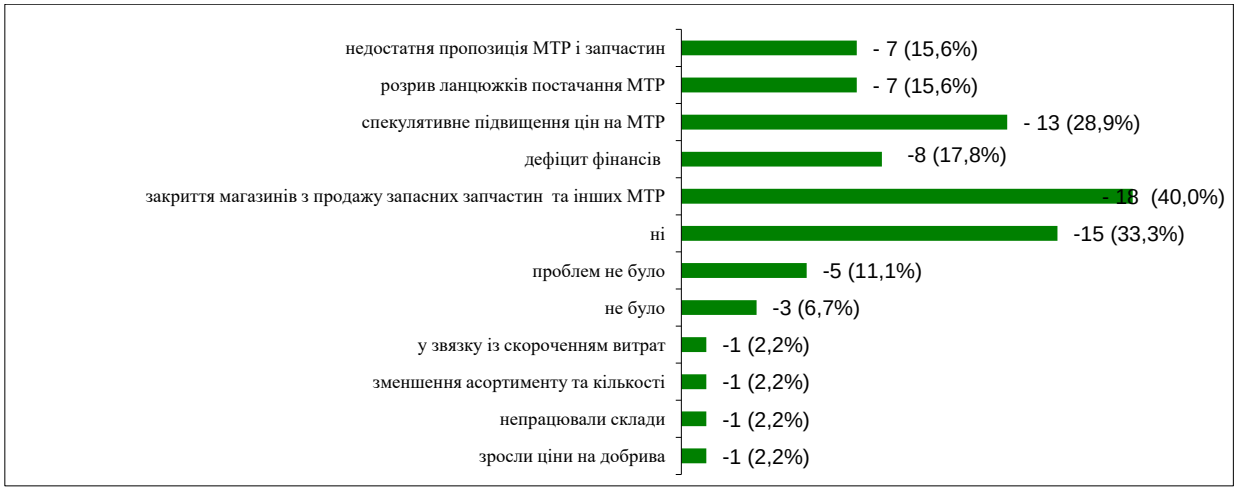

Рисунок 8.12 – Розподіл думок респондентів щодо сфер впливу карантинних заходів, пов'язаних з COVID-19 на процес матеріально-технічного забезпечення

Джерело: власні дослідження.

Щодо фінансового стану суб'єктів агрогосподарювання, то більшість респондентів визнали суттєвий (48,9 %) або помірний (22,2 %) негативний вплив зазначених заходів на фінансовий стан власного господарства (рис. 8.13).

Рисунок 8.13 – Розподіл думок опитаних щодо впливу карантинних заходів, пов'язаних з COVID-19 на фінансовий стан фермерських господарств

Джерело: власні дослідження.

При цьому, критичним виявилося зниження доходів. Це підтвердило 57,8 % опитаних фермерів (рис. 8.14). 7 фермерів відмітили проблеми із залученням кредитів, 12 – проблеми із застосуванням інших інструментів фінансування, 8- проблеми із погашенням дебіторської заборгованості.

Рисунок 8.14 – Розподіл думок опитаних щодо проблем з фінансовим станом фермерських господарств внаслідок карантинних заходів, пов'язаних з COVID-19

Джерело: власні дослідження.

З поміж опитаних фермерів 60 % відмітили зниження рівня доходів. Тільки 8 з 45 опитаних зазначили, що доходи не змінилися, також 11 – відмітили збільшення доходів з різних причин (рис. 8.15).

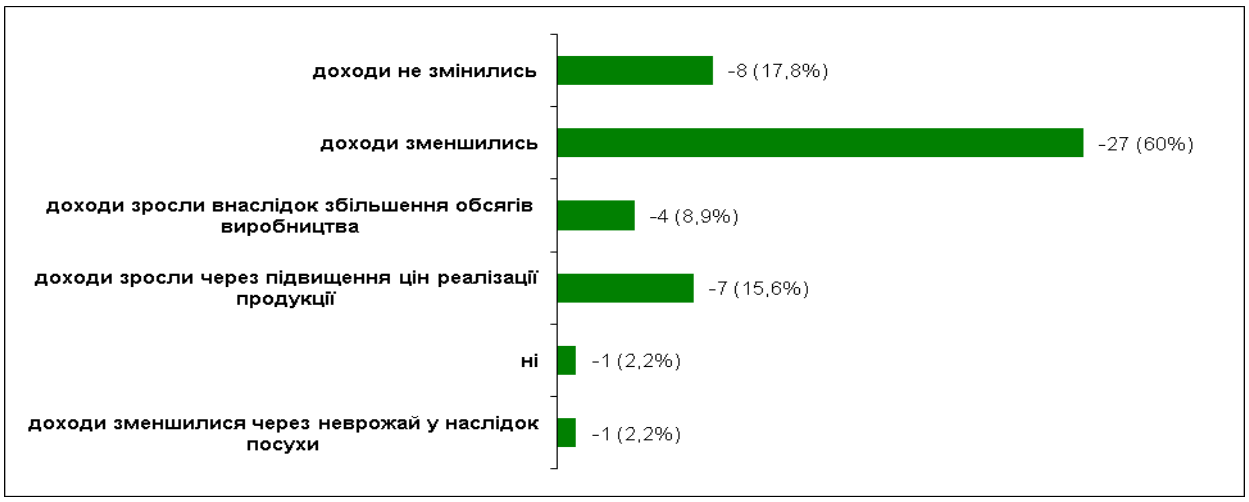

Рисунок 8.15 – Розподіл думок опитаних щодо змін доходів в період пандемії COVID-19

Джерело: власні дослідження.

В умовах карантинних заходів найбільш ефективним і бажаним способом підтримки бізнесу державою на думку аграріїв є забезпечення дешевими кредитами, про що зазначили 73,3 % опитаних; дієві програми агрострахування (75,6 %); звільнення від сплати податків (66,7 %). Також респонденти вказували на такі форми допомоги як підтримка виробництва окремих видів продукції (46,7%), підтримка доходів споживачів (46,7%), здешевлення вартості сільськогосподарської техніки (44,0%), збільшення обсягів державних і муніципальних закупівель сільськогосподарської продукції (37,8%) (рис. 8.16).

Рисунок 8.16 – Розподіл думок респондентів щодо напрямів державної підтримки в умовах карантинних заходів, пов’язаних з COVID-19

Джерело: власні дослідження. *респонденти могли обирати декілька варіантів відповідей.

Щодо залучення робочої сили, то на проблеми із необхідністю залучення працівників вказали 53,3 % респондентів. При цьому для 33,3 % опитаних зазначена проблема виявилася суттєвою. Здебільшого проблема виявилась не актуальною лише для тих господарств, які працюють без залучення найманих працівників та позиціонують себе переважно як сімейні ферми (рис. 8.17)

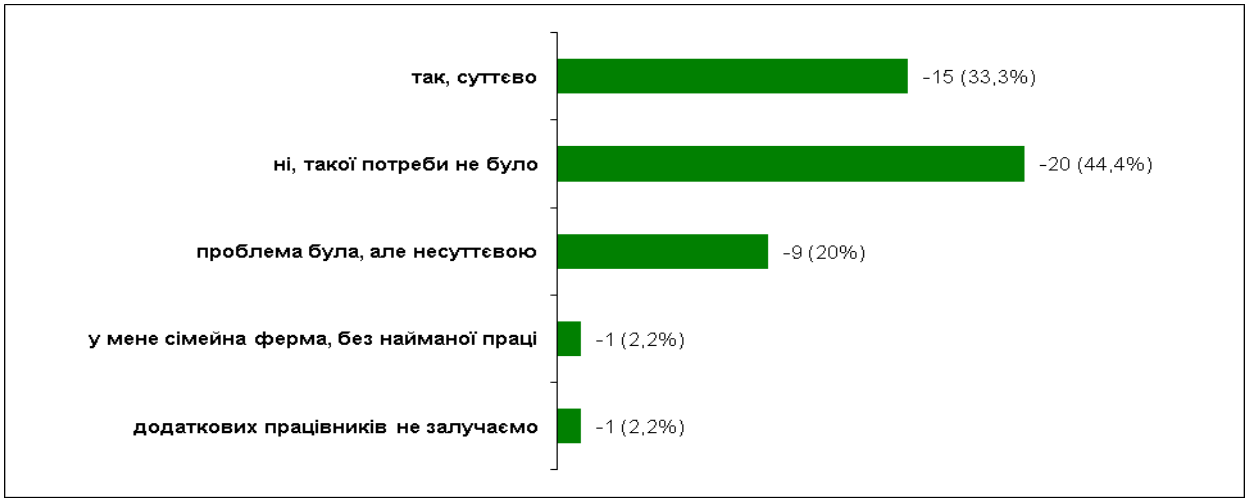

Рисунок 8.17 – Розподіл думок респондентів щодо проблем із залученням додаткових працівників в умовах карантинних заходів

Джерело: власні дослідження.

Важливим аспектом у даному контексті є те, що випадки з переведення робітників на неповну зайнятість у фермерських господарствах та сільськогосподарських підприємствах не набули системного характеру й характеризувалися лише поодинокими проявами, що безумовно є особливістю галузі (рис. 8.18).

Функціонування фермерських господарств в умовах дії обмежувальних заходів зі стримування COVID-19 набуло характеру часткового погіршення ефективності, що зумовлено деформацією інституційної системи, в частині:

1) обмеженого доступу до ринкової торгівельної інфраструктури – основних каналів реалізації продукції на місцевому рівні, це зокрема вплинуло на малих фермерів - формування доходів;

2) деструктивної організації ринкового обміну матеріально-технічними ресурсами з персоніфікацією щодо окремих фермерів;

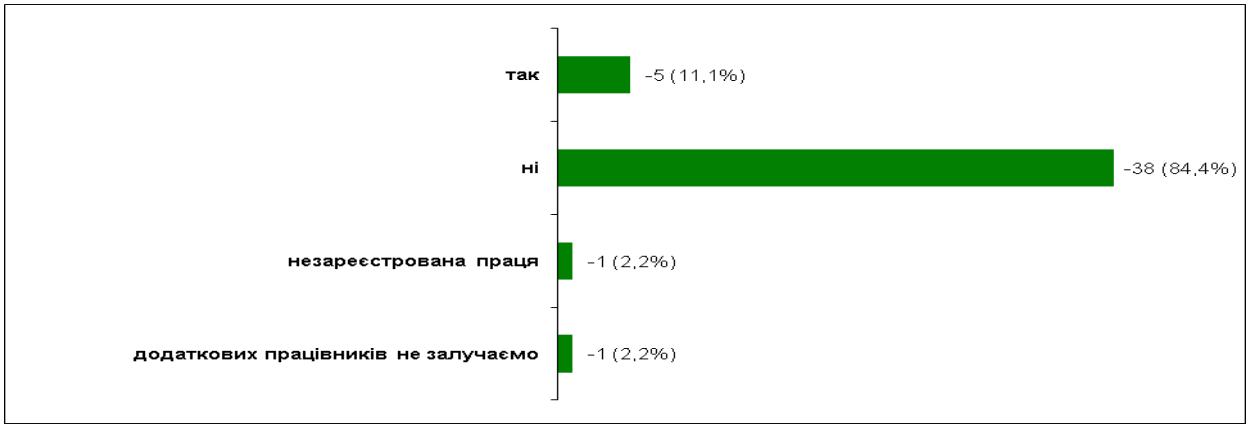

Рисунок 8.18 – Розподіл відповідей опитаних щодо випадків переводу робітників на неповну зайнятість в умовах карантинних заходів, пов'язаних з COVID-19

Джерело: власні дослідження.

3) зниження доходної діяльності фермерів й формування мотивації до зміни структури виробництва.

Загалом відповідно до особливостей ведення сільського господарства впливу не зазнала система зайнятості, що дозволило деякою мірою вирівняти показники загальної ефективності.

Діяльність господарств відбувалася в умовах відсутності системної підтримки, тому фермери покладалися на власні можливості й потенціал. Бажаним напрямом підтримки фермери вважають набуття ефективних фінансово-кредитних інструментів, зокрема: звільнення від оподаткування, здешевлення кредитів, агрострахування.

8.2 Оцінювання впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 на діяльність переробних підприємств

В опитування взяло участь 35 переробних підприємств. Серед них понад 40% молокопереробні підприємства, 20% – м'ясопереробні, шість підприємств борошномельної галузі, два комбікормових заводи, чотири підприємства олієжирової галузі, підприємство з виробництва

фруктів та соків, підприємство з переробки меду (рис. 8.19). Опиування проводилось в період з червня по серпень 2021 року.

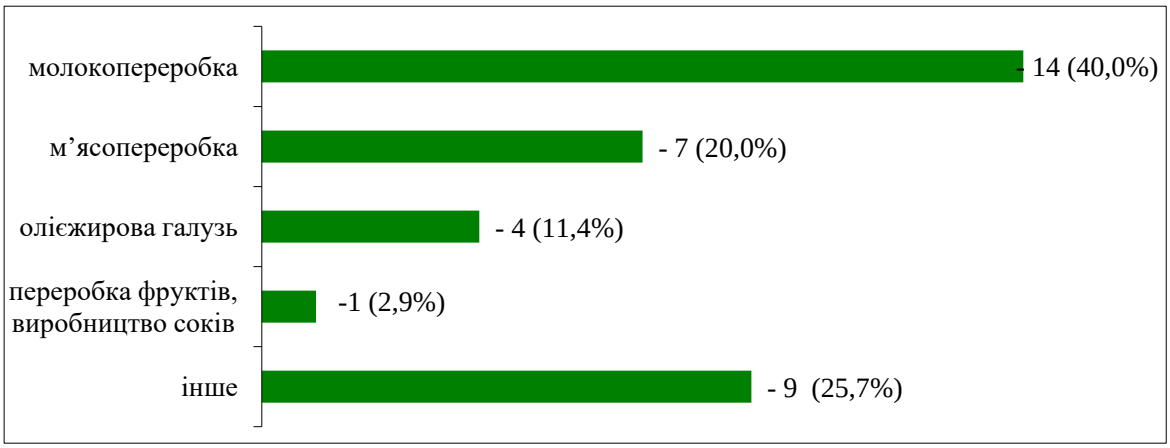

Рисунок 8.19 – Розподіл опитаних переробних підприємств за спрямованістю діяльності

Джерело: власні дослідження.

Майже 70 % опитаних відмітили серед проблем, викликаних COVID-19, проблеми зі збутом. Також понад 60% відмітили проблеми із забезпечення сировиною. Майже половина опитаних відмітила проблеми із забезпечення робочою силою. Майже 30 % респондентів були змушені відкласти реалізацію нових проєктів. Інші проблеми мають менш суттєве значення, зокрема це стосується фінансового (30%) та матеріально- технічного забезпечення (20%) підприємств (рис. 8.20).

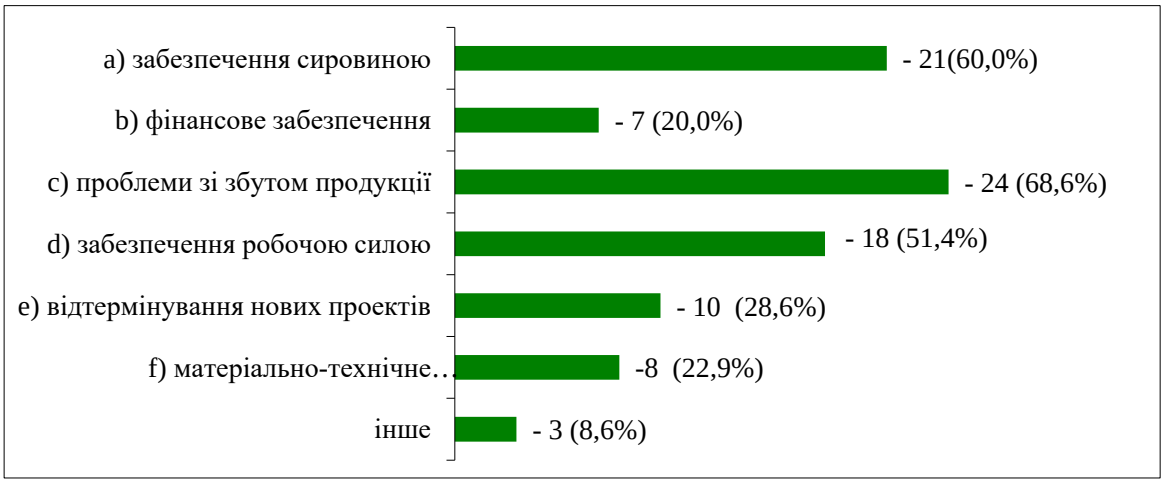

Рисунок 8.20 – Розподіл відповідей щодо проблем, з якими довелось зіштовхнутися підприємствам у 2020-2021 рр. у зв'язку із запровадженням карантинних заходів та поширенням COVID-19?

Джерело: власні дослідження.

Ті підприємства, які зазнали проблем із сировиною, основною причиною назвали суттєве зростання цін (понад 45%). Понад 37 % відмітили також проблеми з логістикою (транспортним забезпеченням). Три підприємства, які працювали на власній сировині, не мали проблем з постачанням сировини (рис. 8.21).

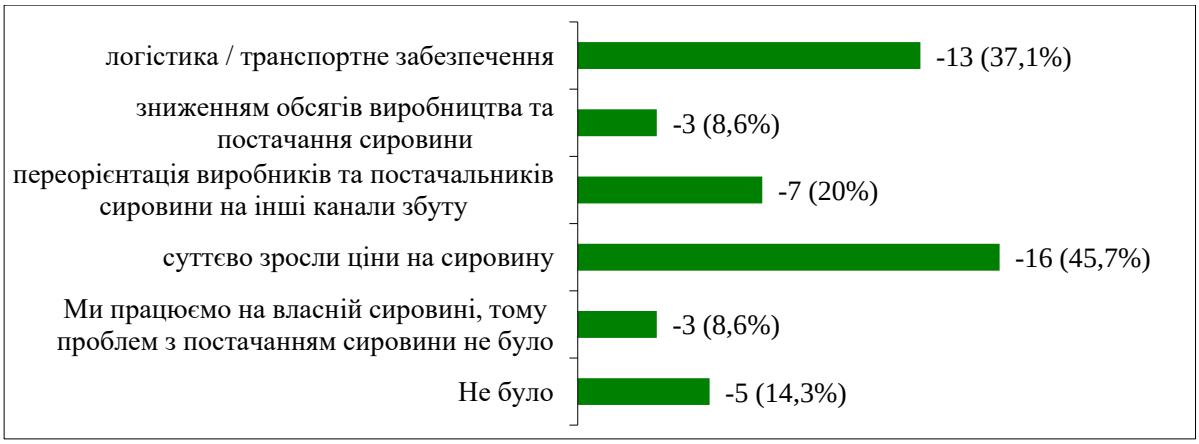

Рисунок 8.21 – Розподіл відповідей щодо причин виникнення проблем із забезпеченням сировиною

Джерело: власні дослідження.

Понад 70 % респондентів зазнали проблеми зі збутом. Основною причиною зазначили обмеження в роботі торгівельних точок (71,4 %) респондентів). Крім того, майже 55 % респондентів відзначили серед проблем зі збутом закриття продовольчих ринків та ярмарків, закладів громадського харчування. Майже третина респондентів серед причин зі збутом продукції зазначили зниження купівельної спроможності населення, а 28,6 % – транспортне забезпечення (рис. 8.22).

80% респондентів, які зазначили про проблеми із робочою силою, відмітили основною причиною її виникнення проблему із доставкою працівників на робочі місця. Водночас, понад 20% респондентів не відчули проблем з робочою силою в період активного поширення COVID-19 (рис. 8.23).

Рисунок 8.22 – Розподіл відповідей щодо причин виникнення проблем із збутом продукції

Джерело: власні дослідження.

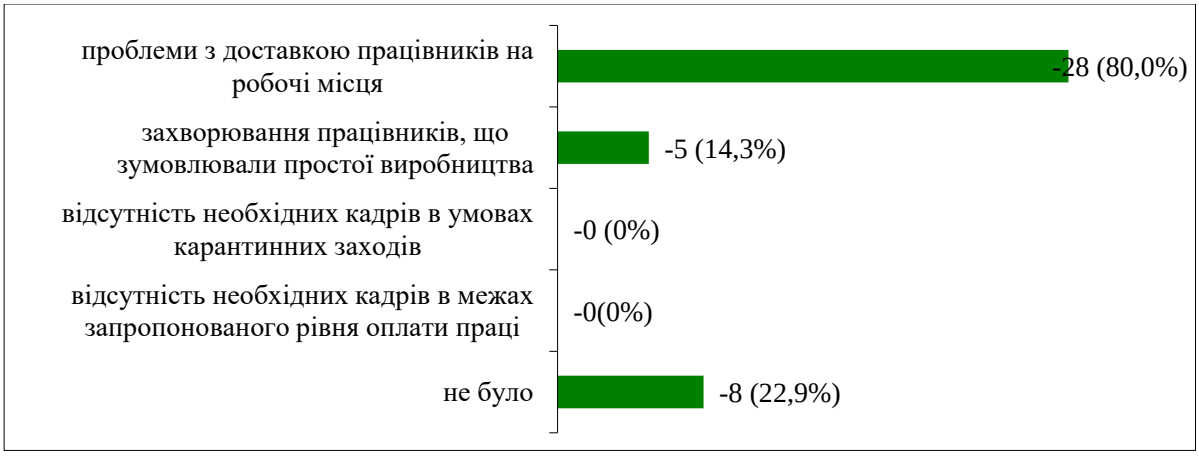

Рисунок 8.23 – Розподіл відповідей щодо причин виникнення проблем із забезпеченням робочою силою

Джерело: власні дослідження.

Практично усі респонденти відмітили зниження рівня доходів в умовах COVID-19. Також майже 55% респондентів відмітили проблему з погашенням дебіторської заборгованості (рис. 8.24).

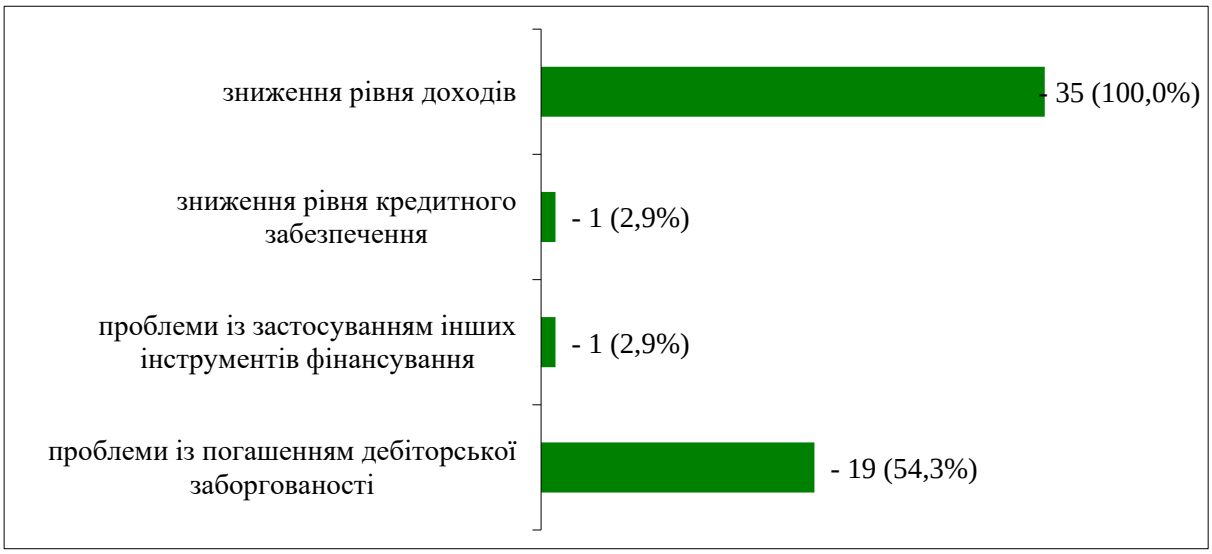

Рисунок 8.24 – Розподіл відповідей щодо проблем із фінансовим забезпеченням внаслідок запровадження карантинних заходів та поширення COVID-19

Джерело: власні дослідження.

Практично 97% респондентів зазначили, що рівень їх доходів в умовах COVID-19 знизився. Один респондент заявив про суцільний збиток підприємства (рис. 8.25).

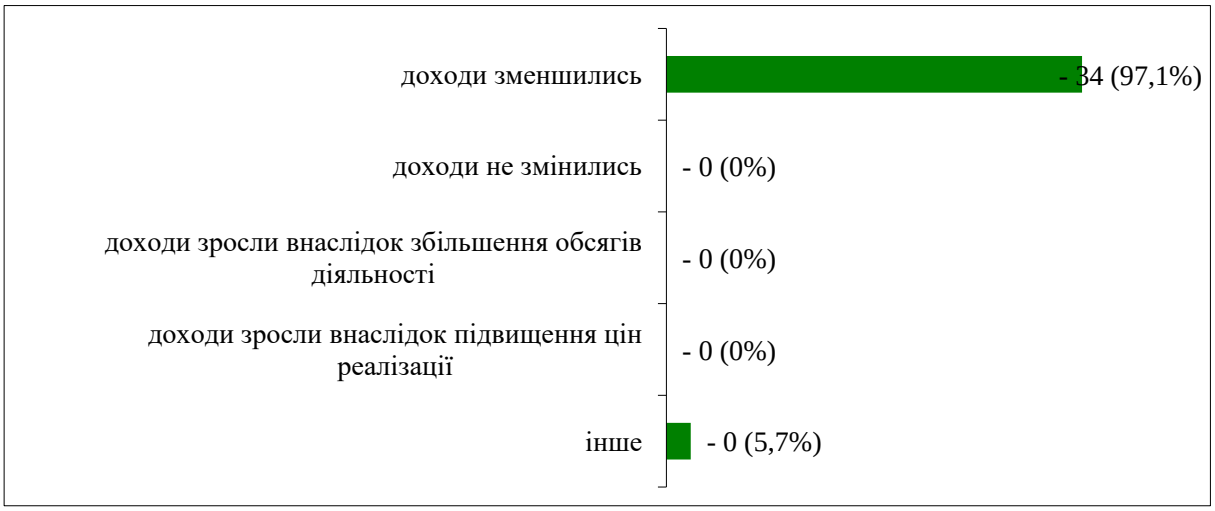

Рисунок 8.25 – Розподіл відповідей щодо зміни доходів підприємств у 2020 році

Джерело: власні дослідження.

Практично усі респонденти відмітили, що рівень витрат в умовах COVID-19 зріс. В першу чергу, це стосується витрат на закупівлю сировини (цю проблему відмітили 86%) та витрати на доставку працівників до місця

роботи й назад (понад 80% респондентів.) Зростання рівня витрат на збут відмітили 46% респондентів (рис. 8.26).

Рисунок 8.26 – Розподіл відповідей щодо додаткових витрат у зв'язку із запровадженням карантинних заходів та поширенням COVID-19

Джерело: власні дослідження.

Найбільш дієвим засобом підтримки респонденти вважають звільнення від оподаткування (понад 2/3 опитаних). Більша половина також відмічають необхідність забезпечення кредитними ресурсами під мінімальну ставку, а також часткове відшкодування державою додатково понесених витрат суб'єктам господарювання (третина опитаних) (рис. 8.27).

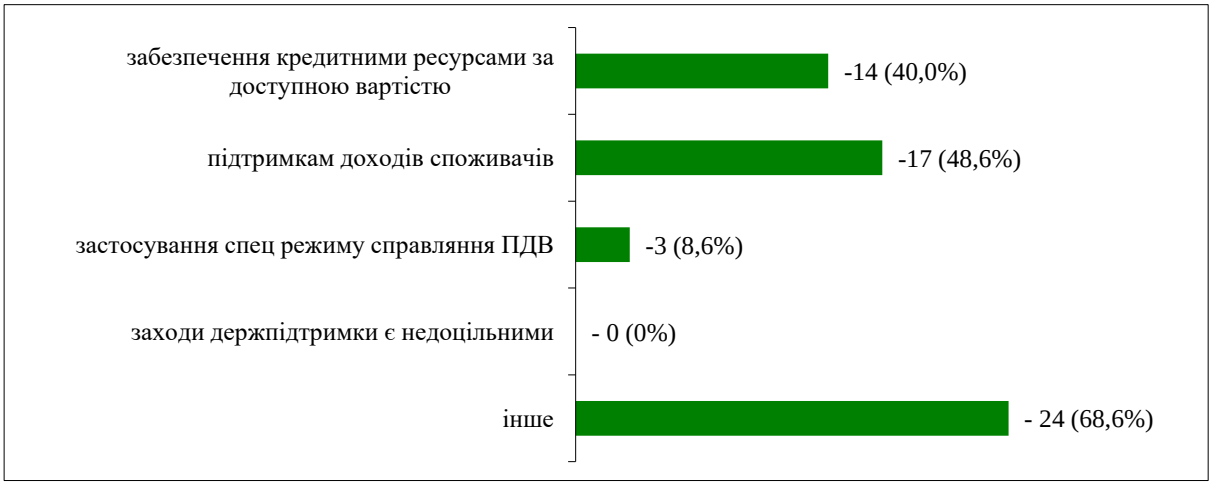

Рисунок 8.27 – Розподіл відповідей щодо найбільш оптимальних інструментів державної підтримки в умовах карантинних заходів та поширення COVID-19

Джерело: власні дослідження.

Інші інструменти підтримки, на які вказували респонденти

безпосередньо під час анкетування, є такими:

- *Антикризовий пакет фінансової підтримки: звільнення від сплати податків, кредити під нульову ставку, рефінансування попередніх кредитів.*
- *Часткова компенсація втрат зі сторони держави, щоб втримати бізнес на плаву.*
- *Адаптивний добре продуманий карантин, не можна зупиняти економіку як це було на початку пандемії.*
- *Компенсація втрат, тимчасове звільнення від сплати податків, безвідсоткові кредити.*
- *Держава має компенсувати, хоча б частково вимушені простої на виробництві. Нам довелось платити за орендовані приміщення, склади, сплачувати податки і це у період, коли завод пішов на вимушений простой.*
- *Не можна повністю зупиняти економіку, мають бути розумні рішення.*
- *Часткова компенсація втрат, тимчасове звільнення від податків, рефінансування попередньо взятих кредитів.*
- *Антикризовий пакет.*
- *Упродовж трьох місяців ми не могли реалізувати продукцію. Зазнали повних збитків. При цьому ми змушені були платити податки, виплачувати орендну плату, інші платежі.*
- *Карантин має бути розумний. Не можна зупиняти економіку, як це відбулося. Тому найкраща державна підтримка – це зважена політика, без жодної паніки й жодних непродуманих кроків.*
- *Компенсація збитків та додаткових витрат, часткове звільнення від податків на період обмежень, перегляд кредитних умов на період жорсткого карантину.*
- *Компенсація (повна або часткова) понесених втрат, компенсація ЄСВ.*
- *Звільнення від податків, перегляд умов кредитування, відстрочення терміну погашення заборгованості перед кредиторами.*
- *Часткове відшкодування втрат. Податкові канікули. Відтермінування сплати відсотків по кредиту. Компенсація ЄСВ.*
- *Комплексний пакет держпідтримки.*
- *Компенсація втрат, відшкодування ЄСВ, рефінансування кредитів, безвідсоткові позики на поворотній основі, звільнення часткове від податків.*
- *Відшкодування втрат із бюджету. Страхування. Звільнення від податків на період дії локдауну.*

- *Звільнення від сплати ЄСВ. Тимчасове звільнення від податків. Звільнення від орендної плати за приміщення, які простоювали під час карантину не з вини виробничників. Звільнення від плати за землю та від орендної плати за комунальне майно на період локдауну. Рефінансування попередньо взятих кредитів.*
- *Відшкодування втрат пов'язаних з локдауном. Система страхування.*
- *Розумний карантин, а не локдаун.*
- *Не можна вводити локдауни й паралізувати економіку, тим більше як показує практика він себе не виправдав.*
- *Тимчасове звільнення від податків, відтермінування сплати відсотків по кредитах, звільнення від сплати оренди за державне й комунальне майно.*
- *Компенсація втрат виробникам, пов'язаних з локдауном.*
- *Тимчасове звільнення від оподаткування.*

Майже 40% опитаних зазначили, що проблема із залученням працівників в умовах карантинних заходів та поширення COVID-19 була суттєвою. Ще майже 30% відмітили, що проблема мала місце, але була несуттєвою і лише чверть опитаних відповіла, що з даною проблемою не зіткнулися (рис. 8.28).

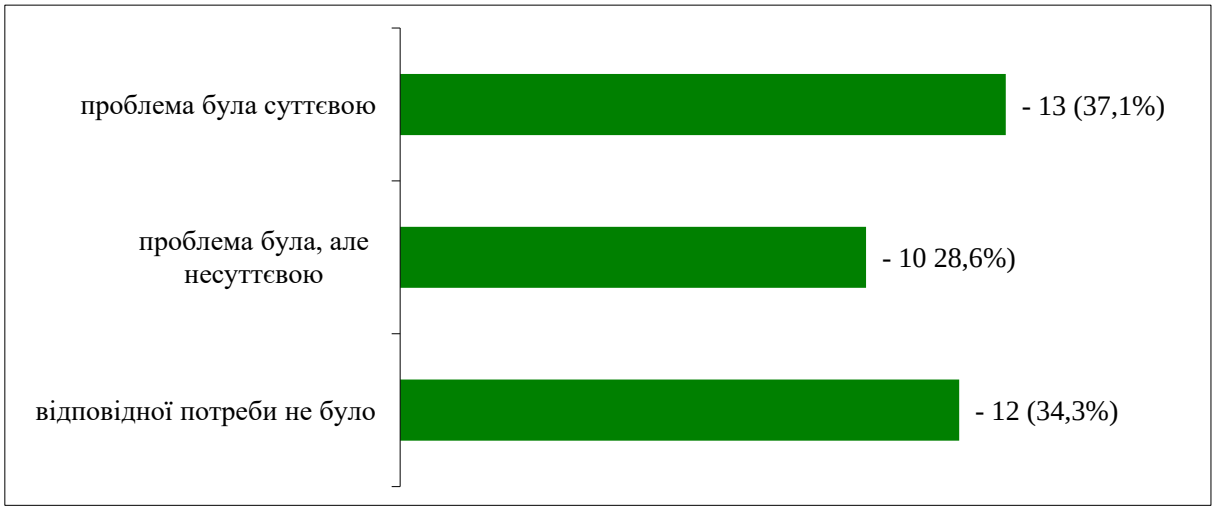

Рисунок 8.28 – Розподіл відповідей щодо проблем із залученням працівників в умовах карантинних заходів та поширення COVID-19

Джерело: власні дослідження.

Майже 55% опитаних відповіли, що змушені були перевести працівників на неповну зайнятість – працівників певних їх категорій. При цьому

майже 40% опитаних заявили, що випадків переведення працівників на неповну зайнятість не було (рис. 8.29).

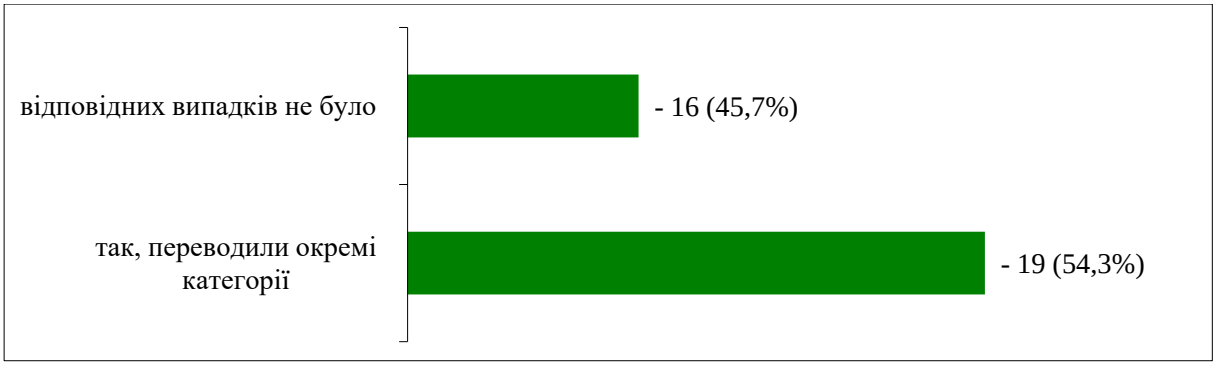

Рисунок 8.29 – Розподіл відповідей щодо випадків переводу робітників на неповну зайнятість в умовах карантинних заходів та поширення COVID-19

Джерело: власні дослідження.

Як показують результати опитування, найбільший вплив COVID-19 мав на збут переробними підприємствами виробленої продукції.

З огляду на заборону діяльності торгівельних точок та закриття закладів громадського харчування, переробні підприємства зіткнулися із проблемою збуту виробленої продукції. Це зумовило зниження їх доходів, натомість державними структурами та місцевими органами влади не було вжито належних заходів щодо підтримки переробних підприємств умовах запровадження суворих карантинних обмежень.

Переробні підприємства фактично опинилися сам на сам зі своїми проблемами, створеними для них державою. При цьому більшість переробних підприємств не переводило працівників на неповну зайнятість, зберігши рівень їх доходів.

Як показують результати проведеного анкетування, доходи практично усіх переробних підприємств знизилися. При цьому держава ніяким чином не компенсувала „випадаючі” доходи, зумовлені запровадженням жорстких карантинних заходів.

Серед наслідків COVID-19 для представників переробної галузі можна

виділити їх подальшу переорієнтацію на реалізацію виробленої продукції через великі торгівельні мережі. Діяльність останніх, навіть в умовах запроваджених карантинних заходів, не припинялася, що стало певним стимулом (сигналом) для виробників продуктів харчування поглиблювати співпрацю з ними та зменшувати діяльність власних торгових точок.

Переважна більшість опитаних представників переробних підприємств відмітили відсутність належних заходів підтримки їх діяльності з боку держави.

На їх думку, найбільш ефективними заходами підтримки в період запровадження жорстких карантинних обмежень та зниження доходів переробних підприємств було б звільнення від сплати окремих видів податків, відстрочення наявних податкових зобов'язань (надання податкового кредиту), а також запровадження програм кредитної підтримки для компенсації „випадаючих" доходів дешевими кредитними ресурсами.

Загалом, можна зробити висновки, що на відміну від інших країн, Україна повністю проігнорувала необхідність пом'якшення негативного впливу COVID-19 на функціонування переробних підприємств.

8.3 Оцінювання впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 на діяльність територіальних громад

З метою оцінювання впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 на діяльність територіальних громад було опитано 40 відповідних органів місцевого самоврядування, з них – понад 77 % сільських (рис. 8.30).

Важливою проблемою для територіальних громад в умовах реалізації карантинних заходів стало зниження доходів по таких важливих статтях, як:

- плата за землю – внаслідок наданих пільг зі сплати даного податкового платежу (це відмітили майже 93 % респондентів);

- ПДФО – внаслідок обмеження права на здійснення окремих видів діяльності (відмітили 93 % респондентів) та зниження рівня зайнятості у відповідному регіоні (рис. 8.31).

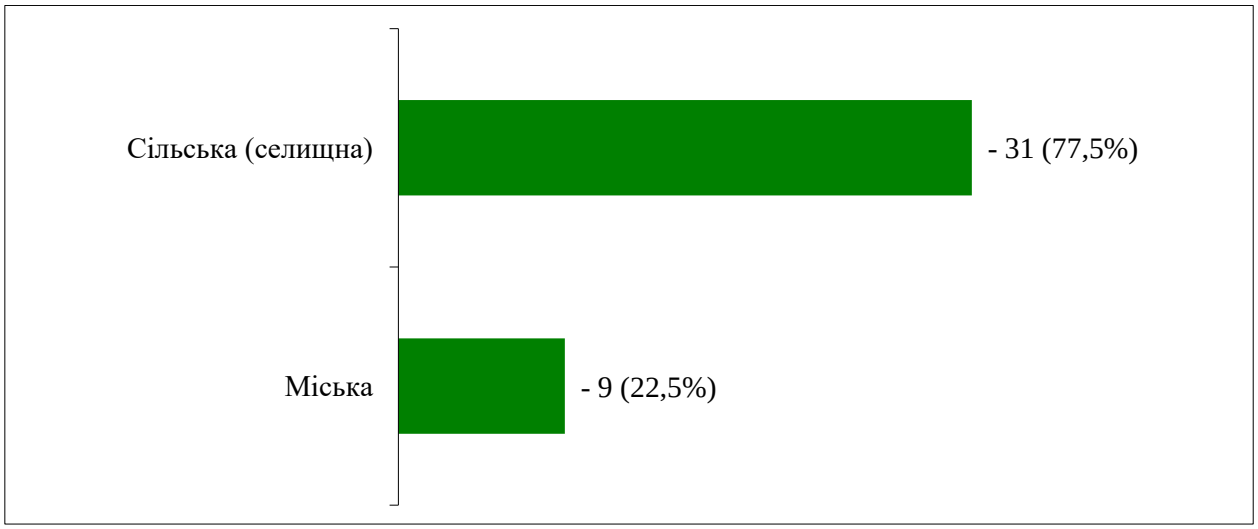

Рисунок 8.30 – Розподіл за типом опитаних територіальних громад

Джерело: власні дослідження.

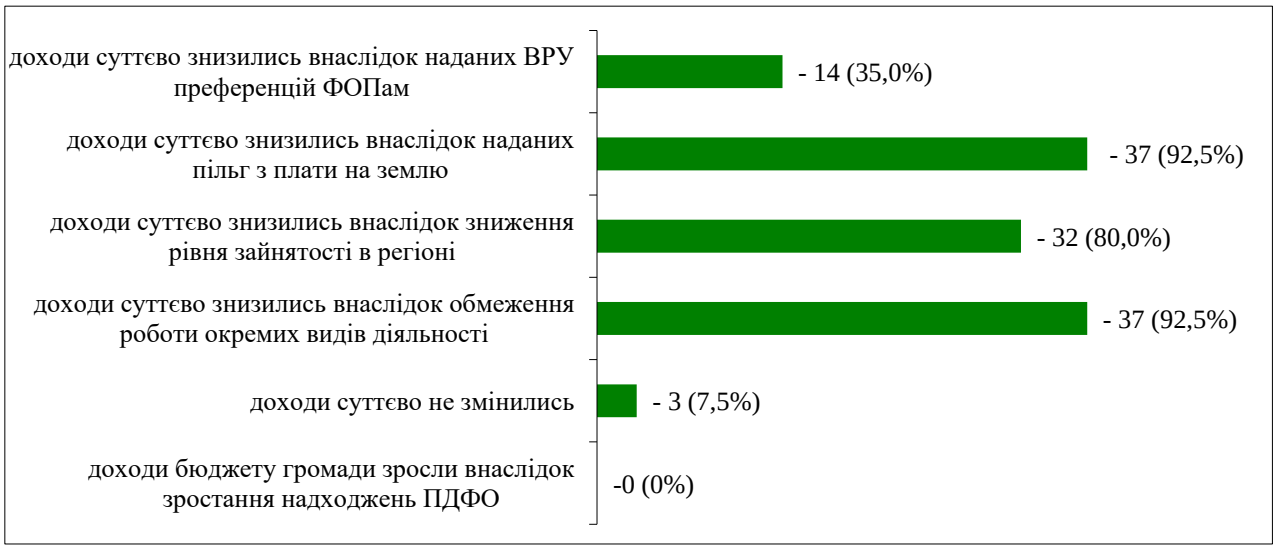

Рисунок 8.31 – Розподіл відповідей щодо впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 на доходну частину бюджету громади

Джерело: власні дослідження.

Отже, можна зробити висновок, що запровадження неоптимальної моделі карантинних заходів в умовах стрімкого поширення COVID-19 та на-

дання преференцій зі сплати основних видів податкових платежів, які формують доходну частину бюджетів органів місцевого самоврядування, негативно вплинули на доходи територіальних громад.

При цьому, власних заходів підтримки суб'єктів господарювання та громадян, що проживають на відповідних територіях, не було передбачено жодною територіальною громадою – з опитаних шляхом анкетування (рис. 8.32).

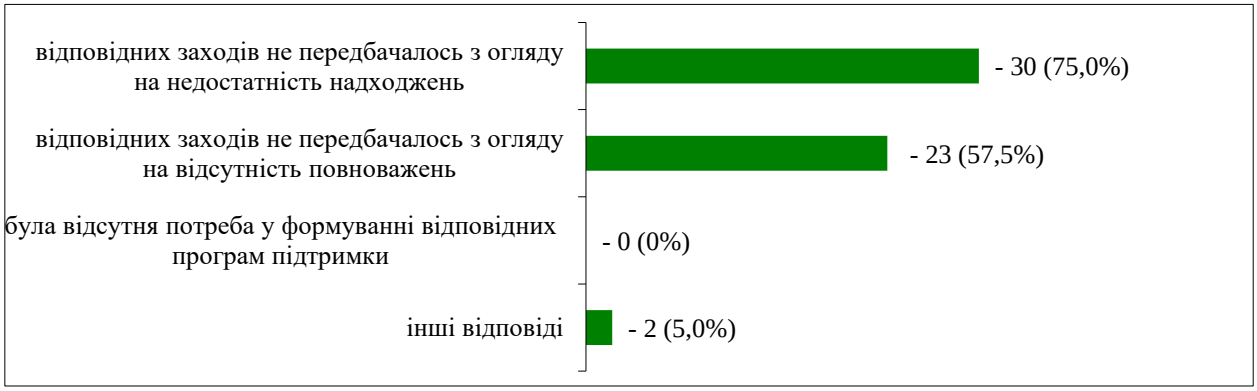

Рисунок 8.32 – Розподіл відповідей щодо заходів з підтримки суб'єктів господарювання чи мешканців громади, передбачених ОМС серед видатків бюджету фінансування

Джерело: власні дослідження.

Інші відповіді, на які вказали респонденти:

1) звільнення від сплати податків та від орендної плати за комунальне майно;

2) надання пільг із сплати податку, тимчасове звільнення від орендної плати за комунальне майно, що надано в оренду місцевим підприємцям.

Причому 75 % респондентів відмітили, що відповідних заходів не передбачалось внаслідок недостатність надходжень, а майже 60 % – відмітили, що причиною відсутності відповідних заходів була недостатність повноважень територіальних громад з державних видатків – з огляду на норми Бюджетного кодексу України.

При цьому законотворці фактично проігнорувала відповідну проблему – адже відповідних законодавчих змін до Бюджетного кодексу України під час активної фази поширення COVID-19 внесено не було.

Лише 5 % респондентів (2 територіальні громади) відмітили, що ними вживалися певні заходи щодо підтримки підприємців в умовах коронокризи, основними з яких були звільнення від сплати місцевих податків та орендної плати за комунальне майно, що надано в оренду місцевим підприємцям. Інших заходів, пов'язаних з наданням будь-яких форм прямої підтримки не було.

Щодо зниження рівня зайнятості у територіальних громадах – 100% респондентів відмітили те, що він суттєво знизився внаслідок обмеження права на здійснення окремих видів діяльності.

Крім того, серед факторів, що вплинули на зниження рівня зайнятості майже 60% опитаних представників територіальних громад відмітили також зниження доходів суб'єктів господарювання, внаслідок чого вони змушені були перевести своїх працівників на неповний робочий день (рис. 8.33).

Рисунок 8.33 – Розподіл відповідей щодо зменшення рівня зайнятості у регіоні / на території громади

Джерело: власні дослідження.

У сфері справляння податків та податкових платежів всі опитані територіальні громади реалізовували заходи підтримки у вигляді зменшення сум

земельного податку (орендної плати за землю), а також зменшення сум зобов'язань по оренді комунального майна (рис. 8.34).

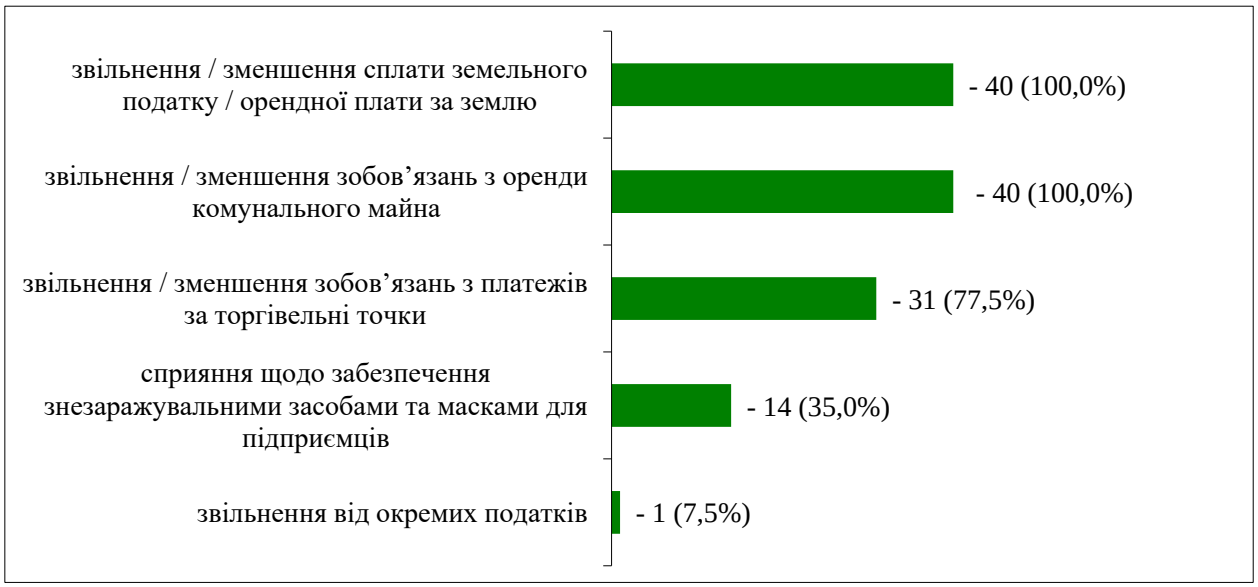

Рисунок 8.34 – Розподіл відповідей щодо підтримка суб'єктам господарювання, що постраждали від карантинних заходів та поширення COVID-19, яка надавалась з боку ОМС

Джерело: власні дослідження.

Також майже 80 % опитаних територіальних громад застосовували практику часткового звільнення від сплати зобов'язань з платежів за торгівельні точки.

Понад третина опитаних територіальних громад надавала також підтримку у шляхом забезпечення знезаражувальними засобами та масками для підприємців.

В процесі дослідження впливу карантинних заходів в умовах стрімкого поширення COVID-19 на соціально-економічний стан територіальних громад аналізувався також їх вплив на забезпечення продуктами харчування жителів громад за доступними цінами.

В цьому контексті понад 45 % респондентів – представників територіальних громад – відповіли, що рівень забезпечення мешканців територіальних громад продуктами харчування знизився (рис. 8.35).

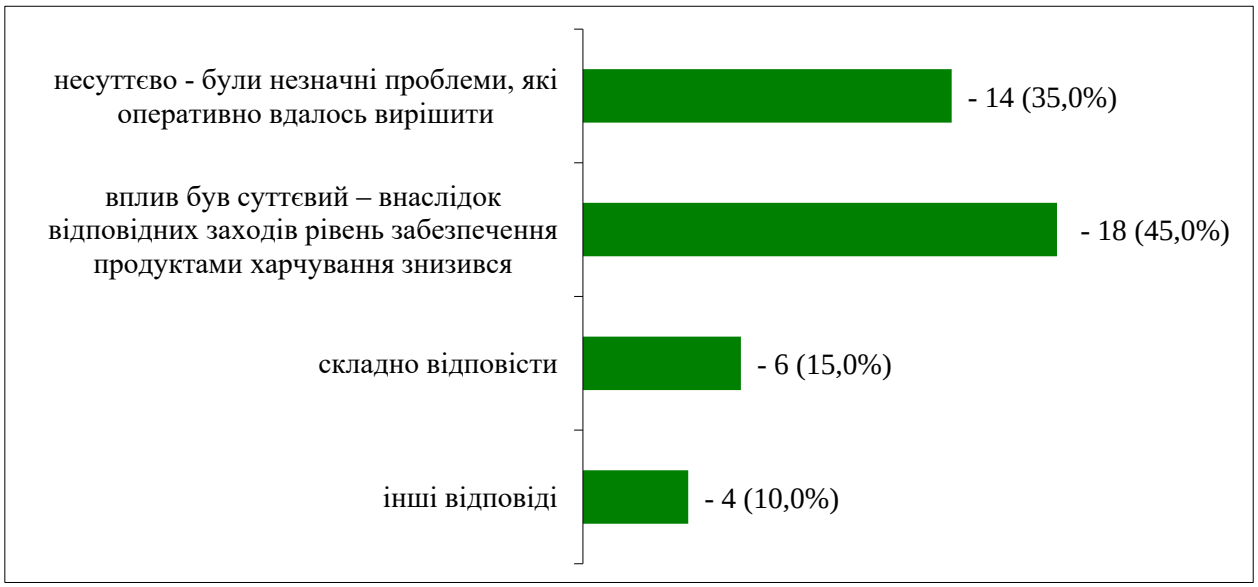

Рисунок 8.35 – Розподіл відповідей щодо впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 на забезпечення продуктами харчування мешканців громади

Джерело: власні дослідження.

Інші відповіді:

1) асортимент товарів суттєво зменшився. Значно зросли ціни на окремі групи товарів;

2) асортимент товарів у перші місяці карантину суттєво зменшився. Відбулося зростання цін на ходові види товарів;

3) зменшився асортимент продукції. Зросли ціни;

4) *не у всіх селах є продуктові магазини, проблему із забезпеченням продуктів вирішуємо за допомогою мобільних торгових точок. Під час карантину в окремих випадках їх робота була ускладнена. Асортимент товару дуже обмежений. Іноді траплялися перебої з доставкою продуктів.*

Майже третина опитаних представників територіальних громад відмітила, що проблеми були, але їх вдалося оперативно вирішити. При цьому, понад чверть опитаних зазначили, що суттєво зменшився асортимент та кількість постачальників продуктів харчування. Це, в свою чергу, зумовило зростання цін на продовольство – особливо це стосувалося сільських населених пунктів.

Проблеми із забезпеченням населення продуктами харчування були зумовлені, в першу чергу, суттєвими обмеженнями в роботі продуктових ринків.

Населення України, особливо в районних центрах та невеликих містах, звикло придбавати продукти харчування на продуктових ринках та ярмарках. Натомість, в умовах запровадження карантинних заходів діяльність, відповідних торгівельних структур була суттєво обмежена. Цю проблему відмітили майже 90 % опитаних респондентів (рис. 8.36).

Рисунок 8.36 – Розподіл відповідей щодо впливу карантинних заходів на роботу продовольчих ринків, ярмарок, торгівельних точок

Джерело: власні дослідження.

При цьому, понад 15 % респондентів відмітили, що відповідна проблема мала короткостроковий характер – її вдалося оперативно вирішити.

В цьому контексті варто відзначити, що рішення державних структур щодо заборони роботи продовольчих ринків було значною мірою помилковим і лише призвело до загострення проблеми із забезпеченням населення продуктами харчування. За умов належної обладнаності торгівельних точок та дотримання маскового режиму загроза поширення COVID-19 на продуктових ринках була мінімальною.

РОЗДІЛ 9
СТРАТЕГІЧНО-КОНЦУПТУАЛЬНІ НАПРЯМИ ПІДТРИМКИ ВІТЧИЗНЯНОГО АГРОСЕКТОРУ ТА ГАРАНТУВАННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ ПІД ЧАС ТА ПІСЛЯ ЗАВЕРШЕННЯ ПАНДЕМІЇ COVID-19

9.1 Визначення найбільш вірогідного прогнозного сценарію на 2021-2023 роки

Для обґрунтування вибору стратегічних напрямів підтримки вітчизняного аграрного сектору та гарантування продовольчої безпеки держави під час та після завершення пандемії COVID-19 за рівнями впровадження, та конкретних пропозицій щодо забезпечення стійкого розвитку аграрного сектору України та гарантування продовольчої безпеки держави в умовах поширення COVID-19 та обмежувальних карантинних заходів з визначенням змістовно-компонентних характеристик державно-стратегічного планування на різних ієрархічних рівнях прийняття управлінських рішень (державний, регіональний, галузевий) визначено найбільш вірогідний прогнозний сценарій соціально-економічного розвитку. Його використання дозволить оптимально поєднати економічні, організаційні, правові, інституційні, галузеві, інвестиційно-інноваційні, підприємницькі й інші заходи державного впливу на розвиток аграрної галузі.

Основними принципами прогнозування сценарію розвитку є [134]:

принцип науковості, який забезпечується розробленням прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку на науковій основі, постійним удосконаленням методології та використанням світового досвіду в галузі прогнозування;

принцип об’єктивності, який полягає в тому, що прогнозні та інші документи розробляються на основі даних органів державної статистики, центральних органів виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сфері економічного і соціального розвитку, інших

центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, а також звітних даних із офіційних видань Національного банку України;

принцип цілісності, який забезпечується розробленням взаємоузгоджених прогнозних і стратегічних документів на коротко- та середньостроковий періоди і на більш тривалий період;

принцип дотримання загальнодержавних інтересів полягає в тому, що при розробленні прогнозних документів потрібно виходити з необхідності забезпечення реалізації загальнодержавної соціально-економічної політики та економічної (продовольчої) безпеки держави.

Прогнозні документи розробляються на основі комплексного аналізу галузі, демографічної ситуації, стану використання природного, виробничого, науково-технічного та трудового потенціалу, конкурентоспроможності вітчизняної економіки та продукції, оцінки досягнутого рівня розвитку економіки і соціальної сфери та з урахуванням впливу зовнішніх політичних, економічних та інших факторів і очікуваних тенденцій зміни впливу цих факторів у перспективі, зокрема впливу карантинних заходів, пов’язаних з COVID-19 для аграрного сектору й продовольчої безпеки держави.

Панівною ідеєю теоретиків і практиків сучасного етапу розвитку світової економіки та глобалізації є повна лібералізація міжнародної торгівлі та зовнішньоекономічних відносин, яку вже багато років просувають економічно розвинені країни, захищаючи свої ринки від товарів з країн із низьким рівнем розвитку [135, с. 64]. Проте пандемія COVID-19 і запровадження карантинних заходів, пов’язаних з нею, повністю змінили напрями розвитку світової економіки, інтеграційних угрупувань та країн, повсякденне життя населення. Запроваджені обмеження призупинили економічну, освітню та культурну діяльність, мобільності громадян, суттєво вплинули на особисте та професійне життя, на їхню економічну активність. Найбільш поширеними

станами населення були стрес і страх. Результатом таких обмежувальних заходів стали фінансово-економічний спад, зростання безробіття та пристосування до дистанційної роботи [136].

Загальна схема аналізу впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 для визначення найбільш вірогідного прогнозного сценарію на 2020-2023 роки наведено на рис. 9.1.

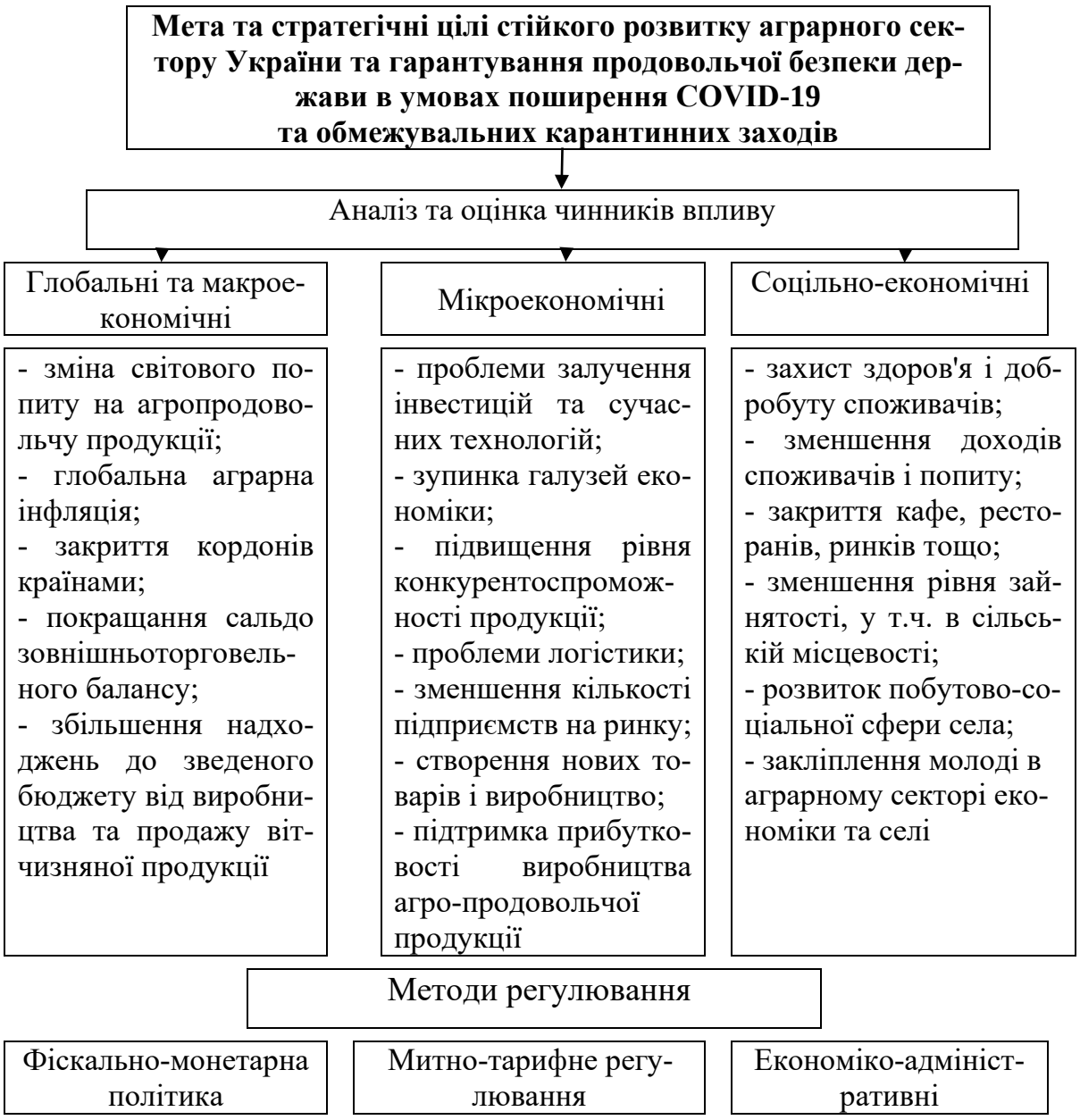

Рисунок 9.1 – Загальна схема аналізу впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 для визначення найбільш вірогідного прогнозного сценарію на 2020-2023 роки

Джерело: власні дослідження.

У загальному вигляді структура прогнозу на наступний та два подальші роки передбачає наступні складові [137]:

загальна частина;

припущення прогнозу: зовнішньоекономічне середовище та внутрішні припущення;

попит, пропозиція, ціни;

ринки матеріально-технічних ресурсів, робочої сили тощо;

платіжний баланс;

альтернативні сценарії розвитку та ризики прогнозу.

Розв'язання економічних проблем, включаючи й продовольчу, потребує врахування дії глобалізаційно-інтеграційних та інших чинників, у т.ч. впливу карантинних заходів. Міжнародні науково-дослідні мережі сформували методичні підходи та інструментарій прогнозування та оцінки наслідків різних заходів державного регулювання економіки та впливу різних чинників на найважливіші показники функціонування господарських систем і добробут населення. Таке прогнозування макроекономічних процесів здійснюється методами економіко-математичного моделювання.

Фундаментальний внесок у розвиток методології застосування економіко-математичного моделювання та кількісних методів в економіці належить ученим: В.І. Арнольду, В.М. Буркову, В.В. Вітлінському, В.М. Геєцю, В.Я. Зарубі, М.Г. Гузю, В.М. Кунцевичу, А.А. Красовському, Ю.Г. Лисенку, І.Р. Пригожину, А.А. Садєкову, Г. Хакену й багатьом іншим [138–151]. Їх напрацювання збагатили інструментарій економічного аналізу та прогнозу економіко-математичними моделями.

Вплив глобалізаційно-інтеграційних та інших чинників описують теорії міжнародної торгівлі, економічного механізму, окремі наукові школи. В їх рамках з часом трансформувалися погляди на механізм та внутрішню природу макроекономічних процесів в умовах глобалізації. Відповідно, у різні часи формувалося чимало альтернативних моделей для прогнозування мак-

роекономічних процесів. Деякі з цих запропонованих альтернатив досить широко використовуються міжнародними організаціями та вітчизняними дослідницькими центрами для прикладних досліджень, що передують виробленню економічної політики та практичних рішень [152 – 154].

Дослідження свідчать, що результати моделювання значною мірою залежать від вихідних умов. Моделювання має передбачати розгляд процесів функціонування аграрного сектору України та гарантування продовольчої безпеки держави на макрорівні (економіка країни) з урахуванням тенденцій світової економіки, де забезпечується пропозиція агропродовольчих товарів, і на рівні суб'єктів господарювання – споживачів сільськогосподарської продукції та домогосподарств, які формують попит [155, 156].

Теорія дозволяє в умовах конкретного стану світових ринків та кон'юнктури світового виробництва, споживчих очікувань домашніх господарств і суб'єктів господарювання визначити стратегію і тактику кожної держави, причому як щодо всієї економічної політики, включаючи зовнішню торгівлю країни, так і щодо окремих груп товарів. Проте, необхідно враховувати, що механічне введення параметрів України у відомі світові моделі без їх адаптації може призвести до значних помилок. Крім того, продовольча небезпека є характерною саме для тих країн, де платоспроможність населення є досить низькою, а попит і пропозиція не є збалансованими [157]. Щоб мати можливість досліджувати всі наявні економічні процеси і ситуації, варто при моделюванні відмовитися від гіпотези рівноваги між попитом і пропозицією. Рівновага є лише однією підмножиною з безкінечної кількості реальних ситуацій, які зустрічаються у практиці [156].

Практика моделювання та прогнозування розвитку аграрного сектору України та забезпечення її продовольчої безпеки держави в Національному науковому центрі «Інститут аграрної економіки» на різних економіко-математичних моделях. Зокрема встановлено, що для продовольчої проблеми характерним є відсутність рівноваги між пропозицію агрохарчових товарів і попитом на них, насамперед у економічно відсталих країнах [157]. На відміну

від класичної теорії міжнародної торгівлі, яка оперує тільки однією ціною рівноваги, при моделюванні доцільно встановити різні варіанти ціни, які залежать від дії багатьох чинників незалежно від попиту, пропозиції, девальвації чи рівня інфляції. Такий підхід до моделювання дозволяє дослідити динаміку показників по окремих товарах і в цілому по країні (доданої вартості, обсягів виробництва, ВВП, податкових надходжень до бюджету, валютної виручки від експорту товарів, фізичного обсягу їх експорту тощо) та обґрунтувати можливості використання в Україні економічного механізму забезпечення продовольчої безпеки [157].

У світовій практиці дослідної роботи застосовується велика кількість спеціальних економіко-математичних моделей, які дозволяють максимально враховувати особливості сучасного глобалізованого світу та викликів і загроз в ньому. Тільки для аналізу міжнародних агропродовольчих ринків широко використовується близько 20 економіко-математичних моделей, зокрема [158, с. 152-153]:

- Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (FWFM), Організації економічного співробітництва і розвитку (AGLINK), Стенфордського університету (ESIM), Університету штату Айови (FAPRI), Департаменту сільського господарства США (SWOPSIM), Університету Бона та Європейської комісії (WATSIM) тощо, які є моделями часткової рівноваги;

- Світового банку (LINKAGE), Міжнародного валютного фонду (IMF), Університету Пердью (GTAP), Університету Мічиган (MBDS), Французького дослідницького центру з міжнародної економіки (MIRAGE), Мельбурнського університету (ORANI) тощо, які є моделями загальної рівноваги.

Список економіко-математичних моделей можна продовжувати [159]. Окремі з цих моделей використовувалися в Україні в різні періоди трансформації економіки. Зокрема, в рамках Проекту «Аналіз економічного впливу вступу України в СОТ», який реалізувався консорціумом організацій (фірма Копенгаген Економікс (Данія); Інститут Східно-Європейських досліджень (Німеччина) та Інститут економічних досліджень і політичних консультацій

(Україна) застосовано GTAP модель [160]. Головним недоліком цієї моделі є те, що вона є частково врівноваженою й статичною, тобто вона не призначена для прогнозування на багато періодів наперед, а деякі макроекономічні чинники можуть бути не враховані [161].

Жодна з апробованих економіко-математичних моделей не призначені для оцінювання ступеня впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 на функціонування та розвиток аграрного сектору України, адже крім виробництва й розподілу продукції, загального попиту та пропозиції необхідно враховувати положення окремих соціально-економічних груп населення (зокрема, найбідніші версти - пенсіонери, безробітні, інваліди тощо; сільські домогосподарства, які виробляють агропродовольчу продукцію для власних потреб і реалізації, тощо) [157]. Найбільш адаптованими для моделювання продовольчої безпеки відповідно до умов вітчизняної економіки з урахуванням лібералізації та розширення її світогосподарських зв'язків є методичні підходи, запропоновані Дослідницькою мережею з питань бідності та соціальної політики ПРООН (РЕР) та Світового банку. Ця методологія має назву «Аналіз бідності та соціальних наслідків» (PSIA) та апробована в багатьох країнах різних регіонів світу [162].

Методологія PSIA апробована в наукових дослідженнях Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» [157]. Методичні підходи PSIA дозволяють здійснювати прогнозування та аналіз результативності механізмів впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 на функціонування та розвиток агропродовольчих ринків, окремих макроекономічних процесів, оцінку стратегій і програм соціально-економічного розвитку країни та різних її галузей і процесів, пропонувати напрями економічної політики держави, шляхи та засоби її реалізації, ефективні форми, методи та важелі державного регулювання економіки тощо. Так, методичні підходи PSIA застосовані Міністерством економічного розвитку Єгипту для оцінки наслідків за-

пропонованих державних програм соціально-економічного розвитку для різних груп населення та розробки заходів управління економічними реформами [163].

Узагальнення цих робіт дозволяє зробити висновок, що моделі й методичні підходи PSIA є важливим інструментом для оцінки позитивних і негативних наслідків реалізації державних програм соціально-економічного розвитку, державних цільових програм, окремих економічних стратегій та результативності економічних механізмів, які можуть бути застосовані для оцінювання ступеня впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 на функціонування та розвиток агропродовольчих ринків в розрізі окремих регіонів, товарних груп, окремих товарів та продуктів. Методами економіко-математичного моделювання прогнозуються шляхи послаблення негативного впливу та пошуку найрезультативніших засобів, форм, методів і важелів державного регулювання за мінімального ризику. Дослідницька мережа з питань бідності та соціальної політики ПРООН (PEP) та Світовий банк визначають PSIA як аналіз розподілу впливу економічних заходів на добробут різних соціальних груп і стейкхолдерів з акцентом на найбідніші та найуразливіші верстви населення [164]. Іншими словами, економіко-математичне моделювання дозволяє прогнозувати, які групи населення країни погіршать свій добробут внаслідок економічних заходів чи дії економічних механізмів, а які отримають додаткові виграші. Також можна зробити пропозиції щодо зменшення негативних наслідків, зокрема відносно розробки стратегічних напрямів скорочення масштабів злиденності в країні та підвищення добробуту населення, удосконалення економічного механізму забезпечення продовольчої безпеки [157].

Алгоритмізована схема проведення дослідження за методичними підходами PSIA наведена в табл. 9.1. Згідно методичних підходів PSIA дослідження розпочинаються з вибору заходів економічної політики (реформи), які підлягатимуть аналізу, та формування проблемних питань, на які перед-

бачається отримати відповіді. На цьому ж етапі визначаються й альтернативні варіанти економічної політики або стратегічних напрямів розвитку держави в межах визначеного часу для проведення економічних заходів.

На другому етапі визначаються стейкхолдери за різними класифікаційними ознаками [157]:

Таблиця 9.1 – Послідовність етапів дослідження за методологією PSIA

№	Суть етапу	Напрями і питання дослідження
1.	Вибір економічної реформи і формування питань для дослідження	Критерії відбору реформи Формулювання основних проблемних питань Визначення альтернативних варіантів
2.	Виявлення зацікавлених сторін	Зацікавлені сторони, які постраждали від економічних реформ позитивно і негативно Зацікавлені сторони, що впливають на реформи Основні характеристики, інтереси по відношенню до політики, їх вплив на процес
3.	Розуміння каналів передачі	Вплив чинників, переданих по різних каналах: Ціни - виробництво, споживання, заробітна плата (ціни на комунальні послуги) Доступ до товарів і послуг (кредит, основні послуги) Активи - фізичні, природні, фінансові, людські, соціальні (земля, освіта, охорона здоров'я) Трансфери і податки (тарифи, субсидії, податок на імпорт, ПДВ)
5.	Збір даних та інформації	Карта: бажані дані та інформація Підвести підсумки існуючих даних та аналізу Адаптація PSIA обмеженості даних: Побудувати базу даних і можливостей для подальшого аналізу
4.	Оцінка інститутів	Інститути, які беруть участь у зміні політики та впливають на добробут людей Реформа інститутів також може бути метою економічних змін Політичні зміни залежать від організацій для їх реалізації Витрати на операції впливає на результати реформи
6.	Аналіз наслідків	Очікувані напрямок і величина впливу
7.	Оцінка ризиків	Види ризиків Оцінити ймовірність виникнення та їх важливість для економічної політики
9.	Сприяння дискусії з питань політики і зворотний зв'язок у виборі економічної політики та моніторинг	Запровадження публічних дискусій PSIA передбачає інформувати учасників політичних дискусій і розгляд ними альтернатив PSIA потребує повернення до початку аналізу внаслідок моніторингу, щоб включити отримані результати в політичний процес

Джерело: [157].

групи, які постраждали або отримали вигоду від економічних заходів (реформ), наприклад карантинних заходів та поширення COVID-19;

зацікавлені сторони, що впливають на прийняття та реалізацію економічних заходів, насамперед інституційні зацікавлені сторони.

Це можуть бути потужні групи громадян з інтересами у державному секторі, приватному секторі та громадянське суспільство. Вони можуть диференціюватися за етнічною, релігійною належністю, віком, розміром засобів для існування, просторовими характеристиками, або за іншими критеріями.

Важливим в рамках дослідження є аналіз заходів економічної політики та прогноз розвитку подій внаслідок їх реалізації. Цей етап дослідження передбачає використання економіко-математичного апарату, який дозволяє обґрунтувати шляхи та напрямки удосконалення економічної політики.

Успішна реалізація заходів економічної політики передбачає активні публічні дискусії з питань політики і зворотний зв'язок у виборі напрямів її реалізації. Основними економіко-математичними моделями PSIA є моделі загальної рівноваги CGE (Computable General Equilibrium models). Економіко-математичні моделі загальної рівноваги CGE являють систему лінійних та нелінійних рівнянь. Ці рівняння мають враховувати, зокрема, диференціацію домогосподарств за рівнем доходів і демографічними ознаками, обсягами споживання і розміром державної допомоги, рівнем кваліфікації трудових ресурсів і професійною спрямованістю тощо [149].

Завдяки рішенню цієї системи досягається рівновага на ринках товарів, послуг та факторів виробництва, а розв’язання системи цих рівнянь відображає параметри рівноважного стану економіки. Для моделювання використовуються спеціалізовані прикладні пакети (наприклад, General Algebraic Modelling System, Mathematical Programming System for General Equilibrium analysis тощо). Для задоволення потреб даного дослідження була допрацьована спеціальна CGE модель. Її деталізований опис подано в роботі [167]. Ба-

зою для побудови моделі та джерелом вихідних даних для розрахунків є Матриця соціальних рахунків (SAM – Social Accounting Matrix), яка складається державними органами статистики у багатьох країнах світу та доповнює інформацію Національних рахунків. SAM в основному покладається на інформацію Державної служби статистики України, зокрема на «Таблиці витрат і випуску в споживчих і базових цінах», у тому числі на матрицю імпорту, матрицю торгових та транспортних надбавок та матрицю податків і субсидій. Також використовувалися Національні рахунки України для розрахунків трансфертів між інституційними агентами SAM [157].

Як альтернативний, здійснено прогноз перспектив запровадження карантинних заходів та поширення COVID-19 на функціонування та розвиток агропродовольчих ринків та забезпечення продовольчої безпеки України за допомогою математичної моделі ННЦ «Інститут аграрної економіки», що побудована на нейронних мережах. Математичний нейрон, як імітаційна модель нервової клітини мозку людини, є ключовим елементом цієї моделі. Вона поєднує у собі авторегресійні моделі з нейронними компонентами різних рівнів складності. Таке поєднання поліпшує якість прогнозу в умовах асиметричної інформації щодо наявного стану та перспектив забезпечення продовольчої проблеми держави. Як наслідок, при моделюванні враховується невизначеність розвитку економічних процесів, наявність нелінійних зв’язків, непередбачувана швидка зміна суб’єктивних факторів та асиметричність інформації [157]. Схематично процес моделювання наведений на рис. 9.2.

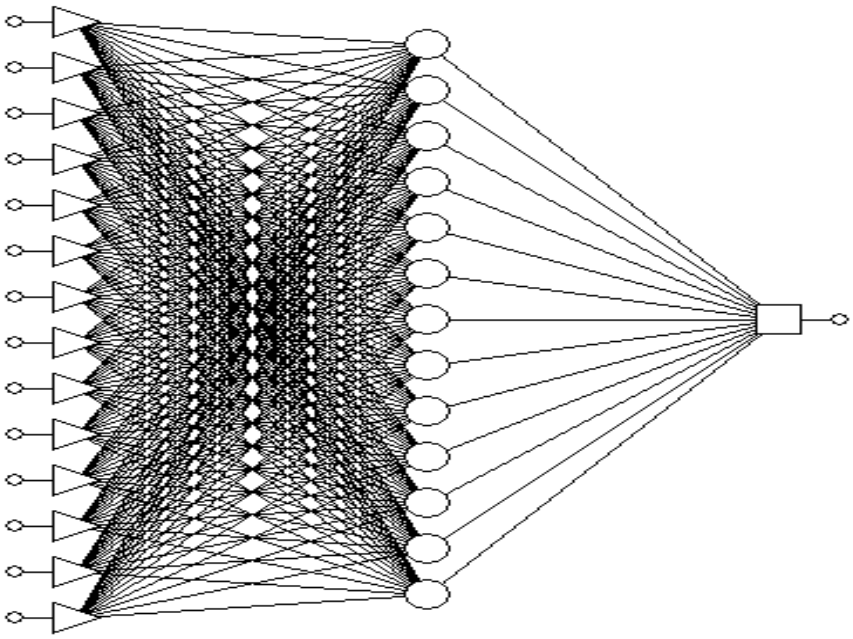

Рисунок 9.2 – Принципова схема моделювання на основі нейронних мереж

Джерело: [157, 168].

Для моделювання було обрано 14 результативних показників – індикаторів стану продовольчої безпеки та використано динамічні ряди з 2000 по 2019 роки за 33 показниками. Всі дані по чотирьох вимірах, що визначаються за шкалою від 1 до 10, із застосуванням вагових коефіцієнтів агреговані у зведені показники по кожному індикатору. Здійснено це за допомогою радіально-симетричної функції (RBF) вигляду [157]:

$$f(\overline{x}) = \sum_{j=1}^{m} w_j h_j(\overline{x}) \tag{9.1}$$

Принципова схема радіально-симетричної функції зображена на рис. 9.3.

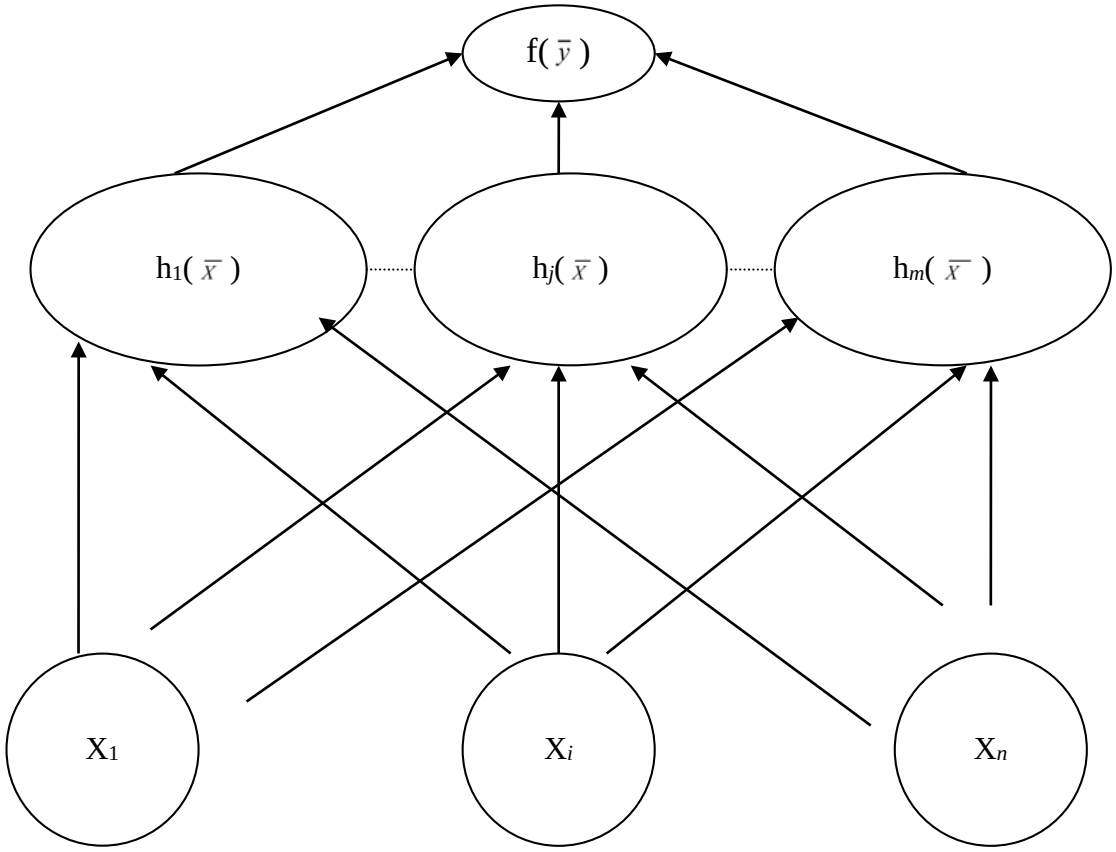

Рисунок 9.3 – Принципова схема радіально-симетричної функції

Джерело: [157, 168].

При дослідженні перспектив розвитку аграрного сектору України та гарантування продовольчої безпеки держави в умовах поширення COVID-19 та запровадження карантинних заходів математичною моделлю було відібрано один результативний показник - чисельність осіб, які голодують. У процесі самонавчання нейронною мережею (із зворотним поширенням помилки) були відібрані наступні значущі чинники, що впливають на результативний показник [157, 169]:

номінальні значення ВВП на душу населення;

індекс споживчих цін;

величина інвестицій в сільське господарство;

загальна кількість населення світу;

поточний рахунок платіжного балансу;

індекс світових цін на продовольство;

обсяги виробництва зерна в світі;

світовий попит на нафту та світова пропозиція нафти.

В рамках дослідження для умов України математичною моделлю значущими чинниками відібрані [157]:

ВВП на душу населення (в постійних цінах та в міжнародних порівняльних цінах);

споживання окремих продуктів харчування в розрахунку на 1 особу (усереднений показник по 10 найважливіших продуктах);

частка витрат на харчування в сукупних витратах домогосподарств;

обсяги споживання зерна в розрахунку на 1 особу.

Коефіцієнт кореляції становить 0,93. Вплив інших чинників на результативний показник виявився несуттєвим.

В результаті прогнозування абсолютна середня помилка склала 3,26. Вона визначалась за критеріями MAE (mean absolute error):

$$\text{MAE} = \frac{1}{n}\sum_{k=1}^{n}\left|Y_{t+k} - F_{t+k}\right| \qquad (9.2)$$

Це підтверджує високий ступень достовірності прогнозів, що зроблені наявними математичними моделями, які побудовані на нейронних мережах.

Крім впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 варто враховувати сучасні тенденції, ризики інших чинників на розвиток та функціонування аграрного сектору України та гарантування продовольчої безпеки держави. Сучасними світовими трендами є стійке збільшення обсягу споживання продовольства внаслідок зростання кількості споживачів і середнього рівня добробуту населення найбідніших країн та країн, що розвиваються, та загострення конкуренції на світових ринках агропродовольчої продукції. Також продовжиться розширення сфери діяльності ТНК в аграрному секторі економіки, зокрема потужних фінансових структур; діджиталізація аграр-

ного виробництва та економіки; розповсюдження технологічних і комунікаційних продуктів; переміщення іноземного капіталу в сільське господарство та інтеграція економік країн світу. Виникають проблеми із забезпеченням робочою силою та необхідність перегляду торгівельної та податкової політик державами та інтеграційними угрупуваннями задля збереження економічної стабільності в країнах.

Серед основних тенденцій необхідно зазначити, що вітчизняний аграрний сектор стає все більш глобалізованим, повніше відображаючи процеси на світових ринках сільськогосподарської продукції та продовольства і використовуючи перспективи лібералізації умов зовнішньої торгівлі, які відкрились за останні роки (СОТ, ЄС, Канада, Ізраїль тощо). Існуючий рівень аграрного виробництва дозволяє утримувати міцні експортні позиції, поступово збільшуючи натуральні і вартісні показники зовнішніх продажів. Як наслідок в останні роки в Україні активно формується нова експортна аграрна економіка, яка залежить від торгівлі та більше орієнтується на міжнародні ринки. Визначальний вплив на розвиток окремих сегментів виробництва в Україні має сприятлива кон'юнктура для виходу на зовнішні ринки (нішеві культури, дієтичні продукти, продовольчі товари для здорового харчування, органічна продукція тощо). Проте вітчизняний агропродовольчий ринок все ще до кінця не структурувався, залишаючи відкритим питання збалансованості показників виробництва, зовнішньої торгівлі та споживання населенням.

Чинники невизначеності для прогнозування впливу COVID-19 на розвиток та функціонування аграрного сектору України та гарантування продовольчої безпеки держави залишаються:

хід і характер продовження COVID-19 в світі та України, ймовірність інших можливих пандемій;

ймовірність нових спалахів хвороб тварин, зростаючих рівнів антимікробної резистентності;

нові ризики і загрози, пов’язані із формуванням так званої «багатополярної глобалізації», з принципово новими процесами конкуренції (Європейський зелений курс - European Green Deal), новими комунікаціями та технологіями;

реакція на зміну клімату та екстремальні погодно-кліматичні умови.

Аграрний сектор є надто вразливим до зміни клімату, що призводить до зменшення продуктивності сільськогосподарських культур і тварин та потребує зміни екосистем. Виникає необхідність адаптивного заміщення культур. Як наслідок, потрібні нові інвестиції, технології, сорти, розуміння ринків, логістичні технології тощо. Суттєвим чинником є запровадження обігу земель сільськогосподарського призначення. Для об’єктивної, повної і всебічної оцінки впливу обігу земель потрібні спеціальні дослідження.

Основними припущеннями щодо прогнозування сценарію розвитку є:

оптимістичний сценарій передбачає швидке скасування внутрішніх карантинних заходів й обмежень для всіх секторів економіки та на кордонах для руху товарів, громадян і факторів виробництва, повне відновлення попиту на агропродовольчі товари в Україні та на світових ринках;

базовий сценарій передбачає продовження окремих заходів карантину в певних регіонах й обмежень окремими країнами руху громадян і факторів виробництва, поступове відновлення попиту на агропродовольчі товари, у т.ч. їх експорт з боку головних торгових партнерів;

песимістичні припущення ґрунтуються на ймовірності продовження жорстких карантинних заходів й обмежень для всіх секторів економіки, запровадження перешкод для руху товарів, громадян і факторів виробництва, скорочення попиту на агропродовольчі товари в Україні та на світових ринках.

Розрахунки свідчать, що карантинні обмеження в країні для агропродовольчого та суміжних секторів економіки (ресторанне господарство, готелі, туризм) призводить до скорочення валової доданої вартості відповідних

секторів: від 1,4% до 2,3% ВДВ (без вираховування впливу на пов'язані сектори) [170]. Основні прогнозні макроекономічні показники розвитку України на 2021-2023 роки наведено в табл. 9.2.

Таблиця 9.2 – Основні прогнозні макроекономічні показники розвитку України на 2021-2023 роки

Показники	2021 р.	2022 р.	2023 р.
Валовий внутрішній продукт: номінальний, млрд гривень	4505,9	5368,7	5993,9
% до попереднього року	104,6	103,8	104,7
Індекс споживчих цін:			
у середньому до попереднього року, %	108,1	107,2	106
грудень до грудня попереднього року, %	107,3	106,2	105,3
Індекс цін виробників промислової продукції (грудень до грудня попереднього року), %	108,7	107,8	106,2
Прибуток прибуткових підприємств, млрд грн	911	1199,4	1381,5
Середньомісячна заробітна плата працівників, брутто: номінальна, грн	13632	15258	17159
номінальна, скоригована на індекс споживчих цін, % до попереднього року	112,1	104,4	106,1
Кількість зайнятих економічною діяльністю у віці 15-70 років, млн осіб	16,36	16,45	16,83
Рівень безробіття населення у віці 15-70 років за методологією МОП, % до робочої сили відповідного віку	9,2	8,5	8
Продуктивність праці, % до попереднього року	104,4	101,7	102,3
Сальдо торговельного балансу, визначене за методологією платіжного балансу, млн дол. США	-10 416	– 8 595	– 10 623
Експорт товарів і послуг: млн дол. США	60175	70286	75686
% до попереднього року	102,9	106,5	107,7
Імпорт товарів і послуг: млн дол. США	70591	78881	86309
відсотків до попереднього року	110,6	109,2	109,4

Джерело: [170, 171].

Уточнення прогнозу дозволяє говорити про зниження приросту ВВП у 2021 році з 4,6% до 3,5-3,6% в наслідок стабілізації, а подекуди й зниження світових цін металургійну та агропродовольчу продукцію. Найбільш вірогідним прогнозним сценарієм приросту ВВП на 2022 рік є 4,2-4,4% та 4,3-4,5%

на 2023 рік. Збільшенню ВВП сприятиме гарний врожай, відновлення економічної активності після зняття карантинних обмежень та підвищення попиту на світових ринках.

Розрахунки свідчать, що імпорт агропродовольчої продукції в Україну продовжить існуючу з 2015 року тенденцію поступового зростання й наступну п’ятирічку, однак при цьому темпи його уповільняться (рис. 9.4).

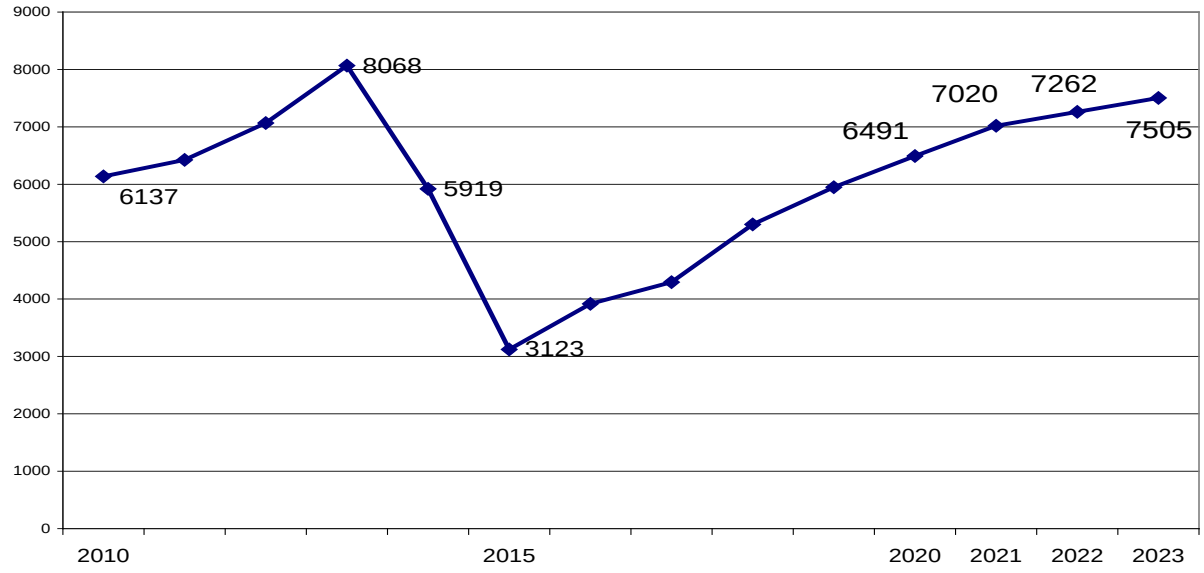

Рисунок 9.4 – Прогноз загальної вартості аграрного імпорту в Україну на 2021-2023 роки, млн дол. США

Джерело: [173].

У 2021-2023 роках прогнозується подальший ріст імпорту насіння в межах 10-15%, до 450 млн дол. США. Зростання відбудеться за рахунок збільшення закупівлі насіння іноземної селекції (соняшник, кукурудза, ріпак та цукровий буряк). При цьому слід взяти до уваги, що більшість іноземних насіннєвих компаній вже побудували свої заводи на території України та для локалізації власного виробництва, в першу чергу кукурудзи, соняшнику, пшениці, ячменю вже на території нашої держави здійснюють продаж насіння вітчизняним товаровиробникам, не імпортуючи його.

Прогноз інвестиційного та матеріально-технічного забезпечення сільського господарства свідчить, що загальна капіталізація сільськогосподарсь-

ких підприємств у 2020 році складала 18,2 млрд. дол. Якщо у 2020 році наявність основних засобів у сільському господарстві за первісною вартістю складала лише 469,0 млрд грн, тоді як їх дооцінена вартість мала б становити 923,6 млрд грн, тобто у 2,0 разу перевищувати офіційний показник. У 2021 році вартість основних виробничих засобів у сільському господарстві при відповідному зростанні виробництва сільськогосподарської продукції має складати 510 млрд грн., або 18,4 млрд. дол. США. Обсяги споживання пального в сільському господарстві матимуть доволі стабільний характер, з незначним зменшенням використання дизельного пального. У зв'язку зі зменшенням споживання пального (2-3%) і зростанні цін на нього (10-12%) прогнозується зростання витрат на купівлю ПММ на рівні 9-10%.

Порівняно з харчовою промисловістю сільське господарство поки що зберігає інвестиційну пріоритетність. З розрахунку на 1 грн капітальних інвестицій у харчову промисловість на розвиток сільського господарства за рахунок усіх джерел фінансування 2020 р. спрямовано 1,75 грн, але в динаміці це співвідношення зміниться до точки рівноваги після 2023 року, потім цю пріоритетність набуває харчова промисловість України.

Основними ризиками інвестиційного та матеріально-технічного забезпечення сільського господарства є перехід на нові ринки збуту, високі банківські відсотки для виробників сільськогосподарської продукції, підвищення цін на матеріально-технічні ресурси (особливо на сільськогосподарську техніку, насіння та паливо), що істотно впливає на фінансовий стан аграрних підприємств. Запровадження обігу землі призводить до розбалансування ринків матеріально-технічних ресурсів та створює ризики несвоєчасного виконання технологічних операцій та збільшення втрат врожаю через спрощення технологій виробництва сільськогосподарської продукції, а також стримує впровадження інвестицій та інновацій в аграрне виробництво. У 2021-2023 роках зберігається висока ймовірність зростання світових цін на нафту через відновлення світової економіки та зростання курсу гривні до долара США, що сприятиме зростанню цін на пально-мастильні матеріали для

вітчизняних виробників, оскільки частка імпортного пального на ньому сягає більше 80 %

У зв’язку з тим, що негативні інвестиційні чинники будуть переважати над позитивними, загальні обсяги капітальних інвестицій на виробництво агропродовольчої продукції не відновляться до рівня попередніх років, однак у 2021-2023 роках будуть зростати помірними темпами. Слід очікувати, на розвиток виробництва продукції сільського господарства у 2021 р. за базовим варіантом розрахунків у цінах 2020 р. буде спрямовано 45 млрд грн, а за оптимістичним варіантом – 48 млрд грн або 1,7 млрд дол. США.

За логікою інвестиційної хвилі Саймона Кузнеця, інвестиційна пріоритетність сільського господарства перед харчовою промисловістю у 2021-2023 роках буде послаблюватися, внаслідок чого співвідношення між капітальними інвестиціями у сільське господарство з 1,75:1,00 у 2020 р. знизиться до 1,59:1,00 у прогнозованих роках. Тому слід очікувати, що загальні обсяги капітальних інвестицій у харчову промисловість у 2021 р. у цінах 2020 р. по базовому варіанту зростуть до 28 млрд грн, а по оптимістичному до 30 млрд грн або 1,1 млрд дол. США. Незважаючи на тренд до зростання, прогнозовані на 2021-2023 роки обсяги капітальних інвестицій на розвиток виробництва агропродовольчих товарів будуть недостатніми для забезпечення потреб виробників продукції і повного використання інвестиційного потенціалу держави, а тому потребують вишукування додаткових можливостей щодо створення сприятливих умов інвестиційної діяльності, послаблення або й повного усунення впливу негативних чинників і формування додаткових джерел фінансування інвестицій.

Ймовірними викликами та ризиками розвитку ринку агропродовольчої продукції є наступні. Скорочення пропозиції на вітчизняному ринку можливе через зменшення попиту у зв’язку із зниженням купівельної спроможності населення та здорожчання для товаровиробників таких основних складових собівартості як мінеральні добрива та пально-мастильні матеріали, що фор-

муватиме відповідні перспективи нового урожаю. На ринку залізничних перевезень зерна утворився дисбаланс попиту і пропозиції, причинами якого є профіцит вагонних парків і відсутність графіків гарантованого забезпечення аграріїв і елеваторів тягою і рухомим складом. У 2021 р. у державного перевізника «Укрзалізниці» з'явилася сприятлива можливість консолідувати свою вантажну базу, запропонувавши аграріям і елеваторам довгострокове партнерство.

Пандемія COVID-19 впливатиме на функціонування вітчизняних ринків. Тенденції функціонування світового ринку м’яса в цілому, та ринку яловичини та телятини, ринку свинини та ринку м’яса птиці, зокрема, впливатимуть на подальший розвиток вітчизняних ринків. Істотними ризиками щодо зниження пропозиції на вітчизняному ринку є зменшення попиту у зв’язку із зниженням купівельної спроможності населення та здорожчання для товаровиробників основних складових собівартості. Ціни на вхідні ресурси (зернові, комбікорми, генетичні ресурси, ветеринарні препарати, тощо) та платоспроможність населення впливатимуть на ефективність ринку м’яса птиці.

В цілому, на внутрішньому ринку неекспортоорієнтованих видів аграрної продукції суттєвим фактором впливу на цінову ситуацію буде зниження пропозиції через звуження ринку та зростання виробничих витрат на фоні низької купівельної спроможності населення, що зумовить погіршення фінансового стану сільськогосподарських товаровиробників. Негативний вплив на обсяги виробництва аграрної продукції можуть спричинити зміни системи оподаткування в сільському господарстві.

Найбільш вірогідний прогнозний сценарій цінової ситуації на агропродовольчому ринку на 2020-2023 роки свідчить, що глибинною причиною для зростання цін у 2021-2023 роках на зернові культури є не самі об’єми валового збору та пропозиції, а співвідношення світових запасів зерна до рівня прогнозованого споживання. Для пшениці воно наразі знаходиться на 13-річному мінімумі. Аналогічна ситуація була тільки в 2007 р. За прогнозами, підстав для зміни цінової динаміки не вбачається у наступному періоді, ціни

на пшеницю й кукурудзу в світі досягнуть найвищого значення, що потягне за собою подорожчання зерна у глобальному масштабі.

Виробництво пшениці в Україні у 2021-2023 роках становитиме 29,2-31,4 млн т, очікування щодо експорту – 16,5-17 млн т. Ринок пшениці залишається відносно стабільним. Проте пшениця на умовах СРТ буде дорожчати, рухаючись услід за FOB-ринком. А у перспективі може відбутися поступове її здорожчання. Найнижча ціна попиту на пшеницю очікується у період збору врожаю. найвищих значень ціни можуть досягти після оцінки фактично зібраного врожаю у період вересень-грудень, або за умови природних катаклізмів, що можуть вплинути на кількість зібраної пшениці або її якість.

Виробництво кукурудзи у 2021-2023 роках прогнозується в обсязі 31,1-33,6 млн. т. В Україні відбуватиметься поступове підвищення цін слідом за світовими ціни на кукурудзу. На збільшення цін впливатиме високий попит на українську кукурудзу. Навіть при підвищенні урожаю кукурудзи в світі її світове споживання перевищує валовий збір, що призведе до зниження кінцевих запасів кукурудзи. Ключовим драйвером зростання цін виступає Китай, який поповнює свої продовольчі запаси після масового вимирання свиней через АЧС. Китай активно відновлює поголів'я свиней, закуповує для них корми, що сприятиме встановленню високих цін.

Виробництво ячменю в Україні у 2021-2023 роках прогнозується в обсязі 8,4-8,8 млн. т. Також прогнозується зростання цін на ячмінь, оскільки зростання світового попиту очікується вище валового збору ячменю. Зростання цін на ячмінь підтримується існуючим попитом на ринку та ростом цін на ринку кукурудзи та фуражної пшениці. Прогнозні баланси попиту і пропозиції основних видів продукції рослинництва наведено в табл. 9.3.

Таблиця 9.3 – Прогнозні баланси попиту і пропозиції основних видів продукції рослинництва на 2021 р., тис. т

Стаття балансу	Пшениця	Кукурудза	Ячмінь	Насіння соняшнику	Соєві боби	Ріпак	Плоди і ягоди	Овочі та баштанні
Загальна пропозиція	**30383**	**31801**	**9425**	**14305**	**3178**	**2515**	**4149**	**13940**
Запаси на початок року	1175	680	1035	80	75	28	1016	3795
Виробництво	29154	31085	8360	14205	3088	2478	2286	9780
Імпорт	54	36	30	20	15	9	847	365
Загальний попит	**29518**	**31336**	**9241**	**14200**	**3160**	**2506**	**2949**	**9990**
Внутрішній попит	9073	4959	4473	13950	2310	476	2744	9555
Промислова переробка, у тому числі на нехарчові цілі	263	473	501	13495	1544	372	258	-
Особисте споживання населенням	5233	154	69	255	168	5	2384	6810
Насіння	1082	131	565	70	123	99	4	110
На корм, втрати	2495	4201	3338	130	476	0	98	2635
Експорт	20444	26377	4768	250	850	2030	204	435
Запаси на кінець року	865	465	184	105	18	9	1200	3950
Виробництво на 1 особу, кг	*701,0*	*747,4*	*201,0*	*341,6*	*74,3*	*59,6*	*55,0*	*235,2*
Споживання на 1 особу, кг	*125,8*	*3,7*	*1,7*	*6,1*	*4,0*	*0,1*	*57,3*	*163,7*

Джерело: дослідження ННЦ «Інститут аграрної економіки».

До 95% соняшнику, що збирають в Україні, переробляється на вітчизняних підприємствах оліє-жирового комплексу. Вони формують ціну попиту спираючись на світову кон'юнктуру ринку соняшникової олії та інших рослинних олій, а також курс національної валюти. Насіння ріпаку в Україні переробляється в обмежених обсягах, близько 10-15% від урожаю. Основна частина експортується у перші місяці після збору врожаю – до жовтня. Внутрішня ціна сильно залежить від світових цін, які, у свою чергу, корелюють з цінами на енергоносії та інші рослинні олії. Така ситуація залишиться й у 2021-2023 роках.

Збільшення волатильності призводить до екстремальної невизначеності у ціноутворенні на продукцію рослинництва на вітчизняному ринку. Гарантувати прибуток і виконання фінансових планів сільськогосподарських підприємств у таких умовах можливо за рахунок виконання стратегії управління ціновими ризиками за

допомогою хеджування, яке в умовах українського аграрного ринку можливе за допомогою експортних форвардних контрактів на поставку фізичних партій товару надійним покупцям, а також за допомогою ф'ючерсних біржових контрактів, використання яких пропонують сільгоспвиробникам деякі продавці засобів захисту рослин і мінеральних добрив у своїх програмах поставки.

На ринку плодів та ягід у 2021-2023 роках очікується незначне збільшення до 4,1-4,9 млн т обсягів загальної пропозиції. Так, зважаючи на скорочення площ плодоносних насаджень в сільськогосподарських підприємствах впродовж 2015-2020 рр. в 1,3 рази до 48 тис. га, їх сталість в господарствах населення 145-148 тис. га, рівень урожайності плодів та ягід в межах 5-7 т/га та 11-12 т/га відповідно, очікується незначне збільшення обсягів виробництва. Це відбудеться за рахунок вступу молодих насаджень у товарне плодоношення та підвищення урожайності порівняно до 12 т/га. Загальний попит у 2021 р. становитиме 2949 тис. т, при чому експортні поставки дещо збільшаться порівняно з попереднім роком за рахунок яблук – до 204 тис. т. З активізацією співпраці з Європейським Союзом у форматі зони вільної торгівлі, у перспективі можна очікувати розширення експортних поставок вітчизняних плодів та ягід. Адже найважливіша її складова – це зближення регуляторних систем України та країн ЄС, що веде до суттєвого зниження нетарифних бар'єрів у торгівлі. Відтак, необхідно визначитися з інтеграційною стратегією розвитку вітчизняного ринку плодів і ягід, зважаючи на те, що Україна є транзитною державою між західними та східними країнами.

На ринку овочів та баштанних впродовж останніх років спостерігається стабільність у споживанні – 160-165 кг на особу в рік, що практично відповідає встановленій раціональній нормі у 161 кг. У 2021-2023 роки помітних змін цього показника не очікується – 163,7 кг на особу в рік. Загальна пропозиція овочів і баштанних культур формується переважно за рахунок внутрішнього виробництва і запасів на початок року – разом це 97%.

У 2021-2023 роки на овочі зберігатиметься регіональна диференціація цін: вони будуть нижчі в північно-західних областях (Волинська, Чернігівська, Житомирська, Рівненська), оскільки формуються під впливом високого рівня пропозиції

(сприятливі для цих культур природно кліматичні умови, найбільша концентрація виробництва) та низького попиту (висока самозабезпеченість і недостатній рівень доходності населення). Вищі ціни очікуються у промислових центрах (Дніпропетровську, Запоріжжі, Ужгороді, Донецьку, Луганську, Одесі). Характерною особливістю індустріальних та південних регіонів навпаки є високий попит (дещо вища купівельна спроможність, низький рівень власного виробництва) та недостатня пропозиція (менш сприятливі умови вирощування, а відтак вища капіталоємність, суттєвіші транспортні витрати на доставку).

Баланс цукру 2021-2023 років оцінюється, як критично напружений, а об'єм внутрішнього ринку становить 1,2-1,3 млн т цукру. Враховуючи геополітичну ситуацію в країні, світові тенденції «правильного харчування», споживання цукру населенням із кожним роком падає: 38 кг/особу в 2010 році і 28,8-28,5 кг на особу в 2020/21 МР. Прибутковість вирощування цукрових буряків, їх продажі та доходи бюджету залишаться без змін. Проте цукрові заводи зможуть заощадити 6% витрат під час закупівлі сировини за рахунок менших податкових зобов'язань виробника.

Молокопродуктовий підкомплекс України залишається одним з найважливіших сфер матеріального виробництва АПК, хоча останніми роками демонструє скорочення виробництва. У 2021-2023 роки прогнозується подальше скорочення виробництва сировинного молока до рівня 9,1-9,0 млн т. Однією з причин зменшення виробництва є скорочення поголів'я дійних корів, здорожчання витрат на утримання стада і низька купівельна спроможність населення. Очікується, що в Україні на ринку молока залишатимуться лише ефективні виробники – ферми, які мають високопродуктивних корів і виробляють молоко високої якості. З посиленням вимог до якості молока в рамках Угоди про асоціацію з ЄС, із 2020 року господарства населення практично були усунуті від організованої заготівлі молочної сировини, чим збільшили її дефіцит і сприяли подальшому скороченню поголів'я корів у господарствах населення. Причина дефіциту і в тому, що значна частина українських ферм має застаріле обладнання і низькопродуктивне поголів'я корів. Із зменшенням вітчизняного виробництва молока збільшується його імпорт.

Ринок яловичини і телятини України не залишився осторонь загальносвітових кризових пандемічних тенденцій. У 2021-2023 роках прогнозуємо скорочення

всіх балансових показників. Зокрема, прогнозуємо, що загальна пропозиція яловичини і телятини у 2021 р. зменшиться до 334 тис. т. Це стане наслідком скорочення виробництва до 287 тис. т. Прогнозуємо, що загальний попит на яловичину та телятину зменшиться дещо менше, ніж загальна пропозиція (на 3,4 %) та складе 317 тис. т, причому експортні можливості – в обсязі 38 тис. т. Споживання яловичини та телятини з розрахунку на 1 особу становитиме 6,7 кг (табл. 9.4). Прогнозоване виробництво яловичини та телятини з розрахунку на 1 особу перевищить показник споживання. Проте це далеко не ті показники, що забезпечують навіть мінімальну норму споживання яловичини та телятини з розрахунку на 1 особу.

Загальна пропозиція на ринку свинини прогнозується на рівні 863 тис. т. Прогнозуємо, що загальний попит не зазнає значних змін та становитиме 813 тис. т, причому експортні можливості складуть 8 тис. т. Особисте споживання свинини населенням прогнозуємо в обсязі 803 тис. т. При цьому споживання з розрахунку на 1 особу майже не зміниться і становитиме 19,3 кг. Прогнозоване внутрішнє виробництво забезпечить 90,7% обсягів особистого споживання свинини населенням, що свідчить про недостатність вітчизняного виробництва даного виду м’яса.

Таблиця 9.4 – Прогнозні баланси попиту і пропозиції основних видів продукції тваринництва на 2021 р., тис. т

Стаття балансу	Молоко	М’ясо великої рогатої худоби	М’ясо свиней	М’ясо птиці	Яйця (млн шт.)
Загальна пропозиція	**10751**	**334**	**863**	**1653**	**16482**
Запаси на початок р.	929	33	46	100	260
Виробництво	9022	287	728	1452	16170
Імпорт	800	14	89	101	52
Загальний попит	**9831**	**317**	**813**	**1546**	**16218**
Внутрішній попит	9481	279	805	1100	13618
Особисте споживання населенням	8550	278	803	1094	11898
На інкубацію	–	–	–	–	1100
Витрачено на корм худобі та птиці, втрати	931	1	2	6	620
Експорт	350	38	8	446	2600
Запаси на кінець р.	920	17	46	107	264
Виробництво на 1 особу, кг, шт.	*217,4*	*6,9*	*17,5*	*34,9*	*389,6*
Споживання на 1 особу, кг, шт.	*206,0*	*6,7*	*19,3*	*26,3*	*286,7*

Джерело: дослідження ННЦ «Інститут аграрної економіки».

Прогнозуємо, що загальна пропозиція м’яса птиці у 2021-2023 роках становитиме 1,6-1,8 млн т. Загальний попит прогнозується на рівні 1,5-1,6 млн т. Обсяги експорту зростуть на 3,5 %. Особисте споживання м’яса птиці населенням прогнозуємо в обсязі 1094 тис. т. Споживання з розрахунку на 1 особу залишиться на рівні 2020 р. і становитиме 26,3 кг. М’ясо птиці – це єдиний вид м’яса, де обсяги вітчизняного виробництва повністю забезпечують обсяги особистого споживання м’яса птиці в межах раціональної норми.

Галузь яєчного птахівництва без перебільшення можна віднести до найперспективніших і одним з найбільш економічно вигідних напрямів тваринництва в Україні. Але з початком 2021 р. на ринку яєць відбулися значні зміни. Прогнозується зниження загальної пропозиції на ринку яєць до рівня 16,4-16,5 млрд шт. Зниження відбулося за рахунок зменшення виробництва яєць. З початку 2021 року падіння виробництва відображається на ціновій ситуації яєць і яєчних продуктів. Подорожчання яєць, особливо в торговельних мережах, зумовлено як мінімум трьома факторами:

зменшення світового врожаю зернових веде до подорожчання комбікормів для тваринницьких підприємств;

підвищення мінімальних заробітних плат, подорожчання енергоносіїв, що є складовими загальних виробничих затрати і збільшують собівартість яєць;

внутрішня, політична причина, яка стосується ситуації довкола найбільшого українського виробника яєць – компанії «Авангард», частка якої на ринку яєць становить 25 %.

Прогноз розвитку аграрного підприємництва свідчить, що поряд із чинниками, які є запорукою успішного функціонування та розвитку аграрного підприємництва існують суб’єктивні та об’єктивні перепони, на шляху успіху реалізації підприємницької ініціативи. Зокрема це: гальмування процесів проведення нагальних структурних соціальних та економічних реформ, шокові коливання курсу національної грошової одиниці, фінансова нестабільність та погіршення інвестиційного клімату в країні, зростання рівня безробіття, зниження купівельної спроможності населення тощо.

До цього можна додати неефективність механізму розподілу державної підтримки, відсутність державних механізмів стимулювання трансформації ОСГ в організаційні форми, неврегульованість земельних питань в питанні забезпечення становлення сімейних фермерських господарств, недостатня державна підтримка селян в питанні розвитку обслуговуючої кооперації, складний фінансовий стан малих і середніх підприємств; низька інвестиційна та інноваційна активність малого підприємництва; диспропорція у структурі розвитку бізнесу за сферами економічної діяльності; зменшення обсягів кредитування, нестача власних оборотних коштів, що формують умови для подальшого погіршення стану розвитку аграрного підприємництва та кооперації.

На 2021-2023 роки прогнозується тенденція щодо поступового виходу із кризового становища, в якому опинились сільськогосподарські товаровиробники в умовах локдауну, спричиненого пандемією COVID-19, та незначного збільшення загальної кількості аграрних підприємств (фермерських господарств). Насамперед очікується значне збільшення кількості сімейних фермерських господарств на селі, діяльність яких формалізована лише в 2019 році (до 115 од – у 2021 році та 240 – у 2023 році). Позитивна тенденція зростання кількості суб'єктів малого аграрного підприємництва позитивно вплине на скорочення рівня безробіття.

За державної підтримки, кількість сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, як потенційно головної складової ефективної маркетингової підтримки та інтеграції сімейного фермерства в ринкове середовище, може зрости на 55-60 одиниць.

За умови вжиття заходів інституціональної підтримки трансформації особистих селянських господарств в організовані форми (на основі реалізації державної програми розвитку сімейних ферм як особливої форми аграрної підприємницької діяльності), в 2021-2023 роках частина із зазначених може змінити свою організаційно-правову форму господарювання, трансформувавшись в сімейні фермерські господарства.

Головним напрямом реагування на перелічені виклики є забезпечення ефективності державної підтримки та регуляторної політики. Зокрема, це стосується:

формування ефективних механізмів розподілу передбачуваної державної підтримки відповідно до Урядової програми підтримки розвитку фермерських господарств, розробка або ж продовження терміну дії Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації; розроблення Концепція розвитку сімейних фермерських господарств на період до 2030 року, створення сприятливих інституціональних умов для започаткування та ефективного ведення сімейного фермерства; впровадження нових кредитно-фінансових механізмів та інструментів підтримки малих аграрних підприємств; державне стимулювання нарощування обсягів сільськогосподарської продукції з високою доданою вартістю; врегулювання питання щодо спрощення доступу до земель сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності для створення або розширення сімейного фермерського господарства та врегулювання питання щодо набуття у власність наданих земельних ділянок; податкові канікули для сімейних фермерських господарств, спрощення процедури звітності таких господарств тощо.

Реалізація зазначених заходів дозволяє прогнозувати подальше зростання обсягів виробництва продукції рослинництва при значно менших темпах росту продукції тваринництва. За усередненим сценарієм прогнозується, що у 2023 році обсяги валової продукції сільського господарства (у постійних цінах 2010 року) становитимуть 268,5 млрд грн., або на 5,4% більше, ніж у 2021 році. Обсяги валової продукції рослинництва прогнозуються на рівні 197,3 млрд грн (ріст на 6,6% порівняно з 2021 роком), тваринництва – 71,2 млрд грн, або на 2,3% більше (табл. 9.5).

Таблиця 9.5 – Прогноз валової продукції сільського господарства у постійних цінах 2010 року на 2021-2023 рр., млрд грн

Продукція	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2023 р. у % до 2021 р.
ВП рослинництва, млрд грн	185,1	192,8	197,3	106,6
ВП тваринництва, млрд грн	69,6	70,9	71,2	102,3
ВП, всього	254,6	263,7	268,5	105,4

Джерело: дослідження ННЦ «Інститут аграрної економіки».

Після стрімкого зростання у 2020 році показників ефективності сільськогосподарського виробництва темпи її росту уповільняться. Прогнозується, що у 2023

році рівень рентабельності виробництва продукції сільського господарства зросте до 17,9-21,2% (за різними варіантами розвитку). Рівень рентабельності продукції рослинництва становитиме 19,7-23,1%, продукції тваринництва 8,5-9,6% (табл. 9.6).

Таблиця 9.6 – Прогноз ефективності сільськогосподарського виробництва в сільськогосподарських підприємствах у 2021-2023 рр.

Продукція	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2023 р.
			Варіант 1	Варіант 2
Продукція рослинництва				
Прибуток, млрд. грн	73,4	73,8	76,3	78,9
Рентабельність, %	24,4	25,3	19,7	23,1
Продукція тваринництва				
Прибуток, млрд. грн	3	4,1	5,2	6,8
Рентабельність, %	7,7	7,6	8,5	9,6
Продукція сільського господарства				
Прибуток, млрд. грн	76,4	77,9	81,5	85,7
Рентабельність, %	21,3	23,4	17,9	21,2

Джерело: дослідження ННЦ «Інститут аграрної економіки».

На прибутковість виробництва продукції впливають зміни її собівартості та реалізаційної ціни на неї. Стабільність цін на сільськогосподарську продукцію залежить від сталості національної валюти. Зміни цінових тенденцій на світових агропродовольчих ринках та інфляційні процеси можуть вплинути на рівень цін у країні та зумовити їх підвищення. Збережеться висока залежність України від світової економіки, що актуалізує питання пошуку нових ринків збуту української агропродовольчої продукції, насамперед в Азії та Африці. Важливим напрямом економічної політики держави у 2021-2023 роках має бути підвищення внутрішнього попиту населення на вітчизняну агропродовольчу продукцію.

Пандемія COVID-19 призвела до серйозного економічного спаду в Україні. Реальний ВВП у 2020 році скоротився на 4,0%, що є серйозним шоком для всіх галузей вітчизняної економіки, який є більшим, ніж під час останньої кризи 2014/2015 років. Зниження ВВП головним чином зумовлено скороченням внутрішнього попиту. Основні фактори спаду економіки проявилися через скорочення приватного споживання та інвестицій, із більш сильним зниженням інвестицій. Відзначаючи сукупний вплив COVID-19 на агропродовольчий сектор варто зазна-

чити, що внутрішні карантинні заходи були посилені зовнішніми шоками внаслідок різкого зниження експорту, зміною цін на товари та скорочення грошових переказів. Швидкість економічного відновлення залежатиме від тривалості та глибини карантинних заходів, світового попиту на агропродовольчі товари, зовнішнього середовища, підтримки держави за допомогою фіскальної та монетарної політики, можливих майбутніх змін в поведінці споживачів та інвесторів.

9.2 Структурно-концептуальна модель забезпечення стійкого розвитку аграрного сектору та гарантування продовольчої безпеки держави в умовах поширення COVID-19 та обмежувальних карантинних заходів

Концептуальні підходи до визначення стратегічних напрямів стійкого розвитку аграрного сектору, позитивної динаміки доходів сільських домогосподарств та гарантування продовольчої безпеки держави, як комплексного соціально-економічного процесу в умовах поширення COVID-19 та обмежувальних карантинних заходів, формують порядок денний для суспільства, влади й бізнесу всіх ієрархічних рівнів.

У першу чергу постає завдання імплементації зазначеного триєдиного завдання до стратегій розвитку економіки на періоди 5–10 років (Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 року, Національної економічної стратегії на період до 2030 року та ін.), до галузевих планів та програм. Це сформує платформу синергетичної взаємодії в парадигмі відносин «суспільство – влада – бізнес – населення», окреслить реальну та практично спрямовану партнерську співпрацю у стратегічному напрямі – до стійкої моделі розвитку агросектору України.

Розвиток аграрного сектору економіки в умовах впливу карантинних заходів, пов’язаних із поширенням пандемії COVID-19, означає відмінні від традиційних (звичних) умов господарювання. Головною проблемою є поява додаткових ризиків, що виникають через зміну, наприклад, поведінки стейкхолдерів, зокрема,

людини як основного суб'єкта реалізації трансакцій в системі суспільного відтворення «виробництво – розподіл – обмін – споживання». В період поширенням пандемії COVID-19 і в постпандемічний період можуть відрізнятися механізми задоволення потреб членів суспільства з поправкою на врахування актуалізації мотивації до збереження життя і здоров'я людини. Загалом же підсистеми суспільства, держави, бізнесу функціонують за своїми закономірностями. Змінюються лише інституційні практики саморегулювання і регулювання суспільних порядків, механізми підтримки населення і бізнесу-за участі держави.

Такий методологічно орієнтований підхід потребує науково-практичного обґрунтування певних дій з позицій нагальної необхідності формування регуляторного впливу на соціально-економічний розвиток та підтримку агросектору України як базової галузі у кризових умовах. Визнання узгодженої методологічної бази, цільової векторності в підходах до державного регулювання окреслює реальність стабільного економічного зростання аграрного сектора, збалансованого залучення природно-ресурсного потенціалу країни, врахування економічних інтересів усіх стейкхолдерів, створення оптимальних умов для підвищення рівня й якості життя населення, формування позитивного іміджу держави Україна як на національному, так і на глобальних ринках агропродовольчої продукції.

Слід зазначити, що багато вітчизняних та іноземних дослідників приділяють значну увагу державній політиці щодо забезпечення сталого розвитку сільського господарства, конкурентоспроможності його економічних агентів, добробуту сільських домогосподарств, гарантування продовольчої безпеки держави тощо. В останні півтора роки ці проблеми актуалізувалися в силу поширення пандемії COVID-19 та запровадження відповідних обмежувальних заходів. Наприклад, експерти ФАО Крістіан Моралес та Джонатан Паунд зазначають, що вкрай важливо, щоб усі учасники ланцюжка постачання виробничих ресурсів координували свої дії для забезпечення стабільності виробництва продовольства та зниження рівня невизначеності на ринках [1]. Головну роль державних інституцій при цьому вбачають в удосконаленні певних процедур та заходів політики з метою оптимізації торгівлі, створенні умов для відновлення роботи виробничих об'єктів й уникнення

дефіциту проміжних сільськогосподарських виробничих ресурсів при зведенні до мінімуму ризику зараження під час виробничих процесів. У свою чергу, це потребує розроблення та застосовування стратегічних підходів та вжиття термінових заходів у сфері охорони здоров'я працівників, дотримання протоколів забезпечення безпеки та гігієни праці з метою зниження ризику зараження на підприємствах та сприяння введенню на кожному об'єкті власного плану дій у надзвичайних обставинах. Також важливим вбачається забезпечення охорони здоров'я та безпеки працівників, які займаються перевезенням виробничих ресурсів. Для цього потрібно збільшити перевірки, модернізувати санітарні системи, розширити використання цифрової документації та збільшити обсяг інвестицій в інфраструктуру, створивши умови для роботи з мінімальними ризиками для життя і здоров'я.

Зниженню ризиків для доходів фермерських господарств сприятимуть заходи політики, спрямовані на підтримку безперервного функціонування сільськогосподарських виробничо-збутових ланцюжків. Наприклад, ~~на~~ розвиток платформ електронної торгівлі, що дозволять встановити зв'язок між виробниками і споживачами та забезпечити робочою силою. Надання доступу до дешевих чи безвідсоткових кредитів, тимчасових грошових виплат або субсидій дасть змогу полегшити проблему тимчасової обмеженості коштів у сільськогосподарських товаровиробників, особливо фермерських господарств, створюючи цим сприятливі умови відновлення виробництва [1].

У свою чергу Сіобхан Келлі [2] акцентує увагу на використанні кризи як стимулу для зміцнення інституційного потенціалу асоціацій, які представляють інтереси мікро і малих агропідприємств, зокрема, на важливій ролі сільськогосподарських кооперативів, які надають формальну та неформальну допомогу фермерським господарствам. Роль держави в подоланні коронакризи він вбачає в адаптація пакетів заходів фінансового стимулювання до потреб агропідприємств на основі міжгалузевого співробітництва, включаючи здійснення комунікаційної стратегії для забезпечення адресності таких заходів; стимулюванні прискореного погашення великими продовольчими компаніями заборгованості перед малими і сере-

дніми підприємствами. Держава також має взяти на себе функцію промоутера важливої соціальної ролі аграрних підприємств, зокрема, доведення до них інформації щодо важливості недопущення надмірного зростання цін з метою захисту продовольчих ринків у довгостроковій перспективі.

Думки щодо провідної ролі держави у мінімізації ризиків агровиробництва, постійної наявності харчових продуктів на внутрішньому ринку та гарантування продовольчої безпеки населення в умовах пандемії притримуються й Дунья Дуяновіч і Лука Руссо [3]. Зокрема вони стверджують, що уряди мають вживати заходів, спрямованих на підтримку сільськогосподарського виробництва та збереження критично важливих постачальницьких і виробничо-збутових ланцюжків при одночасному забезпеченні захисту найбільш уразливих категорій за допомогою дотримання соціальних гарантій. Крім того, на уряди покладається координація антикризових заходів між різними секторами з особливою увагою до охорони здоров'я та забезпечення нормальної життєдіяльності населення. Необхідною є надійна система партнерства між органами влади, неурядовими організаціями, аграрними об'єднаннями та профільними асоціаціями. Першочергової уваги потребує доступ до базового продовольства за рахунок підтримки доходів та купівельної спроможності найбільш уразливої частини населення.

Необхідність забезпечення урядами відповідності правилам міжнародної торгівлі та взятим на себе двостороннім зобов'язанням при прийнятті політичних рішень для мінімізації ризиків в умовах COVID-19, обґрунтовує Бубакер Бен-Бельхассен [4**].** Причому, він наголошує, що це мають бути політичні заходи, спрямовані на подолання реального, а не надуманого дисбалансу попиту та пропозиції агропродовольчих ринків. Особливу увагу слід приділяти підвищенню прозорості ринків, зменшенню тіньових товарно-грошових оборудок та координації дій усіх заінтересованих сторін.

В цілому погоджуючись із колегами, Адріано Камполіна [5] зауважує на важливості створення безпечних торгових коридорів уздовж ринкових ланцюжків з урахуванням заходів щодо пом'якшення негативних впливів на здоров'я насе-

лення. На його думку, держава має стати ініціатором розроблення та реалізації директивних заходів на підтримку аграрних товаровиробників з метою стабілізації пропозиції сільськогосподарської продукції, поглинання надлишків та запобігання втратам продуктів, що швидко псуються. Як зразок наводиться китайська політика «овочевого кошика». Одночасно з механізмами координації постачання та реалізації овочів у період активного застосування санітарно-протиепідемічних заходів щодо COVID-19, також проваджувалися державні закупівлі та розподіл продукції серед нужденних категорій населення.

Натомість Марко Санчес [6] акцентує увагу на першочерговій необхідності забезпечити захист усіх основних елементів продовольчої безпеки (наявність, цінова доступність, використання та стабільність) інструментами економічного стимулювання. На його переконання у всіх країнах світу вони мають бути спрямовані на задоволення двох нагальних короткострокових потреб: по-перше, постійно підтримувати повноцінне продовольче постачання, забезпечуючи безперервне та активне функціонування продовольчих виробничо-збутових ланцюжків; по-друге, і це найважливіше: оскільки знижена економічна активність у всіх ланцюжках продовольчої ринкової інфраструктури, то це призводить до масового скорочення щомісячних доходів. Найбідніші та найуразливіші верстви населення не можуть впоратися із ситуацією самостійно, тому слід негайно вжити заходів для забезпечення доступу людей до продовольства [6]. Таким чином, наголошується на необхідності проведення такої державної політики по нівелюванню негативного впливу поширення пандемії і запровадження обмежувальних заходів, яка б спрямовувалася на ще більше поглиблення нерівності – однієї з хронічних проблем як у країнах з розвиненими економіками, так і тих, що перебувають у транзитивному стані.

У свою чергу Ілеана Гранделіс [7] зосереджує увагу на необхідності розроблення заходів реагування, що сприятимуть поширенню механізмів соціального захисту, включаючи своєчасну виплату грошової допомоги, розподіл продовольства чи іншої допомоги у натуральній формі, на працівників неформального сектора, зайнятих безпосередньо у сільському господарстві та інших галузях аграрної

сфери. Конкретні заходи мають бути орієнтовані на працюючих жінок, які виконують обов'язки з ведення домашнього господарства, а також на інші вразливі підгрупи сільського населення. Вкрай важливо державну політику щодо підтримки сільськогосподарських товаропровідних ланцюжків та зміцнення зв'язків місцевих виробників з ринками, проводити у нерозривному зв'язку зі створенням умов для гідної праці.

Підтримуючи ідеї щодо забезпечення соціального захисту в умовах поширення COVID-19 та дії обмежувальних заходів, Максимо Тореро Кульен [8] спрямовує фокус на необхідність турботи урядів про потреби найбільш уразливого населення не зважаючи на те, що протиепідемічні заходи завдають шкоди економіці. Уповноважені державні органи повинні забезпечити безперебійне постачання продовольства, приділяючи пріоритетну увагу здоров'ю працівників агросектору та результатам їхньої праці.

Науковці Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України [27] вказують на необхідності диференційованого підходу до змісту та складу заходів антикризової економічної політики в умовах поширення COVID-19 з виділенням чотирьох етапів: 1) активна фаза епідемічних явищ у країні (карантин); 2) вихід з карантину; 3) стабілізація та відродження економіки; 4) стале зростання оновленої економіки. При цьому на кожному з етапів антикризові заходи економічної політики уряду, на їх думку, мають бути сфокусовані на трьох напрямах: підтримка населення; підтримка бізнесу (з виділенням малого та середнього бізнесу); макроекономічна політика.

На необхідності оновлення підходів державної політики щодо стимулювання процесу модернізації реального сектору економіки на основі забезпечення структурної збалансованості розвитку його галузей для цілей зростання на інноваційних засадах, залучення та об'єднання зусиль усіх економічних агентів та секторів економіки до процесу створення доданої вартості та справедливого розподілу між ними прибутків вказують експерти Центру економічних і соціальних досліджень Національного інституту стратегічних досліджень [28]. На їх думку метою державної аграрної політики в сучасних умовах, в т. ч. поширення пандемії, має

стати диверсифікація розвитку аграрного виробництва на основі підвищення капіталізації та інвестиційної привабливості агропідприємств завдяки запровадженню ринкового обігу сільськогосподарських земель, заохочення діяльності фермерських господарств, сприяння розбудові логістичних потужностей. Зазначене сприятиме досягненню інклюзивного розвитку сільських територій.

Потрібно визнати, що найвагомішим напрямом державної політики в умовах пандемії має стати забезпечення соціального захисту населення. І як зазначають фахівці департаменту соціальної політики Представництва ЮНІСЕФ в Україні, «…головне завдання – звести до мінімуму соціально-економічні наслідки кризи з позицій захисту прав дитини… Економічний розвиток уповільнюється, що насамперед відчувають сім'ї з дітьми… Послідовне застосовування заходів соціального захисту не тільки дозволять пом'якшити вплив кризи на вразливі сім'ї з дітьми, а й значною мірою сприятиме прискореному економічному відновленню. Ці заходи слід ретельно узгодити з пріоритетами та строками реалізації більш масштабних антикризових заходів, особливо спрямованих на забезпечення макроекономічної стабільності» [29].

Розробники Програми стимулювання економіки для подолання наслідків COVID-19: «Економічне відновлення» [30] також наголошують на першочерговій ролі держави у забезпеченні необхідних умов виходу країни з коронакризи. Зокрема вони виокремлюють такі функціональні напрями підтримки економіки: 1) малий та середній бізнес, який відіграє ключову роль в економіці країни і при цьому найбільше страждає від кризи; 2) міжнародна торгівля, інвестиції та інновації; 3) створення робочих місць та розвиток ринку праці; розумне регулювання економічної діяльності.

Відсутність в Україні антикризового довгострокового плану цілеспрямованих дій, орієнтованого на подолання наслідків, заподіяних пандемією COVID-19, шляхом пожвавлення інвестиційної динаміки та активізації підприємництва на основі інновацій, на переконання Базилюка Я. Б., Покришки Д. С., Гейко Т. Ю. та Дешко А. Л., загрожує затягуванням періоду рецесії [31]. Вони вказують на необ-

хідність переосмислення засад подолання наслідків, завданих заходами щодо боротьби з ризиками пандемії COVID-19, на основі переходу від «пожежного» реагування до середньострокових програм відновлення економіки.

Багато інших вітчизняних та іноземних вчених, експертів і практиків досліджують ці та інші питання державної політики в різних країнах світу, спрямованої на пом'якшення ризиків, мінімізації негативного впливу поширення пандемії COVID-19 на аграрний сектор, зниження доходів населення, інших втрат, забезпечення соціального захисту тощо [9-26, 32-35].

Отже, доцільно стверджувати, що формування концептуального підходу до стратегічного бачення стійкого розвитку вітчизняного аграрного сектору й гарантування продовольчої безпеки держави в умовах поширення COVID-19 та обмежувальних карантинних заходів – це процес системний, що окреслює послідовність дій цільового регуляторного впливу державних органів на рівні макроекономіки, економіки регіонів, галузей та суб'єктів господарювання.

Дотримання методологічних та концептуалізованих підходів у практичних діях регуляторного впливу породжує перспективність отримання позитивних змін і зрушень та одночасно формує суперечності й конфлікти, які мають векторність прикладного характеру. Більшість конфліктів слід очікувати у вирішенні стратегічних і тактичних завдань у сферах державної підтримки, доступу до ресурсів, якості інформаційного забезпечення тощо.

Окреслимо бачення та основні характеристики концептуальних підходів до стійкого розвитку аграрного сектору та гарантування продовольчої безпеки держави в умовах поширення COVID-19 та обмежувальних карантинних заходів з позиції відповідності ключовим стратегічним пріоритетам розвитку національної економіки, євроінтеграційним цінностям, екологізації, інформатизації та діджиталізації виробництв в умовах невизначеності параметрів суспільного відтворення.

Концептуальні підходи, як правило, багатопланові, актуалізують затребуваність нових економічних знань та неординарних управлінських рішень, що повинно сформувати чітке бачення цільових векторів впливу на агросектор країни,

забезпечити варіантність розвитку та практичних дій державних, галузевих, регіональних та місцевих органів влади.

З урахуванням векторності вже обраних реформ, стратегічних планів, обґрунтованих моделей майбутнього країни та її агросектору узагальнене бачення концептуальних підходів до забезпечення стійкого розвитку аграрного сектору, забезпечення позитивної динаміки доходів сільських домогосподарств та гарантування продовольчої безпеки полягає в наступному:

1. Аналітико-діагностичне забезпечення процесів розвитку аграрної економіки з позицій цільового дослідження станів внутрішнього та зовнішніх ринків, оцінки змін у пріоритетах та перспективах ведення сільськогосподарського виробництва, у соціальній сфері, накопичення досвіду проведення експертиз (економічного, соціального, екологічного характеру). Поглиблення наукового аналізу в напрямах синергетики практичного розвитку економічних процесів зі спрямуванням на інноваційну діяльність, екологічну безпеку, виробництво органічних та нішевих продуктів, ефективної макроекономічної структури галузі та науково обґрунтованої алокації ресурсів.

2. Стратегування, як форма обов’язкового управлінського коригуючого впливу на економічні процеси; забезпечення координації усіх рівнів та складових системи ведення господарської діяльності, створення та реалізація завдань, заходів, механізмів реалізації пріоритетних завдань, урахування пропорцій системи відтворення в комплексних процесах розвитку агросектору. Дотримання економічних інтересів у форматах економічного, соціального та екологічного розвитку сільських територій, суб’єктів господарювання.

3. Інституціоналізація національного аграрного ринку з цільовими інструментами забезпечення стійкого розвитку агросектору та гарантування продовольчої безпеки, актуалізованими як для поточних станів агроекономіки, так і потенційних у майбутньому.

Державна підтримка стійкого розвитку аграрного сектору України та гарантування продовольчої безпеки держави в умовах поширення COVID-19 та обме-

жувальних карантинних заходів має реалізовуватися у вигляді структурно-концептуальної моделі з визначенням змістовно-компонентних характеристик державно-стратегічного планування на різних ієрархічних рівнях прийняття управлінських рішень: державному, регіональному, галузевому (далі – Модель), яку наведено на рис. 9.5.

Презентуючи модель, можна виокремити такі її елементи: ціль (вхід), мету, завдання, концептуальні засади, сукупність принципів, об'єкт, суб'єкти, стратегічні напрями, практична реалізація яких забезпечить досягнення зазначеної мети, результати (вихід).

Головною метою державної політики, побудованій на цій моделі, має бути стійкий розвиток аграрного сектору, забезпечення позитивної динаміки доходів домогосподарств та гарантування продовольчої безпеки держави в умовах поширення COVID-19, обмежувальних карантинних заходів шляхом усунення виявлених проблем та нарощування наявного природно-ресурсного, людського і економічного потенціалу.

Її реалізація має сприяти мінімізації ризиків для аграрного сектору чи їх нівелюванню під час пандемії COVID-19, якісним структурним змінам у галузі, зокрема реструктуризації і оптимізації структури виробництва й експорту сільськогосподарської продукції та продовольства (заходи, спрямовані на забезпечення підтримки функціонування виробництва і мінімізацію ризиків зменшення його обсягів); створенню дієвого бізнес-середовища, підтримці функціональності підприємницьких формувань, ринкової активності мікро і малих господарюючих суб'єктів; підвищенню ефективності використання ресурсів; інституційній спроможності й ресурсній достатності сільських ОТГ; забезпечення зайнятості сільського населення, диверсифікації доходів сільських домогосподарств, посилення соціального захисту селян через удосконалення трудових відносин тощо.

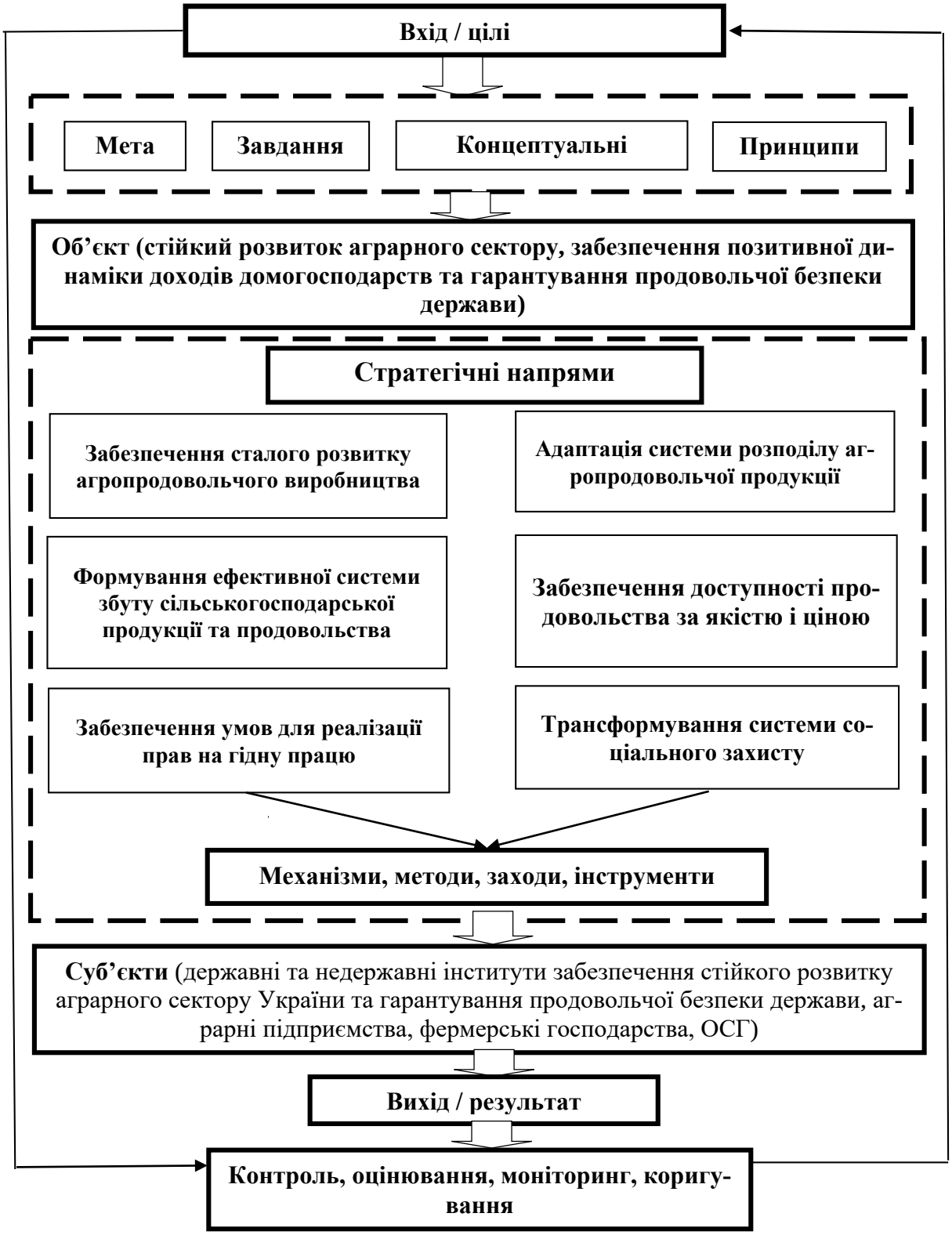

Рисунок 9.5 – Структурно-концептуальна модель забезпечення стійкого розвитку аграрного сектору України та гарантування продовольчої безпеки держави в умовах поширення COVID-19 та обмежувальних карантинних заходів

Джерело: Розроблено авторами.

Концептуальними засадами державної політики щодо підтримки стійкого розвитку вітчизняного аграрного сектору, забезпечення позитивної динаміки доходів домогосподарств та гарантування продовольчої безпеки держави під час та після завершення пандемії COVID-19 слугують:

– ключові положення вітчизняних і міжнародних нормативно-правових актів у контексті забезпечення стійкого розвитку аграрного сектору, забезпечення позитивної динаміки доходів домогосподарств та гарантування продовольчої безпеки держави в умовах кризових ситуацій, в тому числі під час та після завершення пандемії COVID-19;

– положення Угоди про Асоціацію між Україною з однієї сторони та Європейським Союзом і його державами-членами з іншої сторони з питань реалізації принципів вільної та неспотвореної конкуренції у торговельних відносинах, забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва;

– положення Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року, затверджених Указом Президента України» від 30.09.2019 № 722/2019, Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 14.09.2020 № 392/2020, Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 року, затвердженої Указом Президента України від 11.08.2021 № 347/2021, Національної економічної стратегії на період до 2030 року, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 № 179, Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 № 695; Стратегії сприяння залученню приватних інвестицій у сільське господарство на період до 2023 року, затвердженої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 05.07.2019 № 595-р; Стратегія розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України на період до 2026 року, затвердженої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10.07.2019 № 588-р; Концепції розвитку сільських територій, затвердженої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23.09.2015 № 995-р та «Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції розвитку сільських територій» від 19.07.2017 № 489-р., які стосуються відновлення макроекономічної стабільності,

забезпечення стійкого зростання аграрної економіки, створення сприятливих умов для ведення господарської діяльності, захисту економічної конкуренції тощо.

Розроблення і впровадження Моделі має засновуватися на принципах: комплексності; системності; пріоритетності стратегічного бачення та дотримання національних інтересів; недопущення недобросовісної конкуренції; забезпечення паритетності розвитку; стимулювання інноваційної діяльності; законності; балансу інтересів; інформаційної прозорості; відповідальності та контролю, підвищення рівня життя населення; ринкової ефективності; зворотного зв'язку; партнерських відносин; захисту ризиків; оптимізації ризиків та доходності; багатокритеріальності; поступової інституціоналізації (механізмів, інструментів, технологій оцінки та регулювання) стійкого розвитку аграрного сектору; врахування регіональної специфіки тощо. Ці принципи визначають взаємодію і взаємовідносини суб'єктів (за рис. 1 – це сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства, особисті селянські господарства (ОСГ), державні й недержавні інститути забезпечення стійкого розвитку аграрного сектору України та гарантування продовольчої безпеки держави), напрями та заходи впровадження означеної Моделі.

Імплементація Моделі передбачає виконання таких завдань:

– розроблення та реалізація життєздатної, цілісної, системної, науково-обґрунтованої програми дій (Стратегії – додається), метою якої виступає стійкий розвиток аграрного сектору, позитивна динаміка доходів сільських домогосподарств та гарантування продовольчої безпеки держави у кризових умовах, в тому числі під час поширення пандемії COVID-19 та запровадження обмежувальних карантинних заходів;

– підвищення ролі державних і недержавних інститутів та формування конструктивної співпраці між ними для вирішення проблеми забезпечення стійкого розвитку аграрного сектору України та гарантування продовольчої безпеки держави у кризових умовах.

При цьому необхідно враховувати сучасні тенденції розвитку вітчизняної економіки та світових ринків агропродовольчої продукції, а також ризики і загрози, які можуть виникнути. Серед таких тенденцій, ризиків і загроз варто виокремити:

1. У сфері матеріально-технічного та кадрового забезпечення агропродовольчого виробництва:

– порушення ланцюгів постачання сільськогосподарських виробничих ресурсів (робоча сила, проміжні продукти (добрива, насіння, пально-мастильні матеріали, запасні частини тощо), основні засоби виробництва (наприклад, техніка) тощо);

– зниження попиту на сільськогосподарські виробничі ресурси;

– зниження рівня матеріального-технічного забезпечення сільськогосподарського виробництва внаслідок погіршення фінансово-кредитного забезпечення;

– скорочення обсягів виробництва у постачальників ресурсів для сільського господарства;

– зниження рівня інвестиційного забезпечення через невизначеність в умовах в умовах поширення COVID-19 та запровадження обмежувальних карантинних заходів;

– спад економічної активності; зниження мобільності робочої сили з одночасним падінням доходів від зайнятості; зменшення трудового потенціалу;

– примусове усування від роботи інфікованих чи невакцинованих працівників або працівників, які контактували з інфікованими особами чи тваринами.

2. У сфері збуту продукції

– запровадження обмежувальних заходів щодо реалізації продукції, переміщення вантажів, закриття місцевих роздрібних та оптових продовольчих ринків;

– зниження обсягів реалізації внаслідок закриття / обмеження роботи закладів громадського харчування та / або соціальних закладів (дитячих садочків, шкіл тощо);

– зміна споживчих настроїв і структури споживчого попиту, зниження платоспроможного попиту на сільськогосподарську продукцію та продукти харчування внаслідок втрати частини доходів покупцями такої продукції (суб'єктами господарювання та населенням);

– невиконання зовнішніх контрактів щодо поставок продукції, розрив міжнародних логістичних ланцюгів, зниження попиту на сільськогосподарську продукцію та харчові продукти з боку країн-імпортерів, і як наслідок переорієнтація на внутрішні канали реалізації продукції зі значно нижчим рівнем дохідності;

– збільшення термінів експорту сільгосппродукції й продуктів харчування внаслідок подовження митних процедур та/або закриття кордонів в умовах запровадження обмежувальних заходів щодо переміщення осіб та товарів між країнами;

– посилення протекціонізму і недобросовісної конкуренції на світових ринках агропродовольчої продукції.

3. У сфері ціноутворення на сільгосппродукцію / продовольство

– виникнення цінових диспропорцій внаслідок порушення ланцюгів постачання продовольства (завищення цін реалізації харчових продуктів торговельними мережами, заниження цін закупівлі сільськогосподарської та харчової продукції у її виробників);

– спекулятивне підвищення цін на ресурси і сировину;

– цінові «скачки» внаслідок наявних проблем із постачанням продуктів харчування та закриттям торгівельних закладів та об'єктів торгівлі;

– цінові перекоси внаслідок наявності ажіотажного попиту населення в умовах тимчасового дефіциту / відсутності окремих продуктів харчування та обмеженості місць торгівлі ними;

– зростання цін на сировинних ринках внаслідок значного збільшення монетарної бази, що призводить до зростання цін на продукти харчування та зниження їх цінової доступності у середньостроковій перспективі;

– різке зростання цін на енергоносії в умовах постковідного відновлення економіки світу внаслідок різного підвищення попиту, що зумовлює зростання рівня витрат на сільськогосподарське виробництво та зниження рентабельної діяльності у сфері сільського господарства.

4. У сфері формування доходів та фінансово-кредитного забезпечення сільгосптоваровиробників та переробників сільгосппродукції

– втрата доходів (повна або часткова) через порушення ланцюгів постачання внаслідок запровадження обмежувальних карантинних заходів;

– втрата доходів (повна або часткова) внаслідок закриття закладів громадського харчування, соціальних закладів, окремих торгівельних об'єктів;

– зростання витрат на ведення операційної діяльності, пов'язаних із дотриманням обмежувальних карантинних заходів та підвищенням рівнем безпечності реалізації продукції;

– нестача обігових коштів у сільськогосподарських підприємців для закупівлі новітніх техніки і технологій, особливо за умови активного впровадження цифровізації як засобу дистанціювання людей-учасників трудового процесу;

– наявність «ефекту витіснення», за якого фінансові інвестиції (за рахунок проведення активної політики урядових запозичень) витісняють інвестиції в реальний сектор, при цьому ціна кредитного ресурсу суттєво зростає, а обсяги доступних ресурсів – зменшуються;

– відсутність спеціального інструментарію державної фінансової підтримки, спрямованих на стимулювання розвитку агропромислового виробництва;

– різка зміна очікувань аграрних підприємців щодо перспективи розвитку їх ділової активності.

Враховуючи велику кількість чинників впливу поширення пандемії COVID-19 та пов'язаних з нею обмежувальних заходів на аграрний сектор України, доходи сільських домогосподарств та продовольчу безпеку, розроблення зазначеної Стратегії на основі запропонованої моделі потребує визначення стратегічних напрямів їх досягнення, опрацювання дієвих механізмів їх реалізації та інструментарію, адаптованого до макроекономічних параметрів і ринкових стимулів як внутрішнього, так і зовнішнього середовища.

9.3 Модель реалізації Стратегії підтримки розвитку вітчизняного аграрного сектору та гарантування продовольчої безпеки держави під час та після завершення пандемії Covid-19

Стратегічними напрямами Стратегії підтримки розвитку вітчизняного аграрного сектору та гарантування продовольчої безпеки держави під час та після завершення пандемії Covid-19 (далі – Стратегія) визначено:

забезпечення сталого розвитку агропродовольчого виробництва, що передбачає формування політики підтримки вітчизняного виробництва якісної і безпечної сільськогосподарської продукції та продовольства у достатніх обсягах для внутрішнього ринку та експорту, недопущення поширення хвороб та їх передачі від тварин та сільськогосподарських культур до людини;

адаптація системи розподілу агропродовольчої продукції – формування політики підтримки розвитку аграрної інфраструктури, оптимізації каналів руху агропродовольчих товарів, діджиталізації та інформатизації в агропродовольчому секторі;

формування ефективної системи збуту сільськогосподарської продукції та продовольства – має за мету формування національної торговельної політики на вітчизняних ринках продовольства (за рівнями реалізації: загальнодержавний, галузеві, регіональні, місцеві), яка сприятиме продовольчому забезпеченню населення, фізичної та економічної доступності харчової продукції;

забезпечення доступності продовольства за якістю і ціною – передбачає формування політики забезпечення продовольчої безпеки, фізичної та економічної доступності основних харчових продуктів для населення в кількості та асортименті, що необхідні для здорового харчування;

забезпечення умов для реалізації прав на гідну працю – формування політики забезпечення комплексного розвитку системи нових можливостей стабілізації та сталого розвитку аграрного сектору економіки України і підвищення рівня зайнятості населення шляхом збереження існуючих і стимулювання створення нових високопродуктивних робочих місць з безпечними і гідними умовами праці;

трансформування системи соціального захисту населення – формування політики підвищення купівельної спроможності населення, підтримки захищеності громадян щодо споживання достатньої кількості безпечних харчових продуктів, що задовольняють її харчові потреби для ведення активного і здорового способу життя.

Безпосередньо процес реалізації Стратегії охоплює такі рівні економічної системи: макро- (державний), мезо- (регіональний) і мікро- (виробничий) (рис. 9.6):

макро- (загальнодержавний рівень – Президент України, Верховна рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерство аграрної політики та продовольства України, Міністерство економіки України, Міністерство фінансів України, Національний банк України, Державна податкова служба України, Державна митна служба України, Антимонопольний комітет України, Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, Державна регуляторна служба України та ін.) – відповідають за визначення пріоритетних цілей та напрямів соціально-економічної, зовнішньоторговельної, аграрної, фінансової, валютної, податкової та антимонопольно-конкурентної політики, захисту споживачів і бізнесу крізь призму реалізації Стратегії, координування діяльності; ухвалення та/або уточнення положень законодавчих та нормативно-правових актів щодо забезпечення стійкості розвитку аграрного сектора економіки, гарантування продовольчої безпеки держави та цінової доступності продуктів харчування в частині забезпечення позитивної динаміки доходів сільських домогосподарств, підтримка доходів суб’єктів, які втратили доходи у зв’язку з запровадженням карантинних заходів, підвищення рівня фінансово-кредитного забезпечення; посилення контролю за ціноутворенням, регламентування взаємовідносин виробників продуктів харчування та торгівельних мереж, усунення перешкод на шляху просування агропродовольчої продукції до кінцевого споживача, компенсація втрачених доходів населенню з метою недопущення зниження попиту на продукти харчування, розвиток інфраструктури, інформаційно-комунікаційне забезпечення, оцінку, моніторинг та контроль, необхідний і достатній рівень втручання у процес реалізації Стратегії;

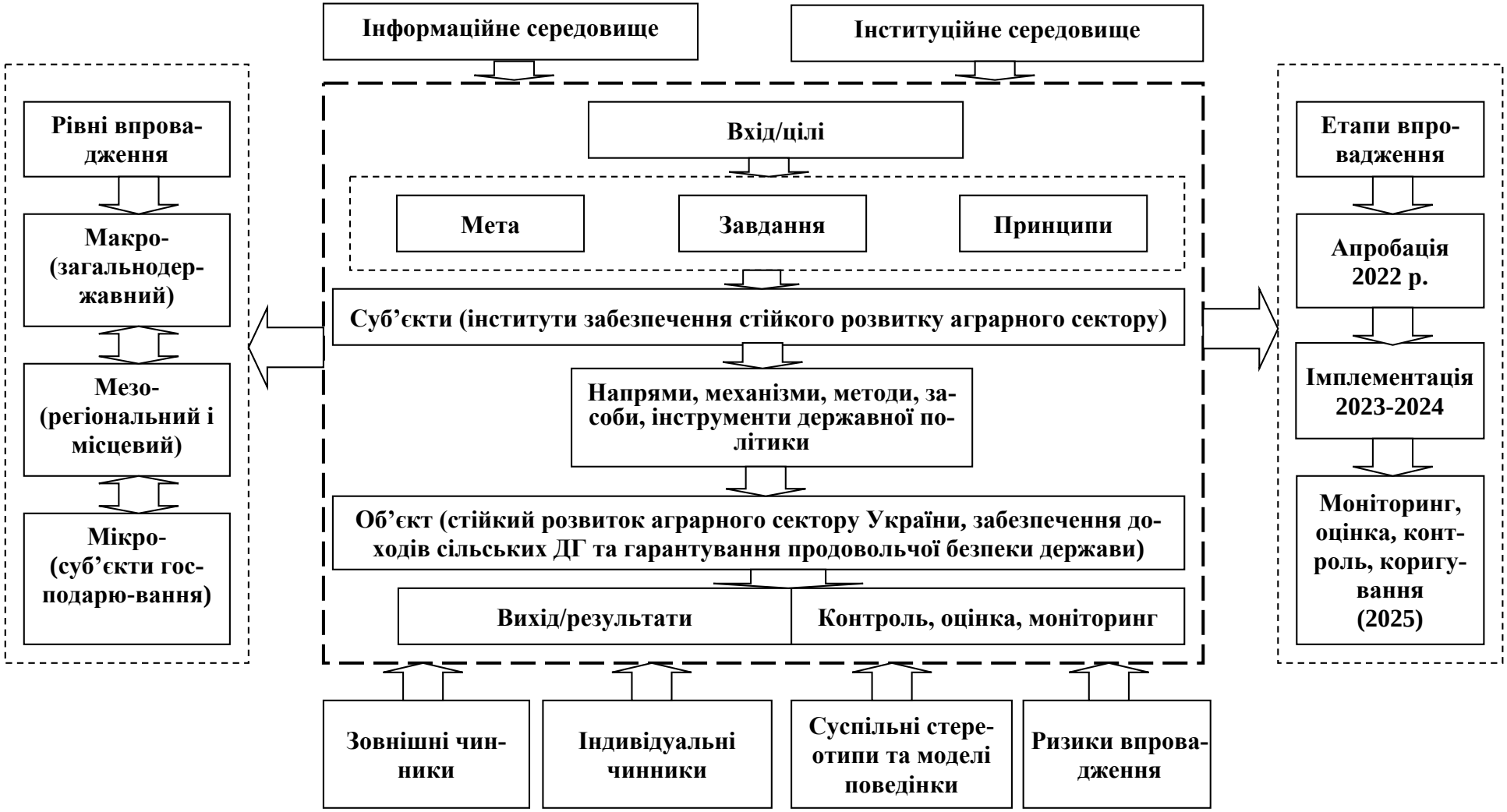

Рисунок 9.6 – Модель реалізації Стратегії підтримки розвитку вітчизняного аграрного сектору та гарантування продовольчої безпеки держави під час та після завершення пандемії Covid-19

Джерело: Розроблено авторами.

– мезо- (регіональний та місцевий рівень – місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, профільні й регіональні аграрні об'єднання, асоціації, аграрні громадські спілки тощо) – відповідають за формування стратегій регіональної політики (програм розвитку аграрного сектору, мікро-, малого і середнього бізнесу, зайнятості, інвестиційно-інноваційного розвитку тощо) та включення у програмні документи заходів щодо стійкого розвитку вітчизняного аграрного сектору, забезпечення позитивної динаміки доходів сільських домогосподарств та гарантування продовольчої безпеки держави; розробка протоколів та процедур ведення господарської діяльності в умовах карантинних заходів та функціонуванням об'єктів торгівлі продовольчими товарами; проведення роботи по відновленню порушених ланцюгів постачання матеріально-технічних ресурсів та збуту сільськогосподарської та харчової продукції; запровадження заходів та вибір інструментів з урахуванням регіональних і місцевих особливостей його функціонування, їх оцінки, контролю і моніторингу, інформаційно-комунікаційного забезпечення та супроводу;

– мікро- (на рівні суб'єктів господарювання) – сприяння належному забезпеченню населення продуктами харчування шляхом розвитку альтернативних форм торгівлі (точкова торгівля на відкритих місцях, організація умов для безпечного проведення ярмарків, централізованої доставки продовольчих товарів до місць проживання покупців); вибір методів та інструментів забезпечення стійкого розвитку (модернізація матеріально-технічного забезпечення, впровадження ресурсно- й енергозберігаючих та «зелених» технологій, виробництво конкурентоспроможної продукції, що відповідає запитам, вимогам і стандартам світового ринку, розвиток племінної бази тваринництва, селекції, насінництва, використання агротехнологій і моделей ведення сільськогосподарського виробництва на принципах органічного землеробства, агровольтаїки, формування позитивного іміджу підприємства і продукції тощо).

Реалізація Стратегії здійснюватиметься у такі етапи:

– організаційне забезпечення реалізації Стратегії та апробація – перевірка у реальних умовах функціонування аграрного сектору особливостей реалізації

Стратегії. На цьому етапі проводяться аналіз та оцінювання природних, економічних, фінансових, трудових ресурсів; досліджуються стан, структура і технічний рівень агровиробництва, наявність виробничих потужностей; науково-технічний потенціал; ефективність коопераційних зв'язків і логістичних систем; відповідність систем управління завданням та цілям Стратегії тощо. Такий аналіз та оцінка необхідні для передбачення ризиків на шляху реалізації Стратегії.

Це дозволить своєчасно вживати заходів щодо коригування Стратегії з урахуванням виявлених недоліків, адаптації до змін у зовнішньому та внутрішньому середовищах, визначати способи її вдосконалення, трансформувати несприятливі обставини у конкурентні переваги аграрного сектору тощо. Передбачення загроз і сприятливих можливостей на цьому етапі реалізації Стратегії слугує передумовою розроблення ситуативних планів на випадок виникнення таких обставин, що сприятиме ефективній реалізації Стратегії, раціональному досягненню її цілей. Загрози і сприятливі можливості можуть проявитися як у внутрішньому середовищі – на національному ринку, так і на глобальному рівні. Вони можуть мати природний, економічний, фінансовий, політичний, технологічний, конкурентний, соціальний характер тощо. Виявлення цих чинників, їх аналіз та прогноз потребують використання експертних оцінок, застосування як сучасних, так і традиційних методів дослідження (форсайт, трендовий аналіз, регресійно-кореляційний аналіз), економіко-математичного моделювання, імітаційного моделювання тощо. Результатом такої роботи має стати визначення напрямів, заходів, методів та інструментарію впровадження Стратегії;

– імплементація програмних заходів Стратегії в практичній діяльності суб'єктів агропродовольчого ринку (державних та недержавних інститутів) на постійній основі. Даний етап доцільно розділити на два підетапи. На першому підетапі відбуватиметься удосконалення державної політики, інституційного та підприємницького середовища, стійкого до наявних та потенційних ризиків, конкурентного як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринках. На другому підетапі більшої ресурсної підтримки отримають фактори, що посилюють ефективність,

структурну перебудову та інноваційний тип розвитку з урахуванням досягнень Індустрії 4.0;

– оперативний моніторинг та оцінювання результатів впровадження Стратегії передбачає здійснення комплексу заходів з метою контролю за реалізацією Стратегії на постійній основі, виявлення тенденцій, встановлення відхилень та коригування вибору джерел ресурсів й інструментарію її виконання. Контроль реалізації Стратегії має обов'язково включати інспектування передумов, яке охоплюватиме припущення, здійснені під час ~~в~~ розроблення Стратегії. Наприклад, поточний контроль динаміки цін на агропродовольчу продукцію, зміни валютного курсу, динаміки планових показників тощо. А також більш віддалений у часі контроль реалізації Стратегії, спрямований на врахування відхилень у процесі її втілення. Він може виконуватися у формі контролю досягнення заданих проміжних цілей. Це може бути перевірка одержання в заплановані строки обсягів виробництва, реалізації, експорту агропродовольчих товарів, надходження валютної виручки, рівнів та структури зайнятості, надходження інвестицій в галузь, показників собівартості, прибутковості тощо. Подібні дослідження дозволять усунути структурні диспропорції у вітчизняному аграрному секторі й диверсифікувати діяльність вітчизняних сільгосппідприємств.

У перспективі очікується досягнення таких результатів:

– підвищення стійкості аграрного сектору до загроз, зумовлених поширенням пандемії та запровадженням обмежувальних карантинних заходів;

– гарантування продовольчої безпеки держави в умовах запровадження карантинних заходів, зумовлених пандемією;

– формування раціональної структури агропродовольчого виробництва, більш стійкої до зовнішніх загроз;

– унеможливлення цінових диспропорцій на агропродовольчих ринках, зумовлених карантинними заходами та диктатом торгових мереж;

– недопущення погіршення рівня матеріально-технічного забезпечення агропромислового виробництва – за рахунок удосконалення ланцюгів постачання засобів виробництва в умовах запровадження карантинних заходів, зумовлених пандемією;

– зменшення залежності внутрішнього аграрного ринку від цінових коливань на світових ринках продовольства шляхом поетапного відходу від сировинної моделі експорту;

– позитивна динаміка доходів домогосподарств;

– забезпечення цінової доступності продуктів харчування в умовах пандемії – за рахунок функціонування дієвої системи компенсації втрачених доходів внаслідок зниження рівня зайнятості;

– збереження стабільності попиту на продукти харчування та унеможливлення значних втрат доходів сільгосптоваровиробників через відсутність попиту на сільгосппродукцію в умовах запровадження карантинних заходів – за рахунок функціонування системи держзакупівель та державних гарантій збуту продукції;

– забезпечення безперебійного постачання рітейлу внутрішнього ринку агропродовольчими товарами;

– збільшення обсягів реалізації продуктів харчування за альтернативними напрямами збуту (он-лайн та інші форми дистанційної торгівля), доступними в умовах пандемії;

– приріст кількості суб'єктів господарювання мікро- і малих форм, зокрема сімейних фермерських господарств;

– підтримання інвестиційної активності в аграрній сфері за рахунок застосування програм доступного кредитування та розширення доступу до ринку фінансових послуг;

– підтримка належного рівня зайнятості в аграрній сфері – за рахунок компенсації суб'єктам господарювання частини витрат, пов'язаних зі збереженням наявної чисельності працівників;

– недопущення згортання господарської активності в аграрному секторі, зумовленого запровадженням карантинних заходів та надмірним податковим навантаженням;

– зниження показників захворюваності та інвалідизації населення.

Нормативно-правове та організаційне забезпечення реалізації Стратегії здійснюватиметься через розроблення й прийняття в установленому порядку відповідних нормативних актів, планів і заходів, спрямованих на реалізацію її положень, проведення моніторингу стану їх виконання.

Фінансове забезпечення реалізації Стратегії можливе за рахунок коштів державного бюджету, місцевих бюджетів ОТГ, кредитів міжнародних фінансових організацій, власних і залучених коштів підприємств та інших джерел, не заборонених законодавством України, з дотриманням принципів цільового та ефективного використання коштів, публічності та прозорості у прийнятті рішень.

9.4 Стратегія підтримки розвитку вітчизняного аграрного сектору та гарантування продовольчої безпеки держави під час та після завершення пандемії Covid-19 (проект)

Ця Стратегія розроблена на розвиток положень Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020, та Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 року, затвердженої Указом Президента України від 11 серпня 2021 року № 347/2021.

Цю Стратегію розроблено на період до 2025 року.

Правовою основою цієї Стратегії є Конституція України, Закони України «Про національну безпеку України», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», інші нормативно-правові акти України, міжнародні договори, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, Стратегія національної безпеки України та Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року.

Ця Стратегія є складовою системи забезпечення національної економічної безпеки, документом стратегічного планування, містить стратегічні напрями підтримки вітчизняного аграрного сектору та гарантування продовольчої безпеки держави під час та після завершення пандемії Covid-19 за рівнями впровадження, часовими межами, етапами імплементації, а також концептуальні засади оцінювання їх результативності за критеріями ефективності, найінформативніші показники та індикатори: економічних, технологічних, соціальних та екологічних, що забезпечить дотримання засад збалансованого розвитку галузі й національних інтересів.

Цю Стратегію розроблено з метою забезпечення збалансованості економічного, соціального й екологічного розвитку щодо мінімізації ризиків, підтримки вітчизняного аграрного сектору та гарантування продовольчої безпеки держави під час та після завершення пандемії COVID-19. Стратегічні напрями і цілі Стратегії та завдання з їх досягнення відповідають цілям сталого розвитку, визначеним Указом Президента України від 30 вересня 2019 р. № 722 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року».

Метою цієї Стратегії є визначення організаційно-економічних, технологічних, соціальних та екологічних основ державної політики щодо мінімізації ризиків та підтримки розвитку вітчизняного аграрного сектору та гарантування продовольчої безпеки держави під час та після завершення пандемії Covid-19.

Стратегія базується на принципах дотримання національних інтересів і законності, додержання прав і свобод людини, захисту її законних інтересів, забезпечення сталого розвитку і чесної конкуренції, стимулювання інноваційної діяльності, балансу інтересів, відповідальності та контролю, підвищення рівня життя населення.

Стратегічні напрями, цілі та пріоритетні завдання щодо їх реалізації

Метою державної політики України щодо розвитку вітчизняного аграрного сектору є забезпечення захищеності національних економічних інтересів у аграрній сфері, реалізація стратегічних заходів, спрямованих на мінімізацію різноманітних ризиків, підтримки товаровиробників аграрного сектору та гарантування про-

довольчої безпеки держави під час та після завершення пандемії COVID-19 засобами, передбаченими для надзвичайних ситуацій і визначених законодавством України.

Ця Стратегія визначає такі стратегічні напрями та цілі щодо підтримки розвитку вітчизняного аграрного сектору під час та після завершення пандемії Covid-19 та пріоритетні завдання щодо їх реалізації.

Стратегічний напрям «Забезпечення сталого розвитку агропродовольчого виробництва» передбачає формування політики підтримки вітчизняного виробництва якісної і безпечної сільськогосподарської продукції та продовольства у достатніх обсягах для внутрішнього ринку та експорту, недопущення поширення хвороб та їх передачі від тварин та сільськогосподарських культур до людини. Зокрема:

– галузева структуризація та оптимізація структури виробництва сільськогосподарської продукції та продовольства (заходи, спрямовані на забезпечення підтримки функціонування виробництва і мінімізацію ризиків зменшення його обсягів);

– підтримка функціональності підприємницьких формувань з виробництва безпечної агропродовольчої продукції для потреб населення, створення гнучкої, ефективної системи компенсації втрат суб’єктів агробізнесу, зокрема малих форм господарювання від коронакризи;

– запровадження державних програм підтримки малих форм аграрного підприємництва, які виробляють малопоширені нішеві види сільськогосподарської продукції та продовольства;

– розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації, агротуризму та рекреаційної сфери на селі, впровадження системи кластер-кооперування суб’єктів малого агробізнесу для оптимізації витрат на логістику й координації доступу до каналів збуту продукції;

– запровадження спеціальних цільових програм підтримки адаптаційної спроможності малого агробізнесу з удосконаленням інституційного механізму доступу до каналів реалізації продукції (через розвиток кооперацію та створення кластерів);

– формування дієвої системи страхового захисту сільськогосподарських товаровиробників, яка передбачатиме розширення її інституційних складових, удосконалення гарантійного механізму виконання страховиками зобов'язань перед сільгоспвиробниками та можливість перестрахування;

– запровадження заходів щодо недопущення поширення хвороб, протидії введенню біологічних, хімічних або радіологічних агентів в сільськогосподарську продукцію і продовольство, зниження ризиків потрапляння в харчові продукти та навколишнє середовище препаратів з антимікробним спектром дії;

– стимулювання екологізації агропродовольчого виробництва, забезпечення безпеки кормів для тварин і лікарських засобів для тварин;

– запровадження консультаційної та освітньої підтримки виробників для забезпечення екологічно чистої добросовісної сільськогосподарської практики (GAP) та інших заходів із забезпечення якості на фермах;

– внесення змін до нормативно-правових актів у сфері охорони здоров'я та у ветеринарній медицині щодо їх гармонізації із законодавством Європейського Союзу;

– розвиток наукового потенціалу сільського господарства, харчової та переробної промисловості.

Стратегічний напрям «Адаптація системи розподілу агропродовольчої продукції» передбачає формування політики підтримки розвитку аграрної інфраструктури, оптимізації каналів руху агропродовольчих товарів, діджиталізації та інформатизації в агропродовольчому секторі. Зокрема:

– формування логістичної політики щодо управління транспортуванням продовольства;

– стимулювання розвитку ринків якісних і безпечних харчових продуктів, аграрної інфраструктури та її інтеграції у європейський і світові аграрні ринки;

– запобігання забрудненню сільськогосподарської продукції та харчових продуктів на стадіях їх переробки, зберігання, транспортування та розповсюдження в продовольчому ланцюзі;

– розвиток мережі оптово-розподільних центрів для закупівлі продукції у сільськогосподарських товаровиробників, переробки, зберігання та збуту через систему роздрібної торгівлі та закупівель для державних потреб, в тому числі в рамках механізму внутрішньої продовольчої допомоги населенню;

– удосконалення механізмів антимонопольно-конкурентної політики, попередження недобросовісної конкуренції проти вітчизняних виробників агропродовольчих товарів як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках;

– забезпечення реалізації національної експортно-імпортної продовольчої політики, яка стимулюватиме переважно інвестиційний імпорт;

– формування конкурентоспроможної на зовнішніх ринках структури експорту за рахунок збільшення виробництва продукції тваринництва, органічної та нішевої продукції, продукції з високою доданою вартістю;

– захист інтересів вітчизняних аграрних товаровиробників при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності та застосуванні міжнародних антидемпінгових процедур, укладанні міжнародних угод, узгодженні умов і правил поставок, стандартів якості тощо;

– розвиток систем інформатизації вітчизняних товаровиробників та діджиталізації каналів реалізації продукції, запровадження компенсаційних механізмів з організації онлайн продажів продукції;

– інституційна підтримка заходів із розвитку інноваційних систем організації онлайн-торгівлі сільськогосподарською продукцією і продовольством;

– поширення досвіду запровадження сільськогосподарськими, харчовими і переробними підприємствами міжнародних стандартів впровадження системи менеджменту та контролю за якістю продукції.

Стратегічний напрям «Формування ефективної системи збуту сільськогосподарської продукції та продовольства» передбачає формування національ-

ної торговельної політики на вітчизняних ринках продовольства (за рівнями реалізації: загальнодержавний, галузеві, регіональні, місцеві), яка сприятиме продовольчому забезпеченню населення, фізичної та економічної доступності харчової продукції. Зокрема:

– формування оперативної системи цінового моніторингу агропродовольчих товарів на національному, регіональних і місцевих рівнях та прогнозування кон'юнктури ринків, запобігання спекуляції та монополізації на агропродовольчих ринках;

– економічна обґрунтованість загальнодержавних і регіональних потреб, пов'язаних із забезпеченням населення продовольством, формування достатніх запасів продовольчих ресурсів і їх стабільність;

– вдосконалення механізмів регулювання ринку сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства, у тому числі усунення цінових диспропорцій на ринку;

– забезпечення балансу загальнодержавних, регіональних і місцевих інтересів та відповідальності у питаннях виробництва, управління запасами і постачання продовольства, якості та безпечності основних харчових продуктів;

– упровадження програм зі стимулювання імпортозаміщення на ринках сільськогосподарської продукції та продовольства.

Стратегічний напрям «Забезпечення доступності продовольства за якістю і ціною» передбачає формування політики забезпечення продовольчої безпеки, фізичної та економічної доступності основних харчових продуктів для населення в кількості та асортименті, що необхідні для здорового харчування. Зокрема:

– гармонізація нормативно-правової бази України з питань продовольчої безпеки, якості та безпечності харчових продуктів відповідно до міжнародного досвіду, включаючи положення, стандарти та кодекси практик, з міжнародними вимогами та регіональними угодами;

– удосконалення структури системи управління продовольчою безпекою та організації відносин з міжнародними та неурядовими вітчизняними організаціями, що залучені до регулювання продовольчої безпеки;

– забезпечення ефективної міжвідомчої координації інституційних структур для належного забезпечення державної політики продовольчої безпеки, перегляд та формалізація повноважень і обов'язків органів державної влади, які займаються питаннями контролю доступності, якості та безпечності харчових продуктів на предмет балансування інтересів та уникнення можливих дублювань функцій;

– підвищення інституційної спроможності системи управління продовольчою безпекою, забезпечення багатопрофільного представництва всіх зацікавлених стейкхолдерів у цій системі управління, консолідація політик дотичних секторів та національних довгострокових програм розвитку;

– створення державної програми підвищення обізнаності споживачів щодо харчових продуктів, спрямована на інформування населення щодо забезпечення доступу до високоякісних дієт, вибору здорової їжі шляхом гарантування достовірності і повноти інформації щодо агропродовольчих товарів;

– забезпечення програми консультаційних послуг у сфері харчування, що надаються громадянам органами державної влади та місцевого самоврядування, виробниками агропродовольчої продукції, торговими асоціаціями, навчальними закладами тощо, сприяння залученню громадян до асоціацій споживачів;

– упровадження заходів інституційної підтримки й реалізації заходів зі сприяння доступності продовольства через програми постачання нужденним верствам населення за фіксованими цінами;

– формування та реалізація освітньої політики у сфері споживання, охорони здоров'я, дієтології, гігієни продуктів, епідеміології та ін.

Стратегічний напрям «Забезпечення умов для реалізації прав на гідну працю» передбачає формування політики забезпечення комплексного розвитку системи нових можливостей стабілізації та сталого розвитку аграрного сектору економіки України і підвищення рівня зайнятості населення шляхом збереження існуючих і стимулювання створення нових високопродуктивних робочих місць з безпечними і гідними умовами праці. Зокрема:

Підтримка сталого економічного розвитку сільських територій та створення сприятливих умов для підвищення зайнятості сільського населення:

– розробка та впровадження низки комплексних програм соціально-економічного розвитку сільських територій, які сформують засади для економічно-соціального розвитку села, забезпечення зайнятості сільського населення шляхом створення якісно нових робочих місць з гідними умовами праці та рівнем заробітної плати з урахуванням специфіки функціонування сільських об'єднаних територіальних громад (далі – ОТГ);

– забезпечення розвитку соціально необхідної, конкурентоспроможної, та екологічно безпечної для населення економіки сільського господарства, формування сприятливих фінансово-кредитних і податкових режимів для розвитку альтернативних видів зайнятості на селі;

– забезпечення фінансування у повному обсязі розвитку аграрного сектору економіки України, зокрема, збільшити обсяги бюджетного фінансування підтримки розвитку малого і середнього бізнесу, у тому числі фермерських господарств шляхом державного кредитування, субсидування, надання компенсаційних та страхових виплат;

– удосконалення системи оподаткування підприємств, які розміщені та функціонують у межах сільських територій, зокрема, використання прогресивної шкали оподаткування та надання податкових пільг сільськогосподарським підприємствам та підприємствам, що сприяють позааграрній зайнятості сільського населення в залежності від форм власності, виду та тривалості діяльності, чисельності найманих працівників;

– стимулювання диверсифікації зайнятості сільського населення (технічний сервіс, зелений туризм, упорядкування угідь та ландшафтів, розвиток соціальних послуг тощо),

– сприяння подальшому удосконаленню інформаційної підтримки і надання послуг сільгоспвиробникам шляхом використання електронних ресурсів, зокрема, Єдиного порталу державних послуг «Дія».

Інституційна спроможність і ресурсна достатність сільських ОТГ:

– удосконалення законодавства з питань відкриття можливостей ОТГ реагувати на упередження негативного сценарію для зайнятості населення у форс-мажорних обставинах;

– урахування в стратегіях розвитку «полюси зростання» за участі мікро- і малих підприємств, шляхом кластерних форм організаційно-управлінської взаємодії, кооперування та інтеграції;

– розвиток людського й соціального капіталу та малих форм підприємництва, як основи середнього класу на селі, запровадження атипових і гнучких форм зайнятості та трудової мобільності;

– підвищення освітнього і кваліфікаційного рівня кадрового потенціалу сільських жителів з метою підвищення їх конкурентоспроможності на ринку праці, формування системи випереджальної підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації кадрів для зайнятих в сільській місцевості;

– запровадження процесу діджиталізації адміністративного менеджменту, налагодження безперервної системи цифрової освіти населення;

– заохочення молодих спеціалістів затребуваних професій до повернення (переїзду) в сільську місцевість для постійного проживання і праці;

– створення належних умов для активізації участі населення в прийнятті рішень органами місцевого самоврядування та сприяння створенню різноманітних самоврядних організацій.

Підтримка ринкової активності мікро-, і малих господарюючих суб'єктів:

– підтримка виробників для збереження робочих місць та стимулювання розвитку малого підприємництва;

– подолання моноструктурної зайнятості сільського населення й низької трудової мобільності осіб працездатного віку;

– стимулювання розвитку різногалузевої структури зайнятості сільського населення з урахуванням наявного ресурсного потенціалу та потреб сільських територій;

– розширення можливостей щодо виробництва і реалізації продукції особистими селянськими господарствами шляхом сприяння розвитку мережі сільськогосподарських кооперативів із заготівлі, зберігання, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції;

– створення в усіх ОТГ базових (демонстраційних) сімейних ферм різної спеціалізації, у т. ч. у позааграрних видах діяльності;

– надання грантової підтримки молодим спеціалістам для реалізації стартапів в сільському господарстві для вирощування нішевих культур, переробці сировини, надання рекреаційних послуг та інших (у т.ч. позааграрних) видів діяльності;

– безоплатна передача безхазяйних та незадіяних об’єктів нерухомості комунальної власності і земельних ділянок на яких вони розташовані, для організації мікро- і малого бізнесу, обслуговуючих кооперативів тощо;

– налагодити роботу учнівських виробничих бригад, особливо в опорних закладах профільної середньої освіти із дослідницькою складовою;

– активізувати адресну інформаційно-консультаційну роботу та дорадництво серед населення з питань організації бізнесу, постачальницько-збутової діяльності, цифрової грамотності, реклами тощо;

– розвивати системи пільгового довгострокового кредитування для мікро- і малих форм підприємництва для придбання земельних ділянок та оренди основних засобів виробництва на умовах фінансового лізингу.

Інституціоналізація зайнятості в сімейних фермерських господарствах (далі – СФГ) та в інших мікро- і малих формах господарювання:

– розроблення загальнодержавної програми становлення і розвитку СФГ, передбачивши, зокрема, системну дерегуляцію започаткування, функціонування й ліквідації як юридичної особи так і ФОП;

– усебічне стимулювання трансформації особистих селянських господарств в товарні СФГ, у т. ч. встановивши нульове оподаткування на прибуток від основної діяльності строком на 5 років з моменту реєстрації;

– надати першочергове право на придбання земельної ділянки для ведення СФГ, забезпечивши доступними кредитами під гарантії Фонду часткового гарантування кредитів у сільському господарстві;

– запровадити досвід європейських країн у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування членів СФГ, їхніх сімей та найманих працівників;

– заохочувати молодь до успадкування СФГ з метою його подальшого функціонування. Здійснювати моніторинг цього процесу з метою запобігання та розв'язання проблем, що виникають у молодих сімей;

– створити належні умови членам СФГ для опанування ІКТ, задоволення освітніх, професійних, культурних потреб;

– проводити на постійній основі інформаційно-роз'яснювальну роботу щодо переваг захищеної зайнятості, використовуючи сучасні засоби комунікації. Підвищувати престижність і суспільну значимість проживання, праці і відпочинку в сільській місцевості.

Стратегічний напрям «Трансформування системи соціального захисту населення» передбачає формування політики підвищення купівельної спроможності населення, підтримки захищеності громадян щодо споживання достатньої кількості безпечних харчових продуктів, що задовольняють її харчові потреби для ведення активного і здорового способу життя. Зокрема:

Забезпечення сталого соціально-економічного розвитку сільських територій, розв'язання соціальних проблем на селі, підвищення доходів та якості життя селян:

– запровадження програми підвищення рівня якості життя сільського населення, передусім соціально-вразливих його верств – дітей, жінок, осіб з особливими потребами та осіб похилого віку, скорегованого передусім на місцевий рівень розвитку самоврядування;

– розробка і запровадження систем забезпечення доступності всім громадянам якісних та безпечних харчових продуктів в періоди надзвичайних ситуацій, природних і техногенних катастроф (пандемія, біотероризм тощо);

– організація ефективного моніторингу стану здоров’я населення, вивчення епідеміологічної інформації, включаючи захворюваність, смертність та етіологію харчових захворювань; джерел забруднення харчових продуктів (бактеріальні, мікотоксини тощо); факторів ризику забруднення навколишнього середовища (джерел екологічного забруднення ґрунту та води) тощо;

– реалізація політики соціального партнерства та громадянської солідарності у питаннях управління розвитком сільського господарства та харчових систем, захисту навколишнього середовища та сталого використання природних ресурсів;

– впровадження продовольчої допомоги соціально-вразливим громадянам і дітям (продовольчі талони, склянка молока, овочевий набір тощо);

– створення нормативних та організаційних засад щодо щорічного зростання доходів сільських домогосподарств на рівні не менше рівня інфляції при збільшенні частки оплати праці і доходів від підприємницької діяльності їх членів у структурі грошових доходів сільських домогосподарств, зменшення їх диференціації порівняно з доходами міських жителів;

– удосконалення механізму орендних відносин, посилення при цьому соціального захисту орендодавця майнових та земельних паїв стосовно вчасного отримання належної йому орендної плати;

– забезпечення оптимальної доступності здобуття якісної загально середньої освіти (як обов’язкової) кожній сільській дитині, позашкільної, професійно-технічної, середньо-спеціальної та вищої освіти (за бажанням) кожному громадянину незалежно від місця проживання, стану здоров’я, соціального походження та фінансових можливостей;

– формування якісно нової системи медичної допомоги, збереження наявної та розбудова нової мережі охорони здоров’я на селі, розвиток нових форм медичного обслуговування сільських жителів;

– формування єдиного фізично-культурного середовища на селі, максимальне збереження існуючого та розбудова нового фізично-культурного фонду, ресурсне фінансове та кадрове його забезпечення;

– формування політики підтримання екологічної рівноваги з обов'язковим врахуванням збалансованого використання та примноження природних ресурсів сільських територій.

Відновлення і розвиток соціальної інфраструктури на селі, створення сприятливих умов для життєдіяльності та підвищення добробуту сільського населення:

– забезпечення реалізації положень Концепції розвитку сільських територій, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України № 995-р від 23 вересня 2015 р. у частині, що стосується забезпечення функціонування соціальної сфери села, створення державної системи регулювання демографічної ситуації у сільських поселеннях, зменшення диференціації життєвих умов сільського та міського населення, формування мережі підприємств, які надаватимуть комплекс освітніх, медичних, соціальних та інших послуг сільському населенню, сприяння підвищенню рівня зайнятості та створення умов для розвитку малих, віддалених сіл і таких, що занепадають;

– запровадження довгострокової цільової програми соціально-економічного розвитку малих та віддалених сільських населених пунктів у межах діючих та новостворених об'єднаних громад;

– забезпечення соціальних гарантій щодо запобігання проявам дискримінаційних обмежень з реалізації трудових прав сільського населення, запровадження систематичного контролю за дотриманням трудового законодавства у сільськогосподарському виробництві;

– запобігання появі нових проявів нерівності доступу населення до освіти, медицини, інформаційних технологій, дозвілля, адміністративних послуг тощо;

– забезпечення підвищення рівня доходів сільського населення, зменшення їх диференціації порівняно з доходами міських жителів.

Мінімізація негативних наслідків демографічного неблагополуччя сільських територій:

– здійснення комплексу організаційних, правових та економічних заходів щодо створення сприятливих умов для життєдіяльності та відтворення трудового потенціалу сільського населення та зменшення відтоку економічно активного населення з сільських територій;

– розбудова та розвиток мережі соціально-побутових, медичних, освітніх, культурних закладів на селі для якісного соціального та медичного обслуговування сільського населення, розвиток транспортної та дорожньої інфраструктури на селі з метою врегулювання маятникової трудової міграції у міста;

– розширення можливостей якісного покриття мережею Інтернет сільських населених пунктів, у тому числі віддалених, з метою отримання інформації та послуг сільськими жителями;

– підвищення якості дошкільної та середньої освіти, професійної орієнтації учнівської молоді, збільшення кількості дошкільних навчальних закладів, оновлення наявної матеріально-технічної бази сільських дошкільних та середніх загальноосвітніх закладів;

– створення і впровадження довгострокової цільової програми підтримки сільської молоді, надання пільгових кредитів для отримання освіти, придбання житла, транспорту, сільськогосподарської техніки, розвитку сімейного підприємництва.

Етапи реалізації Стратегії

Стратегія реалізовуватиметься у три етапи.

Перший етап (2022 р.) – організаційне забезпечення реалізації Стратегії та апробація положень.

Завдання: формування робочих груп, розроблення проектів програм, створення системи інформаційної взаємодії, перевірка у реальних умовах функціонування аграрного сектору особливостей реалізації Стратегії, оцінка наявних нових викликів і загроз, визначення напрямів та інструментів мінімізації їх негативного впливу, корегування Стратегії з урахуванням виявлених недоліків, визначення способів її вдосконалення тощо.

Другий етап (2023-2024 рр.) – імплементація програмних заходів Стратегії в практичній діяльності суб'єктів агропродовольчого ринку (державних та недержавних інститутів).

Даний етап передбачає два підетапи. На першому – здійснюється удосконалення державної політики, інституційного та підприємницького середовища, спрямовані на формування стійкого до наявних та потенційних ризиків, конкурентного як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринках аграрного сектору. На другому – більшої ресурсної підтримки отримають чинники, що посилюють ефективність, структурну перебудову та інноваційний тип розвитку.

Третій етап (2025 р.) – моніторинг та оцінювання результатів впровадження Стратегії.

Завдання: здійснення комплексних заходів з метою контролю за реалізацією Стратегії на постійній основі, виявлення тенденцій, встановлення відхилень та корегування вибору ресурсів та інструментарію її виконання, розроблення та внесення пропозицій щодо подальшого реформування агропродовольчого сектору вітчизняної економіки із визначенням цілей, завдань та очікуваних результатів на наступний період.

Реалізація Стратегії забезпечуватиметься шляхом виконання плану заходів. Залежно від мети та ступеня охоплення територій моніторинг проводиться на рівнях:

національний – на всій території України;

галузевий – в межах певної галузі;

регіональний – на території окремих регіонів держави;

місцевий – на рівні окремих громад.

Показники та індикатори реалізації Стратегії

Основним критерієм результативності Стратегії є досягнення мети та реалізація стратегічних напрямів шляхом виконання визначених стратегічних завдань.

Індикатори реалізації Стратегії:

збільшення обсягів виробництва агропродовольчої продукції та її експорту;

забезпечення безперебійного постачання рітейлу агропродовольчими товарами;

підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва та доходів сільських домогосподарств;

покращення раціону українців та збільшення обсягів споживання здорової їжі;

позитивний приріст в агропродовольчому секторі економіки суб'єктів господарювання малих форм, зокрема сімейних фермерських господарств;

усунення цінових диспропорцій на агропродовольчих ринках;

підвищення рівня життя населення, передусім соціально-вразливих його верств – дітей, жінок, осіб з особливими потребами та осіб похилого віку;

створення системи управління продовольчою безпекою держави;

реалізація освітньої політики у сфері споживання, охорони здоров'я, дієтології, гігієни продуктів, епідеміології;

підвищення рівня зайнятості сільського населення;

збільшення кількості молоді серед зайнятого населення;

підвищення середньої тривалості життя;

зниження показників захворюваності та інвалідизації населення;

підтримання екологічної рівноваги та примноження природних ресурсів сільських територій.

Реалізація Стратегії передбачає покращити такі основні показники:

технологічні:

досягнення 25% зростання врожайності на гектар земель;

включення 90% земель сільськогосподарського призначення до системи моніторингу земельних відносин;

досягнення імплементації технологій розумного фермерства (інтегратор технологій у рослинництві) на 20% площ земель сільськогосподарського призначення;

економічні:

підвищення частки малого і середнього бізнесу у виробництві агропродовольчої продукції до 30 %;

збільшення продуктивності сільського господарства в два рази, досягнувши показника 12 тис. доларів США на одного зайнятого;

збільшення обсягів експорту агропродовольчої продукції до 25 млрд. доларів США;

підвищення показника експортної виручки до 1 тис. доларів на гектар;

збільшення показників виробництва м'яса на 10% та молока на 4%;

збільшення частки переробленої продукції в агропродовольчому секторі до 40%;

соціальні:

підвищення інституційної спроможності та ресурсної самодостатності сільських ОТГ щоб забезпечити рівень зайнятість в аграрному секторі не менше 60%;

досягнення частки зайнятих у позаагрних видах діяльності до 60%;

створення не менше 5100 сімейних фермерських господарств із захищеною соціальною зайнятістю;

підвищення споживання м'яса до 71 кг/рік, молока – 320 кг/рік, фруктів – 78 кг/рік в розрахунку на одну особу;

досягнення 100% осіб, добове споживання яких є вищим за 5,05 доларів США за ПКС;

екологічні:

збільшення площі земель з органічним статусом до не менш як 2 % загальної площі сільськогосподарських угідь;

збільшення експорту органічної продукції до 500 млн доларів США;

зменшення кількості випадків харчових отруєнь і випадків токсикоінфекцій до 25 на 1 млн. населення;

зменшення кількості випадків спалахів інфекційних хвороб тварин на 25%;

зменшення площ сільськогосподарських угідь, уражених карантинними шкідливими організмами рослин, на 30%.

Ефективність реалізації Стратегії буде визначатися через постійний моніторинг її виконання та спиратися на систему показників та індикаторів, які буде удосконалено протягом першого року реалізації Стратегії.

Індикатори мають визначати прогрес, якого досягли суб'єкти агропродовольчого сектору України, зокрема в реалізації Стратегії з таких питань, як:

реалізація стратегічних напрямів, визначених Стратегією (за кожним напрямом);

виконання стратегічних завдань у межах напрямів, визначених Стратегією (за кожним завданням);

рівень впливу заходів, що здійснюються в межах Стратегії, на розвиток агропродовольчого сектору України.

Організаційне та фінансове забезпечення реалізації Стратегії

Очікуваним результатом є врахування стратегічних напрямів, цілей, завдань та загроз, визначених цією Стратегією, під час коротко-, середньо- та довгострокового планування розвитку вітчизняного аграрного сектору, формування пропозицій для удосконалення державної політики у цій сфері та провадження господарської діяльності підприємствами агропродовольчого сектору економіки України.

В межах повноважень, визначених Конституцією і законами України, реалізацію, координацію і контроль виконання цієї Стратегії здійснюють:

на державному рівні – Кабінет Міністрів України та Рада національної безпеки і оборони України;

на галузевому рівні – Міністерство аграрної політики та продовольства України;

на регіональному і місцевому рівнях – органи місцевого самоврядування.

Для реалізації цієї Стратегії розробляється план заходів, визначаються критерії оцінки та створюється система оцінки та моніторингу.

Ця Стратегія передбачає звітування про стан її виконання. Міністерство аграрної політики та продовольства України забезпечує щорічну підготовку аналізу виконання Стратегії та пропозиції щодо її реалізації та подає їх на розгляд Кабінету Міністрів України та Ради національної безпеки і оборони України.

Фінансове забезпечення реалізації цієї Стратегії здійснюється за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, а також інших джерел, не заборонених законодавством.

Фінансове забезпечення Стратегії за рахунок коштів державного бюджету здійснюється в межах можливостей ресурсної частини державного бюджету з урахуванням необхідності зменшення боргового навантаження на державний бюджет відповідно до показників Бюджетної декларації.

9.5 Алгоритм дій органів державної влади України, спрямованих на мінімізацію ризиків негативних наслідків пандемії COVID-19, викликаних коронавірусом SARS-Cov-2 для аграрного сектору, добробуту населення та продовольчої безпеки

Центральні, регіональні органи державної влади і органи місцевого самоврядування упродовж 2020–2021 рр. вжили комплекс обмежувальних протиепідемічних заходів з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2». Вони зачіпали економічні інтереси сільськогосподарських товаровиробників, переробних підприємств харчової промисловості, торгівлі продовольчими товарами і засобами виробництва, сервісних структур, інших контрагентів аграрної сфери та сільських ОТГ. Слід наголосити, що пандемія особливо негативно вплинула на функціонування інфраструктури внутрішнього аграрного ринку, як організованого так і стихійного, на доходи і структуру сукупних витрат сільських домогосподасртв (ДГ), на продовольчу безпеку та звичні споживчі стандарти й очікування населення.

Були внесені зміни і доповнення до кодексів України: Господарського кодексу від 16 січня 2003 року №436-IV, Кодексу законів про працю від 10 грудня 1997 року «322-VIII, Податкового кодексу від 2 грудня 2010 року №2755-IV, Митного кодексу, а також до інших законодавчих і нормативно-правових актів. Серед них, зокрема:

законів України:

«Про Антимонопольний комітет» від 26 листопада 1993 року №3659-XII; «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24 лютого 1994 року №4004-XII; «Про відпустки» від 15 листопада 1996 року №504/96ВР; «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23 вересня 1999 року №1105-XIV; «Про захист населення від інфекційних хвороб» від 6 квітня 2000 року №1645-III; «Про захист економічної конкуренції» від 11 січня

2001 року №2210-III; «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11 вересня 2003 року №1160-IV; «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24 червня 2004 року №1877-IV; «Про ціни і ціноутворення» від 21 червня 2012 року №5007- VI; «Про зайнятість населення» від 5 липня 2012 року №5667-VI; «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» від 1 липня 2014 року №1555-VIII; «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року №1700- VII; «Про публічні закупівлі» від 25 грудня 2015 року №922-VIII; «Про Державний бюджет України на 2021 рік» від 15 грудня 2020 року №1082- IX; «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 17 березня 2020 р. №530-IX; «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 30.03.2020 № 540-IX; «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо соціальної підтримки платників податків на період здійснення обмежувальних протиепідемічних заходів, запроваджених з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» від 04.12.2020р. № 1072-IX;

постанов Кабінету Міністрів України:

«Про встановлення карантину та запровадження обмежувальних протиепідемічних заходів з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» від 9 грудня 2020 року № 1236; «Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19» від 11 березня 2020 року №211; «Про заходи щодо стабілізації цін на товари, що мають істотну соціальну значущість, товари протиепідемічного призначення» від 22 квітня 2020 року №341; «Про встановлення карантину та запровадження посилених протиепідемічних заходів на території із значним поширенням гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом

SARS-CoV-2» від 22 липня 2020 року №641; «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2020 р. № 1236» від 11 жовтня 2021 №1066» та інших.

Суспільство і бізнес неоднозначно сприйняли вжиті уповноваженими органами державної влади протиепідемічні заходи для запобігання поширенню коронавірусної хвороби. При цьому учасниками різних дискусійних майданчиків, ток-шоу, медіа наводилися численні аргументи про порушення конституційних прав і свобод громадян на вільне переміщення громадським транспортом, відпочинок в закладах масової індустрії, обмеження ФОП і юридичних осіб на підприємницьку діяльність тощо.

Оскільки, Україна, як і інші держави з ринками, що формуються і обмеженими бюджетними ресурсами, має середні показники за Індексом жорсткості реагування уряду на COVID-19, забезпечуючи державними заходами покриття менше 50% втраченої заробітної плати/доходу, то основний тягар боротьби з хворобою прийшовся на мікро, малий і середній бізнес.

Крім того, «антивакцинаторами» наголошувалося на тому, що кожен громадянин згідно Конституції України має право (гарантується право) на: працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується; на належні, безпечні і здорові умови праці, заробітну плату, не нижчу від визначеної законом (ст. 43); підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом (ст. 42); соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин (ст. 46); достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування (ст. 48); безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди (ст. 50); вільний доступ до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена.

При цьому, рідше згадувалося, що кожна людина має перелічені та інші права, зокрема, й на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством (ст. 23). Тобто права і свободи кожного громадянина не є абсолютними і можуть обмежуватися у законний спосіб там, тоді і в такій мірі, в якій порушуються права і свободи інших співвітчизників. Фахівці з цивільного права стверджують: коли йдеться про права людини, то це здебільшого про «червоні лінії» між свободами та повноваженнями влади. Звичайно, у спірних питаннях остаточне рішення у сфері прав людини і юридичної особи має приймати суд, який зважає на конкуренцію різних галузей права, на всі обставини і думку спеціалістів певної сфери знань.

Правовий порядок в Україні ґрунтується на демократичних засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. При цьому, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ст. 19).

Маємо зазначити, що не всі регуляторні рішення органів державної влади досягли поставленої мети, а саме – мінімізували ризики негативних наслідків, пов’язаних з COVID-19, для аграрного сектору, продуктивної зайнятості сільських мешканців, доходів сільських ДГ та продовольчої безпеки населення. А окремі термінові заходи, навпаки – породили нові економічні та соціально-економічні проблеми для підприємницької діяльності в аграрному секторі, в діяльності сільських ОТГ, у сфері праці і сільської зайнятості та в системі продовольчої безпеки населення країни. Лише декілька прикладів на підтвердження цієї тези.

Перше. Законом України від 30.03.2020 року № 540-IX органам місцевого самоврядування надано право у 2020 році прийняти рішення про зменшення ставок єдиного податку, та/або плати за землю, та/або податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, щодо об’єктів нежитлової нерухомості, які перебувають у власності фізичних або юридичних осіб. Іншим Законом України від 04.12.2020 р. № 1072-IX платники єдиного податку першої групи звільнялися від

його сплати за грудень 2020 року та січень – травень 2021 року. Це неминуче призвело до зменшення надходжень до бюджетів сільських ОТГ, які не змогли належно забезпечити базові витрати, у тому числі на потреби закладів охорони здоров'я, установ соціального захисту та соціального забезпечення.

Результати анкетного опитування представників органів місцевого самоврядування, отримані під час виконання проєкту «Оцінювання впливу карантинних заходів, пов'язаних з COVID-19 для аграрного сектору й продовольчої безпеки держави та розроблення алгоритму дій щодо мінімізації негативних наслідків» № 2020.01/0313 конкурсу «Наука для безпеки людини та суспільства» показали наступне. Майже в усіх сільських громадах з різних причин зменшилася дохідна частина бюджетів, суттєво скоротилася зайнятість населення і зменшилися доходи домогосподарств сільської місцевості. При цьому підвилися ціни на основні харчові продукти, а в окремих селах виникли перебої з їх регулярним постачанням. Очевидно, потрібно було б одночасно передбачити механізм компенсації недоїмки від тимчасових податкових преференцій із так званого ковідного фонду України.

Друге. Сприятлива цінова кон'юнктура на зернові культури та насіння соняшнику в кінці 2020/2021 маркетингового року і на початку 2021/2022 року призвела до сплеску внутрішніх цін на базові харчові продукти в період пандемії коронавірусу. За даними Держстату України, з липня 2020 до липня 2021року подорожчали: хліб пшеничний з борошна першого ґатунку за кг – на 25% (23,86 грн), батон – на 17% (16,41), макаронні вироби з м'яких сортів пшениці за кг – на 20,4% (23,19), борошно пшеничне за кг – на 22,1% (14,25), крупа гречана за кг – на 13,1% (42,07), олія соняшникова за літр – на 88,7% (64,73), цукор за кг – на 87% (27,63 грн). Така ж цінова динаміка і на продукти тваринного походження: яловичина за кг – на 14,2% (162,45 грн), тушки курячі за кг – на 35,3% (69,3), яйця за десяток – на 34,3% (22,13), масло вершкове за кг – на 8,8% (47,10 грн). Щодо останнього продукту – до 80% у торговельній мережі не відповідає вимогам безпечності для споживачів. З листопада 2020 року по жовтень 2021 року Держпродспоживслуж-

бою України в закладах торгівлі та громадського харчування зафіксовано 159 порушень, пов'язаних з обігом фальсифікованого вершкового масла. Припинено обіг 568 кг продукту та 15,5 тонн вилучено з обігу [209].

Повертаючись до стримування спекулятивного підвищення цін у цьому сегменті маємо зазначити, що ситуація в умовах пандемії була і залишається недостатньо контрольована уповноваженими державними органами. Адже індекс споживчих цін на харчові продукти у 2021 році проти попереднього очікується на рівні 110,5; на олію соняшникову –141,4; на цукор 129,9 [210]. Хоча відповідний інструмент для стримування економічно необґрунтованого підвищення цін визначено.

Постановою Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо стабілізації цін на товари, що мають істотну соціальну значущість, товари протиепідемічного призначення» №341 від 22 квітня 2020 року запроваджено державне регулювання цін шляхом декларування зміни роздрібних цін майже на всі перелічені харчі (крім олії соняшникової, яловичини і сала). Це регуляторний акт набрав чинності через десять днів з дня його опублікування і діє до закінчення карантину, оголошеного Урядом. Разом з тим, торговельні мережі не відреагували на ці обмеження і скористалися підвищеним ажіотажним попитом на продовольство. Звідси випливає, що на період карантинних обмежень з метою стабілізації продовольчої безпеки населення мають уводитися жорсткіші заходи протидії спекулятивному підвищенню цін на цю групу товарів та дієвіші гарантії щодо їх безпечності для життя і здоров'я населення. Крім того до переліку продовольчих товарів, що мають істотну соціальну значущість необхідно додати олію соняшникову і сало.

Подібна цінова ситуація назріває через експорт основної культури – продовольчого зерна пшениці, придатного для випікання хліба і хлібобулочних виробів. Попри чергове оновлення рекорду валового збору і обсягів експорту у 2021 р., його якість гірша за попередній рік. За даними фахівців, якщо в середньому за останні роки співвідношення продовольчого зерна і фуражного склалося як 60:40, то в цьому році з точністю до навпаки. Внаслідок лібералізації зовнішньої торгівлі, зернові трейдери отримують вагомі надходження від експорту продовольчого зерна

високої якості, а згодом матимуть значні прибутки від його імпорту для потреб внутрішнього ринку. Напевне, така українська політика «імпортозаміщення» в умовах пандемії коронавірусу шкодить національним інтересам. Адже вітчизняні підприємства з виготовлення борошна і випічки хлібобулочних виробів змушені будуть планово погіршувати їх якість при одночасному підвищенні цін на цю групу товарів. За експертними оцінками, через імпорт значних обсягів пшеничного і житнього борошна порівняно з жовтнем ціна до кінця цього року може підвищитися на 10–15%, а наступному – ще більше. До того ж поведінка окремих стейкхолдерів не прогнозована, адже за даними президента Української асоціації пекарів, половина ринку хлібобулочних виробів знаходиться в тіні [213].

По-третє. На нашу думку, в умовах пандемії органи державної влади і органи місцевого самоврядування ще більш віддалилися від життєве важливих проблем самозайнятих осіб сільської місцевості. За даними Держстату України, на кінець 2020 р. в сільському, лісовому і рибному господарстві всього було зайнято 2721,2 тис. осіб, із них найманими працівниками в аграрному секторі було 443,7 тис. Звідси можна припустити, що на майже 2 млн. осіб не поширюються жодні програми державної підтримки у період карантину, оскільки вони не застраховані особи на випадок безробіття, тимчасової втрати працездатності та від нещасного випадку на виробництві [211].

Як наслідок, наростає соціальна відчуженість селян із незахищеною самозайнятістю через погіршення всього спектру соціально-трудових відносин. Частка населення сільської місцевості із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими середнього рівня загальних доходів у першому півріччі 2021 року проти аналогічного періоду минулого року зросла на 0,5% і порівняно з 2019 роком – на 0,8% і становить 58,9%. За перше півріччя 2021року, проти такого ж періоду попереднього року, зросла частка населення із середньодушовими еквівалентними доходами у місяць нижчими законодавчо встановленого і фактичного прожиткового мінімуму з 2,7 до 3,3% і з 33,6 до 34,7% відповідно. Співвідношення загальних доходів найбільш та найменш забезпечених 10% серед сільського населення (децильний коефіцієнт фондів) також погіршується. У першому півріччі 2019 р. він становив – 4,7 разів, у 2020 р. – 4,5, а в 2021 р. – 5,6 разів. Змінюється й

структура сукупних витрат сільських домогосподарств: на продовольство і безалкогольні напої у першому півріччі 2021 році витрачалося 51,4%, проти 45,7% відповідного періоду 2019 року (*довідково: у 1990 р. цей показник становив – 32,8%*). Це в середньому, а групи з доходами нижче прожиткового мінімуму ще більше – на 6,5 відсоткових пунктів. Отже, за період карантинних обмежень значно погіршився добробут сільських домогосподарств, зросли масштаби бідності, а для окремих категорій загострилася проблема економічної і фізичної доступності до харчових продуктів [212].

Розроблення державної політики щодо підтримки стійкого розвитку аграрного сектору, збереження існуючих та створення нових робочих місць із гідною зайнятістю, забезпечення позитивної динаміки доходів сільських домогосподарств (ДГ), гарантування продовольчої безпеки населення в умовах поширення COVID-19 та обмежувальних карантинних заходів потребує дотримання упорядкованих і скоординованих дій в часі і просторі, які доцільно узагальнити й систематизувати у вигляді алгоритму.

Запропонований алгоритм дій державних органів влади може складатися з п’яти етапів, представлених на рис. 9.7.

Запропонований алгоритм дії державних органів влади спрямований на розв’язання проблем, що накопичувалися десятиліттями, особливо з початком ринкових трансформацій агарного сектору, але з різних політичних, економічних і соціальних причин відкладалися «на потім». Як не цинічно це може сприйматися, але епідемія коронавірусної хвороби показала, що деструктивні процеси в аграрній сфері більше не можна ігнорувати, адже вони мають точку неповернення. Загальновідомо, що міцність всієї соціально-економічної системи і соціальних порядків країни в екстремальних умовах визначається міцністю її найслабшої ланки. На нашу думку, такими слабкими ланками є недостатня диверсифікація діяльності мікро- і малих форм господарювання, низька купівельна спроможність, соціальна незахищеність самозайнятих членів ОСГ працездатного віку, інших малотоварних форм підприємництва та їхніх найманих працівників, архаїчна структура зайнятості в сільській місцевості, бідність сільських домогосподарств, загроза продовольчій безпеці, особливо соціально вразливих верств населення.

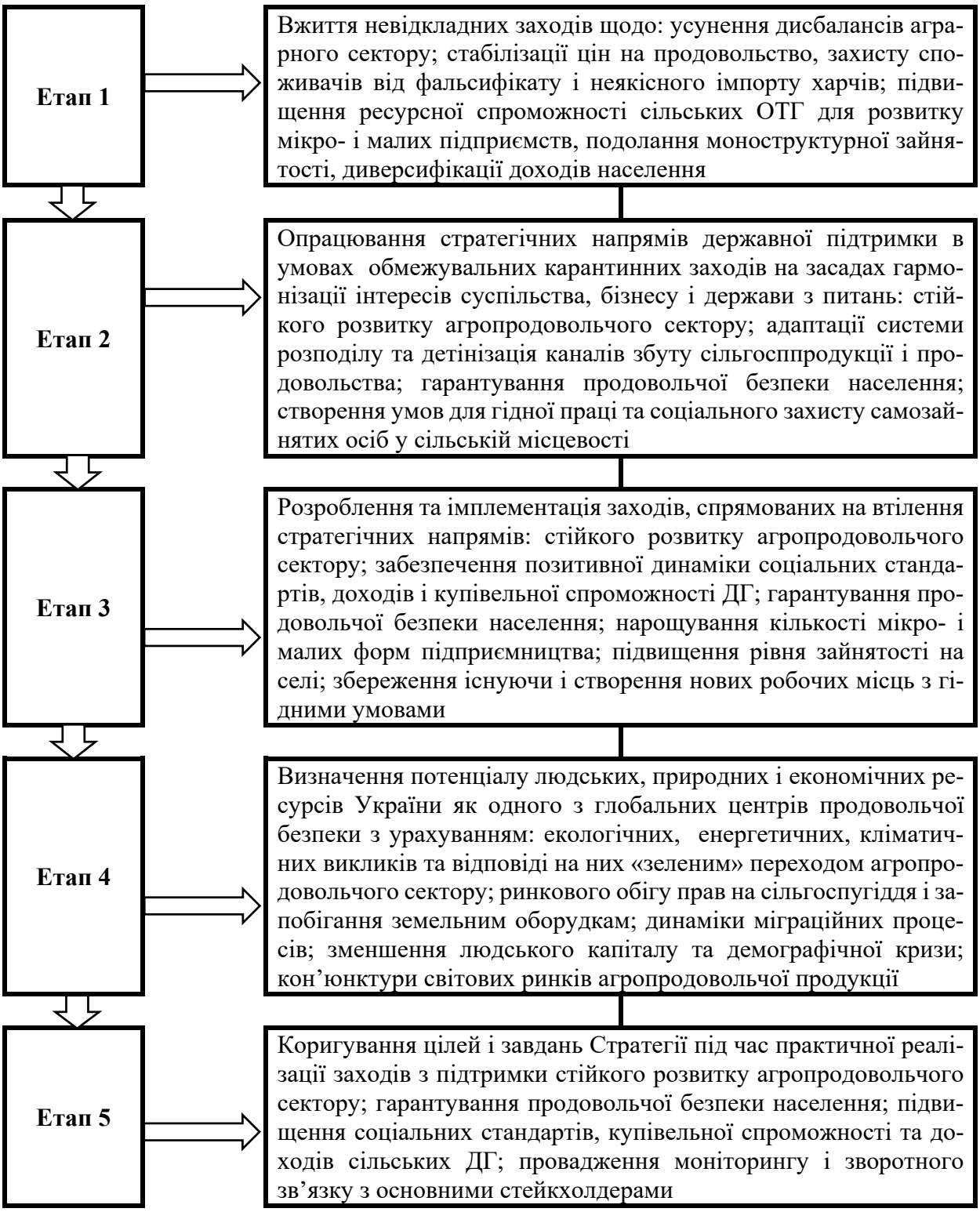

Рисунок 9.7 – Етапи алгоритму дій органів державної влади щодо підтримки розвитку вітчизняного аграрного сектору, забезпечення позитивної динаміки доходів ДГ та гарантування продовольчої безпеки населення під час та після завершення пандемії COVID-19

Джерело: Розроблено авторами.

Отже, органи державної влади і органи місцевого самоврядування мають спрямувати достатні ресурси на реалізацію неординарних підходів, спрямованих на сталий сільський розвиток, збалансування попиту і пропозиції сільського ринку праці, подолання моноструктурної зайнятості, протидію зменшенню людського потенціалу сільської місцевості тощо. Очевидно, що в подальшому Україна має належним чином фінансувати фундаментальні і прикладні наукові дослідження за цими напрямами, щоб адекватно відповідати на майбутні виклики регіонального та національного рівня і загроз світового масштабу.

Нами пропонуються першочергові дії органів державної влади й органів місцевого самоврядування в умовах коронавірусної пандемії, які наповнюють заходами перший етап зазначеного алгоритму (Табл. 9.7) і розраховані на строк до одного року. Щодо реалізації наступних етапів, то вони передбачаються «Стратегію підтримки розвитку вітчизняного аграрного сектору та гарантування продовольчої безпеки держави під час та після завершення пандемії COVID-19», яка додається до загального Звіту цього проєкту.

Таблиця 9.7 – Першочергові дії органів державної влади щодо підвищення стійкості аграрного сектору, сільських ДГ та продовольчої безпеки населення до ризиків, пов’язаних з пандемією COVID-19

Дії/заходи	**Напрям Стратегії**	**Відповідальні**
1. Виробництво аграрної продукції та підвищення її ефективність в умовах синергії великих, середніх і малих товаровиробників та господарств населення		
1.1. Внести зміни до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 21.07.2021 р. №819-IX, запровадивши системи кластер-кооперування суб’єктів мікро- і малого агробізнесу для оптимізації витрат на логістику й координації доступу до каналів постачання засобів виробництва і збуту продукції	2.1	Мінагрополітики Мінекономіки Мінфін Мін’юст Інші ЦОВВ НААН України Аграрні асоціації (за згодою) громадські організації (за згодою)

Продовження табл. 9.7

1.2. Внести зміни і доповнення до Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24 червня 2004 року №1877-IV щодо умов бюджетних дотацій агрохолдинговим структурам з дотриманням балансу суспільних, місцевих та корпоративних інтересів. Основними критеріями дотування обсягів виробництва мають бути дотримання екологічних стандартів землекористування, перехід на альтернативні джерела енергії, інвестиції у харчову індустрію, створення нових робочих місць, соціально відповідальна поведінка та інші	2.1	Мінагрополітики Мінекономіки Мінфін Регуляторна служба ОДА Мін'юст Інші ЦОВВ Аграрні асоціації (за згодою)
1.3. Внести зміни в Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24 червня 2004 року №1877-IV, доповнивши дотаціями сімейним, малим і середнім фермерським господарствам, які використовують відновлювальні джерела енергії, зокрема технологій подвійного використання сільгоспугідь – агровольтаїки	2.1; 2.5	Мінагрополітики Міненерго Мінфін Мінекономіки Мін'юст Інші ЦОВВ Аграрні асоціації (за згодою)
1.4. Внести зміни і доповнення до Земельного кодексу України та інших нормативно-правових актів, розширивши площу земельної ділянки для ведення СФГ із 20 до 50 га із правом залучати найманих працівників на постійній основі. Передбачити для таких господарств першочергове право оренди земель запасу, земель державної і комунальної власності	2.1; 2.5	Мінагрополітики Мінрегіон Мінфін Мінекономіки Регуляторна служба Мін'юст Інші ЦОВВ Аграрні асоціації (за згодою)
1.5. Розробити державну цільову програму трансформації ОСГ в товарні СФГ на 2022–2026 рр., передбачивши: пріоритетне право на придбання земельної ділянки; пільгові кредити під гарантії спеціального фонду; нульове оподаткування на доходи строком на 5 років з моменту діяльності; заохочення молоді до успадкування СФГ з метою його подальшого функціонування; належні умови для опанування ІКТ, задоволення освітніх, професійних, культурних потреб; моніторинг ефективності вжитих заходів та проблем, що виникають під час їх реалізації	2.1; 2.5	Мінагрополітики Мінекономіки Мінфін Мінрегіон Регуляторна служба Мін'юст Інші ЦОВВ Аграрні асоціації (за згодою)
1.6. Опрацювати механізм одностороннього розірвання договору довгострокової оренди земельної ділянки за ініціативи голови новоствореного і зареєстрованого належним чином СФГ	2.1;2.5	Мінагрополітики Мінекономіки Регуляторна служба Мін'юст Інші ЦОВВ

Продовження табл. 9.7

1.7. Здійснити дерегуляцію процесів створення, діяльності та ліквідації, в т. ч. через процедуру банкрутства СФГ і максимальне спрощення бюрократичних процедур, бухгалтерського обліку, фінансової, податкової та статистичної звітності, запровадивши сучасні методи на базі цифрових сервісів	2.1; 2.5	Мінагрополітики Мінфін Мінекономіки Мінрегіон Мін'юст Інші ЦОВВ Аграрні асоціації (за згодою)
1.8. Створити в усіх ОТГ базові (демонстраційні) СФГ різної спеціалізації, в т. ч. у позааграрних видах діяльності та online-платформу для обміну досвідом, консалтингу, організаційної взаємодій для захисту своїх прав тощо	2.5	Мінагрополітики Мінцифри Мінрегіон НААН України Всеукраїнська асоціація громад (за згодою) Асоціація ОТГ (за згодою) Аграрні асоціації (за згодою) НАСДС України (за згодою)
1.9. Удосконалити науково-методичні підходи з метою усунення нееквівалентного розподілу доданої вартості основних учасників продовольчого ринку (аграрних товаровиробників, підприємств логістичної інфраструктури, харчової промисловості та торгівельних мереж). Опрацювати на їх основі науково-методичні рекомендації щодо коригування державної регуляторної політики	2.1	Мінагрополітики Мінекономіки Мінфін Мін'юст Держстат Інші ЦОВВ НААН України Аграрні асоціації (за згодою)
2. Збільшення обсягів реалізації аграрної сировини і продуктів її переробки на внутрішньому ринку		
2.1. Запровадити диференційоване оподаткування ПДВ операцій з експорту зернових та олійний культур з метою поглибленої переробки аграрної сировини, створення нових робочих місць та доданої вартості в економіці країни	2.2	Мінагрополітики Мінекономіки Мінфін Мін'юст Регуляторна служба Інші ЦОВВ Аграрні асоціації (за згодою)
2.2. Відновити механізм нарахування ПДВ, що сплачується до державного бюджету переробними підприємствами за реалізовані ними молоко, молочну сировину та молочні продукти, м'ясо і м'ясопродукти, іншу продукцію переробки тварин, закуплених у живій вазі, а також виплати і використання коштів, що надійшли від його сплати сільгоспвиробникам, що мав місце у 1998–2018 рр.	2.2	Мінагрополітики Мінфін Мінекономіки Мін'юст Регуляторна служба Інші ЦОВВ Аграрні асоціації (за згодою)

Продовження табл. 9.7

2.3. Передбачати у меморандумах про взаєморозуміння між Кабінетом Міністрів України і учасниками зернового ринку на новий маркетинговий рік граничні обсяги експорту продовольчого зерна у розрізі класності з урахуванням якості майбутнього урожаю та круп для забезпечення продовольчої безпеки держави	2.2	Мінагрополітики Мінекономіки Регуляторна служба Інші ЦОВВ Аграрні асоціації (за згодою)
2.4. Забезпечити пільгові умови (тарифи на в'їзду транспорту, вартість аналізу якості продукції, інші платежі) доступу до гуртових агропродовольчих ринків мікро-, малих та середніх фермерських господарств з урахуванням обсягів та видів реалізації їхньої продукції. Поширити досвід створення в Україні фермерської маркет мережі Fermachi	2.2	Мінекономіки Мінагрополітики Регуляторна служба ОДА Аграрні асоціації (за згодою)
3. Захист внутрішнього продовольчого ринку від фальсифікату продовольства, експансії імпортної продукції, яка в достатніх обсягах виробляється в Україні, та контрабанди		
3.1. Розробити та затвердити середньострокову державну цільову програму протидії контрабанді й реалізації на внутрішньому ринку незаконно ввезених продовольчої сировини і харчових продуктів**.** Посилити цивільно-правову, адміністративну відповідальність згідно законів України, а також передбачити кримінальну відповідальність за такі дій	2.3	Мінекономіки Держпродспоживслужба Мінфін Держмитслужба Мінагрополітики Регуляторна служба Мін'юст Інші ЦОВВ Аграрні асоціації (за згодою) Громадські організації (за згодою)
3.2. Радикально зменшити обсяги технологічного і передреалізаційного фальшування харчів, особливо м'ясомолочної продукції та посилити боротьбу із несанкціонованим завезенням продовольчих товарів на митну територію України	2.3	Мінекономіки Мінфін Держмитслужба Держпродспоживслужба Інші ЦОВВ Мін'юст ОДА
3.3. Досягти невідворотності цивільно-правової і адміністративної відповідальності за приховування або умисне перекручення службовою особою відомостей гарантованих Конституцією України: про стан забруднення сільськогосподарських земель, водних ресурсів, атмосферного повітря, харчових продуктів і продовольчої сировини, що негативно впливають на здоров'я людей, рослинний та тваринний світ	2.3	Мінекономіки Мінекології Мінагрополітики Мінфін Держпродспоживслужба Регуляторна служба Інші ЦОВВ Мін'юст Аграрні асоціації (за згодою) Громадські організації (за згодою)

Продовження табл. 9.7

3.4. Усебічно сприяти формуванню альтернативних каналів реалізації сільгосппродукції мікро-, малими і середніми формами господарювання з використанням дистанційних форм торгівлі, ресурсів місцевих громад, інтернет-порталів, інформаційної підтримки тощо		Мінекономіки Мінагрополітики Держпродспоживслужба Мінцифри Мінрегіон Регуляторна служба Інші ЦОВВ Аграрні асоціації (за згодою) Громадські організації (за згодою)
4. Стабілізація цінової кон'юнктури внутрішнього ринку на базові харчові продукти, протидія ажіотажному попиту, викликаного маніпулятивними технологіями та тимчасовим дефіцитом		
4.1. Внести зміни і доповнення до низки нормативно-правових актів, розширивши основні завдання та збільшивши фінансування Аграрного фонду як кредитора на період дії режиму заставних закупівель і формування державного продовольчого резерву об'єктів державного цінового регулювання для здійснення товарних та фінансових інтервенцій на організованому аграрному ринку стосовно переліку товарів, визначених постановою Кабінету Міністрів України від 22 квітня 2020 року №341 «Про заходи щодо стабілізації цін на товари, що мають істотну соціальну значущість, товари протиепідемічного призначення» від 22 квітня 2020 року №341	2.4	Мінекономіки Мінагрополітики Мінсоцполітики Мінфін Регуляторна служба Мін'юст Інші ЦОВВ Аграрні асоціації (за згодою)
4.2. Внести зміни і доповнення до Порядку розроблення номенклатури продовольчих ресурсів державного резерву і норм їх накопичення, у т. ч. незнижуваного запасу на основі фактичних даних продуктових балансів та інших джерел з урахуванням зміни кон'юнктури внутрішнього продовольчого ринку, розірвання логістичних ланцюжків		Мінекономіки Мінагрополітики Мінсоцполітики Мінфін Регуляторна служба Мін'юст Інші ЦОВВ
4.3. Посилити адміністративний контроль та відповідальність торгівельних мереж за виконання постанови Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо стабілізації цін на товари, що мають істотну соціальну значущість, товари протиепідемічного призначення» від 22 квітня 2020 року №341		Мінекономіки Мінфін Регуляторна служба Держпродспоживслужба Інші ЦОВВ Мін'юст ОДА

Продовження табл. 9.7

4.4. Запобігати картельним змовам, зловживанню монопольним становищем, чи недобросовісній конкуренції олігополій на внутрішніх ринках базових харчових продуктів. Передбачити в Законі України «Про антимонопольний комітет» від 26.11.1993 р. №3659-XII граничні строки розслідування порушень законодавства на продуктових ринках	2.4	Мінекономіки АМКУ Регуляторна служба Мін'юст Інші ЦОВВ громадські організації (за згодою)
4.5. Здійснювати дієвий моніторинг динаміки цін у торговельних мережах, пров'язаних з недобросовісними антиконкурентними практиками: використанням офшорних юрисдикцій для оптимізації податків; встановлення контролю над підприємствами переробної і харчової промисловості та створення вертикально-інтегрованих формувань; скорочення з року в рік частки національних товаровиробників, особливо малих і середніх підприємств та збільшення імпорту тощо	2.4	Мінекономіки АМКУ Держпродспоживслужба Регуляторна служба Інші ЦОВВ Мін'юст Громадські організації (за згодою)
4.6. Посилити цивільно-правову і адміністративну відповідальність за невиконання або неналежне виконання Порядку декларування зміни роздрібних цін на продовольчі товари, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 22 квітня 2020 року №341 «Про заходи щодо стабілізації цін на товари, що мають істотну соціальну значущість, товари протиепідемічного призначення». Доповнити перелік соціальну значущих товарів «олією соняшниковою» та «салом»	2.4	Мінекономіки Мінагрополітики Мінфін АМКУ Держпродспоживслужба Регуляторна служба Інші ЦОВВ Мін'юст громадські організації (за згодою)
5. Підвищення ресурсної спроможності сільських ОТГ з питань розвитку ринку праці та соціально захищеної зайнятості в аграрному секторі		
5.1. Внести зміни і доповнення до Податкового кодексу України та інших нормативно-правових актів в частині: а) спрямування 100% ПДФО до їх бюджетів *(нині 60%)* підприємств, установ і організацій зареєстрованих на їх території; б) спрямування 50% ПДФО аграрних та інших підприємств (*нині не сплачується*), які експлуатують сільськогосподарські землі, але зареєстровані за межами територіальної громади	2.5	Мінагрополітики Мінфін Мінекономіки Мінрегіон Регуляторна служба Інші ЦОВВ Мін'юст Всеукраїнська асоціація громад (за згодою) Асоціація ОТГ (за згодою) Аграрні асоціації (за згодою)

Продовження табл. 9.7

5.2. Переглянути Методику нормативної грошової оцінки земельних ділянок для розміщення та експлуатації будівель і споруд залізничного транспорту *(нині 0,5)* та для розміщення й експлуатації основних, підсобних і допоміжних будівель і споруд підприємствами, що пов'язані з користуванням надрами *(нині 1),* затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 03.11. 2021 р. №1147 «Про затвердження Методики нормативної грошової оцінки земельних ділянок», повернувшись до значень, що діяли до її прийняття 1 і 1,2 відповідно (*за даними Всеукраїнської асоціації громад втрати бюджетів становитимуть до 5 млрд грн*)	2.5	Мінагрополітики Мінфін Мінекономіки Мінрегіон Мінінфраструктури Регуляторна служба Мін'юст Аграрні асоціації (за згодою) Всеукраїнська асоціація громад (за згодою) Асоціація ОТГ (за згодою)
5.3. Передбачити в Державному бюджеті України компенсацію бюджетам сільських ОТГ, які дотрималися рекомендацій, на суму преференцій наданих бізнесу на період карантину – єдиного податку, та/або плати за землю, та/або податку на нерухоме майно, об'єктів нежитлової нерухомості, які перебувають у власності фізичних або юридичних осіб	2.5	Мінфін Мінагрополітики Мінекономіки Мін'юст Аграрні асоціації (за згодою) Всеукраїнська асоціація громад (за згодою) Асоціація ОТГ (за згодою)
5.4. Проводити на постійній основі інформаційно-роз'яснювальну роботу серед сільського населення про переваги соціально захищеної офіційно оформленої зайнятості, використовуючи соціальну рекламу та масові засоби комунікації	2.5	Мінсоцполітики Мінфін Мінекономіки Мінагрополітики Мінрегіон Мінцифри, Інші ЦОВВ Громадські організації (за згодою)
5.5. На законодавчому рівні визначити обов'язковість створення певної кількість робочих місць для працевлаштування місцевих працівників у розрахунку на 100 га аграрними товаровиробниками із площею землекористування (землеволодіння) 10 тис. га і більше. У разі недотримання цієї норми передбачити адекватну грошову компенсацію до бюджетів сільських ОТГ на території яких розташовані земельні ділянки	2.1; 2.5	Мінагрополітики Мінекономіки Мінфін Мінрегіон Регуляторна служба Мін'юст Інші ЦОВВ ОДА Аграрні асоціації (за згодою)
5.6. Імплементувати досвід європейських країн, зокрема, Німеччини і Польщі щодо системи обов'язкового державного соціального страхування та соціальних гарантій для членів СФГ та їх найманих працівників	2.5	Мінсоцполітики Мінагрополітики Мінфін Мінекономіки Мінрегіон НААН України Інші ЦОВВ Мін'юст

Продовження табл. 9.7

6. Забезпечення фізичної і економічної доступності базових харчових продуктів, особливо для соціально вразливих верств населення		
6.1. Розробити і прийняти проєкти нормативних актів щодо запровадження державних програми продовольчої допомоги соціально вразливим верствам населення, зокрема: продовольчих субсидій («продовольчих карток») доходи яких менше офіційно встановленого прожиткового мінімуму для працездатної особи; шкільних сніданків та обідів і харчування дітей в шкільних оздоровчих таборах		Мінсоцполітики Мінекономіки Мінагрополітики Мінфін інші ЦОВВ Мін'юст ОДА Аграрні асоціації (за згодою) Благодійні організації (за згодою)
6.2. Внести зміни до Податкового кодексу України удвічі знизивши ставку ПДВ при оподаткуванні поставок продовольства, що має істотну соціальну значущість і є в переліку товарів, визначених постановою Кабінету Міністрів України від 22 квітня 2020 року №341		Мінекономіки Мінагрополітики Мінфін Регуляторна служба Держпродспоживслужба Інші ЦОВВ Мін'юст
6.3. Сприяти забезпеченню харчовими продуктами найбільш вразливі верстви населення, в т. ч. за рахунок стимулювання соціально відповідальної поведінки суб'єктів господарювання і торгівельних мереж в режимі благодійності, через продовольчі банки та/або фудшерінгові ініціативи, реалізації продукції за пільговими цінами тощо		Мінекономіки Мінсоцполітики Держпродспоживслужба Мінрегіон Мінфін інші ЦОВВ ОДА Аграрні асоціації (за згодою)
6.4. Провести аудит законодавства України та інших нормативно-правових актів на його виконання з питань харчових продуктів і продовольства на предмет гармонізації з міжнародними вимогами та регіональними угодами		Мінагрополітики Мінекономіки Держпродспоживслужба Мінфін Регуляторна служба Інші ЦОВВ Мін'юст Аграрні асоціації (за згодою)
6.5. Створити лабораторії контролю якості та безпечності харчових продуктів у відповідності до діючих стандартів та їх міжнародна акредитація		Мінагрополітики Мінекономіки Держпродспоживслужба Мінфін Регуляторна служба Інші ЦОВВ Мін'юст Аграрні асоціації (за згодою)
6.6. Створити національну систему попередження надзвичайних ситуацій, пов'язаних з якістю і безпечністю харчових продуктів та своєчасного оповіщення населення з проблем продовольства		Мінагрополітики Мінекономіки Держпродспоживслужба Мінцифри Мінфін Регуляторна служба Інші ЦОВВ Мін'юст Аграрні асоціації (за згодою)

ВИСНОВКИ

1. Пандемія COVID–19 – системний виклик для розвитку соціально-економічних систем та господарських структур усього сучасного світу. Швидке хвилеподібне поширення пандемії в останні два роки змусило уряди країн вживати карантинні обмежувальні заходи, які процедурно вплинули на соціально-економічну мобільність людей, відносини в системі виробництва і ринкового обміну. За наслідком запровадження карантинних обмежувальних заходів відбулася реструктуризація системи «виробництво-розподіл-обмін-споживання», що зумовило наслідки для усіх сфер господарювання, включаючи зокрема аграрний сектор економіки України. Характерної динаміки реструктуризації цей сектор набув сформувавши специфічні позитивні і негативні ефекти, які мають національні особливості в частині: макроекономічних тенденцій ефективності господарювання; результативності підприємницької діяльності; розвитку ринку сільськогосподарської продукції та продовольства; умов праці, використання робочої сили та економічної спроможності споживачів долучитися до споживання продовольства.

2. Вітчизняний аграрний сектор, будучи одним із визначальних у формуванні національного ВВП, зважаючи на своє нинішнє сировинно-екпортне спрямування, залежить від зовнішньоекономічної кон’юнктури ринкового попиту, на який вплинули обмеження, пов’язані із поширенням пандемії COVID-19 та запровадженням карантинних заходів, на глобальному рівні. Зокрема це такі: обмеження торгових трансакцій між державами, обмежувальні заходи щодо переміщення вантажів, закриття агропродовольчих ринків тощо.

3. Оцінюючи вплив пандемії Covid-19 на розвиток аграрного сектору економіки України встановлено, що помітну роль у його ефективності відіграли національні особливості аграрної структури і сільського розвитку, які кардинально відрізняються від світових:

1) в макроекономічному плані – експортоорієнтованість галузі;

2) зайнятість – приховані доходи;

3) ринок – самозабезпечення продовольством;

4) підприємництво – значна частка незареєстрованого бізнесу в індивідуальному секторі.

4. Ключові проблеми, які виникли у результаті карантинних обмежень, пов'язані із порушенням каналів збуту сільськогосподарської продукції та продовольства. Зокрема дана проблема виявилась особливо актуальною для малих товаровиробників, які представлені у сегменті нішевих видів продукції. З'ясовано, що тимчасове закриття агропродовольчих ринків суттєво вплинуло як на їх доходи, так і на подальші перспективи функціонування. Крім того, порушення ланцюгів обміну сільськогосподарськими товарами деструктивно вплинуло як на економічний стан суб'єктів агрогосподарювання, так і на доступність продовольства. У цьому зв'язку відбулося помітне збільшення імпорту в секторі м'ясо-молочної продукції, овочів, фруктів.

5. У першому півріччі 2021 р. темпи зростання імпорту суттєво зросли, як по відношенню до відповідного періоду 2020 р., так і 2019 р., що свідчить про подальше загострення проблеми імпортозалежності агропродовольчої продукції. Таке безпрецедентне перевищення темпів зростання обсягів імпорту та сповільнення експорту призвело до суттєвого погіршення зовнішньоторговельного балансу агропродовольчої продукції – вперше за останнє десятиліття сальдо зовнішньої торгівлі агропродовольчою продукцією зменшилося на 4,4%, хоча й залишилося позитивним.

6. Найбільших змін зазнала зовнішня торгівля м'ясо-молочною продукцією. Зокрема, за період з 2019 р. по 2020 р. у зовнішній торгівлі молоком і молочною продукцією відзначається наявність двох протилежних тенденцій: збільшення імпорту та зменшення експорту. Так, обсяги експорту молока й вершків незгущених скоротилися на 26,0%, молока згущеного – на 23,4%, масла тваринного – на 38,6%, сирів – на 11,6%. Обсяги імпорту молока й вершків незгущених зросли в 3,6 раза, молока згущеного – в 1,6 раза, масла тваринного – в 2,9 раза, сирів – майже вдвічі, кисломолочна продукція – в 1,6 раза.

В зовнішній торгівлі м'ясом і м'ясними продуктами простежуються тенденції, протилежні молоку: обсяги імпорту відзначаються різноплановими трендами: спостерігалося як нарощування імпорту м'яса в окремі періоди, так і їх зниження. За підсумками 2020 р. обсяги імпорту м'яса та м'ясних продуктів скоротилися в порівнянні з 2019 р. на 13%. В 2021 р. відновився зростаючий тренд. Для експорту характерні стабільні обсяги – у 2020 р. зростання всього на 0,7 в. п. в порівнянні з

2019 р. В І кв. 2021 р. спостерігалося значне скорочення поставок м'яса та м'ясних продуктів на зовнішні ринки в порівнянні з аналогічним періодом попередніх років, проте уже в ІІ кв. відмічається їх активне зростання (на 45,2% по відношенню до І кв.), що сприяло поліпшенню експортно-імпортного балансу.

7. Високі темпи росту імпорту свідчать про незадоволення внутрішнього споживчого попиту вітчизняними виробниками агропродовольчої продукції за кількістю, якістю й ціною. В подальшому такі тенденції матимуть негативний вплив на розвиток та функціонування галузі – зниження конкурентоспроможності вітчизняного виробника, втрата ним частки ринку, що в свою чергу призведе до ще гірших віддалених наслідків, як-то зниження обсягів виробництва в силу зниження попиту, а відтак доходів, прибутку, звільнення працівників, зростання соціальної напруги тощо.

8. Карантинні заходи, викликані поширенням пандемії COVID-19, позначилися на ціновій ситуації на світових аграрних ринках. Найбільшого росту експортних цін у ІІ кв. 2021 р. в порівнянні з відповідним періодом 2019 р. зазнали ціни на тваринницьку продукцію, а саме: молочну сироватку (на 45,4%), яловичину морожену (на 27,5%), молоко згущене (на 20,3%), м'ясо та харчові субпродукти солоні, сушені або копчені (на 9,1%), кисломолочну продукцію (на 7,1%) та на м'ясо і харчові м'ясопродукти птиці (на 6,1%). Поширення пандемії COVID-19 розширило набір факторів, що впливали на рівень світових цін: більш слабкий попит, різке зниження витрат на матеріально-технічні ресурси, запровадження торгових обмежень, збої в ланцюжках поставок (як на вході, так і на виході) та здійснення «панічних» покупок.

9. Доведено, що з початком поширення пандемії COVID-19 та запровадженням Україною та країнами світу обмежувальних карантинних заходів призвело до погіршення умов торгівлі. Кількісний індекс умов торгівлі агропродовольчою продукцією по більшості товарних групах (для 17 з 24-х) знизився. Ціновий індекс умов торгівлі демонструє ще гіршу ситуацію – ціни на експортні товари зростали темпами повільнішими, ніж на імпортні. Ціновий індекс цін має позитивне значення тільки по групі 09 кава й чаю (117,8), 04 молоко й молочна продукція, яйця птиці; натуральний мед (111,2) й 22 алкогольні і безалкогольні напої та оцет (108,1) - але тут має місце втрата ринку вітчизняним виробником в силу зниження обсягів вітчизняного виробництва й більш дешевої імпортної продукції.

10. Головними імпортерами українських товарів залишаються ті ж самі країни, що були і в допандемічні часи (Китай, Індія, Нідерланди, Єгипет і Туреччина), однак обсяги експорту до них дещо зменшилися (за виключенням головного імпортера українських товарів – Китаю, темп приросту по якому за 2019–2020 рр. становив 7,2 в. п., збільшивши таким чином свою частку до 15,9% у сукупному експорті з України). Основні країни-постачальники агропродовольчої продукції в Україну у 2020 р. залишилася без змін. Це такі країни, як Польща, Німеччина, Італія, Туреччина, США.

11. За період 2019–2021 рр. обсяги ПІІ в сільське господарство України були незначними. Частка іноземних інвестицій в сільське господарство в загальних обсягах ПІІ в України становила 1,1-1,7%. За аналізований період їх сума зменшилась майже на 17,5%, що свідчить про значний відтік іноземного капіталу з галузі. Доцільно зробити висновок про те, що головною причиною відсутності стратегічних іноземних інвестицій є малосприятливий інвестиційний клімат в Україні, а не поширення пандемії COVID-19 та запровадження карантинних заходів.

12. Як показують результати проведеного аналізу, внутрішні ціни на експортноорієнтовані види сільгосппродукції збільшились значно більше, ніж на ті види сільгосппродукції, які спрямовуються на задоволення внутрішньої потреби у продовольстві. Відповідна різниця становить більш як 3 рази (75 % проти 25 %), що відповідним чином позначається на рівні рентабельності відповідних видів діяльності, а отже – й на мотивації суб’єктів аграрного бізнесу займатись виробництвом сільгосппродукції, яка йде на задоволення внутрішньої потреби у продуктах харчування та за рахунок якої досягається необхідний рівень продовольчої безпеки по ключових продуктах харчування (молочні та м’ясні продукти, крупи, яйця тощо).

13. Встановлено, що практично всі розвинені країни світу, у зв’язку з поширенням коронавірусної хвороби COVID-19, передбачили в своїх державних бюджетах відповідні видатки на підтримку національної економіки. Світова практика показує, що державна підтримка, в першу чергу, полягає в зростанні прямих бюджетних асигнувань, зниженні податкових платежів або їх відстроченні, наданні державних гарантій фінансовому сектору по операціях для реального сектора економіки. При цьому в країнах з великими обсягами державної допомоги значну частку в загальних обсягах підтримки займають саме державні гарантії. Основним

джерелом прямих асигнувань та заміщення випадаючих доходів державних бюджетів виступало позикове фінансування.

Підтримка великого і малого бізнесу здійснювався за допомогою приблизно однакового набору заходів, проте конкретний їх перелік варіювався від країни до країни. Як правило, в цей набір входили державні гарантії та пільгові умови за кредитами, тимчасовий мораторій на процедуру банкрутства, відстрочки і зниження платежів по податках, скасування штрафів і пені за прострочення тих чи інших обов'язкових платежів, тимчасове припинення справ про банкрутство та вирішення орендних спорів. Поряд з цим, надавалась підтримка експорту в умовах, коли через пандемію коронавірусу виник розрив міжнародної кооперації в рамках ланцюжків доданої вартості.

Підтримка доходів населення також варіювалась від країни до країни, але основний акцент робився на підтримці доходів у разі втрати роботи через коронакризу або скорочення відпрацьованих годин, а також на збільшення грошових виплат найбільш соціально вразливим категоріям населення (сім'ям з дітьми, малозабезпеченим тощо). У багатьох країнах запроваджувався тимчасовий мораторій на виконання вимог щодо стягнення боргів з фізичних осіб (вилучення майна при невиплати кредитів, скасування штрафів і пені при неплатежі за кредитами тощо).

14. Аналізуючи вплив поширення пандемії COVID-19 та відповідних карантинних обмежень на сільський ринок праці, зайнятість в аграрному секторі та рівень доходів сільського населення в Україні встановлено, що внаслідок уведення двох загальноукраїнських локдаунів 2020–2021 рр. кількість зайнятого сільського населення скоротилася на 361 тис. осіб , або на 7%, із них працюючих за наймом – на 198 тис. і самозайнятих – на 153 тис. Рівень безробіття за вказаний період зріс на 1,7 в. п., або до 11,5%. У квітні–травні 2021 р. статус безробітних, звільнених з підприємств сільського, лісового та рибного господарства, отримали майже 120 тис. працівників, або кожен п'ятий до загального підсумку в економіці. При цьому удвічі зросла кількість претендентів на одну вакансію в сільській місцевості за одночасного скорочення фінансових можливостей ДСЗ, особливо щодо провадження активних форм повернення їх до статусу зайнятості.

15. В умовах пандемії держава і місцеві органи влади ще більш віддалилися

від життєво важливих проблем самозайнятих осіб сільської місцевості. Темпи зростання заробітної плати в сільському господарстві за період січень-червень 2019-2021 рр. хоч і були дещо вищими, ніж у промисловості, проте нижчими, ніж в середньому по економіці. Середньомісячна заробітна плата в сільському господарстві в червні 2021 р. становила лише 75,4% від її рівня в промисловості, а саме 11251,0 грн, що на 3062,0 грн менше, ніж середня заробітна плата по Україні, і на 3459 грн менше, ніж заробітна плата в промисловості. Спостерігається суттєва диференціація доходів працездатного сільського населення, втрата функцій сільської праці, зростання бідності та поглиблення соціального й майнового розшарування.

16. За перше півріччя 2020 р., проти такого ж періоду попереднього року, зросла частка населення із середньодушовими еквівалентними доходами у місяць нижчими законодавчо встановленого і фактичного прожиткового мінімуму з 2,7 до 3,3% і з 33,6 до 34,7% відповідно. Як наслідок, загалом погіршився добробут сільських домогосподарств, зросли масштаби бідності, а для окремих категорій загострилася проблема економічної доступності до харчових продуктів.

17. Обмежувальні заходи, уведені центральними чи місцевими органами влади, у відповідь на поширення пандемії COVID-19, особливо згубно впливають на продуктивну зайнятість селян, бюджети сільських домогосподарств, стан соціальної сфери села. Цей тиск значно посилюється через: а) об’єктивні й суб’єктивні чинники; б) недосконаліть інституціонального середовища; в) унікальність сільського укладу життя.

18. Оцінювання впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 на розвиток та функціонування аграрного сектору України та гарантування продовольчої безпеки держави дозволяє визначити ризики продовольчої безпеки. Суттєвими ризиками та загрозами у забезпеченні продовольчої безпеки, які можуть значно знизити її рівень, є:

1) економічні ризики, пов’язані із загостренням конкуренції на світових ринках агропродовольчої продукції, нерівномірністю світового розвитку аграрного виробництва, викривленням конкурентної ситуації через поширення протекціоністських заходів, посиленням закритості суспільства та залежності економіки від зовнішніх викликів, ймовірністю зниження доходів виробників внаслідок відсутності доступу до ринків збуту продукції, кредитних ресурсів та державних

програм підтримки сільгоспвиробників, підвищенням податкового навантаження, низьким рівнем інноваційної активності малих та середніх сільськогосподарських виробників;

2) технологічні ризики, які пов’язані із стрімким технологічним розвитком країн світу, що зумовлює їх переваги у виробництві, зберіганні та транспортуванні агропродовольчої продукції, підвищенні її конкурентоспроможності;

3) логістичні ризики, викликані обмеженням на транспортування продукції та ресурсів, особливо насіння, добрив та агрохімікатів, можуть впливати на строки посівної кампанії;

4) інфраструктурні ризики, зумовлені недосконалістю національної дорожньої мережі, транспортної та ринкової інфраструктури, дослідницької та інноваційної інфраструктури, недостатньою кількістю спеціально обладнаних місць зберігання продукції та холодильного обладнання;

5) ризики продовження карантинних заходів і локдаунів та викликані цим зменшення доходів населення можуть призвести до зміни харчового раціону: скорочення та/або відмова від м’ясної та молочної продукції, фруктів, овочів, ягід, неправильного харчування, формування та закріплених шкідливих дієтичних звичок;

6) екологічні ризики зумовлені кліматичними змінами та антропогенним впливом, зменшенням запасів води, збільшенням кількості деградованих земель та водних об’єктів, надмірним внесенням хімічних добрив та застосуванням засобів захисту рослин, відсутністю або недостатньою кількістю систем утилізації побічних продуктів тваринного походження, збільшенням викидів парникових газів, поширенням використання екологічно небезпечних технологій, речовин, матеріалів і неконтрольованим поширенням генетично модифікованих організмів;

7) соціальні загрози, зумовлені зростанням безробіття, зниженням доходів або виникненням гуманітарних проблем, нелегальною міграцією населення, що призводить до скорочення внутрішнього споживання та/або виникнення гострої та/або помірної загрози продовольчій безпеці;

8) політичні ризики як зовнішні, так і внутрішні, викликані застосуванням заходів, які деформують національні продовольчі системи, внутрішні та зовнішні ланцюги створення доданої вартості.

19. Прогнози розвитку світового ринку свідчать про те, що в середньо- і довгостроковій перспективі збережеться дефіцит продовольчих ресурсів та глобальна продовольча інфляція, кон'юнктура аграрних ринків залишиться нестабільною, а торгівля надалі розвиватиметься під впливом не тільки конкуренції, але й політичних чинників. Недосконалі продовольчі системи і моделі споживання є причиною так званих прихованих втрат, пов'язаних з охороною здоров'я та змінами клімату. Відповідно, підвищення рівня продовольчої безпеки країни, перехід на здорові моделі харчування та оптимізація продовольчих систем сприятимуть суттєвому скороченню втрат у сфері медицини та екології.

20. З метою визначення ступеня впливу карантинних заходів, спрямованих на запобігання поширенню COVID-19, на фінансовий і господарський стан суб'єктів агрогосподарювання, сільський розвиток та продовольчу безпеку держави проведено кількісну і якісну оцінку шляхом анкетного опитування. Експертне опитування проводилось у період з 29 червня по 20 серпня 2021 року. В опитуванні взяли участь 120 респондентів, серед яких, 35 переробних підприємств, 40 територіальних громад, 45 агроформувань (сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства, сімейні ферми). Опитуванням охоплено усі регіони України за винятком Автономної Республіки Крим та тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей.

Під час анкетування встановлено вплив карантинних обмежень на діяльність наступних стейкхолдерів:

а) сільськогосподарські товаровиробники – сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства, сімейні ферми;

б) переробні підприємства;

в) органи місцевого самоврядування / територіальні громади – сільські, селищні, міські ради.

21. За результатами проведеного анкетного опитування встановлено, що карантинні заходи безпосередньо вплинули на збут продукції. Тут чітко прослідковується тенденція залежності ступеня даної проблеми від спеціалізації господарств. Найбільш проблема збуту продукції торкнулась господарств, які займаються вирощуванням овочів та зелені, а також невеликих фермерських господарств, що мають молочний напрям спеціалізації та орієнтуються здебільшого на

місцеві ринки й заклади громадського харчування (школи, дитячі садочки, кав'ярні, ресторани тощо), які упродовж тривалого часу були закриті через карантинні обмеження та непрацювали з введенням локдауну. Разом з тим, дана проблема практично не торкнулася господарств, які вирощують зернові і технічні культури. Для них проблеми зі збутом продукції були мінімальні або взагалі відсутні.

22. Аналогічна ситуація прослідковується й по відношенню до логістики. Найбільш вразливими у даному відношенні виявились невеликі за розміром господарства, які спеціалізуються на вирощуванні овочів, зелені, деяких нішевих видів продукції та виробництві молока. Із введенням карантину проблема збуту продукції постала досить гостро, не всі товаровиробники виявились готовими до логістичних проблем (транспортування виробленої продукції, її зберігання тощо). Свій відбиток наклала також відсутність складських приміщень, овочесховищ, холодильного обладнання для зберігання продукції, що значно поглибило проблему.

23. Мали місце проблеми з постачанням матеріально-технічних ресурсів, зумовлені закриттям магазинів та баз з продажу запасних частин і інших МТР. З часом більшості опитаних її вдалося вирішити шляхом більш широкого використання послуг інтернет-магазинів, поштової і кур'єрської доставки. Однак значна частина респондентів вказали на суттєве звуження асортименту пропонованої продукції саме на перших етапах уведення карантинних заходів.

24. Для малих агроформувань вагомою була проблема з фінансовим забезпеченням, оскільки вони здебільшого не мають ліквідної застави, позитивної кредитної історії, не є привабливими для комерційних банків через невеликі свої розміри та високий ступінь ризиковості. Переважна більшість малих агроформувань з тих же причин не змогли скористатися кредитами за програмами антикризової підтримки в рамках програми «5-7-9».

25. Як показують результати опитування, суттєвий вплив COVID-19 мав на збут виробленої продукції переробними підприємствами. З огляду на заборону діяльності торгівельних точок та закриття закладів громадського харчування, переробні підприємства зіткнулися із проблемою збуту виробленої продукції, що призвело до зниження рівня їх доходів. Серед наслідків COVID-19 для представників переробної галузі можна виділити їх подальшу переорієнтацію на реалізацію виробленої продукції через великі торгівельні мережі. Діяльність останніх, навіть в

умовах запроваджених карантинних заходів, не припинялася, що стало певним стимулом (сигналом) для виробників продуктів харчування поглиблювати співпрацю з ними та зменшувати діяльність власних торгових точок.

26. Переважна більшість опитаних представників переробних підприємств відмітили відсутність належних заходів підтримки їх діяльності з боку держави. На їх думку, найбільш ефективними заходами підтримки в період запровадження жорстких карантинних обмежень та зниження доходів переробних підприємств було б звільнення від сплати окремих видів податків, відстрочення наявних податкових зобов'язань (надання податкового кредиту), а також запровадження програм кредитної підтримки для компенсації „випадаючих" доходів дешевими кредитними ресурсами.

27. Запровадження неоптимальної моделі карантинних заходів в умовах поширення COVID-19 та надання преференцій зі сплати основних видів податкових платежів, які формують доходну частину бюджетів органів місцевого самоврядування, негативно вплинуло на доходи територіальних громад. Крім того, внаслідок обмеження права на здійснення окремих видів діяльності, встановлено зростання кількості тимчасово непрацюючих осіб на території громади.

28. Пандемія COVID-19 призвела до серйозного економічного спаду в Україні. Реальний ВВП у 2020 році скоротився на 4,0%, що є серйозним шоком для всіх галузей вітчизняної економіки, який є більшим, ніж під час останньої кризи 2014/2015 років. Зниження ВВП головним чином зумовлено скороченням внутрішнього попиту. Основні фактори спаду економіки проявилися через скорочення приватного споживання та інвестицій, із більш сильним зниженням інвестицій. Відзначаючи сукупний вплив COVID-19 на агропродовольчий сектор варто зазначити, що внутрішні карантинні заходи були посилені зовнішніми шоками внаслідок різкого зниження експорту, зміною цін на товари та скорочення грошових переказів. Швидкість економічного відновлення залежатиме від тривалості та глибини карантинних заходів, світового попиту на агропродовольчі товари, зовнішнього середовища, підтримки держави за допомогою фіскальної та монетарної політики, можливих майбутніх змін в поведінці споживачів та інвесторів.

29. Надійне виробництво агропродовольчої продукції та забезпечення продовольчої безпеки має стратегічне значення, оскільки від цього залежить не лише

добробут і здоров’я сучасних українців й прийдешніх поколінь, але і розвиток держави, її національна безпека та майбутнє. На сьогодні в Україні існує ряд загроз продовольчій безпеці, у т.ч. викликаних карантинними заходами та поширенням COVID-19. Пріоритетами національних інтересів у сфері продовольчої безпеки має бути забезпечення доступу всіх соціальних і демографічних груп населення до безпечних харчових продуктів у достатній кількості впродовж року та досягнення продовольчої незалежності держави. У разі наявності ризиків та/або загроз щодо забезпечення продовольчої безпеки, влада України має розробляти та реалізувати відповідні заходи державного регулювання для їх нівелювання та подолання.

30. Результати даного дослідження можуть бути використані як науково-методичний базис під час здійснення подальших галузевих і міждисциплінарних розвідок з питань узагальнення впливу карантинних (обмежувальних) заходів на розвиток аграрного сектору економіки, соціально-трудову сферу сільської місцевості, стан доходів і структуру витрат сільських домогосподарств, гарантування продовольчої безпеки держави та формування комплексу заходів економічного регулювання з метою пом’якшення їх негативних наслідків.

31. Запропоновані першочергові дії щодо підвищення стійкості аграрного сектору економіки, суб’єктів агропромислового виробництва та гарантування продовольчої безпеки держави в умовах застосування карантинних (обмежувальних) заходів, зумовлених пандемією, рекомендовано до використання органами державної влади та органами місцевого самоврядування під час розроблення законодавчих та інших нормативно-правових актів, а також при формуванні алгоритмів дій суб’єктів державного управління та місцевого самоврядування у разі виникнення подібних форс-мажорних обставин в майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. COVID-19 crisis and support for agrifood: Public sector responses through the financial sector. Food and Agriculture Organization of the United Nations. July, 2020. 10 p. URL: http://www.fao.org/2019-ncov/resources/policy-briefs/en/

2. Fan, V.Y.; Jamison, D.T.; Summers, L.H. Pandemic Risk: How Large Are the Expected Losses? Bull. World Health Organ. 2018, 96, 129–134, doi:10.2471/BLT.17.199588.

3. Barua, S. Understanding Coronanomics: The Economic Implications of the Coronavirus (COVID-19) Pandemic. SSRN Electron. J. 2020, doi:10.2139/ssrn.3566477.

4. Hobbs, J.E. Food Supply Chains during the COVID-19 Pandemic. Can. J. Agric. Econ. Can. D'agroeconomie 2020, 68, 171–176, doi:10.1111/cjag.12237.

5. Joshi, P.; Kulkarni, U.; Munje, S.; Kulkarni, S. Impact of Covid-19 Pandemic on Indian Fruits and Vegetables Export, Postharvest Management Supply Chain and Future Strategies. AgricINTERNATIONAL 2019, 6, 4, doi:10.5958/2454-8634.2019. 00015.9.

6. Vatavali F, Gareiou Z, Kehagia F, Zervas E. Impact of COVID-19 on Urban Everyday Life in Greece. Perceptions, Experiences and Practices of the Active Population. *Sustainability*, 2020, 12 (22), 9410. 17 p. URL: https://www.mdpi.com/2071-1050/12/22/9410. Doi:10.3390/su12229410

7. Taqi, H.M.M., Ahmed, H.N., Paul, S., Garshasbi, M., Ali, S.M., Kabir, G., Paul, S.K. Strategies to Manage the Impacts of the COVID-19 Pandemic in the Supply Chain: Implications for Improving Economic and Social Sustainability. *Sustainability*, 2020, 12 (22), 9483. 26 p. URL: https://www.mdpi.com/2071-1050/12/22/9483. Doi:10.3390/su12229483

8. Commodity Markets Outlook: Implications of COVID-19 for Commodities. A World Bank Group Report. April 2020. 89 p.

9. The impact of COVID-19 on food security and nutrition: policy brief: Food and Agriculture Organization of the United Nations. June, 2020. 23 p. URL:

https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/
sg_policy_brief_on_covid_impact_on_food_security.pdf

10. Farmers and agribusinesses at risk under COVID-19: What role for blended finance funds? Food and Agriculture Organization of the United Nations. July, 2020. 11 p. URL: http://www.fao.org/3/ ca9753en/CA9753EN.pdf

11. Чи загрожує COVID-19 продовольчій безпеці? *Новімедіа.pro*. 28 вересня 2020 р. URL: https://novimedia.pro/ekonomiku/ chy-zahrozhuie-covid-19-prodovol-chiy-bezpetsi/

12. Coronavirus disease 2019 (COVID-19) and family farming. Food and Agriculture Organization of the United Nations. July, 2020. 8 p. URL: http://www.fao.org/3/cb0417en/CB0417EN.pdf

13. Impact of COVID-19 on agriculture, food systems and rural livelihoods in Eastern Africa: Policy and programmatic options. Food and Agriculture Organization of the United Nations. July, 2020. 9 p. URL: http://www.fao.org/3/cb0552en/ CB0552EN.pdf

14. Impacts of coronavirus on food security and nutrition in Asia and the Pacific: building more resilient food systems. Food and Agriculture Organization of the United Nations. July, 2020. 9 p. URL: http://www.fao.org/3/ca9473en/CA9473EN.pdf

15. Заха Д., Мовчан В., Кравчук В., Кірхнер Р., Полушкін Г. Економічний вплив пандемії Covid-19 на Україну : аналітичне дослідження. *Berlin Economics*, 2020. 21 с. URL: https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2020/05/GET_UKR_PS_01 _2020_ua.pdf

16. Україна може нагодувати не лише себе, а й частину світу. Про міжнародну торгівлю та падіння економіки України в часи пандемії : інтерв'ю з Веронікою Мовчан. Громадське радіо. Травень, 2020. URL: https://voxukraine.org/uk/ukrayina-mozhe-nagoduvati-ne-lishe-sebe-a-j-chastinu-svitu-interv-yu-z-veronikoyu-movchan/

17. Вплив COVID-19 та карантинних обмежень на економіку України : кабінетне дослідження. *Громадська організація «Центр прикладних досліджень», Представництво Фонду Конрада Аденауера в Україні*. Липень 2020. 56 с.

18. Вплив COVID-19 на економіку і суспільство – постпандемічний розвиток : консенсус-прогноз. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. 2020. № 52. 41 с. URL: https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id= 63a21de0-ad56-4954-bb93-1ec3d335802e&title=VipuskvplivCovid19 –NaEkonomikuISuspilstvoPostpandemichnii Rozvitok-Konsensusprognoz-lipen2020-

19. Програма стимулювання економіки для подолання наслідків Covid-19: «Економічне відновлення» : інформаційно-аналітичні матеріали. Додаток до Державної програми стимулювання економіки для подолання негативних наслідків, спричинених обмежувальними заходами щодо запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (Covid-19) на 2020-2022 роки. Кабінет Міністрів України, 2020. 88 с. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/programa-stimulyuvannya-ekonomiki-dlya-podolannya-naslidkiv-covid-19-ekonomichne-vidnovlennya

20. Policy responses to keep input markets flowing in times of COVID-19. Food and Agriculture Organization of the United Nations. May, 2020. 6 p. URL: http://www.fao.org/3/ca8979en/CA8979EN.pdf

21. Терещенко Ю. COVID-19: Вплив на харчову промисловість та агробізнес. *KPMG*. 8 квітня, 2020 р. URL: https://home.kpmg/ua/uk/home/media/press-releases/2020/04/vplyv-na-kharchovu-promyslovist.html

22. Вплив COVID-19 на роботу підприємств лісового сектору : звіт. Агенція економічного розвитку PPV Knowledge Networks. 2020. 21 с. URL: https://www.ppv.net.ua/uploads/work_attachments/ COVID-19_Impact_on_the_Forestry_ Sector_in_Ukraine_PPV_2020_UA.pdf

23. Офіційний курс гривні щодо іноземних валют. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/markets/exchangerates/ ?date=25.04.2020&period=daily

24. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо підтримки платників податків на період здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникнення і поширення коронавірусної хвороби (COVID-19)» № 533-IX від 17 березня 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533-20#Text.

25. Поппер К. Открытое общество и его враги / К. Поппер; Пер. англ. под общ. ред. В.Садовского. М. : Феникс, 1992. Т. 2: Время лжепророков: Гегель, Маркс и другие оракулы. 1992. 525 с.

26. Стігліц Дж. Глобалізація та її тягар ; пер. А. Іщенко. К. : Видавничий дім "КМ Академія", 2003. 252 с.

27. Білорус О. Г. Економічна система глобалізму / НАН України, Ін–т світ. економіки і міжнар. відносин, Київ. нац. екон. ун–т. К. : КНЕУ, 2003. 357 с.

28. Щербань В. П. Організаційно-економічний механізм продовольчої безпеки регіону. Суми: Козацький вал, 2000. 288 с.

29. Стежко Н. В. Продовольча проблема в умовах глобалізації світової економіки. Кіровоград : ТОВ «Поліграф сервіс», 2014. 356 с.

30. Состояние продовольственной необеспеченности в мире: 2010. Рим : ФАО, 2011. 60 с.

31. Положение дел в связи с отсутствием продовольственной безопасности в мире в 2012 году: Экономический рост является необходимым, но не достаточным условием ускорения темпов сокращения масштабов голода и недоедания. Рим : ФАО, 2012. 60 с.

32. Сахаров А. Г. Сдерживание протекционистских мер в условиях кризиса. *Вестник международных организаций*. 2012. № 3. С. 120–131.

33. Гойчук О. І. Продовольча безпека : монографія. Житомир: Полісся, 2004. 348 с.

34. Agri-food markets and trade policy in the time of COVID-19. Food and Agriculture Organization of the United Nations. April, 2020. 5 p. URL: http://www.fao.org/3/ca8446en/CA8446EN.pdf

35. Mitigating risks to food systems during COVID-19: Reducing food loss and waste. Food and Agriculture Organization of the United Nations. May, 2020. 6 p. URL: http://www.fao.org/3/ca9056en/ ca9056en.pdf

36. The State of Agricultural Commodity Markets 2020. Agricultural markets and sustainable development: Global value chains, smallholder farmers and digital

innovations : Report / FAO flagships. Food and Agriculture Organization of the United Nations. 2020. 164 p. URL: http://www.fao.org/3/cb0665en/CB0665EN.pdf

37. Викладач Поліського національного університету про загрозу COVID-19 продовольчій безпеці України. URL: http://znau.edu.ua/tidings/top-news/vikladach-poliskogo-natsionalnogo- universitetu-pro-zagrozu-covid-19-prodovolchij-bezpetsi-krajini#!Plany_ zemlevlasnykiv

38. Son, J.; Kang, J.H.; Jang, S. The Effects of Out-of-Stock, Return, and Cancellation Amounts on the Order Amounts of an Online Retailer. J. Retail. Consum. Serv. 2019, 51, 421–427, doi:10.1016/j.jretconser.2019.02.008

39. COVID-19: Policies and impact on seasonal agricultural workers : the issue brief. International Organization for Migration (IOM). 27 May 2020. 6 p. URL: https://eea.iom.int/publications/covid-19-policies-and-impact-seasonal-agricultural-workers

40. Sánchez-Ramírez, C.; Ramos-Hernández, R.; Fong, J.R.M.; Alor-Hernández, G.; García-Alcaraz, J.L. A System Dynamics Model to Evaluate the Impact of Production Process Disruption on Order Shipping. Appl. Sci. 2019, 10, 208, doi:10.3390/app10010208

41. Altig, D.; Baker, S.; Barrero, J.M.; Bloom, N.; Bunn, P.; Chen, S.; Davis, S.J.; Leather, J.; Meyer, B.; Mihaylov, E.; et al. Economic Uncertainty before and during the COVID-19 Pandemic. J. Public Econ. 2020, 191, 104274, doi:10.1016/j.jpubeco.2020.104274

42. Нечипоренко В. В. Оцінка конкурентоспроможності систем АПК національного та регіонального рівнів: методологічні аспекти. Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва. 2016. Вип. 88(2). С. 182–189.

43. Вплив COVID-19 на роботу підприємств лісового сектору : результати дослідження. Агенція економічного розвитку PPV Knowledge Networks за підтримки Програми USAID «Конкуренто-спроможна економіка України» (КЕУ). Львів, 2020. 21 с.

44. Obayelu A.E., Obayelu O.A., Bolarinwa K.K. et al. Assessment of the Immediate and Potential Long-Term Effects of COVID-19 Outbreak on

Socioeconomics, Agriculture, Security of Food and Dietary Intake in Nigeria. Food ethics 6, 5 (2021). https://doi.org/10.1007/s41055-021-00085-w

45. Наслідки епідемії COVID-19 та карантинних заходів для провідних секторів економіки України. Дослідження за результатами глибинних інтерв'ю з власниками та топ-менеджерами українських компаній. Київ – Харків: Видавець О. А. Мірошниченко, 2020. 188 с.

46. Deepak Varshne, Devesh Roy & J. V. Meenakshi. Impact of COVID 19 on agricultural markets: assessing the roles of commodity characteristics, disease caseload and market reforms. Indian Economic Review. 2020. #55 (Suppl 1). S83–S103. https://doi.org/10.1007/ s41775-020-00095-1

47. Glenn B. Gregorioa and Rico C. Ancog. Assessing the Impact of the COVID-19 Pandemic on Agricultural Production in Southeast Asia: Toward Transformative Change in Agricultural Food Systems. Asian Journal of Agriculture and Development. Volume 17. Number 1. https://doi.org/10.37801/ajad2020.17.1.1

48. COVID-19 in Ukraine: Impact on Households and Businesses : ANALYTICAL REPORT, UN Development Programme, UN Women, UN Food and Agriculture Organization, 2020. 108 p.

49. Баліцька В. В. Рентабельність діяльності суб'єктів господарювання України: оцінювання істинних результатів. Актуальні проблеми економіки. 2012. №11(137). С.120–130.

50. Танцюра М. Ю., Шихмамбетова Д. Л. Стратегія забезпечення рентабельності підприємства. Экономика Крыма. 2012. №2 (39). С.113–116.

51. Пріб К. А., Патика Н. І. Діагностика в системі управління : навч. посіб. Київ : ЦУЛ, 2016. 432 с.

52. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16 квітня 1991 р. № 959-XII. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/ laws/show/959-12

53. Саблук П. Т., Калетнік Г. М., Кваша С. М., Власов В. І., Лисак М. А. Національна доктрина продовольчої безпеки України (проект). Економіка АПК. 2011. № 8. С. 3–11

54. Продовольча безпека: сутність, стан та особливості забезпечення: Монографія / Керівник авт. кол. проф. І. В. Федулова. К. : Кондор–Видавництво, 2013. 468 с.

55. Стежко Н. В. Продовольча проблема в умовах глобалізації світової економіки. Кіровоград : ТОВ «Поліграф сервіс», 2014. 356 с.

56. Миценко І. М. Продовольча безпека України: оцінка стану і світовий досвід вирішення проблеми. Кіровоград, 2001. 204 с.

57. Кундєєва Г. О., Андреюк Н. В. Рівні продовольчої безпеки та критерії її оцінки. Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2010. № 5. С. 120–125.

58. Резникова О. С. Продовольственная безопасность в условиях мировой глобализации экономики. К. : ИТ «АРИАЛ», 2001. 328 с.

59. Ильина З. М. Система продовольственной безопасности: закономерности формирования и факторы развития. [З. М. Ильина, В. Г. Гусаков, В. И. Бельский и др.; под ред. Ильиной З. М.]. Минск : Ин–т экономики НАН Беларуси, 2007. 112 с.

60. Пасхавер Б. Й. Сучасний стан продовольчої безпеки. Економіка АПК. 2014. № 4. С. 5–12.

61. Мудрак Р. П. Національна продовольча безпека в умовах відкритої економіки: суть проблеми та способи її вирішення. Умань : Сочінський, 2011. 307 с.

62. Гойчук О. І. Продовольча безпека : монографія. Житомир: Полісся, 2004. 348 с.

63. Регулювання аграрного сектора економіки України в умовах євроінтеграції [за ред. Діброви А. Д, Андрієвського В. Є.]. К. : НУБіП, 2014. 572 с.

64. Вараксіна О.В., Титатренко А.А. Принципи формування продовольчої безпеки національної економіки: теоретичний аспект. Економіка та суспільство. 2020. Вип. 22. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2020-22-32.

65. Деякі питання продовольчої безпеки : Постанова Кабінету Міністрів України від 5.12.2007 № 1379. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1379-2007-%D0%BF#Text.

66. Румик І. І. Системний підхід до забезпечення продовольчої безпеки. Вчені записки університету "КРОК". Серія : Економіка. 2015. Вип. 39. С. 31-40.

67. Постанова КМ України „Про затвердження Порядку та Методики проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики” від 21 жовтня 2015 р. № 856.

68. Экономическая кібернетика. [Заруба В. Я., Витлинский В. В., Бурков В. Н., Новиков Д. А., Клебанова Т. С., Ковальчук К. Ф.]. Донецк : Юго–Восток, 2007. 322 с.

69. Кунцевич В. М. Управление в условиях неопределенности: гарантированные результаты в задачах управления и идентификации. К. : Наукова думка, 2006. 264 с.

70. Геєць В.М., Мазаракі А.А. та ін. Економічні дослідження (методологія, інструментарій, організація, апробація) / [В.М. Геєць та ін.] ; за ред. А.А. Мазаракі. К.: Київ. нац. торг.–екон. ун–т, 2010. 279 с.

71. Товарна структура зовнішньої торгівлі України. *Державна служба статистики України*. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/zd/tsztt/tsztt_u/arh_tsztt2020_u.html

72. Зовнішня торгівля окремими видами товарів за країнами світу. *Державна служба статистики України.* URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/zd/e_iovt/arh_iovt2021.htm

73. Індекси фізичного обсягу, середніх цін та умов торгівлі у зовнішній торгівлі України товарами. *Державна служба статистики України.* URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/zd/in_fiz/arh_in_fiz_21_u.htm

74. Міністерство аграрної політики і продовольства України. Офіційний сайт. URL: http://minagro.gov.ua/monitoring

75. Виробництво та розподіл валового внутрішнього продукту за видами економічної діяльності. *Державна служба статистики України.* URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vvp_ric/arh_vtr_u.htm

76. Сільське господарство України в 2019 році: статистичний збірник. Київ : Державна служба статистики України, 2020. 230 с.

77. Квартальні розрахунки валового внутрішнього продукту України за 2010–2020 роки : статистичний збірник. Київ : Державна служба статистики України, 2021. 135 с.

78. Залишки за інструментами прямих інвестицій за регіонами, країнами світу та видами економічної діяльності. *Національний банк України.* URL : https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external#5

79. Офіційний курс гривні щодо іноземних валют. *Національний банк України.* URL : https://bank.gov.ua/ua/markets/exchangerates?date= 19.08.2021&period =daily

80. Select Committee on COVID-19. First interim report. URL : httpsy/treasury.gov.au/sites/detault/tues/2020-05/0verview-tconomic_ Response_to_ the_ Coronavirus_2.pdf

81. To amend the Internal Revenue Code of 1986 to repeal the excise tax on high cost employer-sponsored health coverage. URL : https://www.congress.gov/ 116/plaws/publ136/PLAW-116publ136.pdf

82. Budget 2020. Policy paper. URL : httpsvyvvww.gov.uk/government/ publications/budget-2020-documents/ budget-2020

83. Coronavirus COVID-19. URL : https://assets.publishing.service. gov.uk/government/uploads/system/up- loads/attachment_data/file/ 873676/ Covid-19_fact_sheet_18_March.pdf.

84. Coronavirus government financial support. URL : https://www. instituteforgovernment.org.uk/explainers/coronavirus- government-financial-support

85. Bundestag approves supplementary budgetfor 2020 witha large majority. URL : httpsy/www.bundestag.de/dokumente/textarchiv/2020/kwl3-de-corona-schuldenbremse-688956

86. Spain’s COVID-19 Economic Response. URL : https://ta xfoun dation .org/spain-coronavirus-economic-respon se.

87. France’s Economic Response Plan to COVID-19. URL : https://chooseparisregion.org/news/frances-economic-response-plan-to- covid-19

88. Australian economic stimulus package: how much governments have

committed to coronavirus crisis. URL : https://www.theguardian.com/ australia-news/2020/mar/31/australian- economic-stimulus-package-how-much-governments-have-committed- to-coronavirus-crisis

89. JobKeeper Payment: Supporting businesses to retain jobs. URL :https://treasury.gov.au/sites/default/files/2020-04/Fact_sheet_ supporting_ businesses_4.pdf

90. Официальный сайт Министерства финансов Германии. URL : https://www.bundesfinanzministerium.de/Content/EN/Pressemittei-lungen/2020/ 2020 - 03-23-supplementary-budget.html.

91. Институт фискальных исследований. URL : httpsy/www.ifs.org.uk/ publications/14771

92. Revised Gilt Operations Calendar For April 2020. URL : https://www.dmo.gov.uk/media/16367/pr310320.pdf

93. Emerging from the crisis with full strength. URL : https://www.bundesfinanzministerium.de/Content/EN/Standardartikel/ Topics/ Priority-lssues/Corona/2020-04-01-immediate-assistance- programme-economic-stabilisation-fund.html.

94. Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2020 № 211. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF#Text.

95. Презентовано план зі створення півмільйона робочих місць. URL : https://www. kmu.gov.ua (дата звернення 14.07.20).

96. Валовий внутрішній продукт у фактичних цінах (за виробничою методикою). *Державна служба статистики України*. URL : http://www.ukrstat.gov.ua.

97. Економічна енциклопедія: у 3-х т. / редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. Київ : ВЦ «Академія», 2001. Т. 1. 864 с.

98. Зайнятість населення за статтю, типом місцевості та віковими групами. *Державна служба статистики України*. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/rp/eans/eans_u/arch_znsmv_u.htm

99. Зайняте населення за видами економічної діяльності у 2000-2020 роках. *Державна служба статистики України*. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/rp/zn_ed/zn_ed_u/zn_ed_2013_u.htm

100. Робоча сила за статтю, типом місцевості та віковими групами. *Державна служба статистики України*. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/rp/eans/eans_u/arch_eansmv_u.htm

101. Доступні кредити 5-7-9. URL : https://kurkul.com/news (дата звернення 03.07.21).

102. Зайняте населення за статтю, типом місцевості та статусом зайнятості. *Державна служба статистики України*. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/rp/zn/arh_zn_smsz_19_u.htm

103. *Могильний О. М.* Відтворення нерівності трудового потенціалу сільської і міської молоді: причини та шляхи подолання. *Економіка АПК*. 2019. № 10. С. 60–70. https://doi.org/10.32317/2221-1055.201910060

104. Держпраці виявила 724 нелегальних працівників за тиждень. URL : https://biz.censor.net/news (дата звернення 08.07.21).

105. Безробіття населення (за методологією МОП) за статтю, типом місцевості та віковими групами. *Державна служба статистики України*. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/rp/eans/eans_u/arch_ bnsmv_u.htm

106. Перекази в Україну: скільки коштів перераховують з-за кордону. URL : https://www.slovoidilo.ua/ (дата звернення 19.07.21).

107. Ситуація на зареєстрованому ринку праці та діяльність Державної служби зайнятості. *Державна служба зайнятості.* URL : https://www.dcz.gov.ua.

108. Середня заробітна плата за видами економічної діяльності по місяцях. *Державна служба статистики України*. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/ operativ/operativ2005/gdn/Zarp_ek_m/Zp_ek_m_u/arh_zpm_u.html

109. Середньомісячна заробітна плата штатних працівників за видами економічної діяльності. *Державна служба статистики України*. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/gdn/szpshp/arh_szp_ed_u.html

110. Демографічна та соціальна статистика / Доходи та умови життя. *Державна служба статистики України*. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/virdg.htm

111. Витрати і ресурси домогосподарств України (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств). *Державна служба статистики України*. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/gdvdg/ Arh_vrdu_u.htm

112. Рівень поширення бідності та позбавлення (депривації) серед осіб, які проживають в сільських домогосподарствах, залежно від статті та віку. *Державна служба статистики України.* URL : http://www.ukrstat.gov.ua.

113. Сільське господарство України у 2020 році : статистичний збірник. Київ : Державна служба статистики України, 2021. 232 с. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/09/zb_sg_20.pdf.

114. Саблук П. Т., Калетнік Г. М., Кваша С. М., Власов В. І., Лисак М. А. Національна доктрина продовольчої безпеки України (проект). *Економіка АПК*. 2011. № 8. С. 3–11

115. Продовольча безпека: сутність, стан та особливості забезпечення: Монографія / Керівник авт. кол. проф. І. В. Федулова. К. : Кондор–Видавництво, 2013. 468 с.

116. Стежко Н. В. Продовольча проблема в умовах глобалізації світової економіки. Кіровоград : ТОВ «Поліграф сервіс», 2014. 356 с.

117. Миценко І. М. Продовольча безпека України: оцінка стану і світовий досвід вирішення проблеми. Кіровоград, 2001. 204 с.

118. Кундєєва Г. О., Андреюк Н. В. Рівні продовольчої безпеки та критерії її оцінки. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2010. № 5. С. 120–125.

119. Резникова О. С. Продовольственная безопасность в условиях мировой глобализации экономики. К. : ИТ «АРИАЛ», 2001. 328 с.

120. Ильина З. М. Система продовольственной безопасности: закономерности формирования и факторы развития. [З. М. Ильина, В. Г. Гусаков, В. И. Бельский и др.; под ред. Ильиной З. М.]. Минск : Ин–т экономики НАН Беларуси, 2007. 112 с.

121. Пасхавер Б. Й. Сучасний стан продовольчої безпеки. *Економіка АПК*. 2014. № 4. С. 5–12.

122. Мудрак Р. П. Національна продовольча безпека в умовах відкритої економіки: суть проблеми та способи її вирішення. Умань : Сочінський, 2011. 307 с.

123. Гойчук О. І. Продовольча безпека. Житомир : Полісся, 2004. 347 с.

124. Регулювання аграрного сектора економіки України в умовах євроінтеграції [за ред. Діброви А. Д, Андрієвського В. Є.]. К. : НУБіП, 2014. 572 с.

125. Вараксіна О.В., Титатренко А.А. Принципи формування продовольчої безпеки національної економіки: теоретичний аспект. *Економіка та суспільство*. 2020. Вип. 22. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2020-22-32

126. Румик І. І. Системний підхід до забезпечення продовольчої безпеки. *Вчені записки університету "КРОК". Серія : Економіка*. 2015. Вип. 39. С. 31-40.

127. Деякі питання продовольчої безпеки : Постанова Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 р. № 1379. Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1379-2007-%D0%BF.

128. Орієнтований набір основної продовольчої сировини і харчових продуктів для забезпечення у середньому на душу населення на 2005–2015 роки. Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws /show/z0088-13

129. Постанова КМ України від від 21 жовтня 2015 р. № 856 „Про затвердження Порядку та Методики проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики”

130. Экономическая кібернетика. [Заруба В. Я., Витлинский В. В., Бурков В. Н., Новиков Д. А., Клебанова Т. С., Ковальчук К. Ф.]. Донецк : Юго–Восток, 2007. 322 с.

131. Кунцевич В. М. Управление в условиях неопределенности: гарантированные результаты в задачах управления и идентификации. К. : Наукова думка, 2006. 264 с.

132. Геєць В.М., Мазаракі А.А. та ін. Економічні дослідження (методологія, інструментарій, організація, апробація) / [В.М. Геєць та ін.] ; за ред. А.А. Мазаракі. К.: Київ. нац. торг.–екон. ун–т, 2010. 279 с.

133. Державної служби статистики України. http://www.ukrstat.gov. ua.

134. Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України». https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1602-14#Text

135. Саблук П.Т., Білорус О.Г., Власов В.І. Глобалізація і продовольство. К. : ННЦ ІАЕ, 2008. 632 с.

136. Vatavali F, Gareiou Z, Kehagia F, Zervas E. Impactof COVID-19 on Urban Everyday Lifein Greece. Perceptions, Experiences and Practices of the Active Population. Sustainability, 2020, 12 (22), 9410. 17 p. URL: https://www.mdpi.com/2071-1050/12/22/9410. Doi:10.3390/su12229410.

137. Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2003 р. № 621 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 17 квітня 2019 р. № 335). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/621-2003-%D0%BF#Text

138. Арнольд В. И. Теория катастроф. Изд. 5–е. М. : URSS. КомКнига, 2007. 127 с.

139. Арнольд В. И. Экспериментальное наблюдение математических фактов. М. : Издательство МЦНМО, 2006. 119 с.

140. Минимизация упущенной выгоды в задачах управления проектами [Баркалов С. А., Бурков В. Н., Гилязов Н. М., Семенов П. И.]. М. : Ин-т проблем управления им. В. А. Трапезникова РАН, 2001. 67 с.

141. Модели и алгоритмы принятия управленческих решений [Берсуцкий Я. Г., Лепа Н. Н., Гузь Н. Г., Иванов Н. И., Петренко В. Л.]. Донецк: Институт экономики промышленности НАН Украины, 1998. 307 с.

142. Принятие решений в управлении экономическими объектами: методы и модели [Берсуцкий Я. Г., Лепа Н. Н., Берсуцкий А. Я., Бреславцев А. В., Гузь Н. Г.]. Донецк : Юго–Восток, Лтд, 2002. 276 с.

143. Механизмы страхования в социально–экономических системах [Бурков В. Н., Заложнев А. Ю., Кулик О.С., Новиков Д. А.]. М. : Институт проблем управления им. В. А. Трапезникова РАН, 2001. 109 с.

144. Задачи управления в социальных и экономических системах [Бурков В. Н., Буркова И. В., Горгидзе И. А., Джавахадзе Г. С., Хуродзе Р. А.]. М. : СИНТЕГ, 2005. 246 с.

145. Кунцевич В. М. Управление в условиях неопределенности: гарантированные результаты в задачах управления и идентификации. К. : Наукова думка, 2006. 264 с.

146. Красовский А. А. Математическая и прикладная теория: Избранные труды. М. : Наука, 2002. 363 с.

147. Пригожин И. Р. Неравновесная статистическая механика / В. А. Белоконь (пер. с англ.), В. А. Угаров (пер. с англ.). Изд. 2–е. М. : Едиториал, 2005. 312 с.

148. Пригожин И. Р., Стенгерс И. Порядок из хаоса=Order out of chaos: новый диалог человека с природой / В. И. Аршинов (общ. ред. и послесл.), Ю. А. Данилов (пер. с англ.). Изд. 5–е. М. : КомКнига, 2005. 294 с.

149. Садеков А. А., Цурик В. В. Управление предприятием в условиях кризисна. Донецк : ДонГУЭТ, 2006. 178 с.

150. Садеков А. А., Катрич В. Н. Управление устойчивым развитием методами стандартизации. Донецк : Донецкий гос. ун–т экономики и торговли им. М. Туган–Барановского, 2003. 183 с.

151. Хакен Герман. Принципы работы головного мозга: Синтетический подход к активности мозга, поведению и когнитивной деятельности / Ю. А. Данилов (пер.с англ.). М. : Per Se, 2001. 352 с.

152. Fink C, Mattoo A., Neagu I. C. Assessing the impact of communication costs on international trade. *Journal of International Economics*. 2005. # 67(2). P. 428–445.

153. Deardorff A. International provision of trade services, trade, and fragmentation. *Review of International Economics.* 2011. # 9(2). P 233–248.

154. De Loecker J. Product differentiation, multiproduct firms, and estimating the impact of trade liberalization on productivity. *Econometrica*. 2011. # 79(5). P. 1407–1451.

155. Пугачов В. М. Моделювання процесів вирішення продовольчої проблеми. *Соціально–економічний розвиток України та її регіонів: проблеми науки та практики*. Х. : ФОП Александрова К.М.; ВД «ІНЖЕК», 2010. С. 280–282.

156. Василенко Ю. В. Економіка при девальвації та інфляції. К. : Аналітично–дорадчий центр ПРООН, 2010. 142 с.

157. Пугачов В.М. Економічний механізм забезпечення продовольчої безпеки в умовах міжнародної інтеграції України. Дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03. Нац. ун-т харч. технологій. - Київ, 2015. - 210 с.

158. Осташко Т.О., Волощенко Л.Ю., Лєнівова Г.В. Внутрішній агропродовольчий ринок України в умовах СОТ / відпов. ред. д–р екон. наук, проф. В. О.Точилін. К. : Ін–т екон. та прогнозув. НАН України, 2010. 208 с.

159. Trade Policy Simulation Models: Estimating global impacts of agricultural trade policy reform in the Doha Round. URL: http://www.fao.org/es/esc/en/378/470/highlight_472.html.

160. Analysis of the Economic Impact of Ukraine’s WTO Accession // Report prepared for the Ministry of Economy of Ukraine within the framework of the project conducted by Copenhagen Economics, Denmark; Institute for East European Studies Munich, Germany; and Institute for Economic Research and Policy Consulting, Ukraine / World Bank Grant № TF 050270, 2005. URL: http://www.1worldbank.org/en/grant/050270 /txt_050270.html

161. Пугачов М.І. Математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці. К. : ННЦ ІАЕ, 2012. 176 с.

162. Poverty and Social Impact Analysis (PSIA) : reviewing the link with in–country policy and planning processes – synthesis report [World Bank: Report Number: 4844–GLB]. Washington, DC : World Bank, 2009. 60 p.

163. Consultancy for Up Stream Poverty and Social Impact Analysis (PSIA) for Egypt's Management Reform [UNDP : Report]. Cairo : MLD of Egypt, 2010. 285 p.

164. ECA poverty team newsletter [World Bank, 2009, # 26]. – Washington, DC : World Bank, 2009. – 80 p.

165. Poverty and Social Impact Analysis. World Bank. URL: http://www.1worldbank.org/psia/en

166. Hanson K., Golan E. H., Vogel S. J., Olmsted J. Assistance Programs on Agriculture and Consumers: a Computable General Equilibrium Model, 2002. URL: http://ageconsearch.umn.edu/ handle/33831

167. Пугачов В. М. Вплив цін на добробут громадян: методологія та практичні заходи. К. : АДЦБС, 2010. 92 с.

168. Пугачов М.І., Грибинюк О.М., Мельник А.О. Прогноз динаміки внутрішнього валового продукту України за допомогою нейронних мереж. Економіка АПК. 2015. № 4 - С. 82-88.

169. Пугачова К. М., Пугачов М. І. Прогноз щодо розв’язання глобальних проблем. Диверсифікація міжнародної торгівлі та активізація інвестиційного співробітництва. К. : УДУФМТ, 2015. С. 132.

170. Заха Д., Мовчан В., Кравчук В., Кірхнер Р., Полушкін Г. Економічний вплив пандемії Covid-19 на Україну. 2020. К. : German Economic Team. 22 с.

171. Постанова Кабінету Міністрів України від 29 липня 2020 р. № 671 «Про схвалення Прогнозу економічного і соціального розвитку України на 2021-2023 роки» URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2020-%D0%BF#n8.

172. Постанова Кабінету Міністрів України від 31 травня 2021 р. № 586 «Про схвалення Прогнозу економічного і соціального розвитку України на 2022-2024 роки». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-2021-%D0%BF#Text.

173. Духницький Б.В. Регулювання імпорту агропродовольчої продукції в Україну. Дис. ... доктора екон. наук : 08.00.03. Нац. ун-т харч. технологій. - Київ, 2021. - 338 с.

174. Меры политики, направленные на поддержание функционирования рынков производственных ресурсов в период пандемии COVID-19: аналитическая записка. Рим : ФАО, 2020. 8 с. https://doi.org/10.4060/ca8979ru

175. Адаптация бизнес-моделей для поддержки агропродовольственных предприятий во время пандемии COVID-19. : аналитическая записка. Рим : ФАО, 2020. 7 с. https://doi.org/10.4060/ca8996ru

176. Прогноз последствий пандемии COVID-19 в условиях гуманитарных и продовольственных кризисов. Рим : ФАО, 2020. 7 с. https://doi.org/10.4060/ca8464ru

177. Агропродовольственные рынки и торговая политика в период пандемии COVID-19. Рим : ФАО, 2020. 6 с. https://doi.org/10.4060/ca8446ru

178. COVID-19 и доступ мелких фермеров к рынкам сбыта. Рим : ФАО, 2020. 10 с. https://doi.org/10.4060/ca8657ru

179. Глобальная экономическая рецессия, связанная с COVID-19: предотвращение голода должно быть в центре экономического стимулирования. Рим : ФАО, 2020. 12 с. https://doi.org/10.4060/ca8800ru

180. Последствия пандемии COVID-19 для работников неформального сектора. Рим : ФАО, 2020. 8 с. https://doi.org/10.4060/ca8560ru

181. COVID-19 и риск для продовольственных товаропроводящих цепочек: что делать? Рим : ФАО, 2020. 9 с. https://doi.org/10.4060/ca8388ru

182. COVID-19 crisis and support for agrifood: Public sector responses through the financial sector. Rome : FAO, 2020. 10 p. https://doi.org/10.4060/ca9846en

183. Coping strategies of dairy cooperatives and loss and waste reduction during the COVID-19 pandemic: the case of India and Japan. Rome : FAO, 2021. 11 p. https://doi.org/10.4060/cb4186en

184. The role of social protection in the recovery from COVID-19 impacts in fisheries and aquaculture. Rome : FAO, 2021. 13 p. https://doi.org/10.4060/cb3385en

185. COVID-19 and animals: Information on risk mitigation measures for livestock and agricultural professionals. Rome : FAO, 2021. 5 p. https://doi.org/10.4060/cb2549en

186. COVID-19 and the role of local food production in building more resilient local food systems. Rome : FAO, 2021. 8 p. https://doi.org/10.4060/cb1020en

187. Measures for supporting wholesale food markets during COVID-19. Rome : FAO, 2021. 11 p. https://doi.org/10.4060/ca9552en

188. Food systems and COVID-19 in Latin America and the Caribbean: The opportunity for digital transformation. FAO and ECLAC. Bulletin No. 8. Santiago, 2020. 20 p. https://doi.org/10.4060/ca9508en

189. Barua, S. Understanding Coronanomics: The Economic Implications of the Coronavirus (COVID-19) Pandemic. SSRN Electron. J. 2020, doi:10.2139/ssrn.3566477.

190. Joshi, P.; Kulkarni, U.; Munje, S.; Kulkarni, S. Impact of Covid-19 Pandemic on Indian Fruits and Vegetables Export, Postharvest Management Supply Chain and Future Strategies. AgricINTERNATIONAL 2019, 6, 4, doi:10.5958/2454-8634.2019.00015.9.

191. Taqi, H.M.M., Ahmed, H.N., Paul, S., Garshasbi, M., Ali, S.M., Kabir, G., Paul, S.K. Strategies to Manage the Impacts of the COVID-19 Pandemic in the Supply Chain: Implications for Improving Economic and Social Sustainability. *Sustainability*, 2020, 12 (22), 9483. 26 p. URL: https://www.mdpi.com/2071-1050/12/22/9483. Doi:10.3390/su12229483

192. Farmers and agribusinesses at risk under COVID-19: What role for blended finance funds? Food and Agriculture Organization of the United Nations. July, 2020. 11 p. URL: http://www.fao.org/3/ca9753en/CA9753EN.pdf

193. Impact of COVID-19 on agriculture, food systems and rural livelihoods in Eastern Africa: Policy and programmatic options. Food and Agriculture Organization of the United Nations. July, 2020. 9 p. URL: http://www.fao.org/3/cb0552en/CB0552EN.pdf

194. Impacts of coronavirus on food security and nutrition in Asia and the Pacific: building more resilient food systems. Food and Agriculture Organization of the United Nations. July, 2020. 9 p. URL: http://www.fao.org/3/ca9473en/CA9473EN.pdf

195. Policy responses to keep input markets flowing in times of COVID-19. Food and Agriculture Organization of the United Nations. May, 2020. 6 p. URL: http://www.fao.org/3/ca8979en/CA8979EN.pdf

196. Agri-food markets and trade policy in the time of COVID-19. Food and Agriculture Organization of the United Nations. April, 2020. 5 p. URL: http://www.fao.org/3/ca8446en/CA8446EN.pdf

197. Mitigating risks to food systems during COVID-19: Reducing food loss and waste. Food and Agriculture Organization of the United Nations. May, 2020. 6 p. URL: http://www.fao.org/3/ca9056en/ca9056en.pdf

198. The State of Agricultural Commodity Markets 2020. Agricultural markets and sustainable development: Global value chains, smallholder farmers and digital innovations : Report / FAO flagships. Food and Agriculture Organization of the United Nations. 2020. 164 p. URL: http://www.fao.org/3/cb0665en/CB0665EN.pdf

199. Altig, D.; Baker, S.; Barrero, J.M.; Bloom, N.; Bunn, P.; Chen, S.; Davis, S.J.; Leather, J.; Meyer, B.; Mihaylov, E.; et al. Economic Uncertainty before and during the COVID-19 Pandemic. J. Public Econ. 2020, 191, 104274, doi:10.1016/j.jpubeco.2020.104274

200. Комплексний пакет загальнодержавних антикризових заходів подолання наслідків пандемії та створення передумов до сталого соціально-економічного зростання : проєкт. Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України. Харків : НДЦ ІПР НАНУ, 2021. 65 с.

201. Реальний сектор економіки України в умовах системних викликів : аналіт. доп. / [Собкевич О. В., Шевченко А. В., Русан В. М. та ін.] : за заг. ред. Я. А. Жаліла. Київ : НІСД, 2021. 83 с.

202. Пом’якшення негативного впливу наслідків пандемії COVID-19 на вразливих дітей та вразливі сім’ї: рекомендовані заходи соціального захисту : аналітична записка. UNICEF, 2020. 24 с.

203. Програма стимулювання економіки для подолання наслідків Covid-19: «Економічне відновлення» : інформаційно-аналітичні матеріали. Додаток до Державної програми стимулювання економіки для подолання негативних наслідків, спричинених обмежувальними заходами щодо запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (Covid-19) на 2020-2022 роки. Кабінет Міністрів

України, 2020. 88 с. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/programa-stimulyuvannya-ekonomiki-dlya-podolannya-naslidkiv-covid-19-ekonomichne-vidnovlennya

204. Базилюк Я. Б., Покришка Д. С., Гейко Т. Ю., Дешко А. Л. Щодо заходів економічного відновлення України : аналітична записка. Київ : Національний інститут стратегічних досліджень, 2021. 19 с.

205. України після корона кризи – шлях одужання : наук. доп. / [Я. А. Жаліло (кер. авт. кол.), Я. Б. Базилюк, С. В. Ковалівська, О. О. Коломієць та ін.] ; Національний інститут стратегічних досліджень. Київ : НІСД, 2020. 304 с.

206. Вплив COVID-19 на економіку і суспільство – постпандемічний розвиток : консенсус-прогноз. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. 2020. № 52. 41 с.

207. Корогод А., Хакімзянов Ш., Ніцович Р. Кращі світові практики «зеленого» відновлення в часи пандемії COVID-19: можливості для України 2021 : Квартальний звіт № 1. DiXi Group, 2021. 34 с.

208. Прогноз економічного і соціального розвитку України на 2022-2024 роки (Схвалено Постановою Кабінету Міністрів України від 31.05.2021 № 586). Міністерство економіки України. 2021. 115 с.

209. Держпродспоживслужба за рік вилучила 16 тонн харчових продуктів, що не відповідали вимогам законодавства. URL : https://dpss.gov.ua/news (дата звернення 17.11.21).

210. Індекс споживчих цін 2021. URL : https://index.minfin.com.ua/(дата звернення 18.11.21).

211. Ринок праці. Державна служба статистики України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua (дата звернення 16.11.21).

212. Розподіл населення та домогосподарств за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів. Державна служба статистики України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua (дата звернення 17.11.21).

213. Тараненко Олександр. Трейдери заробили на експорті зерна, тепер заробляють і на імпорті? URL : https://glavcom.ua (дата звернення 18.11.21).

214. Вплив пандемії COVID-19 на розвиток аграрного сектору й продовольчу безпеку держави: *монографія* / Ходаківська О.В., Пугачов М.І., Патика Н.І., Шпикуляк О.Г., Могильний О.М., Тулуш Л.Д., Грищенко О.Ю., Крушельницький М.В. Київ: ННЦ ІАЕ, 2021. 456 с.

215. Patyka N. Implications of Covid-19 pandemic and quarantine measures on the Ukraine's agriculture. *Pandemic Economic Crisis: Changes and New Challenges to Society: scientific monograph* / edited by M. Bezpartochnyi // VUZF University of Finance, Business and Entrepreneurship. Sofia: VUZF Publishing House "St. Grigorii Bogoslov", 2020. 313 p. P. 161–170 (17,21 / 0,5 ум. друк. арк.)

216. Ходаківська О.В., Шпикуляк О.Г., Пугачов М.І. Особливості розвитку аграрного сектору економіки України в умовах коронакризи: анлітична оцінка сучасного стану. *Стратегії економічного розвитку: мікро, макро та мезоекономічний рівні: кол. монографія*. Kaunas, Lithuania: Baltija Publishing, 2021.

217. Pugachov M., Khodakivska O., Shpykuliuk O., Patyka N., Hryshchenko O. Impact of COVID – 19 on the food security in the regions of Ukraine. *38th IBIMA International Conference*, Seville, Spain, 2021 (*Web of Science*) https://ibima.org/accepted-paper/impact-of-covid-19-on-the-food-security-in-the-regions-of-ukraine/

218. Ходаківська О.В., Пугачов М.І., Патика Н.І., Шпикуляк О.Г., Могильний О.М., Тулуш Л.Д. Вплив COVID-19 на аграрний сектор та продовольчу безпеку держави. *Економіка АПК*. 2020. №12. С. 6-21.

219. Могильний О.М., Патика Н.І., Грищенко О.Ю. Вплив карантинних обмежень, пов'язаних із COVID-19, на ринок праці та зайнятість у сільській місцевості. *Економіка АПК*. 2021. № 4. С. 51-61.

220. Ходаківська О. В., Могильний О. М., Крушельницький М. В. Формування програм комплексного соціально-економічного розвитку об'єднаних територіальних громад з урахуванням ризиків пандемії COVID-19. *Економіка АПК*. 2021. № 5. С. 6-12.

221. Шпикуляк О.Г., Ходаківська О.В., Пугачов М.І., Грищенко О.Ю. Розвиток аграрного сектору економіки України в умовах впливу пандемії COVID – 19. *Економіка АПК*. 2021. № 6. С. 6-14.

222. Пугачов М.І., Ходаківська О.В., Шпикуляк О.Г., Патика Н.І., Грищенко О.Ю. Гарантування продовольчої безпеки в умовах поширення COVID – 19. *Економіка АПК*. 2021 № 7. С. 16-27.

223. Ходаківська О.В., Тулуш Л.Д., Пугачов М.І., Крушельницький М. В. Методологічні підходи до оцінювання впливу карантинних заходів, пов'язаних із поширенням COVID-19, на фінансову складову аграрної економіки. *Економіка та держава.* 2021. № 9. С. 45-51.

224. Патика Н. І. Зовнішня торгівля агропродовольчою продукцією України в умовах поширення пандемії COVID-19. *Економіка АПК*. 2021. № 9. С. 52-65.

225. Ходаківська О. В., Шпикуляк О. Г., Патика Н. І. Чинники впливу поширення пандемії COVID-19 та карантинних заходів на аграрний сектор України. *Формування сучасного економічного простору: реалії та перспективи на майбутнє* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф, 19 груд. 2020 р., м. Дніпро. Дніпро : Перспектива, 2020. С. 41-45.

226. Пугачов М.І., Могильний О.М., Грищенко О.Ю. Вплив карантинних заходів та поширення пандемії COVID-19 на продовольчу безпеку держави. *Проблеми формування те реалізації регіональної економіки*: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф., 26 грудн.2020 р., м. Запоріжжя. Запоріжжя : Перспектива, 2020.

227. Могильний О.М., Патика Н.І. Зміни в трудовій сфері сільської місцевості, викликані пандемією COVID-19. *Теорія та методика трансформації економіки країни: з*б. тез Всеукр. Наук.-практ. конф. м. Одеса, 14 серпня 2021 р. / ГО «Центр економічних досліджень та розвитку». Одеса: ЦЕДР, 2021. С. 68–73.

228. Ходаківська О.В., Тулуш Л.Д., Патика Н.І. Система оцінювання впливу карантинних заходів, пов'язаних із Covid-19, на фінансовий стан сільгосптоваровиробників. *Конкурентоспроможність національної економіки: показники, фактори впливу та шляхи підвищення: з*б. тез Всеукр. Наук.-практ. конф. м. Дніпро, 28 серпня 2021 року. Дніпро: Перспектива, 2021. С. 33-37.

229. Ходаківська О.В., Тулуш Л.Д., Патика Н.І. Підходи до оцінювання впливу карантинних заходів Covid-19 на рівень кредитного забезпечення сільгос-

птоваровиробників. *Зовнішні та внутрішні фактори впливу на економічні процеси у світовій і національній економіці*: зб. тез Наук.-практ. конф. м. Львів, 28 серпня 2021 року. Львів: Львівська економічна фундація, 2021. С.

230. Патика Н. І., Ходаківська О. В., Тулуш Л. Д. Зовнішня торгівля в аграрному секторі України в умовах поширення пандемії COVID-19. *Маркетингова освіта в Україні*: матеріали V Міжн. наук.-практ. Інтернет-конф., 7-8 жовтня 2021 р. Київ : КНЕУ, 2021. С. 119-122.

231. Ходаківська О., Пугачов М., Шпикуляк О., Крушельницький М. Проблеми розвитку фермерських господарств в умовах пандемії Covid-19. *Матеріали XIII Між. Наук. практ. конф. «Perspectives of development of* science and practice», 14-17 грудня 2021р., Прага, Чехія. С. 212-216.

232. Ходаківська О., Пугачов М., Шпикуляк О., Крушельницький М. Методологічні засади оцінювання впливу карантинних заходів на функціонування аграрного сектору. *Матеріали X Між. Наук. практ. конф. «Results of modern scientific research and developmen*» 12-14 грудня 2021 р. Мадрид, Іспанія.

233. Методичні рекомендації з оцінювання впливу карантинних заходів, пов’язаних з COVID-19, на аграрний сектор економіки та продовольчу безпеку України: методичні рекомендації / Ходаківська О.В., Патика Н.І., Пугачов М.І., Тулуш Л.Д.., Шпикуляк О.Г., Грищенко О.Ю. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2021. 54 с.

234. Методичні рекомендації щодо розроблення структурно-концептуальної моделі забезпечення стійкого розвитку аграрного сектору та гарантування продовольчої безпеки України в умовах поширення COVID-19 та обмежувальних карантинних заходів: методичні рекомендації / Ходаківська О.В., Патика Н.І., Пугачов М.І., Шпикуляк О.Г., Могильний О.М., Тулуш Л.Д., Грищенко О.Ю. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2021. 76 с.

Додаток А

Джерела інформації стосовно показників оцінювання впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 на функціонування аграрного сектору України та гарантування продовольчої безпеки України

Показник	Джерело	Періодичність	Документ
Випуск продукції сільського господарства	Державна служба статистики України	Місяць, рік	Статистичний збірник «Валова продукція сільського господарства України» Статистичний збірник «Сільське господарство України»
Виробництво основних видів продукції тваринництва	Державна служба статистики України	Місяць, рік	Статистичний збірник «Тваринництво України» Статистичний бюлетень «Виробництво продукції тваринництва в Україні»
Виробництво основних сільськогосподарських культур	Державна служба статистики України	Місяць, рік	Статистичний збірник «Рослинництво України» Статистичний бюлетень «Площі, валові збори та урожайність сільськогосподарських культур, плодів, ягід та винограду»
Індекси сільськогосподарської продукції	Державна служба статистики України	Місяць, рік	Статистичний збірник «Сільське господарство України» Статистичний збірник «Тваринництво України» Статистичний збірник «Рослинництво України»
Продуктивність праці в сільському господарстві	Державна служба статистики України	Рік	Статистичний збірник «Сільське господарство України» Статистичний збірник «Тваринництво України» Статистичний збірник «Рослинництво України»
Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності	Державна служба статистики України	Квартал, рік	Статистичний збірник «Сільське господарство України»

Показник	Джерело	Періодичність	Документ
Індекси капітальних інвестицій за видами економічної діяльності	Державна служба статистики України	Квартал, рік	Статистичний збірник «Сільське господарство України»
Середні ціни реалізації продукції сільського господарства сільськогосподарськими підприємствами	Державна служба статистики України	Місяць, рік	Статистичний бюлетень «Реалізація продукції сільськогосподарськими підприємствами»
Індекси цін реалізації сільськогосподарської продукції	Державна служба статистики України	Місяць, рік	Статистичний бюлетень «Реалізація продукції сільськогосподарськими підприємствами»
Виручка від реалізації сільськогосподарської продукції	Державна служба статистики України	Місяць, рік	Статистичний бюлетень «Реалізація продукції сільськогосподарськими підприємствами» Термінові звіти підприємств про виробництво продукції та вартість відвантаженої продукції
Товарна структура експорту та імпорту у ринкових цінах	Державна служба статистики України	Місяць, рік	Статистичний збірник «Зовнішня торгівля України товарами та послугами» Статистичний збірник «Зовнішня торгівля України» http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/zd/e_iovt/arh_iovt2021.htm
Напрями зовнішньої торгівлі України - товарна структура та фізичні обсяги торгівлі з основними торговельними партнерами	Державна служба статистики України	Місяць, рік	Статистичний збірник «Зовнішня торгівля України товарами та послугами» Статистичний збірник «Зовнішня торгівля України» Зовнішньоторговельний оборот і баланс експорту-імпорту в розрізі країн світу Зовнішня торгівля окремими видами товарів за країнами світу http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/zd/e_iovt/arh_iovt2021.htm

Показник	Джерело	Періодичність	Документ
Фізичні обсяги експорту та імпорту у відповідних одиницях виміру (або індекси фізичного обсягу)	Державна служба статистики України	Місяць, рік	Статистичний збірник «Зовнішня торгівля України товарами та послугами» Статистичний збірник «Зовнішня торгівля України» Зовнішня торгівля окремими видами товарів за країнами світу http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/zd/e_iovt/arh_iovt2021.htm
Індекси фізичного обсягу, середніх цін та умов торгівлі у зовнішній торгівлі України товарами	Державна служба статистики України Державна митна служба України	Місяць, рік	Статистичний збірник «Зовнішня торгівля України товарами та послугами» Статистичний збірник «Зовнішня торгівля України» Індекси фізичного обсягу, середніх цін та умов торгівлі у зовнішній торгівлі України товарами http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/zd/in_fiz/arh_in_fiz_21_u.htm Річна зміна цін та обсягів експорту за окремими агропродовольчими товарами Державна митна служба України https://customs.gov.ua/statistika-ta-reiestri
Прямі іноземні інвестиції за видами економічної діяльності	Державна служба статистики України	Квартал, рік	Статистичний збірник «Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності України» Статистичний бюлетень «Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності України» http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/zd_inv_new/arh_inv_zd.htm

Показник	Джерело	Періодичність	Документ
Наявність робочої сили в сільській місцевості	Державна служба статистики України	Місяць, рік	Статистичний збірник «Робоча сила України» Статистичний збірник «Праця України» Робоча сила за статтю, типом місцевості та віковими групами http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/rp/eans/eans_u/arch_eansmv_u.htm
Зайнятість сільського населення за віковими групами та статусом	Державна служба статистики України	Рік	Статистичний збірник «Робоча сила України» Зайняте населення у віці 15–70 років за статтю, типом місцевості та статусом зайнятості http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/rp/zn/arh_zn_smsz_19_u.htm
Безробіття сільського населення	Державна служба статистики України	Місяць, рік	Статистичний збірник «Робоча сила України» Статистичний збірник «Праця України» Безробіття населення (за методологією МОП) за статтю, типом місцевості та віковими групами http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/rp/eans/eans_u/arch_bnsmv_u.htm
Кількість осіб, які мали статус безробітного	Державна служба зайнятості	Місяць, рік	Ситуація на зареєстрованому ринку праці та діяльність Державної служби зайнятості https://www.dcz.gov.ua/analitics/67
Кількість вакансій та безробітних, зареєстрованих в Державній службі зайнятості	Державна служба зайнятості	Місяць, рік	Ситуація на зареєстрованому ринку праці та діяльність Державної служби зайнятості https://www.dcz.gov.ua/analitics/67
Надання послуг Державною службою зайнятості мешканцям сільської місцевості	Державна служба зайнятості	Місяць, рік	Ситуація на зареєстрованому ринку праці та діяльність Державної служби зайнятості https://www.dcz.gov.ua/analitics/67

Показник	Джерело	Періодичність	Документ
Потреби підприємств сільського господарства у працівниках	Державна служба статистики України	Рік	Статистичний збірник «Умови праці працівників» Статистичний збірник «Праця України» Середньооблікова кількість штатних працівників за видами економічної діяльності
Динаміка середньомісячної заробітної плати в сільському господарстві, в розрахунку на одного штатного працівника	Державна служба статистики України	Рік	Статистичний збірник «Праця України» Середньомісячна заробітна плата штатних працівників за видами економічної діяльності http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/gdn/szpshp/arh_szp_ed_u.html
Чисельність сільського населення в Україні	Державна служба статистики України	Місяць, рік	Демографічний щорічник «Населення України» Чисельність населення та середня чисельність за періоди року http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/ds/kn/arh_kn2021_u.html
Структура основних засобів за формами власності	Державна служба статистики України	Рік	Статистичний збірник «Основні засоби України» Статистичний бюлетень «Основні засоби України» Баланс основних фондів
Фінансові результати підприємств до оподаткування за видами економічної діяльності	Державна служба статистики України	Рік	Статистичний збірник «Діяльність суб'єктів господарювання» Статистичний збірник «Сільське господарство України»
Чистий фінансовий результат (прибуток, збиток) за видами економічної діяльності	Державна служба статистики України	Місяць, рік	Статистичний збірник «Діяльність суб'єктів господарювання» Статистичний збірник «Сільське господарство України» Таблиця 1ЧП-КВЕД

Показник	Джерело	Періодичність	Документ
Дебіторська та кредиторська заборгованість	Державна служба статистики України	Місяць, рік	Статистичний збірник «Діяльність суб'єктів господарювання» Статистичний збірник «Сільське господарство України» Баланс підприємства (ф.1)
Активи, всього початок року Активи, всього на кінець року; Матеріальні затрати Товарно-матеріальні засоби на початок року; Товарно-матеріальні засоби на кінець року	Державна служба статистики України	Квартал, рік	Баланс підприємства (ф.1), фінансові результати (ф.2), фінансово-майновий стан підприємств (ф.3)
Обсяги кредитування (короткострокові, середньострокові, довгострокові кредити), розбивка за видами економічної діяльності	Національний банк України	Місяць, рік	https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=71195 – грошово-кредитна статистика Національного банку України

Джерело: Складено авторами.

ДОДАТОК Б

А Н К Е Т А
оцінювання впливу карантинних обмежень, пов'язаних COVID-19 на діяльність агровиробників та гарантування продовольчої безпеки держави

Обраний Вами варіант відповіді, будь ласка, позначте V

Загальна інформація

Вкажіть розмір землекористування Вашого господарства

до 20 га	☐	100,1-500 га	☐
20,1-50 га	☐	500,1-3000 га	☐
50,1-100 га	☐	більше 3000 га	☐

Вкажіть спрямованість діяльності Вашого господарства:

- «класичні» види рослинницької продукції (пшениця, ячмінь, кукурудза, соняшник, соя, ріпак) ☐
- «нішеві» види рослинницької продукції (гречка, просо, овес, бобові та інші) ☐
- продукція тваринництва ☐
- виробництво овочів /фруктів / ягід / горіхів/ зелені ☐
- інше – назвіть Ваш варіант відповіді _____

ПИТАННЯ ДЛЯ АНКЕТУВАННЯ

1. Оцініть вплив окремих факторів на обсяги Вашого виробництва у 2020-2021 рр. (від 1 до 10, де 1 – мінімальний, 10 - максимальний):

a) кліматичні фактори	☐	d) проблеми з фінансовим забезпеченням	☐
b) проблеми з постачанням МТР	☐	e) проблеми зі збутом с/г продукції	☐
c) проблеми із робочою силою	☐	f) проблеми з логістикою	☐

g) інше – назвіть Ваш варіант відповіді _____

Які з означених факторів пов'язані з COVID? a) b) c) d) e) f) g) ☐

2. Як змінились обсяги Вашої діяльності у 2020-2021 рр.?

знизились	☐	суттєвих змін не відбулось	☐
зросли	☐	Чи вплинув на них COVID? Так ☐	Ні ☐

3. На які ключові сегменти Вашої діяльності вплинули карантинні заходи, пов'язані з COVID-19? (виберіть одну або кілька відповідей)

рівень доходів	☐	рівень інвестиційного забезпечення	☐
рівень кредитного забезпечення	☐	рівень заборгованості	☐
обсяги реалізації	☐	забезпеченість трудовими ресурсами	☐

інше – назвіть Ваш варіант відповіді _____

4. Чи відчули Ви вплив карантинних заходів, пов'язаних з COVID-19 на процес реалізації (збуту) виробленої Вами продукції?

так, негативний вплив був суттєвим	☐	негативний вплив був незначним	☐
ні, впливу COVID-19 не відчув	☐	вплив мав позитивні наслідки	☐

інше – назвіть Ваш варіант відповіді _____

5. Вкажіть, чи були проблеми зі збутом виробленої продукції
(виберіть одну або кілька відповідей)

так, через зниження купівельної спроможності споживачів (впали доходи покупців)	☐	логістичні обмеження	☐
так, через обмеження роботи продовольчих ринків	☐	обмеження роботи закладів громадського харчування	☐

інше – назвіть Ваш варіант відповіді _____

6. Чи відчули Ви вплив карантинних заходів, пов'язаних з COVID-19 на процес матеріально-технічного забезпечення?

так, негативний вплив був суттєвим	☐	негативний вплив був незначним	☐
ні, впливу COVID-19 не відчув	☐	навпаки, вплив був позитивним	☐

інше – назвіть Ваш варіант відповіді _____

7. Чи були проблеми із матеріально-технічним забезпеченням внаслідок карантинних заходів, пов'язаних з COVID-19
(виберіть одну або кілька відповідей)

недостатня пропозиція МТР і запчастин	☐	дефіцит фінансів	☐
розрив ланцюжків постачання МТР	☐	закриття магазинів з продажу запасних	☐
спекулятивне підвищення цін на МТР	☐	запчастин та інших МТР на початку карантину (весна 2020 р.)	

інше – назвіть Ваш варіант відповіді _____

8. Чи відчули Ви вплив карантинних заходів та поширення COVID-19 на фінансовий стан Вашого господарства?

так, негативний вплив був суттєвим	☐	негативний вплив був незначним	☐
ні, впливу фактору COVID-19 не відчув	☐	навпаки, вплив був позитивним	☐
так, з'явилась заборгованість	☐	скористався кредитом 5-7-9	☐

інше – назвіть Ваш варіант відповіді _____

9. Вкажіть проблеми з фінансовим забезпеченням внаслідок карантинних заходів та поширення COVID-19 (в розвиток питання 8)
(виберіть одну або кілька відповідей)

зниження рівня доходів	☐	проблеми із застосуванням інших інструментів фінансування	☐
проблеми із залученням кредитів	☐	проблеми із погашенням дебіторської заборгованості	☐

інше – назвіть Ваш варіант відповіді _____

10. Як COVID-ний рік вплинув на рівень доходів Вашого господарства?

доходи не змінились	☐	доходи зросли внаслідок збільшення обсягів виробництва	☐
доходи зменшились	☐	доходи зросли через підвищення цін реалізації продукції	☐

інше – назвіть Ваш варіант відповіді _____

11. Якою, на Вашу думку, має бути державна підтримка в умовах карантинних заходів та поширення COVID-19? (виберіть одну або кілька відповідей)

забезпечення дешевими кредитами	☐	здешевлення вартості сільгосптехніки	☐
програми агрострахування	☐	підтримка доходів споживачів	☐
звільнення від сплати податків	☐	підтримка виробництва окремих видів продукції	
збільшення обсягів державних закупівель с/г продукції	☐	шляхом надання бюджетної підтримки (вказати яких)_____	

інше – назвіть Ваш варіант відповіді _____

12. Чи змінились канали збуту Вашої продукції в умовах карантинних заходів та поширення COVID-19?

змінились: суттєво ☐ несуттєво ☐

знизилась частка обсягів реалізації на ринках	☐
зросла частка реалізації через посередників	☐
зросли обсяги постачання безпосередньо на експорт	☐
зросли обсяги реалізації державним структурам	☐
обсяги реалізації продукції практично не змінились	☐

інше – назвіть Ваш варіант відповіді _____

13. Чи відчули Ви вплив пандемії COVID-19 на реалізаційну ціну вирощеної продукції?

ціни зросли	☐	ніяк не вплинуло	☐
ціни знизились	☐	ваш варіант відповіді _____	

14. Чи відчули Ви проблему із залученням додаткових працівників в умовах карантинних заходів та поширення COVID-19?

так, суттєво	☐	ні, такої потреби не було	☐
проблема була, але несуттєвою	☐	ваш варіант відповіді _____	

15. Чи мали місце випадки переводу робітників на неповну зайнятість в умовах карантинних заходів та поширення COVID-19?

так	☐	ваш варіант відповіді _____	
ні	☐		

Дякуємо за співпрацю!

ДОДАТОК В

А Н К Е Т А
оцінювання впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 на функціонування аграрного сектору України та гарантування продовольчої безпеки держави

Обраний Вами варіант відповіді, будь ласка, позначте V

Загальна інформація

Вкажіть спрямованість діяльності Вашого підприємства:			
молокопереробка	☐	олієжирова галузь	☐
м'ясопереробка	☐	переробка фруктів, виробництво соків	☐
інше –_____-_____			

ПИТАННЯ ДЛЯ АНКЕТУВАННЯ

1. З якими проблемами довелось зіткнутись Вашому підприємству у 2020-2021 рр. у зв'язку із запровадженням карантинних заходів та поширенням COVID?: (виберіть одну або кілька відповідей)

a) забезпечення сировиною ☐
b) фінансове забезпечення ☐
c) проблеми зі збутом продукції ☐
d) забезпечення робочою силою ☐
e) відтермінування нових проектів ☐
f) матеріально-технічне забезпечення ☐
g) інші проблеми (зазначити, які саме)_____

Які проблеми були викликані COVID? a) b) c) d) e) f) g) ☐

2. У разі, якщо підприємство зазнало проблем із забезпеченням сировиною, вкажіть причини їх виникнення
(виберіть одну або кілька відповідей)

логістика / транспортне забезпечення ☐
зниженням обсягів виробництва та постачання сировини ☐
переорієнтація виробників та поста-чальників сировини на інші канали збуту ☐
інше – назвіть Ваш варіант відповіді _____

3. У разі, якщо Ваше підприємство зазнало проблем зі збутом, вкажіть причини їх виникнення: (виберіть одну або кілька відповідей)

зниження купівельної спроможності населення ☐
логістика / транспортне забезпечення ☐
обмеження роботи торгівельних точок (зокрема фірмових магазинів) ☐
ускладнення в роботі з торговими мережами ☐
інше – назвіть Ваш варіант відповіді _____

4. У разі, якщо Ваше підприємство зазнало проблем із забезпеченням робочою силою, вкажіть причини їх виникнення: (виберіть одну або кілька відповідей)

проблеми з доставкою працівників на робочі місця ☐
відсутність необхідних кадрів в умовах карантинних заходів ☐

захворювання працівників, що зумовлювали простої виробництва ☐
відсутність необхідних кадрів в межах запропонованого рівня оплати праці ☐
інше – назвіть Ваш варіант відповіді _____

5. Виділіть проблеми із фінансовим забезпеченням внаслідок запровадження карантинних заходів та поширення COVID-19 (виберіть одну або кілька відповідей)

зниження рівня доходів ☐
проблеми із застосуванням інших інструментів фінансування ☐
зниження рівня кредитного забезпечення ☐
проблеми із погашенням дебіторської заборгованості ☐
інше – назвіть Ваш варіант відповіді _____

6. Як COVID-ний рік вплинув на рівень доходів Вашого підприємства?

доходи не змінились ☐
доходи зросли внаслідок збільшення обсягів діяльності ☐
доходи зменшились ☐
доходи зросли внаслідок підвищення цін реалізації ☐
інше – назвіть Ваш варіант відповіді _____

7. Чи понесло Ваше підприємство додаткові витрати у зв'язку із запровадженням карантинних заходів та поширенням COVID-19?

витрати зросли ☐
- зросли витрати на заготівлю сировини ☐
- зросли витрати на доставку працівників на робочі місця ☐
- зросли витрати, пов'язані із збільшенням термінів оплати продукції покупцями ☐
- зросли витрати, пов'язані із збутом продукції (пакування тощо) ☐

зросли інші витрати – назвіть Ваш варіант відповіді _____
витрати суттєво не змінились ☐

8. Які, на Вашу думку, найбільш оптимальні інструменти державної підтримки в умовах карантинних заходів та поширення COVID-19?

забезпечення кредитними ресурсами за доступною вартістю ☐
застосування спец режиму справляння ПДВ ☐
підтримкам доходів споживачів ☐
заходи держпідтримки є недоцільними ☐
інше – назвіть Ваш варіант відповіді _____

9. Чи відчули Ви проблему із залученням працівників в умовах карантинних заходів та поширення COVID-19?

проблема була суттєвою ☐
відповідної потреби не було ☐
проблема була, але несуттєвою ☐
ваш варіант відповіді _____

10. Чи мали місце випадки переводу робітників на неповну зайнятість в умовах карантинних заходів та поширення COVID-19?

відповідних випадків не було ☐
ваш варіант відповіді _____
так, переводили окремі категорії ☐

Дякуємо за співпрацю!

ДОДАТОК Г

А Н К Е Т А
оцінювання впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 на функціонування аграрного сектору України та гарантування продовольчої безпеки держави

Обраний Вами варіант відповіді, будь ласка, позначте V

Загальна інформація

Тип громади			
Сільська (селищна)	□	Міська	□

ПИТАННЯ ДЛЯ АНКЕТУВАННЯ

1. Охарактеризуйте вплив карантинних заходів та поширення COVID-19 на доходну частину бюджету Вашої громади:

доходи суттєво знизились внаслідок наданих ВРУ преференцій ФОПам □

доходи суттєво знизились внаслідок обмеження роботи окремих видів діяльності □

доходи суттєво знизились внаслідок наданих пільг з плати на землю □

доходи суттєво не змінились □

доходи суттєво знизились внаслідок зниження рівня зайнятості в регіоні □

доходи бюджету громади зросли внаслідок зростання надходжень ПДФО □

інше – назвіть Ваш варіант відповіді _____

2. Чи передбачав ОМС серед видатків бюджету фінансування заходів з підтримки суб'єктів господарювання чи мешканців громади?

відповідних заходів не передбачалось з огляду на недостатність надходжень □

була відсутня потреба у формуванні відповідних програм підтримки □

відповідних заходів не передбачалось з огляду на відсутність повноважень □

ваш Варіант відповіді _____

_____

3. Чи спостерігалось у Вашому регіоні / на території Вашої громади зменшення рівня зайнятості внаслідок карантинних заходів та поширення COVID-19?

рівень зайнятості суттєво знизився внаслідок обмеження діяльності окремих видів діяльності □

рівень зайнятості зріс внаслідок відсутності можливості працевлаштування за кордоном або зниження мобільності робочої сили □

рівень зайнятості суттєво знизився внаслідок зниження рівня доходів суб'єктів господарювання □

рівень зайнятості не змінився □

інше – назвіть Ваш варіант відповіді _____

4. Яка підтримка надавалась з боку ОМС суб'єктам господарювання, що постраждали від карантинних заходів та поширення COVID-19?

звільнення / зменшення сплати земельного податку / орендної плати за землю □

звільнення / зменшення зобов'язань з платежів за торгівельні точки □

звільнення / зменшення зобов'язань з оренди комунального майна □

забезпечення знезаражувальними засобами та масками □

інше – назвіть Ваш варіант відповіді _____

5. Як вплинули карантинні заходи та поширення COVID-19 на забезпечення продуктами харчування мешканців Вашої громади?

несуттєво - були незначні проблеми, які оперативно вдалось вирішити	□	складно відповісти	□
вплив був суттєвий – внаслідок відповідних заходів рівень забезпечення продуктами харчування знизився	□	Ваш варіант відповіді_____	

6. Охарактеризуйте вплив карантинних заходів та поширення COVID-19 на роботу продовольчих ринків, ярмарок, торгівельних точок

діяльність ринків суттєво знизилась – певний час вони взагалі не функціонувати, обмеження діяли тривалий час / застосовуються до цього часу	□	більший вплив на діяльність ринків мало зниження купівельної спроможності населення, ніж обмежувальні заходи на ринках	□
діяльність ринків знизилась не суттєво – певний час діяли обмеження, які з часом суттєво зменшилися	□	зниження діяльності ринків було зумовлено логістичними проблемами, а не обмеженнями	□
вплив відповідних заходів був компенсований за рахунок мобільних точок постачання продуктів харчування	□	ваш варіант відповіді_____	

_____

Дякуємо за співпрацю!

ДОДАТОК Д
Динаміка світових цін на окремі види сільськогосподарської продукції

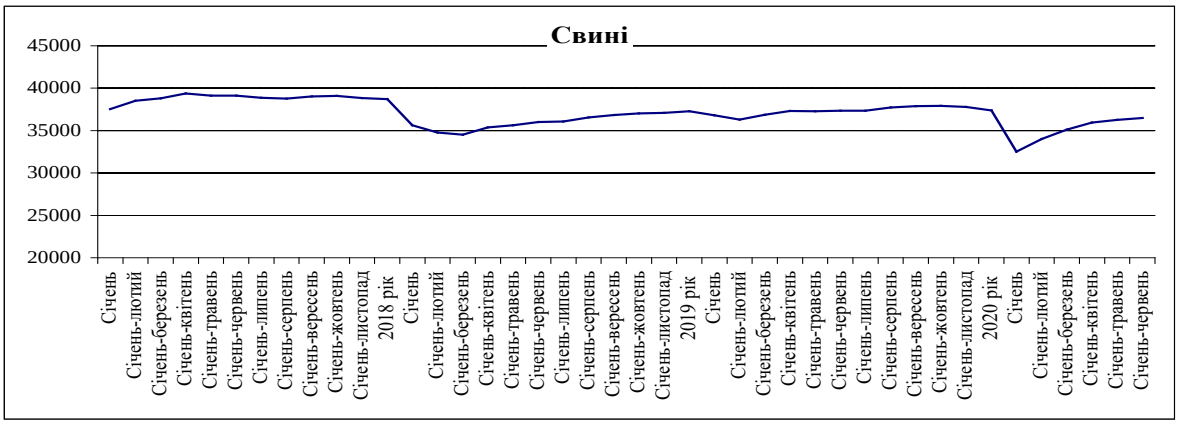

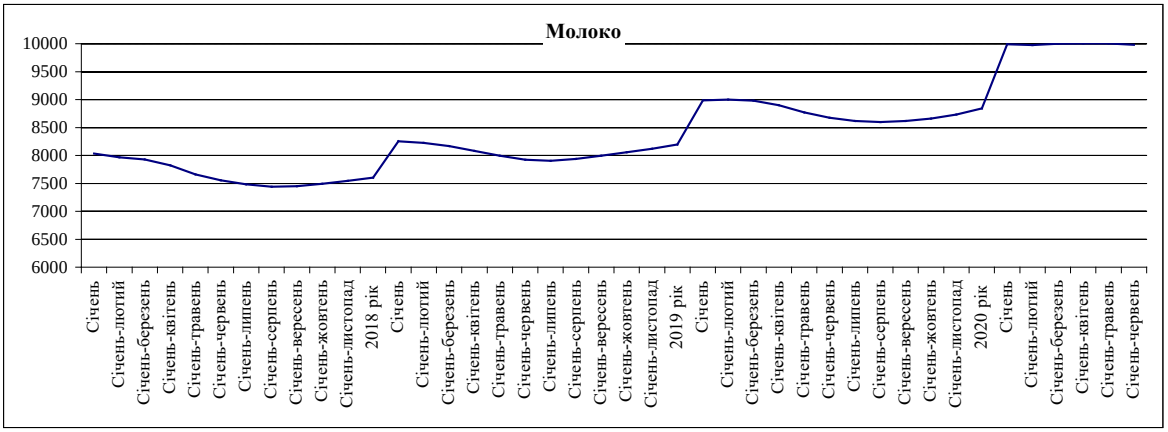

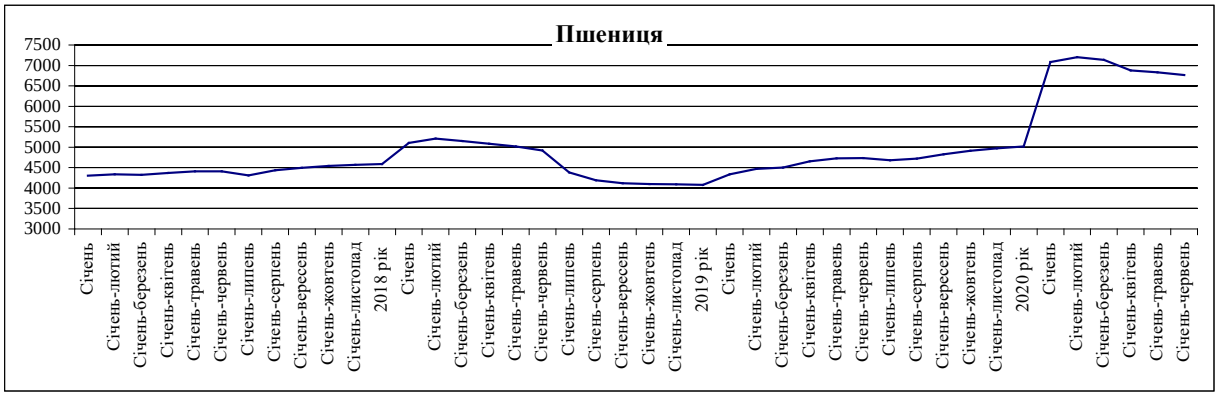
Пшениця
7500
7000
6500
6000
5500
5000
4500
4000
3500
3000
Січень
Січень-лютий
Січень-березень
Січень-квітень
Січень-травень
Січень-червень
Січень-липень
Січень-серпень
Січень-вересень
Січень-жовтень
Січень-листопад
2018 рік
2019 рік
2020 рік

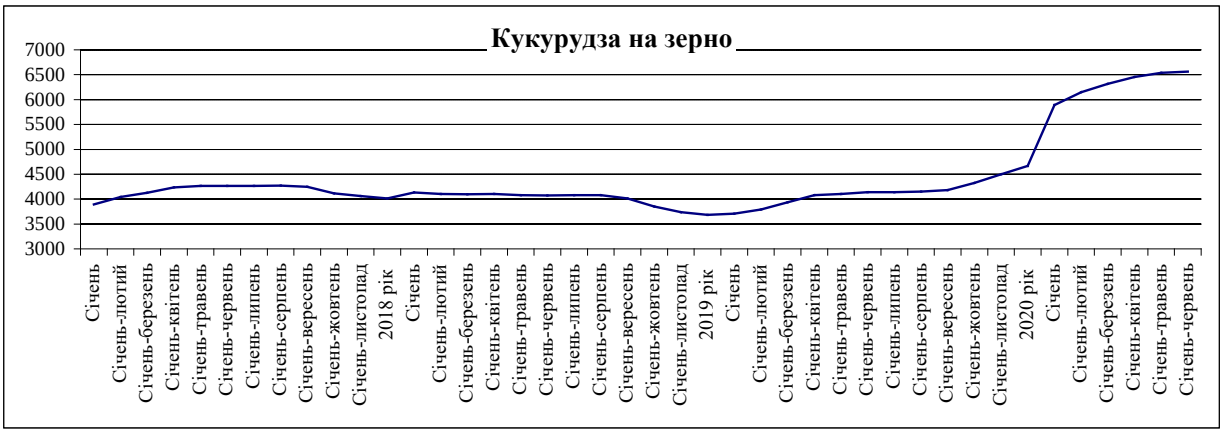
Кукурудза на зерно
7000
6500
6000
5500
5000
4500
4000
3500
3000
Січень
Січень-лютий
Січень-березень
Січень-квітень
Січень-травень
Січень-червень
Січень-липень
Січень-серпень
Січень-вересень
Січень-жовтень
Січень-листопад
2018 рік
2019 рік
2020 рік

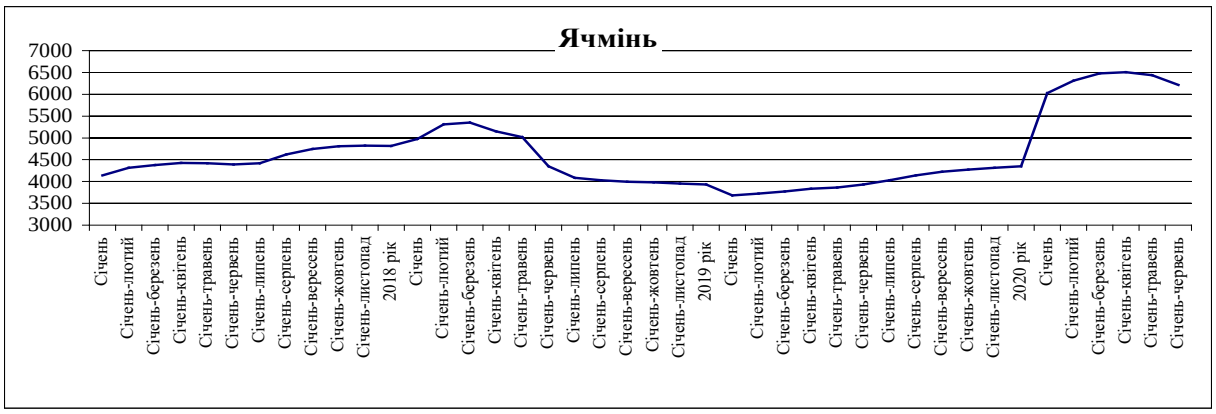
Ячмінь
7000
6500
6000
5500
5000
4500
4000
3500
3000
Січень
Січень-лютий
Січень-березень
Січень-квітень
Січень-травень
Січень-червень
Січень-липень
Січень-серпень
Січень-вересень
Січень-жовтень
Січень-листопад
2018 рік
2019 рік
2020 рік

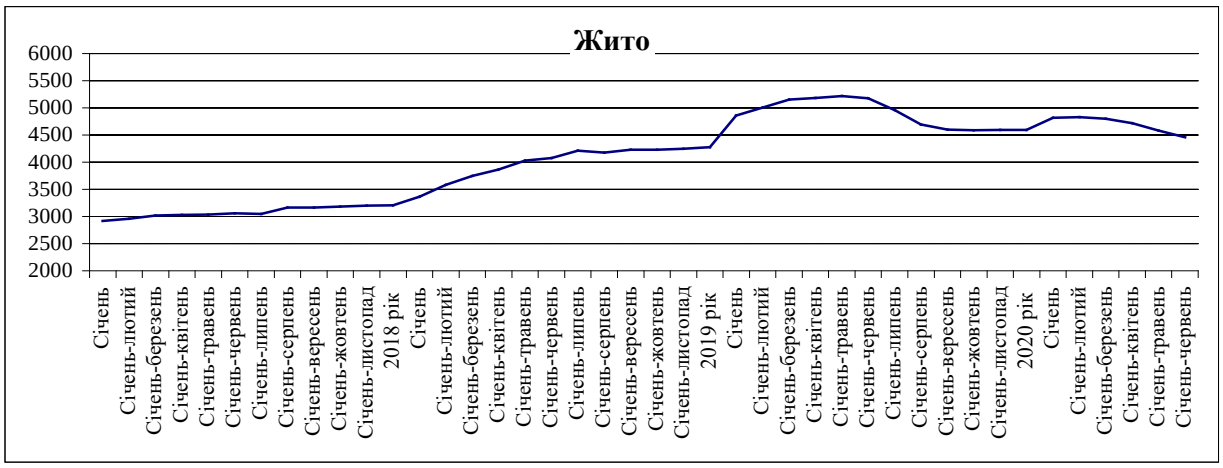
Жито
6000
5500
5000
4500
4000
3500
3000
2500
2000
Січень
Січень-лютий
Січень-березень
Січень-квітень
Січень-травень
Січень-червень
Січень-липень
Січень-серпень
Січень-вересень
Січень-жовтень
Січень-листопад
2018 рік
2019 рік
2020 рік

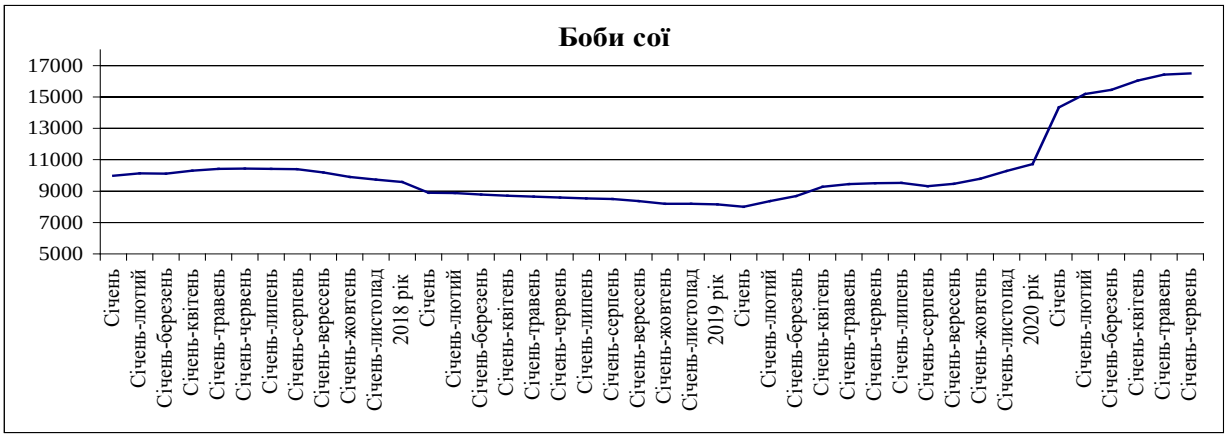

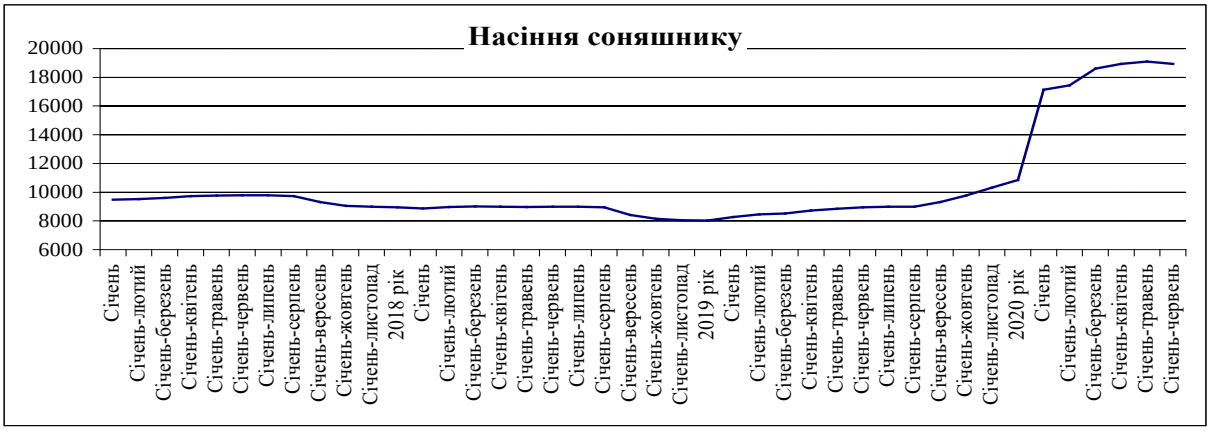

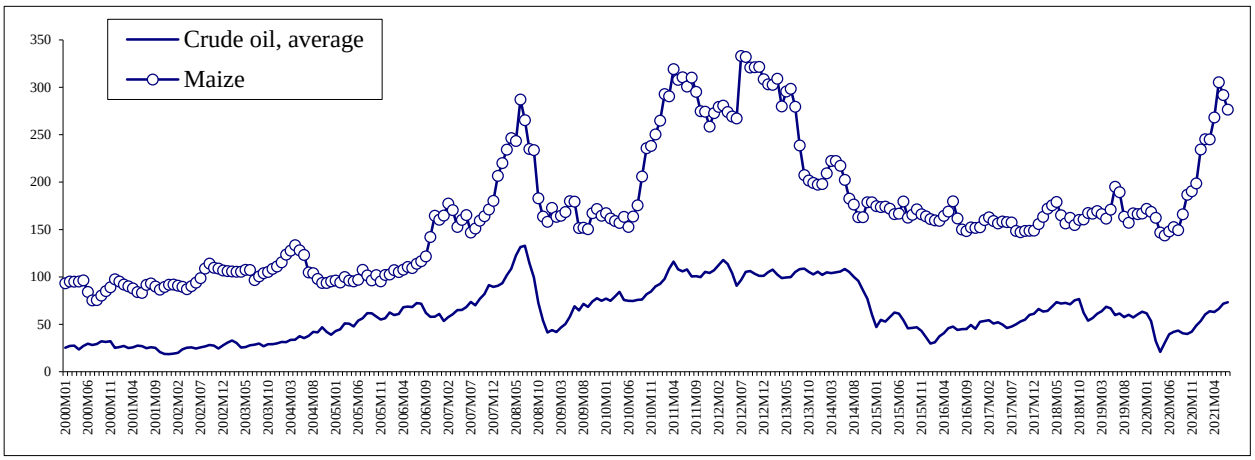

Рис. Динаміка світових цін на окремі види сільськогосподарської продукції

ДОДАТОК Е

Інформація

щодо спрямування бюджетних коштів, передбачених у державному бюджеті на 2020 рік за спеціальним фондом за КПКВК 3511380 "Фонд боротьби з гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2, та її наслідками" відповідно до прийнятих постанов Кабінету Міністрів України

		Обсяг виділених коштів з Фонду відповідно до прийнятих постанов КМУ, всього, млрд. грн	Виконано за звітний період (рік), млрд. грн	Відсоток використаних коштів Фонду, %
1	Міністерство соціальної політики	6,76	4,04	59,8
2	Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства	10,68	8,77	82,1
3	Міністерство охорони здоров'я	20,47	17,78	86,8
4	Міністерство розвитку громад та територій	1,68	1,38	82,2
7	Міністерство внутрішніх справ	4,71	4,70	99,9
8	Державне агентство автомобільних доріг України	26,18	25,73	98,3
	Інші розпорядники	1,53	1,32	86,2
Разом		72,01	63,73	88,5

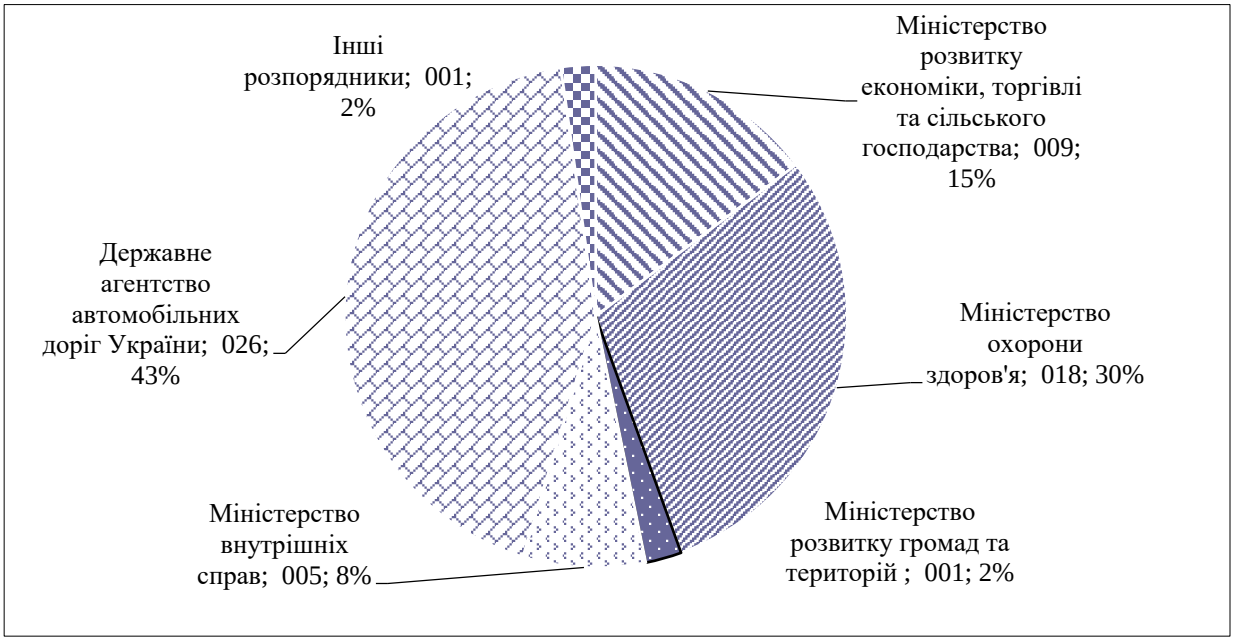

Рис. Структура розподілу бюджетних коштів, передбачених у державному бюджеті на 2020 рік за спеціальним фондом за КПКВК 3511380 "Фонд боротьби з гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2, та її наслідками"

ДОДАТОК Ж

Інформація
щодо спрямування бюджетних коштів Міністерству соціальної політики, передбачених у державному бюджеті на 2020 рік за спеціальним фондом за КПКВК 3511380 "Фонд боротьби з гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2, та її наслідками" відповідно до прийнятих постанов Кабінету Міністрів України

	Обсяг виділених коштів, млрд. грн	Виконано за звітний період, млрд. грн	Відсоток використаних коштів Фонду, %
Міністерство соціальної політики, всього	6,76	4,04	59,8
Виплата допомоги ФОП	1,37	1,27	92,9
Фінансова допомога Фонду соц. страхування	1,81	1,81	100,0
Надання ПФУ матеріальної допомоги особам, які втратили доходи	3,24	0,81	25,0
Інші виплати населенню	0,34	0,16	45,7

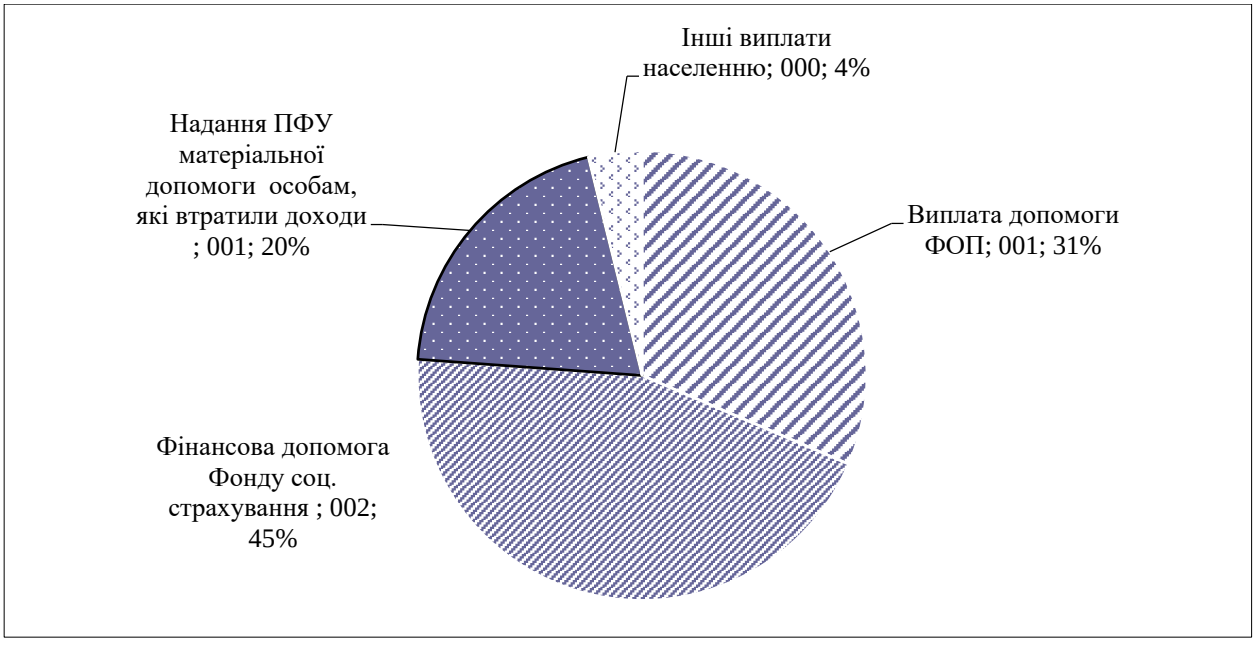

Рис. Структура розподілу бюджетних коштів, спрямованих Міністерству соціальної політики

ДОДАТОК К

Інформація
щодо спрямування бюджетних коштів Міністерству розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства, передбачених у державному бюджеті на 2020 рік за спеціальним фондом за КПКВК 3511380 "Фонд боротьби з гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2, та її наслідками" відповідно до прийнятих постанов Кабінету Міністрів України

	Обсяг виділених коштів, млрд. грн	Виконано за звітний період, млрд. грн	Відсоток використаних коштів Фонду, %
Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства, всього	10,68	8,77	82,1
для виплати по частковому безробіттю	2,80	2,78	99,2
Фін. допомога Фонду безробіття на поворотній основі	1,28	1,28	100,0
Фін. допомога Фонду безробіття для своєчасної виплати допомоги по безробіттю"	4,17	3,87	92,7
Компенсація підприємствам вимтрат на сплату ЄСВ	1,80	0,65	35,9
Інші видатки	0,63	0,20	32,5

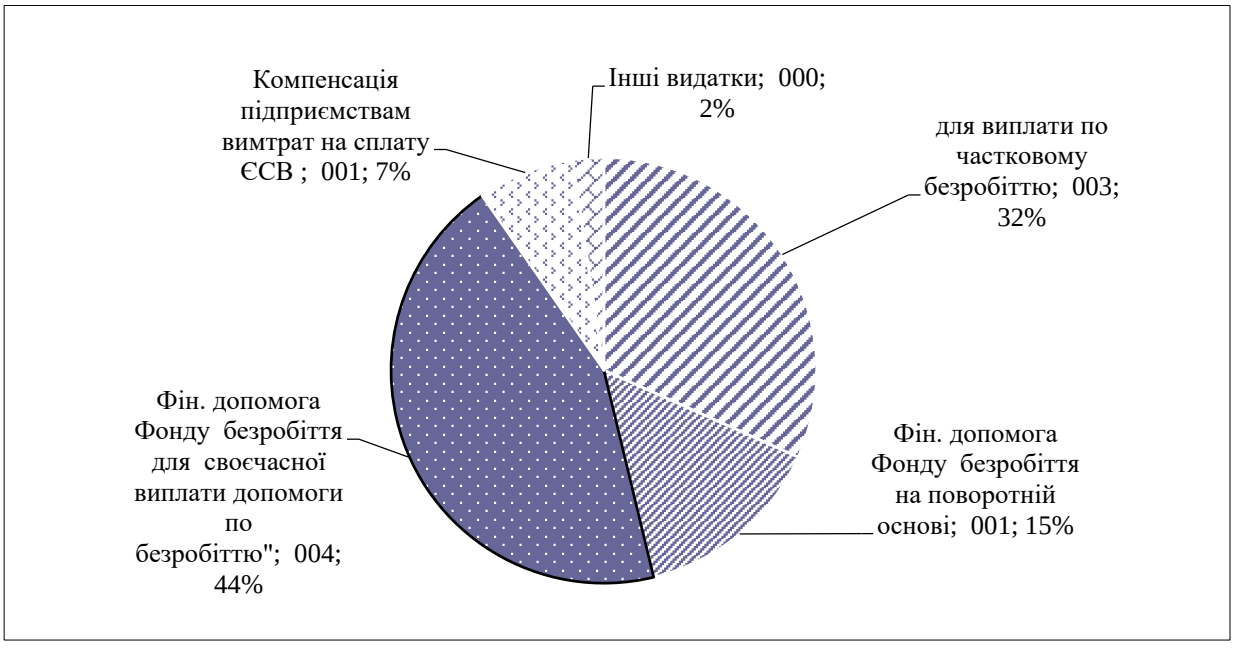

Рис. Структура розподілу бюджетних коштів, спрямованих Міністерству розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства

ДОДАТОК Л

Інформація
щодо спрямування бюджетних коштів Міністерству охорони здоров'я, передбачених у державному бюджеті на 2020 рік за спеціальним фондом за КПКВК 3511380 "Фонд боротьби з гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2, та її наслідками" відповідно до прийнятих постанов Кабінету Міністрів України

	Обсяг виділених коштів, млрд. грн	Виконано за звітний період, млрд. грн	Відсоток використаних коштів Фонду, %
Міністерство охорони здоров'я, всього	20,47	17,78	86,8
Забезпечення готовності системи громадського здоров'я на спалахи COVID-19	3,98	3,29	82,6
Придбання обладнання для приймальних відділень	2,30	2,30	100,0
Здійснення доплат медичним та іншим працівникам закладів охорони здоров’я	5,54	5,31	95,8
Субвенція з ДБУ місцевим бюджетам на забезпечення подачі кисню	1,47	1,42	96,8
Інші видатки	7,18	5,46	76,0

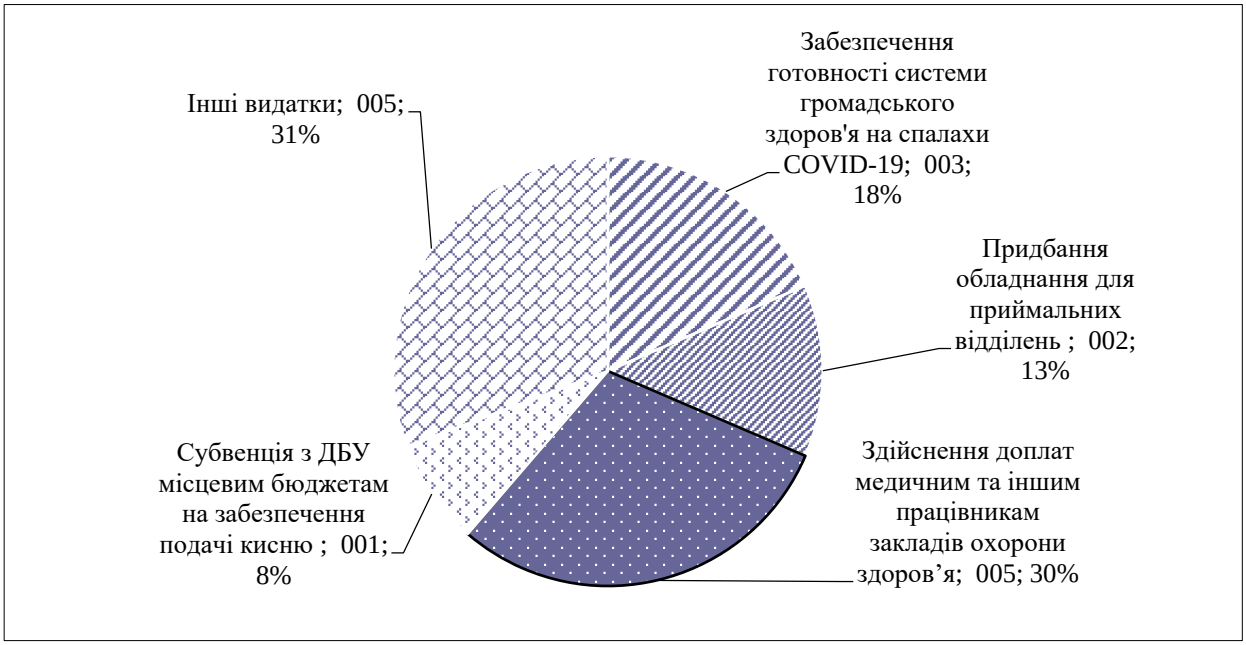

Рис. Структура розподілу бюджетних коштів, спрямованих Міністерству охорони здоров'я

ДОДАТОК М

Індекси споживчих цін та заробітної плати в Україні (до попереднього місяця) у 2018-2020 роках

Місяці року	Індекси споживчих цін	Індекси номінальної заробітної плати	Індекси реальної заробітної плати
2018 рік			
Січень	101,5	87,9	86,6
Лютий	100,9	101,5	100,6
Березень	101,1	107,1	105,9
Квітень	100,8	101,2	100,4
Травень	100,0	102,9	102,9
Червень	100,0	104,8	104,8
Липень	99,3	100,3	101,0
Серпень	100,0	97,9	97,9
Вересень	101,9	100,7	98,8
Жовтень	101,7	101,9	100,2
Листопад	101,4	99,4	98,0
Грудень	100,8	115,4	114,5
2019 рік			
Січень	101,0	87,2	86,4
Лютий	100,5	102,2	101,7
Березень	100,9	108,6	107,6
Квітень	101,0	100,3	99,2
Травень	100,7	99,7	99,0
Червень	99,5	105,3	105,8
Липень	99,4	101,7	102,4
Серпень	99,7	96,0	96,3
Вересень	100,7	101,4	100,7
Жовтень	100,7	100,4	99,7
Листопад	100,1	99,6	99,5
Грудень	99,8	114,8	115,1
2020 рік			
Січень	100,2	87,5	87,3
Лютий	99,7	101,1	101,4
Березень	100,8	105,5	104,8
Квітень	100,8	91,1	90,4
Травень	100,3	101,1	100,8
Червень	100,2	109,8	109,5
Липень	99,4	102,0	102,6
Серпень	99,8	97,0	97,2
Вересень	100,5	104,8	104,3
Жовтень	101,0	101,5	100,5
Листопад	101,3	98,5	97,2
Грудень	100,9	118,3	117,2

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

ДОДАТОК Н

Гармонізовані індекси споживчих цін (до попереднього місяця) у 2015-2020 роках у окремих країнах Європи

Країни	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Україна	148,7	113,9	114,4	110,9	107,9	102,7
Австрія	100,8	101,0	102,2	102,1	101,5	101,4
Бельгія	100,6	101,8	102,2	102,3	101,2	100,4
Болгарія	98,9	98,7	101,2	102,6	102,5	101,2
Великобританія	100,0	100,7	102,7	102,5	101,8	…
Греція	98,9	100,0	101,1	100,8	100,5	98,7
Данія	100,3	100,0	101,1	100,7	100,7	100,3
Естонія	100,1	100,8	103,7	103,4	102,3	99,4
Іспанія	99,4	99,7	102,0	101,7	100,8	99,7
Італія	100,1	99,9	101,3	101,2	100,6	99,9
Латвія	100,2	100,1	102,9	102,6	102,7	100,1
Литва	99,3	100,7	103,7	102,5	102,2	101,1
Нідерланди	100,2	100,1	101,3	101,6	102,7	101,1
Німеччина	100,1	100,4	101,7	101,9	101,4	100,4
Польща	99,3	99,8	101,6	101,2	102,1	103,7
Португалія	100,5	100,6	101,6	101,2	100,3	99,9
Словаччина	99,7	99,5	101,4	102,5	102,8	102,0
Угорщина	100,1	100,4	102,4	102,9	103,4	103,4
Фінляндія	99,8	100,4	100,8	101,2	101,1	100,4
Франція	100,1	100,3	101,2	102,1	101,3	100,5
Чеська Республіка	100,3	100,6	102,4	102,0	102,6	103,3
Швеція	100,7	101,1	101,9	102,0	101,7	100,7
Європейський Союз	100,0	100,3	101,7	101,9	101,5	100,7
Зона євро	100,0	100,2	101,5	101,8	101,2	100,3

Джерело: дослідження авторів.

ДОДАТОК П
Показники продовольчої безпеки, нормовані показники та інтегральний індекс продовольчої безпеки в розрізі областей України за 2018-2020 роки

Області	1. Калорійність середньодобового раціону населення (у розрахунку на 1 особу), ккал			2. Споживання молока, кг/особу			3. Споживання м'яса, кг/особу		
	2018	2019	2020	2018	2019	2020	2018	2019	2020
Показники продовольчої безпеки									
Вінницька	3016	2948	2962	201	199	201	55	56	58
Волинська	2873	2846	2923	202	207	209	54	54	55
Дніпропетровська	2796	2727	2690	199	198	196	66	66	66
Донецька	2524	2460	2397	166	170	171	50	50	49
Житомирська	2873	2807	2796	216	209	203	53	54	54
Закарпатська	2818	2851	2918	210	231	233	49	50	52
Запорізька	2519	2503	2560	175	171	180	55	55	56
Ів.-Франківська	2930	2994	3051	260	277	301	47	49	50
Київська	2598	2621	2532	204	211	209	64	65	61
Кіровоградська	2840	2811	2861	199	214	229	56	58	58
Луганська	2282	2364	2321	139	147	151	40	42	44
Львівська	2720	2778	2814	205	215	226	50	52	53
Миколаївська	2805	2766	2812	203	204	205	55	54	57
Одеська	2699	2634	2600	190	186	180	49	48	50
Полтавська	2680	2719	2646	199	202	195	51	53	51
Рівненська	2503	2548	2527	188	192	190	46	47	48
Сумська	2772	2691	2645	188	182	180	48	49	51
Тернопільська	2649	2768	2672	231	245	238	47	49	48
Харківська	2565	2509	2496	209	204	203	52	52	54
Херсонська	2796	2711	2745	194	184	196	54	53	55
Хмельницька	2964	2890	2929	208	208	204	51	52	54
Черкаська	2995	3006	2969	214	217	222	51	52	52
Чернівецька	2890	2861	2821	234	227	220	44	46	44
Чернігівська	3002	3049	3023	215	211	208	51	53	53
min	0,000	0,147	0,122	0,491	0,602	0,665	0,410	0,394	0,368
max	0,195	0,296	0,175	0,478	0,540	0,609	0,441	0,515	0,477
Нормовані показники									
Вінницька	0,300	0,470	0,495	0,505	0,613	0,695	0,000	0,000	0,000
Волинська	0,670	0,860	0,895	0,783	0,822	0,863	0,617	0,672	0,765
Дніпропетровська	0,195	0,353	0,349	0,370	0,524	0,652	0,506	0,485	0,519
Донецька	0,270	0,289	0,182	0,412	0,355	0,452	0,659	0,664	0,610
Житомирська	0,677	0,797	0,672	0,709	0,814	0,802	0,421	0,452	0,431
Закарпатська	0,117	0,080	0,000	0,000	0,000	0,000	0,736	0,714	0,715
Запорізька	0,569	0,625	0,710	0,468	0,507	0,608	0,073	0,037	0,228
Ів.-Франківська	0,240	0,347	0,261	0,509	0,486	0,476	0,387	0,336	0,352
Київська	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
Кіровоградська	0,403	0,396	0,325	0,455	0,475	0,498	0,594	0,573	0,566
Луганська	0,287	0,413	0,328	0,472	0,560	0,635	0,433	0,494	0,383
Львівська	0,432	0,606	0,617	0,578	0,703	0,803	0,667	0,743	0,703
Миколаївська	0,458	0,482	0,555	0,505	0,582	0,701	0,567	0,544	0,667
Одеська	0,699	0,731	0,718	0,595	0,657	0,734	0,762	0,768	0,776
Полтавська	0,332	0,523	0,557	0,598	0,729	0,801	0,690	0,705	0,645
Рівненська	0,500	0,410	0,520	0,240	0,244	0,419	0,724	0,705	0,810
Сумська	0,614	0,788	0,761	0,426	0,563	0,653	0,529	0,577	0,547
Тернопільська	0,300	0,493	0,420	0,552	0,718	0,699	0,475	0,527	0,482
Харківська	0,071	0,232	0,168	0,429	0,530	0,643	0,590	0,598	0,536
Херсонська	0,029	0,063	0,113	0,381	0,465	0,522	0,582	0,573	0,611
Хмельницька	0,172	0,274	0,315	0,220	0,387	0,537	0,839	0,846	0,962
Черкаська	0,019	0,000	0,039	0,377	0,512	0,621	0,559	0,556	0,569
Чернівецька	0,000	0,147	0,122	0,491	0,602	0,665	0,410	0,394	0,368
Чернігівська	0,195	0,296	0,175	0,478	0,540	0,609	0,441	0,515	0,477

Продовження додатку П

Області	4. Споживання плодів-ягід-винограду, кг/особу			5. Споживання овочів, кг/особу			6.Рівень самозабезпе-чення молоком,			7. Рівень самозабезпе-чення м'ясом,		
	2018	2019	2020	2018	2019	2020	2018	2019	2020	2018	2019	2020
Вінницька	63	64	64	167	167	175	213	202	197	213	202	197
Волинська	46	49	52	154	155	165	148	139	135	148	139	135
Дніпропетровська	71	68	64	179	178	168	44	43	43	44	43	43
Донецька	43	46	42	143	144	140	26	24	22	26	24	22
Житомирська	52	55	50	161	164	169	173	169	173	173	169	173
Закарпатська	57	56	52	162	157	170	114	107	103	114	107	103
Запорізька	59	54	53	167	164	173	73	68	61	73	68	61
Ів.-Франківська	53	55	54	145	145	155	109	101	90	109	101	90
Київська	83	81	78	181	182	173	44	39	38	44	39	38
Кіровоградська	51	54	49	183	185	187	137	128	112	137	128	112
Луганська	41	45	43	118	118	107	40	34	33	40	34	33
Львівська	55	59	59	165	171	183	88	81	74	88	81	74
Миколаївська	59	62	60	180	179	172	120	113	107	120	113	107
Одеська	66	64	60	158	161	165	68	67	67	68	67	67
Полтавська	53	55	58	187	189	179	231	229	230	231	229	230
Рівненська	42	45	45	147	150	146	149	135	130	149	135	130
Сумська	47	46	43	172	168	163	172	171	172	172	171	172
Тернопільська	49	54	52	159	168	163	160	155	164	160	155	164
Харківська	56	56	51	169	173	166	85	86	80	85	86	80
Херсонська	51	52	51	172	167	182	123	130	117	123	130	117
Хмельницька	63	64	63	157	155	163	190	196	204	190	196	204
Черкаська	61	63	61	174	174	168	164	159	157	164	159	157
Чернівецька	72	70	66	181	179	176	113	111	110	113	111	110
Чернігівська	46	53	56	169	176	178	206	202	189	206	202	189
min	41,2	44,8	42	118,1	117,6	107	26	24	22	26	24	22
max	82,8	81,4	78	186,8	188,8	187	231	229	230	231	229	230
	Нормовані показники											
Вінницька	0,486	0,489	0,395	0,285	0,303	0,151	0,088	0,130	0,160	0,088	0,130	0,160
Волинська	0,882	0,877	0,716	0,480	0,476	0,276	0,405	0,436	0,458	0,405	0,436	0,458
Дніпропетровська	0,293	0,363	0,392	0,111	0,153	0,231	0,912	0,905	0,899	0,912	0,905	0,899
Донецька	0,954	0,978	1,000	0,645	0,636	0,577	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
Житомирська	0,750	0,732	0,787	0,376	0,344	0,217	0,284	0,290	0,275	0,284	0,290	0,275
Закарпатська	0,613	0,699	0,719	0,360	0,451	0,206	0,569	0,595	0,611	0,569	0,595	0,611
Запорізька	0,563	0,754	0,710	0,282	0,346	0,175	0,772	0,785	0,812	0,772	0,785	0,812
Ів.-Франківська	0,724	0,730	0,656	0,604	0,618	0,398	0,597	0,626	0,671	0,597	0,626	0,671
Київська	0,000	0,000	0,000	0,082	0,097	0,166	0,914	0,929	0,924	0,914	0,929	0,924
Кіровоградська	0,776	0,762	0,798	0,061	0,059	0,000	0,457	0,493	0,567	0,457	0,493	0,567
Луганська	1,000	0,986	0,980	1,000	1,000	1,000	0,934	0,951	0,947	0,934	0,951	0,947
Львівська	0,675	0,626	0,540	0,325	0,247	0,047	0,698	0,723	0,747	0,698	0,723	0,747
Миколаївська	0,582	0,527	0,497	0,093	0,132	0,177	0,541	0,567	0,593	0,541	0,567	0,593
Одеська	0,416	0,467	0,511	0,416	0,397	0,266	0,797	0,791	0,785	0,797	0,791	0,785
Полтавська	0,716	0,730	0,545	0,000	0,000	0,095	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Рівненська	0,986	1,000	0,932	0,574	0,539	0,513	0,401	0,459	0,482	0,401	0,459	0,482
Сумська	0,863	0,973	0,972	0,218	0,288	0,290	0,285	0,280	0,280	0,285	0,280	0,280
Тернопільська	0,808	0,757	0,722	0,400	0,294	0,297	0,347	0,362	0,319	0,347	0,362	0,319
Харківська	0,651	0,705	0,761	0,262	0,225	0,252	0,713	0,696	0,719	0,713	0,696	0,719
Херсонська	0,774	0,801	0,764	0,223	0,313	0,064	0,525	0,484	0,541	0,525	0,484	0,541
Хмельницька	0,469	0,464	0,418	0,428	0,479	0,300	0,197	0,162	0,126	0,197	0,162	0,126
Черкаська	0,526	0,511	0,472	0,185	0,215	0,228	0,324	0,342	0,354	0,324	0,342	0,354
Чернівецька	0,257	0,309	0,335	0,086	0,133	0,136	0,576	0,575	0,577	0,576	0,575	0,577
Чернігівська	0,889	0,779	0,619	0,255	0,176	0,114	0,121	0,133	0,197	0,121	0,133	0,197

Продовження додатку П

Області	8.Загальні доходи на 1 домогосподарство, грн			9.Частка витрат на харчування у сукупних витратах, %			10. Індекс цін на продукти харчування			Інтегральний індекс		
	2018	2019	2020	2018	2019	2020	2018	2019	2020	2018	2019	2020
Вінницька	9331	11174	11693	51	46	51	107,80	104,80	104,90			
Волинська	10251	12947	12764	53	54	57	108,40	104,80	104,20			
Дніпропетровська	9544	11775	11757	45	44	45	107,50	106,90	107,30			
Донецька	8517	10946	12087	54	52	50	106,70	104,10	103,80			
Житомирська	8488	10689	10404	52	46	52	109,40	105,40	105,20			
Закарпатська	12522	15945	14070	47	49	54	105,90	104,10	103,60			
Запорізька	8980	9694	10648	39	39	39	110,70	104,10	105,40			
Ів.-Франківська	10826	13622	13869	47	49	52	108,00	104,20	103,70			
Київська	11744	15194	15634	47	44	46	106,80	105,30	105,20			
Кіровоградська	8669	9516	10195	46	46	53	107,00	105,20	104,80			
Луганська	8592	9727	11251	42	44	40	107,10	103,50	106,50			
Львівська	11503	14597	13386	50	50	54	109,10	106,00	105,60			
Миколаївська	8815	10371	10588	46	45	45	108,30	105,50	105,10			
Одеська	10679	12770	13307	56	50	52	108,20	104,70	104,00			
Полтавська	9548	10373	11788	45	50	48	106,30	105,50	105,00			
Рівненська	9567	12388	12999	54	54	53	107,50	104,40	103,40			
Сумська	8409	10239	11491	48	44	42	107,00	105,40	105,30			
Тернопільська	10199	12442	12049	46	45	50	108,50	104,50	105,60			
Харківська	8717	10140	11110	43	43	42	107,70	105,30	103,50			
Херсонська	8192	9541	10356	51	49	50	109,80	104,70	105,10			
Хмельницька	8836	10867	11511	52	49	53	107,60	104,60	105,80			
Черкаська	7956	10163	10980	50	49	51	107,60	104,90	105,50			
Чернівецька	10122	11615	10919	43	42	45	108,30	104,90	105,40			
Чернігівська	9505	10883	10895	46	48	48	106,70	105,80	104,60			
min	7956	9516	10195	39	39	39	106	104	103			
max	12522	15945	15634	56	54	57	111	107	107			
	Нормовані показники											
Вінницька	0,699	0,742	0,725	0,698	0,474	0,655	0,396	0,382	0,385	0,380	0,377	0,366
Волинська	0,497	0,466	0,528	0,848	1,000	1,000	0,521	0,382	0,205	0,539	0,564	0,508
Дніпропетровська	0,652	0,649	0,713	0,333	0,337	0,322	0,333	1,000	1,000	0,424	0,529	0,553
Донецька	0,877	0,778	0,652	0,923	0,859	0,603	0,167	0,176	0,103	0,757	0,773	0,740
Житомирська	0,883	0,818	0,962	0,775	0,489	0,730	0,729	0,559	0,462	0,572	0,546	0,581
Закарпатська	0,000	0,000	0,287	0,474	0,646	0,828	0,000	0,176	0,051	0,420	0,473	0,481
Запорізька	0,776	0,972	0,917	0,000	0,000	0,000	1,000	0,176	0,513	0,612	0,603	0,596
Ів.-Франківська	0,372	0,361	0,324	0,465	0,635	0,741	0,437	0,206	0,077	0,482	0,474	0,435
Київська	0,170	0,117	0,000	0,453	0,360	0,384	0,187	0,529	0,462	0,379	0,409	0,436
Кіровоградська	0,844	1,000	1,000	0,419	0,473	0,782	0,229	0,500	0,359	0,475	0,531	0,543
Луганська	0,861	0,967	0,806	0,155	0,335	0,063	0,250	0,000	0,795	0,820	0,824	0,859
Львівська	0,223	0,210	0,413	0,668	0,728	0,839	0,667	0,735	0,564	0,553	0,555	0,538
Миколаївська	0,812	0,867	0,928	0,396	0,382	0,339	0,500	0,588	0,436	0,503	0,546	0,525
Одеська	0,404	0,494	0,428	1,000	0,738	0,707	0,479	0,353	0,154	0,613	0,625	0,593
Полтавська	0,651	0,867	0,707	0,363	0,710	0,471	0,083	0,588	0,410	0,418	0,534	0,500
Рівненська	0,647	0,553	0,485	0,910	0,961	0,799	0,333	0,265	0,000	0,672	0,677	0,628
Сумська	0,901	0,888	0,762	0,533	0,332	0,172	0,229	0,559	0,487	0,550	0,613	0,583
Тернопільська	0,509	0,545	0,659	0,422	0,386	0,603	0,542	0,294	0,564	0,529	0,481	0,572
Харківська	0,833	0,903	0,832	0,220	0,279	0,178	0,375	0,529	0,026	0,553	0,617	0,563
Херсонська	0,948	0,996	0,970	0,704	0,670	0,632	0,812	0,353	0,436	0,619	0,624	0,590
Хмельницька	0,807	0,790	0,758	0,785	0,663	0,782	0,354	0,324	0,615	0,495	0,507	0,519
Черкаська	1,000	0,899	0,856	0,650	0,659	0,644	0,354	0,412	0,538	0,403	0,414	0,434
Чернівецька	0,526	0,673	0,867	0,206	0,244	0,299	0,500	0,412	0,513	0,421	0,469	0,537
Чернігівська	0,661	0,787	0,871	0,386	0,583	0,511	0,167	0,676	0,308	0,434	0,510	0,474

ДОДАТОК Р

НАУКОВИЙ ДОРОБОК АВТОРІВ ПРОЄКТУ

Монографії та розділи у колективних монографіях:

1. Вплив пандемії COVID-19 на розвиток аграрного сектору й продовольчу безпеку держави: ***монографія*** / Ходаківська О.В., Пугачов М.І., Патика Н.І., Шпикуляк О.Г., Могильний О.М., Тулуш Л.Д., Грищенко О.Ю., Крушельницький М.В. Київ: ННЦ ІАЕ, 2021. 456 с.

2. Patyka N. Implications of Covid-19 pandemic and quarantine measures on the Ukraine's agriculture. *Pandemic Economic Crisis: Changes and New Challenges to Society:* ***scientific monograph*** / edited by M. Bezpartochnyi // VUZF University of Finance, Business and Entrepreneurship. Sofia: VUZF Publishing House "St. Grigorii Bogoslov", 2020. 313 p. P. 161–170 (17,21 / 0,5 ум. друк. арк.)

3. Ходаківська О.В., Шпикуляк О.Г., Пугачов М.І. Особливості розвитку аграрного сектору економіки України в умовах коронакризи: анлітична оцінка сучасного стану. *Стратегії економічного розвитку: мікро, макро та мезоекономічний рівні:* ***кол. монографія***. Kaunas, Lithuania: Baltija Publishing, 2021. (довідка про прийняття до друку).

Статті, подані до друку у виданнях, що індексуються у Scopus та Web of Science:

4. Patyka N., Khodakivska O., Mohylnii O., Pugachov M. Ukraine's agrarian sector in the conditions of Covid-19 distribution and restrictive quarantine measures: methodological principles of empirical evaluation. *Наукові горизонти.* 2021 **(Scopus)** (стаття подана до друку).

5. Pugachov M., Khodakivska O., Shpykuliuk O., Patyka N., Hryshchenko O. Impact of COVID – 19 on the food security in the regions of Ukraine. *38th IBIMA International Conference*, Seville, Spain, 2021 **(*Web of Science*)** https://ibima.org/accepted-paper/impact-of-covid-19-on-the-food-security-in-the-regions-of-ukraine/

Статті, опубліковані у періодичних фахових виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз даних:

6. Ходаківська О.В., Пугачов М.І., Патика Н.І., Шпикуляк О.Г., Могильний О.М., Тулуш Л.Д. Вплив COVID-19 на аграрний сектор та продовольчу безпеку держави. *Економіка АПК.* 2020. №12. С. 6-21. *DOI:* https://doi.org/10.32317/2221-1055.202012006

7. Могильний О.М., Патика Н.І., Грищенко О.Ю. Вплив карантинних обмежень, пов'язаних із COVID-19, на ринок праці та зайнятість у сільській місцевості. *Економіка АПК.* 2021. № 4. С. 51-61. *DOI: https://doi.org/10.32317/2221-1055.202104051*

8. Ходаківська О. В., Могильний О. М., Крушельницький М. В. Формування програм комплексного соціально-економічного розвитку об'єднаних територіальних громад з урахуванням ризиків пандемії COVID-19. *Економіка АПК*. 2021. № 5. С. 6-12. https://doi.org/10.32317/2221-1055.202105006

9. Шпикуляк О.Г., Ходаківська О.В., Пугачов М.І., Грищенко О.Ю. Розвиток аграрного сектору економіки України в умовах впливу пандемії COVID – 19. *Економіка АПК*. 2021. № 6. С. 6-14. *DOI: https://doi.org/10.32317/2221-1055.202106026*

10. Пугачов М.І., Ходаківська О.В., Шпикуляк О.Г., Патика Н.І., Грищенко О.Ю. Гарантування продовольчої безпеки в умовах поширення COVID – 19. *Економіка АПК*. 2021 № 7. С. 16-27. *DOI: https://doi.org/10.32317/2221-1055.202107016*

11. Ходаківська О.В., Тулуш Л.Д., Пугачов М.І., Крушельницький М. В. Методологічні підходи до оцінювання впливу карантинних заходів, пов'язаних із поширенням COVID-19, на фінансову складову аграрної економіки. *Економіка та держава.* 2021. № 9. С. 45-51. DOI: 10.32702/2306-6806.2021.9.45

12. Патика Н. І. Зовнішня торгівля агропродовольчою продукцією України в умовах поширення пандемії COVID-19. *Економіка АПК*. 2021. № 9. С. 52-65. DOI: https://doi.org/10.32317/2221-1055.202109052

13. Могильний О. М., Патика Н. І. Інноваційні стратегії мінімізації ризиків

сільського населення щодо захищеної зайнятості, викликаних пандемією коронавірусу та інституційними обмеженнями. *Економіка АП*К. 2021. № 10 (довідка про прийняття до друку).

Тези науково-практичних конференцій:

14. Ходаківська О. В., Шпикуляк О. Г., Патика Н. І. Чинники впливу поширення пандемії COVID-19 та карантинних заходів на аграрний сектор України. *Формування сучасного економічного простору: реалії та перспективи на майбутнє* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф, 19 груд. 2020 р., м. Дніпро. Дніпро : Перспектива, 2020. С. 41-45 (0,2 ум. друк. арк)

15. Пугачов М.І., Могильний О.М., Грищенко О.Ю. Вплив карантинних заходів та поширення пандемії COVID-19 на продовольчу безпеку держави. *Проблеми формування те реалізації регіональної економіки*: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф., 26 грудн.2020 р., м. Запоріжжя. Запоріжжя : Перспектива, 2020. (0,2 друк. арк.).

16. Могильний О.М., Патика Н.І. Зміни в трудовій сфері сільської місцевості, викликані пандемією COVID-19. *Теорія та методика трансформації економіки країни: з*б. тез Всеукр. Наук.-практ. конф. м. Одеса, 14 серпня 2021 р. / ГО «Центр економічних досліджень та розвитку». Одеса: ЦЕДР, 2021. С. 68–73 (0,3 ум. друк. арк.)

17. Ходаківська О.В., Тулуш Л.Д., Патика Н.І. Система оцінювання впливу карантинних заходів, пов’язаних із Covid-19, на фінансовий стан сільгосптоваровиробників. *Конкурентоспроможність національної економіки: показники, фактори впливу та шляхи підвищення: з*б. тез Всеукр. Наук.-практ. конф. м. Дніпро, 28 серпня 2021 року. Дніпро: Перспектива, 2021. С. 33-37. (0,22 ум. друк.арк.).

18. Ходаківська О.В., Тулуш Л.Д., Патика Н.І. Підходи до оцінювання впливу карантинних заходів Covid-19 на рівень кредитного забезпечення сільгосптоваровиробників. *Зовнішні та внутрішні фактори впливу на економічні процеси у світовій і національній економіці*: зб. тез Наук.-практ. конф. м. Львів, 28

серпня 2021 року. Львів: Львівська економічна фундація, 2021. С. (0,11 ум. друк. арк.).

19. Патика Н. І., Ходаківська О. В., Тулуш Л. Д. Зовнішня торгівля в аграрному секторі України в умовах поширення пандемії COVID-19. *Маркетингова освіта в Україні*: матеріали V Міжн. наук.-практ. Інтернет-конф., 7-8 жовтня 2021 р. Київ : КНЕУ, 2021. С. 119-122.

ISBN - 978-1-68564-522-9

20. Ходаківська О., Пугачов М., Шпикуляк О., Крушельницький М. Проблеми розвитку фермерських господарств в умовах пандемії Covid-19. *Матеріали XIII Між. Наук. практ. конф. «Perspectives of development of* science and practice», 14-17 грудня 2021р., Прага, Чехія. С. 212-216.

DOI: 10.46299/ISG.2021.II.XIII, ISBN - 978-1-68564-522-9

21.Ходаківська О., Пугачов М., Шпикуляк О., Крушельницький М. Методологічні засади оцінювання впливу карантинних заходів на функціонування аграрного сектору. *Матеріали X Між. Наук. практ. конф. «Results of modern scientific research and developmen*» 12-14 грудня 2021 р. Мадрид, Іспанія.

Інші публікації:

22.Методичні рекомендації з оцінювання впливу карантинних заходів, пов’язаних з COVID-19, на аграрний сектор економіки та продовольчу безпеку України: методичні рекомендації / Ходаківська О.В., Патика Н.І., Пугачов М.І., Тулуш Л.Д.., Шпикуляк О.Г., Грищенко О.Ю. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2021. 54 с.

23.Методичні рекомендації щодо розроблення структурно-концептуальної моделі забезпечення стійкого розвитку аграрного сектору та гарантування продовольчої безпеки України в умовах поширення COVID-19 та обмежувальних карантинних заходів: методичні рекомендації / Ходаківська О.В., Патика Н.І., Пугачов М.І., Шпикуляк О.Г., Могильний О.М., Тулуш Л.Д., Грищенко О.Ю. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2021. 76 с.

МІНЕКОНОМІКИ
ДЕРЖАВНИЙ ЦЕНТР ЗАЙНЯТОСТІ
вул. Еспланадна, 8/10, м. Київ, 01601, тел. (044) 284-38-94, факс (044) 289-76-28
E-mail:17@es.dcz.gov.ua, Web: http://www.dcz.gov.ua, Код ЄДРПОУ 03491079

12.2021 № 33/10/8193-21 На № 07/394 від 07.12.2021

ННЦ «Інститут аграрної економіки»

ДОВІДКА

про впровадження матеріалів науково-аналітичної записки «Інноваційні підходи до мінімізації ризиків сільського населення, зайнятого в аграрному виробництві, викликаних пандемією коронавірусу COVID-19 та особливостями сільської місцевості»

Державний центр зайнятості висловлює вдячність колективу вчених інституту за надані аналітичні матеріали з питань інноваційних підходів до мінімізації ризиків сільського населення, зайнятого в аграрному секторі, викликаних пандемією коронавірусу COVID-19 та інституціональними особливостями сільської місцевості. Проблеми розбалансованого сільського розвитку розглядаються через призму селяноцентричної моделі державної соціальної політики у сфері продуктивної зайнятості та соціального страхування членів ОСГ, інших малотоварних форм господарювання на селі.

Пропозиції, що містяться в записці, можуть бути використані нашими спеціалістами під час планування заходів регіональних структур Державної служби зайнятості на 2022 рік, спрямованих на збереження існуючих робочих місць, підвищення рівня захищеної зайнятості та всебічної підтримки працездатних осіб, які проживають в сільській місцевості і втратили роботу через пандемію та після її завершення.

Слід відмітити, що дослідження, виконане в рамках проєкту «Оцінювання впливу карантинних заходів, пов'язаних з COVID-19 для аграрного сектору й продовольчої безпеки держави та розроблення алгоритму дій щодо мінімізації негативних наслідків» № 2020.01/0313 конкурсу «Наука для безпеки людини та суспільства» проведено з належною науково-аналітичною системністю і ґрунтовністю.

Заступник директора Тамара СОХАЦЬКА

UB Київська обласна державна адміністрація
№11-18/6494/02/29-2020 від 14.12.2020
арк.1

КИЇВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
вул. Лесі Українки, 1, м. Київ, 01196, тел.: (044) 286-85-35, факс (044) 286-15-10
E-mail: zag@koda.gov.ua, сайт: http://koda.gov.ua, код згідно з СДРПОУ 00022533

від _____20___р. №_____ на № _____ від _____20___

Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» Національної академії аграрних наук

ДОВІДКА

про впровадження результатів дослідження «ВпливCOVID-19 на аграрний сектор та продовольчу безпеку держави»

Видана О. В. Ходаківській, М. І. Пугачову, Н. І. Патиці, О. Г. Шпикуляку, О. М. Могильному, Л. Д. Тулушув тому, що результати їх наукового дослідження за темою:«Вплив COVID-19 на аграрний сектор та продовольчу безпеку держави» використовуються у роботі Київської обласної державної адміністрації, зокрема, в галузі агропромислового комплексу.

Внесок авторського колективу полягає у визначеннічинників поширення пандемії COVID-19 та запроваджених у відповідь карантинних заходів та оцінювання їх впливу на аграрний сектор та продовольчу безпеку держави, що дозволилосформувати напрямизабезпечення стійкості вітчизняного аграрного сектора в цих кризових умовах, зорієнтовані на удосконалення економічного механізму та нівелювання негативного впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 на аграрний сектор та агропродовольчі ринки області.

Перший заступник **Дмитро НАЗАРЕНКО**

Довгаль 2346324

КИЇВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
УПРАВЛІННЯ АГРОПРОМИСЛОВОГО РОЗВИТКУ

вул.Велика Васильківська,13/1, Київ, 01024 apk@koda.gov.ua Тел.: (044) 234-63-24

Від 27.08.2021 № 02-01-1/776

Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»

ДОВІДКА
про використання наукових результатів дослідження

Засвідчуємо, що наукові розробки співробітників Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», підготовлені у рамках проєкту «Оцінювання впливу карантинних заходів, пов'язаних з COVID-19 для аграрного сектору й продовольчої безпеки держави та розроблення алгоритму дій щодо мінімізації негативних наслідків» №2020.01/0313 конкурсу «Наука для безпеки людини та суспільства» за рахунок грантової підтримки Національного фонду досліджень України, будуть використані управлінням агропромислового розвитку Київської обласної державної адміністрації при підготовці плану заходів щодо подальшого розвитку аграрного сектора економіки області.

Начальник управління **Костянтин ДОВГАЛЬ**

КИЇВСЬКА ОБЛАСНА РАДА VIII СКЛИКАННЯ

пл. Лесі Українки, 1, м. Київ-196, 01196 , тел. 286-83-59, факс 286-83-48
E-mail: koblrada@ukr.net , Web: http://kor.gov.ua Код ЄДРПОУ 24572267

14.12.2020 №2651/03-01

на № _____ від _____

Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

ДОВІДКА
про впровадження результатів дослідження «Вплив COVID-19 на аграрний сектор та продовольчу безпеку держави»

Видана О. В. Ходаківській, М. І. Пугачову, Н. І. Патиці, О. Г. Шпикуляку, О. М. Могильному, Л. Д. Тулушу в тому, що результати їх наукового дослідження за темою «Вплив COVID-19 на аграрний сектор та продовольчу безпеку держави» використовуються у роботі Київської обласної ради. Внесок авторського колективу полягає у визначенні чинників поширення пандемії COVID-19 та запроваджених у відповідь карантинних заходів та оцінювання їх впливу на аграрний сектор та продовольчу безпеку держави, що дозволило сформувати напрями забезпечення стійкості вітчизняного аграрного сектора в цих кризових умовах, зорієнтовані на удосконалення економічного механізму та нівелювання негативного впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 на аграрний сектор та агропродовольчі ринки області.

Заступник голови **Валерій Ксьонзенко**

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ АГРАРНИХ НАУК
ВІДДІЛЕННЯ АГРАРНОЇ ЕКОНОМІКИ І ПРОДОВОЛЬСТВА
01010, м. Київ, вул. М.Омеляновича -Павленка, 9, тел. 521-92-87 факс.: 521-62-78,
e-mail: economyaan@ukr.net,

14.12.2020 № 07-05/91

На № _____ від _____

Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»

ДОВІДКА

про впровадження результатів проєктного дослідження «Оцінювання впливу карантинних заходів, пов'язаних з COVID-19 для аграрного сектору й продовольчої безпеки держави та розроблення алгоритму дій щодо мінімізації негативних наслідків»

Видана ННЦ «Інститут аграрної економіки» про те, що результати досліджень наукового колективу: Ходаківська О. В., Пугачов М. І., Шпикуляк О. Г., Патика Н.І., Тулуш Л. Д., Могильний О.М., Крушельницький М.В, Грищенко О. Ю., яке проводилося в рамках проєкту «Оцінювання впливу карантинних заходів, пов'язаних з COVID-19 для аграрного сектору й продовольчої безпеки держави та розроблення алгоритму дій щодо мінімізації негативних наслідків» конкурсу «Наука для безпеки людини та суспільства» за підтримки Національного фонду досліджень України використані при:

підготовці аналітичних матеріалів щодо розвитку аграрного сектору національної економіки та забезпечення підвищення рівня її продовольчої безпеки в умовах поширення пандемії COVID-19 та запровадження обмежувальних заходів;

розробці стратегічних підходів та плану дій щодо управління аграрним сектором економіки України, галузями сільського господарства, інвестиційного забезпечення розвитку агропродовольчого виробництва та соціально-економічних умов життя на селі в умовах дії карантинних обмежень;

забезпеченні ефективності прийняття управлінських рішень з метою запобігання втратам чи мінімізації ризиків, забезпечення стійкого розвитку та конкурентоспроможності аграрного сектору України.

Заступник академіка-секретаря М.М. Кропивко

Підпис Кропивка М.М. засвідчую:

Завідувач відділу наукових кадрів та аспірантури О.Л. Шевцова

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ АГРАРНИХ НАУК
ВІДДІЛЕННЯ АГРАРНОЇ ЕКОНОМІКИ І ПРОДОВОЛЬСТВА
01010, м. Київ, вул. М.Омеляновича -Павленка, 9, тел. 521-92-87 факс: 521-62-78,
e-mail: economuaan@ukr.net

20.08.2021 № 07-05/61
На № _____ від _____

Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»

ДОВІДКА
про використання наукових результатів дослідження

Засвідчуємо, що наукові розробки співробітників Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», підготовлені у рамках проєкту «Оцінювання впливу карантинних заходів, пов'язаних з COVID-19 для аграрного сектору й продовольчої безпеки держави та розроблення алгоритму дій щодо мінімізації негативних наслідків» №2020.01/0313 конкурсу «Наука для безпеки людини та суспільства» за рахунок грантової підтримки Національного фонду досліджень України, використані у Відділенні аграрної економіки і продовольства НААН при підготовці пропозицій до проекту Стратегії продовольчої безпеки України.

Зокрема, використано розробки щодо кількісного та якісного оцінювання ступеня впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 на функціонування та розвиток агропродовольчих ринків в розрізі окремих регіонів, товарних груп, окремих товарів і продуктів; аграрного сектору України за напрямами: виробництво аграрної продукції, її споживання, реалізація та внутрішньому та зовнішньому ринках, інвестиції, ціни, витрати та ефективність господарської діяльності, ринок праці, зайнятість в аграрному секторі, рівень доходів тощо.

З повагою

академік - секретар **П.Т. Саблук**

ГРОМАДСЬКА СПІЛКА
АГРАРНИЙ СОЮЗ УКРАЇНИ

03022 Україна Київ,
вул.Васильківська, 37
поштова адреса: 03022 м. Київ
вул. Васильківська, 38, а/с 53

Тел.: 095-282-11-84
E-mail: agrouu@gmail.com

«06» 12 2021 р.
№ 54

Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»

ДОВІДКА
про використання наукових результатів дослідження

Засвідчуємо, що підготовлені у рамках проєкту «*Оцінювання впливу карантинних заходів, пов'язаних з COVID-19 для аграрного сектору й продовольчої безпеки держави та розроблення алгоритму дій щодо мінімізації негативних наслідків*» №2020.01/0313 конкурсу «Наука для безпеки людини та суспільства» за рахунок грантової підтримки Національного фонду досліджень України, матеріали аналітичної довідки щодо стану розвитку аграрного сектору економіки України в умовах впливу пандемії Covid-19 будуть розповсюджені серед аграрних підприємств країни та використані в діяльності Аграрного союзу України.

Голова Громадської спілки
«Аграрний союз України» **Новіков Г.В.**

ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ
«ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ КОНГРЕС ВЧЕНИХ ЕКОНОМІСТІВ-АГРАРНИКІВ»

ЄДРПОУ 39878147, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10-а, 03127
Тел. (095) 303-39-01, (098) 991-09-87; e-mail: pd@iae.org.ua

від « 19 » серпня 2021 р. № 06/21

Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»

ДОВІДКА
про впровадження наукових результатів дослідження

Засвідчуємо, що при розробці пропозицій до проєкту Стратегії продовольчої безпеки України використано наукові розробки співробітників Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», підготовлені у рамках проєкту «Оцінювання впливу карантинних заходів, пов'язаних з COVID-19 для аграрного сектору й продовольчої безпеки держави та розроблення алгоритму дій щодо мінімізації негативних наслідків» №2020.01/0313 конкурсу «Наука для безпеки людини та суспільства» за рахунок грантової підтримки Національного фонду досліджень України. Вони стосуються кількісного та якісного оцінювання ступеня впливу карантинних заходів та поширення COVID-19 на функціонування та розвиток агропродовольчих ринків в розрізі окремих регіонів, товарних груп, окремих товарів і продуктів та аграрного сектору України за напрямами: виробництво агропродовольчої продукції, її споживання, реалізація та внутрішньому та зовнішньому ринках, інвестиції, ціни, витрати та ефективність господарської діяльності, ринок праці, зайнятість в аграрному секторі, рівень доходів тощо. Якість розробок визнано високою.

Виконавчий директор **М. Козак**

Спілка
молочних
підприємств
України

Union of
Dairy
Enterprises
of Ukraine

Україна, 01024, м. Київ, вул. Лютеранська 16, офіс 14
тел./ф.: +38 (044) 451-4228, E-mail: office@uadairy.com
АТ "АЛЬФА-БАНК", МФО 300346, IBAN UA 37 300346 00000 26009026190401, ЄДРПОУ 31604179

Вих. №194
Від 14.12.2021 р.

Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»

ДОВІДКА

про впровадження результатів дослідження на тему:
«Вплив COVID-19 на аграрний сектор та продовольчу безпеку держави»

Видана творчому колективу ННЦ «Інститут аграрної економіки» (Ходаківська О.В., Пугачов М.І., Патика Н.І., Тулуш Л.Д., Шпикуляк О.Г., Могильний О.М. та ін.) про те, що результати проведеного дослідження «Оцінювання впливу карантинних заходів, пов'язаних з COVID-19, для аграрного сектору й продовольчої безпеки держави та розроблення алгоритму дій щодо мінімізації негативних наслідків» в рамках конкурсу «Наука для безпеки людини та суспільства» за підтримки Національного фонду дослід-жень України використані в роботі Спілки молочних підприємств України.

Зокрема, в практичній діяльності Спілки молочних підприємств України використані результати досліджень у вигляді комплексної оцінки впливу поширення пандемії COVID-19 та запровадження карантинних (обмежувальних) заходів на:

- процеси забезпечення сировиною молокопереробних підприємств;
- рівень та стабільність доходів молокопереробних підприємств;
- стратегію діяльності молокопереробних підприємств в умовах наявних карантинних обмежень.

Також в практичній роботі СМПУ використовуються окремі елементи структурно-концептуальної моделі забезпечення стійкого розвитку аграрного сектору та гарантування продовольчої безпеки держави в умовах поширення COVID-19 та обмежувальних карантинних заходів.

Голова **Чагаровський В.П.**

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПРОДОВОЛЬЧИХ РЕСУРСІВ
вул. Є.Сверстюка, 4а, м. Київ, Україна, 02002, тел. + 38 (044) 517-17-37, факс: + 38 (044) 517-02-28 e-mail: ipr_2018@ukr.net Код ЄДРПОУ 00419880

«26» 08 2021 р. №____

Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»

ДОВІДКА

про використання наукових результатів дослідження

Засвідчуємо, що наукові розробки співробітників Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», підготовлені у рамках проєкту «Оцінювання впливу карантинних заходів, пов'язаних з COVID-19 для аграрного сектору й продовольчої безпеки держави та розроблення алгоритму дій щодо мінімізації негативних наслідків» №2020.01/0313 конкурсу «Наука для безпеки людини та суспільства» за рахунок грантової підтримки Національного фонду досліджень України, будуть використані в Інституті продовольчих ресурсів при виконанні планової наукової тематики.

В.о. директора І.О. Романчук

ІНСТИТУТ ПРОДОВОЛЬЧИХ РЕСУРСІВ 00419880

Від 06.12.2021 № 02-18/1348

ДОВІДКА

про впровадження результатів дослідження за проєктом «Оцінювання впливу карантинних заходів, пов'язаних з COVID-19, для аграрного сектору й продовольчої безпеки держави та розроблення алгоритму дій щодо мінімізації негативних наслідків»

Видана про те, що результати наукових досліджень колективу авторів ННЦ «Інститут аграрної економіки» (*Ходаківська О.В., Пугачов М.І., Патика Н.І., Шпикуляк О.Г., Могильний О.М., Тулуш Л.Д., Крушельницький М.В., Грищенко О.Ю.*), а саме: запропонована структурно-концептуальна модель забезпечення стійкого розвитку аграрного сектору та гарантування продовольчої безпеки держави в умовах поширення COVID-19 та обмежувальних карантинних заходів з визначенням змістовно-компонентних характеристик державного планування на різних ієрархічних рівнях управління відповідає потребам сьогодення, а окремі елементи розробок використовуються в роботі Вендичанської територіальної громади.

Розроблені пропозиції мають вагоме практичне значення в умовах поширення пандемії COVID-19 та запровадження обмежувальних заходів у її відповідь.

Зазначені пропозиції використовуються селищною територіальною громадою при прийнятті управлінських рішень щодо мінімізації негативних наслідків від поширення пандемії COVID-19.

Засвідчуємо, що наукові розробки співробітників Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», підготовлені у рамках проекту «Оцінювання впливу карантинних заходів, пов'язаних з COVID-19, для аграрного сектору й продовольчої безпеки держави та розроблення алгоритму дій щодо мінімізації негативних наслідків» №2020.01/0313 конкурсу «Наука для безпеки людини та суспільства» за рахунок грантової підтримки Національного фонду досліджень України, будуть використані керівництвом Вендичанської ОТГ при підготовці плану заходів щодо подальшого розвитку аграрного сектора економіки територіальної громади.

Голова Вендичанської селищної територіальної громади **А.М. Єфремов**

Фермерське господарство «Промінь»

30898778
С. Зоряне Бобринецький район, Кіровоградська область

№ 17-21 від «23» листопада 2021 р.

Довідка

про впровадження результатів наукових досліджень

Даним актом підтверджується, що у процесі економічної оцінки діяльності господарства використано методичні положення оцінки і прогнозування ефективності підприємницької діяльності в умовах запровадження обмежувальних заходів пов'язаних зі стримуванням пандемії COVID – 19.

Зазначені методичні положення розроблені в рамках проєкту «Оцінювання впливу карантинних заходів, пов'язаних з COVID-19 для аграрного сектору й продовольчої безпеки держави та розроблення алгоритму дій щодо мінімізації негативних наслідків» № 2020.01/0313 конкурсу «Наука для безпеки людини та суспільства» за рахунок грантової підтримки Національного фонду досліджень України

Голова ФГ «Промінь» Іванченко В.О.

«07» грудня 2021 р.

ДОВІДКА

про впровадження результатів дослідження в рамках Проєкту «Оцінювання впливу карантинних заходів, пов'язаних з COVID-19, для аграрного сектору й продовольчої безпеки держави та розроблення алгоритму дій щодо мінімізації негативних наслідків»

(Ходаківська О.В., Пугачов М.І., Патика Н.І., Шпикуляк О.Г., Могильний О.М., Тулуш Л.Д., Крушельницький М.В., Грищенко О.Ю.)

Даною довідкою засвідчуємо, що результати проведеного в рамках Проєкту «Оцінювання впливу карантинних заходів, пов'язаних з COVID-19, для аграрного сектору й продовольчої безпеки держави та розроблення алгоритму дій щодо мінімізації негативних наслідків» впроваджені в діяльність ПСП «Вікторія».

Зокрема важливими з практичної точки зору є пропозиції в частині реалізації стратегічних заходів, спрямованих на мінімізацію негативних наслідків впливу карантинних заходів та результати анкетних опитувань.

Науково обгрунтованим та можливими для використання на практиці є запропонований підхід щодо забезпечення сталого розвитку агропродовольчого виробництва й збалансування вигод і витрат господарювання в умовах невизначеності.

Засвідчуємо, що наукові розробки співробітників Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», підготовлені у рамках проекту «Оцінювання впливу карантинних заходів, пов'язаних з COVID-19, для аграрного сектору й продовольчої безпеки держави та розроблення алгоритму дій щодо мінімізації негативних наслідків» №2020.01/0313 конкурсу «Наука для безпеки людини та суспільства» за рахунок грантової підтримки Національного фонду досліджень України, будуть використані в діяльності ПСП «Вікторія».

Директор ПСП «Вікторія» **Єфремов Я. А.**

М.П.

07 грудня 2021 року
№ 3

ДОВІДКА

про використання результатів наукових досліджень проєкту «Оцінювання впливу карантинних заходів, пов'язаних з COVID-19, для аграрного сектору й продовольчої безпеки держави та розроблення алгоритму дій щодо мінімізації негативних наслідків» в практичній роботі ФГ «ЯВІР»

Цією довідкою засвідчуємо, що наукові розробки співробітників Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» (*Ходаківська О.В., Пугачов М.І., Патика Н.І., Шпикуляк О.Г., Могильний О.М., Тулуш Л.Д., Крушельницький М.В., Грищенко О.Ю.*), підготовлені у рамках проекту «Оцінювання впливу карантинних заходів, пов'язаних з COVID-19, для аграрного сектору й продовольчої безпеки держави та розроблення алгоритму дій щодо мінімізації негативних наслідків» №2020.01/0313 конкурсу «Наука для безпеки людини та суспільства» за рахунок грантової підтримки Національного фонду досліджень України, прийняті до впровадження ФГ «Явір».

Розроблені рекомендації щодо мінімізації наслідків впливу COVID-19 та результати анкетного опитування, дозволили оптимізувати структуру виробництва сільськогосподарської продукції та підвищити ефективність використання ресурсів господарства.

Реалізація розроблених пропозицій сприяє підвищенню інвестиційного клімату та мінімізації негативних наслідків у діяльності ФГ «Явір» в умовах невизначеності, пов'язаної з пандемією COVID-19.

Голова ФГ «Явір» ***Крижанівський І.В.***

Фермерське господарство «ЯВІР»